



ISSN 2304-7216

ESIL
UNIVERSITY

Қазақ экономика, қаржы
және халықаралық
сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ



ВЕСТНИК

Казахского университета
экономики, финансов и
международной торговли

№ 2(55)/2024

*Қазақ экономика,
қаржы және
халықаралық сауда
университетінің*

ЖАРШЫСЫ

2009 жылдан бастап шығарылады



№2 (55)

2024

ВЕСТНИК

*Казахского университета
экономики, финансов
и международной
торговли*

издается с 2009 года

Журналдың меншік иесі:
«Esil University» мекемесі

Собственник журнала:
Учреждение «Esil University»

Главный редактор:

А.А. Таубаев – д.э.н., профессор

Заместитель главного редактора:

Д.Н. Улыбышев – к.э.н., доцент

Редакционная коллегия:

<i>А. Агапова</i>	PhD (США)
<i>Л. Васа</i>	PhD, профессор (Венгрия)
<i>Т.В. Шталь</i>	д.э.н., профессор (Украина)
<i>Т.В. Воронина</i>	д.э.н., профессор (Россия)
<i>А.А. Кочербаева</i>	д.э.н., профессор (Кыргызстан)
<i>Е. Әмірбекулы</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>А.Н. Токсанова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Б.С. Есенгельдин</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>М.Ж. Каменова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>М.К. Алиев</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Д.М. Турекулова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>А.Х. Галиева</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Г.С. Укубасова</i>	PhD, к.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Р.Д. Берназарова</i>	технический секретарь (Казахстан)

МАЗМҰНЫ

<i>Череева Б.Т., Ладоненко Е.И., Утебаева Ж.А., Жусупова Г.Б.</i> Мемлекеттік меншік объектісі қызметінің құны мен тиімділігін бағалау әдістері.....	8
<i>Нұрманова М.С., Липовка А.В., Жарлғасова Б.Е.</i> Қазақстандағы күтім экономикасының гендерлік аспектілері: үш жасқа дейінгі балалар күтімі.....	15
<i>Тынгишева А.М.</i> Денсаулық сақтаудағы мемлекеттік-жекеше әріптестікті дамытудың кейбір аспектілері.....	23
<i>Байзақова А.С., Онаева Б.Т., Каражанова М.Х.</i> Отандық туристік кәсіпорындарында турөнімді нарықта жылжытуда CRM-жүйелерді қолдану ерекшеліктері.....	30
<i>Ыдырыс С.С., Наметова Г.А., Куралбаев А.А., Курманғалиева М.М.</i> Ауылдық туризм менеджменті және ауыл территорияларының тұрақты дамуы мәселелері.....	37
<i>Имашев А.Б., Турекулова Д.М., Лесбаева Г.Т., Валиева С.Н.</i> Жамбыл облысындағы көші-қон үдерістері аймақ экономикасының тұрақты дамуының маңызды факторы ретінде.....	46
<i>Шокаманов Ю.К., Искаков У.М., Мананов Б.Б., Бейсенғалиев Е.Б.</i> Демографиялық болжамдарды ескере отырып адам дамуы индикаторларының перспективаларын бағалау.....	55
<i>Желдыбаева А.Т., Мукатай А.С.</i> Қазақстан республикасының жоғары оқу орындарындағы халықаралық ынтымақтастық процестерін басқару.....	64
<i>Баймбетова А.Б., Дулатбекова Ж.А., Садықов Ж.А.</i> Туризм саласындағы туристік кәсіпорындар қызметін қолдау шараларын жетілдіру.....	74
<i>Турекулова А.Н., Мухамбетова Л.К., Лесбаева Г.Т., Череева Б.Т.</i> Маңғыстау облысының еңбек ресурстары: экономиканың бағытына байланысты қалыптастыру және пайдалану ерекшеліктері.....	82
<i>Қалқабаева Г.М., Құрманалина А.Қ., Атабаева А.Қ.</i> Негізгі капиталға инвестициялар: Қазақстанның экономикалық дамуына қосу үлесі.....	92
<i>Туркеева К.А., Багаева Н.У., Сулейменова А.Ш.</i> Қазақстан мен Өзбекстанның шекара маңы аумақтарындағы экономикалық әріптестігінің трансшекаралық аспектісі.....	100
<i>Жұматаева Б.А., Алтынбеков М.А., Айтхожина А.Е., Есенбаева А.Е.</i> Коммерциялық ұйымдарда басқару есебі мен бақылау әдістемесін дамыту.....	107
<i>Айдарова А.Б., Махатова А.Б., Умарова Г.Х.</i> Жаһандану жағдайындағы технологиялық дамудың мәні мен ерекшеліктері.....	116
<i>Өмір А.Ж., Мазбаева К.О., Большекбаева Қ.О., Телагусова Э.О.</i> Рейтингік агенттіктер мен несиелік рейтингтің капитал құрылымындағы маңыздылығы және рөлі.....	124
<i>Тасмаганбетов А.Б., Есенгельдин Б.С., Атаниязов Ж., Толымғожинова М.К.</i> Ауыл шаруашылығында биоэнергияны дамытудың негізгі бағыттары.....	132
<i>Шайкин Д.Н., Валиева М.М., Копылова О.В., Валиев А.Р.</i> Жоғары оқу орындарының білім алушыларын сертификаттау түлектің табысты кәсіби өсу факторы ретінде.....	138
<i>Сагинова С.А., Тлеулин Ч.М., Аллысбаева А.К.</i> Қазақстан экономикасын жаңғырту жағдайындағы ауылдық аумақтардың АӨК даму тенденциялары.....	145
<i>Укибаева Г.К., Рахымова М.Т., Ермекбаева Е.О., Аманкелді Н.А.</i> Білім беру жүйесіндегі қаржыландыру: мәселелері мен болашағы.....	152
<i>Бекжанова Т.К., Ауешова Б.Т., Ешпанова Д.Д.</i> Қазақстанда мүгедектігі бар адамдарды жұмыспен қамту мәселелері.....	159
<i>Садвокасов М.А., Искаков А.Ж., Жумагулова А.К., Кенжебаева А.К.</i> Қазақстан Республикасындағы мәдени ұйымдардың инфрақұрылымының даму экономикалық ерекшеліктері.....	167
<i>Тулметова А.С., Жанакоева Н.Н., Шевченко И.И., Бекманова Г.У.</i> Қазақстандағы цифрлық экономиканың дамуы.....	173
<i>Муратова А.К., Дулатбекова Ж.А., Есенбаева А.Е., Сайлыбаева А.М.</i> Қазақстанда экологиялық туризм маркетингінің дамуы.....	181
<i>Лұқпанова Ж.О., Мисник О.В., Алашбаева Н.М., Мұратова А.А.</i> Салықтық реттеудің Қазақстандағы әлеуметтік теңсіздікке әсері.....	186

Қамбай Г.Ж., Саханова Г.Б., Сабырова З.Қ., Сырлыбаева М.Т. Ұйымның кадрлық әлеуетін қалыптастырудың ерекшеліктері.....	195
Нурғалиева З.Х., Оразғалиева А.К., Карипова А.Т., Амренова Ф.Қ. Қазақстан Республикасының туристік қызметінің инфрақұрылымын ұйымдастыру	203
Мұхамеджанов Ж.Ө., Хасенова К.Қ., Нурпеисова Н.С., Макишева Ж.А. Қазақстанның электроника өнеркәсібінің инновациялық дамуындағы мемлекеттің рөлі.....	210
Жанбозова А.Б., Азатбек Т.А., Байтенизов Д.Т., Жұманазаров Қ.Б. Қазақстандағы электрондық коммерцияның институционалдық ортасының жағдайы және даму үрдістерін бағалау.....	218
Молдажанов М.Б., Кайшатаева А.К., Кулубекова А.Ж. Қазақстан Республикасындағы цифрлық экономика дәуіріндегі экономикалық және құқықтық тәуекелдер	228
Сабыржан А., Мұқатай А., Мәмбетқазиев К., Арынова Ж.З. Қазақстандағы өңдеу өнеркәсібін дамытуды мемлекеттік ынталандырудың экономикалық аспектілері	238
Тулеубаева М.К., Абдраманова Г.К., Бокенчин К.К., Бокенчина Л.К. Кәсіпорындардың инновациялық іс-әрекетін ынталандыру тетіктерін іске асырудың шетелдік тәжірибесі.....	244
Жунусова А.А., Құрманқұлова Н.Ж., Терджан Н., Кадырбекова Д.С. Қазақстандағы туризм инфрақұрылымының даму ерекшеліктері.....	253
Хойч А., Карипова А.Т., Байгабулова К.К., Утегенова Ж.С. Мемлекеттік инвестициялық саясат тұрақты дамудың негізі ретінде	261
Киізбаева Ж., Турегельдинова А, Амралинова Б., Нурғалиева Ж.Е. Эмоциялық салауаттылық білім берудің тұрақты дамуының табыстылығының негізгі факторы ретінде.....	268
Оспанова А.Т., Есмағұлова Н.Д., Кайранбеков Б.О., Ракаева А.Н. Білім беру қызметіндегі мемлекеттік тапсырыс механизмінің тиімділігі	274
Алина Г.Б. Ислам банкингінің қазіргі даму тенденциялары: шетелдік және отандық тәжірибе.....	281
Калиева Н.С., Муғауина Р.У., Кусаинова А.Б., Карипова А.Т. Шығыс Қазақстанның өсімдік шаруашылығындағы цифрландырудың экономикалық аспектілері	292
Адамбекова Ж.А., Адамбекова А.А., Мұқан М.М., Туребекова Б.У. ESG ұмтылу: маңыздылығының ғылыми негіздемесі және қолдану тәжірибесіне шолу	301
Муканова М.А., Мухамеджанова А.А., Каримбаева Г.Ж., Абдильдинова Н.Е. Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерліктің дамуы	311
Сәкенқызы А., Сапарова Б.С., Тлеубердиева С.С., Мусина К.П. Қазақстандағы жеміс көкөніс өндірісінің негізгі мәселелері.....	318
Елемесов К.К., Тымбаева Ж.М., Басқанбаева Д.Д., Сатыбалдиева Д.О. Мұнай өндіруші компаниялардың энергия үнемдейтін жобаларының инвестицияларының экономикалық тиімділігін бағалау	327
Минишева А.Р., Қуанышбек Т.Қ., Кернебаев А.С., Нурпеисова Л.С. Еңбек ресурстарын дамытудағы цифрландырудың рөлі.....	336
Нурпеисов С.Е., Капышева С.К., Берназарова Р.Д., Баярлин А.Е. Қазақстан Республикасының көші-қон саласындағы мемлекеттік бағдарламаларын іске асыру ерекшеліктері	345
Закирова М.С., Утегенова Ж.С., Джақупова А.Н., Кайкенова А.А. Қазақстан кәсіпорындарының инновациялық қызметін талдау	352
Таубаев А.А., Хусаинов Б.Д., Аешева А.К., Берназарова Р.Д., Өңірлік интеграциялық бірлестіктер: Қазақстан үшін сын-қатерлер мен мүмкіндіктер.....	358

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Череева Б.Т., Ладоненко Е.И., Утебаева Ж.А., Жусупова Г.Б.</i> Методы оценки стоимости и эффективности деятельности объекта государственной собственности.....	8
<i>Нугманова М.С., Липовка А.В., Жарлгасова Б.Е.</i> Гендерные аспекты экономики ухода в Казахстане: уход за детьми младше трех лет.....	15
<i>Тынгишева А.М.</i> Социальная оценка эффективности системы здравоохранения в контексте внедрения обязательного социального медицинского страхования	23
<i>Байзакова А.С., Онаева Б.Т., Каражанова М.Х.</i> Особенности применения CRM-систем при продвижении турпродукта на рынке отечественных туристских предприятиях	30
<i>Ыдырыс С.С., Наметова Г.А., Куралбаев А.А., Курмангалиева М.М.</i> Проблемы управления сельским туризмом и устойчивого развития сельских территорий.....	37
<i>Имашев А.Б., Турекулова Д.М., Лесбаева Г.Т., Валиева С.Н.</i> Миграционные процессы в Жамбылской области как значимый фактор устойчивого развития экономики региона.....	46
<i>Шокаманов Ю.К., Искаков У.М., Мананов Б.Б., Бейсенгалиев Е.Б.</i> Оценка перспектив индикаторов человеческого развития с учетом демографических прогнозов	55
<i>Желдыбаева А.Т., Мукатай А.С.</i> Управление процессами международного сотрудничества в высших учебных заведениях Республики Казахстан	64
<i>Баймбетова А.Б., Дулатбекова Ж.А., Садыков Ж.А.</i> Совершенствование мер по поддержке деятельности туристских предприятий в сфере туризма	74
<i>Турекулова А.Н., Мухамбетова Л.К., Лесбаева Г.Т., Череева Б.Т.</i> Трудовые ресурсы Мангистауской области: особенности формирования и использования в зависимости от направленности экономики.....	82
<i>Калкабаева Г.М., Курманалина А.К., Атабаева А.Қ.</i> Инвестиции в основной капитал: вклад в экономическое развитие Казахстана	92
<i>Туркеева К.А., Багаева Н.У., Сулейменова А.Ш.</i> Трансграничный аспект экономического партнерства Казахстана и Узбекистана в приграничных территориях	100
<i>Жуматаева Б.А., Алтынбеков М.А., Есенбаева А.Е., Айтхожина А.А.</i> Развитие методики управленческого учета и контроля в коммерческих организациях	107
<i>Айдарова А.Б., Махатова А.Б., Умарова Г.Х.</i> Сущность и особенности технологического развития в условиях глобализации	116
<i>Өмір А.Ж., Мазбаева К.О., Большекбаева Қ.О., Телагусова Э.О.</i> Важность и роль рейтинговых агентств и кредитных рейтингов в структуре капитала.....	124
<i>Тасмаганбетов А.Б., Есенгельдин Б.С., Атаниязов Ж., Толымгожинова М.К.</i> Основные направления развития биоэнергии в сельском хозяйстве	132
<i>Шайкин Д.Н., Валиева М.М., Копылова О.В., Валиев А.Р.</i> Сертификация обучающихся вузов как фактор успешного профессионального роста выпускника	138
<i>Сагинова С.А., Тлеулин Ч.М., Алтысбаева А.К.</i> Тенденции развития АПК сельских территорий в условиях модернизации экономики Казахстана	145
<i>Укибаева Г.К., Рахымова М.Т., Ермекбаева Е.О., Аманкелді Н.А.</i> Финансирование системы образования: проблемы и перспективы.....	152
<i>Бекжанова Т.К., Ауешова Б.Т., Ешпанова Д.Д.</i> Проблемы занятости лиц с инвалидностью в Казахстане	159
<i>Садвокасов М.А., Искаков А.Ж., Жумагулова А.К., Кенжебаева А.К.</i> Экономические особенности инфраструктурного развития организаций сферы культуры в Республике Казахстан	167
<i>Тулеметова А.С., Жанаква Н.Н., Шевченко И.И., Бекманова Г.У.</i> Развитие цифровой экономики в Казахстане	173
<i>Муратова А.К., Дулатбекова Ж.А., Есенбаева А.Е., Сайлыбаева А.М.</i> Развитие маркетинга экологического туризма в Казахстане	181
<i>Лукпанова Ж.О., Мисник О.В., Алашбаева Н.М., Муратова А.А.</i> Влияние налогового регулирования на социальное неравенство в Казахстане	186

<i>Камбай Г.Ж., Саханова Г.Б., Сабырова З.К., Сырлыбаева М.Т.</i> Особенности формирования кадрового потенциала организации.....	195
<i>Нурғалиева З.Х., Оразғалиева А.К., Қарипова А.Т., Амренова Г.К.</i> Организация инфраструктуры туристской деятельности Республики Казахстан	203
<i>Мухамеджанов Ж.У., Хасенова К.К., Нурпеисова Н.С., Макишева Ж.А.</i> Роль государства в инновационном развитии электронной промышленности Казахстана	210
<i>Жанбозова А.Б., Азатбек Т.А., Байтенизов Д.Т., Жуманазаров К.Б.</i> Оценка состояния и тенденции развития институциональной среды электронной коммерции в Казахстане	218
<i>Молдажанов М.Б., Кайшатаева А.К., Кулубекова А.Ж.</i> Экономические и правовые риски в эпоху цифровой экономики в Республике Казахстан	228
<i>Сабыржан А., Мукатай А., Мамбетқазиев К.Т., Арынова Ж.З.</i> Экономические аспекты государственного стимулирования развития обрабатывающей промышленности в Казахстане	238
<i>Тулеубаева М.К., Абдраманова Г.К., Бокенчин К.К., Бокенчина Л.К.</i> Зарубежный опыт реализации механизмов стимулирования инновационной деятельности предприятий.....	244
<i>Жунусова А.А., Курманкулова Н.Ж., Терджан Н., Кадырбекова Д.С.</i> Особенности развития туристской инфраструктуры в Казахстане	253
<i>Хойч А., Қарипова А.Т., Байғабулова К.К., Утегенова Ж.С.</i> Государственная инвестиционная политика как основа устойчивого развития	261
<i>Қиізбаева Ж., Турегельдинова А, Амралинова Б., Нурғалиева Ж.Е.</i> Эмоциональное благополучие как ключевой фактор успеха устойчивого развития образования	268
<i>Оспанова А.Т., Есмағұлова Н.Д., Қайранбеков Б.О., Ракаева А.Н.</i> Эффективность механизма государственного заказа на образовательные услуги	274
<i>Алина Г.Б.</i> Современные тенденции развития исламского банкинга: зарубежный и отечественный опыт.....	281
<i>Қалиева Н.С., Мугауина Р.У., Қусаинова А.Б., Қарипова А.Т.</i> Экономические аспекты цифровизации в растениеводстве восточного Казахстана	292
<i>Адамбекова Ж.А., Адамбекова А.А., Мұқан М.М., Туребекова Б.У.</i> ESG приверженность: научное обоснование значимости и обзор практики применения.....	301
<i>Муканова М.А., Мухамеджанова А.А., Қаримбаева Г.Ж., Абдильдинова Н.Е.</i> Развитие социального предпринимательства в Казахстане	311
<i>Сәкенқызы А., Сапарова Б.С., Тлеубердиева С.С., Мусина К.П.</i> Ключевые проблемы плодовоовощного производства в Казахстане	318
<i>Елемесов К.К., Тымбаева Ж.М., Басқанбаева Д.Д., Сатыбалдиева Д.О.</i> Оценка экономической эффективности инвестиций энергосберегающих проектов нефтедобывающих компаний	327
<i>Минишева А.Р., Қуанышбек Т.К., Кернебаев А.С., Нурпеисова Л.С.</i> Роль цифровизации в развитии трудовых ресурсов	336
<i>Нурпеисов С.Е., Қатышева С.К., Берназарова Р.Д., Баярлин А.Е.</i> Особенности реализации государственных программ Республики Казахстан в сфере миграции.....	345
<i>Закирова М.С., Утегенова Ж.С., Джақупова А.Н., Қайкенова А.А.</i> Анализ инновационной деятельности предприятий Казахстана	352
<i>Таубаев А.А., Хусаинов Б.Д., Аешева А.К., Берназарова Р.Д.,</i> Региональные интеграционные объединения: вызовы и возможности для Казахстана.....	358

CONTENTS

<i>Chereyeva B., Ladanenko Y., Utebaeyeva Zh., Zhusupova G.</i> Methods of assessing the cost and effectiveness of the state property object.....	8
<i>Nugmanova M., Lipovka N., Zhargassova B.</i> Gender aspects of the care economy in Kazakhstan: care for children under three years old	15
<i>Tyngisheva A.</i> Social assessment of the effectiveness of the healthcare system in the context of implementing compulsory social health insurance.....	23
<i>Baizakova A., Onaeva B., Karazhanova M.</i> Features of the use of CRM systems in the promotion of travel products on the market at domestic tourism enterprises.....	30
<i>Ydyrys S., Nametova G., Kuralbayev A., Kurmangaliyeva M.</i> Problems of rural tourism management and sustainable development of rural territories.....	37
<i>Imashev A., Turekulova D., Lesbaeva G., Valieva S.</i> Migration processes in Zhambyl region as a significant factor in the sustainable development of the region's economy.....	46
<i>Shokamanov Y., Iskakov U., Mananov B., Beisengaliyev E.</i> Assessing the perspective of human development indicators taken into account of demographic projections.....	55
<i>Zheldybayeva A., Mukatay A.</i> Management of international cooperation processes in higher education institutions of the republic of kazakhstan.....	64
<i>Baimbetova A., Dulatbekova Zh., Sadykov Zh.</i> Improvement of measures to support the activities of tourism enterprises in the sphere of tourism.....	74
<i>Turekulova A., Mukhambetova L., Lesbaeva G., Chereeva B.</i> Human resources of the Mangystau region: features of formation and use depending on the direction of the economy	82
<i>Kalkabayeva G., Kurmanalina A., Atabayeva A.</i> Investments in fixed assets: contribution to the economic growth of Kazakhstan.....	92
<i>Turkeyeva K., Bagayeva N., Suleimenova A.</i> The cross-border aspect economic partnership between Kazakhstan and Uzbekistan in the border areas	100
<i>Zhumatayeva B., Altynbekov M., Yessenbayeva A., Aitkhozhina A.</i> Development of management accounting and control methods in commercial organizations.....	107
<i>Aidarova A., Makhatova A., Umarova G.</i> The essence and features of technological development in the context of globalization.....	116
<i>Omir A., Mazbayeva K., Bolshekbaeva K., Telagussova E.</i> The importance and role of rating agencies and credit ratings in the capital structure	124
<i>Tasmaganbetov A., Yessengeldin B., Ataniyazov Zh., Tolyngozhinova M.</i> Main directions of development of bioenergy in agriculture.....	132
<i>Shaikin D., Valieva M., Kopylova O., Valiev A.</i> Certification of university students as a factor of successful professional growth of a graduate.....	138
<i>Sagino S., Tleulin Ch., Alpysbayeva A.</i> Trends in the development of rural agro-industrial complex in the modernisation of Kazakhstan's economy	145
<i>Ukibayeva G., Rakhymova M., Ermekbayeva E., Amankeldi N.</i> Financing in the education system: problems and the future	152
<i>Bekzhanova T., Auyeshova B., Yeshpanova D.</i> Problems of employment of persons with disabilities in Kazakhstan	159
<i>Sadvokasov M., Iskakov A., Zhumagulova A., Kenzhebayeva A.</i> Economic features of infrastructure development of cultural organizations in the Republic of Kazakhstan.....	167
<i>Tulemetova A., Zhanakova N., Shevchenko I., Bekmanova G.</i> The digital economy development in Kazakhstan	173
<i>Muratova A., Dulatbekova Zh., Yessenbayeva A., Sailybayeva A.</i> Development of ecological tourism marketing in Kazakhstan	181
<i>Lukpanova Zh., Misnik O., Alashbayeva N., Muratova A.</i> The impact of tax regulation on social inequality in Kazakhstan	186

Kambai G., Sakhanova G., Sabirova Z., Syrlybaeva M. Features of the formation of the personnel potential of the organization	195
Nurgalieva Z., Orazgaliyeva A., Karipova A., Amrenova G. Organization of tourism infrastructure of the Republic of Kazakhstan	203
Mukhamedzhanov Z., Khasenova K., Nurpeisova N., Makisheva Z. The role of the state in the innovative development of the electronic industry in Kazakhstan.....	210
Zhanbozova A., Azatbek T., Baytenizov D., Zhumanazarov K. Assessment of the state and development trends of the institutional environment of e-commerce in Kazakhstan.....	218
Moldazhanov M., Kaishataeva A., Kulubekova A. Economic and legal risks in the era of the digital economy in the Republic of Kazakhstan.....	228
Sabyrzhan A., Mukatay A., Mambetkazyev K., Arynova Zh. Economic aspects of state incentives for the development of the manufacturing industry in Kazakhstan.....	238
Tuleubayeva M., Abdramanova G., Bokenchin K., Bokenchina L. International experience in implementing mechanisms to stimulate innovative activities in enterprises.....	244
Zhunusova A., Kurmankulova N., Tercan N., Kadyrbekova D. Features of the development of tourist infrastructure in Kazakhstan	253
Khoich A., Karipova A., Baigabulova K., Utegenova Z. State investment policy as the basis for sustainable development.....	261
Küzbayeva Zh., Turegeldinova A., Amralinova B., Nurgaliyeva Zh. Emotional well-being as a key success factor for sustainable development of education.....	268
Ospanova A., Yesmagulova N., Kairanbekov B., Rakayeva A. Effectiveness of the mechanism of state order for educational services.....	274
Alina G. Modern trends in the development of islamic banking: foreign and domestic experience	281
Kaliyeva N., Mugauina R., Kusainova A., Karipova A. Economic aspects of digitalization in crop production in East Kazakhstan.....	292
Adambekova Z., Adambekova A., Mukan M., Turebekova B. Esg commitment: scientific rationale for relevance and review of practice	301
Mukanova M., Muhamedjanova A., Karimbayeva G., Abdildinova N. Development of social entrepreneurship in Kazakhstan	311
Sakenqyzy A., Saparova B., Tleuberdiyeva S., Mussina K. Key problems of fruit and vegetable production in Kazakhstan.....	318
Yellemessov K., Tymbayeva Z., Baskanbayeva D., Satybaldiyeva D. Assessment of economic efficiency of investments in energy saving projects of oil producing companies	327
Minisheva A., Kuanyshbek T., Kernebaev A., Nurpeisova L. The role of digitalization in workforce development.....	336
Nurpeisov S., Kapysheva S., Bernazarova R., Bayarlin A. Features of the implementation of state programs of the Republic of Kazakhstan in the field of migration.....	345
Zakirova M., Utegenova Zh., Jakupova A., Kaikenova A. Analysis of innovative activity of enterprises in Kazakhstan	352
Taubayev A., Khusainov B., Ayesheva A., Bernazarova R. Regional integration associations: challenges and opportunities for Kazakhstan.....	358

Б.Т. Череева*, PhD¹

Е.И. Ладоненко, к.э.н., и.о. асоц. профессор²

Ж.А. Утебаева, к.э.н., асоц. профессор²

Г.Б. Жусупова, магистр²

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

Костанайский региональный университет

имени А. Байтурсынова,

г. Костанай, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: b_chereyeva@mail.ru

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ СТОИМОСТИ И ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБЪЕКТА ГОСУДАРСТВЕННОЙ СОБСТВЕННОСТИ

В условиях ограниченности бюджетных ресурсов и необходимости эффективного использования средств, определение стоимости образовательных учреждений является важной задачей. В статье представлен обзор теоретических аспектов, связанных с оценкой стоимости и эффективной деятельности, а также описаны различные методы и подходы, используемые для оценки стоимости государственной собственности на примере бюджетных образовательных учреждений. Специфика деятельности государственных объектов не позволяет оценивать их по всеобщей методике, правильное применение того или иного метода оценки стоимости активов дают объективную оценку имуществу государства, своевременное определение уровня износа и степень необходимости обновления. Целью данной научной статьи является исследование различных методов оценки стоимости на примере бюджетного образовательного учреждения. Авторами рассматриваются сходства и различия справедливой и рыночной стоимости объектов, методы оценки согласно стандарта, а также финансовые, экономические и социальные подходы к оценке деятельности бюджетной образовательной организации, представлены этапы оценки эффективности деятельности образовательного учреждения, их целевая эффективность. Результаты исследования могут быть полезными для администрации образовательных учреждений и других заинтересованных сторон при принятии решений относительно финансирования, развития и оптимизации бюджетных образовательных учреждений.

Ключевые слова: бюджетное образовательное учреждение, стандарт оценки стоимости, справедливая стоимость, рыночная цена, финансовый подход, экономический подход, социальный подход, управление ресурсами, целевая эффективность, коммунальная собственность

Кілт сөздер: бюджеттік білім беру мекемесі, құнды бағалау стандарты, әділ құн, нарықтық баға, қаржылық тәсіл, экономикалық тәсіл, әлеуметтік тәсіл, ресурстарды басқару, мақсатты тиімділік, коммуналдық меншік

Keywords: budgetary educational institution, valuation standard, fair value, market price, financial approach, economic approach, social approach, resource management, target efficiency, communal property

Введение. В качестве государственной задачи при управлении собственностью выступает формирование эффективной системы прав на собственность. Это производится для того, чтобы достичь максимальный объем совокупного общественного продукта. Как известно, при эффективном управлении можно получить максимальные результаты при владении, пользовании и распоряжении собственностью в законодательном порядке. При этом использование объекта оценивается посредством проведения сравнения с эффективностью и результативностью от пользования объектом собственности. Это выражается в получении прибыли во время оптимизации расходов бюджета при передаче объектов на соответствующее право собственности. В настоящее время отсутствуют методологические подходы оценки эффективности управления государственной собственностью, не целесообразно оценивать их только со стороны экономической или же бюджетной эффективности. Необходимо учитывать их направление деятельности, поскольку социально-ориентированные объекты не могут в полной мере оцениваться на равне с производственными объектами, извлекающие прибыль. Значительную долю государственной собственности составляет коммунальная собственность, которая в основном состоит из социально-ориентированных объектов. К примеру, это

образовательные учреждения, которые ведут свою деятельность для удовлетворения потребностей населения в получении образования. Специфика их деятельности не дает проведение ее оценки стоимости только по финансовым документам, а также и по достижению результата, что требует правильного подбора метода или подхода.

В Казахстане оценка объектов государственной собственности, а также любого другого движимого и недвижимого имущества осуществляется согласно стандартам оценки, утвержденных Приказом Министра финансов РК от 5 мая 2018 года №519 [1]. Согласно Стандарту, под недвижимым имуществом понимаются земельные участки, здания, сооружения и иное имущество, которое прочно связано с землей. В данной статье мы рассмотрим различные методы оценки стоимости объектов государственной собственности на примере бюджетных образовательных учреждений и их применимость в контексте текущих вызовов и требований.

Обзор литературы. В качестве основных подходов оценки стоимости имущества, по мнению американских экономистов Хендриксен Э.С. и Ванбред М.Ф., необходимо применять оценку по текущим рыночным ценам и оценку по исторической стоимости [2]. Сторонники оценки по текущей стоимости считают, что этот подход позволяет увидеть перспективы в будущем, а историческая стоимость показывает перечень остатков по счетам, которые переходят на будущий период.

Ковалев В.В. считает, что «любой актив оцениваться как с позиции прошлого, а именно вложенных затрат, также и с позиции будущего, т.е. доходов, ожидаемых к получению благодаря владению активом» [3]. Необходимо отметить, что оценка актива на основе полученного подхода является лишь одним из подходов к расчету стоимости.

Согласно Стандарта оценки недвижимого имущества рыночная стоимость определяется путем применения методов оценки, которые сгруппированы в доходный, затратный и сравнительные подходы [4].

При оценке объектов недвижимости, которые покупаются и продаются, способные приносить доходы применяется доходный подход. Данный подход реализуется посредством метода дисконтированных денежных потоков. Второй метод – это метод прямой капитализации [5]. С помощью первого метода определяется величина будущих денежных потоков к настоящему значению, которая основывается на изменении условий и неравномерности будущих доходов бюджетного учреждения. С использованием второго метода можно определить стоимость объекта на основании коэффициента капитализации, который рассчитывается через соотношение чистого операционного дохода за определенный период и оценочной стоимости активов по коэффициентам дохода.

Затратный подход применяется для проведения оценки недвижимости, рынок купли-продажи или аренды которого являются ограниченным [6]. Методы затратного подхода: метод поэтапного расчета, метод укрупненных обобщенных показателей стоимости, метод удельных показателей и индексный метод.

Сравнительный подход позволяет оценить объект на основе анализа цен недавних продаж аналогичных объектов, сопоставимых с оцениваемым объектом, которые имеют место на рынке оцениваемого объекта, скорректированных на выявленные различия [7]. В число данных методов относят метод сравнительного анализа, метод соотношения цены и дохода, а также метод статистического моделирования.

Из представленных подходов к оценке государственной собственности больше подходит сравнительный метод, поскольку большинство государственных активов представлено коммунальной собственностью, которая не получает доход от основной деятельности.

Если говорить об оценке эффективности деятельности объекта государственной собственности, то здесь целесообразно применить системный подход, который подразумевает изучение независимых компонентов не изолировано, а в совокупности с другими компонентами, а именно в их общей взаимосвязи. Данный подход дает возможность определить общие свойства самой системы, а также качественные характеристики ее составляющих элементов.

Основная часть. На 1 мая 2023 года по Костанайской области зарегистрировано 1846 объектов государственной собственности [8], из которых 77,3% относится к государственным учреждениям, 10,1% казенным предприятиям, 4,8% к предприятиям на праве хозяйственной деятельности.

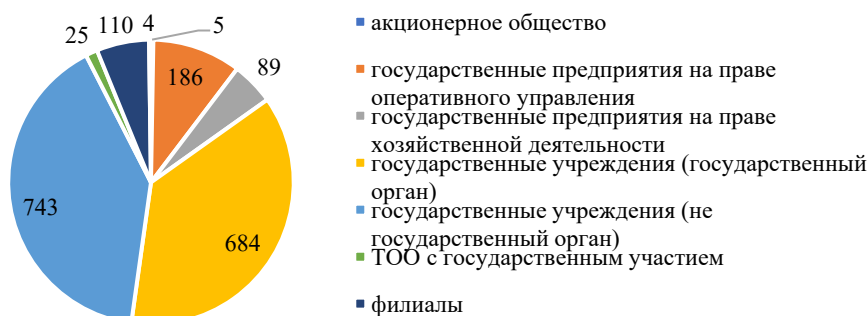


Рисунок 1. Организационно-правовые формы государственной собственности по Костанайской области*

* Составлен авторами на основе источника [8]

Государственные активы Костанайской области являются коммунальной собственностью, которые находятся под управлением органов местного самоуправления, областного, городского и районного значения. По данным на 1 мая 2023 года по Костанайской области в коммунальной собственности находятся 1525 государственных объектов, в республиканской собственности – 321 объекта, в собственности холдингов – 11 объектов.

На рисунке 2 представлена структура государственного имущества Костанайской области по формам собственности.

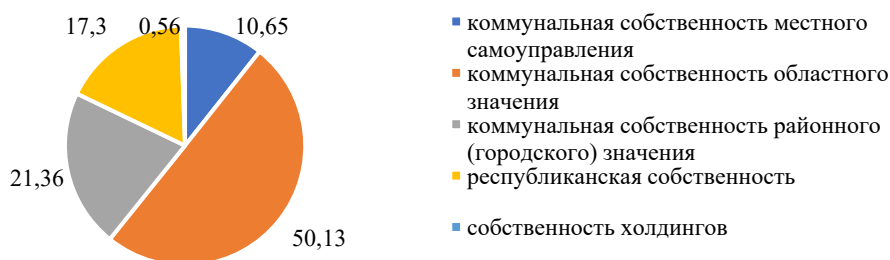


Рисунок 2. Структура государственной собственности по Костанайской области*

* Составлен авторами на основе источника [8]

Как известно, в коммунальной собственности весомую долю занимают социально ориентированные объекты. К ним относятся образовательные учреждения, объекты здравоохранения, культуры и пр. В связи с тем, что представленные объекты не стремятся к извлечению прибыли, произвести оценку их эффективности усложняется.

По Костанайской области насчитывается 775 образовательных учреждений, финансируемые из бюджета, среди которых 495 учреждение общего среднего образования [9].

Бюджетные образовательные учреждения могут быть оценены подходами представленные на рисунке 3 [10].

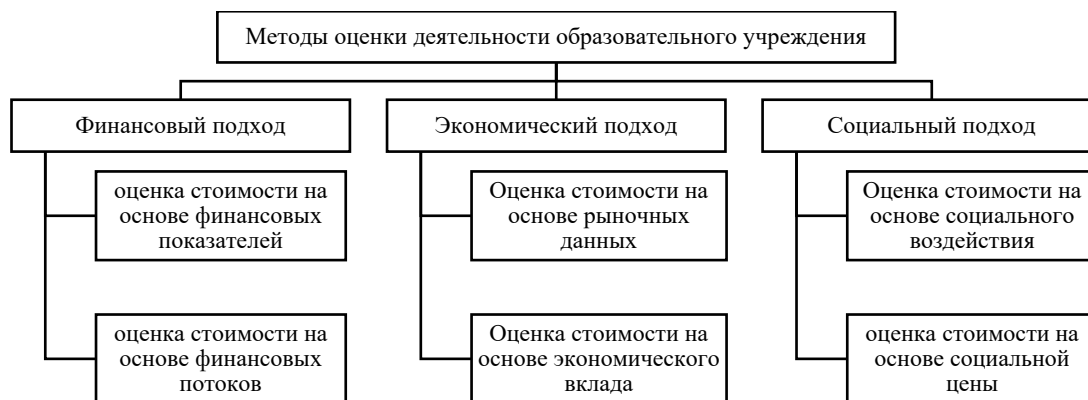


Рисунок 3. Методы оценки бюджетных образовательных учреждений*

* Составлен авторами на основе источника [10]

Как видно из рисунка деятельность бюджетной образовательной организации оценивается по трем направлениям: финансовой, Работа экономической и социальной, что характеризует ее специфичность деятельности. Посредством финансового подхода оценивается балансовая стоимость активов и обязательств, стоимость производственных мощностей и инфраструктуры образовательного учреждения. Экономический подход оценки проводит сравнение себестоимости образовательных услуг в других учреждениях, а также помогает проанализировать рыночную стоимость аналогичных учреждений. Образовательное учреждение также может влиять на социальную мобильность, уровень занятости и качества жизни выпускников, а также определяет стоимость предоставления образования одному обучающемуся и соотношение этой стоимости с финансовыми затратами. Это характеризуется социальным подходом.

Необходимо отметить, что образовательные учреждения вносят вклад в развитие экономики за счет своих воспитанников, которые трудятся на благо развития страны.

Образовательное учреждение при системном подходе рассматривается в виде совокупности связанных между собой компонентов, такие как образовательные цели, предметы, содержание образовательного процесса, методы, формы и материальная база [11]. Эффективность в данном случае правильно рассматривать как целесообразность использования всех ресурсов в бюджетной организации. Целевой подход учитывает широкий набор показателей, которые позволяют оценить деятельность образовательного учреждения в разных сферах. Это говорит о том, что при оценке эффективной деятельности бюджетного учреждения оптимально использовать ресурсный подход.

Можно согласиться, что эффективность образовательного учреждения правильно оценивать посредством финансовых показателей, но необходимо отметить, что этого недостаточно. Поскольку при данной оценке не оцениваются ресурсы, которые основаны на знаниях. Как известно, финансовые показатели только показывают целевое использования средств, выделенных из бюджета.

Целевая эффективность – это степень соответствия обозначенных целей к полученным результатам деятельности учреждения [12]. При оценке целевой эффективности образовательного учреждения оценка производится отдельно по каждому его направлению деятельности. Поскольку по каждой отдельной сфере деятельности образовательного учреждения имеются собственные цели, а также результативные показатели по каждому направлению, которые были поставлены для достижения.

В образовательных учреждениях целесообразно использовать целевую эффективность, еще потому, что они вступают во взаимодействие со стейкхолдерами при обмене ресурсами. Поскольку основная цель образовательного учреждения, все-же, не извлечение прибыли, а удовлетворение требований заинтересованных сторон, с которыми учреждение выступает в обмен ресурсами.

На рисунке 4 представлены этапы проведения оценки эффективности образовательного учреждения, которые оценивают отдельно каждое направление.



Рисунок 4. Этапы оценки эффективности деятельности образовательных учреждений*

* Составлен авторами на основе источника [11]

Данная оценка эффективности образовательных учреждений использует методы и подходы по сбору и обработке информации касательно отдельного этапа. Последовательность в использовании методов оценки эффективности образовательного учреждения приводит к получению информации о степени удовлетворенности всех заинтересованных сторон по всем направлениям деятельности.

Заклучение. Таким образом, оценка эффективности деятельности объектов государственной собственности и их стоимость зависит от целенаправленности, где оценка только по финансовым показателям не отражает полную результативность использования активов. Оценка стоимости бюджетных образовательных учреждений требует комплексного подхода, учитывающего финансовые, экономические и социальные аспекты. Финансовый подход позволяет оценить стоимость на основе финансовых показателей и потоков, а экономический подход учитывает рыночные данные и экономический вклад учреждения. Социальный подход оценивает социальное воздействие и ценность предоставляемого образования.

Использование различных методов оценки стоимости позволяет получить комплексную картину и понять эффективность использования бюджетных ресурсов в образовательном учреждении. Результаты такого анализа могут быть полезны для принятия решений об оптимизации расходов, развитии образовательных программ, улучшении качества образования и повышении эффективности бюджетных образовательных учреждений.

Статья подготовлена в рамках выполнения гранта Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан на тему: ИРН АР14972672 «Совершенствование эффективности управления объектов государственной собственности в посткризисных условиях».

ЛИТЕРАТУРА

1. Об утверждении стандартов оценки. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 5 мая 2018 года № 519 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800016971>.
2. Хендриксон Э.С., Ван Бреда М.Ф. Теория бухгалтерского учета: пер. с англ. / Под ред. проф. Я.В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 576 с.
3. Ковалев В.В., Ковалев Вит.В. Финансовая отчетность и анализ (основа балансоведения): Учеб. пособие. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 432 с.
4. Асаул А.Н. Экономика недвижимости. Стандарт третьего поколения. – СПб.: Питер, 2013. – 416 с.
5. Туякова З.С. Концептуальные подходы к стоимостному измерению объектов бухгалтерского наблюдения в отечественной и зарубежной практике // Международный бухгалтерский учет, 2006. – №2(86). – С. 39-49.
6. Асаул А.Н. Оценка организации (предприятия, бизнеса): учебник. – Москва: Проспект, 2016. – 384 с.
7. Асаул А.Н., Старинский В.Н., Кныш М.И., Старовойтов М.К. Оценка собственности. Оценка стоимости нематериальных активов и интеллектуальной собственности: учебник. – СПб.: АНО «ИПЭВ», 2010. – 280 с.
8. Реестр государственных предприятий и учреждений, юридических лиц с участием государства в уставном капитале [Электронный ресурс]. – URL: <https://gr5.gosreestr.kz/p/ru/gr-search/search-objects>.
9. Официальный сайт Управление образования акимата Костанайской области [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/kostanai-bilim?lang=ru>.
10. Тамбовцев В.Л. Конечные результаты отрасли образования и проблемы их измерения // Вопросы образования, 2006. – № 1. – С. 5-24.
11. Рахманова М.С. Методика оценки эффективности деятельности бюджетных образовательных учреждений // АНИ: экономика и управление, 2016. – Т5. – №4(17). – С. 317-320.
12. Егерев И.А. Стоимость бизнеса: искусство управления: учеб. пособие. – М.: Дело, 2013. – 480 с.

REFERENCES

1. Ob utverzhdenii standartov ocenki. Prikaz Ministra finansov Respubliki Kazahstan ot 5 maja 2018 goda № 519 [On approval of assessment standards. Order of the Minister of Finance of the Republic of Kazakhstan dated May 5, 2018 No. 519]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800016971> [in Russian].
2. Hendrikson Je.S., Van Breda M.F. Teorija buhgalterskogo ucheta: per. s angl. [Accounting theory: trans. from english] / Pod red. prof. Ja.V. Sokolova. – M.: Finansy i statistika, 1997. – 576 s. [in Russian].
3. Kovalev V.V., Kovalev Vit.V. Finansovaja otchetnost' i analiz (osnova balansovedenija): Ucheb. posobie [Financial reporting and analysis (basics of balance sheet): Textbook]. – M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2004. – 432 s. [in Russian].

4. Asaul A.N. Jekonomika nedvizhimosti. Standart tret'ego pokolenija [The economics of real estate. The third generation standard]. – SPb.: Piter, 2013. – 416 s. [in Russian].
5. Tujakova Z.S. Konceptual'nye podhody k stoimostnomu izmereniju ob#ektov buhgalterskogo nabljudenija v otechestvennoj i zarubezhnoj praktike [Conceptual approaches to the cost measurement of accounting surveillance objects in domestic and foreign practice] // Mezhdunarodnyj buhgalterskij uchet, 2006. – №2(86). – S. 39-49 [in Russian].
6. Asaul A.N. Ocenka organizacii (predprijatija, biznesa): uchebnik [Evaluation of an organization (enterprise, business): textbook]. – Moskva : Prospekt, 2016. – 384 s. [in Russian].
7. Asaul A.N., Starinskij V.N., Knysh M.I., Starovojtov M.K. Ocenka sobstvennosti. Ocenka stoimosti nematerial'nyh aktivov i intellektual'noj sobstvennosti: uchebnik [Property valuation. Valuation of intangible assets and intellectual property: textbook]. – SPb.: ANO «IPJeV», 2010. – 280 s. [in Russian].
8. Reestr gosudarstvennyh predpriyatij i uchrezhdenij, juridicheskikh lic s uchastiem gosudarstva v ustavnom kapitale [The Register of state-owned enterprises and institutions, legal entities with state participation in the authorized capital] [Elektronny resurs]. – URL: <https://gr5.gosreestr.kz/p/ru/gr-search/search-objects> [in Russian].
9. Oficial'nyj sajt Upravlenie obrazovanija akimata Kostanajskoj oblasti [The official website of the Department of Education of the Akimat of Kostanay region] [Elektronny resurs]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/kostanai-bilim?lang=ru> [in Russian].
10. Tambovcev V.L. Konechnye rezul'taty otrasli obrazovanija i problemy ih izmerenija [The final results of the education sector and the problems of their measurement] // Voprosy obrazovanija, 2006. – № 1. – S. 5-24 [in Russian].
11. Rahmanova M.S. Metodika ocenki jeffektivnosti dejatel'nosti bjudzhetnyh obrazovatel'nyh uchrezhdenij [Methodology for evaluating the effectiveness of budgetary educational institutions] // ANI: jekonomika i upravlenie, 2016. – T5. – №4(17). – S. 317-320 [in Russian].
12. Egerev I.A. Stoimost' biznesa: iskusstvo upravlenija: ucheb. posobie [Business Value: The Art of Management: textbook]. – M.: Delo, 2013. – 480 s. [in Russian].

Череева Б.Т., Ладоненко Е.И., Утебаева Ж.А., Жусупова Г.Б.

МЕМЛЕКЕТТІК МЕНШІК ОБЪЕКТІСІ ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚҰНЫ МЕН ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ ӘДІСТЕРІ

Аңдатпа

Бюджеттік ресурстардың шектеулілігі және қаражатты тиімді пайдалану қажеттілігі жағдайында білім беру мекемелерінің құнын анықтау маңызды міндет болып табылады. Мақалада құнды бағалауға және тиімді қызметке қатысты теориялық аспектілерге шолу жасалады және бюджеттік білім беру мекемелерінің мысалында мемлекеттік меншіктің құнын бағалау үшін қолданылатын әртүрлі әдістер мен тәсілдер сипатталған. Мемлекеттік объектілер қызметінің ерекшелігі оларды жалпыға бірдей әдістеме бойынша бағалауға мүмкіндік бермейді, активтердің құнын бағалаудың қандай да бір әдісін дұрыс қолдану мемлекет мүлкіне объективті баға береді, тозу деңгейін уақтылы анықтайды және жаңарту қажеттілігінің дәрежесін береді. Бұл ғылыми мақаланың мақсаты бюджеттік білім беру мекемесінің мысалында құнды бағалаудың әртүрлі әдістерін зерттеу болып табылады. Авторлар объектілердің әділ және нарықтық құнының ұқсастықтары мен айырмашылықтарын, стандартқа сәйкес бағалау әдістерін, сондай-ақ бюджеттік білім беру ұйымының қызметін бағалаудың қаржылық, экономикалық және әлеуметтік тәсілдерін қарастырады, білім беру мекемесі қызметінің тиімділігін бағалау кезеңдерін, олардың мақсатты тиімділігін ұсынады. Зерттеу нәтижелері бюджеттік білім беру ұйымдарын қаржыландыру, дамыту және оңтайландыру туралы шешім қабылдауда білім беру әкімшілігі мен басқа да мүдделі тараптар үшін пайдалы болуы мүмкін.

Chereyeva B., Ladanenko Y., Utebaeyeva Zh., Zhusupova G.

METHODS OF ASSESSING THE COST AND EFFECTIVENESS OF THE STATE PROPERTY OBJECT

Annotation

In conditions of limited budget resources and the need for effective use of funds, determining the cost of educational institutions is an important task. The article provides an overview of the theoretical aspects related to the assessment of

the cost and effective activities, as well as describes various methods and approaches used to assess the value of state property on the example of budgetary educational institutions. The specifics of the activities of state facilities do not allow them to be evaluated according to a universal methodology, the correct application of one or another method of assessing the value of assets gives an objective assessment of the state's property, timely determination of the level of depreciation and the degree of need for renewal. The purpose of this scientific article is to study various methods of cost estimation using the example of a budget educational institution. The authors consider the similarities and differences between the fair and market value of objects, methods of evaluation according to the standard, as well as financial, economic and social approaches to evaluating the activities of a budget educational organization, the stages of evaluating the effectiveness of an educational institution, their target effectiveness are presented. The results of the study may be useful for the administration of educational institutions and other interested parties in making decisions regarding the financing, development and optimization of budgetary educational institutions.



DOI 10.52260/2304-7216.2024.2(55).2
ӨЖЖ 330.12, 331.5.024.5
FTAMP 06.52.17

М.С. Нұғманова*, э.ғ.к., қауымд. профессор¹

А.В. Липовка, PhD, қауымд. профессор²

Б.Е. Жарлғасова, магистр³

Гендерлік экономиканы зерттеу орталығы,
Нархоз университеті, Алматы қ., Қазақстан¹

Алматы менеджмент университеті, Алматы қ., Қазақстан²

Esil University, Астана қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: maigul.nugmanova@narхоз.kz

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КҮТІМ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ГЕНДЕРЛІК АСПЕКТІЛЕРІ: ҮШ ЖАСҚА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАР КҮТІМІ

Осы зерттеу жұмысы Қазақстандағы күтім экономикасының ең аз дамыған саласы, сонымен қатар әйелдерді жұмыспен қамтуды арттыру және ел экономикасының өсуі үшін маңызды болып табылатын 3 жасқа толмаған балаларға күтім көрсету жүйесін талдауға бағышталған. Қазақстандағы бала күтімі бойынша жасалған зерттеулер, сондай-ақ бала күтімін дамыту жөніндегі үкіметтік іс-шаралар 3 жастан асқан балаларға арналған мекемелік бала күтімі қызметтеріне назар аударады. Зерттеу барысында қалалар мен ауылдарда орналасқан 500 үй шаруашылықтары арасында 3 жасқа толмаған балаларға негізгі күтім көрсететін тұлғаларға сауалнамалар және мектепке дейінгі білім беру саласындағы мамандармен сұхбаттар жүргізілді. Қазақстандағы бала күтімі туралы бастапқы және қайталама деректерді талдау нәтижесінде елдегі күтімнің басым түрлері, үй шаруашылықтарында бала күтімінің алуан түрлерінің таралуы мен таңдалу себептері, сондай-ақ бала күтімін жүзеге асыратын тұлғалардың қажеттіліктері анықталды. Осы зерттеу Қазақстанда 3 жасқа толмаған балаларға күтім көрсету саласының дамымағандығын және осы саланы жетілдірудің тиімді саясатын анықтау үшін ең алдымен күтім бойынша қызметтерге сұраныс пен артықшылықтардың және балаларға күтім көрсететін тұлғалар қажеттіліктерінің талдалуы қажет екендігін көрсетті. Авторлар бала күтімін жақсарту стратегиялары үй жағдайында көрсетілетін ақылы және ақысыз күтімді, сондай-ақ үш жасқа толмаған балаларға үй жағдайында ақысыз күтім көрсететін тұлғалардың негізгі қажеттіліктері ескерілуі қажеттігімен келіседі. Алынған нәтижелер мен ұсынымтар қоғамның қажеттіліктеріне сәйкес келетін шешімдер қабылдауды қолдау, жоғары сапалы деректер мен бала күтімі саласындағы объективті көрсеткіштерді алу және осы саланы қаржыландырудың қажетті көлемін анықтау үшін пайдаланылуы мүмкін. Бұл үш жасқа толмаған балаларға күтім көрсету саласын жетілдіріп, нәтижесінде гендерлік теңдіктің ілгерілуі мен елдің экономикалық өсуіне ықпал етеді.

Кілт сөздер: бала күтімі, күтім экономикасы, гендерлік экономика, ақы төленбейтін күтім, мекемелік күтім, ақы төленетін күтім, Қазақстан.

Ключевые слова: уход за детьми, экономика ухода, гендерная экономика, неоплачиваемый уход, институциональный уход, оплачиваемый уход, Казахстан.

Keywords: childcare, care economy, gender economics, unpaid care, institutional care, paid care, Kazakhstan.

Кіріспе. Дамыған бала күтімі жүйесі әйелдердің уақытын үнемдеп, ресми жұмысқа орналасу мүмкіндігін арттырады және әйелдердің экономикалық құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейтуге ықпал етеді. Бүкіл әлемдегідей Қазақстанда да сапалы бала күтіміне қолжетімділікті қамтамасыз ету және әйелдерді жұмыспен қамту өзекті мәселеге айналды [1]. Қазақстандағы туу деңгейінің жоғарылығы (2021 жылы 1 мың адамға шаққанда 21,5, 2022 жылы – 20,5) [2] бала күтімі қызметтеріне сұраныстың артуына ықпал етіп, күтім жүйесінде тиімді саясат жүргізуге шақырады. Қазақстандағы бала күтімі жүйесі мекемелік күтімнен, сондай-ақ үй жағдайында көрсетілетін ақылы және ақы төленбейтін күтімнен тұрады. 3 жастан асқан балаларға қатысты мекемелік күтім мен мектепке дейінгі білім беруді дамыту Қазақстанның мемлекеттік саясатының басым бағыты болып табылады және ол Қазақстанның 2050 жылға дейінгі «Қазақстан-2050» даму стратегиясында [3], Қазақстан Республикасының 2020-2025 жылдарға арналған білім мен ғылымды дамыту бағдарламасында [4] көрініс тапқан. Дегенмен, 3 жасқа толмаған балаларға күтім жасау, оның ішінде мекемеде көрсетілетін күтім, сондай-ақ ақылы және ақысыз көрсетілетін үй күтімі көзден таса қалуда. Сонымен қатар, елде үш жасқа толмаған балаларға күтім көрсету қызметтеріне сұранысты, күтім түрлеріне артықшылықтар берілуін және үйде ақысыз күтім көрсетушілердің негізгі қажеттіліктерін анықтау үшін үй шаруашылықтарына зерттеу жүргізілген жоқ. Мұндай талдау халықтың қажеттіліктерін қанағаттандыратын

бала күтімі жүйесін жетілдіру стратегияларын даярлау, объективті көрсеткіштер мен бала күтімі секторына қажетті нақты бюджетті анықтау үшін пайдаланылуы мүмкін.

Бұл зерттеудің мақсаты 3 жасқа дейінгі балаларға күтім көрсету қызметтерін жетілдіру жолдарын анықтау болып табылады. Осыған байланысты келесідей мәселелер шешілмек: 3 жасқа дейінгі балаларға күтім көрсету қызметтеріне халықтың артықшылықтар беруі мен сұранысын және осы жас санатындағы балаларға негізгі күтім көрсететін тұлғалардың қажеттіліктерін анықтау, сондай-ақ зерттеу нәтижелері негізінде халықтың сұранысын, қажеттіліктерін және қалауларын ескере отырып, бала күтімі жүйесін дамыту бойынша ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Әдістеме. Зерттеу барысында қалалар мен ауылдарда орналасқан 500 үй шаруашылықтары арасында 3 жасқа толмаған балаларға негізгі күтім көрсететін тұлғаларға сауалнамалар және мектепке дейінгі білім беру саласындағы мамандармен тереңдетілген сұхбаттар жүргізілді. Сауалнама 2022 жылдың жазында жеке құрылымдық сұхбат әдісі арқылы жүргізілді. Осы мақсатта арнайы құрылымдық сауалнамалар әзірленді. Авторлар іріктеме жасау үшін жентек қар әдісін қолданды. Кішкентай балалары бар алғашқы респонденттерді анықтау үшін әкімдіктердің және/немесе әлеуметтік қамсыздандыру бөлімдерінің ұсыныстары қолданылды. Алғашқы респонденттер келесі респонденттерді ұсынды, соның арқасында табысы аз және жұмыссыздар кіретін алуан түрлі әлеуметтік топтар да қамтылды. Зерттеу Алматы, Астана, Қарағанды және Павлодар қалаларында, сондай-ақ олармен іргелес және шалғайда орналасқан ауылдық елді мекендерде жүргізілді. Жабық және ашық сұрақтар қолданылды. Ашық сұрақтар кодтаусыз сапалы түрде талданды. Жабық сауалнама сұрақтары IBM SPSS Statistics талдау пакетінде деректерді енгізу, кодтау және өңдеу арқылы жүргізілді. Ағарту министрлігінің өкілдері, жергілікті билік органдары және бала күтімімен айналысатын ұйымдармен жүргізілген тереңдетілген сұхбаттардың нәтижелері респонденттердің құпиялылығын қамтамасыз ету үшін жеке тұлғаларды немесе отбасыларды анықтамайды, олар тек жиынтық түрінде ұсынылған.

Әдебиеттік шолу. Бүкіл әлемде әйелдерге төленетін жалақының теңсіздігі, кәсіптік сегрегация және мансаптық өсу жолындағы кедергілерге қатысты еңбек нарығындағы гендерлік кемсітушілік мәселесі [5, 6] гендерлік экономика мамандарымен әйелдердің үй шаруасындағы ақы төленбейтін жұмысы мен отбасында көрсетілетін ақысыз күтімнің қарқындылығы себептерімен байланыстырыла қарастырылады [7, 1].

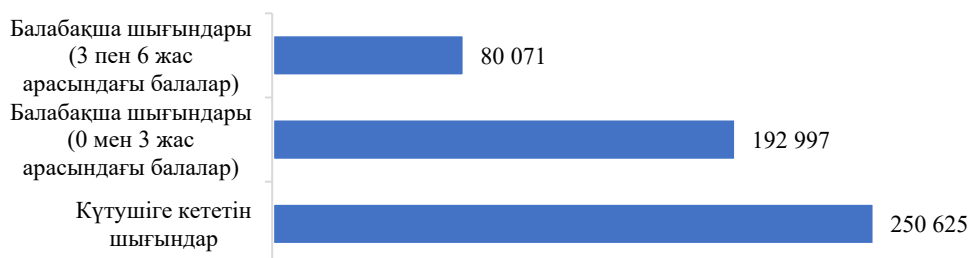
Күтім көрсету экономикасының мәселелері барған сайын шетелдік экономистер зерттеулерінің назарына ілігуде. Фолбре «күтім» түсінігіне анықтама беріп, күтімге мұқтаж адамдарға күтім көрсетуге тікелей жеке қатысуды білдіретін «тікелей күтім», мысал ретінде тамақтандыруды алуға болады; сондай-ақ қалай болғанда да күтімге зәру тұлғаларға қатысты «жанама күтім» түсініктерін айыра көрсетеді, оған мысал ретінде тазалау және кір жууды алуға болады [8]. Көптеген зерттеулер бала күтіміне, көрсетілетін қызметтердің сапасын жақсартуға жұмсалатын шығындардың, сонымен қатар жалақы деңгейінің аналардың жұмысқа орналасу туралы шешімдеріне және жалпы экономикалық өсуге қалай әсер ететінін бағалауға арналған [9, 10]. Қазақстандағы бала күтіміне қатысты зерттеулер 3 жастан асқан балаларға арналған мектепке дейінгі тәрбиені қарастырумен көбірек байланысты. Үш жасқа дейінгі бала күтімі қазақстандық ғалымдардармен еленбеген, еліміздегі нашар дамыған саланың бірі болып тұр.

Негізгі бөлім. Үкімет күтім қызметтерін институцияландыруды кеңейту бойынша жеке секторды қызмет көрсетуге тарту, мектепке дейінгі білімге (МДБ) инвестицияларды арттыруды көздейтін «Балапан» бағдарламасын дамыту; МДБ мекемелерінің жаңасын салу және бұрын жекешелендірілгендерді мемлекет меншігіне алу, лицензиялауды жою, мемлекеттік-жекешелік әріптестікті енгізу және т.б. секілді бірқатар тиімді шараларды қабылдады. Алайда бүгінгі таңда күтім көрсету қызметтерінің тапшылығы мен оның сапасының төмендігі мәселелері шешілмей отыр [11].

Күтім көрсету қызметіне сұранысты, күтім түрлеріне артықшылықтар беру және аталған жастағы балаларға үй жағдайында негізгі күтім көрсететін тұлғалардың басты қажеттіліктерін анықтау үшін үй шаруашылықтарына зерттеу жүргізілді.

Сауалнама нәтижелері бойынша отбасындағы бала күтімінің барлық ауыртпашылықтары әйелдерге жүктелетіні анықталды, өйткені барлық респонденттердің немесе негізгі күтім көрсететін тұлғалардың 98%-ы әйелдер болып шықты. Олардың көпшілігі тұрмыс құрған. Респонденттердің 57,4%-ы қалада, 42,6%-ы ауылдық жерлерде – оның ішінде 19,2%-ы іргелес ауылдарда, 23,4%-ы шалғай ауылдарда тұрады.

Зерттеу жүргізу кезінде (2022 жылдың жазы) мемлекеттік және жекеменшік мекемелерді қоса алғанда, отбасылар 3 жастан асқан балаларға арналған балабақшаларға орташа есеппен айына шамамен 80 071 теңге жұмсады. Кішкентай бүлдіршіндерге арналған балабақшалардың құны 2,5 есеге айтарлықтай жоғары және орташа есеппен 192 997 теңгені құрады, мұның себебі осы жас тобына арналған мемлекеттік балабақшалардағы орындардың шектеулі болуына байланысты балалардың көпшілігі жекеменшік мектепке дейінгі білім беру ұйымдарына баратындығы. Күтушіге кеткен шығындар жүзіндегі үй жағдайындағы ақылы күтім орташа есеппен 250 625 теңгені құрады, бұл елдегі орташа номиналды жалақыға шамамен сәйкес келіп, 2022 жылғы 204 172 теңгегі құрайтын медиандық жалақыдан асып түсті және зерттелген 298 үй шаруашылықтарының 298 700 теңгені құрайтын орташа айлық табысынан сәл ғана төмен болды (1-сурет).



1-сурет. Бала күтімі бойынша қызмет көрсетуге кеткен орташа шығындар, теңге*

* Сауалнама деректері негізінде авторлармен құрастырылған

Респонденттердің 60%-ға жуығы жұмыспен қамтылған, олардың көпшілігі – жалдамалы қызметкерлер, ал 34%-ы – өзін-өзі жұмыспен қамтығандар. Өзін-өзі жұмыспен қамту әйелдердің негізгі жұмыс орнына байланып қалмау және ақылы жұмысты бала күтімімен ұштастыру үшін мәжбүрлі шара болып табылады.

Респонденттердің жұмыс істемеуі немесе жұмыс іздемеуінің негізгі себебі ақылы жұмысты бала күтімі міндеттерімен үйлестіре алмауында екені анықталды (2-сурет). Оның үстіне шалғай ауыл тұрғындары өз мекендерінде ақылы жұмыстың жоқтығын атап өтті.

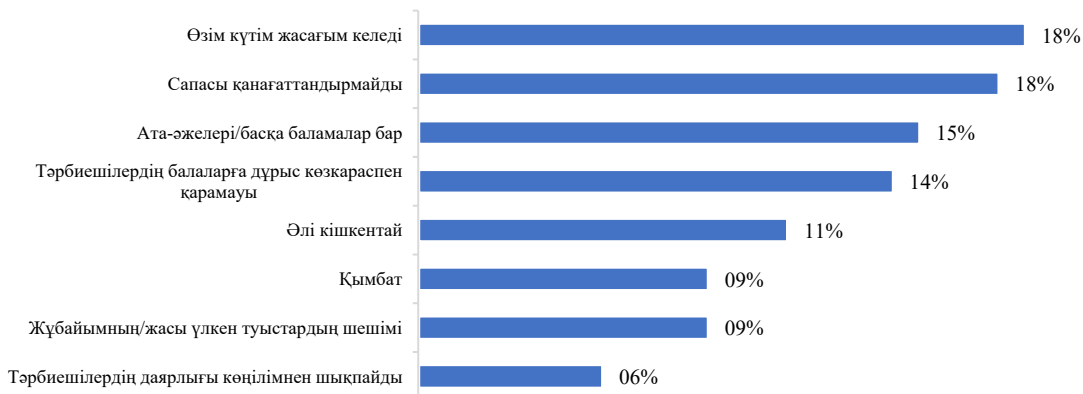


2-сурет. Неге Сіз жұмыспен қамтылмағансыз?*

* Сауалнама деректері негізінде авторлармен құрастырылған

Сауалнамаға қатысқандардың үштен бір бөлігі ғана 3 жасқа толмаған балаларын, егер осы жас санатындағы балалар үшін мекемелер болса, балабақшаға беруге дайын, және олардың 57,6%-ы балаларын балабақшаға бергісі келулерінің негізгі себебі – жұмысқа шығуға мүмкіндік деп жауап берді.

Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі балаларын балабақшаға бергісі келмейді, бұл бірінші кезекте балабақшалар көрсететін қызмет сапасының төмендігімен, сондай-ақ кішкентай балаларды үйде тәрбиелеу керек деген наныммен байланысты (3-сурет). Сонымен қатар респонденттердің 9%-ға жуығы үй шаруашылығы табысының төмендігіне байланысты балабақшаларға төлей алмайтындықтан, мекемедегі күтім қызметтерін пайдаланғысы келмейді, ал үш жасқа толмаған балаларға арналған балабақшалардағы орындар негізінен жеке ұйымдармен қамтамасыз етіледі (3-сурет).



3-сурет. Неге 3 жасқа толмаған балаңызды балабақшаға бергіңіз келмейді*

* Сауалнама деректері негізінде авторлармен құрастырылған

Сауалнама нәтижелері бойынша респонденттердің 19,1%-ы ғана бүлдіршіндері балабақшаға барады деп жауап берген. Кішкентай балалардың көпшілігі үйде тәрбиеленеді. Сондықтан бала күтімін жақсарту стратегиялары сонымен қатар үй жағдайында көрсетілетін ақысыз және ақылы күтімге де назар салулары керек.

Үш жасқа толмаған балаларға үй жағдайында күтім көрсететін сауалнамаға қатысқандардың 92%-ы балаларына тиісті күтімді қамтамасыз ету үшін әртүрлі жәрдемақылар мен әлеуметтік көмектер түріндегі қолдауға мұқтаж екенін атап өтті (4-сурет).

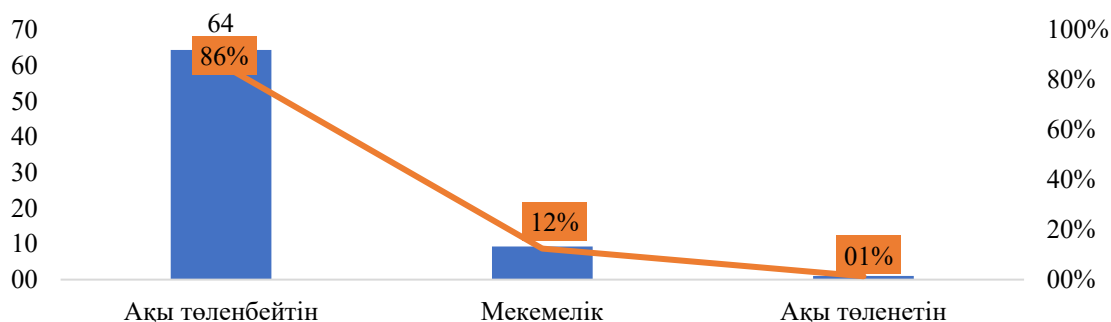
Респонденттердің жауаптары негізінде отбасындағы балаларға ақысыз күтім көрсететін тұлғалардың негізгі қажеттіліктері анықталды. Олардың қатарына: ана мен бала күтімі бойынша жәрдемақылардың өсуі (респонденттердің 92%); тамақ, гигиена, киім-кешек, оқу және даму шығындарын есепке алатын әрбір балаға бөлек жәрдемақы енгізу (46,3%); әлеуметтік қызметкерлердің тікелей көмегіне немесе қолдауына мұқтаждық (25,9%) кірді. Сондай-ақ аналардың қашықтан жұмыс істеу мүмкіндігі мен икемді жұмыс кестесі, 3 жасқа толмаған балалар үшін балабақшалардың болуы да атап өтілді.

Сауалнамаға қатысқандардың 10%-ға жуығы әкелерді бала тәрбиесіне қатысуға ынталандыру үшін бала күтіміне байланысты демалыс кезінде әкелерге берілетін жәрдемақы мөлшерінің, сондай-ақ демалыс ұзақтығының ұлғайтылуын қалайды. Қазақстан әкелерге бала күтіміне байланысты демалысқа шығу мүмкіндігін заңнамалық түрде берсе де, ақылы еңбек демалысы баланың анасына беріле алмайтын табысталмайтын әкелік квотаны бекіткен жоқ. Әкелік квотаны енгізу үй шаруашылығында ақысыз жұмысты мейлінше тең бөлу мен гендерлік теңдікті ілгерілету үшін маңызды қадам болып табылады.



4-сурет. 3 жасқа толмаған балаларға үй жағдайында күтім жасайтын тұлғалардың толыққанды күтім көрсету үшін қажетті қолдау түрлері*

* Сауалнама деректері негізінде авторлармен құрастырылған



5-сурет. Бір аптада әр түрлі күтім түрлері бойынша бала күтіміне жұмсалған орташа уақыт (сағат және % %)*

* Сауалнама деректері негізінде авторлармен құрастырылған

Сауалнама нәтижелері 3 жасқа толмаған балаларға күтім жасауға бір аптада күтім түріне байланысты жұмсалған орташа уақыты (5-сурет, сағатпен – көк түспен белгіленген; пайызбен, күтімге жұмсалған жалпы уақыт сағатының үлесімен – қызғылт сары түспен белгіленген) анықтауға мүмкіндік берді. Бұл күтімнің алуан түрлерінің халық арасына таралғандығы мен артықшылықтар беруін суреттеуге мүмкіндік береді. 5-суреттен үш жасқа толмаған балаларға күтім жасауға жұмсалған жалпы уақыттың 80%-дан астамын ақысыз күтім құрайтынын, ал уақыттың 12,4%-ы мекемедегі күтімге тиесілі екендігін байқауға болады. Респонденттердің өте аз бөлігі үй жағдайында балаларға көрсетілетін ақылы қызметтерді пайдаланады. Сонымен қатар респонденттердің 70%-ға жуығы ақылы күтуші қызметтерін пайдаланғылары келеді, алайда отбасылық бюджеттің жеткіліксіздігінен олардың ақысын төлей алмайды.

Қорытынды. Осы зерттеу Қазақстанда 3 жасқа толмаған балаларға күтім көрсету саласының дамымағандығын және осы саланы жетілдірудің тиімді саясатын анықтау үшін ең алдымен күтім бойынша қызметтерге сұраныс пен артықшылықтардың және балаларға күтім көрсететін тұлғалар қажеттіліктерінің талдалуы қажет екендігін көрсетті.

Жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша балаларға күтім көрсететін мекемелердің тапшылығы мен олардың сапасының төмендігі елімізде кіші жастағы балалар күтімі саласының негізгі проблемасы болып табылатыны және осы жастағы балаларға арналған мекемелік қызметтерге сұраныстың төмен болуының негізгі себептері екені анықталды. Респонденттердің аз ғана бөлігі (19,1%) бүлдіршіндері балабақшаға барады деп жауап берсе, ал одан да аз бөлігі (5,2%) күтуші жалдауға мүмкіндігі бар деп жауап берді. Осылайша, кішкентай балалардың көпшілігі үйде тәрбиеленеді. Сондай-ақ, респонденттердің 29,6%-ы балаларды отбасында тәрбиелеуді дұрыс деп санайтынын да ескеру қажет. Сондықтан бала күтімін жақсарту стратегиялары үй жағдайындағы ақылы және ақы төленбейтін күтімді қолдауға арналған шараларды қамтуы тиіс.

Респонденттердің барлығы дерлік (92%) үй жағдайында көрсетілетін күтімге берілетін мемлекеттік қолдаудың қолданыстағы түрлеріне қанағаттанбайды және азық-түлікке, гигиенаға, киім-кешекке, балаларды оқытуға және дамытуға кететін нақты шығындарды ескере отырып, толыққанды күтімді қатамасыз ете алатын жәрдемақылар мен әлеуметтік көмектерді көбейтуді қалайды.

Зерттеу нәтижелері бойынша бала күтімі саласын жетілдіру бойынша келесі ұсыныстар әзірленді:

- үй жағдайында күтім көрсететін тұлғаларға ақысыз және ақылы қолдау көрсету; олардың күнделікті қажеттіліктеріне, сондай-ақ үй шаруашылығының көлемі мен құрамына сәйкес келетін жеңілдіктер, төлемдер және жәрдемақылармен қамтамасыз ету;
- күтім көрсету секторына салынатын мемлекеттік инвестицияларды ұлғайту;
- тамақтану, гигиена, киім-кешек, балаларды оқытуға және дамытуға кететін нақты шығындарды ескере отырып, толыққанды күтімді қамтамасыз ете алатын жүктілік және босану, бала күтімі бойынша жәрдемақылардың мөлшерін арттыру;
- 3 жасқа толмаған балаларға арналған мекемелік күтім қызметтеріне қолжетімділікті қамтамасыз ету;
- қызмет көрсету сапасын арттыру және МДБ ұйымдары үшін бірыңғай сапа стандарттарын енгізу;
- әке квотасын енгізуді қоса алғанда, үй шаруашылығындағы ақысыз жұмыс пен күтімнің ауыртпалығын теңестіруге мүмкіндік беретін қолайлы нормативтік-құқықтық орта құру;

- күтім көрсету және оқыту саласында бейресми жұмыспен қамтуды ресімдеу, үй жағдайында қызмет көрсету саласында ресми жұмыс істейтіндердің еңбекақы төлеу шарттарын және еңбек жағдайларын жақсарту;

- халықтың аз қамтылған бөлігінің әл-ауқатын жақсарту және олардың күтім қызметтеріне қолжетімділігін қамтамасыз ету;

- күтім қызметтерін тұтынушылардың жеткізушіні өздері таңдауы үшін күтім қызметтерін көрсететін мекемелерді ваучерлік қаржыландыру жүйесін енгізу. Бұл қызмет көрсетушілер арасында бәсекелестік тудырып, сапаны жақсартады;

- ұлттық деңгейде халықтың күтім қызметтеріне деген қажеттіліктерін, үй жағдайында қызмет көрсететін тұлғалардың қажеттіліктерін тексеру, талдау және бағалау.

Алынған нәтижелер мен ұсынымтар қоғамның қажеттіліктеріне сәйкес келетін шешімдер қабылдауды қолдау, жоғары сапалы деректер мен бала күтімі саласындағы объективті көрсеткіштерді алу және осы саланы қаржыландырудың қажетті көлемін анықтау үшін пайдаланылуы мүмкін. Бұл үш жасқа толмаған балаларға күтім көрсету саласын жетілдіріп, нәтижесінде гендерлік теңдіктің ілгерілуі мен елдің экономикалық өсуіне ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Care work and care jobs for the future of decent work (Geneva) [Electronic resource] // International Labor Organization. – 2018. – 526 p. – URL: <https://www.ilo.org/publications/major-publications/care-work-and-care-jobs-future-decent-work>.

2. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы. 2023 жылғы қаңтар-желтоқсандағы демографиялық жағдай туралы [Электронды ресурc]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/news/o-demograficheskoy-situatsii-za-yanvar-dekabr-2023-goda/>.

3. «Қазақстан – 2050» Стратегиясы, желтоқсан, 2012 жыл [Электронды ресурc]. – URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs.

4. Қазақстан Республикасының білім мен ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысы [Электронды ресурc]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/article/details/20392?lang=ru>.

5. Feng Z., Savani K. Covid-19 created a gender gap in perceived work productivity and job satisfaction: Implications for dual-career parents working from home // Gender in Management: An International Journal. – 2020. – Vol. 35. – P. 719-736.

6. Bolotnyy V., Emanuel N. Why Do Women Earn Less Than Men? Evidence from Bus and Train Operators // Journal of Labor Economics, University of Chicago Press. – 2022. – Vol. 40(2). – P. 283-323.

7. Geist C. Men’s and Women’s Reports about Housework. In Dividing the Domestic // Stanford University Press. – 2019. – P. 217-240. – DOI: 10.2307/j.ctvqsdr20.16.

8. Folbre N. Developing Care: Recent Research on the Care Economy and Economic Development [Electronic resource]. – 2018. – URL: <https://idl-bnc-idrc.dspacedirect.org/items/38ae70c6-46ca-46c2-ad38-59524d9f6fc9/full>.

9. Kim K., Ilkcaracan I., Kaya T. Investing in Social Care Infrastructure and Employment Generation. A Distributional Analysis of the Care Economy in Turkey // Journal of Policy Modelling. – 2019. – Vol. 41(6). – P. 1210-1229.

10. Braunstein E. Care and the Macroeconomy // The Routledge Handbook of Feminist Economics. Edited by Günseli Berik and Ebru Kongar. – 2021. – P. 351-359.

11. Meurs M., Nugmanova M., Salimzhanova A., Marvin S. Gender regime and women’s employment in Kazakhstan // Comparative Economic Studies. – 2021. – Vol. 63. – P. 603-622. – DOI: 10.1057/s41294-021-00173-0.

REFERENCES

1. Care work and care jobs for the future of decent work (Geneva) [Electronic resource] // International Labor Organization. – 2018. – 526 p. – URL: <https://www.ilo.org/publications/major-publications/care-work-and-care-jobs-future-decent-work>.

2. Kazakstan Respublikasy Strategijalyk zhosparlau zhane reformalar agenttiginin Ultyk statistika bjurosy. 2023 zhylygı kantar-zheltoksandagy demografijalyk zhagdaj turaly [National Bureau of Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. About the demographic situation in January-December 2023] [Elektrondy resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/news/o-demograficheskoy-situatsii-za-yanvar-dekabr-2023-goda/> [in Kazakh].
3. «Kazakstan – 2050» Strategijasy, zheltoksan, 2012 zhyly «Kazakhstan – 2050» Strategy, December, 2012] [Elektrondy resurs]. – URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs [in Kazakh].
4. Kazakstan Respublikasynyn bilim men gylymdy damytudyn 2020-2025 zhyldarga arnalgan memlekettik bagdarlamasy, Kazakstan Respublikasy Ukimetinin 2019 zhylygı 27 zheltoksandagy № 988 kaulysy [State program of the development of education and science of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025, Resolution No. 988 of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2019] [Elektrondy resurs]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/article/details/20392?lang=ru> [in Kazakh].
5. Feng Z., Savani K. Covid-19 created a gender gap in perceived work productivity and job satisfaction: Implications for dual-career parents working from home // *Gender in Management: An International Journal*. – 2020. – Vol. 35. – P. 719-736.
6. Bolotnyy V., Emanuel N. Why Do Women Earn Less Than Men? Evidence from Bus and Train Operators // *Journal of Labor Economics*, University of Chicago Press. – 2022. – Vol. 40(2). – P. 283-323.
7. Geist C. Men’s and Women’s Reports about Housework. In *Dividing the Domestic* // Stanford University Press. – 2019. – P. 217-240. – DOI: 10.2307/j.ctvqsdr20.16.
8. Folbre N. Developing Care: Recent Research on the Care Economy and Economic Development [Electronic resource]. – 2018. – URL: <https://idl-bnc-idrc.dspacedirect.org/items/38ae70c6-46ca-46c2-ad38-59524d9f6fc9/full>.
9. Kim K., Ilkkaracan I., Kaya T. Investing in Social Care Infrastructure and Employment Generation. A Distributional Analysis of the Care Economy in Turkey // *Journal of Policy Modelling*. – 2019. – Vol. 41(6). – P. 1210-1229.
10. Braunstein E. Care and the Macroeconomy // *The Routledge Handbook of Feminist Economics*. Edited by Günseli Berik and Ebru Kongar. – 2021. – P. 351-359.
11. Meurs M., Nugmanova M., Salimzhanova A., Marvin S. Gender regime and women’s employment in Kazakhstan // *Comparative Economic Studies*. – 2021. – Vol. 63. – P. 603-622. – DOI: 10.1057/s41294-021-00173-0.

Нугманова М.С., Липовка А.В., Жарлгасова Б.Е.

**ГЕНДЕРНЫЕ АСПЕКТЫ ЭКОНОМИКИ УХОДА В КАЗАХСТАНЕ:
УХОД ЗА ДЕТЬМИ МЛАДШЕ ТРЕХ ЛЕТ**

Аннотация

Данное исследование посвящено анализу системы ухода за детьми до 3 лет в Казахстане, как наименее развитому направлению экономики ухода в стране, но при этом имеющим важное значение для повышения занятости женщин и экономического роста страны. Существующие исследования по уходу за детьми, а также правительственные меры по развитию сферы ухода за детьми в Казахстане, фокусируются на институциональных услугах за детьми старше 3 лет. В ходе исследования был проведен опрос среди 500 домохозяйств из городов и сел с лицами, предоставляющими основной уход за детьми до 3 лет и интервью с экспертами в сфере дошкольного образования. В результате анализа первичных и вторичных данных по уходу за детьми в Казахстане были определены приоритетные виды ухода в стране, причины распространенности и выбора домохозяйствами различных видов детского ухода, а также потребности лиц, предоставляющих основной уход за малышами на дому. Данное исследование продемонстрировало, что сфера ухода за детьми до 3 лет в Казахстане не развита, и для определения эффективных политик по совершенствованию данной сферы необходимо прежде всего провести анализ спроса и предпочтений в услугах по уходу, потребностей лиц, предоставляющих уход. Авторы соглашаются, что стратегии по совершенствованию ухода за детьми должны принять во внимание и уход, предоставляемый дома, как неоплачиваемый, так и оплачиваемый, а также основные потребности лиц, предоставляющих неоплачиваемый уход за детьми до трех лет на дому. Полученные результаты и рекомендации могут быть использованы для поддержки принятия решений, соответствующих потребностям общества, для получения качественных данных и определения объективных индикаторов по

сфере ухода за детьми и необходимых объёмов финансирования данной сферы. Это способствует совершенствованию сферы ухода за детьми до трех лет, и, как следствие, продвижению гендерного равенства и экономического роста страны.

Nugmanova M., Lipovka N., Zhargassova B.

**GENDER ASPECTS OF THE CARE ECONOMY IN KAZAKHSTAN:
CARE FOR CHILDREN UNDER THREE YEARS OLD**

Annotation

This study is devoted to the analysis of the care system for children under 3 years of age in Kazakhstan, as the least developed area of the care economy in the country, but at the same time important for increasing women's employment and economic growth of the country. Existing research on child care, as well as government efforts to develop child care in Kazakhstan, focus on institutional child care services for children over 3 years of age. The study included a survey among 500 households from cities and villages with persons providing primary care for children under 3 years of age and interviews with experts in the field of preschool education. As a result of the analysis of primary and secondary data on child care in Kazakhstan, the priority types of care in the country, the reasons for the prevalence and choice of various types of child care by households, as well as the needs of persons providing primary care for children at home were identified. This study demonstrated that the area of care for children under 3 years of age in Kazakhstan is not developed, and in order to determine effective policies to improve this area, it is necessary, first of all, to analyze the demand and preferences for care services, the needs of care providers. The authors agree that strategies to improve child care must take into account both unpaid and paid care provided in the home, as well as the basic needs of those providing unpaid home care for children under three years of age. The results and recommendations obtained can be used to support decision-making that meets the needs of society, to obtain high-quality data and determine objective indicators in the field of child care and the required amount of funding for this area. This helps to improve the provision of care for children under three years of age, and, as a result, promote gender equality and economic growth of the country.



DOI 10.52260/2304-7216.2024.2(55).3
УДК 351.614.2
ГРНТИ 82.13.31

А.М. Тынгишева, PhD*
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: ajnur-88@mail.ru

СОЦИАЛЬНАЯ ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ВНЕДРЕНИЯ ОБЯЗАТЕЛЬНОГО СОЦИАЛЬНОГО МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ

В современном обществе вопросы эффективности и результативности здравоохранения становятся все более приоритетными и актуальными. Статья посвящена исследованию эффективности системы здравоохранения в контексте внедрения обязательного социального медицинского страхования. Проведен анализ общепризнанных мировых показателей, характеризующих эффективность системы здравоохранения, по результатам которого было выявлено, что данные показатели, значительно отстают от стран Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). Авторами были представлены результаты социологического опроса населения, на основе которого были выявлены основные недостатки и проблемы в системе здравоохранения. Для решения этих проблем, необходимы меры, направленные на совершенствования системы здравоохранения. В качестве основных рекомендации по повышению результативности здравоохранения авторами обоснована необходимость определения ключевых параметров единой методики оценки эффективности здравоохранения. В работе применяются следующие научные методы: сравнительно-сопоставительный анализ, синтез, обзор литературы, статистические и социологические методы.

Полученные результаты исследования могут быть применены органами государственного и местного управления в целях совершенствования системы здравоохранения. Эмпирическую базу составили научные труды отечественных и зарубежных исследователей, законодательные акты в сфере здравоохранения, официальные издания, аналитические и статистические сборники.

Ключевые слова: здравоохранение, система здравоохранения, обязательное социальное медицинское страхование, эффективность, оценка эффективности, социологический опрос, ожидаемая продолжительность жизни населения.

Кілт сөздер: денсаулық сақтау, денсаулық сақтау жүйесі, міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру, тиімділік, тиімділікті бағалау, социологиялық сауалнама, халықтың күтілетін өмір сүру ұзақтығы.

Keywords: healthcare, health care system, mandatory social medical insurance, effectiveness, evaluation of effectiveness, sociological survey, life expectancy of the population.

JEL classification: I10, I15, I18

Введение. Одним из значимых проблем в системе здравоохранения на протяжении долгого времени остается: нехватка квалифицированных медицинских кадров, ограниченные бюджетные средства для предоставления бесплатной медицинской помощи, высокий уровень частных расходов на здравоохранение, недостаток лекарственных средств, неэффективное использование бюджетных ресурсов, неудовлетворенность населения качеством и доступностью медицинских услуг д.р. Следует отметить, что решение этих проблем требует комплексного подхода, включая реформы в системе финансирования, улучшение управления, обеспечения доступности медицинских услуг для всех слоев населения.

С целью совершенствования оказания услуг медицинской помощи в Республике Казахстан внедрена бюджетно-страховая модель здравоохранения. Бюджетно-страховая модель наиболее распространена в таких странах, как Германия, Нидерланды, Польша, Франция, Россия и др. По мнению одних экспертов новая модель финансирования здравоохранения будет влиять на качества и доступность медицинской помощи, снижения заболеваемости и смертности, повышения ожидаемой продолжительности жизни населения. Другие эксперты ставят под сомнения вопрос эффективности ОСМС, поскольку в настоящее время ОСМС нередко подвергается обоснованной критике со стороны населения, экспертов и других стейкхолдеров.

Создание продуманной стратегии дальнейшего развития медицинской отрасли невозможно без проведения оценки эффективности системы здравоохранения. В этой связи авторами предлагаемого

исследования проведен социологический опрос, по результатам которого выявлены существующие проблемы и обоснованы рекомендации по совершенствованию реформ в сфере здравоохранения.

Целью исследования является анализ эффективности системы здравоохранения, выявление проблем и разработка практических рекомендаций по ее совершенствованию. Объектом исследования выступает система здравоохранения Республики Казахстан. Предмет исследования – социально-экономические отношения, связанные с совершенствованием системы здравоохранения Республики Казахстан в контексте внедрения обязательного социального медицинского страхования.

Обзор литературы. Проблемы формирования человеческого капитала в современных условиях развития экономики Казахстана были рассмотрены С.К. Капышевой, М.М. Саурановой, О.И. Назаровой, Н.А. Сатанбековым [1]. К.В. Кетова, Д.Д. Вавилова провели структурно-динамический анализ составляющей здоровья человеческого капитала социально-экономической системы [2]. Исследование системы здравоохранения, как основного звена общественного сектора экономики нашло отражение в научных трудах: Утибаева Г.М., Рахимбековой А.Е., Орынбасаровой С.Е., Рыскуловой М.Р. и т.д. [3, 4, 5, 6].

Вопросы эффективности системы здравоохранения были рассмотрены – Улумбековой Г.Э., Гиноян А.Б. (Рейтинг эффективности систем здравоохранения регионов), Лобковой Е.В. Петриченко А.С. (Управление эффективностью региональной системы здравоохранения), О.В. Куделиной, С.Л. Ереминой (Оценка эффективности систем здравоохранения с помощью метода Minmax) [7,8,9]. Л.Г. Попеску занимался анализом эффективности здравоохранения на макроэкономическом уровне [10]. Regina Makuluni, William Stones в своих исследованиях рекомендуют переход от традиционных систем оплаты, основанных на затратах, к системам оплаты медицинских расходов, ориентированных на результат [11]. Аду Овусу Саркоди исследовал особенности влияния системы медицинского страхования на качество и доступность медицинских услуг с учетом снижения государственных расходов на здравоохранения [12].

Однако несмотря на то, что отечественные и зарубежные ученые проводят исследования по оценке эффективности систем здравоохранения на сегодняшний день показателей, характеризующих эффективность системы здравоохранения является недостаточным.

Основная часть. Необходимым и обязательным компонентом стратегического управления системой здравоохранения является эффективность управления. Наиболее общий подход к определению эффективности представлен в межгосударственном стандарте управления качеством ISO 9000, в соответствии с которым эффективность – связь между достигнутым результатом и использованными ресурсами. Однако в здравоохранении не во всех случаях можно с высокой точностью учесть эффективность системы здравоохранения, поскольку здравоохранение как особо значимый элемент социальной сферы трудно поддается оценке в деньгах.

На сегодняшний день в Республике Казахстан эффективность системы здравоохранения можно оценить только опосредованно через показатели смертности по причинам смертности, ожидаемой продолжительности жизни населения, показатели заболеваемости.

Динамика ожидаемой продолжительности жизни населения за 2018-2022 гг. (рисунок 1) показывает, что данный показатель с 2018 по 2021 ежегодно уменьшался с 73,2 до 70,2 лет, что связано с влиянием пандемии COVID-19.

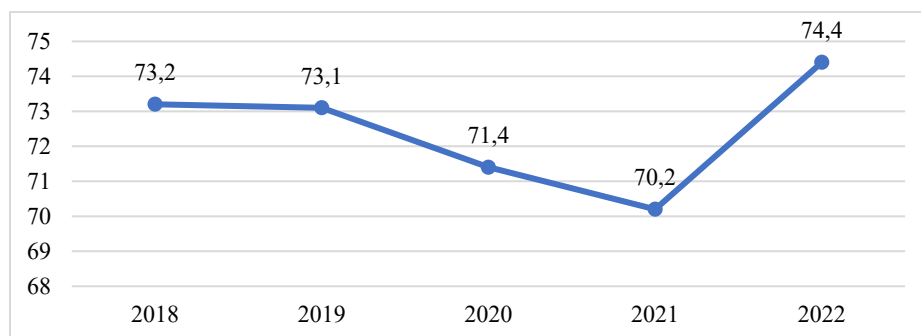


Рисунок 1. Ожидаемая продолжительность жизни населения*

* Составлен авторами на основе источника [13]

В 2022 году ожидаемая продолжительность жизни выросла до 74,4 лет, данный показатель превышает допандемийный уровень на 1,3 года. Однако несмотря на рост ожидаемой продолжительности жизни, Казахстан значительно отстает от стран ОЭСР, в которых, в среднем, продолжительность жизни населения составляет 80 лет.

Таблица 1

**Динамика показателей смертности населения за 2018-2022 гг.
на 100 000 человек соответствующего населения***

Смертность	2018	2019	2020	2021	2022	Темп роста 2018-2022 гг., (%)
Злокачественные и доброкачественные новообразования	82.89	81.10	80.70	75.66	70.53	- 14,9
из них злокачественные новообразования	80.81	79.30	78.66	73.7	68.76	- 14,9
Болезни системы кровообращения	167.28	163.14	193.79	226.86	154.39	- 7,7
Болезни органов Пищеварения	62.75	64.10	68.32	66.86	54.40	-13,3
Болезни органов дыхания	86.92	87.89	122.88	108.94	66.76	-23,2
Несчастные случаи. Травмы и отравления	66.59	65.35	57.76	59.74	56.95	-14,48
Инфекционные и паразитарные болезни	7.26	7.36	15.29	7.15	6.84	- 5,8
Общий показатель Смертности	713.75	719.08	860.24	952.57	677.07	- 5,1

* Составлена авторами на основе источника [13]

Ведущее место среди причин смертности занимают болезни системы кровообращения, показатель смертности по данному типу заболеваемости в 2018 году составил – 167,28, в 2021 году – 226,86, в 2022 – 154,39 (таблица 1) [13]. Смертность от злокачественных новообразований в 2022 году по сравнению с 2018 годом снизилась на – 8,2%, смертность от болезней органов дыхания на – 23,2%, смертность от несчастных случаев травм и отравлений на – 14,48%. Следует отметить, что на 2021 год приходится самый высокий уровень общей смертности – 952,57 на 100 000 человек соответствующего населения, что связано с прямым и косвенным воздействием пандемии. В 2022 году наблюдается снижение общего показателя смертности на 5,1% по сравнению с 2018 годом.

Основным важным элементом социальной оценки эффективности системы здравоохранения с позиции достижения широкого общественного эффекта является удовлетворенность населения доступностью и качеством медицинской помощи. Инструментарием ее оценки чаще всего выступает социологический опрос населения. Субъективность данного подхода представляется очевидной, но его значение в замыкании контура управления и построении обратной связи с потребителями медицинских услуг чрезвычайно высоко.

Для расчета количества респондентов репрезентативной выборки, автор воспользовался онлайн калькулятором, который рассчитал, что объем выборки генеральной совокупности в 1 млн. человек должен составлять 385 человек.

Таким образом, всего в опросе приняли участие 385 респондентов, среди опрошенных представители различных возрастных групп от 18 лет и старше, из которых составили женщин – 64,7% и 35,7% – мужчин.

В соответствии с уровнем образования респонденты разделились на следующие категории: высшее образование – 57,4%, послевузовское образование – 16,9%, незаконченное высшее – 7,8%, среднее специальное – 14%, общее среднее – 2,9%, нет образования – 1%.

Первый вопрос был связан с удовлетворенностью населением качеством и доступностью медицинских услуг (рисунок 2).

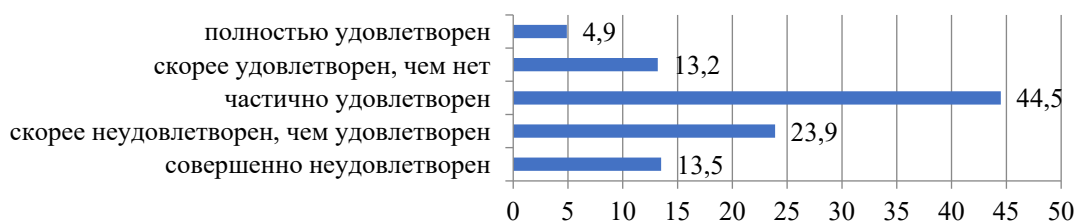


Рисунок 2. Уровень удовлетворенности населения качеством и доступностью медицинских услуг, %*

* Составлен авторами

По результатам опроса, 44,5% частично удовлетворены качеством и доступностью медицинских услуг, полностью удовлетворены – 4,9%, 13,2% скорее удовлетворены, чем нет. Тем не менее, значимой остается доля тех, кто выразил свое неудовлетворение качеством здравоохранения. По результатам опроса она составляет больше трети от общего числа опрошенных (37,4%).

Также, по результатам опроса было выявлено мнение населения, о том какие меры могли бы существенно повлиять на улучшение качества предоставления медицинских услуг (рисунок 3).



Рисунок 3. Что, по Вашему мнению, могло бы существенно повлиять на улучшение качества предоставления медицинских услуг*

* Составлен авторами

По результатам общественного мнения, основными мерами, которые могли бы существенно повлиять на улучшение качества медицинской помощи, являются развитие медицинской науки и инноваций (52,4%), улучшение материально-технической базы (43,4%), повышение эффективности управления человеческими ресурсами в здравоохранении (42,9%).

Следующий вопрос был связан с ожиданиями респондентов от внедрения ОСМС (рисунок 4). Только 28,3% считают, что с внедрением ОСМС повысится уровень доступности и качества медицинских услуг, 25,7% считают, что смогут иметь свободный выбор врача и поликлиники, 17,7% ответов считают, что усилится контроль за медицинскими учреждениями, однако 49,4% респондентов ничего не ожидают от внедрения обязательного социального медицинского страхования.

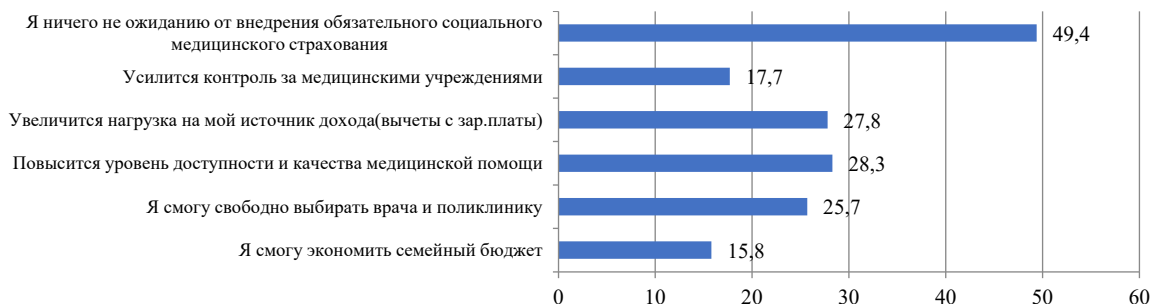


Рисунок 4. Ожидания респондентов от внедрения ОСМС*

* Составлен авторами

В ходе проведения социологического исследования были выявлены не менее значимые проблемы в системе здравоохранения (рисунок 5).



Рисунок 5. Какие проблемы в системе здравоохранения Вы считаете наиболее значимыми?*

* Составлен авторами

По мнению респондентов, основными проблемами в системе здравоохранения являются: низкий уровень подготовки медицинских работников (56,6%), слабое финансирование системы здравоохранения (35,3%), коррупция в системе здравоохранения (32,7%), большие нагрузки на врачей (32,2%), отток профессионалов врачей в дальнее и ближнее зарубежье (32,2%), слабое развитие медицинской науки и исследований (30,6) и т.д.

Закключение. Следует отметить, что социологический опрос населения позволяет выявить основные проблемы в системе здравоохранения, а также дает возможность организаторам здравоохранения сделать соответствующие выводы о правильности и целесообразности выбранных направлений – государственной программы. В ходе анализа социологического опроса мы выявили, что основными проблемами в системе здравоохранения на сегодняшний день являются: низкий уровень подготовки медицинских работников, слабое финансирование системы здравоохранения, коррупция в системе здравоохранения, большие нагрузки на врачей, отток профессионалов врачей в дальнее и ближнее зарубежье, слабое развитие медицинской науки и исследований.

Таким образом, решение данных проблем требует комплексного подхода по совершенствованию оценки эффективности системы здравоохранения и обязательного социального медицинского страхования.

Во-первых, необходимо разработать единую методологию оценки эффективности системы здравоохранения и обязательного социального медицинского страхования;

Во-вторых, проводить комплексную оценку результативности и эффективности системы здравоохранения с учетом долгосрочной перспективы, сделав акцент на качественный риск менеджмент;

В-третьих, обеспечить прозрачность деятельности субъектов системы здравоохранения и субъектов системы обязательного социального медицинского страхования;

В-четвертых, предложить новый механизм функционирования системы обязательного социального медицинского страхования, основанный на внедрении ключевых показателей результативности и эффективности системы ОСМС;

В-пятых, необходимо дать возможность общественности и профессиональным сообществам оценивать результативность работы медицинских организаций и т.д.

Статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан по проекту AP14972953 «Совершенствование государственного регулирования системы обязательного социального медицинского страхования в постпандемический период в Республике Казахстан».

ЛИТЕРАТУРА

1. Капышева С.К., Сауранова М.М., Назарова О.И., Сатанбеков Н.А. Проблемы формирования человеческого капитала в современных условиях развития экономики Казахстана // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2023. – №2(51). – С. 109-114.
2. Кетова К.В., Вавилова Д.Д. Структурно-динамический анализ составляющей здоровья человеческого капитала социально-экономической системы // Журнал Социальная статистика. – 2021. – №1(18). – С. 54-66.

3. Утибаев Г.М. Административно-правовые аспекты управления здравоохранением в Республике Казахстан: монография. – Алматы: Санат, 1998. – 112 с.
4. Рахимбекова А.Е. Государственное регулирование и управление деятельности системы здравоохранения Республики Казахстан // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2014. – №1. – С. 182-187.
5. Орынбасарова С.Е. Современное состояние и основные направления реформ системы здравоохранения в Казахстане // Вестник КазНУ. – 2010. – №4(80). – С. 24-33.
6. Рыскулова М.Р. Актуальные вопросы государственного управления системы здравоохранения Казахстана // Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. – 2017. – №4. – С.8-17.
7. Улумбекова Г.Э., Гинойян А.Б. Эффективность региональных систем здравоохранения России // Вестник ВШОУЗ. – 2019. – Т. 5. – № 1. – С. 4-12. – DOI: 10.24411/2411-8621-2019-11001.
8. Лобкова Е.В., Петриченко А.С. Управление эффективностью региональной системы здравоохранения // Региональная экономика: теория и практика. – 2018. – Т. 16. – № 2. – С. 274-295. – DOI: 10.24891/re.16.2.274.
9. Куделина О.В., Еремина С.Л. Эффективность регионального здравоохранения // Экономика региона. – 2016. – Т. 12, Вып. 1. – С. 211-225. – DOI: 10.17059/2016-1-16.
10. Popescu L.G. Analysis of National Health Strategy 2014-2020 // Theoretical and Applied Economics. – 2015. – Vol. 22. – №4(605). – P. 177-188.
11. Makuluni R., Stones. Correction to: Impact of the results-based financing for maternal and newborn health (RBF4MNH) program on stillbirths: a cross-sectional comparison in four districts of Malawi. BMC Pregnancy Childbirth [Electronic resource]. – 2021. – DOI: 10.1186/s12884-021-03961-9.
12. Adu O. Effect of the National Health Insurance Scheme on Healthcare Utilization and Out-of-Pocket Payment: Evidence from GLSS 7. Humanities and social sciences communications // Electronic Journal. – 2021. – DOI: 10.1057/s41599-021-00984-7.
13. Статистические сборники «Здоровье населения Республики Казахстан и деятельность организаций здравоохранения» 2018-2022 гг.

REFERENCES

1. Kapysheva S.K., Sauranova M.M., Nazarova O.I., Satanbekov N.A. Problemy formirovaniya chelovecheskogo kapitala v sovremennyh usloviyah razvitiya jekonomiki Kazahstana [Problems of human capital formation in modern conditions of economic development of Kazakhstan] // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – 2023. – №2(51). – S. 109-114 [in Russian].
2. Ketova K.V., Vavilova D.D. Strukturno-dinamicheskij analiz sostavl'jajushhej zdorov'ja chelovecheskogo kapitala social'no-jekonomicheskoy sistemy [Structural and dynamic analysis of the health component of human capital of the socio-economic system] // Zhurnal Social'naja statistika. – 2021. – №1(18). – S. 54-66 [in Russian].
3. Utibaev G.M. Administrativno-pravovye aspekty upravlenija zdavoohranenijem v Respublike Kazahstan: monografija [Administrative and legal aspects of healthcare management in the Republic of Kazakhstan: monograph]. – Almaty: Sanat, 1998. – 112 s. [in Russian].
4. Rahimbekova A.E. Gosudarstvennoe regulirovanie i upravlenie dejatel'nosti sistemy zdavoohranenija Respubliki Kazahstan [State regulation and management of the healthcare system of the Republic of Kazakhstan] // Aktual'nye problemy gumanitarnyh i estestvennyh nauk. – 2014. – №1. – S. 182-187 [in Russian].
5. Orynbasarova S.E. Sovremennoe sostojanie i osnovnye napravlenija reform sistemy zdavoohranenija v Kazahstane [The current state and main directions of health care system reforms in Kazakhstan] // Vestnik KazNU. – 2010. – №4(80). – S. 24-33 [in Russian].
6. Ryskulova M.R. Aktual'nye voprosy gosudarstvennogo upravlenija sistemy zdavoohranenija Kazahstana [Topical issues of public administration of the health care system of Kazakhstan] // Vestnik Nacional'noj akademii nauk Respubliki Kazahstan. – 2017. – №4. – S. 8-17 [in Russian].
7. Ulumbekova G.J., Ginojan A.B. Jeffektivnost' regional'nyh sistem zdavoohranenija Rossii [Efficiency of regional healthcare systems in Russia] // Vestnik VShOUZ. – 2019. – Т. 5, № 1. – С. 4-12. – DOI: 10.24411/2411-8621-2019-11001 [in Russian].
8. Lobkova E.V., Petrichenko A.S. Upravlenie jeffektivnost'ju regional'noj sistemy zdavoohranenija [Managing the effectiveness of the regional healthcare system] // Regional'naja jekonomika: teorija i praktika. – 2018. – Т. 16, № 2. – S. 274-295. – DOI: 10.24891/re.16.2.274 [in Russian].

9. Kudelina O.V., Eremina S.L. Jeffektivnost' regional'nogo zdravoohranenija Jekonomika regiona [Efficiency of regional healthcare in the region]. – 2016. – Т. 12, Вып. 1. – С. 211-225. – DOI: 10.17059/2016-1-16.UDK 614.2–027.541(470+571) [in Russian].

10. Popescu L.G. Analysis of National Health Strategy 2014-2020 // Theoretical and Applied Economics. – 2015. – Vol. 22. – №4(605). – P. 177-188.

11. Makuluni R., Stones. Correction to: Impact of the results-based financing for maternal and newborn health (RBF4MNH) program on stillbirths: a cross-sectional comparison in four districts of Malawi. BMC Pregnancy Childbirth [Electronic resource]. – 2021. – DOI: 10.1186/s12884-021-03961-9.

12. Adu O. Effect of the National Health Insurance Scheme on Healthcare Utilization and Out-of-Pocket Payment: Evidence from GLSS 7. Humanities and social sciences communications [Electronic resource] // Electronic Journal. – 2021. – DOI: 10.1057/s41599-021-00984-7.

13. Statisticheskie sborniki «Zdorov'e naselenija Respubliki Kazahstan i dejatel'nost' organizacij zdravoohranenija» 2018-2022gg. [Statistical collections «Health of the population of the Republic of Kazakhstan and activities of healthcare organizations» 2018-2022.] [in Russian].

Тынгишева А.М.

ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕШЕ ӘРІПТЕСТІКТІ ДАМЫТУДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Мақала міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыруды енгізу жағдайында денсаулық сақтау жүйесінің тиімділігін зерттеуге арналған. Денсаулық сақтау жүйесінің тиімділігін сипаттайтын жалпы қабылданған жаһандық көрсеткіштерге талдау жүргізілді, оның нәтижелері бойынша бұл көрсеткіштер Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) елдерінен айтарлықтай артта қалғаны анықталды. Авторлар тұрғындар арасында жүргізілген социологиялық сауалнама нәтижелерін ұсынды, оның негізінде денсаулық сақтау жүйесіндегі негізгі кемшіліктер мен проблемалар анықталды. Бұл мәселелерді шешу үшін денсаулық сақтау жүйесін жетілдіру шаралары қажет. Денсаулық сақтаудың тиімділігін арттыру бойынша негізгі ұсыныстар ретінде авторлар денсаулық сақтау тиімділігін бағалаудың бірыңғай әдістемесінің негізгі параметрлерін анықтау қажеттілігін негіздейді. Жұмыста келесі ғылыми әдістер қолданылады: салыстырмалы талдау, синтез, әдебиеттерге шолу, статистикалық және социологиялық әдістер.

Зерттеу нәтижелерін мемлекеттік және жергілікті билік органдары денсаулық сақтау жүйесін жақсарту үшін пайдалана алады. Эмпирикалық базаны отандық және шетелдік зерттеушілердің ғылыми еңбектері, денсаулық сақтау саласындағы заңнамалық актілер, ресми басылымдар, аналитикалық және статистикалық жинақтар құрайды.

Tyngisheva A.

SOCIAL ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF THE HEALTHCARE SYSTEM IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING COMPULSORY SOCIAL HEALTH INSURANCE

Annotation

In modern society, issues of efficiency and effectiveness of healthcare are becoming increasingly priority and relevant. The article is devoted to the study of the effectiveness of the healthcare system in the context of the introduction of compulsory social health insurance. An analysis of generally accepted global indicators characterizing the effectiveness of the healthcare system was carried out, the results of which revealed that these indicators lag significantly behind the countries of the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). The authors presented the results of a sociological survey of the population, on the basis of which the main shortcomings and problems in the healthcare system were identified. To solve these problems, measures are needed to improve the healthcare system. As the main recommendations for improving the effectiveness of healthcare, the authors substantiate the need to determine the key parameters of a unified methodology for assessing the effectiveness of healthcare. The following scientific methods are used in the work: comparative analysis, synthesis, literature review, statistical and sociological methods.

The results of the study can be used by state and local authorities to improve the healthcare system. The empirical base consists of scientific works of domestic and foreign researchers, legislative acts in the field of healthcare, official publications, analytical and statistical collections.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.2(55).4
ӘОЖ 658.5.012.14
GTAMP 71.37.75

А.С. Байзакова*, магистр¹

Б.Т. Онаева, магистр²

М.Х. Каражанова, PhD докторанты²

Тұран-Астана университеті,

Астана қ., Қазақстан¹

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті, Астана қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: baizakova.a@list.ru

ОТАНДЫҚ ТУРИСТІК КӘСІПОРЫНДАРЫНДА ТУРӨНІМДІ НАРЫҚТА ЖЫЛЖЫТУДА CRM-ЖҮЙЕЛЕРДІ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада отандық туристік кәсіпорындардың қызметінде CRM-жүйелерін (Customer Relationship Management) пайдалану мәселелері қарастырылады, туристік өнімдерді жылжыту шеңберінде пайдаланудың негізгі сипаттамалары мен ерекшеліктері зерттеледі. Авторлар туристік қызметтер нарығын дамытудың қазіргі кезеңіндегі осы жүйелердің маңыздылығын атап өтіп, әртүрлі танымал CRM жүйелерінің ерекшеліктерін ашады, сонымен бірге оларды туристік ұйымдардың қызметінде қолдану проблемаларына назар аударады.

Зерттеудің негізгі әдістері ретінде синтез және салыстырмалы талдау әдістері қолданылды, бұл пайдаланылған туристерге қызмет көрсету жүйелерінің негізгі сипаттамаларын анықтауға мүмкіндік берді. U-ON.Travel, 5-Stars сияқты CRM-жүйелер модульдерінің функционалдық сипаттамаларын қарастыра отырып, авторлар туристік кәсіпорындардың бизнес-үрдістерін жеңілдетудің, статистикалық талдауды жүзеге асырудың, серіктестермен электрондық келісімшарттар жасасудың және менеджерлерге мотивациялық бағдарламалар ұсынуудың негізгі бағыттарын ұсынады.

Зерттеу нәтижелері жергілікті және жаһандық деңгейде туристік кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру шеңберінде CRM жүйелерін пайдаланудың артықшылықтарын анықтауға мүмкіндік береді, бұл тұтастай алғанда Қазақстанның туризм саласын дамыту үшін маңызды.

Кілт сөздер: туризм, туристік кәсіпорындар, CRM жүйесі, туристік өнім, туристік нарық, ақпараттық технологиялар, брондау жүйесі.

Ключевые слова: туризм, туристские предприятия, CRM-система, туристский рынок, информационные технологии, система бронирования.

Keywords: tourism, tourism enterprises, CRM system, tourist market, information technology, booking system.

JEL classification: Z32, L83, L84, O35

Кіріспе. Ақпараттық технологияларды дамыту және бизнесті белсенді трансформациялау дәуірінде цифрландырудың тиісті құралдарын енгізу мәселелері өзгермелі сипатқа ие болады. Көптеген бизнес құрылымдар (әсіресе бос қаржылық ресурстарға ие) цифрлық және бұлттық жүйелерді өз қызметіне белсенді түрде біріктіреді, өйткені олар күнделікті әрекеттерді автоматтандырудан және персоналдың қызметін оңтайландырудан бастап, нарық құрылымындағы басқа компанияларға қатысты бәсекелестік артықшылықтарды қалыптастыруға дейінгі артықшылықтардың кең спектрін ұсынады. Сонымен қатар, нақты артықшылықтар жиынтығы таңдалған шешімге, Бағдарламалық жасақтамаға, сондай-ақ кәсіпкерлік субъектісі көздейгін мақсаттарға тікелей байланысты. Әлемдік нарықта әр түрлі бағдарламалық өнімдер мен жүйелер күн сайын пайда болады, сондықтан туризм мен қонақ үй бизнесінің коммерциялық кәсіпорнында осындай инновацияларды таңдау және қолдану мәселесі маңызды бола түсуде.

Бұл мақала туристік сектордағы CRM жүйелерін қолданудың қолданыстағы тәсілдеріне шолу жасайды, сонымен қатар олардың клиенттердің тәжірибесін жақсартуға, адалдықты арттыруға және компаниялардың пайдасын арттыруға әсерін талдайды. CRM-ді туризмге енгізуге байланысты негізгі тенденциялар мен қиындықтарды ескере отырып, біз осы салада әрі қарай зерттеу және практикалық қолдану үшін әлеуетті перспективалар мен ұсыныстарға назар аударамыз [1].

Зерттеудің өзектілігі - бүгінгі таңда CRM жүйелерін бизнесті цифрландыру элементі ретінде енгізу және пайдалану тәжірибесі барған сайын маңызды бола түсетіндігімен байланысты. Дегенмен, компаниялар көбінесе қарым-қатынасты басқару жүйелерін енгізуде бірқатар қиындықтарға тап

болады, сонымен қатар белгілі бір мақсатты бағдарларды ұстанбайды, нәтижесінде бизнес-процестерді цифрландырудың түпкілікті сапасына теріс әсер етеді.

Туристтік бизнес - бұл ең қатал бәсекелестікке ие ұсыныстарға толы нарық. Туристтік агенттіктер үшін ең маңызды және қиын міндет – клиентке қол жеткізу, содан кейін оны lifetimevolume мүмкіндігі арқылы ұзақ уақытқа ұстап қалу. Бүкіл бизнестің сәттілігі туристік агенттіктің бұл тапсырманы қаншалықты сәтті орындағанына байланысты. Туристтік фирмаларға арналған CRM бұл мәселені шешуге көмектеседі [2].

CRM (Customer Relationship Management) – клиенттермен қарым-қатынасты басқару. CRM жүйесінің негізгі мақсаты-ең жақсы қызмет көрсету мақсатында сатып алушы туралы толық ақпарат алу. CRM жүйесі туристік компания енгізген сәттен бастап нарық туралы қажетті ақпаратты жинай бастайды және компания оны неғұрлым тезірек қолдана бастаса, соғұрлым ол нарық, оның қажеттіліктері мен тенденциялары туралы күнделікті егжей-тегжейлі ақпарат ала бастайды. Сонымен қатар, компания қызметкерлері тапсырыс берген немесе жүргізген кез-келген зерттеуден айырмашылығы, бұл клиенттердің қандай өнімдерге қызығушылық танытатыны туралы нақты ақпарат болады және бұл сату көлемін дәл жоспарлауға ғана емес, сонымен қатар ертең клиенттердің жаңа қажеттіліктерін қалыптастыруға әкелетін нарықтық өзгерістерді уақытында алуға мүмкіндік береді [3].

Зерттеу мақсаты- бизнесті цифрландыру кезінде туристік компанияның қызметіне CRM жүйесін енгізу мәселелеріне талдау жасау және CRM жүйесінің бірқатар функцияларын қолдану арқылы клиенттің адалдығын арттыру мүмкіндіктерін анықтау.

Қойылған мақсатты орындау үшін келесі міндеттерді шешу қажет: ғылыми әдебиеттерді шолу және туристік фирмаларға бағытталып құрастырылған сайттарды талдау негізінде компания мен оның қызметтерін тұтынушылар арасында ұзақ мерзімді бағдарланған қатынастар құру, клиенттік базаның жинақтаушы әсеріне қол жеткізу, әлеуетті клиенттер санын кеңейту, пайданы ұлғайту, компания менеджерінің тұтынушымен өзара іс-қимылының тиімділігін арттыру, қызмет көрсету сапасын басқару және CRM жүйесінің функционалдық сипаттамаларын тиімді іске асыру арқылы клиент пен компанияның автоматтандырылған интеграциясы есебінен жеке қажеттіліктерді есепке алу болып табылады [4].

Зерттеу материалдары мен зерттеу әдістері. Зерттеу барысынла клиенттердің қанағаттандырылу дәрежесін арттыру мақсатында туристік компанияның қызметіне CRM жүйесін енгізу тетігін әзірлеу мақсатында деректердің теориялық массивтерін және автордың практикалық тәжірибесін біріктіруге мүмкіндік беретін жалпы ғылыми және эмпирикалық әдістерге негізделген. Осы тұрғыдан зерттеу барысында талдау, синтез, салыстыру, жалпылау және индукция сияқты әдістер қолданылып, тақырып аясында маңызды қорытындылар шығарылды [5]. Туристтік бизнестегі CRM жүйелерінің қызметін ұсынатын сайттарға салыстырмалы талдау жасау арқылы коммерциялық және функциялық тиімді жүйені таңдау мүмкіндігі беріледі.

Зерттеу барысында отандық және шетелдік авторлардың еңбектері қолданылды, тәжірибелік тұрғыда қызмет атқаратын туристік кәсіпорындардың есептері және талдамалық материалдары қарастырылды.

Әдебиеттік шолу. Жаһандық ғылыми және қоғамдық ортада, соның ішінде бизнесте қазіргі уақытта бизнес-үрдістерді ақпараттық бағдарламалар арқылы оңтайландыру және ықшамдату кең қолданысқа ие. Т.Д. Вила, Е.А. Гонсалестің айтуынша «CRM туристік сектордағы онлайн-маркетинг, тұтынушылардың адалдығын арттыру және онлайн-маркетинг стратегияларын жетілдіру үшін өте маңызды» [6], яғни зерттеушілер CRM жүйесін туризм саласында қызмет атқарушы субъектісінің өндіріс нәтижелерін нарықта тиімді жылжыту құралы ретінде қарастырып, маңыздылығын белгілеуде. Өз кезегінде Н. Рани және К.Бабу туризм индустриясында CRM енгізу тұтынушылардың қанағаттанушылығын және репатронизациясын арттыруға мүмкіндік беретін, сонымен қоса осы салада қызмет атқарушы фирмалардың кірісін артуына әкелетін жүйе деп атап өткен [7].

Қызмет көрсету саласы, соның ішінде туризм сыртқы ортаға сезімталдығымен және нарық конъюктурасына икемділігімен ерекшеленеді. О.Иванова туристік кәсіпорындардағы икемді және сезімтал CRM жүйесі тұтынушылармен тұрақты қарым-қатынасты қамтамасыз ету және ішкі процестерді басқару арқылы тұтынушыларға қызмет көрсету мен тиімділігін арттыратынына назар аударады. Яғни, нарыққа және бәсекелестерге төтеп беру үшін сәтті құрал деп атауға болады [8].

Сонымен қатар қазіргі сәтте онлайн-сату үлкен сұранысқа ие болғандықтан, сол жөнінде Т. Вила және Е. Ален CRM - онлайн туризмде клиенттермен қарым-қатынасты нығайтудың маңызды

құралы және туристік іздеу және мета іздеу сайттары мен адалдық бағдарламаларын талдау екенін атайды [6]. CRM жүйелер әр клиентпен өзара әрекеттесу тарихын бақылауды жеңілдетеді, бұл сапалы қызмет көрсетуге және клиенттердің қажеттіліктерін қанағаттандыруға көмектеседі.

Туризм секторында CRM жүйелерін енгізу клиенттермен өзара әрекеттесуді нығайтуға және қызмет көрсету деңгейін арттыруға ұмтылатын заманауи ұйымдар үшін негізгі стратегиялық қадам болып табылады. Бәсекелестік жоғары болып қалатын қарқынды дамып келе жатқан туризм индустриясы аясында клиенттермен қарым-қатынасты тиімді басқару табысты бизнес-стратегияның ажырамас бөлігі болып табылады.

Негізгі бөлім. Туризм саласында CRM жүйесі маңызды рөл атқарады, өйткені туристік бизнес клиенттермен тікелей және күнделікті байланысты. Клиенттер, қызметкерлер сияқты, сіздің туристік бизнесіңіздің негізгі капиталы деп айтуға болады.

CRM жүйесі – бұл бұлтқа негізделген тіркелгі жүйесі, ол тұтынушы деректерін жинауға көмектеседі, күнделікті тапсырмаларды жеңілдетеді және жылдамдатады, тұтынушының көз алдында компанияңыздың имиджін жақсартады. Жоғары деңгейлі мамандар бәсекелесетін туристік бизнесте CRM жүйесі қызмет көрсету сапасын арттыру, тұтынушылардың адалдығын арттыру және пайданы арттыру арқылы бәсекелестікті жеңуге көмектесетін құрал болып табылады. CRM жүйесі Тұтынушы деректерін жинауға, сақтауға және талдауға, сапалы қызмет көрсетуге және сатуды тиімді басқаруға мүмкіндік береді.

Туризмдегі CRM жүйесінің негізгі міндеті-бүкіл саяхат процесінде тұтынушылардың ең жақсы тәжірибесін қамтамасыз ету. Жүйе тұтынушы туралы ақпаратты және олардың жеке қалауларын сақтауға көмектеседі, бұл ұсынылған турлар мен қызметтерді жекелендіруге, сондай-ақ қосымша опциялар мен жеңілдіктер беруге мүмкіндік береді. Осының арқасында клиент жеке көзқарас сезімін қалыптастырады және қанағаттану деңгейін арттырады [9].

CRM жүйелер дүние жүзіндегі туристік агенттіктердің жұмысы үшін өте қолайлы, өйткені функционалдылық туристік бизнеске арналған, ол елдер арасында іс жүзінде ерекшеленбейді: туристермен өтінімдер жүргізу, сату шұңқыры, құжат айналымы, құжаттарға қашықтан қол қою, бухгалтерлік есеп, маркетинг құралдары, статистика және талдау, туристерге арналған бонустық бағдарламалар, менеджерлерге арналған мотивация бағдарламасы, бизнес-процестерді автоматтандыру және басқа да функциялар.

CRM жүйесі тұтынушылармен қарым – қатынастың барлық кезеңдерін басқаруға мүмкіндік беретін көптеген мүмкіндіктерді қамтиды-бірінші байланыстан бастап сатудан кейінгі қызметке дейін. Атап айтқанда, жүйені келесі мақсаттарда пайдалануға болады:

1. Клиенттермен өзара әрекеттесуді жақсарту – бір жүйеде клиенттермен барлық байланыстарды есепке алуға мүмкіндік береді. Бұл клиенттерге жеке және сапалы қызмет көрсетуге, сұрауларға жылдам жауап беруге, өтінімдер мен шағымдарды өңдеуге және жеке ұсыныстар беруге мүмкіндік береді.

2. Сату процесін автоматтандыру- ұсыныстарды қалыптастыру (таңдау), шот-фактуралар, келісімшарттарды толтыру, кірістер мен шығыстарды есепке алу, және қызметтердің орындалуын бақылау. Бұл тұтынушылардың жылдамдығын арттыруға, күнделікті тапсырмаларға кететін уақытты азайтуға және қызмет көрсету сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

3. Сату көздерін және тұтынушылардың мінез-құлқын талдау- сату көздері туралы деректерді жинайды, бұл деректерді талдауға және сатылымға қатысты жақсы шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді. Мысалы, деректерді талдау ең танымал турлар мен бағыттарды анықтауға, сол турлар мен оларды әкелетін жарнама көздерін сатып алатын клиенттерді анықтауға көмектеседі.

4. Сату шұңқыры және жақсартылған сатуды басқару - сату мақсаттарын белгілейді, сату шұңқырын және мақсаттардың орындалуын бақылайды. Сіз мұны талдайсыз және ең тиімді менеджерлерді, көздерді, сату әдістерін және тұтынушылармен өзара әрекеттесуді анықтайсыз.

5. Менеджерлер арасындағы өзара әрекеттесуді жақсарту - туристік фирма қызметкерлерінің өзара әрекеттесуін жақсартуға көмектеседі. Мысалы, менеджерлер тапсырыс туралы ақпаратқа қол жеткізе алады (шектеулі және бақыланатын) және олардың тапсырыстарына қызмет көрсетіп қана қоймай, басқа менеджерлерді де алмастыра алады. Нәтижесінде клиентке жедел қызмет көрсетіледі және жалпы табыс артады. Сондай-ақ, маркетинг бөлімі өз нақандарының тиімділігін талдау және жаңа әлеуетті клиенттерді анықтау және іздеу үшін сату бөлімінен алынған ақпаратты пайдалана алады.

6. Клиенттердің адалдығын арттыру - тұтынушыларға қызмет көрсету сапасын жақсартуға, жылдамырақ жұмыс істеуге, жекелендіруге және әрбір тұтынушының қажеттіліктеріне көбірек

шығармашылық назар аударуға мүмкіндік береді. Бұл тұтынушылардың қанағаттану деңгейін арттыруға және олардың компанияға деген адалдығын арттыруға көмектеседі. Нәтижесінде туристік кәсіпорынның табысы артады. Дегенмен, CRM жүйесінің тиімді жұмыс істеуі үшін оны енгізу, қызметкерлерді оқыту және менеджерді пайдалануды үйрену қажет. Жүйе туристік агенттіктің негізгі бизнес-процестеріне біріктірілуі керек, ал қызметкерлер жүйемен дұрыс жұмыс істеуге және оның мүмкіндіктерін пайдалануға үйретілуі керек [10].

Мұндай жүйелер көптеген жұмыс құралдарын басқаруды біріктіре алады. Негізгі мәселе таңдау болып табылады: CRM «қораптан тыс» немесе жеке шешім. Бірінші нұсқаның пайдасына мынадай артықшылықтарды жатқызуға болады: төмен баға, оқыту ақпаратының және онымен жұмыс жөніндегі мамандардың болуы. CRM жүйесі орындауы керек негізгі тапсырмалар:

- 1) нарықты зерттеу;
- 2) қызметтерді ілгерілетудің нәтижелі тәсілдерін енгізу;
- 3) персоналдың жұмыс көрсеткіштерінің мониторингі;
- 4) қызметкерлерді оқыту және олардың кәсібилік деңгейін арттыру
- 5) серіктестермен және клиенттермен өзара әрекеттесетін компаниялар;
- 6) ұйым қызметкерлерінің қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін жұмыстың жаңа құралдарын қолдануға мүдделілігін арттыру;
- 7) бәсекелестер, клиенттер, серіктестер туралы ақпарат жинау, сондай-ақ Бірыңғай базада бұрыннан бар деректерді жүйелеу [11].

Қазір туристік қызметке арналған CRM жүйелерінің көптеген нұсқалары бар. Көптеген компаниялар жақсарту қызметтерін ұсынады CRM жаңа қажетті мүмкіндіктерді жеке-жеке қосу арқылы белгілі бір компанияға арналған жүйелер. Сондықтан сіз өзіңіздің бизнесіңіз үшін дайын CRM жүйесін сатып ала аласыз және таңдалған жүйеге жаңа функционалдылықты қоса аласыз.

Осы мәселені зерттеу барысында туристік қызметке арналған ең танымал CRM жүйелері бөлінді (1-кесте).

1-кесте

Туризмдегі ең танымал CRM жүйелерінің қысқаша сипаттамасы*

CRM-жүйенің атауы	Бағдарламаның функционалдық сипаттамасы
1	2
<p>5-Stars</p>	<p>1. Турларды іздеу: Турсканер-нарықтың барлық туроператорларынан турагент үшін турларды, көлікті, тасымалдаушыны, ұшу күндері мен уақытын көрсете отырып, қонақүйлер, рейтингтер туралы толық ақпаратты ыңғайлы іздеу. Фотосуреттер мен туристердің пікірлері бар қонақүйлердің сипаттамасы. Себеттерді (таңдауларды) қалыптастыру және туристерге ұсыныстар жіберу ешқашан Турсканер сияқты қарапайым, жылдам және көрнекті болған емес.</p> <p>2. Клиенттер мен олардың қалауы туралы мәліметтер жинау: CRM жүйесі клиенттер туралы ақпаратты жинауға көмектеседі, мысалы, аты-жөні, байланыс деректері, бағыттар мен турлар түрлері бойынша артықшылықтар, арнайы талаптар және т.б. сіз деректерді жинау үшін өрістерді өзіңіз орната аласыз, сол деректерді жинай аласыз және клиенттермен байланыс кезінде пайдалана аласыз. Бұл ұсынылған қызметтерді дәлірек реттеуге және тұтынушылардың қанағаттанушылығын арттыруға мүмкіндік береді.</p> <p>3. Тапсырыстар мен брондауды басқару: CRM жүйесі брондау мен тапсырыстарды есепке алуға, сондай-ақ олардың күйін бақылауға мүмкіндік береді. Бұл клиенттердің сұраныстарына уақтылы жауап беруге, қосымша қызметтерді ұсынуға және туындаған мәселелерді жедел шешуге мүмкіндік береді.</p> <p>4. Шағымдар мен пікірлерді өңдеу: Жүйе клиенттердің шағымдары мен пікірлеріне тез жауап беруге, сондай-ақ олардың мәртебесін бақылауға мүмкіндік береді. Клиенттердің бұрынғы өтініштерін есте сақтай аласыз. Бұл туындаған мәселелерді уақтылы шешуге және шешуге мүмкіндік береді.</p> <p>5. Нәтижелілікті талдау: CRM жүйесі жұмыс нәтижелерін бақылауға, жарнамалық науқандардың тиімділігін бағалауға, сондай-ақ клиенттердің ең тиімді бағыттары мен сегменттерін анықтауға, операторлар, бағыттар, менеджерлер, кеңселер (егер сізде бірнеше кеңсе болса) және басқа параметрлер бойынша сатылымдарды талдауға мүмкіндік береді.</p>

1	2
	6. Күнделікті автоматтандыру: CRM жүйесі клиенттермен жұмыс істеуге байланысты көптеген процестерді автоматтандыруға мүмкіндік береді – хабарламалар мен еске салғыштарды жіберуден бастап есептер шығаруға және құжаттаманы құруға дейін. Бұл күнделікті тапсырмаларды орындауға уақытты қысқартуға және маңызды және шығармашылық тапсырмаларға назар аударуға мүмкіндік береді
U-ON.Travel	<p>1. Клиенттің қалауы бойынша кабинетті орнату. Орнату шеңберінде «Серіктестер», «қызмет түрлері, орналастыру, өтінімдер және тамақтану түрлері бойынша анықтамалықтар» бөлімдері, сондай-ақ компания деректері толтырылды.</p> <p>2. Qui-Quo таңдау жүйесімен Интеграция. Өзге әлеуметтік желілермен байланыс орнатуға арналған өте пайдалы интеграция.</p> <p>3. Әр қызметкерге кіру құқығын орнату. Қол жеткізу құқықтарын шектеу: директор (әкімші) CRM жүйесіне толық қол жеткізе алады, қажет болған жағдайда қызметкер, менеджер-шектеулі қол жеткізу құқықтарына дербес өзгерістер енгізе алады, сонымен бірге жүйенің негізгі функцияларының көп бөлігін, бухгалтерді қолдана алады: туристермен және серіктестермен есеп айырысу.</p> <p>4. Құжат шаблондарын жүктеу. Келісімшарттардың, компанияның қосымшаларының шаблондары жүктеледі. Автоматтандыру деректерді қолмен және қайта енгізбестен келісімшарттарды басып шығаруға мүмкіндік берді.</p> <p>5. Құжаттарға қашықтан қол қою үшін sms-сервиспен интеграциялау. Турларды қашықтан сатып алу, төлем жасау, әртүрлі аймақтардан клиенттерді басқару мүмкіндігін ескере отырып, қашықтан шартқа қол қою қажеттілікке айналды. Интеграцияны қоспас бұрын Қазақстанда смс жібере алатын қолайлы смс сервисі таңдау қажет болды.</p> <p>6. Менеджерлер мен басшыны жұмысқа оқыту. Оқыту жеке кездесу кезінде, компанияның кеңсесінде, менеджерлер үшін және директор үшін бөлек өткізілді. Жүйені пайдалану барысында сұрақтар туындады, қолдау көрсетілді және онлайн форматта кездесулер өткізілді.</p>

* [6,7] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Осы мәліметтерге сүйене отырып, CRM жүйесін компанияға енгізу оң нәтиже береді деген қорытынды жасауға болады, өйткені клиенттердің өтінімдерін өңдеу процесін жеделдету, компанияның құжат айналымын жүйелеу, менеджерге әр қызметкердің жұмыс нәтижелерін бақылауға мүмкіндік береді, сонымен қатар клиенттер арасында Компанияның оң имиджін қалыптастырады. Жүйені сапалы әзірлеу жағдайында компания қызметкерлері пайдаланушылардың деректерін оларға байланыстыру мүмкіндігімен бірнеше операторлар бойынша турларды іздеудің әмбебап құралын ала алады. Мұндай CRM-ге бірнеше байланыс арналарын (телефония, e-mail, мессенджерлер және тіпті әлеуметтік желілерден хат алмасу) біріктіруге болады, соның арқасында туристік агенттік менеджерінің барлық жұмысы бір жұмыс құралында жүргізіледі.

Қорытынды. CRM жүйесі-бұл туристік фирманың сатылымын арттыруға және тұтынушыларға қызмет көрсету сапасын жақсартуға көмектесетін құрал. CRM жүйелері тұтынушылармен байланыстарды басқаруға, олардың компаниямен өзара әрекеттесу тарихын бақылауға, сату деректерін және тұтынушылардың мінез-құлқын талдауға мүмкіндік береді, бұл сатуды тиімдірек басқаруға және тұтынушыларға қызмет көрсету деңгейін арттыруға мүмкіндік береді.

Компания CRM жүйесін енгізгеннен оң нәтижелер орын табады, өйткені автоматтандыру күнделікті жұмысты бірнеше есе жеңілдетті, менеджерлердің тиімділігін арттырды, сондықтан сатылымдар өсті.

Жалпы алғанда, CRM жүйесі қызмет көрсету сапасын жақсартуға және тұтынушылардың қанағаттану деңгейін арттыруға бағытталған туристік агенттік үшін қажетті құрал болып табылады. Қазіргі туристік агенттік CRM-мен өмір сүре алмайды.

Сонымен қатар, туризм индустриясы мен қонақ үй бизнесі клиенттерінің жеке және ерекше қызметке жүгіну үрдісі артып келе жатқанда, коммерциялық кәсіпорында CRM жүйесін енгізу факультативті болмайды деп болжауға болады. Қазіргі жағдайда тиісті ақпараттық технологияларды, жүйелер мен инновацияларды қолданбай, осы салада жұмыс істейтін компаниялар өз қызметін тоқтата алады.

CRM жүйесін пайдалану сатылымды арттыруға және тұтынушыларға қызмет көрсету сапасын жақсартуға бағытталған туристік компания үшін маңызды құрал болып табылады. Бұл жүйе

тұтынушылардың тәжірибесін жақсартуға, сату процестерін автоматтандыруға, сатылымдар мен тұтынушылардың мінез-құлқын талдауға, сатылымдарды тиімдірек басқаруға, бөлімдер арасындағы өзара әрекеттесуді жақсартуға және тұтынушылардың адалдығын арттыруға мүмкіндік береді. CRM жүйесін пайдалану нәтижесінде туристік фирма өз қызметінде жоғары нәтижелерге қол жеткізе алады, бәсекелестерден қорықпайды және ұзақ мерзімді табысқа қол жеткізе алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Perez-Vega R., Hopkinson P., Singhal A., Mariani M. From CRM to social CRM: A bibliometric review and research agenda for consumer research // *Journal of Business Research*. – 2022. – №151. – P. 1-16. – DOI: 10.1016/j.jbusres.2022.06.028.
2. Xu Y. Design of CRM Hotel Management System Based on Machine Learning Algorithm // *International Conference on Networking, Informatics and Computing (ICNETIC)*. – 2023. – P. 645-649. – DOI: 10.1109/icnetic59568.2023.00138.
3. Rudakova L. CRM – business strategy of the business structure management system // *Ekonomika i upravljenje: problemi, resheniya*. – 2023. – №5. – P. 136-147. – DOI: 10.36871/ek.up.p.r.2023.11.02.015.
4. Peco-Torres F., Polo-Peña A., Jamilena D. Antecedents and consequences of strategic online-reputation management: moderating effect of online tools // *Journal of Hospitality and Tourism Technology*. – 2023. – №14(3). – P. 384-400. – DOI: 10.1108/jhtt-05-2021-0144.
5. Nogueira E., Borchardt M. The effects of customer relationship management (CRM) on e-commerce evolution: A systematic review // *Technium Social Sciences Journal*. – 2022. – №36. – P. 433-442. – DOI: 10.47577/tssj.v36i1.4124
6. Vila T., Gonzalez E. CRM as a Key Element in Online Commercialization // *Analysis of Tourism Search and Metasearch Engines*. – 2019. – № 171. – P. 173-188. – DOI: 10.1007/978-981-15-2024-2_16.
7. Rani N., Babu K. CRM Implementation in Tourism Industry – Issues and Select Cases of CRM Software Vendors // *International journal of engineering research and technology*. – 2018. – №3. – P. 152-158. – DOI: 10.17577/IJERTCONV3IS18023.
8. Ivanova O. Structural modelling of CRM system of tourism enterprises // *Efektivna ekonomika*. – 2021. – №1. – P. 65-74. – DOI: 10.32702/2307-2105-2021.1.94.
9. Chatterjee S., Chaudhuri R., Vrontis D., Thrassou A. Examining the role of social CRM capability in online marketing communication // *Journal of Marketing Communications*. – 2022. – №29. – P. 118-136. – DOI: 10.1080/13527266.2022.2154064.
10. U-ON. Travel бағдарламасының ресми серіктесінің сайты [Электронды ресурс]. – URL: <http://tabys-m.kz>.
11. 5stars CRM-жүйесінің ресми сайты [Электронды ресурс]. – URL: <https://crm.5stars.kz>.

REFERENCES

1. Perez-Vega R., Hopkinson P., Singhal A., Mariani M. From CRM to social CRM: A bibliometric review and research agenda for consumer research // *Journal of Business Research*. – 2022. – №151. – P. 1-16. – DOI: 10.1016/j.jbusres.2022.06.028.
2. Xu Y. Design of CRM Hotel Management System Based on Machine Learning Algorithm // *International Conference on Networking, Informatics and Computing (ICNETIC)*. – 2023. – P. 645-649. – DOI: 10.1109/icnetic59568.2023.00138.
3. Rudakova L. CRM – business strategy of the business structure management system // *Ekonomika i upravljenje: problemi, resheniya*. – 2023. – №5. – P. 136-147. – DOI: 10.36871/ek.up.p.r.2023.11.02.015.
4. Peco-Torres F., Polo-Peña A., Jamilena D. Antecedents and consequences of strategic online-reputation management: moderating effect of online tools // *Journal of Hospitality and Tourism Technology*. – 2023. – №14(3). – P. 384-400. – DOI: 10.1108/jhtt-05-2021-0144.
5. Nogueira E., Borchardt M. The effects of customer relationship management (CRM) on e-commerce evolution: A systematic review // *Technium Social Sciences Journal*. – 2022. – №36. – P. 433-442. – DOI: 10.47577/tssj.v36i1.4124
6. Vila T., Gonzalez E. CRM as a Key Element in Online Commercialization // *Analysis of Tourism Search and Metasearch Engines*. – 2019. – № 171. – P. 173-188. – DOI: 10.1007/978-981-15-2024-2_16.

7. Rani N., Babu K. CRM Implementation in Tourism Industry – Issues and Select Cases of CRM Software Vendors // International journal of engineering research and technology. – 2018. – №3. – P. 152-158. – DOI: 10.17577/IJERTCONV3IS18023.
8. Ivanova O. Structural modelling of CRM system of tourism enterprises // Efektivna ekonomika. – 2021. – №1. – P. 65-74. – DOI: 10.32702/2307-2105-2021.1.94.
9. Chatterjee S., Chaudhuri R., Vrontis D., Thrassou A. Examining the role of social CRM capability in online marketing communication // Journal of Marketing Communications. – 2022. – №29. – P. 118-136. – DOI: 10.1080/13527266.2022.2154064.
10. U-ON.Travel bagdarlamasinin resmi seriktesinin sayty [Website of the official partners of the U-ON. Travel program] [Elektrondy resurs]. – URL: <http://tabys-m.kz/> [in Kazakh].
11. 5stars CRM-juyesinin resmi sayty [5Stars crm-official site of the system] [Elektrondy resurs]. – URL: <https://crm.5stars.kz/> [in Kazakh].

Байзақова А.С., Онаева Б.Т., Каражанова М.Х.

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ CRM-СИСТЕМ ПРИ ПРОДВИЖЕНИИ ТУРПРОДУКТА НА РЫНКЕ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ТУРИСТСКИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы использования CRM-систем (Customer Relationship Management) в деятельности отечественных туристских предприятий, изучаются основные характеристики и специфика использования в рамках продвижения туристских продуктов. Авторы отмечая значимость данных систем на современном этапе развития рынка туристских услуг раскрывают особенности различных популярных CRM систем, при этом обращается внимание на проблемы их применения в деятельности туристских организации.

В качестве основных методов исследования были применены методы синтеза и сравнительного анализа, что дало возможность выявить основные характеристики и используемых систем обслуживания туристов. Рассматривая функциональные характеристики модулей CRM-систем, таких как U-ON.Travel, 5-Stars авторы представляют основные направления упрощения бизнес-процессов туристских предприятий, осуществления статистического анализа, заключения электронных контрактов с партнерами и предоставления мотивационных программ менеджерам.

Результаты исследования позволяют определить преимущества использования CRM систем в рамках повышения конкурентоспособности туристского предприятия как на локальном, так и глобальном уровнях, что значимо для развития сферы туризма Казахстана в целом.

Baizakova A., Onaeva B., Karazhanova M.

FEATURES OF THE USE OF CRM SYSTEMS IN THE PROMOTION OF TRAVEL PRODUCTS ON THE MARKET AT DOMESTIC TOURISM ENTERPRISES

Annotation

The article discusses the use of CRM systems (Customer Relationship Management) in the activities of domestic tourism enterprises, examines the main characteristics and specifics of use in the promotion of tourism products. Noting the importance of these systems at the present stage of the development of the tourism services market, the authors reveal the features of various popular CRM systems, while drawing attention to the problems of their application in the activities of tourism organizations.

Synthesis and comparative analysis methods were used as the main research methods, which made it possible to identify the main characteristics of the tourist service systems used. Considering the functional characteristics of CRM system modules, such as U-ON.Travel 5-Stars the authors present the main directions of simplifying the business processes of tourism enterprises, carrying out statistical analysis, concluding electronic contracts with partners and providing motivational programs to managers.

The results of the study allow us to determine the advantages of using CRM systems in the framework of increasing the competitiveness of a tourism enterprise both at the local and global levels, which is significant for the development of the tourism sector in Kazakhstan as a whole.



DOI 10.52260/2304-7216.2024.2(55).5
 ЭОЖ 332.1, 338.012, 338.2
 FTAMP 06.71.57, 06.61.33

С.С. Ыдырыс, э.ғ.д., профессор¹

Г.А. Наметова, PhD докторанты²

А.А. Куралбаев, PhD, аға оқытушы¹

М.М. Курмангалиева, аға оқытушы³

Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ. Қазақстан¹

Astana IT University, Астана қ., Қазақстан²

А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: n_gaziza_@mail.ru

АУЫЛДЫҚ ТУРИЗМ МЕНЕДЖМЕНТІ ЖӘНЕ АУЫЛ ТЕРРИТОРИЯЛАРЫНЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бұл мақалада ауылдық туризмнің өңірлік деңгейдегі ауылдық туризмді басқарудың қазіргі жағдайы және дамытудың қазіргі таңдағы мәселелері қарастырылады.

Ауылдық туризмді экономикалық тұрғыда зерттеу тұрғындардың жекеленген ауылдық елді мекендердің дамуына серпін береді. Халықтың табыс деңгейін арттырады. Жаңа жұмыс орындарын құруға жол ашады. Осылайша ауыл тұрғындарының қалаға көшіп-қонуын азайтады және жергілікті экономиканың жаңа нақты ұйымдастыруға ықпал етіп, ауылдық жерлердегі әлеуметтік шиеленісті бәсеңдетеді.

Сонымен қатар мүдделі тараптардың Қазақстан Республикасындағы ауыл туризміне қаражат құюға талапты қатынастары талданды. Сараптама жүргізу арқылы мүдделі тараптардың негізгі қызығушылықтары мен күтілетін нәтижелік пайдаларының көмегі анықталады. Жүргізілген талдау Қазақстан жағдайында ауылдық туризм бизнесін ұйымдастырудың жаңа желілік моделін үлгілеуге негіз қалайды.

Ауылдық туризмді басқаруға және дамытуға ықпалды әсер ететін факторларды жалпылау тәсілімен PEST негіздеу, мүдделілік тараптардың қатынасын талдау арқылы жүргізілді. Әр түрлі стейкхолдерлердің Қазақстан Республикасындағы ауылдық туризмді қабылдауына талдау жүргізіліп, сауалнама әдісімен стейкхолдерлердің негізгі қажеттіліктері мен алдағы күтулері анықталған. Жүргізілген талдау Қазақстан жағдайында ауылдық туризмде бизнесті ұйымдастыру үшін желілік модельдің принципті маңыздылығын анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар алынатын нәтижелер белгілі бір қауіп-қатерлерге және әлсіз жақтардың болуына қарамастан ауыл туризмінің бизнесін дамытуға оң әсері болатынын көрсетті.

Кілт сөздер: ауылдық туризм, аймақтық туризм, әлеуметтік-экономикалық даму, ауылдық жерді дамыту, PEST талдау, тұрақты даму, мүдделі тараптарды талдау.

Ключевые слова: сельский туризм, региональный туризм, социально-экономическое развитие, развитие сельских территорий, PEST анализ, устойчивое развитие, анализ стейкхолдеров.

Keywords: rural tourism, regional tourism, socio-economic development, development of rural areas, PEST analysis, sustainable development, stakeholder analysis.

Кіріспе. Бүгінгі таңда Қазақстанда ауылдық елді мекендерді функционалды тұрғыда жоспарлы дамыту, сондай-ақ бірыңғай елшілік мемлекеттік кеңістік шеңберінде интеграциялау мен өңірлерді дербес дамытудың ақылға қонымды теңгерімін іздеу мәселесі ерекше өзекті болып отыр [1].

Десек те, Қазақстанда интеграциялық процестер көбінесе көп жүйелі негізде жүзеге асырылмайды. Бұл тұжырымдамалық негіздемелерді және туристік бизнеске қатысушылардың, соның ішінде тасымалдаушылар, инвесторлар, қонақ үй және мейрамхана желілері арасындағы инфрақұрылымдық негіздеушілер талаптарын қамтамасыз етуді және интеграциялық өзара іс-қимылдың бәсекелестік бизнес-стратегияларын қалыптастыруға мүмкіндік беретін тұтас практикалық тәсілді құруды талап етеді.

Айталық, әлемдік тәжірибені үлгі ретінде ұстанатын болсақ, онда әлемнің жетекші елдеріндегі туризмнің басқарушылық моделін жан-жақты талдау қажет. Табысты дамуы маркетингке бағытталған орталықтар мен жергілікті уәкілетті органдардың сын-қатерлерге және әлемдік конъюнктураның өзгеруіне жедел ден қойып, бизнеспен тығыз өзара іс-қимыл жасайтын неғұрлым икемді жеке құрылым құру қажет.

Ұлттық компания форматындағы Ұлттық туристік офис мәртебесі Қазақстанға туристер мен инвесторларды тарту үшін жақын және алыс шет елдерде өкілдіктер ашуға мүмкіндік береді, сондай-ақ компанияға тауарларды, жұмыстар мен қызметтерді сатып алудың типтік қағидалары

негізінде сатып алу бойынша шетелдік және отандық кәсіпорындармен келісім-шарттар жасасу шарттарын ұсынады. Бұл Қазақстанды туристік дестинация ретінде жылжыту кезіндегі шешімдер қабылдаудың жеделдігіне оң әсер етеді.

Зерттеу мақсаты – ауылдық туризмді экономикалық тұрғыда зерттеу арқылы тұрғындардың жекеленген ауылдық елді мекендердің дамуындағы мәселелерді факторлық талдау

Зерттеу әдістері – Зерттеуде макро және мезо деңгейлеріндегі ауыл туризмін басқару факторларын жалпылауды қамту болжамданады. Бірінші жағдай PEST-талдау негізге алынады. Екінші жағдайда - мүдделі тараптардың қызығушылығы талданады .

Әдебиеттік шолу. Әлемдік тәжірибеде ауылдық елді мекендердегі дәстүрлі ауыл шаруашылығын дамытумен қатар, тұрмыстық аграрлық емес саласына қатыстыруда, жұмыспен қамту арқылы, ауыл туризмін дамыту қосымша табыс көзіне айналады. Туризмнің бұл түрін ұйымдастыру ауылдық жерлерде демалыстық инфрақұрылымды дамытуды талап етеді [2]. Мұның тартымды ерекшеліктеріне таза ауаны, үй және аула атмосферасын, жаңғыртуды, тыныштық пен жайбарақат өмірді жолға қоюды айтамыз. Ауылдық туризмді дамыту - аграрлы ел аймақтарының немесе ауылдық өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуын жаңғыртуға септеседі [3].

Ауылдық туризмді жаңғыртуға әрбір туристке ауыл таза ауада демалуға ғана емес, сонымен қатар олардың жергілікті тұрғындардың салт-дәстүрлерімен жан-жақты танысуға мүмкіндік береді [4].

Стратегиялық мәліметтеге қарағанда әлем бойынша жыл сайын шамамен 700 миллион турист саяхаттайды. Оның 12-30%-ы (84-210 млн адам) ауылдық туризмді ұнатады [4, 5]. Бұл мәліметтер тек халықаралық жағдайды сипаттайды, ал әр түрлі елдердегі елшілік ауыл туристерінің саны бұдан едәуір көп.

Eurogites – (Еуропалық ауылдық туризм федерациясы) мәліметтері бойынша – соңғы 10-15 жыл ішінде ауылдық туризм сегментінің орташа жылдық даму қарқыны 10-15% құрайды, бұл жалпы еуропалық туризмге қарағанда әлдеқайда жоғары (4-5%) [6].

Мәселен, Кипрде ауылдық туризм дәстүрлі түрде жағалау аймақтарының қоршаған ортаға антропогендік жүктемесін азайту үшін жағажай демалысына балама ретінде дамытылады. Ал Шри-Ланкада заманауи VIP-ауылдарды құру арқылы ауылдық туризмнің элиталық сегментін қалыптастыра алды [7].

Дегенмен ауыл туризмі саяхатшыларды қызықтырар жаппай құбылысқа айнала қойған жоқ. Дегенмен, қазіргі уақытта ауылдық туризмнің туристік өнімдері туристік сұраныста өз орнын табуда. Сарапшылардың бағалауы бойынша, ЕО-дағы ауыл туризмі жыл сайын туризм индустриясының жалпы кірісінің орта есеппен 10-20%-ын құрайды (әр түрлі елдерде 2-ден 40%-ға дейін) және халықтың шамамен 35%-ы оған қызығушылық танытады [8].

Бизнесте туризмді дамытуға неғұрлым тиімді қолғабыс тигізуге мүмкіндігі мол компаниялар. Нарыққа қатысушылар интеграциясы, оларды арасындағы өзара тиімді іс-қимылды қамтамасыз етуге ықпал етеді. Бұл бірнеше түрлі компанияларды біріктіретін бәсекеге қабілетті көпсалалы корпоративтік құрылымдарды қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл көп салалы құрылымдар туризм индустриясының жұмыс істеу инфрақұрылымын қамтамасыз етеді [9].

Негізгі бөлім. Талдаудың мақсаты: алыс орта факторларының ішінде Қазақстандағы ауыл туризмінің бизнесіне әсер ететін мүмкіндіктер мен қауіп-қатерлерді анықтау болып табылады .

Өткізу шарттары:

- сандық деректер. Бағалау шкаласы: фактордың әсер ету күші (-5-тен 5-ке дейін) және фактордың салмағы (0-ден 1-ге дейін).

- ақпарат көздері - саяси, экономикалық, әлеуметтік және технологиялық тенденциялар туралы электрондық және баспа басылымдары;

- эксперттік бағалау әдісі.

Факторларды анықталды:

1. Саяси-құқықтық факторлар (Political), P

- Тұрақсыз экономикалық-саяси жағдай ауылдық туризм жобаларындағы инвестициялардың қауіп-қатерін арттырады

2. Экономикалық факторлар (Economic), E

- Қазақстандағы инфляцияның төмендеу тенденциялары [10]

- Коммерциялық несиенің жоғары пайызы бизнестің кірісінде көрінеді

- Қазақстанның қолайлы рекреациялық мүмкіндіктері

3. Әлеуметтік факторлар (Social), S
- Көші-қон процестерін күшейту: қалаға білікті персоналдардың келуі
 - Ауыл тұрғындарының айтарлықтай саны (45 %-ға жуық) [11]
4. Технологиялық факторлар (Technological), T
- Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамыту
 - Батыс технологияларының отандық тәжірибесіне және ауылдық туризм менеджменті саласындағы отандық ғылыми жетістіктерге енуі.
- Жоғарыдағы факторлар нәтижесінде мүдделі тараптардың әсеріне PEST-талдау.

1-кесте

Мүдделі тараптарды PEST-талдау*

Орта факторы	Фактордың тууы	Бизнестің әсері
P1	Клиенттің нақты типіне және туристік қызметтердің тар ауқымдағы жиынына қатаң бағытталған ауыл туризмінің моделі экономикалық-құқықтық тұрақсыздықтың қауіп-қатерінде неғұрлым әлсіз болады.	Диверсификацияны болжамдайтын бизнестің желілік моделіне сүйену қажет
E1	Инфляцияның төмендеуі инвестициялық қауіп-қатерін азайтады. Бұл жағымды фактор	Ауылдық туризм бизнесінің қаржылық моделі ақша құнының уақытша өзгерісін ескеруі тиіс
E2	Бизнестің рентабельділігі төмендейді	Мемлекет салық жеңілдігі мен жеңілдікті несиенің кепілі ретінде қатысуы қажет
E3	Ауылдық туризмнің дамуы үшін қолайлы фактор	Бұл артықшылықты пайдалану және таныту қажет
S1	Фактор компанияны бәсекеге қабілетті еңбек жағдайын жасау үшін ауыл туризмі саласындағы мүмкіндіктерді іздестіруге міндеттейді	Персоналды ынталандыру мәселесіне назар аудару қажет
S1	Фактор ауыл туризмі бизнесі үшін қиындықтар тудырады.	Аймақтық артықшылықтарды пайдалану қажет
T1	Маркетингті дамыту үшін қолайлы фактор	Маркетингтік және коммуникациялық стратегиялық технологияларды пайдалану
T2	Жағымды фактор болып саналады. Менеджментке «велосипед ойлап табудың» қажеті жоқ	Компанияның менеджерлері ауыл туризмі саласындағы ғылыми бағылымдарға көңіл аударуы тиіс

* Авторлармен құрастырылған

Ауылдық туризм менеджменті үшін маңызды немесе аса маңызды емес факторларды бөліп көрсету үшін фактордың салмағы мен ықпалы бойынша рейтингісі жасалды. Фактордың салмағы дегенде Қазақстандағы ауыл туризмі саласындағы осы фактордың қаншалықты маңызды екендігі түсініледі. Фактордың салмағы мен ықпал ету күшін эксперттер анықтады (эксперттік бағалау әдісі). Осыған байланысты өлшенген бағалау фактордың маңыздылығына қарай түзетілген ықпал ету күшін білдіреді. 2-кестеде бес эксперттің бағалауы бойынша орташаланған мәліметтер келтірілген.

2-кесте

PEST-талдаудың нәтижелері*

Орта факторы	Бағыт (қауіп-қатер/ мүмкіндік, +/-)	Фактор салмағы (Pi) (0...1)	Фактор әсерінің күші (Ai) (0...5)	Өлшенген бағасы, Pi × Ai
1	2	3	4	5
P1	–	0,13	3,80	-0,49
E1	+	0,13	4,20	0,55
E2	–	0,13	3,90	-0,51
E3	+	0,12	3,65	0,44
S1	–	0,12	3,75	-0,45
S2	–	0,11	3,85	-0,42
T1	+	0,12	4,05	0,49

1	2	3	4	5
T2	+	0,14	4,50	0,63
Қорытындысы	x	1,00	31,70	0,23
Орташа өлшем	x	0,13	2,50	0,31

* Авторлармен құрастырылған

Эксперттердің келісімі вариация коэффициенті бойынша анықталады [12]. Барлық жағдайларда вариация коэффициенті норма шегінде болғандықтан (0,25 бірліктен аз), эксперттердің келісімі жеткілікті деп танылады.

Макро-факторларды талдау арқылы, қоршаған ортаның сыртқы табиғи көрістемесі бизнесті дамытуға, бизнеске қолайлы деген қорытынды жасауға болады (қорытынды өлшенген баға +0,23).

Компаниялар ең ірі қауіп-қатерді элеуметтік факторлар алып келеді. Қазақстан - аграрлық ел, ал ауылдық туризм бизнесі көбінесе қала халқы мен шетелдіктерге бағытталадыны анық. Ал мұның өзі, мысалы, ірі қалаларға жақын ауылдарда туристік нүктелерді бәсекелестікке дайындауды талап етеді. Әрі ауылдық туризмді дамыту, ауылдағы білікті кадрлардың қалаға қарай көшу үрдісін тежеуге ықпал жасайды.

Ауылдық туризмді дамытуға кейбір факторлар да теріс әсер етеді. Ауылдық туризм бизнесіне инвестициялар салу белгісіз бір жағдайларда қауіпті болып қала береді. Бұл ретте бизнес модельдеріндегі қауіп-қатерлерді азайту схемаларын пайдалану қажет.

Технологиялық факторларды сөз еткенде қоғамды ақпараттандыру, маркетингті басқару (интернет, маркетинг құралдары) барысындағы заманауи технологиялардың пайдалану туралы айтпай кетуге болмайды.

Экономикалық факторлар да өте маңызды – инфляция, аймақтардың рекреациялық мүмкіндіктері, коммерциялық несиенің жоғары пайызы.

Қауіп-қатерлер мен мүмкіндіктер ретінде модуль бойынша орташа өлшенген бағасы 0,28-ден асатын факторлар алынады.

PEST бойынша мүмкіндіктер:

E1 – Қазақстандағы инфляцияның төмендеу тенденциялары;

E3 – Қазақстанның қолайлы рекреациялық мүмкіндіктері;

T1 – Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамыту;

T2 – Батыс технологияларының отандық тәжірибесіне және ауылдық туризм менеджменті саласындағы отандық ғылыми жетістіктерге ену.

PEST бойынша қауіп-қатерлер:

P1 – Тұрақсыз саяси-экономикалық жағдай ауылдық туризм жобаларын инвестициялау қауіп-қатерлерін арттырады;

E2 – Коммерциялық несиенің жоғары пайызы бизнестің кірісіне әсер етеді;

S1 – Көші-қон процестерін күшейту: білікті қызметкерлердің қалаларға кетуі;

S2 – Ауыл тұрғындарының айтарлықтай бөлігі (шамамен 45%).

Мүдделі тараптардың талдау

Дәстүр бойынша қоршаған орта факторларын талдау үшін Портердің Бес күшін талдау әдісі қолданылады [13]. М.Портер моделінде: жаңа қатысушылар, тауарлар/қызметтер, тұтынушылар (клиенттер), жеткізушілер, бәсекелестер ескеріледі.

Алайда, бұл тәсіл шектеулі, өйткені ауылдық туризм бизнесіне әсер ететін факторлардың өрісі неғұрлым кеңірек. Осыған байланысты автор «Мүдделі тараптарды талдау» әдісін қолдана отырып, мезо-орта факторларына стратегиялық талдау жүргізуді ұсынды [14, 15].

Талдаудың мақсаты – қоршаған ортаның сыртқы факторларын (мезо-орта факторларын) анықтау және жүйелеу.

Өткізу шарттары:

- сандық мәліметтер. Бағалау шкаласы: фактордың ықпал ету күші (-5-тен 5-ке дейін) және фактордың «салмағы» (маңыздылығы) (0-ден 1-ге дейін);

- ақпарат көздері – эксперттер тобындағы талқылау нәтижелері

- эксперттік бағалау әдісі;

- стейкхолдерлер моделі негізге алынды.

Талқылау барысында эксперттер тобына келесілер алынды:

1. Ауылдық туризм бизнесі кәсіпорнының менеджерлері

- Жеке қажеттіліктері бар, П1

2. Ауылдық туризм бизнесінің меншік иелері
 - Ауыл шаруашылығымен байланыс. Кәсіпкерлер көбінесе ауыл шаруашылығы саласындағы бизнесті қатар алып жүруі керек, П2
 3. Мемлекет
 - Декларациялық басымдық және ауыл туризмін қолдау, П3
 4. Ауылдық туризм бизнесіне қатысушы аудандағы муниципалдық билік
 - Ауыл территорияларын дамытуға қызығушылық, П4
 5. Клиенттер, туристтер
 - Әлеуетті клиенттердің әлеуметтік сұраныстарын арттыру, П5
 - Отандық клиенттердің төмен бағаға деген қызығушылығы, П6
 - Сұраныстың өзгеруге бейімділігі, маусымдық ауытқулар. Басқа нарықтарға тәуелділік, П7
 - Қаражатты үнемдеуге (сауалнама нәтижелері) мүдделі әлеуетті клиенттер, П8
 - Сапалы қызметтерге (сауалнама нәтижелері) қызығушылық танытқан әлеуетті клиенттер, П9
 - Әлеуетті клиенттер этноауылдардың (сауалнама нәтижелері) территориялық жақындығына мүдделі, П10
 - Тұрақты сатып алушылардың маңыздылығы, П11
 - Клиенттердің қызметтерді таныстарына ұсынуға деген ниеттері, П12
 6. Серіктестер
 - ҚР-да ауылдық туризм ассоциациясының болуы, П13
 7. Туристік саланың басқа қатысушылары
 - Ауылдық туризмі нарығындағы бәсекелестіктің өсуі, П14
 - Туризмнің басқа түрлерінің бәсекелестігі, П15
 - Бәсекелестердің адал емес мінез-құлқының қауіп-қатері (негізгі жұмысшылардың ауысуы, келенсіз сыбыстардың өршуі және т.б.), П16
 - Еңбек нарығында әлеуетті қызметкердің барлық кезде өз таңдауы бар, П17
- Мүдделі тараптарды талдаудағы қоршаған ортаның нақты факторлары анықталған, ол 3-кестеде көрсетілген.

3-кесте

Мүдделі тараптардың талдауы*

Орта факторы	Фактордың тууы	Бизнестің әсері
П1	Ауылдық туризм бизнесі жағдайындағы қажеттіліктерді жүзеге асыру мүмкіндіктері бар	Ауылдық туризм менеджментіне персоналды басқару жөніндегі іс-шараларды кіргізу қажет
П2	Қызмет түрлерін біріктіру	Ақпараттық коммуникациялық технологиялар жасау мүмкіндіктері
П3	Салық жеңілдіктері, жеңілдігі бар несиелер	Мемлекеттік қолдауды пайдалану қажет
П4	Жергілікті биліктен, әкімшіліктен қолдау күту	Инфрақұрылымдарды дамытуға көмек
П5	Клиенттердің интернетті пайдалана отырып, ауылдық туризм қызметтерінің әр түрлі операторларының «баға-сапа» қатынастарын салыстыруға мүмкіндіктері бар	Танымалдылық-ты, іскерлік беделді және имиджді басқару мәселелеріне көңіл аудару
П6	Дифференциация стратегиялары үшін мүмкіндіктер	Бизнес моделіне бағаны басқару механизмін кіргізу қажет
П7	Айқынсыздық факторы	Туристтік және ауыл шаруашылығы қызметтерін біріктіре отырып, қызметті әртараптандыру қажет
П8	Баға саясатын анықтайтын фактор	Орташа баға саясатын ұстану қажет
П9	Сапаны басқару саясатын анықтайтын фактор	«Баға-сапа»-ның жоғары деңгейін тұрақты қолдау қажет
П10	Территориялық орналасуын анықтайтын фактор	Ірі қалаларға жақын орналасқан елді мекендердің перспективаларын қарастыру қажет
П11	Этноауылдарға тұрақты баратын әлеуетті клиенттердің 30 %-ы өз пікірлерін айтып отыр.	Адалдық бағдарламасы қарастырылуы керек.
П12	Әлеуетті клиенттердің 55 %-ы өз таныстарына (сауалнама нәтижелері) өз таныстарына қызметтерін ұсынатын еді.	Ұсыныстар арқылы сату арналарын дамытудың мүмкіндіктері.

П13	Ассоциациядан бизнесті қолдауын күту	Ассоциацияның бизнесті қолдауға тартылуы
П14	Жалғыз компаниялардың (желіге кірмеген) осалдығы артуда.	Бизнестің желілік моделіне бағдарлану қажет.
П15	Туризмнің жағажайлық, көшпелі және басқа да түрлері ауыл туризмінің бәсекелестігін құрайды	Ауылдық туризмнің танымалдылығын арттыру қажет
П16	Негізгі жұмысшыларды жоғалтсаңыз іскерлік беделді де жоғалтасыз	Іскерлік беделді және имиджді басқару
П17	Компания барлық кезде өз қызметкерінің жұмыстан шығуы қауіп-қатері жағдайында болады	Нарықтық еңбек жағдайын және оған сәйкестікте болуды үнемі қадағалап отыру керек.

* Авторлармен құрастырылған

Одан ары қарай сандық әдістермен мүмкіндіктері мен қауіп-қатерлері PEST-ке ұқсас түрде жүргізілді (кесте 4).

4-кесте

Тауа қоршаған орта факторларының сандық бағасы*

Орта факторы	Бағыт (қауіп-қатер/ мүмкіндік, -/+)	Фактор салмағы (Pi) (0...1)	Фактор ықпалының күші (Ai) (0...5)	Өлшенген бағасы, Pi × Ai
П1	+	0,05	2,15	0,11
П2	+	0,07	4,00	0,28
П3	+	0,07	3,90	0,27
П4	+	0,06	3,70	0,22
П5	-	0,05	2,10	-0,11
П6	+	0,06	3,80	0,23
П7	-	0,07	4,00	-0,28
П8	+	0,05	3,90	0,20
П9	+	0,05	3,95	0,20
П10	+	0,07	4,00	0,28
П11	+	0,06	3,75	0,23
П12	+	0,05	3,80	0,19
П13	+	0,05	3,65	0,18
П14	-	0,06	3,80	-0,23
П15	-	0,06	3,75	-0,23
П16	-	0,06	3,75	-0,23
П17	-	0,06	3,80	-0,23
Қорытындысы	х	1,00	61,80	1,09
Орташа өлшем	х	0,06	2,50	0,15

* Авторлармен құрастырылған

Эксперттік бағалаудың дәйектілігі PEST-ке ұқсас түрде анықталды. Жалпы жақын ортаның сыртқы ортасы ауыл туризмінің дамуына қолайлы -қорытынды өлшенген баға +1,09. Ең қолайлы факторлар: P2 – «Ауыл шаруашылығымен байланыс. Кәсіпкерлер көбінесе ауыл шаруашылығы саласындағы бизнесті қатар алып жүреді» және П10 – «Әлеуетті клиенттер этноауылдардың (сауалнама нәтижелері) территориялық жақындығына мүдделі». Ең қолайсызы: P7 – «Сұраныстың өзгеруге бейімділігі, маусымдық ауытқулар. Басқа нарықтарға тәуелділік». Барлық қауіптер мен мүмкіндіктер бизнес модельдерін ескеруі керек.

Мүдделі тараптардың талдауы бойынша қоршаған ортаға ықпал ету профилі құрылды. Ол үшін ең маңызды факторлар анықталды (модуль бойынша өлшенген баға орташадан үлкен – 0,15 бірлік):

Мүмкіндіктері:

П2 – Ауыл шаруашылығымен байланыс. Кәсіпкерлер көбінесе ауыл шаруашылығы саласындағы бизнеспен қатар жүреді;

П3 – Декларацияланатын басымдық және ауылдық туризмді қолдау;

П4 – Ауылдық территорияларды дамытуға қызығушылық;

П6 – Отандық клиенттердің төмен бағаға деген қызығушылығы;

П8 – Шығындарды үнемдеуге мүдделі (сауалнама нәтижелері) әлеуетті клиенттер;

П9 – Сапалы қызметтерге (сауалнама нәтижелері) қызығушылық танытқан әлеуетті клиенттер;
 П10 – Әлеуетті клиенттер этноауылдардың (сауалнама нәтижелері) территориялық жақындығына мүдделі;

П11 – Тұрақты сатып алушылардың маңыздылығы;
 П12 – Клиенттердің қызметтерді таныстарына ұсынуға деген ниеттері;
 П13 – ҚР-да ауылдық туризм ассоциациясының болуы.

Қауіп-қатерлер:

П5 – Әлеуетті клиенттердің әлеуметтік сұраныстарын арттыру;
 П7 – Сұраныстың өзгеруге бейімділігі, маусымдық ауытқулар. Басқа нарықтарға тәуелділік;
 П14 – Ауылдық туризм нарығындағы бәсекелестіктің өсуі;
 П15 – Туризмнің басқа түрлерінің бәсекелестігі;
 П16 – Бәсекелестердің адал емес мінез-құлқының қауіп-қатері (негізгі жұмысшылардың ауысуы, келенсіз сыбыстардың өршуі және т.б.);

Осылайша, макро-, мезо- және микро- деңгейлердегі ауылдық туризм менеджментін талдау ауылдық туризм саласындағы бизнес үшін ең маңызды факторларды – қауіп-қатерлер мен мүмкіндіктерді, ауыл туризмін тиімді басқару моделінде ескерілуі қажет бизнестің әлсіз және күшті жақтарын анықтауға мүмкіндік берді.

Қорытынды. Бүгінгі таңда Қазақстанда туризм біртіндеп тұрақты және қалыптасқан экономика секторына айналууда. Туристер өнімнің ең таңдаулысы мен сапасын талап етеді, сонымен бірге ауыл туризмі қоршаған ортаға деген ұзақ мерзімді және үлкен жауапкершілікті алады. Бұған тек тиімді басқару арқылы қол жеткізуге болады. Қызметтің бұл түрінің өзектілігі оның экономикаға да, ауылдың әлеуметтік-мәдени мәселелерін шешуге де әсерінен көрінеді.

Әр түрлі стейкхолдерлердің Қазақстан Республикасындағы ауылдық туризмді қабылдауына талдау жүргізілді. Сауалнама әдісімен стейкхолдерлердің негізгі қажеттіліктері мен алдағы күтулері анықталды. Жүргізілген талдау Қазақстан жағдайында ауылдық туризмде бизнесті ұйымдастыру үшін желілік модельдің принципті маңыздылығын анықтауға мүмкіндік берді.

PEST форматында ауылдық туризм менеджментіне ықпал ететін факторларды жалпылау, мүдделі тараптарды талдау жүргізілді. Жалпы бизнес ортасының барлық деңгейлері белгілі бір қауіп-қатерлер мен әлсіз жақтарға қарамастан, ауылдық туризм бизнесіне жағымды әсер ететіні көрсетілген. Ауылдық туризмнің тиімді менеджменті моделінде қауіп-қатерлер мен әлсіз жақтарды жою керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Каракова Т.В., Оспанов Т.Ж. Агротуризм как фактор развития депрессивных сельских территорий северного Казахстана // Постиндустриальная среда российских мегаполисов: Сборник статей по материалам научно-технической конференции с международным участием. – Самара, 2020. – С. 115-120.
2. Казакова Н.А. Современный стратегический анализ: Учебник и практикум для магистратуры. – 2-е изд., пер. и доп. – М.: Издательство «Юрайт», 2018. – 386 с.
3. Баканова А.А. Формирование и реализация системы развития сельского туризма в регионе (на прим. Ленинградской обл.): автореферат на соискание ученой степени канд. эконом. наук. – М., 2006. – 27 с.
4. Оборин М.С. Системное развитие сельского туризма как фактор социально-экономического развития сельских территорий России // Сервис в России и за рубежом. – 2020. – Т. 14. – № 1. – С. 117-126.
5. Казьмина Е.Б. Развитие услуг сельского туризма в российских регионах: автореферат на соискание ученой степени канд. эконом. наук. – М., 2012. – 24 с.
6. Щетинина М.П. Международной форум «Сельский туризм»: сборник материалов. – Барнаул: АЗБУКА, 2013. – 346 с.
7. Дубиничева Л.В., Советов П.М. Агротуризм в развитии сельских территорий // Проблемы развития территории. – 2009. – №2. – С. 48-55.
8. Трухачев А.В. Проблемы классификации сельского туризма // Сервис в России и за рубежом. – 2014. – № 4. – С. 56-69.

9. Seidualin D., Agybetova R., Shaikenova N., Zhumatayeva B. Development of potential of local communities and ecological tourism in Zerendi district of Akmola region // Bulletin of KazUEFIT. – 2023. – №2(51). – P. 246-254. – DOI: 10.52260/2304-7216.2023.2(51).31.
10. График изменения курса валют [Электронный ресурс]. – URL: <https://ru.exchange-rates.org/history/KZT/USD/G/180>.
11. Население Казахстана [Электронный ресурс]. – URL: <https://countrymeters.info/ru/Kazakhstan>.
12. Рязанцев М.И., Морозов А.В. Методика проведения согласования экспертных оценок полученных путем индивидуального анкетирования методом анализа иерархий // Инженерный вестник. – 2014. – № 2. – С. 3-9.
13. Муллабаев Р.Ю. Анализ пяти сил конкуренции Портера [Электронный ресурс] // Гуманитарные научные исследования. – 2015. – №4. – URL: <https://human.snauka.ru/2015/04/11010>.
14. Грабарь В.В., Салмаков М.М. Анализ заинтересованных сторон проекта: методология, методика, инструменты // Журнал ARS Administrandi. – 2014. – С. 36-45.
15. Махонченко Ю. Анализ заинтересованных сторон методом «Анализ стейкхолдеров» [Электронный ресурс]. – URL: <http://managementsystemsonline.blogspot.com/2016/10/opredelenie-zainteresovannykh-storon-metodom-analiz-stakeholderov.html>.

REFERENCES

1. Karakova T.V., Ospanov T.Zh. Agroturizm kak faktor razvitija depressivnyh sel'skih territorij severnogo Kazahstana [Agrotourism as a factor in the development of depressed rural areas of northern Kazakhstan] // Postindustrial'naja sreda rossijskikh megapolisov: Sbornik statej po materialam nauchno-tehnicheskaja konferencii s mezhdunarodnym uchastiem. – Samara, 2020. – S. 115-120 [in Russian].
2. Kazakova N.A. Sovremennyy strategicheskij analiz: Uchebnik i praktikum dlja magistratury [Modern strategic analysis: Textbook and practical course for master's degree]. – 2-e izd., per. i dop. – M.: Izdatel'stvo «Jurajt», 2018. – 386 s. [in Russian].
3. Bakanova A.A. Formirovanie i realizacija sistemy razvitija sel'skogo turizma v regione (na prim. Leningradskoj obl.): avtoreferat na soiskanie uchenoj stepeni kand. jekonom. nauk [Formation and implementation of a rural tourism development system in the region (using the example of the Leningrad region): abstract for the degree of candidate of economic sciences]. – M., 2006. – 27 s. [in Russian].
4. Oborin M.S. Sistemnoe razvitie sel'skogo turizma kak faktor social'no-jekonomicheskogo razvitija sel'skih territorij Rossii [Systemic development of rural tourism as a factor of socio-economic development of rural areas of Russia] // Servis v Rossii i za rubezhom. – 2020. – T. 14. – № 1. – S. 117-126 [in Russian].
5. Kaz'mina E.B. Razvitie uslug sel'skogo turizma v rossijskikh regionah: avtoreferat na soiskanie uchenoj stepeni kand. jekonom. nauk [Development of rural tourism services in Russian regions: abstract for the degree of candidate of economic sciences] – M., 2012. – 24 s. [in Russian].
6. Shhetinina M.P. Mezhdunarodnoj forum «Sel'skij turizm»: sbornik materialov [International Forum «Rural Tourism»: collection of materials]. – Barnaul: AZBUKA, 2013. – 346 s. [in Russian].
7. Dubinicheva L.V., Sovetov P.M. Agroturizm v razvitii sel'skih territorij [Agrotourism in rural development] // Problemy razvitija territorii. – 2009. – №2. – S. 48-55 [in Russian].
8. Truhachev A.V. Problemy klassifikacii sel'skogo turizma [Problems of classification of rural tourism] // Servis v Rossii i za rubezhom. – 2014. – № 4. – S. 56-69 [in Russian].
9. Seidualin D., Agybetova R., Shaikenova N., Zhumatayeva B. Development of potential of local communities and ecological tourism in Zerendi district of Akmola region // Bulletin of KazUEFIT. – 2023. – №2(51). – P. 246-254. – DOI: 10.52260/2304-7216.2023.2(51).31.
10. Grafik izmenenija kursa valjut [Currency exchange rate chart] [Elektronny resurs]. – URL: <https://ru.exchange-rates.org/history/KZT/USD/G/180> [in Russian].
11. Naselenie Kazahstana [The population of Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <https://countrymeters.info/ru/Kazakhstan> [in Russian].
12. Rjazancev M.I., Morozov A.V. Metodika provedenija soglasovanija jekspertnyh ocenok poluchennyh putem individual'nogo anketirovanija metodom analiza ierarhij [The methodology of the coordination of expert assessments obtained through individual questionnaires by the method of hierarchy analysis] // Inzhenernyj vestnik. – 2014. – № 2. – S. 3-9 [in Russian].

13. Mullabaev R.Ju. Analiz pjati sil konkurencii Portera [Porter's Analysis of the Five Forces of Competition] [Elektronny resurs] // Gumanitarnye nauchnye issledovanija. – 2015. – № 4. – URL: <https://human.snauka.ru/2015/04/11010> [in Russian].

14. Grabar' V.V., Salmakov M.M. Analiz zainteresovannykh storon proekta: metodologija, metodika, instrumenty [Analysis of project stakeholders: methodology, methodology, tools] // Zhurnal ARS Administrandi. – 2014. – S. 36-45 [in Russian].

15. Mahonchenko Ju. Analiz zainteresovannykh storon metodom «Analiz stekholderov» [Stakeholder analysis by the «Stakeholder Analysis» method] [Elektronny resurs]. – URL: <http://managementsystemsonline.blogspot.com/2016/10/opredelenie-zainteresovannykh-storon-metodom-analiz-stekholderov.html> [in Russian].

Ыдырыс С.С., Наметова Г.А., Куралбаев А.А., Курмангалиева М.М.

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ СЕЛЬСКИМ ТУРИЗМОМ И УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Аннотация

В данной статье рассматривается современное состояние управления сельским туризмом на региональном уровне и актуальные вопросы развития.

Изучение сельского туризма на экономическом уровне дает толчок развитию отдельных сельских поселений, повышает уровень доходов населения, останавливает миграцию из села в город за счет создания новых рабочих мест и снижает социальную напряженность в сельской местности за счет организации новых специфических секторов местной экономики.

Было проанализировано отношение различных заинтересованных сторон к сельскому туризму в Республике Казахстан. С помощью анкетного опроса были выявлены основные потребности и ожидания заинтересованных сторон. Проведенный анализ позволил определить основополагающее значение сетевой модели в организации бизнеса сельского туризма в условиях Казахстана.

Обобщение факторов, влияющих на управление сельским туризмом, проводилось в форме PEST, анализа заинтересованных сторон и SNW. Методом опроса было проанализировано восприятие сельского туризма в Республике Казахстан различными заинтересованными сторонами, а также определены основные потребности и будущие ожидания заинтересованных сторон. Проведенный анализ позволяет определить принципиальную важность сетевой модели для организации бизнеса в сфере сельского туризма на примере Казахстана. Кроме того, полученные результаты показали, что, несмотря на определенные риски и недостатки, сельский туризм оказывает положительное влияние на развитие бизнеса.

Ydyrys S., Nametova G., Kurallbayev A., Kurmangaliyeva M.

PROBLEMS OF RURAL TOURISM MANAGEMENT AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES

Annotation

This article examines the current state of rural tourism management at the regional level and current development issues.

The study of rural tourism at the economic level gives impetus to the development of individual rural settlements, increases the level of income of the population, stops migration from rural to urban by creating new jobs and reduces social tension in rural areas by organizing new specific sectors of the local economy.

The attitude of various stakeholders towards rural tourism in the Republic of Kazakhstan was analyzed. Using a questionnaire, the main needs and expectations of stakeholders were identified. The analysis made it possible to determine the fundamental importance of the network model in organizing a rural tourism business in the conditions of Kazakhstan.

A synthesis of the factors influencing rural tourism management was carried out in the form of PEST, stakeholder analysis and SNW. Using the survey method, the perception of rural tourism in the Republic of Kazakhstan by various stakeholders was analyzed, and the main needs and future expectations of stakeholders were identified. The analysis allows us to determine the fundamental importance of the network model for organizing a business in the field of rural tourism using the example of Kazakhstan. In addition, the results showed that, despite certain risks and disadvantages, rural tourism has a positive impact on business development.

А.Б. Имашев, PhD¹

Д.М. Турекулова*, д.э.н., профессор¹

Г.Т. Лесбаева, д.э.н., профессор²

С.Н. Валиева, PhD¹

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

Международный университет Астана,

г. Астана, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: dametken.t@gmail.com

МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ЖАМБЫЛСКОЙ ОБЛАСТИ КАК ЗНАЧИМЫЙ ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНА

В статье проанализирована динамика показателей миграционных потоков, что позволило выявить сложившийся устойчивый тренд отрицательного сальдо международной миграции населения Казахстана. Проведен анализ показателей международной миграции населения республики в разрезе регионов. Определены регионы, где наблюдается положительное сальдо международной миграции с тенденцией к росту, а также регионы со стабильно отрицательным значением сальдо международной миграции. Проведен анализ миграционных процессов, касающихся трудоспособного населения Жамбылской области, как единственного региона, отличающегося наиболее высоким уровнем прироста отрицательного сальдо международной миграции. Показано, что участниками внешней миграции практически в равной степени являются жители городской и сельской местности области. Определено, что внешние миграционные потоки преимущественно связаны со странами ближнего зарубежья. Выявлено, что трудоспособное население области наиболее активно задействовано в межрегиональной миграции, в которой преобладает сельское население. Проанализированы показатели миграции работающей молодежи Жамбылской области. Определены возрастные группы молодых людей, наиболее активно участвующих в миграционных процессах. Представлены результаты опроса молодежи, занятой на предприятиях области. Установлено, что значительная часть респондентов планирует выехать в другие регионы страны и за рубеж в поисках работы. Разработаны предложения по созданию привлекательных условий для трудоспособного населения области, в том числе и молодежи.

Ключевые слова: миграционные процессы, молодежь, международная миграция, внутренняя миграция, трудоспособное население, миграция, регион, трудовая миграция, межрегиональная миграция, сальдо миграции.

Кілт сөздер: көші-қон үдерістері, жастар, халықаралық көші-қон, ішкі көші-қон, еңбекке қабілетті халық, көші-қон, аймақ, еңбек көші-қоны, өңіраралық көші-қон, көші-қон сальдосы.

Keywords: migration processes, young people, international migration, internal migration, able-bodied population, migration, region, labor migration, interregional migration, migration balance.

JEL classification: F22, R23

Введение. С древних времен миграционные процессы имели существенное значение для развития общества. Миграция населения, как известно, может играть как положительную, так и отрицательную роль в развитии той или иной страны, региона. Распад Советского Союза не только кардинально изменил ситуацию с миграцией в мире, но и активизировал миграционные процессы в бывших союзных республиках, получивших статус независимых государств. Казахстан сумел избежать воздействие таких стрессовых факторов, как вооруженные конфликты, сепаратизм и национализм, провоцировавших рост миграционных процессов. Напротив, активизацию миграционных потоков в стране инициировали совершенно иные факторы, в частности, кризисные явления в экономике, программы возвращения соотечественников на историческую родину, задействованные Казахстаном, а также рядом стран ближнего и дальнего зарубежья. Впоследствии основными причинами международной (внешней) и внутренней миграции в республике стали дифференциация уровня жизни населения, состояние рынка труда. К сожалению, по прошествии более чем тридцати лет трудовая миграция населения, в том числе молодежи, остается все еще актуальной проблемой.

Целью исследования является изучение особенностей миграционных потоков населения, в том числе молодежи, характерных для Жамбылской области.

В соответствии с целью исследования выдвинуты такие задачи, как:

- рассмотреть динамику международной миграции населения республики в целом и в разрезе регионов, в частности;
- проанализировать направления миграционных потоков трудоспособного населения Жамбылской области;
- провести анализ основных показателей, характеризующих особенности миграции молодежи региона;
- выявить основные причины миграционных настроений молодежи региона.

В рамках исследования были использованы такие методы, как визуализация данных, сравнение и абстрагирование, анализ статистических данных.

Обзор литературы. Миграция представляет собой многогранное явление, отличается международным характером. Различные аспекты миграции изучаются политологией, историей, правом, социологией, экономикой и другими областями научного знания. В связи с этим одни исследователи миграцию определяют, как общественно-политическое явление, другие – как демографическое, а третьи – как социально-экономическое явление. Сложность и многоаспектность миграционных процессов находятся в центре внимания зарубежных и отечественных ученых. Так, несомненный интерес представляет процесс реагирования населения на изменение социально-экономической ситуации в стране [1, 2, 3]. Немало трудов посвящено причинам и последствиям миграции, направлениям и структуре внутренних и внешних миграционных потоков [4, 5]. В рамках формирования и реализации краткосрочной и долгосрочной миграционной политики немаловажное значение придается изучению проблем трудовой миграции [6, 7, 8, 9]. Предпринимаются попытки проведения глубоких исследований в отношении региональной трудовой миграции [10, 11]. В то же время обращается внимание на изучение проблем трудовой миграции молодежи [12]. Тем не менее, в недостаточной мере исследованы причины миграции и ее последствия для регионов, требует дальнейшего анализа взаимосвязь миграции и социальной мобильности населения, в том числе молодежи.

Основная часть. В течение 2015-2022 годов сальдо международной миграции в республике имело отрицательное значение (рисунок 1). При этом наибольшее превышение выбывших по отношению к прибывшим характерно для 2019 года. Сальдо международной миграции в этом году составило 32970 человек. В 2022 году сложившийся тренд продолжал сохраняться. Правда, значение отрицательного сальдо международной миграции этого года по отношению к 2021 году снизилось более чем в 3 раза. Впрочем, в 2023 году ситуация с международной миграцией в республике изменилась кардинально, когда сальдо миграции стало иметь положительное значение.

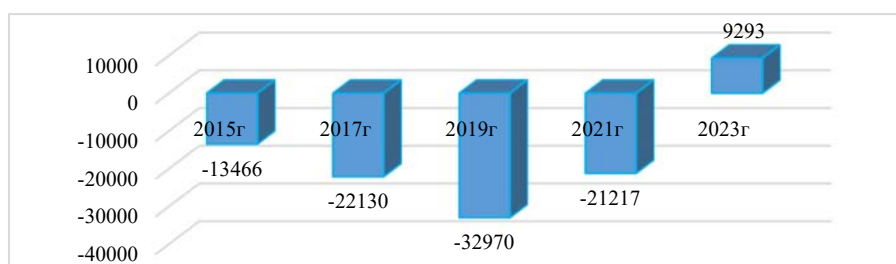


Рисунок 1. Сальдо международной миграции населения Казахстана*

* Составлен авторами на основе источника [13]

Следует заметить, что доступная статистическая информация относительно международной миграции в разрезе регионов республики имеется за период до 2022 года включительно.

Таблица 1

Сальдо международной миграции населения Казахстана в разрезе регионов, человек*

Регион	Год					Отклонения 2022 г. от 2015 г.	
	2015	2017	2019	2021	2022	(+, -)	%
1	2	3	4	5	6	7	8
Абай	-	-	-	-	-660	-	-
Акмолинская	-1050	-2231	-2801	-1768	-1149	-99	109,4
Актюбинская	-606	-1071	-1899	-1476	-580	26	95,7

1	2	3	4	5	6	7	8
Алматы	1833	3753	767	-1163	1011	-822	55,2
Атырау	219	185	-68	112	237	18	108,2
Западно-Казахстанская	-731	-786	-1606	-836	-393	338	53,8
Жамбыл	-434	-479	-946	-1041	-651	-217	150,0
Жетісу	-	-	-	-	-314	-	-
Қарағанды	-3874	-5571	-5388	-4349	-2373	1501	61,3
Қостанай	-2388	-4169	-4665	-2635	-1933	455	80,9
Қызылорда	-45	-27	-38	-61	-21	24	46,7
Манғыстау	2791	1087	1965	2212	3336	545	119,5
Павлодар	-2966	-3888	-5298	-2855	-1858	1108	62,6
Северо-Казахстанская	-2099	-2651	-3660	-1863	-1181	918	56,3
Түркістан	593	754	-24	252	314	-279	53,0
Ұлытау	-	-	-	-	-201	-	-
Восточно-Казахстанская	-3511	-4306	-6515	-3650	-1804	1707	51,4
г. Астана	-25	-926	-1068	-1000	39	64	156,0
г. Алматы	-1173	-1804	-2219	-1352	1226	2399	104,5
г. Шымкент	-	-	493	256	233	-	-

* Составлена авторами на основе источника [13]

Как видно из таблицы 1, анализ динамики миграционных процессов невозможно провести в отношении вновь образованных административных территорий. В остальных регионах страны в течение 2015-2022 годов ситуация с миграцией населения не отличалась стабильностью. Так, единственным регионом, где на протяжении указанного периода времени сальдо внешней миграции имело положительное значение и отличалось тенденцией к росту, являлась Манғыстауская область. Данный регион в качестве постоянного места проживания выбирают преимущественно выходцы из Туркменистана и Узбекистана. Для Алматы, Атырауской и Түркістанской областей характерно в целом положительное сальдо международной миграции, за исключением отдельных лет. В Акмолинской, Западно-Казахстанской, Қарағандынской, Қостанайской, Қызылординской, Павлодарской, Северо-Казахстанской и Восточно-Казахстанской областях сальдо международной миграции имело отрицательное значение, которое имело тенденцию к уменьшению. Основная часть жителей этих регионов выезжала в страны СНГ. В городах республиканского значения – Алматы и Астана – вплоть до 2021 года сальдо международной миграции имело отрицательное значение, отличаясь существенными колебаниями по годам. Сложившаяся тенденция изменилась в 2022 году, когда сальдо международной миграции приобрело положительное значение. При этом наибольший прирост показателя наблюдался в городе Алматы, что связано с приездом граждан России, уклонявшимся от частичной мобилизации. Единственными регионами, в которых значение сальдо внешней миграции на протяжении ряда лет остается отрицательным и отличается ростом, являются Акмолинская и Жамбылская области. Если в Акмолинской области показатель вырос на 9,4%, то в Жамбылской области – на 50%.

Таблица 2

Миграция трудоспособного населения Жамбылской области в 2023 году, человек*

Показатели	Жамбылская область	В том числе	
		город	село
1	2	3	4
Сальдо миграции, в т. ч.:	-9147	-1723	-7424
- прибыло	27190	9021	18169
- выбыло	36337	10744	25593
Сальдо внешней миграции, в т.ч.:	-306	-192	-114
- прибыло	210	51	159
- выбыло	516	243	273
Сальдо миграции по странам СНГ, в т.ч.:	-243	-144	-99
- прибыло	197	43	154
- выбыло	440	187	253
Сальдо миграции по другим странам, в т.ч.:	-63	-48	-15
- прибыло	13	8	5

1	2	3	4
- выбыло	76	56	20
Сальдо внутренней миграции, в т.ч.:	-8841	-1531	-7310
- прибыло	26980	8970	18010
- выбыло	35821	10501	25320
Сальдо межрегиональной миграции, в т.ч.:	-8841	-2828	-6013
- прибыло	9707	3827	5880
- выбыло	18548	6655	11893
Сальдо региональной миграции, в т.ч.:	0	1297	-1297
- прибыло	17273	5143	12130
- выбыло	17273	3846	13427

* Составлена авторами на основе источника [14]

В соответствии с данными таблицы 2, в 2023 году сальдо миграции трудоспособного населения Жамбылской области, как и в предыдущие годы, имело отрицательное значение и составило 9147 человек. При этом наиболее активные миграционные процессы характерны для сельской местности. Так, число прибывающих в сельскую местность превышало численность прибывающих в городскую местность в 2 раза, а число выбывающих из сельской местности превышало численность выбывающих из городской местности в 2,4 раза.

В миграционных процессах Жамбылской области преобладает внутренняя миграция трудоспособного населения. Сальдо внутренней миграции превышает сальдо внешней миграции практически в 29 раз. Подавляющая часть (75,7%) приезжающих в регион из других стран в качестве места проживания выбирает сельскую местность. Среди них есть переехавшие из дальнего зарубежья, в частности, из Афганистана и Германии. Из числа выбывших из Жамбылской области 47,1% составляли городские жители и 52,9% - жители сельской местности. Для переезда они выбирали практически одни и те же страны дальнего зарубежья – США, Германия, Греция, Польша и Турция.

Впрочем, во внешней миграции преобладают миграционные процессы, связанные со странами СНГ. При этом число выбывающих из региона в 2,2 раза больше, чем прибывающих людей. Приезжающие в Жамбылскую область преимущественно в качестве места проживания выбирают сельскую местность. В общем числе прибывших в область их удельный вес составляет 78,2%. Среди них основная часть приходится на приехавших из стран Центральной Азии, в первую очередь из Кыргызстана. В то же время более половины (57,5%) выезжающих из региона являются сельскими жителями. По числу выехавших из региона в страны СНГ, как и в предыдущие годы, лидирует Россия.

В рамках внутренней миграции существенным для региона отрицательным значением характеризуется межрегиональная миграция трудоспособного населения (-8841 человек). В 2023 году из других регионов страны прибыло 9707 человек, из которых 60,6% в качестве постоянного места проживания выбрали сельскую местность, в частности, районы, близко расположенные к областному центру, и районы, относящиеся к экономически развитым. В сельскую местность преимущественно приезжали из Алматинской и Туркестанской областей. В город Тараз прибывали из Алматинской, Кызылординской, Туркестанской областей, но подавляющая часть приезжала из городов республиканского значения. Это, прежде всего, выходцы из Жамбылской области, принявшие решение вернуться на малую родину в силу разных обстоятельств.

Вместе с тем, число выбывающих из сельской местности почти в 2 раза превышает число выбывающих из областного центра и городов областного значения. Объясняется это недостаточностью рабочих мест в сельской местности, что вынуждает лица трудоспособного возраста переезжать в другие регионы страны. В первую очередь это города Астана и Алматы, а также Алматинская область. Жители города Тараз переезжают в основном в города республиканского значения, Алматинскую и Туркестанскую области. При этом меньше всего выбывают в Абайскую, Актюбинскую, Костанайскую, Улытаускую и Восточно-Казахстанскую области.

В региональной миграции более активные процессы перемещения наблюдаются среди сельского населения, находящегося в трудоспособном возрасте. Так, например, число прибывших в сельскую местность более чем в 2 раза превышает численность прибывших в городскую местность. При этом доля прибывших в сельскую местность в общей численности прибывших составляет 70,2%. В качестве места проживания выбираются более благополучные с экономической и экологической точек зрения районы области. При этом, если по сельской местности сальдо

региональной миграции имеет отрицательное значение, то по городской местности наблюдается прямо противоположная картина.

Таблица 3

Миграция молодого поколения Жамбылской области в 2023 году, человек*

Показатели	Возраст			
	15-19 лет	20-24 года	25-29 лет	30-34 года
Сальдо миграции, в т. ч.:	-1517	-1828	-1594	-1228
- прибыло	2812	4556	4423	4371
- выбыло	4329	6384	6017	5599
Сальдо внешней миграции, в т.ч.:	-49	-11	-17	-26
- прибыло	20	30	22	32
- выбыло	69	41	39	58
Сальдо миграции по странам СНГ, в т.ч.:	-45	-6	-10	-15
- прибыло	20	29	20	29
- выбыло	65	35	30	44
Сальдо миграции по другим странам, в т.ч.:	-4	-5	-7	-11
- прибыло	0	1	2	3
- выбыло	4	6	9	14
Сальдо внутренней миграции, в т.ч.:	-1468	-1817	-1577	-1202
- прибыло	2792	4526	4401	4339
- выбыло	4260	6343	5978	5541
Сальдо межрегиональной миграции, в т.ч.:	-1468	-1817	-1577	-1202
- прибыло	929	1745	1830	1713
- выбыло	2397	3562	3407	2915
Сальдо региональной миграции, в т.ч.:	0	0	0	0
- прибыло	1863	2781	2571	2626
- выбыло	1863	2781	2571	2626

* Составлена авторами на основе источника [14]

Как видно из таблицы 3, сальдо общей миграции лиц, относящихся к категории молодых, имеет отрицательное значение. При этом наибольшие значения характерны для возрастных категорий от 20 до 29 лет. Среди прибывающих в регион молодых людей примерно в равных соотношениях находятся следующие возрастные группы: 20-24 года (удельный вес 28,2%), 25-29 лет (27,4%), 30-34 года (27%). В то же время Жамбылскую область покидает в основном молодежь этих возрастных категорий.

Сальдо внешней миграции имеет также отрицательное значение. Правда, удельный вес внешней миграции незначителен. К примеру, по возрастной группе 15-19 лет он составляет 3,2%, по возрастной группе 20-24 года – 0,6%, по возрастной группе 25-29 лет – 1,1%, по возрастной группе 30-34 года – 2,1% от общего числа лиц, участвующих в миграционных процессах региона. При этом в Жамбылскую область больше всего приехало молодежи в возрасте 20-24 лет (удельный вес 28,8% от числа прибывших) и 30-34 лет (30,8%). В то время как из региона преимущественно выезжали молодые люди в возрасте 15-19 лет (удельный вес 33,3% от числа выбывших) и 30-34 лет (28%). При этом подавляющая часть молодежи всех возрастных групп выехала в страны СНГ.

Молодые люди Жамбылской области преимущественно принимают участие во внутренней миграции. Доля внутренней миграции в общей миграции по всем возрастным группам превышает 96%. Однако превышение числа выбывающих над прибывающими в регион приводит к образованию отрицательного сальдо внутренней миграции. Региональная миграция имеет направления: районный центр – город, село – районный центр. Наиболее активно в миграционных процессах принимают участие молодые люди в возрасте 20-24 лет. В меньшей степени территориальные перемещения были характерны для молодежи, находящейся в возрасте 15-19 лет. В рамках межрегиональной миграции молодых людей уезжает больше, чем приезжает. Так, например, по всем возрастным группам в Жамбылскую область прибыло 6217 человек, а выбыло 12281 человек, что превышает число прибывших в 2 раза. Среди прибывших в регион преобладает молодежь в возрасте 25-29 лет (удельный вес 29,4% в общем количестве прибывших). В то время как среди выбывших большую долю составляют молодые люди, находящиеся в возрасте 20-24 года.

В 2023 году был проведен опрос среди молодых сотрудников в возрасте от 20 до 35 лет, занятых на предприятиях Жамбылской области. Подавляющая часть опрошенных (75,3%) работает на городских предприятиях. При этом 14,1% респондентов приезжает на работу из близлежащих районных центров, ежедневно затрачивая на дорогу 2-4 часа. Преобладающая часть молодых сотрудников (72,9%) имеет среднее и средне-специальное образование, что не дает им возможности претендовать на более высокие позиции в организации с соответствующей оплатой труда. При этом явно прослеживается следующая тенденция: чем ниже должностная позиция работников в организации, тем в большей степени они выражают недовольство уровнем оплаты труда. В прожективной ситуации увольнения с предприятия и последующего возврата на прежнее место работы пятая часть молодых сотрудников (20,6%) не собирается возвращаться ни при каких обстоятельствах, еще одна пятая часть опрошенных (20,1%) может вернуться, но только в самом крайнем случае, если не сможет нигде найти другую работу. В то же время примерно пятая часть респондентов (19,8%) рассматривает вариант возвращения на предприятие, но не очень охотно, предполагая, что на других предприятиях условия работы будут такими же. Можно сказать, что 60,5% молодых сотрудников не отличаются лояльностью по отношению к своему предприятию и при возникновении более выгодных предложений покинут его.

Таблица 4

Планы респондентов на среднесрочный период, %*

Вариант ответа	Удельный вес, %
Остаться работать в организации	13,7
Перейти в другое подразделение без изменения специальности	3,8
Перейти на другое предприятие без изменения специальности	4,5
Перейти на любое другое место с повышением заработной платы	30,9
Сменить специальность и остаться на данном предприятии	12,4
Получить другую специальность и найти новое место работы	10,1
Приобрести специальность и остаться на данном предприятии	9,6
Приобрести специальность и найти новое место работы	15,0
Всего	100,0

* Составлена авторами

Как видно из таблицы 4, планы молодых работников на ближайшие годы существенно отличаются. Респонденты разделились на 2 категории, из которых одна часть планирует оставаться на предприятии, а другая часть рассматривает возможность смены места работы. При этом тех, кто собирается покинуть нынешнее место работы в 1,5 раза больше, чем тех, кто планирует оставаться работать на предприятии. Из числа молодых сотрудников, планирующих в ближайшие годы покинуть предприятие, 80,4% рассматривают вариант трудовой миграции в регионы республики и в зарубежье. В межрегиональной миграции приоритет отдается городу Алматы, в меньшей степени – городам Астана, Актау и Атырау. В международной миграции предпочтительной страной является Южная Корея.

Заключение. Среди регионов Казахстана Жамбылская область по численности населения уступает только городам республиканского значения, Алматинской и Туркестанской областям. На сегодняшний день регион не испытывает больших проблем в обеспеченности трудовыми ресурсами. Однако по темпам роста сальдо международной миграции Жамбылская область опережает остальные регионы страны. Наиболее интенсивной является межрегиональная миграция трудоспособного населения, в том числе миграция сельского населения. Высокие темпы урбанизации, отток сельских жителей в другие регионы, рост удельного веса лиц пенсионного возраста, снижение доли лиц младше трудоспособного возраста, возрастание миграционных настроений среди молодых людей, в совокупности могут негативно повлиять на обеспеченность трудовыми ресурсами, что, безусловно, отразится на экономике региона в будущем. На наш взгляд, в регионе назрела необходимость в более интенсивном развитии промышленности, в том числе перерабатывающих производств; создании аграрного производства инновационного типа; рациональном использовании приграничного потенциала на основе реализации совместных проектов; пересмотре молодежной политики в контексте регионального развития; разработке мер, препятствующих усилению процессов безвозвратной миграции молодых людей.

Статья подготовлена в рамках проекта по теме ИРН АР13268868 «Региональная модель социально-трудовой мобильности молодежи как стратегический ресурс развития социально-экономической системы»

ЛИТЕРАТУРА

1. Курманова Г.К., Ким А.А., Суханбердина Б.Б., Уразова Б.А. Анализ показателей миграции населения // Вестник университета «Туран». – 2020. – № 1(85). – С. 70-75.
2. Сабирова Р.К., Муфтигалиева А.А., Куангалиева Т.К., Бисембиева Ж.К. Современное состояние миграции Казахстана в условиях цифровой экономики // Вестник университета «Туран». – 2020. – № 3. – С. 116-122.
3. Юкиш В.Ф. Миграционные процессы в России: социально-экономические проблемы и следствия: Монография. – М: Мир науки, 2022. – 157 с.
4. Култанова А.Е., Жошибаева Д.А., Кунуркульжаева Г.Т., Болатова Б.Ж. Основные вопросы и приоритеты государственного регулирования миграционных процессов в Республике Казахстан // Вестник университета «Туран». – 2023. – № 3. – С. 311-326.
5. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения: учебное пособие для вузов. – М.: Юрайт, 2020. – 480 с.
6. Прудникова Т.А. Миграционные процессы и их влияние на общественную и национальную безопасность. Теоретико-методологические аспекты: монография. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2017. – 151 с.
7. Бельгибаева Ж.Ж., Сокира Т.С., Бельгибаев А.А. Сельское население Казахстана: демография, статистика и тренды // Журнал экономических исследований и делового администрирования. – 2021. – Т. 135. – № 1. – С. 26-34.
8. Дмитриева Т.В., Ушаков Д.С. Экономические проблемы международной миграции труда // Молодой ученый. – 2020. – № 50(340). – С. 98-99.
9. Седова А.В. Теория трудовой миграции // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2019. – № 2. – С. 137-145.
10. Кабдесов К.Т., Малдынова А.В. Маятниковая миграция в алматинской агломерации: анализ результатов пилотного опроса // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 4. – С. 140-146.
11. Багаутдинов Д.Р. Особенности международной трудовой миграции в различных регионах мира // Глобальная экономика и образование. – 2022. – Т. 2. – № 2. – С. 9-18.
12. Сабирова Р.К., Мусаева А.А., Тажиденов А.Р. Проблема трудовой миграции молодежи в Казахстане // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 2. – С. 95-104.
13. Демографическая статистика. Внешняя миграция населения [Электронный ресурс]. – URL: stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications.
14. Статистика регионов РК. Жамбылская область. Миграция населения [Электронный ресурс]. – URL: stat.gov.kz/ru/region/zhambyl/spreadsheets.

REFERENCES

1. Kurmanova G.K., Kim A.A., Suhanberdina B.B., Urazova B.A. Analiz pokazatelej migracii naseleniya [Analysis of population migration indicators] // Vestnik universiteta «Turan». – 2020. – № 1(85). – S. 70-75 [in Russian].
2. Sabirova R.K., Muftigalieva A.A., Kuangalieva T.K., Bisembieva Zh.K. Sovremennoe sostoyanie migracii Kazakhstana v usloviyah cifrovoj ekonomiki [The current state of migration in Kazakhstan in the context of the digital economy] // Vestnik universiteta «Turan». – 2020. – № 3. – S. 116-122 [in Russian].
3. Yukish V.F. Migracionnye processy v Rossii: socialno-ekonomicheskie problemy i sledstviya. Monografiya [Migration processes in Russia: socio-economic problems and consequences: Monograph]. – M: Mir nauki, 2022. – 157 s. [in Russian].
4. Kultanova A.E., Zhoshibaeva D.A., Kunurkulzhaeva G.T., Bolatova B.Zh. Osnovnye voprosy i priority gosudarstvennogo regulirovaniya migracionnyh processov v Respublike Kazahstan [Main issues and priorities of state regulation of migration processes in the Republic of Kazakhstan] // Vestnik universiteta «Turan». – 2023. – № 3. – S. 311-326 [in Russian].
5. Rybakovskij L.L. Migraciya naseleniya: uchebnoe posobie dlya vuzov [Population migration: a textbook for universities]. – M.: Yurajt, 2020. – 480 s. [in Russian].

6. Prudnikova T.A. Migracionnye processy i ih vliyanie na obshestvennyuyu i nacionalnyuyu bezopasnost. Teoretiko-metodologicheskie aspekty: monografiya [Migration processes and their impact on public and national security. Theoretical and methodological aspects: monograph]. – M.: YuNITI-DANA: Zakon i pravo, 2017. – 151 s. [in Russian].

7. Belgibaeva Zh.Zh., Sokira T.S., Belgibaev A.A. Selskoe naselenie Kazakhstana: demografiya, statistika i trendy [Rural population of Kazakhstan: demography, statistics and trends] // Zhurnal ekonomicheskikh issledovanij i delovogo administrirovaniya. – 2021. – T. 135. – № 1. – S. 26-34 [in Russian].

8. Dmitrieva T.V., Ushakov D.S. Ekonomicheskie problemy mezhdunarodnoj migracii truda [Economic problems of international labor migration] // Molodoj uchenyj. – 2020. – № 50(340). – S. 98-99 [in Russian].

9. Sedova A.V. Teoriya trudovoj migracii [Theory of labor migration] // Vestnik Altajskoj akademii ekonomiki i prava. – 2019. – № 2. – S. 137-145 [in Russian].

10. Kabdesov K.T., Maldynova A.V. Mayatnikovaya migraciya v almatinskoj aglomeracii: analiz rezultatov pilotnogo oprosa [Pendulum migration in the Almaty agglomeration: analysis of the results of the pilot survey] // Vestnik universiteta «Turan». – 2021. – № 4. – S. 140-146 [in Russian].

11. Bagautdinov D.R. Osobennosti mezhdunarodnoj trudovoj migracii v razlichnyh regionah mira [Features of international labor migration in different regions of the world] // Globalnaya ekonomika i obrazovanie. – 2022. – T. 2. – № 2. – S. 9-18 [in Russian].

12. Sabirova R.K., Musaeva A.A., Tazhidenov A.R. Problema trudovoj migracii molodezhi v Kazahstane [The problem of youth labor migration in Kazakhstan] // Vestnik universiteta «Turan». – 2021. – № 2. – S. 95-104 [in Russian].

13. Demograficheskaya statistika. Vneshnyaya migraciya naseleniya [Demographic statistics. External migration of the population] [Elektronny resurs]. – URL: stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications [in Russian].

14. Statistika regionov RK. Zhambylskaya oblast. Migraciya naseleniya [Statistics of the regions of the Republic of Kazakhstan. Zhambyl region. Population migration] [Elektronny resurs]. – URL: stat.gov.kz/ru/region/zhambyl/spreadsheets [in Russian].

Имашев А.Б., Турекулова Д.М., Лесбаева Г.Т., Валиева С.Н.

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНДАҒЫ КӨШІ-ҚОН ҮДЕРІСТЕРІ АЙМАҚ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ МАҢЫЗДЫ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада көші-қон ағындары көрсеткіштерінің динамикасы талданған, бұл Қазақстан халқының халықаралық көші-қонының теріс сальдосының қалыптасқан тұрақты трендін анықтауға мүмкіндік берді. Өңірлер бөлінісінде республика халқының халықаралық көші-қон көрсеткіштеріне талдау жүргізілді. Өсу үрдісі бар халықаралық көші-қонның оң сальдосы байқалатын өңірлер, сондай-ақ халықаралық көші-қон сальдосының тұрақты теріс мәні бар өңірлер айқындалды. Жамбыл облысының еңбекке қабілетті халқына қатысты көші-қон процестеріне халықаралық көші-қонның теріс сальдосы өсімінің ең жоғары деңгейімен ерекшеленетін жалғыз өңір ретінде талдау жүргізілді. Сыртқы көші-қонның қатысушылары іс жүзінде тең дәрежеде облыстың қалалық және ауылдық жерлерінің тұрғындары болып табылатыны көрсетілген. Сыртқы көші-қон ағындары негізінен таяу шет елдермен байланысты екені анықталды. Облыстың еңбекке қабілетті халқы өңіраралық көші-қонға барынша белсенді қатысатыны, олардың ішінде ауыл халқы басым екендігі, белгіленген. Жамбыл облысының жұмыс істейтін жастарының көші-қон көрсеткіштері талданған. Көші-қон үдерістеріне белсенді қатысатын жас адамдардың жастық топтары анықталды. Облыс кәсіпорындарында жұмыс істейтін жастар арасында жүргізілген сұраудың нәтижелері ұсынылды. Респонденттердің едәуір бөлігі жұмыс іздеу үшін елдің басқа аймақтарына және шетелге баруды жоспарлап отырғаны белгіленді. Облыстың еңбекке қабілетті халқына, оның ішінде жастар үшін де, тартымды жағдайлар жасау жөнінде ұсыныстар әзірленді.

Imashev A., Turekulova D., Lesbaeva G., Valieva S.

MIGRATION PROCESSES IN ZHAMBYL REGION AS A SIGNIFICANT FACTOR IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGION'S ECONOMY

Annotation

The article analyzes the dynamics of migration flows, which made it possible to identify the prevailing stable trend of the negative balance of international migration of the population of Kazakhstan. The analysis of the indicators of

international migration of the population of the republic in the context of regions is carried out. The regions where there is a positive balance of international migration with an upward trend, as well as regions with a consistently negative balance of international migration, have been identified. The analysis of migration processes concerning the able-bodied population of Zhambyl region, as the only region with the highest level of growth in the negative balance of international migration, is carried out. It is shown that the participants of external migration are almost equally residents of urban and rural areas of the region. It is determined that external migration flows are mainly associated with neighboring countries. It was revealed that the able-bodied population of the region is most actively involved in interregional migration, which is dominated by the rural population. Migration indicators of working youth of Zhambyl region are analyzed. The age groups of young people who are most actively involved in migration processes have been identified. The results of a survey of young people employed in the enterprises of the region are presented. It was found that a significant part of the respondents plan to travel to other regions of the country and abroad in search of work. Proposals have been developed to create attractive conditions for the able-bodied population of the region, including young people.



DOI 10.52260/2304-7216.2024.2(55).7
 УДК 314.172: 314.174
 ГРНТИ 05.11.15

Ю.К. Шокаманов, д.э.н., профессор¹
 У.М. Искаков, д.э.н., профессор²
 Б.Б. Мананов*, к.э.н., ассистент профессор²
 Е.Б. Бейсенгалиев, докторант PhD³
 Алматинский гуманитарно-экономический
 университет, г. Алматы, Казахстан¹
 Университет Нархоз, г. Алматы, Казахстан²
 Esil University, г. Астана, Казахстан³
 * – основной автор (автор для корреспонденции)
 e-mail: beken.mananov@narhoz.kz

ОЦЕНКА ПЕРСПЕКТИВ ИНДИКАТОРОВ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ С УЧЕТОМ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПРОГНОЗОВ

Статья посвящена актуальным вопросам совершенствования методологии оценки индикаторов человеческого развития в Казахстане. В этой связи авторами была проведена оценка и анализ перспектив индикаторов человеческого развития с учетом демографических прогнозов. Авторами был проведен обзор литературы, который показал необходимость расширения перечня индикаторов на базе экономических, социальных и экологических составляющих устойчивого развития. Проведенный анализ методологии, используемой при расчете интегральных индексов в национальных докладах о человеческом развитии, показал, что требуется некоторое ее совершенствование, как на центральном уровне, так и в особенности на региональном уровне, а также при расчете неравенства с учетом типа местности. Необходимость учета условий демографического перехода путем включения в отдельные индексы демографических показателей потребует дальнейшего развития методологии на национальном и региональном уровнях. Актуальность данного исследования обусловлено необходимостью совершенствования методологии оценки индикаторов человеческого развития на уровне страны и ее регионов с учетом особенностей демографического перехода.

Авторами проведены расчеты индексов человеческого развития, на основе разработанной методологии, результаты которых, показали значительные различия регионов по значениям компонент индекса демографического развития.

Ключевые слова: демографический прогноз, индикаторы, устойчивое развитие, человеческое развитие, интегральная оценка, индекс здоровья, индекс старения.

Кілт сөздер: демографиялық болжам, көрсеткіштер, тұрақты даму, адамның дамуы, интегралды бағалау, денсаулық индексі, қартаю индексі.

Keywords: demographic forecast, indicators, sustainable development, human development, integrated assessment, health index, aging index.

JEL classification: J11

Введение. Известно, что современное понимание человеческого развития было заложено в работах *Амартьи Сена*, в которых он рассматривает процесс развития как процесс расширения возможностей человека прожить долгую и здоровую жизнь, иметь доступ к знаниям, совершить больше дел и так далее [1]. При этом сам процесс расширения возможностей тесно связан с расширением свободы выбора человека. Используя идеи А. Сена, группой экспертов ПРООН был разработан концептуальный подход к человеческому развитию, на основе которого был подготовлен первый всемирный Доклад о человеческом развитии за 1990 год [2], который впоследствии стал ежегодным. С 1995 года в Казахстане они стали основой для разработки многих государственных программ, первой из которых была долгосрочная «Стратегия развития Казахстана до 2030 года».

Общая система показателей, характеризующая человеческое развитие, может быть представлена тремя группами показателей [3, с.72]: 1) интегральные показатели человеческого развития; 2) показатели основных компонент интегральной оценки человеческого развития; 3) показатели, характеризующие другие аспекты человеческого развития.

В состав первой группы показателей входят 6 интегральных индексов: индекс человеческого развития (ИЧР), ИЧР скорректированный с учетом неравенства, индекс гендерного развития, индекс гендерного неравенства, индекс многомерной бедности, ИЧР скорректированный с учетом планетарной нагрузки [Ошибка! Источник ссылки не найден., с.267]. Каждый из интегральных

индексов рассчитывается на основе индексов входящих в них компонент, которые в свою очередь определяются на основе соответствующих статистических показателей [5].

Целью исследования является изучение вопросов совершенствования методологии расчетов показателей, характеризующих демографическую составляющую индикаторов человеческого развития.

В данной работе использовались общенаучные методы исследования: описательные методы, методы сравнительного и статистического анализов, методы демографического анализа и специальные методы статистики. Для проведения расчетов индекса человеческого развития и его компонент использована модифицированная методология, разработанная авторами.

В качестве источника данных использованы официальная статистическая информация Бюро национальной статистики АСПиР Республики Казахстан (БНС), представленная на официальном сайте. Для проведения перспективных оценок некоторых индикаторов человеческого развития были использованы результаты демографических прогнозов, разработанных авторами.

Обзор литературы. Национальные доклады о человеческом развитии в Казахстане начиная с 1995 года долгое время выпускались практически на ежегодной основе. После 2010 года национальные доклады стали публиковаться реже. Последние доклады, которые размещены на сайте ПРООН, относятся к 2016 году (развитие регионов, основанное на их производственных возможностях) [6] и 2019 году (урбанизация как ускоритель инклюзивного и устойчивого развития в Казахстане) [7].

Выход в свет в 1990 году первого всемирного Доклада о человеческом развитии стимулировал развитие различных исследований по данной тематике. В том числе предлагались различные варианты усовершенствования модели индекса человеческого развития и методологии расчета его частных индексов. Обзор различных подходов к измерению человеческого развития был сделан в статье *Косьмина А.Д. и других соавторов* [8]. В частности, авторы оспаривают «легитимность» используемых в расчете ИЧР «гипотетических» показателей – ожидаемой продолжительности жизни и ожидаемой продолжительности обучения, считая, что их надо заменить на «реальные» показатели.

В Казахстане методология расчета ИЧР также является предметом различных исследований. Так, в статье *Кожобаевой С.А., Мукана Б.Г. и Елишибаева Р.К.* рассматриваются проблемы и методы анализа развития человеческого потенциала в Казахстане [9]. Авторы провели анализ и конкретизацию отдельных индикативных показателей ИЧР, выделили блок показателей для оценки ИЧР и провели их анализ по регионам и типам местности, на основе которого сделали соответствующие выводы в части разработки и реализации политики по снижению бедности и повышению качества жизни.

Концепция человеческого развития может быть применена и для комплексной оценки отдельных аспектов человеческого развития. Таким образом, подошли *Саурукова А.К., Денисова О.К. и Кабдулшарипова А.М.* при оценке уровня жизни регионов Казахстана [10]. В статье на основе предложенной авторами методики была дана интегральная оценка уровня жизни населения Республики Казахстан в разрезе регионов.

Некоторые авторы считают необходимым перейти к разработке национального индекса качества жизни, опираясь на опыт разработки аналогичных индексов других стран, а также на международном уровне. Такое предложение, в частности, сделал в своей статье *Моргунов Е.В.* [11], который отмечает, что некоторые позитивные сдвиги в демографическом развитии России, включая рост суммарного коэффициента рождаемости с 1,3 (2005 г.) до 1,8 (2015–2016 гг.), во многом имеют циклический (временный) характер и не отменяют депопуляционных процессов, причиной которых является низкий уровень жизни большинства населения страны.

Авторы настоящего исследования излагали выше, что во всемирных Докладах о человеческом развитии отмечается, что многие из показателей человеческого развития входят также в систему показателей ЦУР. В этой связи представляют интерес и исследования, в которых проводятся расчеты различных интегральных индексов устойчивого развития. Один из таких индексов – индекс устойчивого развития по демографическим показателям – рассматривается в статье *Фаузера В.В., Лыткиной Т.С. и Смирнова А.В.* [12]. Они утверждают, что демографические показатели недостаточно представлены в универсальном наборе показателей по оценке устойчивого развития в страновом и на международном уровне.

По нашему мнению, также можно было бы расширить перечень компонентов с учетом всех составляющих устойчивого развития: экономической, социальной и экологической. Если же нужно сделать упор на устойчивое демографическое развитие, то следует учесть соответствующие индикаторы устойчивого развития, предложенные ООН, ОЭСР, ВБ и Статкомитетом СНГ. При этом

их можно разбить на отдельные группы – факторы демографического развития – рождаемость, смертность (включая ожидаемую продолжительность жизни), миграцию и структуру населения (половозрастной состав).

Основная часть. С учетом наших выводов, сделанных при обзоре методологии человеческого развития и вариантов его усовершенствования, можно сформулировать следующие критерии выбора демографических показателей для учета уровня человеческого развития в Казахстане с учетом особенностей демографического перехода. Они должны:

- 1) соответствовать в целом концепции человеческого развития;
- 2) корреспондировать с индикаторами ЦУР;
- 3) учитывать все факторы демографического развития: рождаемость, смертность, миграцию, структуру населения;
- 4) представлять официальную статистическую информацию и быть в свободном доступе;
- 5) не быть избыточными.

Далее следует определиться с подходами учета демографического развития в индикаторах человеческого развития. Можно предложить два варианта: 1) включить демографию как отдельную компоненту индекса человеческого развития; 2) рассчитать поправочный коэффициент на отклонение демографического развития от оптимального устойчивого демографического развития (как при расчете ИЧР с учетом планетарной нагрузки). Можно апробировать оба варианта расчета ИЧР с учетом демографического развития, обозначив их как ИЧРД-1 и ИЧРД-2.

На сайте Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан приведена информация по 262 показателям ЦУР, входящих в систему национальных показателей для мониторинга ЦУР, в том числе:

- 142 глобальных показателей, взятых без изменений;
- 44 глобальных показателя с небольшими изменениями;
- 30 альтернативных/прокси показателей;
- 42 национальных показателей.

Демографические показатели приведены в качестве индикаторов по целям 3 (11 показателей), 5 (1 показатель), 11 (1 показатель) и 16 (2 показателя). Причем подавляющее большинство показателей ЦРТ относятся к показателям смертности. В то же время важными показателями демографической статистики, характеризующими демографическое развитие, являются *общие коэффициенты* (прироста населения, естественного прироста, миграции, рождаемости и смертности), ряд *специальных коэффициентов и показателей* (суммарный коэффициент рождаемости, коэффициент младенческой смертности и ожидаемая продолжительность жизни при рождении), а также специальные *показатели структуры населения* (коэффициент демографической нагрузки, индекс Биллетера и индекс старения).

Данные показатели соответствуют первым четырем критериям из перечисленных выше. По пятому критерию наблюдается избыточность некоторых показателей. В частности, общий коэффициент естественного прироста представляет разность общих коэффициентов рождаемости и смертности, а общий коэффициент прироста населения равен сумме общего коэффициента естественного прироста населения и общего коэффициента миграции. Кроме того, избыточным при оценке уровня человеческого развития с учетом демографических показателей будет повторно использовать ОПЖ при рождении.

Таким образом, мы могли бы выбрать 8 показателей, относящихся к трем группам:

- 1) общие коэффициенты динамики (рождаемости, смертности миграции);
- 2) специальные коэффициенты (суммарный коэффициент рождаемости и коэффициент младенческой смертности);
- 3) показатели структуры населения (коэффициент демографической нагрузки, индекс Биллетера и индекс старения).

Для оценки дифференциации регионов по указанным показателям предлагается рассчитывать индекс демографического развития (ИДР), на основе которого рассчитать поправочный коэффициент для расчета скорректированного значения первой компоненты ИЧР – индекса здоровья. Расчеты предлагается проводить в шесть этапов.

Этап 1. Собрать исходные данные по каждому показателю в разрезе регионов x_{ij} и определить их максимальное и минимальное значение $x_{i, \max}$ и $x_{j, \min}$.

Этап 2. Рассчитать индивидуальные индексы по формулам, аналогичным при расчете ИЧР:

- 1) для показателей, рост которых характеризует развитие:

$$I_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{i, \min.}}{x_{i, \max.} - x_{j, \min.}}$$

2) для показателей, снижение которых характеризует развитие:

$$I_{ij} = \frac{x_{i, \max.} - x_{ij}}{x_{i, \max.} - x_{j, \min.}}$$

Этап 3. Рассчитать по формуле средней арифметической групповые индексы составляющих ($k = 1, 2, 3$) ИДР регионов:

$$I_{ki} = \frac{\sum I_{ij}}{N_k}$$

Этап 4. Рассчитать ИДР регионов по формуле средней геометрической:

$$I_i = \sqrt[3]{I_{1i} \cdot I_{2i} \cdot I_{3i}}$$

Этап 5. Рассчитать поправочный коэффициент путем сокращения отклонения ИДР от среднереспубликанского значения в 10 раз:

$$K_i = 1 + \left(\frac{I_i}{I_{\text{ср.}}} - 1 \right) / 10.$$

Этап 6. Рассчитать скорректированный индекс здоровья с учетом демографического фактора путем умножения индекса здоровья на поправочный коэффициент:

$$I_{3-c,i} = I_{3,i} \cdot K_i.$$

Для расчета индекса демографического развития и индекса здоровья регионов Казахстана по предлагаемой методологии были использованы значения выбранных показателей за 2022 год, составленные на основе данных динамических рядов Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам. Из анализа представленных данных, наблюдается, что размах показателей (разность между максимальным и минимальным его значениями) по регионам значительный.

Рассмотрим теперь результаты расчетов индекса демографического развития и скорректированного индекса здоровья регионов Казахстана по этим данным (Таблица 1).

Таблица 1

Индекс демографического развития (ИДР) и его компонентов Казахстана и его регионов в 2022 году*

Регион	Индекс общих коэффициентов (I _{1i})	Индекс специальных коэффициентов (I _{2i})	Индекс показателей структуры населения (I _{3i})	ИДР (I _i)	Поправочный коэффициент	Индекс здоровья	Индекс здоровья скорректированный	Разность индексов здоровья
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Казахстан	0,502	0,504	0,590	0,530	1,000	0,824	0,824	0,000
Абай	0,260	0,738	0,446	0,440	0,983	0,813	0,800	-0,014
Акмолинская	0,270	0,580	0,489	0,425	0,980	0,808	0,792	-0,016
Актюбинская	0,520	0,444	0,666	0,536	1,001	0,831	0,832	0,001
Алматинская	0,590	0,496	0,668	0,580	1,009	0,815	0,822	0,008
Атырауская	0,637	0,583	0,712	0,642	1,021	0,828	0,845	0,017
Западно-Казахстанская	0,379	0,403	0,570	0,443	0,984	0,813	0,799	-0,013
Жамбылская	0,491	0,630	0,614	0,575	1,008	0,831	0,838	0,007

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Жетысу	0,373	0,649	0,546	0,510	0,996	0,823	0,820	-0,003
Карагандинская	0,210	0,356	0,460	0,325	0,961	0,788	0,758	-0,030
Костанайская	0,132	0,019	0,393	0,099	0,919	0,795	0,730	-0,065
Кызылординская	0,589	0,539	0,673	0,598	1,013	0,820	0,831	0,010
Мангистауская	0,807	0,686	0,718	0,735	1,039	0,847	0,880	0,033
Павлодарская	0,192	0,387	0,445	0,321	0,960	0,798	0,767	-0,032
Северо-Казахстанская	0,039	0,035	0,278	0,072	0,914	0,788	0,720	-0,068
Туркестанская	0,662	0,743	0,663	0,688	1,030	0,834	0,859	0,025
Улытау	0,335	0,502	0,584	0,461	0,987	0,774	0,764	-0,010
Восточно-Казахстанская	0,108	0,362	0,216	0,204	0,938	0,790	0,741	-0,049
г. Астана	0,893	0,609	0,863	0,777	1,046	0,872	0,912	0,041
г. Алматы	0,630	0,530	0,685	0,612	1,015	0,872	0,885	0,013
г. Шымкент	0,761	0,628	0,739	0,707	1,033	0,844	0,872	0,028
Максимум	0,893	0,743	0,863	0,777	1,046	0,872	0,912	0,041
Минимум	0,039	0,019	0,216	0,072	0,914	0,774	0,720	-0,068

* Составлена авторами

Рассчитанные индексы по компонентам демографического развития показывают некоторое сходство результатов по индексам первой и третьей компонент ИДР, отличаясь в то же время по второй компоненте. Например, область Абай имеет второй результат по второй компоненте, в то время как по первой и третьей компоненте соответственно только 15-й и 16-й результат. Аналогичная ситуация наблюдается по индексам Жамбылской области и области Жетысу, в которых пятое и четвертое места по индексу второй компоненты соседствует с местами во второй половине рейтинга по первой и третьей компоненте индекса демографического развития.

В Астане и Шымкенте наблюдается обратная ситуация, когда наилучшие результаты по первой и третьей компонентам ИДР соседствуют с гораздо худшими результатами по второй компоненте ИДР. В то же время у Мангистауской области по всем трем компонентам результаты находятся на втором-третьем месте.

Имеется ряд регионов, в которых индексы по всем трем компонентам находятся в последней четверти рейтинга. К ним относятся Северо-Казахстанская область (20-е место по ИДР), Костанайская (19-е место). Восточно-Казахстанская (18-е), Павлодарская (17-е), Карагандинская (16-е).

Следует отметить очень большой размах ИДР – от значения 0,072 до значения 0,777. Поэтому для расчета скорректированного с использованием ИДР индекса здоровья необходимо рассчитать специальный поправочный коэффициент, у которого размах будет гораздо меньше. На этапе 5 расчетов мы определяем этот поправочный коэффициент путем сокращения отклонения ИДР от среднереспубликанского значения в 10 раз.

Размах коэффициента составляет всего 0,133 (максимум – 1,046, минимум – 0,914). Скорректированный индекс здоровья получается путем умножения индекса здоровья на этот поправочный коэффициент. Различие между указанными индексами находится в пределах от +0,41 до -0,68. Это позволяет изменить рейтинги регионов по индексу здоровья до трех мест вниз (Костанайская область) и четырех вверх (область Улытау).

Демографическая компонента является одной из трех составляющих ИЧР. Составляющий его индекс здоровья зависит от значения показателя ожидаемой продолжительности жизни при рождении, максимальное значение которого принято на уровне 85 лет и дает значение индекса здоровья 1, а минимально возможное – 25 лет – дает значение индекса 0. То есть разность между максимальным и минимальным значениями ОПЖ при рождении составляет 60 лет и фактическое значение ОПЖ определяет, насколько близко либо далеко отстоит человеческое развитие по этой компоненте от максимально возможного. Например, если ОПЖ составляет 65 лет, то индекс здоровья будет равен 0,667, то есть на треть не достигать максимально возможного значения. Примерно такая ситуация наблюдалась в Казахстане в 90-х годах вплоть до 2000 года.

После 2000 года ситуация с этой компонентой человеческого развития в Казахстане начала заметно улучшаться (Таблица 2).

Таблица 2

Динамика ОПЖ при рождении и индекса здоровья в Казахстане с 2000 года*

	ОПЖ при рождении, лет			Индекс здоровья		
	2000 г.	2010 г.	2022 г.	2000 г.	2010 г.	2022 г.
Все население	65,50	68,45	74,44	0,675	0,724	0,824
Мужчины	60,15	63,55	70,26	0,586	0,643	0,754
Женщины	71,13	73,41	78,41	0,769	0,807	0,890
Гендерное различие	10,98	9,86	8,15	0,183	0,164	0,136

* Составлена авторами на основе: 1) ОПЖ: Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам. URL: Ожидаемая продолжительность жизни населения.xlsx (live.com); 2) индекс здоровья - расчеты авторов

К 2010 году ОПЖ при рождении в Казахстане увеличилась почти на 3 года, до 68,45 лет, а к 2022 году – еще почти на 6 лет – до 74,44 года. Соответственно индекс здоровья со значения чуть более двух третей от максимального значения (0,675) вырос на 22% (до 0,824, или на 149 пунктов). Следует отметить также сокращение гендерного различия по этой компоненте человеческого развития. Если в 2010 году гендерное различие по ОПЖ при рождении составляло почти 11 лет, то к 2022 году оно сократилось до значения чуть более 8 лет.

Результаты наших демографических прогнозов до 2050 года с использованием когортно-компонентного метода показывают дальнейший возможный рост ОПЖ при рождении (Таблица 3).

Таблица 3

Возможное изменение ОПЖ при рождении и индекса здоровья в Казахстане к 2050 году*

	ОПЖ при рождении, лет		Прирост к 2022 году		Индекс здоровья	
	Вар. 1	Вар. 2	Вар. 1	Вар. 2	Вар. 1	Вар. 2
Все население	78,82	83,10	4,38	8,66	0,897	0,968
Мужчины	75,20	79,97	4,94	9,71	0,837	0,916
Женщины	82,36	86,16	3,95	7,75	0,956	1,019
Гендерное различие	7,17	6,19	-0,98	-1,96	0,12	0,10

* Составлена авторами

В первом варианте прогноза (реалистичном) было заложено 30-процентное сокращение к 2050 году возрастных коэффициентов смертности. Им соответствует ОПЖ при рождении мужчин на уровне 75,20 лет, женщин – 82,36, для обоих полов – 78,82 года.

Во втором варианте прогноза (оптимистичном) было заложено 50-процентное сокращение возрастных коэффициентов смертности к 2050 году. Им соответствует ОПЖ мужчин на уровне 79,97 лет, женщин – 86,16, для обоих полов 83,1 года.

Достижение такого уровня ОПЖ также вполне возможно, учитывая, что согласно Всемирному докладу о человеческом развитии за 2023-2024 годы ОПЖ свыше 78,8 лет имело 42 страны, а свыше 83,1 лет – 13 стран [4].

Прогнозируемые значения ОПЖ дают дальнейший рост значения индекса здоровья до уровня 0,897-0,968. Причем, у женщин во втором варианте он даже может превысить максимально возможное значение, заложенное при расчете индекса. Гендерное различие по ОПЖ может сократиться еще на 1-2 года.

Заключение. Таким образом, исходя из анализа оценки перспектив индикаторов человеческого развития, можно сделать вывод о том, что индекс человеческого развития является комплексным и сравнительным показателем, а также интегральным показателем здоровья, образования, уровня и качества жизни для характеристики человеческого потенциала как по стране и ее регионов.

По результатам данного исследования предлагаем:

А. Для учета демографического развития в индикаторах человеческого развития выбрать восемь показателей по трем группам:

- 1) общие коэффициенты динамики (рождаемости, смертности миграции);
- 2) специальные коэффициенты (суммарный коэффициент рождаемости и коэффициент младенческой смертности);

3) показатели структуры населения (коэффициент демографической нагрузки, индекс Биллетера и индекс старения).

Б. Для оценки дифференциации регионов по указанным показателям необходимо рассчитывать индекс демографического развития и индекс здоровья. Расчеты предлагается проводить в шесть этапов:

- Сбор данных по каждому показателю в разрезе регионов;
- Расчет индивидуальных индексов, как при расчете ИЧР;
- Расчет групповых индексов по формуле средней арифметической;
- Расчет индекса демографического развития (ИДР) по формуле средней геометрической;
- Расчет поправочного коэффициента путем сокращения отклонения ИДР от среднереспубликанского значения в 10 раз;
- Расчет скорректированного индекса здоровья с учетом демографического фактора (умножение индекса здоровья на поправочный коэффициент).

Проведенные расчеты, на основе предложенной методологии, показали значительные различия регионов по значениям компонент индекса демографического развития.

Статья подготовлена в рамках реализации грантового исследования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан «Казахстанская модель демографического перехода и возможности устойчивого социально-экономического развития страны» (ИРН АР19679152).

ЛИТЕРАТУРА

1. Sen A. Development as Capability Expansion [Electronic resource] // Journal of Development Planning. – 1989. – №19. – URL: <https://digitallibrary.un.org/record/75128>.
2. UNDP. Human Development Report 1990 [Electronic resource]. – New York: Oxford University Press. – 1990. – URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1990>.
3. Шокаманов Ю.К. Человеческое развитие в Казахстане: методология измерения и анализ [Электронный ресурс]. – Алматы: Агентство Республики Казахстан по статистике, 2003. – 372 с. – URL: http://irbis.bolashaq.edu.kz/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&P21DBN=ELKN&I21DBN=ELKN_PRINT&S21FMT=fullw_print&C21COM=F&Z21MFN=14983.
4. Human Development Report 2023/2024. Breaking the gridlock. Reimagining cooperation in a polarized world [Electronic resource]. – UNDP, 2024. – 324 p. – URL: <https://hdr2023-24reporten.pdf>.
5. Technical notes for the Human Development Report 2021/2022 [Electronic resource]. – URL: https://hdr.undp.org/sites/default/files/2021-22_HDR/hdr2021-22_technical_notes.pdf.
6. Национальный доклад о человеческом развитии 2016. Цели устойчивого развития и развитие регионов Казахстана, основанное на их производственных возможностях [Электронный ресурс] // ПРООН. – 104 с. – URL: <https://undp.org>.
7. Национальный доклад о человеческом развитии 2019. Урбанизация как ускоритель инклюзивного и устойчивого развития в Казахстане [Электронный ресурс] // ПРООН в Республике Казахстан, декабрь. – 2019. – URL: <https://undp.org>.
8. Косьмин В.Д., Кузнецова О.П., Косьмина Е.А. Краткий обзор подходов к измерению человеческого развития [Электронный ресурс] // Российское предпринимательство. – 2017. – Т. 18. – №10. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kratkiy-obzor-podhodov-k-izmereniyu-chelovecheskogo-razvitiya>.
9. Кожабаяева С.А., Муқан Б.Г., Елшибаев Р.К. Развитие человеческого потенциала в Казахстане: проблемы и методы анализа // Экономика: стратегия и практика. – 2021. – Т. 16. – №4. – С. 174-187.
10. Саурукова А.К., Денисова О.К., Кабдулшарипова А.М. Оценка уровня жизни населения регионов Казахстана // Вестник университета «Туран». – 2022. – №1. – С. 92-102.
11. Моргунов Е.В. Демография и человеческое развитие в России: проблемы измерения // Сборник материалов V Международной научно-практической конференции «Доходы, расходы и сбережения населения России: тенденции и перспективы». – М.: ИСЭПН ФНИСЦ РАН. – 2020. – С. 141-146.
12. Фаузер В.В., Лыткина Т.С., Смирнов А.В. Устойчивое развитие северных регионов: демографическое измерение // Экономика региона. – 2018. – Т.14. – № 4. – С. 1370-1382.

REFERENCES

1. Sen A. Development as Capability Expansion [Electronic resource] // Journal of Development Planning. – 1989. – №19. – URL: <https://digitallibrary.un.org/record/75128>.
2. UNDP. Human Development Report 1990 [Electronic resource]. – New York: Oxford University Press. – 1990. – URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1990>.
3. Shokamanov Ju.K. Chelovecheskoe razvitie v Kazahstane: metodologija izmerenija i analiz [Human development in Kazakhstan: measurement methodology and analysis] [Elektronny resurs] – Almaty: Agentstvo Respubliki Kazahstan po statistike, 2003. – 372 s. – URL: http://irbis.bolashaq.edu.kz/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=uk&P21DBN=ELKN&I21DBN=ELKN_PRINT&S21FMT=fullw_p_rint&C21COM=F&Z21MFN=14983 [in Russian].
4. Human Development Report 2023/2024. Breaking the gridlock. Reimagining cooperation in a polarized world [Electronic resource]. – UNDP, 2024. – 324 p. – URL: <https://hdr2023-24reporten.pdf>.
5. Technical notes for the Human Development Report 2021/2022 [Electronic resource]. – URL: https://hdr.undp.org/sites/default/files/2021-22_HDR/hdr2021-22_technical_notes.pdf.
6. Nacional'nyj doklad o chelovecheskom razvitii 2016. Celi ustojchivogo razvitija i razvitie regionov Kazahstana, osnovannoe na ih proizvodstvennyh vozmozhnostjah [National Human Development Report 2016. Sustainable Development Goals and the development of Kazakhstan's regions based on their production capabilities] [Elektronny resurs] // PROON. – 104 s. – URL: <https://undp.org> [in Russian].
7. Nacional'nyj doklad o chelovecheskom razvitii 2019. Urbanizacija kak uskoritel' inkluzivnogo i ustojchivogo razvitija v Kazahstane [National Human Development Report 2019. Urbanization as an accelerator of inclusive and sustainable development in Kazakhstan] [Elektronny resurs] // PROON v Respublike Kazahstan, dekabr', 2019. – URL: undp.org [in Russian].
8. Kos'min V.D., Kuznecova O.P., Kos'mina E.A. Kratkij obzor podhodov k izmereniju chelovecheskogo razvitija [A brief overview of approaches to measuring human development] [Elektronny resurs] // Rossijskoe predprinimatel'stvo. – 2017. – T. 18. – №10. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kratkij-obzor-podhodov-k-izmereniju-chelovecheskogo-razvitiya> [in Russian].
9. Kozhabaeva S.A., Mukan B.G., Elshibaev R.K. Razvitie chelovecheskogo potenciala v Kazahstane: problemy i metody analiza [Human potential development in Kazakhstan: problems and methods of analysis] // Jekonomika: strategija i praktika. – 2021. – T. 16. – №4. – S. 174-187 [in Russian].
10. Saurukova A.K., Denisova O.K., Kabdulsharipova A.M. Ocenka urovnja zhizni naselenija regionov Kazahstana [Assessment of the standard of living of the population of the regions of Kazakhstan] // Vestnik universiteta «Turan». – 2022. – №1. – S. 92-102 [in Russian].
11. Morgunov E.V. Demografija i chelovecheskoe razvitie v Rossii: problemy izmerenija [Demography and human development in Russia: measurement problems] // Sbornik materialov V Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii «Dohody, rashody i sbrezhenija naselenija Rossii: tendencii i perspektivy». – M.: ISJePN FNISC RAN. – 2020. – S. 141-146 [in Russian].
12. Fauzer V.V., Lytkina T.S., Smirnov A.V. Ustojchivoe razvitie severnyh regionov: demograficheskoe izmerenie [Sustainable development of the Northern regions: demographic dimension] // Jekonomika regiona. – 2018. – T. 14. – № 4. – S. 1370-1382 [in Russian].

Шокаманов Ю.К., Искаков У.М., Мананов Б.Б., Бейсенғалиев Е.Б.

ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ БОЛЖАМДАРДЫ ЕСКЕРЕ ОТЫРЫП АДАМ ДАМУЫ ИНДИКАТОРЛАРЫНЫҢ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫН БАҒАЛАУ

Андатпа

Мақала Қазақстандағы адам дамуының көрсеткіштерін бағалау әдістемесін жетілдірудің өзекті мәселелеріне арналған. Осыған байланысты авторлар демографиялық болжамдарды ескере отырып, адам дамуының индикаторларының перспективаларын бағалау және талдау жүргізді. Авторлар тұрақты дамудың экономикалық, әлеуметтік және экологиялық компоненттері негізінде индикаторлар тізімін кеңейту қажеттілігін көрсететін әдебиеттерге шолу жасады. Адам дамуы туралы Ұлттық баяндамаларда интегралдық индекстерді есептеу кезінде қолданылатын әдіснамаға жүргізілген талдау оны орталық деңгейде де, әсіресе аймақтық деңгейде де, сондай-ақ жер бедерінің түрін ескере отырып, теңсіздікті есептеу кезінде де біршама жетілдіру қажет екенін көрсетті. Демографиялық көрсеткіштерді жекелеген индекстерге енгізу арқылы демографиялық ауысу шарттарын есепке алу қажеттілігі ұлттық және өңірлік деңгейлерде әдіснаманы одан

әрі дамытуды талап етеді. Бұл зерттеудің өзектілігі демографиялық ауысудың ерекшеліктерін ескере отырып, ел мен оның аймақтары деңгейінде адам дамуының индикаторларын бағалау әдіснамасын жетілдіру қажеттілігіне байланысты. Авторлар әзірленген әдістеме негізінде адам дамуы индекстерінің есептеулерін жүргізді, олардың нәтижелері демографиялық даму индексінің құрамдас бөліктерінің мәндері бойынша өңірлердің айтарлықтай айырмашылықтарын көрсетті.

Shokamanov Y., Iskakov U., Mananov B., Beisengaliyev E.

**ASSESSING THE PERSPECTIVE OF HUMAN DEVELOPMENT INDICATORS
TAKEN INTO ACCOUNT OF DEMOGRAPHIC PROJECTIONS**

Annotation

The article is devoted to topical issues of improving the methodology for assessing human development indicators in Kazakhstan. In this regard, the authors evaluated and analyzed the prospects of human development indicators, taking into account demographic forecasts. The authors conducted a literature review, which showed the need to expand the list of indicators based on the economic, social and environmental components of sustainable development. The analysis of the methodology used in the calculation of integral indices in national human development reports has shown that some improvement is required, both at the central level and especially at the regional level, as well as in calculating inequality taking into account the type of terrain. The need to take into account the conditions of demographic transition by including demographic indicators in separate indices will require further development of the methodology at the national and regional levels. The relevance of this study is due to the need to improve the methodology for assessing human development indicators at the level of the country and its regions, taking into account the peculiarities of the demographic transition.

The authors carried out calculations of human development indices based on the developed methodology, the results of which showed significant regional differences in the values of the components of the demographic development index.



А.Т. Желдыбаева*, докторант PhD

А.С. Мукагай, к.э.н., ассоц. профессор

Казахстанско-Американский свободный университет,

г. Усть-Каменогорск, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: akerke_zheldybaeva@mail.ru

УПРАВЛЕНИЕ ПРОЦЕССАМИ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Важным аспектом развития образования сегодня является расширение международного сотрудничества высших учебных заведений, что способствует повышению уровня деятельности вузов, обмену опытом и развитию совместных образовательных программ для студентов.

В статье изучены процессы международного сотрудничества между высшими учебными заведениями РК, проанализирована роль управления в эффективном развитии международного сотрудничества в образовании, а также выявлена важность процессов управления международным сотрудничеством для расширения границ возможностей вузов.

Теоретическо-методологическую основу исследования составили ключевые положения, изложенные в научных публикациях авторов по различным аспектам международного сотрудничества между вузами. Для исследования теоретических и практических аспектов управления процессами международного сотрудничества между высшими учебными заведениями и определения текущих тенденций и будущих перспектив развития таких отношений были применены методы анализа, наблюдения и описания работ как казахстанских, так и зарубежных авторов.

Проанализирована ценность проведенного исследования, проявляющаяся в выявлении ключевых аспектов управления процессами международного сотрудничества вузов и обосновании необходимости развития отношений с зарубежными партнерами с целью расширения возможностей университетов. В ходе исследования установлено, что международное сотрудничество является неотъемлемой частью деятельности любого высшего образовательного учреждения.

Результаты статьи представляют собой расширенную информацию и аналитический обзор, которые могут быть использованы для принятия решений и разработки политики в области международного сотрудничества в образовании. Они также способствуют повышению осведомленности и понимания о важности и преимуществах международного сотрудничества.

Ключевые слова: партнерство, международное сотрудничество, интернационализация, академическая мобильность, высшие учебные заведения, высшее образование, управление.

Кілт сөздер: серіктестік, халықаралық ынтымақтастық, интернационалдандыру, академиялық ұтқырлық, жоғары оқу орындары, жоғары білім, басқару.

Keywords: partnership, international cooperation, internationalization, academic mobility, higher education institutions, higher education, management.

JEL classification: M 00

Введение. Сегодня важным аспектом развития образования является расширение форм международного сотрудничества между высшими учебными заведениями. Международное сотрудничество дает возможность развивать деятельность вузов и поднимать ее на новый уровень, расширять сферу интересов в учебно-методической, научной работе, обмениваться опытом в области управления, обучения, научных исследований, а также развивать совместные образовательные программы и программы двудипломного образования, что открывает перед студентами возможность изучения новых предметов и получения знаний у лучших зарубежных преподавателей.

Основная цель работы – изучение процессов международного сотрудничества между высшими учебными заведениями, проанализировать роль управления в эффективном развитии международного сотрудничества в образовании и обозначить важность процессов управления международным сотрудничеством для расширения границ возможностей вузов.

В соответствии с обозначенной целью были определены основные задачи исследования:

1. Изучить международное сотрудничество между высшими учебными заведениями, определить факторы, оказывающие влияние на развитие этих процессов.

2. Изучить основные причины международного сотрудничества между вузами и определить направления осуществления данного сотрудничества.

3. Продемонстрировать динамику академической мобильности студентов из Казахстана за последние 12 лет, оценить процент студентов, участвующих в академической мобильности по различным уровням образования, и провести анализ управления международными инициативами в казахстанских университетах.

4. Провести анализ ключевых аспектов управления процессами международного сотрудничества вузов, обоснование целесообразности развития отношений с иностранными партнерами, исследование текущих тенденций и будущих перспектив развития отношений.

Объектом научной статьи являются процессы международного сотрудничества в высших учебных заведениях Республики Казахстан; предметом исследования – управление данными процессами.

Актуальность темы научной статьи заключается в том, что в условиях глобализации и растущей конкуренции в образовательной сфере, университеты стремятся активно развивать международные связи. Это позволяет учреждениям высшего образования привносить передовые практики, технологии и знания, а также привлекать лучших студентов и преподавателей из других стран, что способствует повышению качества образования и престижу учебных заведений. Кроме того, международное сотрудничество способствует развитию культурного и научного обмена, а также содействует экономическому развитию страны через приток иностранных студентов и инвестиций в образовательную сферу.

В рамках текущего исследования использовалась обширная академическая литература, затрагивающая разнообразные аспекты международного сотрудничества между университетами, как основа для теоретической и методологической рамки. Для достижения исследовательских целей, включая изучение управления процессами международного сотрудничества в университетской среде и анализ текущих тенденций и перспектив развития таких отношений, были применены разнообразные методы, включая анализ, наблюдение, описание и оценку академических публикаций, а также изучение трудов как казахстанских, так и иностранных авторов. В исследовании были использованы как исследовательский, так и описательный подходы, а также проведен сравнительный анализ.

Обзор литературы. Для анализа теоретических аспектов сотрудничества между учебными заведениями на международном уровне и выявления текущих тенденций и будущих перспектив развития таких взаимоотношений необходимо обращаться к ряду исследований, проведенных зарубежными учеными в этой сфере.

Франко М. и Пиньо С. фокусируются на изучении особенностей взаимодействия университетов с целью выявления перспективных путей передачи знаний. Их исследования подчеркивают важность рассмотрения сотрудничества между университетами с учетом различных аспектов, таких как передача знаний, культурный обмен, финансирование и выбор партнеров [1].

Донченко В. подчеркивает, что установление международных партнерств является ключевым элементом глобализации системы высшего образования. Автор отмечает, что такие партнерства способствуют развитию образовательных учреждений, уровню инноваций и исследований, а также содействуют улучшению качества образовательных услуг и обмену ресурсами [2].

В своем исследовании Оганесян А.А. рассматривает новые формы международного сотрудничества между образовательными учреждениями и приходит к выводу, что более развитые системы образования быстро интегрируются в международные сети, создавая сетевые структуры образования на высшем уровне [3].

Говоря о сотрудничестве между высшими учебными заведениями, нельзя не упомянуть об интернационализации как многогранном процессе, охватывающий различные стороны деятельности университета. Процесс интернационализации высшего образования предполагает совместные усилия на международном уровне по созданию и внедрению программ профессионального обучения, а также обеспечению доступа к глобальным коммуникационным сетям для получения научной и образовательной информации.

Интернационализация высшего образования – это «процесс интеграции международного, межкультурного или глобального измерения в цель, функции или предоставление послесреднего образования» [4].

Конечно, высшие учебные заведения могут подходить к процессу интернационализации по-разному, но часто начинают с акцента на студенческой и, возможно, мобильности преподавателей на ранних стадиях вместе с формированием международных партнерств и сетей, за которыми следует согласование структур и политики, чтобы сделать высшее образование более интернациональным [5].

О. Грауманн, М.Н. Певзнер и А.Г. Ширин выделяют ряд уровней интернационализации [6]. На первом уровне акцент делается на академической мобильности преподавателей и проведении мероприятий международного масштаба, таких как конференции, форумы и семинары с участием иностранных специалистов. Второй уровень включает совместные научные исследования, обучение иностранных студентов, разработку новых педагогических методик и программ на английском языке. На третьем уровне интернационализации рассматривается стратегическое партнерство, включающее долгосрочные соглашения, нетворкинг, взаимное признание дипломов и участие в совместных проектах и грантах.

Четро-Сзивос Ж. отмечает, что международное партнерство между университетами может внести вклад в формирование ценностей и знаний у будущих лидеров для создания устойчивого будущего. Автор также подчеркивает, что международное сотрудничество между высшими учебными заведениями способствует интернационализации третичного образования. В рамках этого сотрудничества разрабатываются и реализуются различные проекты, касающиеся развития и академического обмена [7].

С учетом стремительного развития процессов интернационализации, международное сотрудничество между высшими учебными заведениями расширяется быстрыми темпами. В настоящее время практика такого сотрудничества чаще всего проявляется через международный обмен студентами и преподавателями, проведение различных мероприятий, таких как конференции и симпозиумы, а также обмен информацией и данными для улучшения образовательного процесса. Таким образом, перечень перечисленных видов международного сотрудничества между вузами не является исчерпывающим и постоянно пополняется.

Основная часть. Международное сотрудничество в области образования является важным фактором, способствующим обмену знаниями, опытом и культурными ценностями между странами.

Основная направленность стратегического развития международной активности вузов заключается в дальнейшей интеграции в глобальную образовательную сферу, поощрении инноваций, интернационализации образовательного процесса и укреплении профессионального и межкультурного взаимодействия.

Процесс глобализации играет ключевую роль в стимулировании международного сотрудничества. Под глобализацией понимается «информационная состыковка, соединение, синтез, тесные связи различных культур, их взаимная толерантность» [8, с. 5].

Вместе с развитием высоких технологий глобализация изменила представления о времени и пространстве, и теперь вузы работают вне пространственно-временных границ.

В высшем образовании глобализация привела к «процессу конвергенции, особенно в систематизации мировых знаний. . . во вливании идей, людей и ресурсов» [9, с. 3].

Успешная реализация международной деятельности вузов является фактором повышения их престижа, дополнительным источником финансирования и ресурсом конкурентоспособности среди других.

Первым и наиболее очевидным преимуществом международного сотрудничества в области образования является расширение доступа к качественному образованию. Благодаря сотрудничеству с зарубежными университетами и организациями студенты и исследователи имеют возможность изучать новые области знаний, приобретать передовые технологии и исследования, а также участвовать в международных проектах и программах. Это расширяет их кругозор и обеспечивает доступ к передовой практике и опыту, тем самым повышая качество образования.

Международное сотрудничество в университетах Республики Казахстан имеет большое значение и в последние годы стало приоритетным направлением для учебных заведений.

Казахстанские университеты активно сотрудничают с университетами и образовательными организациями по всему миру, включая учреждения в ведущих странах, таких как США, Великобритания, Германия, Франция и многие другие. Они участвуют в международных проектах, программах обмена студентами и преподавателями, совместных исследовательских инициативах и разработке совместных образовательных программ.

Одной из основных целей международного сотрудничества в казахстанских университетах является обеспечение качественного образования для студентов и исследователей. Студентам предоставляется возможность учиться в международной образовательной среде, изучать различные дисциплины, адаптироваться к различным культурам и языкам. Это способствует их академическому и личностному развитию, расширяет их кругозор и повышает их конкурентоспособность на рынке труда.

Международное сотрудничество также стимулирует научные исследования и инновации в казахстанских университетах. Совместные исследовательские проекты, обмен опытом и знаниями с международными коллегами способствуют развитию новых направлений исследований и научных достижений. Казахские университеты активно участвуют в международных научных конференциях, семинарах и симпозиумах, способствуя обмену опытом и стимулируя интеллектуальный рост ученых и исследователей.

Привлечение иностранных студентов является важным аспектом международного сотрудничества в казахстанских университетах. Предлагая образовательные программы на английском языке, казахские университеты привлекают студентов со всего мира, создавая международную образовательную среду. Это способствует культурному обмену, улучшает межкультурное взаимопонимание и укрепляет репутацию казахских университетов.

Анализ управления международными процессами в вузах представляет следующие особенности и тенденции в области академической мобильности казахских обучающихся.

Рост количества ОВПО: В 2022 году наблюдается значительный рост количества организаций высшего профессионального образования (ОВПО), реализующих программы академической мобильности казахских обучающихся. Количество таких ОВПО увеличилось с 51 в 2021 году до 85 в 2022 году, что составляет рост на 66%.

Увеличение числа обучающихся за рубежом: В 2022 году количество обучающихся, прошедших обучение в зарубежных вузах, также увеличилось по сравнению с предыдущим годом. Общее число таких студентов составило 3613, что указывает на рост в области академической мобильности. Следовательно, можно сделать вывод о растущем интересе студентов к международным образовательным программам.

Развитие виртуальной академической мобильности: С 2020 года в вузах Казахстана активно развивается виртуальная академическая мобильность обучающихся. Количество обучающихся, получающих дистанционное образование, составляет 1113 человек, в то время как 2500 человек обучаются в офлайн-режиме. Это указывает на то, что виртуальная академическая мобильность становится все более популярной среди студентов [10].



Рисунок 1. Доля обучающихся по академической мобильности в разрезе уровней образования, чел.*

* Составлен авторами на основе источника [10]

Распределение по уровням образования: при анализе академической мобильности по уровням образования обнаруживается интересная динамика (рисунок 1). Количество обучающихся по программам бакалавриата составило 3085 человек в 2022 году, что является значительным ростом по сравнению с 1316 человек в 2021 году. Также отмечается увеличение числа обучающихся по программам магистратуры с 286 человек в 2021 году до 353 человек в 2022 году. Число обучающихся по программам докторантуры составило 34 человека в 2022 году, что значительно превышает показатель предыдущего года, где было всего 7 человек. Однако стоит отметить, что наблюдается снижение количества обучающихся по программам интернатуры и резидентуры. В 2022 году количество студентов, проходящих интернатуру, составило всего 11 человек (в сравнении с 189 обучающимися в 2021 году), а количество обучающихся по программам резидентуры уменьшилось до 130 человек (в сравнении с 298 обучающимися в 2021 году) [10].

Итак, в целом можно сделать вывод, что академическая мобильность казахстанских обучающихся в вузах испытывает значительный рост, особенно в области бакалавриата и докторантуры. Виртуальная академическая мобильность также становится все более популярной. Международное сотрудничество в университетах Республики Казахстан играет решающую роль в развитии системы образования страны. Это способствует высококачественному образованию, научным исследованиям и культурному обмену. Дальнейшее развитие и совершенствование управления международными процессами в казахстанских университетах приведет к еще более эффективному использованию потенциала международного сотрудничества в области образования.

Международное сотрудничество выступает как катализатор и мощный двигатель развития глобальной системы высшего образования. Основные цели и задачи международного сотрудничества в университетах Республики Казахстан (РК) можно резюмировать следующим образом:

- Содействие академическому совершенству;
- Содействие обмену знаниями и исследованиями;
- Повышение мобильности студентов и преподавателей;
- Укрепление международного партнерства;
- Содействие межкультурному взаимопониманию и разнообразию;
- Решение глобальных вызовов;
- Расширение возможностей трудоустройства и карьерных возможностей.

Эти цели способствуют общему развитию и интернационализации университетов в РК, подготовке студентов и преподавателей к глобализованному миру и содействию академическому и социальному прогрессу.

Одной из главных причин сотрудничества международного уровня является дисбаланс между развивающимися и передовыми странами в области образования: организация, недостаток качественных исследований, низкое качество образовательных программ в развивающихся странах создают потребность в высококвалифицированных кадрах и талантах передовых стран. В результате возникает концепция студенческой мобильности, которая становится инструментом для преодоления этих проблем и смягчения дисбаланса между странами. Эффективное правовое регулирование играет важную роль в реализации этой концепции [11].

Международное сотрудничество рассматривается как форма взаимодействия между странами с целью удовлетворения общественных потребностей. Консорциумы высших учебных заведений стали значимой глобальной реальностью с последних десятилетий двадцатого века. Формы международного сотрудничества значительно расширились и теперь включают в себя различные технологии, такие как лаборатории, электронные библиотеки, системы онлайн-обучения, компьютеризированные базы данных о студентах и так далее [12]. Это подталкивает развивающиеся страны к сотрудничеству с развитыми странами с целью внедрения таких форм образования.

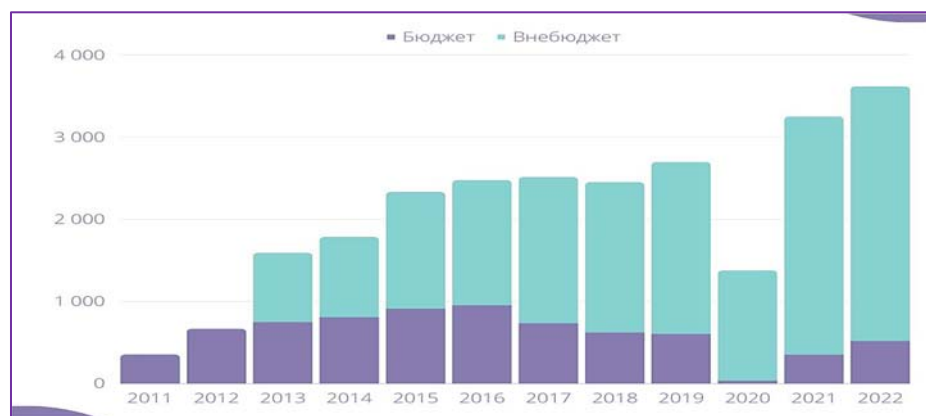


Рисунок 2. Академическая мобильность казахстанских студентов, чел.*

* Составлен авторами на основе источника [10]

В данной статье можно рассмотреть статистику и эффективность международного сотрудничества через академическую мобильность среди казахстанских студентов (рисунок 2). За период в 12 лет общее количество казахстанских студентов, принявших участие в программах академической мобильности,

составило 25 066 человек. Финансирование данных программ осуществлялось Министерством образования и науки Республики Казахстан (МОН РК) и внешними источниками [10].

Это значительное число свидетельствует о приверженности правительства Казахстана и образовательных учреждений развитию международного сотрудничества и обеспечении студентам возможности расширения их кругозора через обучение за рубежом. Наличие финансирования как со стороны МОН РК, так и из внебюджетных источников, демонстрирует широкий спектр вариантов и поддержки, доступных студентам, стремящимся к академической мобильности.

Академическая мобильность играет важную роль в обогащении образовательного опыта студентов, позволяя им познакомиться с различными академическими системами, культурами и перспективами. Это способствует формированию у студентов глобального видения мира, развитию межкультурных компетенций и установлению международных связей. Участие в программах академической мобильности обеспечивает казахстанским студентам необходимые навыки и знания для активного вклада в социально-экономическое развитие своей страны.

Кроме того, большое количество студентов, принимающих участие в академической мобильности, свидетельствует о популярности и признании этих программ среди казахстанских студентов. Готовность студентов воспользоваться такими возможностями указывает на их осознание преимуществ и ценности, которую они придают международному опыту в своем образовательном пути.

Необходимо отметить, что академическая мобильность не только приносит пользу отдельным студентам, но и способствует развитию высшего образования в Казахстане. Возвращающиеся студенты приносят с собой ценные знания и опыт, которыми могут поделиться со своими сверстниками и внедрить в контекст местного образования. Обмен идеями и передовым опытом способствует улучшению общего качества образования в Казахстане и способствует инновациям и развитию.

Международное сотрудничество существенно влияет на развитие образовательной среды университета, увеличивая его потенциал в формировании конкурентоспособных специалистов, способных воспринимать и внедрять инновации [13, с. 315].

Итак, участие 25 066 казахстанских студентов в программах академической мобильности подтверждает эффективность и успех международного сотрудничества в области образования. Приверженность правительства Казахстана и наличие различных источников финансирования позволили расширить возможности студентов для участия в международном опыте.

Сотрудничество между высшими учебными заведениями осуществляется через разнообразные инициативы:

- организация институционального обмена, включающего привлечение преподавателей и сотрудников высших учебных заведений для участия в различных исследовательских или профессиональных мероприятиях;
- вовлечение студентов в учебный процесс других университетов для получения образовательного опыта в соответствии с установленными стандартами проживания и размещения;
- организация и проведение конференций, симпозиумов, форумов, тренингов и других мероприятий;
- обмен информацией о перспективах развития образовательного процесса и достижениях студентов и исследователей в высших учебных заведениях;
- поддержание академического сотрудничества между факультетами и обучающимися вузов;
- планирование и координация совместных мероприятий между учебными заведениями;
- обеспечение доступа к информации о деятельности вузов, включая научные исследования и образовательные ресурсы;
- проведение периодических встреч для поиска новых направлений сотрудничества [14].

В рамках международного сотрудничества высшие учебные заведения стремятся привлечь студентов из различных стран, чтобы усилить процесс интернационализации. Это достигается через программы обмена и профессиональную подготовку, соответствующую запросам рынка труда. Такие учреждения также могут получить преимущества, инвестируя в межкультурные университетские партнерства для повышения академического и научного уровня и создания возможностей для обмена как студентами, так и преподавателями.

Заключение. В результате анализа теоретических и практических аспектов международного сотрудничества между высшими учебными заведениями в контексте управления данным процессом были выявлены причины, направления и факторы, воздействующие на развитие международного сотрудничества между вузами. Интернационализация и интеграция системы высшего образования

оказываются важными для реформирования национальных систем образования и определения стратегий развития университетов. В этой связи растет интерес как со стороны студентов, так и преподавателей к участию в программах академического обмена, международных проектах и возможностях обучения за рубежом. Международное сотрудничество задает стандарты мировых лидеров по изучению передовых тенденций и знаний. Интернационализация системы высшего образования является необходимым условием для реформирования национальных систем высшего образования и определения вектора их развития.

Практическая значимость статьи – применение результатов исследования может способствовать улучшению управления международным сотрудничеством в вузах Республики Казахстан, развитию отношений с иностранными партнерами, обогащению академической литературы новыми исследовательскими выводами, а также предоставлению практической информации и рекомендаций для учебных заведений, способствуя развитию и улучшению международного сотрудничества.

На основании данных исследований становится очевидным, что сотрудничество международных учебных заведений приводит к множеству позитивных последствий. Среди них: укрепление академического и административного потенциала высших учебных заведений; улучшение качества образования; повышение эффективности системы высшего образования; расширение возможностей человеческого капитала; повышение репутации учебных заведений на мировой арене; активное участие студентов и преподавателей в международных обменах и совместных образовательных и исследовательских проектах; улучшение успеваемости студентов; и развитие межкультурного понимания.

В последние годы университетам удалось включить международное сотрудничество в качестве неотъемлемой части своих миссий и функций, взяв на себя ответственность за сотрудничество с другими учреждениями. Международное сотрудничество в области образования постоянно развивается, изменяя свои формы и методы деятельности, чтобы решать ряд ключевых задач: достижение уровня высшего образования, соответствующего потребностям современного международного социума; выравнивание уровня национальных образовательных систем; обеспечение взаимопонимания между народами.

Важными направлениями для дальнейшего развития являются расширение программ академической мобильности для студентов и преподавателей, что позволит повысить качество образования и развить межкультурное понимание; укрепление партнерских отношений с зарубежными университетами для проведения совместных научных исследований и образовательных проектов, способствующих обогащению академической литературы новыми знаниями и исследованиями; создание совместных образовательных программ с иностранными вузами для повышения конкурентоспособности выпускников на международном рынке труда; поддержка интернационализации преподавательского состава через организацию стажировок и повышения квалификации за рубежом, что улучшает их профессиональные навыки и методы преподавания; и разработка механизмов устойчивого финансирования международных проектов и программ мобильности для повышения доступности международного опыта для студентов и преподавателей. Эти меры направлены на улучшение управления процессами международного сотрудничества, повышение качества образования и укрепление позиций высших учебных заведений на международной арене.

ЛИТЕРАТУРА

1. Franco M., Pinho C. A case study about cooperation between University Research Centers: Knowledge transfer // *Journal of Innovation and Knowledge*. – 2019. – №4(1). – P. 62-69. – DOI: 10.1016/j.jik.2018.03.003.
2. Донченко В. Университетское международное сотрудничество как средство региональной интеграции и развития // Центр европейских исследований EURINT, Университет Александру Иоан Куза. – 2015. – №2. – С. 131-140.
3. Оганесян А.А. Новые формы университетского сотрудничества: международные сетевые университеты // *Вестник Российского университета дружбы народов*. Серия: Экономика. – 2017. – №25(3). – С. 354-366. – DOI: 10.22363/2313-2329-2017-25-3-354-366.
4. Knight J. Modernizing Internationalization: Definition, Approaches, and Rationale // *Journal of International Education Research*. – 2004. – Vol. 8. – No. 1. – P. 5-31.
5. Knight J. Changing the landscape of internationalization of higher education - for better or worse? // *Perspectives: Policy and Practice in Higher Education*. – 2013. – Vol. 17. – No. 3. – P. 84-90.

6. Грауманн О., Певзнер М.Н., Ширин А.Г. Новая идентичность высшего учебного заведения в условиях интернационализации образования // Высшее образование в России. – 2009. – № 6. – С. 123-131.
7. Chetro-Szivos J. Cross-border Tertiary Education: The Challenges and Opportunities for Intercultural Understanding // Journal of Intercultural Management. – 2010. – №2(1). – P. 5-22.
8. Трегубова Т.М., Рафикова Э.М. Международное сотрудничество профессиональных учебных заведений: модели, опыт, технологии: учебное пособие. – Казань: ИППО РАО, 2006.
9. Denman B. Globalisation and its impact on international university cooperation // Organisation for Economic Cooperation and Development - Programme on Institutional Management in Higher Education Conference. – Paris: Globalization. – 2002. – P. 1-22.
10. Аналитическая справка. Мониторинг реализации программы академической мобильности обучающихся [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: https://enic-kazakhstan.edu.kz/uploads/additional_files_items/138/file/3-1-monitoring-akademicheskoy-mobilnosti-2022-rus.pdf?cache=1672983807.
11. Bonilla K., Salles-Filho S., Bin A. Building Science, Technology, and Research Capacity in Developing Countries: Evidence from student mobility and international cooperation between Korea and Guatemala // STI Policy Review. – 2018. – Vol. 9. – No. 1. – P. 99-132.
12. Beerkens E. International Consortia of Higher Education Institutions // Encyclopedia of International Higher Education Systems and Institutions. Dordrecht. Germany: Springer. – 2018. – DOI: 10.1007/978-94-017-9553-1_278-1.
13. Джурицкий А.Н. Зарубежная педагогика: учебник. – М.: Гардарики, 2008. – 383 с.
14. Association of Accredited Public Policy Advocates in the European Union, University Cooperation Agreement [Electronic resource]. – 2019. – URL: <http://www.aalep.eu/agreement-cooperation-between-universities>.

REFERENCES

1. Franco M., Pinho C. A case study about cooperation between University Research Centers: Knowledge transfer // Journal of Innovation and Knowledge. – 2019. – №4(1). – P. 62-69. – DOI: 10.1016/j.jik.2018.03.003.
2. Donchenko V. Universitetskoe mezhdunarodnoe sotrudnichestvo kak sredstvo regional'noj integracii i razvitiya [University international cooperation as a means for regional integration and development] // Centr evropejskih issledovanij EURINT, Universitet Aleksandru Ioan Kuza. – 2015. – №2. – S. 131-140 [in Russian].
3. Oganesyanyan A.A. Novye formy universitetskogo sotrudnichestva: mezhdunarodnye setevye universitety [New forms of university cooperation: international network universities] // Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov. Seriya: Ekonomika. – 2017. – №25(3). – S. 354-366. – DOI: 10.22363/2313-2329-2017-25-3-354-366 [in Russian].
4. Knight J. Modernizing Internationalization: Definition, Approaches, and Rationale // Journal of International Education Research. – 2004. – Vol. 8. – No. 1. – P. 5-31.
5. Knight J. Changing the landscape of internationalization of higher education - for better or worse? // Perspectives: Policy and Practice in Higher Education. – 2013. – Vol. 17. – No. 3. – P. 84-90.
6. Graumann O., Pevzner M.N., SHirin A.G. Novaya identichnost' vysshego uchebnogo zavedeniya v usloviyah internacionalizacii obrazovaniya [New Identity of Higher Education Institution in Conditions of Education Internationalization] // Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2009. – № 6. – S. 123-131 [in Russian].
7. Chetro-Szivos J. Cross-border Tertiary Education: The Challenges and Opportunities for Intercultural Understanding // Journal of Intercultural Management. – 2010. – №2(1). – P. 5-22.
8. Tregubova T.M., Rafikova E.M. Mezhdunarodnoe sotrudnichestvo professional'nyh uchebnyh zavedenij: modeli, opyt, tekhnologii: uchebnoe posobie [International cooperation of professional educational institutions: models, experience, technologies: textbook]. – Kazan: IPPPO RAO, 2006 [in Russian].
9. Denman B. Globalisation and its impact on international university cooperation // Organisation for Economic Cooperation and Development - Programme on Institutional Management in Higher Education Conference. – Paris: Globalization. – 2002. – P. 1-22.
10. Analiticheskaya spravka, Monitoring realizacii programmy akademicheskoy mobil'nosti obuchayushchihhsya [Analytical report, Monitoring of the implementation of the program of academic mobility of students] [Elektronnyy resurs]. – 2022. – URL: https://enic-kazakhstan.edu.kz/uploads/additional_files_items/138/file/3-1-monitoring-akademicheskoy-mobilnosti-2022-rus.pdf?cache=1672983807 [in Russian].

11. Bonilla K., Salles-Filho S., Bin A. Building Science, Technology, and Research Capacity in Developing Countries: Evidence from student mobility and international cooperation between Korea and Guatemala // STI Policy Review. – 2018. – Vol. 9. – No. 1. – P. 99-132.
12. Beerkens E. International Consortia of Higher Education Institutions // Encyclopedia of International Higher Education Systems and Institutions. Dordrecht, Germany: Springer. – 2018. – DOI: 10.1007/978-94-017-9553-1_278-1.
13. Dzhurinsky A.N. Zarubezhnaya pedagogika: uchebnik [Foreign pedagogy: textbook]. – M: Gardariki, 2008. – S. 383 [in Russian].
14. Association of Accredited Public Policy Advocates in the European Union, University Cooperation Agreement [Electronic resource]. – 2019. – URL: <http://www.aalep.eu/agreement-cooperation-between-universities>.

Желдыбаева А.Т., Мукатай А.С.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ПРОЦЕСТЕРІН БАСҚАРУ

Андатпа

Бүгінгі таңда білім беруді дамытудың маңызды аспектісі жоғарғы оқу орындарының халықаралық ынтымақтастығын дамыту болып табылады. Бұл жоғарғы оқу орындары қызметінің деңгейін арттыруға, үздік іс-тәжірибе алмасуға және білім алушыларға арналған бірлескен білім беру бағдарламаларын әзірлеуге өзіндік ықпалын тигізеді.

Зерттеу жұмысында Қазақстанның жоғарғы оқу орындары арасындағы халықаралық ынтымақтастық процестерін зерттелді, білім беру саласындағы халықаралық ынтымақтастықты тиімді дамытудағы менеджменттің рөлі анықталды, сондай-ақ жоғарғы оқу орындары мүмкіндіктерінің шекараларын кеңейту үшін халықаралық ынтымақтастықты басқару процестерінің маңыздылығы анықталды.

Зерттеу жұмысының теориялық және әдіснамалық негізі жоғарғы оқу орындары арасындағы халықаралық ынтымақтастықтың әртүрлі аспектілері бойынша авторлардың ғылыми жарияланымдарында баяндалған негізгі ережелер болды. Сондай-ақ, жоғарғы оқу орындары арасындағы халықаралық ынтымақтастық процестерін басқарудың теориялық және практикалық аспектілерін зерттеу және осындай қатынастарды дамытудың ағымдағы тенденциялары мен болашақ перспективаларын анықтау үшін қазақстандық және шетелдік авторлардың жұмыстарын талдау, бақылау және сипаттау әдістері қолданылды.

Бұл зерттеу жұмысының құндылығы жоғарғы оқу орындарының халықаралық ынтымақтастық процестерін басқарудың негізгі аспектілерін анықтау және жоғарғы оқу орындарының мүмкіндіктерін кеңейту үшін шетелдік серіктестермен қарым-қатынасты нығайтуды негіздеу болып табылады. Зерттеу барысында халықаралық ынтымақтастық кез келген жоғарғы білім беру мекемесі қызметінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылатыны анықталды.

Мақаланың нәтижелері шешімдер қабылдау және білім берудегі халықаралық ынтымақтастық саясатын әзірлеу үшін пайдаланылуы мүмкін кеңейтілген ақпарат пен аналитикалық шолу болып табылады. Олар сондай-ақ халықаралық ынтымақтастықтың маңыздылығы мен артықшылықтары туралы хабардарлық пен түсінікті арттыруға ықпал етеді.

Zheldybayeva A., Mukatay A.

MANAGEMENT OF INTERNATIONAL COOPERATION PROCESSES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

An important aspect of education development today is the expansion of international cooperation of higher education institutions, which contributes to the improvement of the level of activity of higher education institutions, exchange of experience and development of joint educational programs for students.

The article studies the processes of international cooperation between higher education institutions of Kazakhstan, analyzes the role of management in the effective development of international cooperation in education, and reveals the importance of international cooperation management processes for expanding the boundaries of higher education institutions.

The theoretical and methodological basis of the study was formed by the key provisions stated in scientific publications of the authors on various aspects of international cooperation between higher education institutions. To study the theoretical and practical aspects of managing the processes of international cooperation between higher

education institutions and to determine the current trends and future prospects for the development of such relations, the methods of analysis, observation, description of works of both Kazakhstani and foreign authors were applied.

The value of the conducted research is analyzed, manifested in the identification of key aspects of management of international cooperation processes of higher education institutions and justification of the need to develop relations with foreign partners in order to expand the capabilities of universities. The study establishes that international cooperation is an integral part of the activity of any higher educational institution.

The results of the article provide enhanced information and analytical review that can be used for decision-making and policy development in the field of international cooperation in education. They also contribute to increasing awareness and understanding of the importance and benefits of international cooperation.



А.Б. Баймбетова*, э.ғ.к., профессор м.а.¹

Ж.А. Дулатбекова, э.ғ.к., қауымд. профессор¹

Садықов Ж.А., PhD, доцент²

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық

университеті, Астана қ., Қазақстан¹

Esil University, Астана қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: asel_baymbetova@mail.ru

ТУРИЗМ САЛАСЫНДАҒЫ ТУРИСТІК КӘСІПОРЫНДАР ҚЫЗМЕТІН ҚОЛДАУ ШАРАЛАРЫН ЖЕТІЛДІРУ

Мақалада туризм саласында туристік өнімді жасаушы, оның ішінде орналастыру, тамақтандыру, тасымалдайтын және жылжыту мен басқа да жиынтық қызметін ұсынатын кәсіпорындардың қызмет нәтижелерінің қарқыны мен мәселелері зерттелген. Туристік кәсіпорындар қызметінен кәсіпкерлік қызмет ретінде субъектілердің мақсат ететін пайда табуы туристік өнімді дайындау мен оны тұтынуды ұйымдастыру, экономиканың басқа да салаларының әрекеттерінен тұрады. Ол қызметте туристік қызмет түрлерін ұсынатын туроператорлар мен туристік агенттіктердің қызметтері де ескерілген. Мақалада зерттеудің мақсаты – туристік кәсіпорындар қызметін қолдау шараларының маңызын ашып және оны жетілдірудің қажеттілігін ұсыну болып табылады. Зерттеуде экономикалық-статистикалық, факторлық талдау мен маркетингтік зерттеу әдістері қолданылды. Авторлармен көрсетілген туристік кәсіпорындармен қызметтер көлемі және оның қарқыны, арнайы экономикалық аймақтың құрылымы және оның туристік кәсіпорындарға әсері, өңірлер бойынша бөлінген инвестиция көлемі, басқада бөлінген қаражат көлемі мен оның мақсатты пайланылуы, туризм саласында қызмет ететін кәсіпорындарды қолдаудағы негізгі мәселелері айқындалды. Орналастыру орындары, келушілерді тасымалдау және оларға сапалы тамақтандыру қызметтерін жүзеге асыратын кәсіпорындар үшін арнайы экономикалық аймақты құрудың берген мүмкіндігі сараланды. Мақалада Қазақстанда туристік кәсіпорындарды мемлекеттік қолдау нәтижесінде саны 44 пайызға артқандығын нақтылап және кәсіпорындар қызметінің сапалық деңгейін көтеріп, болашақта дамыған елдердің туристік стандарты тәжірибиесіне негізделген аймақты қалыптастыру мүмкіндіктері ұсынылды.

Кілт сөздер: туризм саласы, туристік кәсіпорын, кәсіпорын қызметі, инвестиция, қолдау шаралар, жетілдіру, экономикалық аймақ.

Ключевые слова: сфера туризма, туристское предприятие, предпринимательская деятельность, инвестиция, поддержка, совершенствование, экономическая зона.

Keywords: tourism sector, tourism enterprise, entrepreneurial activity, investment, support, improvement, economic zone.

Кіріспе. Қазіргі күні, туризм саласы дамыған елдердің тәжірибесінде алатын болсақ, туристік кәсіпорындардың ұсынатын қызметтерін қолдау және жетілдіру тек қана кәсіпорынның ғана емес, сонымен бірге ішкі туризмді дамытуға мүмкіндік береді. Мақсатты бөлінген қаражаттың мақсатты түрде қолдау шараларына жұмсалғандығы керек [1]. Кәсіпкерлікті қолдау бүгінгі таңда нарықтық қатынастардың кеңеюімен және инвестициялық қаражат көздерінің тартумен, бәсекеге қабілетті болуға алып келетіні анық. Кәсіпорындардың дамуына, нарықтық экономикалық белестерді еңсеруге қолдау есебінен дамытуға болады. Халықаралық деңгей мен брендтік деңгейде дамуына кәсіпорынның табысы мен оны қолдау кезіндегі шаралар тікелей әсер ететіні нарықта анық [2]. Туризм нарығының дамуы өте қарқынды дамуда, осыған орай туристік қызметтердің қандай түрлері сұраныста өзекті болатынына, туристік кәсіпорындардың икемді болуына да тікелей әсер етеді. Көптеген туристік кәсіпорындар аймақтардың даму ерекшеліктеріне қарай қызметтерді ұсыну керек. Мұндай сұранысқа ие қызметтерді ұсыну олардың дамуына және тұтынушылар үшін туристік құндылықтарды ұсына алады. Туризм саласында ескеретін дүние экономика, әлеумет, саяси және басқа да жағдайлар тікелей әсер етеді.

Мақаланы ұсынудағы басты мақсат туризм саласындағы туристік кәсіпорындар қызметін қолдаудағы кәсіпкерлік қабілеттілікті жетілдіру бойынша ұсыныстарды қалыптастыру. Ал, практикалық мәні мақаланың туристік кәсіпорындардың қызметін оңтайландыру кәсіпорындармен қарым-қатынас ғана емес, туристік бизнесті дамытуға жағдай жасайды. Индет салдарынан шектеулер

болған жылдарында туризм саласындағы кәсіпорындар ішкі туризмді дамытуға көңіл бөліп назар аудара бастады. Кәсіпорын қызметтерін қолдау шараларын қарастыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу әдістері. Мақаланы жазу барысында регрессиялық талдау, салыстырмалы талдау және болжам әдістері қолданылды.

Зерттеуді жүргізу кезіндегі пайдаланылған әдістер еліміздің туризм саласына салынған инвестиция көлеміне қатысты мәліметтерді жинақтауға, регрессиялық талдау жасауға, оның нәтижесінде алдағы уақытқа болжау жасауға және туризм саласын сипаттауға мүмкіндік беріп отыр. Қарастырылып отырған мәселе туризм саласында алдағы уақытта кәсіпкерлікті қолдаудағы болжамды жасау әдісін пайдалануға мүмкіндік берді. Осы регрессиялық талдау мен салыстырмалы экономикалық көрсеткіштерге болжау жасау мақаланы қорытындылау үшін көңіл бөлетін логикалық зерттеу әдәсі пайдаланылды. Регрессиялық талдау туристік кәсіпорындардың қызмет көрсеткіштерінің 2019 жылдан кейін төмендегенін және арнайы бағдарламалар арқылы қайта қалпына келтіру қажеттілігін айқындап отыр.

Әдебиеттік шолу. Мақаланы орындау барысында көптеген отандық және шетел ғалымдарының еңбектері мен тұжырымдарына зерттеу жұмыстары жасалынды. Туристік қызмет пен туристік саладағы туристік кәсіпорындардың маңызын және мәселелеріне қатысты зерттемелер жасаған Н.Ю. Веселова [1], кәсіпкерлік қызметтің институционалдық ортасын қалыптастыру тұжырымдамасын жасаған М.К.Әлиев, Ж.С.Тажимаева мен М.А. Алтынбековтың [2] және қалыптасқан туристік сала кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігін арттыру шарттарын ұсынған Ж.З.Арынова, А.Ж.Нурмаганбетова, А.Т.Искакова мен Ж.Ж.Тебаевтың [3] және аталған мәселені туристік дестинацияда қолға алу ашарасын ұсынған А.Т. Глеубердинова мен Д.М.Салауатованың [4] еңбектерінен көруге болады.

Р.А. Берк аталған мәселенің әсерін факторлық талдау арқылы көз жеткізуге болатынын және оның туристік сала көрсеткіштеріндегі әсерлік маңызын нақты анықтауға болатынына еңбектерінде тұжырымдама жасаған [6].

Сонымен қатар, түрлі саланы дамытуға бағытталған мәліметтер мен жоба мәліметтері қарастырылды. Бүгінгі таңда туризм саласындағы кез-келген шара болсын, жоба болсын мемлекет пен жеке кәсіпкерліктің тарапынан қолдауларды талап етеді.

Туризм саласында туристік кәсіпорындарды қолдау пайда табу мақсатында туристік кәсіпорындарға инвестицияларды жұмсау туризм саласының дамуына тікелей байланысты болып отыр. Қазақстан экономикасының жағдайы туризм саласының даму болашағын айқындап жоспарлауға мүмкіндік береді. Туризм саласын дамытуға бағытталған бағдарлама қызметтердің жоғары табысты және қарқынды дамуына септігін тигізіп отыр. Бағдарламалар негізінде туризм саласындағы туристік кәсіпорындар экономиканың барлық саласына, сонымен қатар қоғамның әл-ауқатына күшті серпін беретін индустрия екені анық. Туризм саласы дамыған елдермен, яғни шекаралас мемлекеттермен бәсекеге қабілетті туристік орта болуына мол мүмкіншілігі бар.

Негізгі бөлім (нәтижелер мен талқылау). Туристік кәсіпорындардың қызметін қолдау шараларын зерттеу кезінде кәсіпкерлікке бағытталған қаражат көлемі қарастырылды. Алдағы уақыттағы болжам көрсеткіштерінің сипатын көруге болады. Туризм саласын инвестициялау туристік кәсіпорындардың қызметтердің ұсынуына тартылатын капитал көзі болып табылады. Жұмсалатын инвестиция көлемі дегенімен, салынған қаражат капиталынан артқан кезінде ол инвестициялық салым болып табылады. Салынған инвестиция көлемінің ұсынылған туристік кәсіпорындардың қызметтерінің шығынын жауып, туристік инвестициялардың тиімділігі байқалғанда анықталады. Бүгінде қызмет көрсету саласына салынатын қаражаттар артып келеді және оған әлеуеті бар елдер қатарындамыз. COVID-19 шектеулерінен кейінгі туризм саласының жағдайы жақсара бастады. Еліміздегі туристік әлеуетті байқаған жерілікті адамдар, еліміздің басқа да өңірлеріне саяхаттауды қарқынды бастап кетті [4].

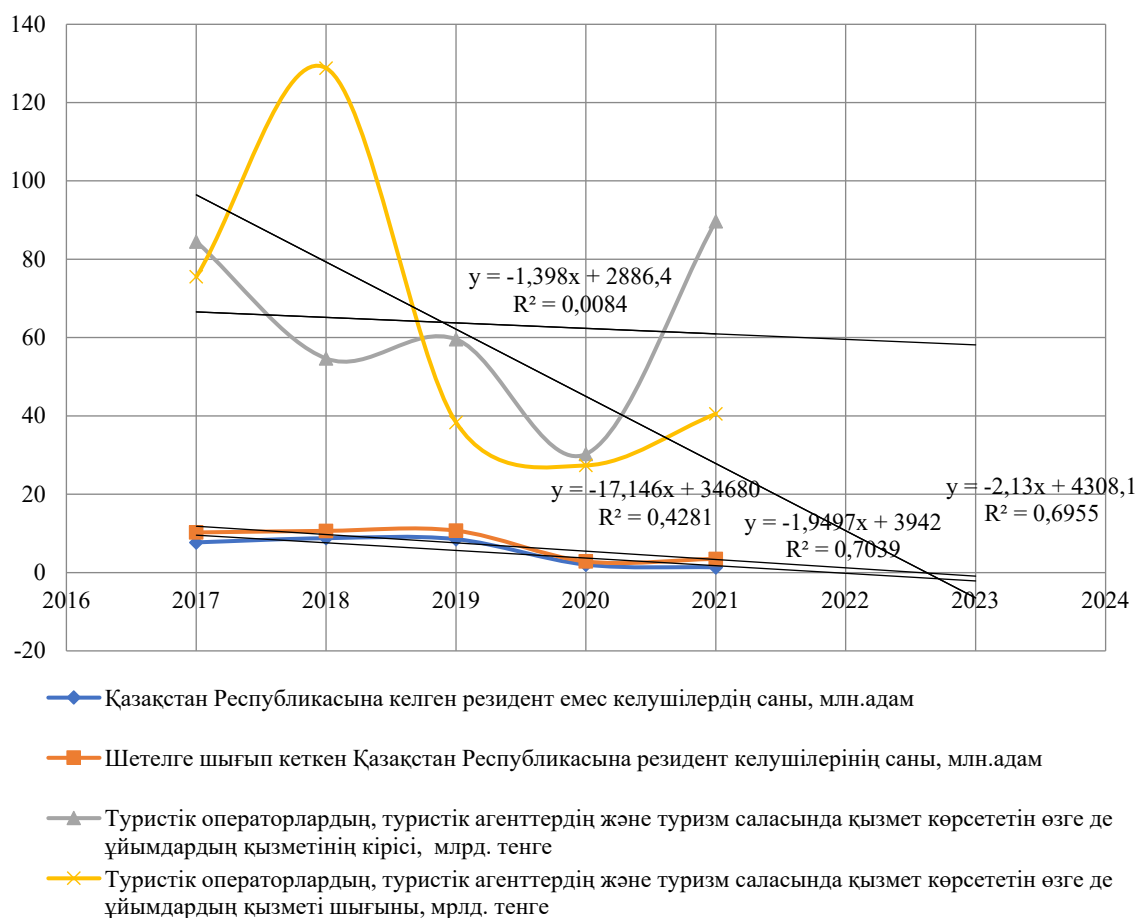
Осыған орай, туризм саласындағы кәсіпорындар туристік қызметті өндіруден және тұтынуға дейінгі қызметтерді ұсынатын кәсіпорындар жиынтығы. Туристік кәсіпорындар қызметі кәсіпкерлік қызмет ретінде пайда табу мақсат ететін субъектілердің туристік өнімді жасау және тұтынуды ұйымдастыру мен басқада экономикадағы сала қызметтерін тұтынушыға жеткізудегі әрекеттерден тұрады. Олар туристік қызмет түрлерін ұсынатын туроператорлар мен туристік агенттіктер.

Жалпы елімізде 2021 жылы 1189020 кәсіпкерлік қызметпен айналысатын кәсіпкерлік субъектілер тіркелген. Туризм саласында қызметін жүзеге асырып отырған кәсіпорындар Туризм саласында туристік өнімді жасаушы, жабдықтаушы кәсіпорындарда, оның ішінде орналастыру, тамақтандыру, тасымалдайтын кәсіпорындардағы жұмысшылар саны 31680 жұмысшыны құрап,

елдің жұмыссыздық көрсеткішін төмендетуде елеулі үлес қосуда. Кәсіпкерлікті дамытудың ұлттық жобасына сәйкес туризм саласында жалпы 170 мыңнан аса жұмысшыны жұмыспен қамту 2025 жылдарға дейін жоспарланып отыр.

Туризм саласындағы кәсіпорындармен 2021 жылы өндірілген өнім 825133,3 млн. теңгені құрады және 6 мыңнан аса еліміздің азаматтарын жұмыспен қамтып отыр. Бұл көрсеткіш тек туристік фирмалар бойынша ақпарат. Дегеніміз кәсіпорынның кірісі шығынның артуымен, кемуіне қатысты өзгерістерге тәуелді екенін төмендегі суретте көрініп отыр [5].

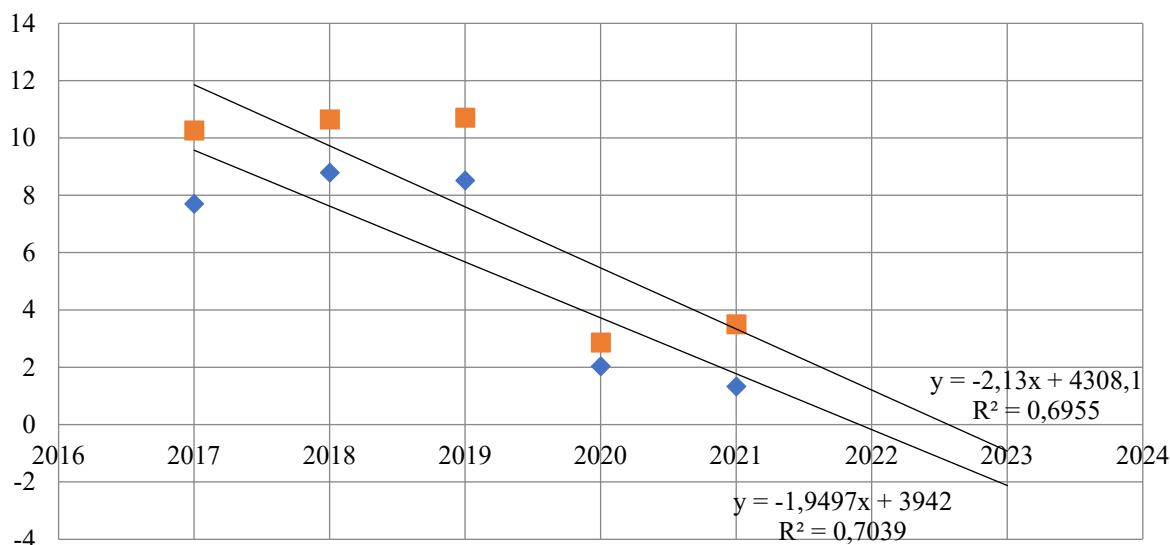
Туристік кәсіпорындардың қызметін қолдау шараларына жаңа өндірістік әдістер мен жаңа қызмет түрлерінің дамуы, салаға тартатын инвестициялар көлемін арттыру, қолдау шараларына қатысты мемлекеттік саясатқа сәйкес қызмет ету, туризмдегі материалдық және материалдық емес қызметтерді үйлестіру, оларды туристерге ұсыну және пайдалану құнын реттеу болып табылады.



1-сурет. Туристік кәсіпорындар қызметіндегі көрсеткіштердің байланысы*

* Авторлармен құрастырылған

Сызықтық регрессия әдісін пайдалана отырып, регрессиялық талдауды 1-суретте көруге болады. Мұнда негізгі көрсеткіштердің бірі R-шаршы. Ол модельдің сапасын көрсетеді. Біздің жағдайда бұл коэффициент 0,6955 және 0,7039 немесе шамамен 60-70 % аралығын құрайды. Бұл туристік кәсіпорындар қызмет көлемінің қолайсыздық деңгейі. 0,5-тен көп болып табылады, яғни нашар деңгейді көрсетіп отыр. Тағы бір маңызды көрсеткіш ұяшықта «Y қиылысы» жолы мен «коэффициенттер» бағанының қиылысында орналасқан. Мұнда Y мәні қандай болады, ал біздің жағдайда бұл нөлден де төмен. Егер ұсынылып отырған мәселені жеке қарастырып өтсек, келесі суреттен көруімізге болады [6].



- ◆ Қазақстан Республикасына келген резидент емес келушілердің саны, млн.адам
- Шетелге шығып кеткен Қазақстан Республикасына резидент келушілерінің саны, млн.адам

2-сурет. Қазақстандағы туристік кәсіпорындармен көрсетілген жалпы қызмет көлемі*
* Авторлармен құрастырылған

Жоғарыда ұсынылып отырған талдау нәтижесі туристік кәсіпорын қызмет көрсеткішінің соңғы жылдары төмендегенін және шаралар арқылы оңалту қажеттігін көрсетіп отыр. Келесі кестеде сандық көрсеткіштердің болжамдық көрсеткіште туристік сала қызметінің шығыны төмендігімен, кірісінің де төмендеу көрсеткіші 1-кестеде байқалып отыр.

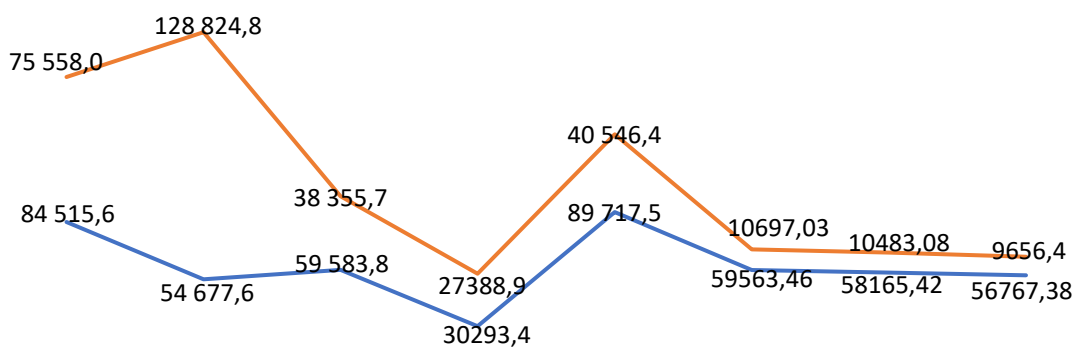
1-кесте

Туристік кәсіпорындар қызметінің кірісі мен шығыны және оның болашағы*

Көрсеткіштер	Жылдар							
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
	нақты					болжам		
Туристік сала субъектілерінің кірісі, млн.тг.	84515,6	54677,6	59583,8	30293,4	89717,5	59563,5	58165,4	56767,4
Туристік сала субъектілерінің шығыны, млн.тг.	75558,0	128824,8	38355,7	27388,9	40546,4	10697	10483,1	9656,4

* Авторлармен құрастырылған

Жоғарыда кестеде көріп отырғанымыздай туристік кәсіпорындардың болашақ үш жылдағы болжамы 2021 жылдың нақты көрсеткіштерімен салыстырғанда шығынның 76 пайызға төмендеуі көрсеткіші кірістің 36 пайызға төмендеуіне, яғни артуына апармайтындығын көрсетіп отыр. 2021 жылдың көрсеткішін 2020 жылмен салыстырғанда 2 есеге артқан, бірақ туристік кәсіпорындар шығынында 48 пайызға артып отыр.



2017 жылы 2018 жылы 2019 жылы 2020 жылы 2021 жылы 2022 жылы 2023 жылы 2024 жылы
 — Туристік операторлардың, туристік агенттердің және туризм саласында қызмет көрсететін өзге де ұйымдардың қызметі шығыны, млн. тенге
 — Туристік операторлардың, туристік агенттердің және туризм саласында қызмет көрсететін өзге де ұйымдардың қызметінің кірісі, млн. тенге

3-сурет. Туристік кәсіпорындар қызметінің кірісі мен шығыны арасындағы байланысы*

* Авторлармен құрастырылған

Туризм саласындағы кәсіпорындар қызметін оңтайландыру мақсатында дамытуға байланысты инвестиция көлемі де, тартымдылығы да және саланы дамытуға жобаларды қаржыландыру да арта бастады. 2021 жылы туризм саласындағы негізгі капиталға инвестициялар көлемі өңірлер бойынша 564,4 млрд. теңгені құрады. Ағымдағы жылдың 5 айының қорытындысы бойынша инвестиция көлемі 101,9 млрд. теңгені құрып отыр.

Туристік кәсіпорындардың шығынын оңтайландыру мақсатында келесідей мемлекеттік қолдаулар, оның ішінде 2022 жылдан бастап:

- туристік саладағы қызмет нысандарын салу мен қайта жөндеуде 10 пайызын өтеу;
- туристерді тасымалдауға қажетті 8 орындық автобустарды сатып алуға жұмсалған шығындардың 25 пайызын өтеу;
- жол бойында қызмет көрсететін нысандарды салуға 10 пайызын өтеу;
- шағын және орта бизнес субъектілерінің санитарлық тораптарды ұстауға айына 83300 теңге субсидиялау қарастырылған.

2021 жылы туристік кәсіпорындар қызметін оңтайландыру мақсатында 1 қаңтардан бастап келесідей мемлекет тарапынан қолдау шаралары:

- шетелдік туристерді тартудағы туроператорлардың шығындарын өтеуге 15000 теңге субсидиялау;
- балаларды туристік сапар кезінде тасымалдау билетінің құнын субсидиялау;
- тау шаңғысында қолданылатын техника мен жабдықтарды сатып алуға кеткен шығынның 25 пайызын өтеу және тағы басқада қолдау шараларын іске қосылуы. Сонымен қатар, Заңнамаға кейбір елдерге визасыз режимді қолдану және лицензиялауда, жарнаны енгізуде бірқатар өзгерістер енгізілді.

2019 жылы ТОП-10 туристік дестинация мемлекеттік бағдарламаға сай енгізіліп, оның басым инфрақұрылымдық жағдайы айқындалып, инфрақұрылымдық жағдайын жақсартуға 422 млрд. теңгені құрайтын 178 жобалар қабылданды. Енгізілген жобалардың ішінде Түркістандағы «Керуен Сарай» кешені (88 млрд. теңге), Ақтаудағы «Тетис Блу» тақырыптық паркі (47,7 млрд.теңге), Алматыдағы «Swissotel» (38,5 млрд. теңге), Алматыдағы «Holiday Inn Express» (4,3 млрд теңге), Шымкенттегі «Дора» қонақ үйі (2,1 млрд. теңге) және т.б. [7].

Аталған жобаларда туристік инфрақұрылымды жақсарту қолға алынған. Оның ішінде Түркістан облысы бойынша инфрақұрылымды дамыту «Түркістан» арнайы экономикалық аймақ (АЭА) ретіндегі мүмкіндіктері де елеулі қолдау көрсетеді [8]. Арнайы экономикалық аймақтарда жұмыс жасайтын туристік кәсіпорындар туристік өнімді өндірудегі елеулі шығындарды алатын салықтық жеңілдіктерді де пайдалануға мүмкіндік алады. Туризм саласын дамытуға қатысты туризде АЭА Қазақстан Республикасы Президентінің № 512 Жарлығымен 2017 жылға дейін

«Бурабай» АЭА құрылған болатын. Арнайы экономикалық аймақтың туристік кәсіпорындар үшін беретін қолдаулары:

- корпоративтік табыс салығынан – 0 пайыз;
- кеден баждарынан – 0 пайыз;
- мүлік салығынан – 0 пайыз;
- ҚҚС – 0 пайыз;
- жер салығынан – 0 пайыз жеңілдіктер алды және жерді жалдау ақысынан он жылға босатылды [9].

«Бурабай» АЭА құрудың негізгі мақсаты инфрақұрылымды дамыту, туристерге қажетті ақпараттық орталықтарды құру, шағын авиацияны пайдаланатын базаларды құру және т.б. болған. Туризм саласында қызмет ететін туристік өнімді қалыптастыруға мүмкіндік беретін орналастыру мен тасымалдау және тамақтандыру қызметін жүзеге асыратын кәсіпорындар үшін арнайы экономикалық аймақты құрудың берген мүмкіндігі көп болды. Инвесторларды тартуда, оның ішінде Щучье-Бурабай курорттық аймағындағы қонақ үйінің ашылуына және курорттық базалардың жасақталуына да бір мүмкіндік болды. Арнайы экономикалық аймақтың қызмет ету тұсында орналастыру орындарының саны 44 пайызға артты. Кәсіпкерлік қызметті қолдап оны дамыту бүгінгі кезде нарықтағы орын алып жатырған экономикалық, әлеуметтік және т.б. қатынастардың кеңінен етек алуына, сонымен қатар инвестициялық қаржы көздерін тарту мен нысандарының табылуы, нарықтағы бәсекелестіктің алдын алып, бәсекеге қабілетті болуға алып келетіні айдан анық. Бүгінгі таңда кеңінен етек алған қызмет көрсету мен тауар өндірудің белесі кәсіпорындардың нарықта орын алуына, дамуына және түрлі экономикалық кезеңдер мен өзгерістерді еңсеруге қолдау арқылы дамытуға болады. Туристік нарықты дамыту туристік кәсіпорындардың заман мен туристердің талаптарына икемді болуына да тікелей әсер зор.

Қорытынды. Зерттелген мәселе туризм саласындағы туристік кәсіпорындар қызметін қолдау шараларын жетілдіруді бүгінгі таңда қажет ететіндігін көрсетіп отыр. Қорытындылай келе, зерттеу нәтижелері арнайы экономикалық аймақтарды құру кезіндегі туристік кәсіпорындардың шығынын төмендетіп, оның кірісін арттыруға септігін тигізетіні анық, ал туристік кәсіпкерлікпен айналысудағы тартымдылықты арттыруға алып келеді: туристік салада кәсіпкерлікті қолдау мақсатында туристік ресурстардың мол аймағы мен тартымды туристік өңірлерге арнайы экономикалық аймақтардың қолдау шараларын қолдану және инвестициялық преференцияларды қолға алу, мемлекеттік жобалар негізіндегі гранттарды осы саланың кәсіпкерлігіне бағыттап ұсынуды арттыру қолға алу қажет. Аталған ұсыныстар әсіресе, «Алматы тау кластері» арнайы экономикалық аймағын қалыптастыру туристік кәсіпорындардың мүмкіндіктерін арттырып, дамыған елдердің туристік стандартына негізделген аймақтың қалыптасуына септігін тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Веселова Н.Ю. Организация туристской деятельности: учебное пособие. – 3-е изд., стер. – Москва: Дашков и К., 2021. – 254 с.
2. Әлиев М.К., Тажибаева Ж.С., Алтынбеков М.А. Қазақстанда кәсіпкерліктің институционалдық ортасында қалыптастыру // ҚазЭҚХС университетінің Жаршысы. – 2023. – №2 (51). – Б. 30-37.
3. Арынова Ж.З., Нурмағанбетова А.Ж., Искакова А.Т., Тебаев Ж.Ж. Қазақстанның туризм саласындағы кәсіпкерлік субъектілердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру шарттары // ҚазЭҚХС университетінің Жаршысы. – 2022. – №2 (47)41. – Б. 298-305.
4. Тлеубердинова А.Т., Салауатова Д.М. Система показателей, определяющих конкурентоспособность услуг туристских дестинаций // ҚазЭҚХС университетінің Жаршысы, – 2021. – №3 (44). – Б. 58-64.
5. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ресми сайты [Электронды ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/22/publication>.
6. Berk R.A. Statistical learning from a regression perspective. – 2-nd ed. – Cham: Springer. – 2016. – XXV. – 347 p.
7. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы [Электронды ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000262>.

8. Қазақстан Респубикасы Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігінің Индустриялық даму комитетінің ақпараттық ресурсы [Электронды ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/comprom/activities/1182?lang=kk>.

9. «Бурабай» арнайы экономикалық аймағын құру туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2008 жылғы 15 қаңтардағы № 512 Жарлығына өзгерістер енгізу туралы Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының жобасы туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 27 сәуірдегі № 225 қаулысы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U080000512_.

REFERENCES

1. Veselova N.Yu. Organizaciya turistskoi deyatelnosti: uchebnoe posobie [Organization of tourist activities: a teaching aid]. – 3-e izd., ster. – Moskva: Dashkov i K., 2021. – 254 s. [in Russian].

2. Aliev M.K., Tazhibaeva Zh.S., Altynbekov M.A. Kazakstanda kasipkerliktin institucionaldyk ortasynda kalyptastyru [Formation in the institutional environment of entrepreneurship in Kazakhstan] // KazEKHS universitetinin Zharshysy. – 2023. – №2 (51). – B. 30-37 [in Kazakh].

3. Arynova Zh.Z., Nurmaganbetova A.Zh., Iskakova A.T., Tebaev Zh.Zh. Kazakstanny turizm salasynyndagy kasipkerlik subektilderin basekege kabilettiligin arttyru sharttary [Conditions for increasing the competitiveness of business entities in the field of tourism of Kazakhstan] // KazEKHS universitetinin Zharshysy. – 2022. – №2 (47)41. – B. 298-305 [in Kazakh].

4. Tleuberdinova A.T., Salauatova D.M. Sistema pokazatelej, opredelyayushih konkurentosposobnost uslug turistskih destinacij [A system of indicators that determine the competitive ability of services of tourist destinations] // KazEKHS universitetinin Zharshysy, – 2021. – №3 (44). – B. 58-64 [in Russian].

5. Kazakstan Respublikasy Strategiyalyk zhosparlau zhane reformalar agenttigi Ultytk statistika byurosynyn resmi saity [Official site of the National Statistics Bureau of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] [Elektronды resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/22/publication> [in Kazakh].

6. Berk R.A. Statistical learning from a regression perspective. – 2-nd ed. – Cham: Springer. – 2016. – XXV. – 347 p.

7. Kazakstan Respublikasynyn turistik salasyn damytudy 2023-2029 zhyldarga arналган tuzhyrymdamasyn bekitu turaly [On approval of the concept of the development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029] [Elektronды resurs]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000262> [in Kazakh].

8. Kazakstan Rsepublikasy Industriya zhane infrarylymдык даму министрлігінin Industriyalyк даму комитетінin ақпараттық resursy [Information resource of the Industrial Development Committee of the Ministry of Industry and Infrastructure Development of the Republic of Kazakhstan] [Elektronды resurs]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/comprom/activities/1182?lang=kk> [in Kazakh].

9. «Burabai» арнайы экономикалық аймағын құру туралы» Kazakstan Respublikasy Prezidentiniyn 2008 zhylygy 15 kantardagy №512 Zharlygyna ozgerister engizu turaly Kazakstan Respublikasynyn Prezidenti Zharlygynyn zhobasy turaly. 2017 zhylygy 27 sauirdegi №225 kaulysy [On the draft of the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan on making changes to the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated January 15, 2008 No. 512 «On the creation of the Burabay» special economic zone. Resolution No. 225 of the Government of the Republic of Kazakhstan dated April 27, 2017] // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U080000512_ [in Kazakh].

Баймбетова А.Б., Дулатбекова Ж.А., Садыков Ж.А.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕР ПО ПОДДЕРЖКЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТУРИСТСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ В СФЕРЕ ТУРИЗМА

Аннотация

В статье исследуются темпы и проблемы результатов деятельности предприятий, создающих туристский продукт в сфере туризма, в том числе предоставляющих размещение, питание, транспортировку и продвижение и другие совокупные услуги. Получение субъектами целевой прибыли от деятельности туристских предприятий как предпринимательской деятельности заключается в организации подготовки и

потребления туристского продукта, деятельности других отраслей экономики. В этой деятельности также учтены услуги туроператоров и турагентств, предоставляющих туристские услуги. Цель исследования в статье – раскрыть значение мер поддержки деятельности туристских предприятий и предложить необходимость ее совершенствования. В исследовании использовались методы экономико-статистического, факторного анализа и маркетингового исследования. Авторами определены объем услуг и их темпы с туристскими предприятиями, структура специальной экономической зоны и ее влияние на туристские предприятия, объем инвестиций, выделенных по регионам, объем других выделенных средств и их целевое использование, основные вопросы поддержки предприятий, работающих в сфере туризма. Проанализирована возможность создания специальной экономической зоны для предприятий, осуществляющих услуги по размещению, транспортировке посетителей и качественному питанию. В статье уточнено, что в Казахстане в результате государственной поддержки туристских предприятий количество увеличилось на 44%, и предложены возможности повышения качественного уровня деятельности предприятий и формирования в будущем региона, основанного на опыте туристских стандартов развитых стран..

Baimbetova A., Dulatbekova Zh., Sadykov Zh.

**IMPROVEMENT OF MEASURES TO SUPPORT THE ACTIVITIES
OF TOURISM ENTERPRISES IN THE SPHERE OF TOURISM**

Annotation

The article examines the dynamics and problems of the results of activities of enterprises that develop tourism products in the field of tourism, including accommodation, catering, transportation and providing promotion and other aggregate services. The intended profit of entities from the activities of tourism enterprises as an entrepreneurial activity consists in the organization of the preparation and consumption of tourist products, the activities of other sectors of the economy. The service also takes into account the services of tour operators and travel agencies that provide tourist services. In the article, the purpose of the study is to reveal the importance of measures to support the activities of tourist enterprises and suggest the need for its improvement. The study used methods of economic-statistical, factor analysis and marketing research. The authors identified the volume and dynamics of services provided by tourism enterprises, the structure of the Special Economic Zone and its impact on tourism enterprises, the volume of investments allocated by Regions, the amount of other allocated funds and their targeted use, the main issues of supporting enterprises operating in the field of Tourism. The possibility of creating a special economic zone for enterprises that provide accommodation facilities, transportation of visitors and high-quality catering services to them was analyzed. The article clarified that the number of tourism enterprises in Kazakhstan increased by 44% as a result of state support, and proposed opportunities for improving the quality level of enterprises' activities and forming a region based on the experience of the tourist standard of developed countries in the future.



А.Н. Турекулова, доктор PhD¹

Л.К. Мухамбетова*, к.э.н., доцент¹

Г.Т. Лесбаева, д.э.н., профессор²

Б.Т. Череева, доктор PhD, доцент¹

Учреждение «Esil University»,

г. Астана, Казахстан¹

Международный университет «Астана»,

г. Астана, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: lmuhambetova@mail.ru

ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ МАНГИСТАУСКОЙ ОБЛАСТИ: ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ НАПРАВЛЕННОСТИ ЭКОНОМИКИ

В статье проведен анализ динамики основных демографических показателей Мангистауской области, что позволяет выявить потенциальную обеспеченность региона трудовыми ресурсами в среднесрочном и долгосрочном периодах. Определена возрастная структура городского и сельского населения. Выявлено, что для региона характерен высокий уровень урбанизационных процессов, соответствующий общереспубликанской тенденции. Рассмотрены основные показатели рынка труда, показывающие, что на сегодняшний день регион не испытывает дефицита в рабочей силе. Проведен анализ распределения занятого населения по направлениям деятельности. Выявлен сложившийся дисбаланс в структуре занятости населения, предопределенный монопрофильностью экономики региона. Установлено, что в регионе преобладает наемный труд в ущерб развитию предпринимательской деятельности. Проведен анализ ситуации, связанной с безработицей. Определено, что при неуклонном росте уровня безработицы в Мангистауской области, данное явление преимущественно отражается на жителях сельской местности, представительницах женского пола трудоспособного возраста независимо от места проживания. Выяснено, что происходит достаточно активный миграционный отток сельской молодежи в городскую местность, что со временем может привести к изменению возрастного состава сельских поселений. Разработаны предложения по применению рационального подхода в использовании трудовых ресурсов региона, в том числе молодежи.

Ключевые слова: регион, моноструктурная экономика, доминирующая отрасль, демографическая ситуация, процессы урбанизации, трудоспособное население, миграционные потоки, городская местность, сельское население, молодежь, рынок труда, занятость населения, безработица.

Кілт сөздер: аймақ, моноқұрылымдық экономика, басым сала, демографиялық жағдай, урбанизация үдерістері, еңбекке қабілетті халық, көші-қон ағындары, қалалық жер, ауыл халқы, жастар, еңбек нарығы, халықты жұмыспен қамту, жұмыссыздық.

Keywords: region, monostructural economics, the dominant industry, demographic situation, urbanization processes, able-bodied population, migration flows, urban area, rural population, young people, the labor market, employment of the population, unemployment.

JEL classification: J11, J21

Введение. Развитие экономики Казахстана во многом определяется состоянием его регионов. При этом производственный потенциал региона находится во взаимосвязи с имеющимися трудовыми ресурсами. В регионах с монопрофильной экономикой наблюдается разбалансированность занятости населения, когда подавляющая часть жителей стремится работать на предприятиях доминирующих отраслей, отдавая предпочтение наемному труду. В регионах с моноструктурной экономикой приоритетные направления развития обычно определяются с учетом отраслевой специализации. Жесткая зависимость населения от функционирования отдельной отрасли способствует возникновению явлений, которые не всегда благоприятно влияют на устойчивое социально-экономическое развитие региона. Кроме того, происходят изменения в некоторых характеристиках рынка труда. Несоответствие потребностям работодателей профессионального состава трудовых ресурсов, сокращение штата, остановки предприятий приоритетных отраслей, усугубляют ситуацию с безработицей, снижают уровень и качество жизни жителей, способствуют повышению социального напряжения в регионе. В связи с этим повышается актуальность изучения региональных рынков труда с учетом их демографических, миграционных, поселенческих и иных аспектов.

Цель исследования состоит в изучении состояния потенциального и реального рынка труда в регионе с моноструктурной экономикой.

Цель исследования предопределила выдвижение следующих задач:

- на основе анализа демографических показателей выяснить потенциальные трудовые ресурсы региона;

- исследовать основные индикаторы текущего рынка труда; провести анализ структуры занятости населения;

- определить ситуацию с безработным населением с учетом их распределения по полу, возрасту и месту проживания;

- выявить сформировавшиеся тенденции в структурном распределении трудовых ресурсов и проблемные моменты в использовании трудового потенциала региона.

Исследование осуществлялось с использованием методов дедукции и индукции, сопоставления и сравнения, а также статистических и экономических методик.

Обзор литературы. Вопросы занятости населения, рынка труда, а также закономерностей его функционирования, рассматриваются в трудах многих зарубежных и казахстанских исследователей [1, 2, 3, 4, 5]. В то же время немало работ посвящается изучению изменений в структуре занятости населения, отношений занятости, а также рационализации и эффективности использования труда [6, 7, 8]. В рамках социально-экономического развития регионов повышается интерес к вопросам взаимосвязи трудового потенциала с демографической политикой, поскольку во многих регионах страны наблюдается снижение естественного прироста населения, уровня рождаемости, что в перспективе может отразиться на обеспеченности трудовыми ресурсами [9]. Отдельные исследователи обращают внимание на то, что структурные изменения в экономике приводят к усилению межотраслевого и межрегионального перемещения рабочей силы. В свою очередь данные процессы актуализируют проблему недостаточности квалифицированных кадров в дотационных регионах и их избыточности в регионах-донорах [10, 11]. Некоторые исследователи озабочены не только межрегиональным перемещением трудоспособного населения, в первую очередь молодежи, но и увеличением миграционных потоков внутри регионов. При этом отмечаются такие негативные последствия подобных процессов, как кардинальное изменение возрастной структуры сельских жителей, снижение социально-трудового потенциала, старение населения, декапитализация человеческого капитала в сельском сообществе [12]. Тем не менее, в недостаточной степени изучены вопросы развития региональных экономик с учетом демографической ситуации, уровня обеспеченности трудовыми ресурсами, особенностей занятости населения.

Основная часть. Мангистауская область, находящаяся на юго-западной части Республики Казахстан, по отдельным параметрам отличается от многих регионов страны. Так, в советский период времени регион специализировался на добыче и переработке урана, выполняя важнейшую роль в создании так называемого ядерного щита СССР. После распада Советского Союза область переориентировалась на добычу нефти и газа, выступая в качестве региона-донора. Общеизвестно, что в Мангистауской области нефтегазовая промышленность является доминирующей отраслью.

В Мангистауской области, площадь которой составляет 165642 км², доля жителей равна 3,8% от общей численности населения республики. Плотность населения (4,63 чел/км²) ниже общереспубликанского значения (7,5 чел/км²) в 1,6 раза. Правда, в последние годы наблюдается ежегодное увеличение численности населения. Так, в 2022 году по отношению к предыдущему периоду количество жителей региона возросло на 3,7%, а в 2023 году по сравнению с прошлым годом – на 2,8%. В целом за трехлетний период численность населения Мангистауской области увеличилась на 47,5 тыс. человек, что означает 6,6% прироста.

В регионе ускоренными темпами развиваются процессы урбанизации. На фоне сокращения количества сельского населения (2,7%) численность городского населения возросла на 20,6%. Можно сказать, что процессы урбанизации способствовали изменению долевого соотношения городского и сельского населения. К примеру, если в 2021 году число сельских жителей в 1,5 раза превышало численность городских жителей, то в последующие годы соотношение сократилось до 1,2.

Таблица 1

Основные демографические показатели Мангистауской области (на начало года)*

Показатели	Год			Отклонения 2023 г. от 2021 г.	
	2021	2022	2023	(+, -)	%
Численность населения, тыс. человек, в том числе:	719,6	745,9	767,1	47,5	106,6
- городское	287,7	336,1	346,9	59,2	120,6
- сельское	431,9	409,8	420,2	-11,7	97,3
Из общей численности населения в возрасте, тыс. человек:					
- 0-15 лет	270,3	288,0	296,8	26,5	109,8
- 16-62 (57) лет	399,1	412,6	415,7	16,6	104,2
- 63 (58) лет и старше	50,2	45,1	54,6	4,4	108,8
Ожидаемая продолжительность жизни при рождении, лет:					
- все население	71,1	70,57	75,83	4,73	106,7
- мужчины	67,16	66,72	72,09	4,93	107,3
- женщины	75,13	74,46	79,42	4,29	105,7
На 1000 человек:					
- родившихся	30,65	31,97	28,53	-2,12	93,1
- умерших	5,93	6,14	4,05	-1,88	68,3
- естественный прирост	24,72	25,84	24,47	-0,25	99,0
- число браков	7,09	7,72	6,8	-0,29	95,9
- число разводов	1,96	1,84	1,77	-0,19	90,3
Младенческая смертность (на 1000 живорожденных)	8,32	9,18	7,96	-0,36	95,7
Сальдо миграции населения, тыс. человек	3,2	2,5	2,6	-0,6	81,3

* Составлена авторами на основе источника [13]

Следует заметить, что удельный вес детей в общей численности населения республики за последние годы возрос с 32,3% до 33,3%. В Мангистауской области данный показатель несколько выше и имеет тенденцию к росту. К примеру, в 2021 году доля детей в возрасте до 15 лет в общем количестве проживающих в регионе составляла 37,6%, в 2022 году – 38,6%, а в 2023 году – 38,7%. Рост удельного веса детей в общем числе населения области связан с увеличением их количества на 9,8%. Этим объясняется тот факт, что среди всех регионов страны Мангистауская область относится к числу регионов с самым низким средним возрастом населения (27,6 лет).

В то же время темпы роста числа лиц старше трудоспособного населения более чем в 2 раза превышают темпы прироста численности трудоспособного населения. Правда, соотношение данных категорий существенно отличается. Так, за прошедшие годы удельный вес трудоспособного населения снизился с 55,5% до 54,2%. В то время как доля лиц старше трудоспособного населения, наоборот, возросла с 6,9% до 7,1%. Безусловно, данные колебания нельзя назвать критичными для экономики, а удельный вес лиц старше трудоспособного населения существенно ниже, чем во многих регионах страны.

Ожидаемая продолжительность жизни при рождении в Мангистауской области имеет тенденцию к росту, в том числе, как среди женщин, так и среди мужчин. При этом, если во многих регионах страны и в целом по республике разница в продолжительности жизни при рождении между женщинами и мужчинами составляет 7-9 лет, то в области разница не превышает 4 лет, что можно рассматривать как косвенный показатель более высокого уровня жизни. В то же время, согласно данным 2023 года, продолжительность жизни населения в регионе (75,83 лет) превышает республиканское значение (75,09 лет). В том числе это касается продолжительности жизни женщин (79,42 лет), когда республиканское значение находится на уровне 79,06 лет, а также мужчин (72,09 лет) при республиканском значении, равном 70,99 лет.

Однако наблюдается снижение естественного прироста населения, что, прежде всего, связано с уменьшением числа родившихся в расчете на 1000 человек населения. В естественном движении населения существенную роль играет число браков и разводов, которое имеет тенденцию к

уменьшению. Но при этом наблюдается незначительный рост соотношения коэффициентов брачности и разводимости с 3,6 в 2021 году до 3,8 в 2023 году, что можно расценивать как позитивный факт. К тому же обнадеживает коэффициент разводимости в Мангистауской области, находящийся на уровне ниже общереспубликанского значения. Следует отметить, что проблема разводов для Казахстана с каждым годом обостряется и актуализируется, поскольку в рейтинге стран за 2022 год по количеству разводов республика оказалась на 16 месте из 114 стран мира с коэффициентом разводимости, равным 2,5% в расчете на 1000 человек. Среди стран постсоветского пространства показатель Казахстана оказался лучше показателей России (3 место), Молдовы (4 место), Беларуси (5 место) и Украины (9 место) [14].

Необходимо подчеркнуть, что Мангистауская область является практически единственным регионом, где на протяжении ряда лет фиксируется положительное сальдо миграции. Причем это касается, как внешней, так и внутренней миграции населения с преобладаем последний. В рамках внешней миграции в Мангистаускую область преимущественно приезжают из стран СНГ. В 2021 году доля приехавших из ближнего зарубежья в общей численности прибывших составляла 92,5%, в 2022 году - 94,6%, в 2023 году – 96,4%. Следует заметить, что в 2021 году среди иммигрантов преобладали граждане Туркменистана (46,8% от числа прибывших), Узбекистана (40,2%), России (8,4%), Азербайджана (3,6%). К 2023 году ситуация несколько изменилась, поскольку среди прибывающих из ближнего зарубежья стали преобладать граждане Узбекистана (удельный вес 75,9%). Также в регион продолжали прибывать граждане Туркменистана (17,2%), России (3,5%), Азербайджана (2,5%).

Таблица 2

Распределение населения по возрастным группам и месту проживания (на начало года)*

Показатели	Год			Отклонения 2023 г. от 2021 г.	
	2021	2022	2023	(+, -)	%
Все население, в т.ч. в возрасте, лет:	719 571	745 909	767 107	47 536	106,6
- до 1 года	21 581	23 017	21 420	-161	99,3
- 1-14	237 546	252 482	261 471	23 925	110,1
- 15-34	208 327	212 808	216 084	7 757	103,7
- 35-64	218 479	221 223	228 858	10 379	104,8
- 65 и старше	33 638	36 374	39 274	5 636	116,8
Городское население, в т.ч. в возрасте, лет:	287 713	336 108	346 906	59 193	120,6
- до 1 года	8 834	12 100	9 380	546	106,2
- 1-14	88 326	108 104	114 419	26 093	129,5
- 15-34	79 787	93 503	95 329	15 542	119,5
- 35-64	95 156	103 237	109 158	14 002	114,7
- 65 и старше	15 610	19 166	20 520	4 910	131,5
Сельское население, в т.ч. в возрасте, лет:	431 858	409 801	420 201	-11 657	97,3
- до 1 года	12 747	10 917	12 040	-707	94,5
- 1-14	149 220	144 378	147 052	-2168	98,5
- 15-34	128 540	119 305	120 755	-7785	93,9
- 35-64	123 323	117 990	121 600	-1723	98,6
- 65 и старше	18 028	17 208	18 754	726	104,0

* Составлена авторами на основе источника [13]

Как видно из таблицы 2, в течение последних лет в целом по Мангистауской области наиболее высокими темпами увеличивалось число жителей в возрасте 65 лет и старше (прирост 16,8%) и детей от 1 до 14 лет (10,1%). Самые низкие темпы роста характерны для молодежи в возрасте 15-34 лет (3,7%). Единственной возрастной категорией, где наблюдается сокращение численности, являются младенцы в возрасте до 1 года. Среди городского населения рост численности отмечен по всем возрастным категориям. Наиболее высокие темпы прироста городских жителей характерны для тех же возрастных групп, что и в целом по области. При этом численность молодежи, проживающей в городской местности, увеличилась на 19,5%. Среди городских жителей наименьший удельный вес характерен для младенцев в возрасте до 1 года. Причем доля младенцев

в общей численности городского населения сократилась с 3,1% до 2,5%. Примерно третью часть городских жителей составляют дети в возрасте 1-14 лет (32,9%) и третью часть – лица трудоспособного возраста в возрасте 35-64 лет (31,4%). Удельный вес молодежи за прошедшие годы остался практически неизменным, составляя 27,4-27,7% от числа городского населения.

По возрастной структуре несколько иная картина складывается в сельской местности. Так, наибольший удельный вес составляют дети в возрасте 1-14 лет. Доля этой возрастной категории в общей численности сельского населения увеличилась с 34,6% до 35%. В то время как удельный вес сельской молодежи, напротив, сократился с 29,8% до 28,7%, то есть на 1,1 процентных пункта. Практически такой же является доля сельских жителей в возрасте 35-64 лет. В то время как удельный вес младенцев в сельской местности остался без изменений (2,9%), а лиц старше 65 лет оказался на уровне 4,2-4,5%.

Таблица 3

Основные индикаторы рынка труда Мангистауской области (на начало года)*

Показатель	Год			Отклонения 2023 г. от 2021 г.	
	2021	2022	2023	(+, -)	%
Рабочая сила, тыс. человек	324,2	348,6	350,5	26,3	108,1
Доля рабочей силы в численности населения, %	72,0	75,8	74,6	2,6	103,6
Занятое население, тыс. человек	308,4	331,7	332,7	24,3	107,9
Уровень занятости, %	95,1	95,2	94,9	-0,2	99,8
Наемные работники, тыс. человек	291,4	314,2	311,2	19,8	106,8
Доля в численности занятого населения, %	94,5	94,7	93,5	-1,0	98,9
Самостоятельно занятые работники, тыс. человек	17,1	17,5	21,5	4,4	125,7
Доля в численности занятого населения, %	5,5	5,3	6,5	1,0	118,2
Безработное население, тыс. человек	15,8	16,9	17,8	2,0	112,7
Уровень безработицы, %	4,9	4,8	5,1	0,2	104,1

* Составлена авторами на основе источника [13]

В соответствии с данными таблицы 3, в Мангистауской области наблюдается увеличение численности рабочей силы; прирост составил 8,1%. Среди всех регионов республики более высокий прирост числа рабочей силы зафиксирован только в городе Астана (11%). Примерно такие же темпы прироста характерны для занятого населения. В общем числе занятых подавляющую часть составляют наемные работники. Правда, их доля за последние годы несколько снизилась. Тем не менее, удельный вес наемных работников остается достаточно высоким (72%) и значительно превышает среднереспубликанское значение. В то же время наблюдается увеличение численности самостоятельно занятых работников. За последние годы их количество возросло на 25,7%, а доля данной категории занятых достигла 6,5%. Нужно отметить, что удельный вес самостоятельно занятых работников в Мангистауской области является самым низким среди всех регионов страны.

Таблица 4

Распределение занятого населения по видам экономической деятельности (на начало года), тыс. человек*

Показатель	Год			Отклонения 2023 г. от 2021 г.	
	2021	2022	2023	(+, -)	%
1	2	3	4	5	6
Занятое население, в том числе:	308,4	331,7	332,7	24,3	107,9
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	2,8	4,4	2,9	0,1	103,6
Промышленность, в том числе:	77,4	78,7	78,6	1,2	101,6
- горнодобывающая промышленность	39,2	40,1	38,1	-1,1	97,2
- обрабатывающая промышленность	18,3	17,9	20,5	2,2	112,0
- снабжение электроэнергией, газом	12,9	13,6	12,6	-0,3	97,7
- водоснабжение	7,1	7,1	7,5	0,4	105,6
Строительство	25,7	27,0	25,3	-0,4	98,4
Оптовая и розничная торговля	28,3	33,3	32,1	3,8	113,4

1	2	3	4	5	6
Транспорт и складирование	27,9	26,5	26,4	-1,5	94,6
Предоставление услуг по проживанию и питанию	5,9	8,7	8,3	2,4	140,7
Информация и связь	5,9	5,9	6,9	1,0	116,9
Финансовая и страховая деятельность	8,3	10,2	12,9	4,6	155,4
Операции с недвижимым имуществом	7,7	8,3	7,8	0,1	101,3
Профессиональная, научная и техническая деятельность	9,7	11,3	11,3	1,6	116,5
Деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания	14,8	18,4	17,3	2,5	116,9
Государственное управление и оборона	15,5	14,2	14,6	-0,9	94,2
Образование	40,8	44,5	45,9	5,1	112,5
Здравоохранение и социальное обслуживание населения	18,0	19,1	22,2	4,2	123,3
Искусство, развлечения и отдых	9,2	8,7	8,6	-0,6	93,5
Предоставление прочих видов услуг	8,7	8,4	9,1	0,4	104,6

* Составлена авторами на основе источника [13]

В соответствии с таблицей 4, наиболее высокие темпы увеличения числа занятых зафиксированы в финансовой и страховой деятельности (55,4%), сфере предоставления услуг по проживанию и питанию (40,7%), здравоохранении и социальном обслуживании населения (23,3%). В незначительной степени возросла численность работающих в сфере операций с недвижимым имуществом и в промышленности, что не соответствует общереспубликанской тенденции. Вместе с тем, число занятых сократилось в строительстве, государственном управлении и обороне, сфере искусства и развлечений. При этом практически четвертая часть занятого населения Мангистауской области работает на промышленных предприятиях. Правда, за прошедшие годы удельный вес занятых в сфере промышленности в общем количестве занятого населения уменьшился с 25,2% до 23,7%. Тем не менее, данный показатель практически в 2 раза превышает среднереспубликанское значение (12,3%). Среди тех, кто занят в промышленности, около половины работает на предприятиях горнодобывающей отрасли, четвертая часть – на обрабатывающих предприятиях, примерно пятая часть – в сфере снабжения электроэнергией и газом.

Более десятой части всего занятого населения региона трудится в сфере образования. Причем численность занятых в этой сфере ежегодно растет, что объясняется увеличением числа детей школьного возраста. При этом в Мангистауской области наблюдается тенденция роста численности мужчин, работающих в средних школах. Данная тенденция особенно характерна для образовательных учреждений, расположенных в сельской местности [15]. В то же время четвертая часть занятого населения области работает в строительной отрасли, сфере транспорта и складирования, оптовой и розничной торговле. Доля занятых в строительстве, транспорте и складировании (7,6% и 7,9% соответственно) соответствует общереспубликанским значениям (на уровне 7%). Около десятой части работающих занято в торговле, что практически в 2 раза меньше, чем аналогичный показатель на уровне республики.

Однако определенная часть населения Мангистауской области оказалась в составе незанятого населения. Как видно из таблицы 5, рынок труда региона характеризуется ежегодным увеличением количества безработного населения. Так, в 2022 году по отношению к прошлому году прирост числа безработных составил 7%, что преимущественно связано с ситуацией, вызванной пандемией. Правда, в 2023 году темпы прироста безработных по отношению к предыдущему году несколько снизились и оказались на уровне 5,3%. Причем без работы остаются преимущественно представительницы женского пола. К примеру, в 2021 году безработных женщин было больше, чем мужчин с таким же статусом в 1,8 раза, в 2022 году – в 3,3 раза, в 2023 году – в 2,5 раза. При этом, если численность безработных мужчин уменьшилась на 10,7%, то количество безработных женщин, наоборот, возросло на 25,4%.

Рост уровня безработицы происходил за счет увеличения числа безработных в городской местности (32,8%). Тем не менее, количество сельских жителей, не имеющих работу, все годы преобладало над численностью безработных в городской местности. Например, в 2021 году

удельный вес безработных, проживающих в сельской местности, в общем количестве безработных региона составлял 61,4%, в 2022 году – 61,5%, а в 2023 году – 54,5%. В городской местности более чем в 2 раза увеличилось число безработных женщин в возрасте 25-54 лет, а именно женщин, находящихся в трудоспособном возрасте, имеющих профессию и определенный опыт работы, и женщин, относящихся к категории молодежи. В то время как в сельской местности возросла численность безработных мужчин в возрасте 25-54 лет (на 17,6%) и в возрасте 55-64 лет (в 4 раза). В данный возрастной интервал входят лица трудоспособного возраста: молодежь, мужчины со стажем работы и мужчины предпенсионного возраста.

Таблица 5

**Распределение безработного населения по возрасту, полу и месту проживания
(на начало года), тыс. человек***

Показатели	2021 г.		2022 г.		2023 г.		Отклонения 2023 г. от 2021 г., %	
	муж.	жен.	муж.	жен.	муж.	жен.	муж.	жен.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Безработное население, в т.ч. в возрасте, лет	5,6	10,2	3,9	13,0	5,0	12,8	89,3	125,4
15-24	0,6	0,5	0,6	0,4	0,3	0,3	50,0	60,0
25-54	4,1	9,2	3,1	12,1	4,1	12,3	100,0	133,7
55-64	0,9	0,5	0,2	0,5	0,6	0,2	66,7	40,0
В городской местности								
Безработное население, в т.ч. в возрасте, лет	3,5	2,6	1,6	4,9	2,4	5,7	68,6	в 2,2 раза
15-24	0,3	-	0,3	0,2	0,1	0,1	33,3	-
25-54	2,4	2,3	1,2	4,7	2,1	5,6	87,5	в 2,4 раза
55-64	0,8	0,3	0,1	-	0,2	0,1	25,0	33,3
В сельской местности								
Безработное население, в т.ч. в возрасте, лет	2,1	7,6	2,3	8,1	2,6	7,0	123,8	92,1
1	2	3	4	5	6	7	8	9
15-24	0,3	0,5	0,3	0,2	0,2	0,2	66,7	40,0
25-54	1,7	6,9	1,9	7,4	2,0	6,7	117,6	97,1
55-64	0,1	0,2	0,1	0,5	0,4	0,1	в 4 раза	50,0

* Составлена авторами на основе источника [13]

Закключение. Мангистауская область обладает значительным экономическим и трудовым потенциалом для дальнейшего развития, на сегодняшний день в достаточной степени обеспечена населением трудоспособного возраста. В то же время, несмотря на сложные климатические условия, область остается привлекательной для мигрантов, поскольку относится к числу регионов с высоким уровнем доходов. Однако наблюдается появление отдельных сигналов, которые со временем могут сформироваться в устойчивые тенденции. Так, при растущих темпах урбанизационных процессов именно в городской местности происходит снижение уровня рождаемости. При том, что трудоспособным населением со значительным опытом работы в большей мере обеспечены города, что предполагает наличие определенной конкуренции за рабочие места, именно туда стремится уезжать сельская молодежь. Ориентация подавляющей части населения на наемный труд не способствует развитию среднего и малого бизнеса. Продолжение приоритетного развития одних отраслей при игнорировании других в долгосрочной перспективе может привести к разбалансированию структуры местной экономики и занятости населения. На наш взгляд, отказавшись от узконаправленной специализации региона, следует развивать широкий спектр отраслей, являющихся перспективными для экономики; создавать рабочие места, социальную инфраструктуру в сельской местности с целью повышения уровня благосостояния

местных жителей и удержания/привлечения молодежи; целенаправленно развивать предпринимательство, особенно в сельской местности, при активной поддержке местных органов власти.

Статья подготовлена в рамках проекта на тему ИРН АР13068599 «Социально-трудовое и экономическое поведение молодежи в условиях становления цифрового общества как форма проявления жизненных целей и ценностных ориентаций»

ЛИТЕРАТУРА

1. Конуспаев Р.К., Жумагулова А.К., Утегенова Ж.С., Бимагамбетова Б.К. Современные тенденции развития занятости на рынке труда Казахстана // Вестник КазУЭФМТ. – 2022. – № 3. – С. 303-308.
2. Байдыбекова С.К., Сауранбай С.Б., Абенова Г.И. Рынок труда и проблемы формирования занятости в Республике Казахстан // Вестник КазУЭФМТ. – 2023. – № 1. – С. 80-88.
3. Ешпанова Д.Д., Айтказина М.А., Каршалова А.Д., Жайлауов Е.Б. Инклюзивный рынок труда: концепция и ключевые аспекты // Вестник КазУЭФМТ. – 2023. – № 3. – С. 44-51.
4. Имашев А.Б., Бейсенгалиев Б.Т., Турекулова Д.М., Аманжолов Ж.М. Рынок труда Жамбылской области: особенности функционирования и возможности развития // Вестник КазУЭФМТ. – 2023. – № 4. – С. 44-50.
5. Экаев П. Рынок труда и государственная политика занятости // Символ науки. – 2023. – № 10-1. – С. 84-85.
6. Иванова К.А. Качественные характеристики занятости: дифференциация смежных понятий // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2019. – № 3-1. – С. 56-62.
7. Сальжанова З.А., Турсумбаева М.Ж., Раимбеков Б.Х., Спанова Б.К. Особенности самозанятости предпенсионного возраста в Казахстане // Вестник КазУЭФМТ. – 2023. – № 4. – С. 159-166.
8. Камысбаев М.К., Омарбакиев Л.А., Низамдинова А.К. Состояние занятости в аграрном секторе экономики Казахстана // Вестник университета «Туран». – 2019. – № 4. – С. 118-123.
9. Хишаева Ж.Т. Анализ состояния рынка труда Карагандинской области // Вестник университета «Туран». – 2020. – № 3. – С. 123-128.
10. Курманова Г.К., Ким А.А., Суханбердина Б.А. Анализ показателей миграции населения // Вестник университета «Туран». – 2020. – № 1. – С. 70-75.
11. Имиров Ш.Н., Бимендиева Л.А., Ахметова З.Б. Современные механизмы повышения конкурентоспособности региона // Вестник университета «Туран». – 2020. – № 2. – С. 194-198.
12. Сабирова Р.К., Муфтигалиева А.А., Куангалиева Т.К., Бисембиева Ж.К. Современное состояние миграции Казахстана в условиях цифровой экономики // Вестник университета «Туран». – 2020. – № 3. – С. 116-122.
13. Мангистауская область. Предварительные данные за 2022 год. Краткий статистический ежегодник. – Актау: Департамент Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК по Мангистауской области. – 2023. – 155 с.
14. Казахстан вошел в топ-20 стран по количеству разводов [Электронный ресурс]. – URL: www.nur.kz/society/kazakhstan-voshel-v-top-20-stran-mira-po-kolichestvu-razvodov.
15. Учителей-мужчин стало больше в Мангистауской области [Электронный ресурс]. – URL: kz/ru/news/social/item/uchitelej-muzhchin-stalo-bolshe-v-mangistauskoj-oblasti.

REFERENCES

1. Konuspaev R.K., Zhumagulova A.K., Utegenova Zh.S., Bimagambetova B.K. Sovremennye tendencii razvitiya zanyatosti na rynke truda Kazahstana [Current trends in the development of employment in the labor market of Kazakhstan] // Vestnik KazUEFMT. – 2022. – № 3. – S. 303-308 [in Russian].
2. Bajdybekova S.K., Sauranbaj S.B., Abenova G.I. Rynok truda i problemy formirovaniya zanyatosti v Respublike Kazahstan [The labor market and problems of employment formation in the Republic of Kazakhstan] // Vestnik KazUEFMT. – 2023. – № 1. – S. 80-88 [in Russian].
3. Eshpanova D.D., Ajtkazina M.A., Karshalova A.D., Zhajlauov E.B. Inklyuzivnyj rynek truda: koncepciya i klyuchevye aspekty [Inclusive labor market: concept and key aspects] // Vestnik KazUEFMT. – 2023. – № 3. – S. 44-51 [in Russian].

4. Imashev A.B., Bejsengaliev B.T., Turekulova D.M., Amanzholov Zh.M. Rynok truda Zhambylskoj oblasti: osobennosti funkcionirovaniya i vozmozhnosti razvitiya [The labor market of Zhambyl region: features of functioning and development opportunities] // Vestnik KazUEFMT. – 2023. – № 4. – S. 44-50 [in Russian].
5. Ekaev P. Rynok truda i gosudarstvennaya politika zanyatosti [The labor market and government employment policy] // Simvol nauki. – 2023. – № 10-1. – S. 84-85 [in Russian].
6. Ivanova K.A. Kachestvennye harakteristiki zanyatosti: differenciaciya smezhnyh ponyatij [Qualitative characteristics of employment: differentiation of related concepts] // Vestnik Altajskoj akademii ekonomiki i prava. – 2019. – № 3-1. – S. 56-62 [in Russian].
7. Salzhanova Z.A., Tursumbaeva M.Zh., Raimbekov B.H., Spanova B.K. Osobennosti samozanyatosti predpensionnogo vozrasta v Kazahstane [Features of self-employment of pre-retirement age in Kazakhstan] // Vestnik KazUEFMT. – 2023. – № 4. – S. 159-166 [in Russian].
8. Kamysbaev M.K., Omarbakiev L.A., Nizamdinova A.K. Sostoyanie zanyatosti v agrarnom sektore ekonomiki Kazahstana [The state of employment in the agricultural sector of the economy of Kazakhstan] // Vestnik universiteta «Turan». – 2019. – № 4. – S. 118-123 [in Russian].
9. Hishaueva Zh.T. Analiz sostoyaniya rynka truda Karagandinskoj oblasti [Analysis of the state of the labor market in the Karaganda region] // Vestnik universiteta «Turan». – 2020. – № 3. – S. 123-128 [in Russian].
10. Kurmanova G.K., Kim A.A., Suhanberdina B.A. Analiz pokazatelej migracii naseleniya // Vestnik universiteta «Turan». – 2020. – № 1. – S. 70-75 [in Russian].
11. Imirov Sh.N., Bimendieva L.A., Ahmetova Z.B. Sovremennye mehanizmy povysheniya konkurentosposobnosti regiona [Modern mechanisms for improving the competitiveness of the region] // Vestnik universiteta «Turan». – 2020. – № 2. – S. 194-198 [in Russian].
12. Sabirova R.K., Muftigaliev A.A., Kuangaliev T.K., Bisembieva Zh.K. Sovremennoe sostoyanie migracii Kazahstana v usloviyah cifrovoj ekonomiki [The current state of migration in Kazakhstan in the digital economy] // Vestnik universiteta «Turan». – 2020. – № 3. – S. 116-122 [in Russian].
13. Mangistauskaya oblast. Predvaritelnye dannye za 2022 god. Kratkij statisticheskiy ezhegodnik. [Mangystau region. Preliminary data for 2022. A short statistical yearbook]. – Aktau: Departament Byuro nacionalnoj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam RK po Mangistauskoj oblasti. – 2023. – 155 s. [in Russian].
14. Kazahstan voshel v top-20 stran po kolichestvu razvodov [Kazakhstan has entered the top 20 countries in terms of the number of divorces] [Elektronny resurs]. – URL: www.nur.kz/society/kazahstan-voshel-v-top-20-stran-mira-po-kolichestvu-razvodov [in Russian].
15. Uchitelej-muzhchin stalo bolshe v Mangistauskoj oblasti [There are more male teachers in the Mangystau region] [Elektronny resurs]. – URL: kz/ru/news/social/item/uchitelej-muzhchin-stalo-bolshe-v-mangistauskoj-oblasti [in Russian].

Турекулова А.Н., Мухамбетова Л.К., Лесбаева Г.Т., Череева Б.Т.

**МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫНЫҢ ЕҢБЕК РЕСУРСТАРЫ:
ЭКОНОМИКАНЫҢ БАҒЫТЫНА БАЙЛАНЫСТЫ
ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ПАЙДАЛАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Аңдатпа

Мақалада Маңғыстау облысының негізгі демографиялық көрсеткіштерінің динамикасына талдау жүргізілді, бұл өңірдің орта және ұзақ мерзімді кезеңдерде еңбек ресурстарымен әлеуетті қамтамасыз етілуін анықтауға мүмкіндік береді. Қала және ауыл тұрғындарының жасына қатысты құрылымы анықталды. Өңір үшін жалпы республикалық үрдіске сәйкес келетін урбанизациялық процестердің жоғары деңгейі тән екені белгіленді. Еңбек нарығының негізгі көрсеткіштері қарастырылды, бұл өңірде бүгінгі таңда жұмыс күшінің тапшылығы жоқ екенін көрсетті. Жұмыспен қамтылған халықтың қызмет бағыттары бойынша бөлінуіне талдау жүргізілді. Өңір экономикасының монопрофильділігімен алдын ала анықталған халықты жұмыспен қамту құрылымында қалыптасқан теңгерімсіздік анықталды. Өңірде кәсіпкерлік қызметті дамытуға зиян келтіретін жалдамалы еңбек басым екені айқындалған. Жұмыссыздыққа байланысты жағдайға талдау жасалды. Маңғыстау облысында жұмыссыздық деңгейінің тұрақты өсуімен бұл құбылыс негізінен ауылдық жерлердің тұрғындарына, тұрғылықты жеріне қарамастан, еңбекке қабілетті жастағы әйел жынысына әсер ететіні анықталды. Ауыл жастарының қалалық жерлерге белсенді көші-қон ағыны бар екендігі белгіленді, бұл уақыт өте келе ауылдық елді мекендердің жас құрамының өзгеруіне әкелуі мүмкін. Өңірдің еңбек ресурстарын, оның ішінде жастардың, пайдалануда ұтымды тәсілді қолдану бойынша ұсыныстар әзірленді.

Turekulova A., Mukhambetova L., Lesbaeva G., Chereeva B.

**HUMAN RESOURCES OF THE MANGYSTAU REGION:
FEATURES OF FORMATION AND USE DEPENDING
ON THE DIRECTION OF THE ECONOMY**

Annotation

The article analyzes the dynamics of the main demographic indicators of the Mangystau region, which allows us to identify the potential availability of labor resources in the region in the medium and long term. The age structure of the urban and rural population has been determined. It is revealed that the region is characterized by a high level of urbanization processes, corresponding to the national trend. The main indicators of the labor market are considered, showing that today the region does not experience a shortage in the labor force. The analysis of the distribution of the employed population by areas of activity is carried out. The existing imbalance in the employment structure of the population, predetermined by the mono-profile of the region's economy, has been revealed. It has been established that wage labor prevails in the region to the detriment of the development of entrepreneurial activity. The analysis of the situation related to unemployment has been carried out. It is determined that with a steady increase in the unemployment rate in the Mangystau region, this phenomenon mainly affects rural residents, women of working age, regardless of their place of residence. It was found out that there is a fairly active migration outflow of rural youth to urban areas, which over time may lead to a change in the age composition of rural settlements. Proposals have been developed for the application of a rational approach to the use of the region's labor resources, including youth.



G. Kalkabayeva*, c.e.s., assoc. professor

A. Kurmanalina, c.e.s., professor

A. Atabayeva, PhD, assoc. professor

Karaganda University named after academician

E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan

* – main author (author for correspondence)

e-mail: aisanatazhbaeva@mail.ru

INVESTMENTS IN FIXED ASSETS: CONTRIBUTION TO THE ECONOMIC GROWTH OF KAZAKHSTAN

The article examines the sectoral investment in fixed assets in Kazakhstan, explores the problem of imbalance in investment flows between economic sectors. The objective of the article is to ascertain the interrelation of production volumes, produced by industries of Kazakhstan, sectoral investments in fixed assets based on the development of an econometric model. The study identifies current trends and directions of investment flows, the share of sectoral investments to the contribution of industries to the country's GDP. Based on cluster analysis, groups of industries have been identified that the homogeneous in terms proportion of sectoral investment in fixed assets, output and contribution to GDP, as well as the correlation between indicators. It was found that the industries of the second cluster, which includes manufacturing and trade, afford the greatest return on investment. The economic-mathematical model was developed for determining the correlation between sectoral investment flows in fixed assets and the output volume of the various sectors of the economy in Kazakhstan. According to the Findings of the econometric model, the closeness of the statistical relationship was determined, so the elasticity coefficients between analyzed indicators were obtained. The rating of sectoral investment by their impact on output volumes was determined by calculating the values of regression coefficients. The results were obtained during the research are recommended for using in developing strategic directions for industry, implementing investment policy and the investment attractiveness of the Kazakhstani industries.

Additional information: The study was carried out within the framework of a project «Optimal level of investment to achieve sustainable economic growth in Kazakhstan», financed by the National Bank of Kazakhstan.

Keywords: investment, econometric model, investment flows, fixed assets, correlation, regression, influence model.

Кілт сөздер: инвестициялық салымдар, эконометриялық модель, инвестициялық қамтамасыз ету, негізгі капитал, регрессия, корреляция, әсер ету моделі.

Ключевые слова: инвестиционные вложения, эконометрическая модель, инвестиционные потоки, основной капитал, регрессия, корреляция, модель влияния.

JEL classification: G31

Introduction. In order to maintain and accelerate economic growth, decisive structural economic reforms are needed in Kazakhstan with the creation of effective incentives to expand investments and enhance their positive effect. It is obvious that the activities of production sectors must be provided with financial resources, including investment ones, which must be aimed at financing the processes of economic diversification, the qualitative development of priority sectors of the economy and the expansion of the innovation sector. Even small investments can have a significant beneficial effect on the economic development of the country. The Concept of the Investment Policy of the Republic of Kazakhstan notes the need to raise investment in fixed assets to 25,1 of GDP and increase foreign direct investment inflows to \$25,5 billion by 2026 [1]. These investment flows will be directed to priority sectors, among which industries with the greatest contribution to the production of goods with high added value and towards the advancement of the national economy have been identified.

The task of ensuring an optimal level of investment that meets the needs and capabilities of each sector of the economy is very relevant and significant. The strong demand for investment resources is evidenced by the high depreciation rate of fixed assets, which reached 50-70% in certain sectors of Kazakhstan's economy. Meanwhile, investment in fixed assets as percentage of the country's GDP do not exceed 18% [2].

The necessity to address investment support challenges across industries, reduce sectoral imbalances, and harness substantial investment potential in economic sector development and transformation processes necessitates a thorough reconsideration of specificities, methods, and tools for regulating investment flows.

This underscores the importance of researching a new investment policy model capable of generating positive macroeconomic impacts and establishing robust foundations for sustainable economic growth.

The relevance of the research topic, the presence of unresolved problems and the potential creative role of investments in ensuring high-quality economic growth and structural shifts in the national economy, of course, requires a deep rethinking of the specifics, methods and tools for regulating investment investments and necessitates the search for a fundamentally new model of investment support for industries capable of generating the necessary macroeconomic effects and creating solid foundations for stable growth economy.

The objective of the study is to determine the interrelation between production volumes in economic sectors in Kazakhstan and investment flows in fixed capital based on the development of an econometric model. The formation of a well-founded assessment of the influence of sectoral investments in fixed assets will give an opportunity for formulating the recommendations for improving investment policy and increasing the investment attractiveness of industries.

The methodological foundation of the article drew upon research findings from both domestic and international scholars specializing in theoretical concepts of economic growth and investment, as well as the regulation of investment flows across different sectors. The study employed scientific methods such as statistical analysis, and econometric modeling.

Statistical information from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, other domestic and foreign databases and international organizations was used as the information base of the study. When developing an econometric model, indicators of economic development of Kazakhstan, development of industries, investment investments and other necessary indicators for the period 2003-2023 were used.

Literature review. There are different points of view among researchers about the impact of investments on macroeconomic indicators, including GDP growth. Overall, the research affirms that investments contribute positively to economic development [3]. In the work of Afonso A., St. Aubyn M. to study the impact and effects of displacement and inflow, a VAR analysis was used for 17 OECD countries, which revealed the positive impact of public investment on economic growth in most countries, the positive effect of private investment on economic growth in all the studied countries, as well as the presence of displacement and inflow effects [4].

A study by Sağdıç E.N. et al. Confirms the significant impact of government investment incentives on the growth of regions and industries [5]. Exemption from customs duties and VAT, reduction of corporate tax, investments in projects, land allocation, infrastructure support, etc. were considered as investment incentives. The authors focused on identifying the effectiveness of regional investment incentives in terms of regional development of industries based on the use of panel data analysis and the creation of four models for assessing investment incentives for the economies of regions, agricultural, industrial and service sectors.

Kazakhstani researchers Esdauletova A.M., Demeuov N.B. note that a certain model of investment policy has been formed in our republic, based on the regulatory framework and institutional environment, which has enhanced the environment for investment and maintained the investment attractiveness of the economy [6]. In turn, Temirbayev B., Zagal K., Akhmetzhanova S., based on the calculation of the multiplier of the output of the intersectoral balance, assessed the effectiveness of investments in the context of industries, revealing that investments in the healthcare and social services sectors bring the greatest return [7].

It is important to mention that the existing empirical research mainly focuses on different research periods, data sets, economic indicators, countries, as well as various econometric approaches to studying the impact of investment components on the economic progress of nations. Although there are many studies on the impact of investments on economic development, existing studies do not address the problem of sectoral imbalance in investment flows, which leads to an overabundance of investment in some industries and a lack of investment in others. Given that each industry has its own optimal level of investment, which brings the greatest positive effect, further investigation is required in evaluating the impact of industry investments, as well as finding out which models and tools should be used in planning and managing investment flows to minimize imbalances in the investment provision of industries.

The main part. Of all the factors contributing to economic growth, investment in fixed assets stands out, as higher investments in this area result in the modernization of production facilities and as expansion of production capacities across companies and economic sectors. Figure 1 illustrates key indicators related to investments in fixed capital in Kazakhstan.

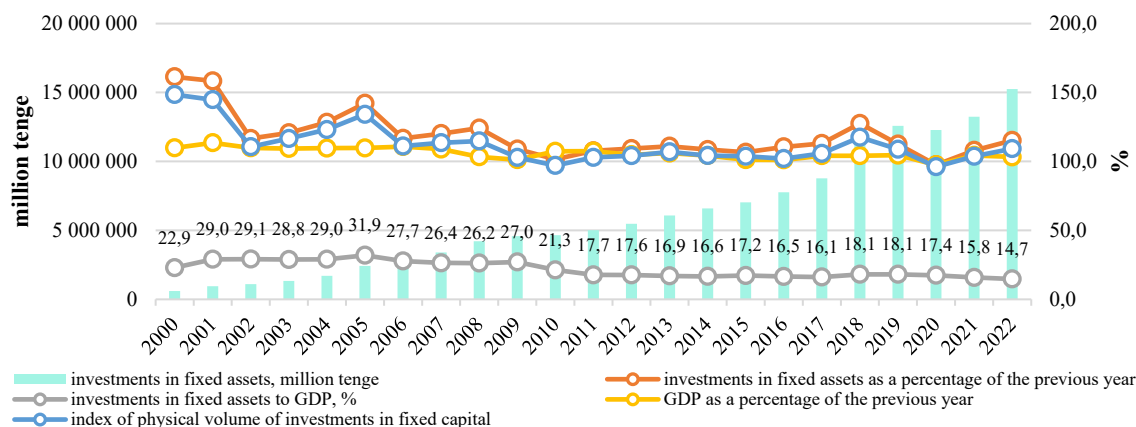


Figure 1. Investment in capital assets in the Republic of Kazakhstan for the period 2000-2022*

* Compiled by the authors based on data provided by the National Statistics Bureau of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan

The volume of investments in fixed assets for the period 2000-2022 increased from 595.6 billion tenge to 15.2 trillion tenge or more than 25 times. The rate of investment in Kazakhstan over the period 2000-2022 averaged 116.6%. The most significant growth was observed in 2001 and in 2004-2005 during the period of rising oil prices. It should be noted that only in 2010-2011 the GDP growth rate outpaced the growth rate of investments in fixed assets. This indicates the predominantly extensive development of our country's economy.

During the analyzed period 2000-2022, the share of investments in fixed assets in Kazakhstan's GDP varies from a fairly high level of 27-32% in 2001-2009 to a low level of 14.7-18.1% from 2011 to the present. The downward trend of this indicator is noticeable.

Analyzing the trends in the growth rate of investment in fixed assets (expressed as a percentage change from the previous year) and their share in GDP, it becomes evident that Kazakhstan has developed a notable growth potential fueled by increased investment volumes in the economy. However, concurrent with the rise in fixed assets investments, there has been a decline in labor productivity and product complexity. This diminishes the positive impact of investments on overall economic growth.

Analyzing the dynamics of the growth rate of investment in fixed assets (in % compared to the previous year) and the share of such investments in GDP, it should be noted that in Kazakhstan a certain growth potential has been formed, given by the volume of investments in the economy. However, in the context of increasing investment in fixed assets, there is a decrease in labor productivity and the complexity of products, which leads to a decrease in the positive impact of investments on economic growth.

The expanded distribution of investment in fixed assets by functional categories for the period 2000-2022 is shown in Figure 2. The intensity of investment processes in the areas of use is significantly differentiated: in some sectors of the economy, the volume of investment resources and the dynamics of their increase have a positive trend, in others, on the contrary, there is a decrease in investment volumes.

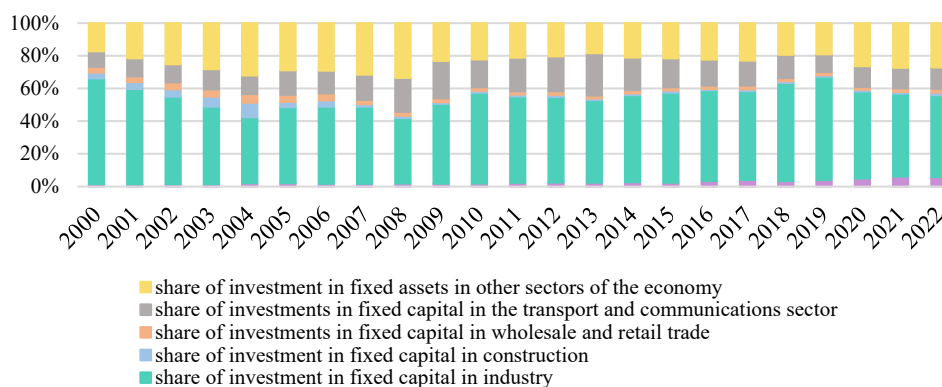


Figure 2. The composition of investment of fixed assets in the Republic of Kazakhstan by areas of use for 2000-2022*

* Compiled by the authors based on data provided by the National Statistics Bureau of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan

The sectoral distribution of investments in fixed assets in Kazakhstan has undergone notable changes. The most substantial increase has been observed in the non-manufacturing sector, particularly in real estate, where the share of investments has risen from 9,75% to 19,3%. Additionally, investments in transport and communications have increased to 12,6%, and investments in the agricultural sector have risen to 5,6%.

On the contrary, investment in the industrial sector from 2000 to 2022 decreased significantly from 64,8% to 48,4%, but they remain dominant in the overall sum of investments. In 2022, the mining industry accounted for the largest share of investments in fixed assets (29,2%) compared to other sectors. This includes investments in the extraction of crude oil and natural gas, which constituted 22,3% of total investments. The manufacturing received 10,4%, while electric power, gas, steam and other sectors combined received 8,8%. The substantial investment in fixed capital for the extraction of crude oil and natural gas can be attributed to the sector's attractiveness amid high global energy prices. This sector has a considerable influence on the Kazakh economy.

The analysis of statistical data by economic sectors revealed the proportion of investment resources allocated to fixed capital in the output of goods/services in the basic economic sectors of the Republic of Kazakhstan (Table 1). The industries with a low ratio between investment in fixed capital and contribution to GDP on average for 2013-2022 include the following industries: construction (2.72%), trade (2.06%), agriculture (7.66%) and manufacturing (10.4%). The largest share of investments in the industry's contribution to GDP over the analyzed period was recorded in the mining industry and the transport and communications sector.

Table 1

The ratio of fixed capital investment and the contribution of industries to the GDP of the Republic of Kazakhstan for the period 2013-2022*

Branch of the economy	The ratio of investment flows to fixed assets and the contribution of the industry to GDP, %										
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	on average for 2013-2022
agricultural industry	4,73	5,51	4,96	6,89	8,56	8,16	9,61	8,92	10,28	8,97	7,66
mining industry	16,54	17,95	30,53	29,05	25,59	30,21	34,74	33,55	20,63	17,89	25,67
manufacturing industry	11,74	11,96	13,87	10,91	10,17	11,94	8,79	8,15	9,00	7,50	10,40
construction	2,47	2,60	3,39	1,95	2,65	2,96	2,76	2,61	2,29	3,54	2,72
trading	2,08	2,15	2,10	1,96	2,33	2,18	2,07	1,64	1,97	2,12	2,06
transport and communications	33,66	24,91	21,44	18,64	18,57	18,69	14,14	19,29	18,19	20,26	20,78

* Compiled by the authors

As a result of the cluster analysis, three groups of industries were identified that are internally homogeneous in terms of the studied set of indicators of investment activity. The average values of industry clustering indicators are shown in Table 2.

Table 2

Average values of clustering indicators of the sectors of the economy of the Republic of Kazakhstan for the period 2013-2022*

Cluster	Industries	Average contribution to GDP, million tenge	The share of the cluster in GDP, %	Average investments in fixed assets, million tenge	The share of the cluster in fixed capital investments, %	The ratio of investment and contribution to GDP, %
1	mining, transport and communications	20911043,46	34,41	4850549,40	48,15	23,20
2	manufacturing industry, trade	20762328,00	34,17	1256239,30	12,47	6,05
3	agriculture, construction	8994647,79	14,80	522666,40	5,19	5,81

* Compiled by the authors

An analysis of the cumulative average contribution of the industries included in the first cluster to Kazakhstan's GDP allows us to conclude that, on average, in the period 2013-2022, the mining industry and the transport and communications sector provided 34.4% of the contribution to GDP annually. In addition, more than 48% of all investment were directed to the first cluster. There is a high ratio of fixed assets' investment and contribution to GDP (23,2%) in the industries of the first cluster.

The second cluster is characterized by an almost similar aggregate average contribution of industries to GDP at the level of 34.2%. Manufacturing and trade are located in this cluster. The level of fixed assets' investments of the second cluster was 12.5%, and the ratio of investments and contributions to GDP was 6.05%. Consequently, the return on investment in the sectors of the second cluster is significantly higher compared to the first cluster.

The sectors of the third cluster – agriculture and construction - provide 14.8% of the country's GDP. They are characterized by low values of the part of fixed capital investments (5.19%) and the ratio of investments and contributions to GDP (5,81%).

Thus, based on the calculation of indicators of clustering of sectors of the Kazakh economy, three groups of industries with different levels of return on investment were identified.

As noted in the study by Kazakhstani authors, a detailed analysis of trend and structure of investments by economic sectors is becoming a key tool of investment policy, contributing to the alignment of imbalances, minimizing risks, taking into account the main trends in the industry and investment activity [8].

To identify the presence of a relationship between the sectoral investment in fixed capital and the output of goods/services, an economic and mathematical model was built. Statistical data from the Bureau of National Statistics of ASPR of the Republic of Kazakhstan in the period 2000-2022 were taken as initial data [9]. As a result of the construction of the econometric model, correlation coefficients were obtained, confirming the existence of a significant correlation between the analyzed indicators (Table 3).

Table 3

The main results of the correlation and regression analysis*

Investment in fixed assets	Correlation coefficient	R ²	P- meaning	Regression coefficient	Coefficient of elasticity	Rating of the impact on the volume of output
In agriculture	0,98	0,96	1,467E-05	9,77	0,72	3
In mining industry	0,89	0,79	1,515E-08	3,62	0,87	5
In manufacturing industry	0,97	0,93	5,3633E-14	11,64	1,17	1
In construction	0,68	0,47	0,00031	26,41	0,93	6
In trade	0,96	0,91	1,133E-12	0,06	1,39	2
In transport and communications	0,83	0,70	3,167E-05	5,17	1,29	4

* Compiled by the authors

The results of regression analysis show that investments in fixed assets have a strong impact on the volume of production and output of products/services in economic sectors. Thus, the coefficient of determination (R²) demonstrates that 96% of variation in agricultural output depends on the variation in fixed capital investment of this sector. The remaining 4% of the variation is attributed to other factors. The coefficient of determination, which measures the relationship between production volumes in the mining and manufacturing industries, gross output in transport and communication services, retail trade and investment in fixed capital across these sectors, indicates a strong statistical relationship. However, the statistical relationship between the volume of construction work performed and investment in fixed assets in construction was found to be insignificant. Nevertheless, the P-value of the regression analysis are less than 0,05, demonstrating the statistical significance and reliability of the obtained coefficient.

The strong correlation between investments in fixed assets and economic sector output suggests a potential for predicting GDP volume. For instance, a 1 million tenge increase in sectoral investments in fixed assets could potentially lead to the following increases in production volume 11,6 million tenge in the manufacturing industry, 9,8 million tenge in agriculture sector, 3,6 million tenge in transport and communication.

The closeness of the relationship between investments in fixed assets and the volume of production/output of products/services by economic sector is quite high and can be used to predict the volume of GDP. Thus, an increase sectoral investments in fixed assets by 1 million tenge may lead to an increase in the volume of production: in manufacturing industry - 11,6 million tenge, in agriculture sector - 9.8 million tenge, in mining industry - 3.6 million tenge, in transport and communication - 5.2 million tenge.

The calculated elasticity coefficients allowed us to obtain the following results, that an uptick in the volume of investments in fixed assets for each industry by 1% with unchanged values of all other factors will lead to an increase:

- agricultural output by 0.72%;
- output of mining industry by 0.87%;
- output of manufacturing industry by 1.17%;
- output of construction by 0.93%;
- retail trade volumes by 1.39%;
- gross output of transport and communication services by 1.29%.

Summarizing the results of econometric modeling we determine the influence of investments on output by economic sectors. Thus, an increase in investments in the manufacturing industry is of primary importance for the economic development of Kazakhstan.

Conclusion. As a result of the conducted research, it was revealed that investments in fixed assets tend to increase. However, the level of investment in GDP is declining. The rate of investment growth outstrip the GDP growth, which actually confirms the extensive development of the Kazakhstani economy. The positive influence of investment is imperceptible due to low level of labor productivity and the intricacy of the economy. The disparities have been identified in the direction of sectoral investment flows due to the investment attractiveness of the extractive sector.

The highest ratio of investments in fixed assets/contribution to GDP was revealed in the mining industry and in the transport and communications sector. Based on the computation of metric of clustering of sectors of the Kazakh economy, three groups of industries with different levels of return on investment were identified. The industries of the second cluster, which included manufacturing and trade, bring the greatest return on investment.

The findings from correlation and regression analysis indicate that investment positively influence the development of economic sectors and the output of products/services. The rating of industries was based on the degree of influence of investments on each sector's contribution to the country's GDP, revealing that increasing investments in fixed assets within the manufacturing industry will have the most significant impact on economic growth.

In the future, future research may be focused on improving the methodology for planning and forecasting investment flows to eliminate existing imbalances in sectoral investments, as well as on forming a set of recommendations to reduce sectoral risks.

REFERENCES

1. The concept of investment policy of the Republic of Kazakhstan until 2026, approved by Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated 15.07.2022 No. 482 [Electronic resource]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000482>.
2. Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. On investments in fixed capital [Electronic resource]. – URL: <https://stat.gov.kz/en/industries/business-statistics/stat-invest/>.
3. Makuyana G., Odhiambo N.M. Public and Private Investment and Economic Growth: An Empirical Investigation // *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Oeconomica, Sciendo*. – 2018. – №63(2). – P. 87-106. – DOI: 10.2478/subboec-2018-0010.
4. Afonso A., St. Aubyn M. Economic growth, public, and private investment returns in 17 OECD economies // *Port Econ J*. – 2019. – №18. – P. 47-65. – DOI: 10.1007/s10258-018-0143-7.
5. Sağdıç E.N., Karas G., Yildiz F. The Impact of Investment Incentives on Regional Economic Growth in Turkey: An Empirical Analysis // *Sayıstay Dergisi*. – 2021. – №32 (121). – P. 39-64. – DOI: 10.52836/sayıstay.966483.

6. Esdauletova A.M., Demeuov N.B. Investment policy of Kazakhstan: main directions and growth prospects [Electronic resource] // Post-Soviet studies. – 2021. – №7(5). – P. 741-753. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/investitsionnaya-politika-kazahstana-osnovnye-napravleniya-i-perspektivy-rosta>.
7. Temirbaev B., Zagal K., Ahmetzhanova S. Investment climate in Kazakhstan: changing trends // Kazakhstan – Spektr. – 2021. – №4. – P. 64-82. – DOI: 10.52536/2415-8216.2021-4.05.
8. Elchibaeva A.A., Bokenchin K.K., Bokenchina L.K., Kodasheva G.S. Analysis of management of investment activities of companies in the Republic of Kazakhstan // Bulletin of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade. – 2023. – №4(53). – P. 151-158. – DOI: 10.52260/2304-7216.2023.4(53).18.
9. Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Socio-economic development of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. – URL: <https://stat.gov.kz/en/publication/collections/>.

REFERENCES

1. The concept of investment policy of the Republic of Kazakhstan until 2026, approved by Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated 15.07.2022 No. 482 [Electronic resource]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000482>.
2. Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. On investments in fixed capital [Electronic resource]. – URL: <https://stat.gov.kz/en/industries/business-statistics/stat-invest/>.
3. Makuyana G., Odhiambo N.M. Public and Private Investment and Economic Growth: An Empirical Investigation // Studia Universitatis Babeş-Bolyai Oeconomica, Sciendo. – 2018. – №63(2). – P. 87-106. – DOI: 10.2478/subboec-2018-0010.
4. Afonso A., St. Aubyn M. Economic growth, public, and private investment returns in 17 OECD economies // Port Econ J. – 2019. – №18. – P. 47-65. – DOI: 10.1007/s10258-018-0143-7.
5. Sağdıç E.N., Karas G., Yıldız F. The Impact of Investment Incentives on Regional Economic Growth in Turkey: An Empirical Analysis // Sayistay Dergisi. – 2021. – №32 (121). – P. 39-64. – DOI: 10.52836/sayistay.966483.
6. Esdauletova A.M., Demeuov N.B. Investment policy of Kazakhstan: main directions and growth prospects [Electronic resource] // Post-Soviet studies. – 2021. – №7(5). – P. 741-753. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/investitsionnaya-politika-kazahstana-osnovnye-napravleniya-i-perspektivy-rosta>.
7. Temirbaev B., Zagal K., Ahmetzhanova S. Investment climate in Kazakhstan: changing trends // Kazakhstan – Spektr. – 2021. – №4. – P. 64-82. – DOI: 10.52536/2415-8216.2021-4.05.
8. Elchibaeva A.A., Bokenchin K.K., Bokenchina L.K., Kodasheva G.S. Analysis of management of investment activities of companies in the Republic of Kazakhstan // Bulletin of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade. – 2023. – №4(53). – P. 151-158. – DOI: 10.52260/2304-7216.2023.4(53).18.
9. Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Socio-economic development of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. – URL: <https://stat.gov.kz/en/publication/collections/>.

Қалқабәева Г.М., Құрманалина А.Қ., Атабаева А.Қ.

НЕГІЗГІ КАПИТАЛҒА ИНВЕСТИЦИЯЛАР: ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНА ҚОСУ ҮЛЕСІ

Аңдатпа

Мақалада салалық бөліністе Қазақстан Республикасындағы негізгі капиталға салынған инвестициялардың құрылымы зерттеледі, инвестициялық ағындардағы салалық теңгерімсіздік проблемасы қарастырылады. Зерттеудің мақсаты-Қазақстан экономикасы салаларындағы өндіріс көлемдерінің және негізгі капиталға инвестициялардың эконометрикалық модельді әзірлеу негізінде өзара байланысының деңгейін анықтау. Зерттеуде негізгі капиталға инвестицияларды салудың қазіргі тенденциялары мен бағыттары, инвестициялар үлесінің елдің ЖІӨ-дегі салалардың үлесіне арақатынасы анықталды. Кластерлік талдау негізінде негізгі капиталға инвестициялардың деңгейі мен үлесі, өнім көлемі мен ЖІӨ-ге салым,

сондай-ақ осы көрсеткіштердің арақатынасы бойынша біртекті салалар топтары айқындалды. Инвестициялардың ең үлкен қайтарымы өңдеу өнеркәсібі мен сауда кіретін екінші кластердің салалары екені анықталды. Негізгі капиталға инвестициялар көлемі мен экономика салаларындағы өндіріс көлемі арасындағы өзара байланысты айқындау үшін экономикалық-математикалық модель әзірленді, оның негізінде статистикалық байланыстың тығыздығы айқындалды және зерттелетін көрсеткіштердің серпімділік коэффициенттері алынды. Алынған коэффициенттердің мәні салалар бойынша шығарылым көлеміне инвестициялардың әсер ету рейтингін анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижелері салалық дамудың стратегиялық бағыттарын әзірлеу, инвестициялық саясатты іске асыру және Қазақстан экономикасы салаларының инвестициялық тартымдылығын арттыру кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Калкабаева Г.М., Курманалина А.К., Атабаева А.К.

**ИНВЕСТИЦИИ В ОСНОВНОЙ КАПИТАЛ:
ВКЛАД В ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ КАЗАХСТАНА**

Аннотация

В статье исследуется структура инвестиций в основной капитал в Республике Казахстан в отраслевом разрезе, рассматривается проблема отраслевого дисбаланса в инвестиционных потоках. Цель исследования – определить уровень взаимосвязи объемов производства в отраслях экономики Казахстана и инвестиций в основной капитал основе разработки эконометрической модели. В исследовании выявлены современные тенденции и направления вложения инвестиций в основной капитал, соотношение доли инвестиций к вкладу отраслей в ВВП страны. На основе кластерного анализа определены группы отраслей, однородных по уровню и доле инвестиций в основной капитал, объему выпуска и вкладу в ВВП, а также соотношению этих показателей. Выявлено, что наибольшую отдачу от инвестиций приносят отрасли второго кластера, куда были отнесены обрабатывающая промышленность и торговля. Для определения взаимосвязи между объемами инвестиций в основной капитал и объемом производства в отраслях экономики разработана экономико-математическая модель, на основе которой была определена теснота статистической связи и получены коэффициенты эластичности исследуемых показателей. Значения полученных коэффициентов позволили определить рейтинг влияния инвестиций на объемы выпуска по отраслям. Результаты исследования могут быть использованы при разработке стратегических направлений отраслевого развития, реализации инвестиционной политики и повышении инвестиционной привлекательности отраслей экономики Казахстана.



К.А. Туркеева*, к.э.н., ассоц. профессор

Н.У. Багаева, к.э.н.

А.Ш. Сулейменова, докторант PhD

Институт экономики Комитета науки

Министерства науки и высшего образования

Республики Казахстан, г. Алматы, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: turkeeva21@mail.ru

ТРАНСГРАНИЧНЫЙ АСПЕКТ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПАРТНЕРСТВА КАЗАХСТАНА И УЗБЕКИСТАНА В ПРИГРАНИЧНЫХ ТЕРРИТОРИЯХ¹

В статье представлен аналитический обзор экономик и приграничных областей Казахстана и Узбекистана. На основе изучения экономического и ресурсного потенциала Казахстана и Узбекистана проведено исследование и сравнение экономического развития двух стран, дана сравнительная характеристика развития приграничных территорий.

Проведен комплексный анализ торгово-экономических отношений двух стран, изучены инвестиционные возможности стран для совместного взаимодействия и расширения производственных предприятий на приграничных территориях.

Проведен анализ внешнеторгового оборота Казахстана и Узбекистана, в результате которого выявлен стабильный рост экспортно-импортных операций между странами. Внешнеторговый оборот в приграничных с Казахстаном областях – Сырдарьинской, Ташкентской, Навоийской – является стабильным, возможно благодаря вкладу предприятий, созданных с участием казахстанского капитала. Усиленно развиваются инвестиционные проекты. Со стороны Казахстана инвестиции направляются в развитие банковской деятельности; узбекские инвестиции направляются в основном на развитие казахстанского производства.

Исследование показало, что методология исследования проблем оценки потенциала приграничных регионов Казахстана и Узбекистана охватывает широкий спектр экономических аспектов, которые отражают суть межгосударственного сотрудничества, выявления внутренних резервов и возможностей развития приграничных территорий. Для решения этой задачи необходимо разработать новые подходы, методы и инструментарий анализа регионального развития.

Ключевые слова: экономическое партнерство, Казахстан, Узбекистан, трансграничное сотрудничество, приграничное сотрудничество, приграничные территории, приграничные районы.

Кілт сөздер: экономикалық серіктестік, Қазақстан, Өзбекстан, трансшекаралық ынтымақтастық, шекара маңындағы ынтымақтастық, шекара маңындағы аумақтар, шекара маңындағы аудандар.

Keywords: economic partnership, Kazakhstan, Uzbekistan, cross-border cooperation, cross-border cooperation, border territories, border areas.

JEL classification: F15, F21, O18, R11, R58

Введение. Общая приграничная территория Казахстана и Узбекистана создает новые форматы в региональном сотрудничестве и придает особый импульс для развития национальной экономики. Имея весомый значительный экономический и человеческий потенциал, общие исторические, географические, культурные, религиозные и языковые корни, а также протяженную общую границу, достаточно протяженную общую границу, оба государства по праву относятся к важнейшим стратегическим партнерам в Центральной Азии.

Установив в годы обретения государственной независимости дипломатические отношения, основанные на принципах дружбы, добрососедства и взаимоуважения, а также торгово-экономические, инвестиционные взаимоотношения, и совместные проекты по развитию транспортных коридоров и инфраструктуры, заложили основы для продвижения трансграничных казахстанско-узбекских отношений, успешно продолжающихся до настоящего времени.

Однако, несмотря на все усилия, по мнению экспертов МВФ, Казахстан и Узбекистан характеризуются не достаточным развитием трансграничной торговли, что говорит о чрезвычайно

¹ Исследование выполнено в рамках проекта ИРН АР 14869893 «Новые форматы сотрудничества в приграничных территориях сопредельных стран: факторы, условия и приоритеты экономического партнерства для национальных экономик Казахстана и Узбекистана».

низком уровне экономической активности в этих зонах с обеих сторон. Введение дополнительных барьеров в период обретения обоими государствами независимости усложнило экономическое взаимодействие через их суверенные границы и затруднило дальнейшее развитие казахстанско-узбекского сотрудничества. Кроме того, стремление правительств этих республик сохранять полный контроль над своей экономикой снизило уровень регионального товарообмена между странами.

В этой связи, основная цель статьи заключается в исследовании трансграничных процессов сопредельных стран на основе взаимодействия и взаимовлияния экономик Казахстана и Узбекистана, и определение новых возможностей в развитии приграничных территорий.

Для достижения поставленной цели авторами статьи проанализирована система показателей внешнеторгового оборота, экспортно-импортных операций Казахстана и Узбекистана, количества действующих совместных предприятий в приграничных областях исследуемых государств, инвестиций в основной капитал.

Основные положения методологии исследования заключаются в проведении оценки торгово-экономического взаимодействия и ключевых макроэкономических показателей потенциала исследуемых стран, основанной на статистическом анализе вторичных данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, Агентства статистики при Президенте Республики Узбекистан, данных международных рейтинговых агентств, Всемирного банка, Всемирного экономического форума, а также на основе первичных данных.

В представленной статье применены методы теоретического исследования, охватывающие системный подход целостности и структурности, сравнительного анализа, а также методы анализа и синтеза, обеспечивая изучение сложных объектов и явлений.

Обзор литературы. Исследование проблем постсоветских стран, переживших разнонаправленное развитие, позволило выявить взаимосвязь стран Центральной и Восточной Европы с ЕС, в то время как страны Центральной Азии - с Россией и Китаем. Осуществляя переход к рыночной экономике, две группы стран продвигали развитие по-разному, что привело к различным результатам и создало явный контраст, облегчающий исследование моделей роста и неравенства. В статье с помощью анализа панельных данных предпринята попытка объяснить долгосрочный экономический рост (1992-2015 гг.) через призму обеспеченности факторами производства, макроэкономической стабилизации и реформ переходного периода, внешних условий и институционального развития [1].

Исследуя развитие приграничных территорий Казахстана через призму конкретных регионов, а именно, населенных пунктов Северо-Казахстанской области, авторами статьи разработано собственное видение развития приграничных депрессивных регионов, на основе которого представлены приоритетные направления по совершенствованию государственной политики и управления региональным развитием территориальных пространств [2].

Изучая ключевые проблемы экономического партнерства стран Центральной Азии с третьими странами, исследователи пришли к выводу, что ключевыми факторами, влияющими на экономическую и политическую стабильность во всем регионе, и в Казахстане и Узбекистане, в частности, остаются природные ресурсы и борьба за их освоение [3].

Интерес к центральноазиатскому региону, его экономическому потенциалу и перспективам сотрудничества проявляли страны Европейского союза [4]. Китая, во внешнеэкономической политике которого подчеркивается важность китайских инвестиций, в значительном объеме направленных казахстанской экономике. При этом, узбекская сторона всегда была заинтересована в привлечении китайских инвестиций в водные проекты, а также проекты по электрификации, энергетике, здравоохранению, несмотря на отдаленность от территориальных границ с Поднебесной [5].

Методологические подходы к анализу транспорта и транспортной инфраструктуры, оказывающей влияние на трансграничное взаимодействие, а также на региональное, городское и местное развитие, выражены в количественной оценке трансграничных автомобильных соединений, позволившей определить области, где улучшение инфраструктуры может привести к более высоким выгодам [6].

В то же время, определена степень влияния на развитие приграничных территорий скоординированное развитие промышленности и пространственной перспективы разделения производства [7].

Теории развития региональной экономики и соответствующие концепции трансграничного экономического сотрудничества [8] раскрывают дальнейшие концепты развития трансграничного взаимодействия [9].

Вопросы интеграционного взаимодействия и регионального трансграничного сотрудничества, освещаясь в трудах многих исследователей, в том числе Евразийского пространства, рассматриваются

через призму экономических, исторических и геополитических аспектов. Большая часть исследований посвящается согласованию экономики и законодательств взаимодействующих государств. Тем не менее, актуальными остаются вопросы взаимодействия сопредельных стран в приграничных территориях, имеющих общие историко-экономические основы, коим выступают Казахстан и Узбекистан, которые освещены в настоящем исследовании.

Основная часть. Динамика развития объема торговли двух сопредельных государств в 2023 году по сравнению с 2020 годом имеет восходящий тренд. За этот период общий объем торговли Узбекистана с Казахстаном возрос почти на 51%, темпы роста казахстанского экспорта в Узбекистан достигли 46,6%, а темпы роста импорта за исследуемый период составили 62,5%. Однако в 2023 г. общий объем товарооборота между странами по сравнению с 2022 г. сократился почти на 10% за счет сокращения объемов экспортных поставок казахстанских товаров на 14%, составив 3,1 млрд долл., а объем импорта остался практически на прежнем уровне (таблица 1).

Таблица 1

Динамика объема торговли с Казахстаном с Узбекистаном, тыс. долл. США*

Показатели	2020	2021	2022	2023	2023/2020, %	2023/2022, %
Всего	2930694,5	3833914,1	4921935,9	4421869,2	150,9	89,8
Экспорт	2137667,8	2776871,2	3635821,7	3133078,5	146,6	86,2
Импорт	793026,7	1057043,0	1286114,2	1288790,7	162,5	100,2

* Составлена авторами на основе источника [10]

Рассматривая топ-10 стран, с которыми осуществляет торговлю Узбекистан, можно отметить, что на протяжении десяти лет в общем объеме внешнеторгового оборота Республики Узбекистан Казахстан занимает стабильное третье место после России и Китая. При этом, если в целом за исследуемый период наблюдается рост оборота с Казахстаном, то в 2015, 2016 и 2020 гг. наблюдалось некоторое его снижение. Самые высокие темпы роста оборота наблюдались в 2022 г. по сравнению с 2021 г., когда темп роста составил 118,3%.

Анализ десятилетнего внешнеторгового оборота в приграничных с Казахстаном областях показал рост в 2022 г. по сравнению с 2013 г.: в Сырдарьинской области – на 251,8%; Ташкентской – на 168,3%; Навоийской – на 113,8% (рисунок 1). С определенной степенью условности этот факт позволяет сделать вывод о том, что экономическое развитие в этих приграничных с Казахстаном областях является стабильным, возможно благодаря вкладу предприятий, созданных с участием казахстанского капитала.

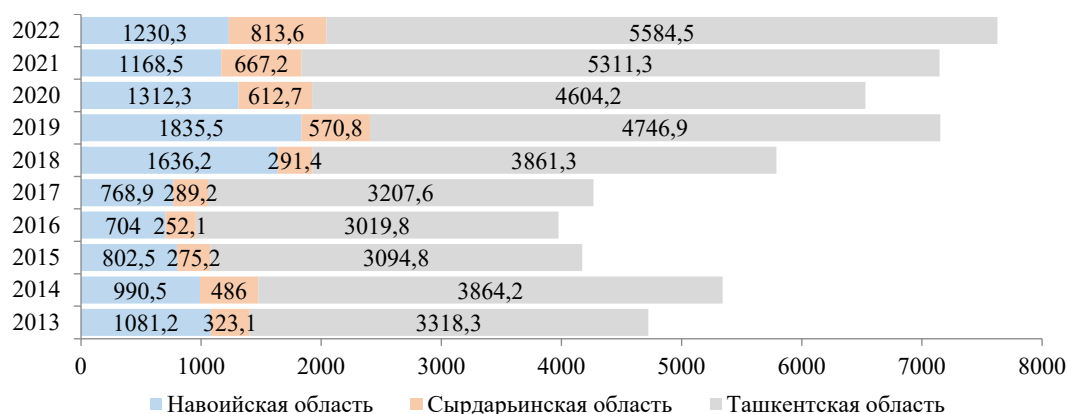


Рисунок 1. Объем внешнеторгового оборота Узбекистана с приграничными с Казахстаном областями, млн. долл. США*

* Составлен авторами на основе источника [11]

Количество действующих предприятий с иностранным капиталом по приграничным областям на начало 2024 года выросло в Ташкентской области – на 153 ед. по сравнению с 2022 годом; Сырдарьинской области – на 21 ед.; в Навоийской области, напротив, сократилось на 22 ед. (таблица 2).

Таблица 2

Количество действующих предприятий с иностранным капиталом в Узбекистане по приграничным с Казахстаном областям, на начало года*

Область	2022	2023	2024	Отклонение (+; -) 2024г. от 2022 г.	Отклонение (+; -) 2024 г. от 2023 г.
Навоийская область	237	279	215	-22	-64
Сырдарьинская область	183	219	204	+21	-15
Ташкентская область	1427	1642	1580	+153	-62

* Составлена авторами на основе источника [12]

В отраслевом разрезе в первой пятёрке предприятий с совместной формой собственности наблюдаются в оптовой и розничной торговле (162 ед.); в сфере обрабатывающей промышленности (52 ед.); строительства (48 ед.); профессиональной, научной и технической деятельности (29 ед.); транспорта и складирования (20 ед.) [10].

Тенденция увеличения в Узбекистане количества предприятий с иностранным капиталом, в том числе казахстанским, говорит о повышении эффективности сотрудничества страны с зарубежными государствами.

В структуре внешнеторгового оборота Узбекистана удельный вес Навоийской области сократился с 3,8% до 2,5%, Ташкентской области снизился 11,7% до 11,2%, напротив, удельный вес оборота Сырдарьинской области в общем объеме внешнеторгового оборота республики увеличился с 1,1% до 1,6%. По данным Агентства статистики при президенте РУ, на 1 февраля 2024 г. в республике действуют 14199 ед. предприятий и организаций с участием иностранных инвестиций, в том числе 1084 ед. с Республикой Казахстан. Лидирует по количеству предприятий Россия – 3049 ед.

По объемам инвестиций в основной капитал субъектов малого бизнеса Узбекистана, имеющих тенденцию сокращения за последние пять лет, Навоийская и Сырдарьинская области в 2022 г., напротив, отличаются ростом инвестиций по сравнению с 2017 г. на 24% и 164%, соответственно. При этом, объемы инвестиций в этих областях в 2022 году по сравнению с 2021 г. сокращаются в значительных размерах – в 4 и 2,5 раза, соответственно.

Действующие инвестиционные проекты на территории Казахстана и Узбекистана имеют разную направленность. В целом, по данным ЕАБР, на 2023 г. между Казахстаном и Узбекистаном заключено 12 проектов на сумму 400 млн долл., при этом девять проектов на сумму 285 млн долл. (59%) реализует казахстанская сторона. Более 100 млн долл. казахстанских инвестиций в Узбекистан направлены на открытие Halyk Bank своей дочерней организации Tenge Bank. Казахский инвестор United Cement Group вложил инвестиции в размере 19 млн долл. в цементные заводы «Кувасайцемент» и «Бекабадцемент» в Узбекистане [11].

Узбекские инвестиции в Казахстан направляются в основном на развитие производства. В 2020 г. узбекской компанией Alliance совместно с Инвестиционным фондом Казахстана была начата реализация проекта реставрации прядильной фабрики на сумму 45,9 млн долл. с вводом в эксплуатацию в 2023 г. При этом доля узбекской стороны составила 51%. Кроме этого, в 2022 г. узбекская компания Artel инвестировала 52,5 млн долл. для строительства завода по производству бытовой техники для кухни с локацией в Карагандинской области. Третий проект узбекской стороны на сумму 50 млн долл. в лице компании «Узавтосаноат» связан с организацией производства автомобилей Chevrolet Onix на территории завода «СарыаркаАвтоПром» с локацией в г. Костанай [11].

Реализация таких проектов, как Международный центр промышленной кооперации (МЦПК) «Центральная Азия», который предполагается расположить вблизи пунктов пропуска Атамекен (Казахстан) и Гулистан (Узбекистан), направлена на создание новых производств по переработке сельскохозяйственной и промышленной продукции, предоставление логистических услуг для дальнейшей транспортировки товаров с созданием новых рабочих мест.

Такие инвестпроекты, как трансграничные переходы на станциях Достык и Алтынколь, а также Дарбаза – Мактаарал также способствуют развитию приграничных территорий.

Заключение. Трансграничное развитие Казахстана и Узбекистана способствует тесному взаимодействию приграничных стран, интенсификации торгово-хозяйственных связей, развитию транспортно-логистической системы, занимая стабильное третье место после России и Китая.

Перспективным проектом развития трансграничного партнерства является налаживание более тесного сотрудничества в транспортно-логистической сфере. Это будет способствовать созданию

международных транспортных коридоров, развитию транспортно-логистической инфраструктуры, что, в итоге, снизит транспортные издержки и увеличит взаимный товарооборот. Для этого у стран имеются все необходимые ресурсы и потенциал.

Несмотря на высокую капиталоемкость инфраструктурных проектов, необходимость модернизации действующей инфраструктуры и создания новой диктует необходимость объединения усилий двух государств. Сообща преодолевая структурные вызовы, Казахстан и Узбекистан смогут минимизировать издержки на национальном уровне и выстроить согласованную систему управления водно-энергетическим комплексом и транспортной системой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Incaltarau C., Sharipov I., Pascariu G.C., Moga T.L. Growth and convergence in Eastern Partnership and Central Asian countries since the dissolution of the USSR-embarking on different development paths? // *Development Policy Review*. – 2022. – №40 (1). – 1-30. – DOI: 10.1111/dpr.12547.
2. Туркеева К.А., Омаров А.К., Абилкайыр Н.А. Приграничные населенные пункты Казахстана как импульс к сбалансированному территориальному развитию // *Экономика: стратегия и практика*. – 2022. – №17(3). – С. 96-107. – DOI: 10.51176/1997-9967-2022-3-96-107.
3. Farhadi A., Masys A.J. *The Great Power Competition. Volume 1: Regional Perspectives on Peace and Security*. – Switzerland: Springer International Publishing. – 2021. – 430 p. – ISBNs 978-3-03-064472-7, 978-3-03-064473-4. – DOI: 10.1007/978-3-030-64473-4.
4. Capello R., Fratesi U., Resmini L. *Globalization and Regional Growth in Europe: Past Trends and Future Scenarios*. – Switzerland: Springer Berlin, Heidelberg. – 2011. – 342. – DOI: 10.1007/978-3-642-19251-7.
5. Fakheri M. The effects of regional Arrangements on China's foreign policy in Central Asia // *Central Eurasia Studies*. – 2021. – №14 (1). – P. 251-274. – DOI: 10.22059/jcep.2021.310112.449952.
6. Christodoulou A., Christidis P. Bridges across borders: A clustering approach to support EU regional policy // *Journal of Transport Geography*. – 2020. – №83. – P. 1-11. – DOI: 10.1016/j.jtrangeo.2020.102666.
7. Liu W., Zhang H. *The Belt and Road: Industrial and Spatial Coordinated Development*. – Beijing: Peking University Press. – 2022. – P. 409. – DOI: 10.1007/978-981-19-2133-9.
8. Wang Z., Wei W. *Cross-Border Economic Cooperation Between China and Southeast Asian Countries*. – Singapore: Springer Singapore. – 2022. – P. 222. – DOI: 10.1007/978-981-19-0136-2.
9. Гусаков Н.П., Маслова М.В. Россия и Казахстан: диапазон и динамика отношений в условиях возрастания взаимозависимости национальных экономик // *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Экономика*. – 2019. – №27(3). – С. 455-465. – DOI: 10.22363/2313-2329-2019-27-3-455-465.
10. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика внешней, взаимной торговли и товарных рынков. Динамические таблицы [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/foreign-market/>.
11. Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.uz/ru/>.

REFERENCES

1. Incaltarau C., Sharipov I., Pascariu G.C., Moga T.L. Growth and convergence in Eastern Partnership and Central Asian countries since the dissolution of the USSR-embarking on different development paths? // *Development Policy Review*. – 2022. – №40 (1). – 1-30. – DOI: 10.1111/dpr.12547.
2. Turkeeva K., Omarov A., Abilkayyr N. Prigranichnye naselennye punkty Kazakhstana kak impul's k sbalansirovannomu territorial'nomu razvitiju [Border settlements of Kazakhstan as an impulse to balanced territorial development] // *Economics: Strategy and Practice*. – 2022. – №17 (3). – S. 96-107. – DOI: 10.51176/1997-9967-2022-3-96-107 [in Russian].
3. Farhadi A., Masys A.J. *The Great Power Competition. Volume 1: Regional Perspectives on Peace and Security*. – Switzerland: Springer International Publishing. – 2021. – 430 p. – ISBNs 978-3-03-064472-7, 978-3-03-064473-4. – DOI: 10.1007/978-3-030-64473-4.
4. Capello R., Fratesi U., Resmini L. *Globalization and Regional Growth in Europe: Past Trends and Future Scenarios*. – Switzerland: Springer Berlin, Heidelberg. – 2011. – 342. – DOI: 10.1007/978-3-642-19251-7.

5. Fakheri M. The effects of regional Arrangements on China's foreign policy in Central Asia // *Central Eurasia Studies*. – 2021. – №14 (1). – P. 251-274. – DOI: 10.22059/jcep.2021.310112.449952.
6. Christodoulou A., Christidis P. Bridges across borders: A clustering approach to support EU regional policy // *Journal of Transport Geography*. – 2020. – №83. – P. 1-11. – DOI: 10.1016/j.jtrangeo.2020.102666.
7. Liu W., Zhang H. *The Belt and Road: Industrial and Spatial Coordinated Development*. – Beijing: Peking University Press. – 2022. – P. 409. – DOI: 10.1007/978-981-19-2133-9.
8. Wang Z., Wei W. *Cross-Border Economic Cooperation Between China and Southeast Asian Countries*. – Singapore: Springer Singapore. – 2022. – P. 222. – DOI: 10.1007/978-981-19-0136-2.
9. Gusakov N.P., Maslova M.V. *Rossija i Kazahstan: diapazon i dinamika otnoshenij v uslovijah vozrastanija vzaimozavisimosti nacional'nyh jekonomik* [Russia and Kazakhstan: the range and dynamics of relations in the conditions of increasing interdependence of national economies] // *Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series: Economics*. – 2019. – №27 (3). – S. 455-465. – DOI: 10.22363/2313-2329-2019-27-3-455-465 [in Russian].
10. Byuro natsionalnoi statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. *Statistika vneshnej, vzaimnoj torgovli i tovarnyh rynkov. Dinamicheskie tablicy* [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Statistics of foreign, mutual trade and commodity markets. Dynamic tables] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/foreign-market/> [in Russian].
11. Agentstvo statistiki pri Prezidente Respubliki Uzbekistan [Statistics Agency under the President of the Republic of Uzbekistan] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.uz/ru/> [in Russian].

Туркеева К.А., Багаева Н.У., Сулейменова А.Ш.

ҚАЗАҚСТАН МЕН ӨЗБЕКСТАННЫҢ ШЕКАРА МАҢЫ АУМАҚТАРЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘРІПТЕСТІГІНІҢ ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ АСПЕКТІСІ

Андатпа

Мақалада Қазақстан мен Өзбекстанның экономикалары мен шекаралас облыстарына аналитикалық шолу ұсынылған. Қазақстан мен Өзбекстанның экономикалық және ресурстық әлеуетін зерделеу негізінде екі елдің экономикалық дамуын зерттеу және салыстыру жүргізілді, шекара маңындағы аумақтарды дамытудың салыстырмалы сипаттамасы берілді.

Екі елдің сауда-экономикалық қатынастарына кешенді талдау жүргізілді, шекара маңындағы аумақтарда бірлескен өзара іс-қимыл және өндірістік кәсіпорындарды кеңейту үшін елдердің инвестициялық мүмкіндіктері зерделенді.

Қазақстан мен Өзбекстанның сыртқы сауда айналымына талдау жүргізілді, нәтижесінде елдер арасындағы экспорттық-импорттық операциялардың тұрақты өсуі анықталды. Қазақстанмен шекаралас облыстардағы – Сырдария, Ташкент, Навоя облыстарындағы сыртқы сауда айналымы тұрақты болып табылады, мүмкін қазақстандық капиталдың қатысуымен құрылған кәсіпорындардың үлесінің арқасында. Инвестициялық жобалар қарқынды дамып келеді. Қазақстан тарапынан инвестициялар банк қызметін дамытуға бағытталады; өзбек инвестициялары негізінен қазақстандық өндірісті дамытуға бағытталады.

Зерттеу көрсеткендей, Қазақстан мен Өзбекстанның шекаралас өңірлерінің әлеуетін бағалау проблемаларын зерттеу әдістемесі мемлекетаралық ынтымақтастықтың мазмұнын, шекара маңы аумақтарының ішкі резервтері мен даму мүмкіндіктерін айқындауды көрсететін экономикалық мәселелердің кең спектрін қамтиды, оларды шешу өңірлердің дамуын талдаудың жаңа тәсілдерін, әдістері мен құралдарын әзірлеуді талап етеді.

Turkeyeva K., Bagayeva N., Suleimenova A.

THE CROSS-BORDER ASPECT ECONOMIC PARTNERSHIP BETWEEN KAZAKHSTAN AND UZBEKISTAN IN THE BORDER AREAS

Annotation

The article presents an analytical overview of the economies and border regions of Kazakhstan and Uzbekistan. Based on the study of the economic and resource potential of Kazakhstan and Uzbekistan, a study and comparison of the economic development of the two countries were conducted, and a comparative characteristic of the development of border territories was given.

A comprehensive analysis of trade and economic relations between the two countries was carried out, the investment opportunities of the countries for joint cooperation and expansion of production enterprises in the border territories were studied.

The analysis of the foreign trade turnover of Kazakhstan and Uzbekistan was carried out, as a result of which a stable growth of export-import operations between the countries was revealed. Foreign trade turnover in the regions bordering Kazakhstan – Syrdarya, Tashkent, Navoi – is stable, possibly due to the contribution of enterprises established with the participation of Kazakh capital. Investment projects are being intensively developed. On the part of Kazakhstan, investments are directed to the development of banking activities; Uzbek investments are mainly directed to the development of Kazakhstani production.

The study showed that the methodology of studying the problems of assessing the potential of the border regions of Kazakhstan and Uzbekistan includes a wide range of economic issues that reflect the content of interstate cooperation, determining internal reserves and opportunities for the development of border territories, the solution of which requires the development of new approaches, methods and tools for analyzing the development of regions.



DOI 10.52260/2304-7216.2024.2(55).13
 ЭОЖ330.33.015
 FTAMP 06.56.21

Б.А. Жуматаева*, PhD, қауымд. профессор¹

М.А. Алтынбеков, PhD, қауымд. профессор¹

А.Е. Айтхожина, магистр, аға оқытушы¹

А.Е. Есенбаева, магистр, аға оқытушы²

Esil University, Астана қ. Қазақстан¹

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық

университеті, Астана қ. Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: bahyt_jumataeva@mail.ru

КОММЕРЦИЯЛЫҚ ҰЙЫМДАРДА БАСҚАРУ ЕСЕБІ МЕН БАҚЫЛАУ ӘДІСТЕМЕСІН ДАМУЫ

Бұл зерттеудің мақсаты коммерциялық ұйымдардағы басқарушылық есеп пен бақылаудың әдістемесін әзірлеу болып табылады. Зерттеу жұмысында басқарушылық есептің заманауи тәсілдері зерттеледі, қолданыстағы бақылау әдістері мен олардың нарықтық экономикадағы тиімділігі талданады.

Әдістеме әдеби дереккөздерді жан-жақты талдауды, әртүрлі коммерциялық ұйымдардың менеджерлерімен сауалнамалар мен сұхбаттар түріндегі эмпирикалық зерттеулерді, сондай-ақ деректерді өңдеудің статистикалық әдістерін қолдануды қамтиды.

Зерттеудің негізгі нәтижелері тиімді басқарушылық есеп пен бақылау бухгалтерлік есепті автоматтандыру жүйелері және деректерді талдау сияқты инновациялық технологияларды біріктіруді талап ететінін көрсетеді. Заманауи ақпараттық жүйелерді пайдалану бухгалтерлік есептің ашықтығы мен дәлдігін айтарлықтай арттыратыны анықталды, бұл өз кезегінде негізделген басқару шешімдерін қабылдауды жеңілдетеді.

Зерттеу сонымен қатар жүйелі аудиттер мен ішкі шолуларды қоса алғанда, кешенді ішкі бақылау тәсілдерін енгізу тәуекелдерді азайтуға және ұйымның қаржылық тұрақтылығын жақсартуға көмектесетінін көрсетеді.

Нәтижелердің тәжірибелік маңыздылығы оларды коммерциялық ұйымдарда ресурстарды басқаруды жақсарту, шығындарды оңтайландыру және бизнестің жалпы тиімділігін арттыру үшін қолдану мүмкіндігінде жатыр. Әзірленген әдістеме әртүрлі салалардың ерекшеліктеріне бейімделген негүрлым жетілдірілген басқарушылық есеп пен бақылау жүйелерін құруға негіз бола алады.

Осылайша, бұл зерттеу коммерциялық ұйымдардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға көмектесетін жаңа тәсілдер мен құралдарды ұсына отырып, басқарушылық есептің теориясы мен тәжірибесін дамытуға елеулі үлес қосады.

Кілт сөздер: басқару есебі, бақылау, қаржылы есеп, есептілік, бизнес, ақпарат, бизнес процес, стратегиялық тәсіл, операция, жоба.

Ключевые слова: Управленческий учет, контроль, финансовый учет, отчетность, бизнес, информация, бизнес процесс, стратегический подход, операция, проект.

Keywords: Management accounting, control, financial accounting, reporting, business, information, business process, strategic approach, operation, project.

Кіріспе. Жаһандық және ішкі бәсекелестіктің күшеюі, жылдам технологиялық прогресс, кәсіпкерлік қызметті әртараптандыру және бизнес-процестердің күрделенуі жағдайында коммерциялық кәсіпорындарды басқару айтарлықтай қайта құрылуда. Бұл өзгерістер бухгалтерлік есеп пен бақылау жүйесін түбегейлі қайта қарауды және бейімдеуді қажет етеді.

Бәсекелестік ортада тиімді ұйымдастырылған басқарушылық есеп өте маңызды болып табылады, өйткені ол басшылықты негізделген басқару шешімдерін қабылдау үшін қажетті сенімді және өзекті ақпаратпен қамтамасыз етеді. Бұл есеп жүйесі дәстүрлі қаржылық есептің кемшіліктерін жояды. Көптеген елдердің заңнамалық базасында бағалы қағаздар эмитенттері үшін ішкі бақылау комитеттерін құру міндетті талапқа айналды. Сонымен қатар, мемлекеттік кәсіпорындарда ішкі бақылау жүйесінің болуы немесе болмауы осы ұйымдарды басқарудың тиімділігін анықтайтын негізгі факторлардың бірі болып саналады.

Тиімді басқарушылық бақылау қаржылық есеп берудің тұтастығын және активтерді қорғауды қамтамасыз етуде ғана емес, сонымен қатар бизнес-кәсіпорындардың табысты қызмет етуінде де маңызды рөл атқарады. Ол ықтимал қателер мен тәуекелдерді анықтауға және жоюға, ресурстарды

пайдалануды оңтайландыруға және бизнес-процестердің тиімділігін арттыруға бағытталған. Сондықтан басқарушылық есеп пен бақылау әдістерін жетілдіру бойынша теориялық негіздер мен практикалық ұсыныстарды әзірлеу және енгізу корпоративтік басқарудың ең маңызды аспектілері болып табылады. Бұл басқарудағы ашықтықты жақсартуға, акционерлер мен инвесторлар сияқты мүдделі тараптарға жауапкершілікті арттыруға мүмкіндік береді және ұзақ мерзімді перспективада кәсіпорынның тұрақты өсуі мен дамуын қамтамасыз етеді. [1].

Қазіргі динамикалық экономикалық жағдайда басқару есебі мен бақылау әдістерін жетілдіру қажеттігі көп қырлы міндет болып табылады, ол мұқият зерделеуді және өзгермелі нарық конъюнктурасына, технологиялық жаңалықтарға бейімделуді және ашықтық пен басқару тиімділігіне қойылатын талаптарды арттыруды талап етеді. Сауда кәсіпорнын басқаруды оңтайландыру бүгінгі күні қатаң ішкі стандарттау және бухгалтерлік-аналитикалық қолдау шеңберінде қалыптасатын сенімді ақпаратты пайдаланумен тығыз байланысты. Бұл қаржылық есептілікті бақылау мен реттеуді ғана емес, сонымен қатар бухгалтерлік есеп жүйесін өзгермелі нарық жағдайлары мен қажеттіліктеріне бейімдеуді де қамтиды.

Заманауи жағдайларда басқарушылық есеп пен ішкі бақылау басқарудың барлық деңгейлерінде іргелі рөл атқарады, ол негізделген шешімдердің жедел қабылдануын ғана емес, сонымен қатар процестерді, ресурстарды және ұйымның ұзақ мерзімді перспективада бәсекеге қабілеттілігін оңтайландыруды қамтамасыз етеді.

Мақаланың мақсаты. Зерттеудің мақсаты басқарудың әртүрлі қажеттіліктерін, экономикалық қызметтің ерекшеліктерін және аналитикалық есептілікке қойылатын талаптарды ескеретін басқарушылық есеп пен бақылау жүйесін құрудың әдістемелік тәсілдерін әзірлеу болды.

Осы мақсатқа жету үшін келесі зерттеу міндеттері анықталды:

- тұжырымдамалық аппаратты нақтылау және осы процестердің құқықтық реттелуіне терең баға беру үшін басқарушылық есеп пен бақылаудың мәнін жан-жақты талдау.

- ұйымдық мақсаттарға қол жеткізуге ықпал ететін негізгі әдістер мен құралдарды анықтай отырып, тиімді басқару үшін басқарушылық есеп пен бақылаудың практикалық қолданылуын зерттеу.

Зерттеу әдістері. зерттеу теориялық талдау, жіктеу және индукция әдістерін қолдану арқылы жүзеге асырылады.

Әдебиеттік шолу. Заманауи басқару динамикасында басқарушылық есеп пен ішкі бақылау басқарудың барлық деңгейлерінде басты рөл атқарады, ол ұйымның тиімді жұмыс істеуі құрылатын негіз болып табылады. Бухгалтерлік есеп, мониторинг, талдау, жоспарлау және реттеу функциялары жалпы басқару жүйесіне біріктірілген. Сонымен қатар, басқарушылық есеп пен бақылау барлық басқару функцияларын табысты жүзеге асырудың ажырамас құралы болып табылады. Басқару есебі мен бақылаудың маңыздылығын түсіну олардың экономикалық мәні мен ұйымды басқарудың стратегиялық және операциялық аспектілеріне әсерін терең түсінуден басталады.

Қ.Т. Тайғашинаның зерттеулерінде Басқару есебі келесідей түсіндіріледі: басқару есебі – қаржылық ақпаратты анықтауды, өлшеуді, жинауды, егжей-тегжейлі талдауды, құрылымдауды, түсіндіруді және кейіннен ұсынуды қамтитын жүйелі процесс. Бұл ақпарат ұйымның жоғары басшылығына тиімді жоспарлауды жүзеге асыру, ағымдағы нәтижелерді бағалау және стратегиялық және операциялық мақсаттардың орындалуын бақылау үшін қажет [2].

Ж.Қ. Нұрғазинаның айтуынша басқару есебі кәсіпорынның ақпараттық жүйесімен интегралды түрде әрекеттеседі, тек осы жүйенің бөлігі ретінде ғана емес, сонымен қатар негізгі қызмет ретінде де әрекет етеді. Оның негізгі мақсаты – ұйым басшылығын стратегияларды әзірлеу, жедел басқару, оның қызметінің барлық аспектілерінің тиімділігін бақылау және бағалау үшін қажетті ақпаратпен қамтамасыз ету. [3].

В.М. Родионова и В.Я. Шлейников пікірлері бойынша ішкі бақылау – шаруашылық жүргізуші субъекті немесе басқару органы сыртқы әсерге қарамастан өз мүддесі үшін өз жұмысын өз бетінше тексеру және бағалау үшін атқаратын ішкі функция [4].

В.Е. Керимов бойынша кәсіпорынның ішкі бақылау негізгі параметрлер мен бақылау объектілерін анықтау, қателер, бұрмалаулар және басқа да жағымсыз салдарлардың ықтималдығы ең жоғары «сыни» нүктелерді анықтау жүзеге асырылатын жүйе ретінде қабылданады [5].

Біздің пікірінше, басқарудың ішкі бақылауы – ықтималдық көзқарасқа негізделген және ашықтық, күрделілік және қатаң реттеудің жоғары дәрежесімен сипатталатын күрделі және динамикалық жүйе. Бұл жүйе бақылау ортасы, тәуекелді бағалау процесі, ақпараттық жүйе, бақылау қызметі, бақылау, мониторинг, есепке алу, талдау, бақылау процедуралары және жоспарлау сияқты

көп функциялы элементтерді қамтиды. Ол кіріс деректерді тиімді өңдей алатын және оларды басқару шешімдерін қабылдау және стратегияларды ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді негізде түзету үшін құнды ақпаратқа айналдыра алатын озық ақпараттық технологияларды пайдалануға негізделген. Бұл жүйе тиімді басқаруға және ішкі бақылау саласындағы мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған адами, қаржылық, материалдық, материалдық емес және ақпараттық кәсіпорын ресурстарының алуан түрін қамтиды.

Негізгі бөлім. Қаржылық және басқарушылық есеп, сондай-ақ оларды бақылау әдістері заңнамалық реттеудің бөлігі болып табылады. Қазіргі уақытта осы процестерге арналған стандарттар мен ережелерді белгілеуге жалпы қабылданған көзқарас жоқ. Коммерциялық ұйымның стратегиясын табысты жүзеге асыру басқарушылық есеп жүйесі шеңберінде құрылған сыртқы және ішкі пайдаланушылардың қажеттіліктерін ескеретін нақты ақпаратсыз мүмкін емес. Сауда кәсіпорнының қазіргі заманғы менеджменті әлемдік және жергілікті нарықтардағы бәсекелестіктің күшеюі, технологияның қарқынды дамуы, бизнестің кеңеюі және бизнес-процестердің күрделенуі жағдайында айтарлықтай өзгеруде, бұл есеп пен бақылау жүйесін өзгертуді талап етеді.

Сондықтан қазіргі уақытта басқарушылық есеп пен ішкі бақылау басқарудың барлық деңгейлерінде, әсіресе жоғары бәсекелестік жағдайында ажырамас элементтер болып табылады. Басқару есебі қаржылық есепке тән шектеулерді еңсеру, негізделген басқару шешімдерін қабылдау үшін қажетті ақпаратты қалыптастырудың негізгі құралы болып табылады. Қазіргі шаруашылық жағдайында басқару есебінің әдіснамасын жетілдіру өте күрделі және көп деңгейлі процесске айналады, оған әртүрлі сыртқы және ішкі факторлар әсер етеді және жан-жақты және терең талдауды қажет етеді. Қазіргі жағдайда бухгалтерлік есеп пен аналитикалық жүйеге біріктірілген есеп түрлерінің әртүрлілігі бухгалтерлерге бухгалтерлік есептің, салықтың, басқарудың және басқа да есеп түрлерінің талаптарын ескеретін сараланған есеп саясатын жасау міндетін қояды. Осыған байланысты басқару есебін ұйымдастыру және жүргізу әдістерінде елеулі айырмашылықтар туындайды. Сондықтан әртүрлі ғалымдардың теориялық көзқарастары мен эмпирикалық деректерін терең талдауға негізделген басқару есептерін құрудың әдіснамалық тәсілдерін зерттеу тиімді басқаруды және стратегиялық жоспарлауды қамтамасыз ету үшін ерекше мәнге және өзектілікке ие болады (1-кесте).

1-кесте

Әр түрлі ғалымдар ұсынған басқару есебін құру кезеңдері*

Ғалым	Басқару есебінің кезеңдері
1	2
Роберт Каплан и Дэвид Нортон	1. Стратегиялық мақсаттарды анықтау 2. Көрсеткіштер жүйесін жасау 3. Жүйені жүзеге асыру 4. Бақылау және бақылау
Анри Файоль	1. Жоспарлау 2. Ұйымдастыру 3. Бақылау 4. Үйлестіру 5. Қарым-қатынас
Джон Шанк и Вижай Говиндараджан	1. Мәліметтерді жинау 2. Мәліметтерді өңдеу және талдау 3. Ақпаратты көрсету 4. Шешім қабылдау
Майкл Портер	1. Құн тізбегін талдау 2. Негізгі факторларды анықтау 3. Процесті оңтайландыру
Гордон Шиллинглю	1. Бухгалтерлік есеп объектілерін анықтау 2. Өлшеу және мәліметтерді жинау 3. Мәліметтерді өңдеу және талдау 4. Шешім қабылдау 5. Бақылау және реттеу
Чарльз Хорнгрен	1. Мәліметтерді жинау және классификациялау 2. Мәліметтерді өңдеу 3. Талдау және түсіндіру 4. Есепті дайындау 5. Шешім қабылдау

1	2
Джеймс Х. Донован	1. Жоспарлау 2. Шығындарды басқару 3. Тиімділікті бағалау 4. Бақылау және есеп беру
Эрик Кохен	1. Мәліметтерді жинау 2. Мәліметтерді өңдеу және сақтау 3. Деректерді талдау 4. Есепті дайындау 5. Басқару үшін ақпаратты пайдалану

* [6-13] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Бұл кезеңдер әртүрлі ғалымдардың әдіснамалық тәсілдеріне байланысты әртүрлі болуы мүмкін, бірақ олардың барлығы басқару есебін оңтайландыруға және алынған ақпарат негізінде шешім қабылдау процесін жетілдіруге бағытталған. Талдау басқарудың ақпараттық қажеттіліктерін, ұйымдастырылған шаруашылық қызметінің ерекшеліктерін және реляциялық аналитикалық жүйелердің құрылымын ескеретін біркелкі әдістердің жоқтығын анықтады. Авторлар қарастырған әдістерді қолданылатын тәсілдер мен әдістемелерге байланысты негізгі үш топқа бөлуге болады.

Әдістердің бірінші тобы стратегиялық және тактикалық деңгейде басқару шешімдерін қабылдауға бағытталған стратегиялық көзқарасқа негізделген. Ол стратегиялық аудиттер жүргізу және компанияның миссиясын анықтау арқылы жалпы бизнес өнімділігін жақсартуға көмектеседі.

Әдістердің екінші тобы тактикалық басқаруға бағытталған және әдетте компанияның стратегиясын егжей-тегжейлі шолуды немесе оны түзетуді қамтымайды.

Көптеген аудиторлық және консалтингтік компаниялар басқару есебіне бағытталған өз қызметінің бөлігі ретінде әдістердің үшінші тобын белсенді пайдаланады. Мұндай жобалардың негізгі мақсаты – уақыт, еңбек, қаржылық мүмкіндіктер және т.б. сияқты ресурстық шектеулерді ескере отырып, алдына ала белгіленген нәтижелерге қол жеткізу.

Басқару есебін енгізу орындау стратегиясын әзірлеуді, тәуекелдерді және жоспарлардан ауытқуларды азайтуды және өзгерістерді тиімді басқаруды қамтиды. Тәжірибеде ұйымды басқаруда оңтайлы нәтижелерге қол жеткізу үшін жобалау әдістерін технологиялық тәсілмен біріктіру жиі қолданылады.

Ішкі бақылау жүйесін құрудың әдістері мен тәсілдерін зерттеу ұйымды басқарудың тиімділігін қамтамасыз етудің маңызды кезеңі болып табылады. Қазіргі бизнес жағдайында ішкі бақылау нақты қаржылық есептілікті қамтамасыз етуде, активтерді қорғауда, нормативтік талаптарды сақтауда және тәуекелді басқаруда маңызды рөл атқарады.

Ішкі бақылау жүйесін құрудың негізгі әдістеріне стратегиялық және тактикалық тәсілдер жатады [14].

Стратегиялық тәсіл ұзақ мерзімді жоспарлауға және ұйымның мақсаттарына жетуге бағытталған саясаттар мен процедураларды әзірлеуге бағытталған. Ол стратегиялық мақсаттар мен тәуекелдерді анықтауды, басқару жүйесінің құрылымын әзірлеуді және басқару процестерін реттеу және жақсарту үшін кері байланыс жүйесін құруды қамтиды.

Басқарушылық есеп жүйесін дамыту тиімді ішкі бақылау жүйесін құрумен байланысты мәселелермен ажырамас байланысты.

Ішкі бақылауды басқару тәсілдерін талдау екі негізгі бағытты – стратегиялық және тактикалық бағытты анықтады.

Бұл кесте тиімді басқаруды және нормативтік талаптардың сақталуын қамтамасыз ету үшін ұйымдар қолдана алатын ішкі бақылау жүйесін құрудың негізгі тәсілдерін ұсынады. Басқару есебі мен бақылау жүйесін құру операциялық, функционалдық және стратегиялық басқару деңгейлерін қамтуы керек (2-кесте).

2-кесте

Ішкі бақылау жүйесін құру әдістері мен тәсілдеріне шолу*

Тәсіл	Сипаттама
1	2
Стратегиялық	Ұзақ мерзімді стратегиялар мен саясаттарды әзірлеуге бағытталған. Ұйымның стратегиялық мақсаттарын анықтауды, тәуекелдерді бағалауды және тәуекелдерді басқару жүйесін әзірлеуді қамтиды. Басқару жүйесінің құрылымын құруды, саясаттар мен процедураларды әзірлеуді және басқару процестерін реттеу және жақсарту үшін кері байланыс жүйесін қамтамасыз етуді қамтиды.

1	2
Тактикалық	Ұйымның күнделікті қызметінде стратегиялық шешімдерді жүзеге асыруға бағытталған нақты әдістер мен процедураларға назар аударады. Пайдалану процедураларын әзірледі, бақылау әрекеттерін, өнімділікті талдауды және сәйкессіздіктерді шешуді қамтиды.
Кешенді	Теңдестірілген тәуекелдерді басқаруға, операциялық тиімділікке және ұйымның стратегиялық мақсаттарына қол жеткізу үшін стратегиялық және тактикалық тәсілдерді біріктіру.

* [15] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Жедел, тактикалық және стратегиялық басқару қызметінің әртүрлі деңгейлерін білдіреді, олардың әрқайсысы ұйымның басқару есебі мен ішкі бақылау жүйесінің қызметінде маңызды рөл атқарады.

Операцияларды басқару ұйымның күнделікті операциялары мен ағымдағы мақсаттарына назар аударады. Ол ағымдағы жоспарлардың орындалуын және ішкі процестерді есепке алу және бақылаумен байланысты болуы мүмкін тапсырмаларды орындауды қамтамасыз етуге бағытталған. Басқарушылық есеп жүйесі жағдайында оперативті басқару шешімдерін жылдам қабылдау үшін деректерді тікелей жинауға, оларды өңдеуге және талдауға бағытталған. Бұл деңгейдегі ішкі бақылау әдетте деректердің дәлдігі мен сенімділігін қамтамасыз етуге, сондай-ақ операциялық деңгейде тәуекелдерді басқаруға қатысты. Тактикалық менеджмент оперативті басқаруға қарағанда көбірек стратегиялық мәселелермен айналысады. Ол орта мерзімді перспективада ұйымның мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған нақты стратегиялар мен тактикаларды әзірлеуге және жүзеге асыруға бағытталған. Басқару есебінің жүйесі жағдайында тактикалық менеджмент аналитикалық есептерді және өндірістік және қаржылық нәтижелерді бағалауды анағұрлым тереңірек әзірлеуді көздейді. Бұл деңгейдегі ішкі бақылау ұйымның стратегиялық жоспарлары мен мақсаттарының тиімділігі мен сәйкестігін бақылауға бағытталған.

Стратегиялық менеджмент ұйымның ұзақ мерзімді стратегиялары мен мақсаттарымен айналысады. Ол ұйымның болашақтағы дамуын анықтайтын жалпы стратегиялық бағыттар мен саясатты әзірлеуді қамтиды. Басқару есебінің жүйесі жағдайында стратегиялық менеджмент ресурстарды, қаржыларды және тәуекелдерді басқарудың ұзақ мерзімді жоспарлары мен стратегияларын әзірлеуді қамтиды. Бұл деңгейдегі ішкі бақылау ұйымның стратегиялық мақсаттарына сәйкестігін қамтамасыз етеді, жалпы тәуекелдерді бағалайды және басқарады, ресурстарды тиімді пайдалануды қамтамасыз етеді.

Басқару есебі мен ішкі бақылау жүйесі контекстіндегі басқарудың осы деңгейлерін салыстырмалы талдау олардың әрқайсысы басқару тиімділігін қамтамасыз етуге және ұйымның стратегиялық мақсаттарына жетуге өзіндік ерекше рөл атқаратынын көрсетеді. Жедел басқару тұрақты операциялық әрекеттерді қамтамасыз етеді, тактикалық басқару орта мерзімді стратегияларды әзірлейді, ал стратегиялық басқару ұйымның ұзақ мерзімді дамуы мен бағытын қалыптастырады. Осы деңгейлердің әрқайсысында ішкі бақылау белгіленген мақсаттарға сәйкестікті қамтамасыз етуге және тәуекелдерді азайтуға бағытталған.

Басқару есебі мен ішкі бақылау жүйесі контекстінде оперативтік, тактикалық және стратегиялық басқаруды талдауды жалғастыру олардың өзара байланысын және ұйымның тиімділігіне әсерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Операциялық басқару – ағымдағы деректер мен жедел ақпарат негізінде басқару шешімдері қабылданатын бастапқы деңгей. Басқарудың бұл деңгейі ұйымның күнделікті жұмыс істеуіне бағытталған және өндіріске, сатуға, сатып алуға және т.б. байланысты күнделікті операцияларды қамтиды. Басқару есебі контекстінде операцияларды басқару ағымдағы нәтижелерді бақылау және дереу түзетулер енгізу үшін деректерді пайдаланады.

Тактикалық басқару ұйым қызметінің неғұрлым стратегиялық аспектілеріне назар аударады. Бұл деңгей нақты мақсаттарға жетуге бағытталған орта мерзімді жоспарлар мен тактикаларды әзірлеу мен жүзеге асыруды қамтиды. Басқару есебі контекстінде тактикалық менеджмент орта мерзімді даму стратегиясы туралы шешім қабылдау, нарықтық өзгерістерге бейімделу және ресурстарды оңтайландыру үшін деректерді талдау мен түсіндіруге бағытталған.

Стратегиялық менеджмент ұйымның ұзақ мерзімді дамуының бағыттарымен және жалпы стратегияны қалыптастырумен айналысады. Басқарудың бұл деңгейі компанияның миссиясын, құндылықтарын және ұзақ мерзімді мақсаттарын анықтайды, сонымен қатар жаңа нарықтарға, инновацияларға және дамудың жалпы бағытына шығудың стратегияларын әзірлейді. Басқару

есебінде стратегиялық менеджмент ұзақ мерзімді жоспарлау, қаржылық тұрақтылықты бағалау, болашақ нәтижелерді болжау және ұзақ мерзімді мақсаттарға жету үшін стратегияларды әзірлеу үшін деректерді пайдаланады.

Басқарудың осы деңгейлерінің әрқайсысында ішкі бақылау маңызды рөл атқарады. Операциялық деңгейде ол операциялық қызметтің дәлдігі мен сенімділігін қамтамасыз етуге, тактикалық деңгейде стратегиялық жоспарлардың сақталуын және ресурстарды пайдалану тиімділігін бақылауға, ал стратегиялық деңгейде тәуекелдерді барынша азайтуға және ұзақ мерзімді талаптардың сақталуын қамтамасыз етуге бағытталған мерзімді стратегиялар.

Осылайша, ұйымның тұрақты дамуын қамтамасыз ету, оның мақсаттарына қол жеткізу және бәсекеге қабілеттілікті арттыру үшін барлық деңгейдегі тиімді басқару және ішкі бақылау - жедел, тактикалық және стратегиялық маңызды. Бұл деңгейлердің әрқайсысы ұйымға өзгермелі нарықтық жағдайларға бейімделуге және ресурстарын тиімді пайдалануға мүмкіндік беретін деректерді басқару мен бақылауға нақты көзқарасты талап етеді.

Қорытынды. Қорытындылай келе, басқарушылық есеп пен ішкі бақылау ұйымды барлық деңгейде: жедел, тактикалық және стратегиялық деңгейде тиімді басқаруда шешуші рөл атқаратынын атап өтуге болады. Операцияларды басқару ағымдағы операцияларға назар аударады және операциялық шешімдер қабылдау үшін дәл және уақтылы деректерді талап етеді. Тактикалық басқару стратегиялық мақсаттарға жету үшін деректерді талдау негізінде орта мерзімді жоспарлар мен тактикаларды әзірлеумен айналысады. Стратегиялық менеджмент компанияның ұзақ мерзімді перспективаға жалпы стратегиясы мен даму бағытын анықтайды. Ішкі бақылау, өз кезегінде, барлық деңгейдегі басқару функцияларын дұрыс орындауды, тәуекелдерді азайтуды және белгіленген стандарттар мен саясаттардың сақталуын қамтамасыз етеді. Ол басқару шешімдері қабылданатын ақпараттың сенімділігі мен дұрыстығын қамтамасыз ететін басқару жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Осылайша, басқарудың барлық деңгейлерінде басқарушылық есеп пен ішкі бақылауды біріктіру ұйымға өз ресурстарын тиімді пайдалануға, өзгермелі нарықтық жағдайларға бейімделуге және ұзақ мерзімді перспективада тұрақты және табысты дамуға ықпал ете отырып, стратегиялық мақсаттарға жетуге мүмкіндік береді.

Басқару есебі мен бақылау үшін ең жақсы тәсіл жобаның элементтерін және ұйымдағы басқару мен бақылаудың тұтас көрінісін қамтамасыз ететін стратегиялық тәсілдерді біріктіретін біріктірілген әдіс болып табылады.

Коммерциялық ұйымдардағы басқарушылық есеп пен бақылаудың әртүрлі аспектілерін талдау барысында бұл процестер тиімді басқаруды және стратегиялық шешімдерді қабылдауды қамтамасыз етуде шешуші рөл атқаратынын анықталды. Басқару есебі мен бақылау әдіснамасын әзірлеу тек стратегиялық жоспарлауды ғана емес, операциялық тәуекелдерді басқаруды, қаржылық ақпаратты талдауды және ішкі бақылаудың жүйелі аудитін қамтитын кешенді тәсілді қажет етеді.

Зерттеу негізінде келесі ұсыныстарды жасауға болады:

- әдістеме әзірлеу кезінде ұйымның нақты қажеттіліктеріне бейімделген есеп пен бақылаудың әртүрлі әдістерін ескеру қажет. Тиімді басқару мақсаттарына жету үшін басқарудың стратегиялық, тактикалық және операциялық деңгейлерін біріктіру маңызды;

- басқару есебі мен бақылаудың заманауи ақпараттық технологияларын енгізу жинақтау, талдау және есеп беру процесін жетілдіруге мүмкіндік береді. Басқару шешімдерін қабылдаудың дәлдігі мен тиімділігін арттыру үшін басқарудың ақпараттық жүйелерін пайдалану ұсынылады;

- әдістемені тиімді енгізу үшін сауатты және білікті кадрлар қажет. Қызметкерлерді басқарушылық есеп пен бақылау мәселелері бойынша тұрақты оқытуды қамтамасыз ету, сондай-ақ осы процестерге инвестициялау қажеттілігі туралы басшылықтың хабардарлығын арттыру ұсынылады.

- әдістемені үздіксіз жетілдіру және ұйымның стратегиялық мақсаттарына қол жеткізу үшін басқарушылық есеп пен бақылаудың тиімділігін бағалау жүйесін енгізу маңызды.

Осылайша, басқару есебі мен бақылау әдіснамасын әзірлеу және табысты енгізу коммерциялық ұйымдарды қазіргі заманғы басқарудың маңызды элементі болып табылады. Кәсіпкерлік қызметтің ерекшеліктерін ескере отырып, кешенді тәсілді қолдану және заманауи технологияларды енгізу динамикалық өзгеретін экономикалық жағдайда ұйымның тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етуге көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Алтынбеков М.А., Сагиндыкова Г.М., Түсібаева Г.С. Кәсіпорында басқару есебін ұйымдастыру: оқулық. – Алматы: ЛЕМ баспасы, 2023. – 304 б.
2. Тайгашинова К.Т. Проблемы формирования и развития экологического учета и аудита. Теория и практика: монография. – Алматы: ТОО «Жания-Полиграф», 2022. – 379 с.
3. Байдақов А., Алтынбеков М.А. Басқару есебіндегі шығындар есебінің мәселелері және оларды топтастыру // Вестник «КазУЭФМТ». – Нур-Султан. – 2023. – № 1(50). – С. 72-79.
4. Родионова В.М. и др. Финансы: учебник для вузов по специальности «Финансы и кредит», «Бух. учет, контроль и анализ хозяйственной деятельности» и «Международные отношения». – Москва: Финансы и статистика, 1993. – 399 с.
5. Керимов В.Э. Бухгалтерский управленческий учет: практикум для бакалавров. – М.: Дашков и К, 2016. – 477 с.
6. Каплан Р.С., Нортон Д.П. Сбалансированная система показателей: от стратегии к действию / пер. с англ. под ред. Ю.Н. Каптенца. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2023. – 320 с.
7. Файоль А. Общий и промышленный менеджмент / пер. с фр. под ред. В.Л. Гончарова. – М.: Изд-во «Экономика», 2022. – 304 с.
8. Шанк Дж.К., Говиндараджан В. Стратегическое управление затратами: новое средство конкурентного преимущества / пер. с англ. под ред. В.В. Данилочкина. – СПб.: Питер, 2022. – 320 с.
9. Портер М.Э. Конкурентное преимущество: создание и поддержание высокой эффективности / пер. с англ. под ред. О.Н. Марковой. – М.: Альпина Паблишер, 2021. – 715 с.
10. Шиллинглюу Г. Управленческий учет затрат / пер. с англ. под ред. В.В. Иванова. – М.: Финансы и статистика, 1982. – 448 с.
11. Хорнгрен Ч.Т. Управленческий учет: Основы и практика / пер. с англ. под ред. А.В. Артюхина. – М.: Вильямс, 2009. – 1040 с.
12. Донован Дж.Х. Управленческий учет в индустрии гостеприимства / пер. с англ. под ред. Т.В. Ломакиной. – М.: Вильямс, 2002. – 688 с.
13. Коэн Э. Продвинутый управленческий учет / пер. с англ. под ред. Л.П. Лазаревой. – СПб.: Питер, 2012. – 416 с.
14. Мизиковский И.Е. Бухгалтерский управленческий учет: 2-е изд., перераб. и доп.: Учебное пособие. – М.: Магистр, НИЦ ИНФРА-М, 2016. – 144 с.
15. Лысенко Д.В. Бухгалтерский управленческий учет: учебник. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2016. – 477 с.

REFERENCES

1. Altynbekov M.A., Sagindykova G.M., Tusibaeva G.S. Kasiporynda baskaru esebin ujymdastyru: okulyk [Organization of management accounting in the enterprise: textbook] – Almaty: LEM baspasy, 2023. – 304 b. [in Kazakh].
2. Tajgashinova K.T. Problemy formirovaniya i razvitija jekologicheskogo ucheta i audita. Teoriya i praktika: monografija [Problems of formation and development of environmental accounting and audit. Theory and practice: monograph]. – Almaty: TOO «Zhanija-Poligraf», 2022. – 379 s. [in Russian].
3. Bajdakov A., Altynbekov M.A., Baskaru esebindegi shygyndar esebinin maseleleri zhane olardy toptastyru [Problems of cost accounting in management accounting and their grouping] // Vestnik «KazUJeFMT». – Nur-Sultan. – 2023. – № 1(50). – B. 72-79 [in Kazakh].
4. Rodionova V.M. i dr. Finansy: [uchebnik dlja vuzov po special'nosti «Finansy i kredit», «Buh. uchet, kontrol' i analiz hozjajstvennoj dejatel'nosti» i «Mezhdunarodnye otnoshenija»] [«Buh. accounting, control and analysis of economic activity» and «International relations»] / pod red. V. M. Rodionovoj. – Moskva: Finansy i statistika, 1993. – 399 s. [in Russian].
5. Kerimov V.Je. Buhgalterskij upravlencheskij uchet: praktikum dlja bakalavrov [Management Accounting: Workshop for Bachelors]. – M.: Dashkov i K, 2016. – 477 s. [in Russian].
6. Kaplan R.S., Norton D.P. Sbalansirovannaja sistema pokazatelej: ot strategii k dejstviju [Balanced Scorecard: From Strategy to Action] / per. s angl. pod red. Ju.N. Kaptenca. – M.: ZAO «Olimp-Biznes», 2023. – 320 s. [in Russian].

7. Fajol' A. Obshhij i promyshlennyj menedzhment [General and industrial management] / per. s fr. pod red. V.L. Goncharova. – M.: Izd-vo «Jekonomika», 2022. – 304 s. [in Russian].
8. Shank Dzh.K., Govindaradzhan V. Strategicheskoe upravlenie zatratami: novoe sredstvo konkurentnogo preimushhestva [Strategic Cost Management: A New Means of Competitive Advantage] / per. s angl. pod red. V.V. Danilochkina. – SPb.: Piter, 2022. – 320 s. [in Russian].
9. Porter M.Je. Konkurentnoe preimushhestvo: sozdanie i podderzhanie vysokoj jeffektivnosti [Competitive Advantage: Creating and Sustaining High Performance] / per. s angl. pod red. O.N. Markovoj. – M.: Al'pina Publisher, 2021. – 715 s. [in Russian].
10. Shillinglou G. Upravlencheskij uchet zatrat [Management cost accounting] / per. s angl. pod red. V.V. Ivanova. – M.: Finansy i statistika, 1982. – 448 s. [in Russian].
11. Horngren Ch.T. Upravlencheskij uchet: Osnovy i praktika [Management Accounting: Fundamentals and Practice] / per. s angl. pod red. A.V. Artjuhina. – M.: Vil'jams, 2009. – 1040 s. [in Russian].
12. Donovan Dzh.H. Upravlencheskij uchet v industrii gostepriimstva [Management Accounting in the Hospitality Industry] / per. s angl. pod red. T.V. Lomakinov. – M.: Vil'jams, 2002. – 688 s. [in Russian].
13. Kojen Je. Prodvintyj upravlencheskij uchet [Advanced Management Accounting] / per. s angl. pod red. L.P. Lazarevoj. – SPb.: Piter, 2012. – 416 s. [in Russian].
14. Mizikovskij I.E. Buhgalterskij upravlencheskij uchet: 2-e izd., pererab. i dop.: Uchebnoe posobie [Management accounting: 2nd edition, revised and supplemented: Textbook]. – M.: Magistr, NIC INFRA-M, 2016. – 144 s. [in Russian].
15. Lysenko D.V. Buhgalterskij upravlencheskij uchet: uchebnik [Management Accounting: Textbook]. – M.: NIC INFRA-M, 2016. – 477 s. [in Russian].

Жуматаева Б.А., Алтынбеков М.А., Есенбаева А.Е., Айтхожина А.А.

РАЗВИТИЕ МЕТОДИКИ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА И КОНТРОЛЯ В КОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Аннотация

Целью данного исследования является разработка методологии управленческого учета и контроля в коммерческих организациях. В исследовательской работе исследуются современные подходы управленческого учета, анализируются существующие методы контроля и их эффективность в рыночной экономике. Методика предполагает всесторонний анализ литературных источников, эмпирические исследования в виде опросов и интервью с менеджерами различных коммерческих организаций, а также использование статистических методов обработки данных. Основные результаты исследования показывают, что эффективный управленческий учет и контроль требуют интеграции инновационных технологий, таких как системы автоматизации бухгалтерского учета и анализ данных. Было обнаружено, что использование современных информационных систем значительно повышает прозрачность и точность бухгалтерского учета, что, в свою очередь, облегчает принятие обоснованных управленческих решений.

Исследование также показывает, что внедрение комплексных подходов внутреннего контроля, включая систематические аудиты и внутренние обзоры, может помочь снизить риски и улучшить финансовую устойчивость организации. Практическая значимость результатов заключается в возможности их использования в коммерческих организациях для улучшения управления ресурсами, оптимизации затрат и повышения общей эффективности бизнеса. Разработанная методика может служить основой для создания более совершенных систем управленческого учета и контроля, адаптированных к особенностям различных отраслей. Таким образом, это исследование вносит значительный вклад в развитие теории и практики управленческого учета, предлагая новые подходы и инструменты, которые помогают повысить конкурентоспособность коммерческих организаций.

Zhumatayeva B., Altynbekov M., Yessenbayeva A., Aitkhozhina A.

DEVELOPMENT OF MANAGEMENT ACCOUNTING AND CONTROL METHODS IN COMMERCIAL ORGANIZATIONS

Annotation

The purpose of this study is to develop a methodology for management accounting and control in commercial organizations. The research paper examines modern approaches to management accounting, analyzes existing control methods and their effectiveness in a market economy. The methodology involves a comprehensive analysis of literary sources, empirical research in the form of surveys and interviews with managers of various commercial organizations,

as well as the use of statistical data processing methods. The main results of the study show that effective management accounting and control require the integration of innovative technologies such as accounting automation systems and data analysis. It was found that the use of modern information systems significantly increases the transparency and accuracy of accounting, which, in turn, facilitates informed management decisions.

The study also shows that the implementation of comprehensive internal control approaches, including systematic audits and internal reviews, can help reduce risks and improve the financial stability of an organization. The practical significance of the results lies in the possibility of their use in commercial organizations to improve resource management, optimize costs and increase overall business efficiency. The developed methodology can serve as a basis for creating more advanced management accounting and control systems adapted to the specifics of various industries. Thus, this research makes a significant contribution to the development of the theory and practice of management accounting, offering new approaches and tools that help to increase the competitiveness of commercial organizations.



А.Б. Айдарова*, э.ф.к., профессор¹

А.Б. Махатова, PhD, доцент²

Г.Х. Умарова, PhD докторанты¹

Мұқтар Әуезов атындағы Оңтүстік

Қазақстан университеті, Шымкент қ., Қазақстан¹

Академик Ә. Қуатбеков атындағы Халықтар

достығы университеті, Шымкент қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: aydarova6868@mail.ru

ЖАҒАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ДАМУДЫҢ МӘНІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада жаһандану жағдайындағы технологиялық дамудың мәні мен ерекшеліктері қарастырылады. Зерттеу жаһандану процестерінің технологиялық дамуға әсерін анықтайды және экономикаға, қоғамға және саясатқа әсерін талқылайды. Қазіргі әлем Технологиялық даму мен жаһандану процестерінің өзара әрекеттесуінен туындаған терең өзгерістерге куә болды. Бұл мақала осы маңызды комбинацияның мәні мен негізгі ерекшеліктерін талдауды ұсынады.

Зерттеу технологиялық дамудың мәнін және оның қазіргі қоғамдағы алатын орны мен рөлін анықтаудан басталады. Технология өмірдің әртүрлі салаларына еніп, экономиканы, білім беруді, денсаулық сақтауды және әлеуметтік өзара әрекеттесуді өзгертеді.

Мақаланың екінші негізгі аспектісі-жаһандану процестерінің технологиялық дамуға әсері. Жаһандану технологияның таралуын күшейтеді, әлемдік білім алмасуға ықпал етеді және инновацияны жеделдетеді.

Мақала сонымен қатар жаһандану жағдайындағы технологиялық дамудың ерекшеліктерін, соның ішінде өзгеру жылдамдығын, ғылыми зерттеулердің интеграциясын және жаңа бизнес модельдерін қарастырады. Зерттеу өзгеретін технологиялық ортаға бейімделудің маңыздылығын түсінуге және оның әлемдік экономикаға, қоғамға және саясатқа әсерін бағалауға мүмкіндік береді. Нәтижелер жаһандық динамика жағдайында тиімдірек реттеу, инновация және стратегиялық жоспарлау үшін негіз береді. Жаңа технологиялар, атап өтілгендей, жаһанданудың қозғаушы күштерінің бірі болып табылады, бірақ ол өз кезегінде бәсекелестікті күшейте отырып, олардың одан әрі дамуы мен елдер арасында таралуын ынталандырады.

Кілт сөздер: технологиялық даму, жаһандану, инновация, экономика, қоғам, технологиялық орта, әлемдік білім алмасу, ғылыми зерттеулердің интеграциясы, бизнес-модельдер, жаһандық динамика.

Ключевые слова: технологическое развитие, глобализация, инновация, экономика, общество, технологическая среда, мировой обмен знаний, интеграция научных исследований, бизнес-модели, глобальная динамика.

Keywords: technological development, globalization, innovation, economy, society, technological environment, global knowledge exchange, integration of scientific research, business models, global dynamics.

JEL classifications: B17

Кіріспе. Технологиялық даму қазіргі әлемдегі экономикалық және әлеуметтік прогрестің негізгі қозғалтқыштарының бірі болып табылады. Елдер арасындағы экономикалық, саяси және мәдени байланыстардың нығайымен сипатталатын жаһандану дәуірінің басталуымен технологиялық даму жаңа формалар мен сипаттарға ие болуда. Жаһандану технологияның таралуын жеделдетіп қана қоймайды, сонымен қатар халықаралық ынтымақтастық пен инновацияларды ынталандырады, сол арқылы елдер мен компаниялар үшін жаңа мүмкіндіктер мен қиындықтар туғызады.

Қазақстан жаһандық әлемнің бір бөлігі болып табылады және ағымдағы үрдістерден шет қала алмайды. Бұл үрдістердің кейбірі елді жаңғырту үшін жаңа мүмкіндіктер құратын болса, кейбірі Қазақстанның дамуы үшін кедергілер келтіруі мүмкін. Бұл үрдістердің Қазақстанға әсер ету дәрежесін нақты бағалау өте қиын. Бұл ретте қазіргі уақытта пайда болуын болжау мүмкін емес жаңа трендтер мен сын-қатерлер туындауы мүмкін. Әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарына кіру теріс трендтерге икемді ден қоюға және қолайлы әлемдік өзгерістерден барынша пайда табуға мүмкіндік беретін даму стратегиясын қалыптастыруды талап етеді.

Сарапшылардың пікірі бойынша, 2050 жылға дейін әлемдік экономика конфигурациясында елеулі өзгерістер күтіледі. Бүгінгі күні Қазақстан үшін демографиялық өзгерістер, экономикалық жаһандану, дамушы мемлекеттердің экономикалық өсуі, технологиялық процестердің жеделдеуі,

энергияны тұтынудың әлемдік теңгеріміндегі өзгерістер, сондай-ақ климаттың өзгеруі жаһандық және өңірлік сипаттағы неғұрлым маңызды үрдістер болып табылады [1].

Зерттеудің өзектілігі жаһанданған әлемде технологиялық өзгерістердің бұрын-соңды болмаған жылдамдықпен жүріп жатқандығымен және олардың мәні мен ерекшеліктерін түсіну осы процесті тиімді басқару үшін маңызды болып табылатындығына байланысты. Бұл мақалада жаһандану жағдайында технологиялық дамудың негізгі аспектілері, соның ішінде жаһандық процестердің инновацияларға әсері, технологияларды тарату және стандарттау ерекшеліктері, сондай-ақ осы құбылыстың оң және теріс салдары қарастырылады.

Жаңа технологиялардың пайда болуы мен таралуы біздің өміріміздің барлық салаларына әсер етеді: әлемдік экономикадан күнделікті коммуникацияға дейін.

Бұл ғылыми мақаланың мақсаты жаһандану процестері аясында технологиялық дамудың мәнін жүйелі талдау және негіздеу болып табылады. Біз жаһандану жағдайында технологиялық дамуға әсер ететін негізгі факторларды анықтауға, сондай-ақ оның ерекшеліктерін ашуға тырысамыз.

Біздің мақсатымыз-осы екі маңызды құбылыстың өзара әрекеттесуі және олардың әлемдік экономика, қоғам және саясат үшін қандай салдары бар екендігі туралы нақты түсінік беру.

Мақала сонымен қатар жаһандану жағдайында технологияның негізгі тенденциялары мен перспективаларын анықтау және осы процесті тиімді басқару үшін практикалық ұсыныстар беру *міндетін* қояды.

Жаһандану жағдайында технологиялық дамуды тиімді басқаруға арналған бірнеше нұсқаулар:

- инновациялар мен зерттеулерді ынталандыру: - ғылыми зерттеулер мен инновациялық жобаларды қолдау мен қаржыландырудың мемлекеттік бағдарламаларын құру.

- жаңа технологияларды зерттеуге және дамытуға белсенді инвестиция салатын компаниялар үшін салықтық жеңілдіктер мен басқа да ынталандыру шараларын белгілеу.

Шағын және орта бизнесті қолдау:

- жаңа технологияларды әзірлейтін және енгізетін шағын және орта кәсіпорындар үшін қаржылық және ұйымдастырушылық ресурстармен қамтамасыз ету;

- жоғары технологиялық стартаптарды ынталандыру үшін инкубаторлар мен үдеткіштер құру.

Бұл ұсыныстар инновациялар үшін қолайлы орта құруға, жоғары технологияларды дамытуға және жаһандану жағдайында олардың әлеуетін тиімді пайдалануға бағытталған.

Зерттеу әдістері: зерттеу теориялық талдау, жіктеу және индукция, SWOT талдауы әдістерін қолдану арқылы жүзеге асырылды.

Зерттеуді талдау арқылы біз жаһанданудың технологиялық дамуға әсері туралы академиялық түсінікке үлес қосуға және саясат, бизнес және қоғам басшылары жылдам өзгертін технологиялық ортаға тиімдірек бейімделуге, сондай-ақ жаһандық динамика контекстінде ақпараттандырылған шешімдер қабылдауы қажет екендігін тұжырымдаймыз.

Әдебиеттік шолу. *Технологиялық даму мен жаһанданудың өзара әрекеттесу тақырыбының өзектілігі соңғы жылдардағы зерттеушілер мен сарапшылардың еңбектерінде айқын байқалады.* Зерттеудің ғылыми маңыздылығы технологияның экономикалық табиғатын ашудан, технологияның ұлттық нарығын қалыптастыру мен жаһандану жағдайында оның дамуының тұжырымдық негіздемесін жасаудан тұрады. Технологиялық фактордың экономиканың құрылымдық тұрғыда қайта құру міндеттерімен қиыстыру формалары мен әдістері, оның ғылымды қажетсінетін экономиканы құру мәнмәтінінде әртараптандыру ерекше көңіл бөлуді талап етеді.

Нарула Р. өз еңбегінде жаһандану мен технологиялық дамудың өзара байланысын, сондай-ақ индустриялық саясаттың жаһандану жағдайында технологияның дамуына қалай ықпал ететінін талдайды [2].

Джон Даннинг және Марианна М.Лунден көпұлтты корпорациялар мен жаһандық экономика арасындағы байланысты сипаттайды. Ол көпұлтты компаниялардың әртүрлі елдерде технологиялық дамуды қалай ынталандыра алатынын атап көрсетеді [3].

Майкл Портер ұлттардың бәсекелестік артықшылығын және көпұлтты компаниялардың елдер арасындағы технологиялар мен инновацияларды тасымалдауда қалай шешуші рөл атқара алатынын талдайды [4].

Альфарио, Лаура, Пол Антрас, Давин Чор және Паола Конкони өз мақаласында көпұлтты корпорациялардың жаһандық жеткізу тізбегін қалай біріктіретіні және бұл олардың технологиялық дамуына қалай әсер ететіні қарастырылады [5].

Бұл зерттеулер мен жарияланымдар жаһанданудың технологиялық дамуға әсерін әр түрлі аспектілер мен талдауды ұсынады және тақырыпты тереңірек түсінуге жақсы негіз бола алады.

Отандық ғалымдар өз еңбектерінде[7,8,9]инновациялардың технологиялық дамудағы рөлі және олардың жаһандану контекстіндегі Қазақстан экономикасына әсері туралы зерттеп, технологиялық дамудың негізгі факторлары және олардың жаһандық өзгерістер жағдайындағы Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігіне әсерін талдайды.

Негізгі бөлім. Технологиялық даму - бұл өмір сүру сапасын, өнімділікті, тиімділікті және әртүрлі қызмет салаларын жақсарту үшін жаңа технологиялар мен инновацияларды құру, дамыту және қолдану процесі. Ол жаңа өнімдерді, процестер мен жүйелерді құруды, сондай-ақ қолданыстағы технологияларды жетілдіруді қамтиды.

Технологиялық даму қазіргі қоғамда бірнеше негізгі аспектілерде маңызды рөл атқарады:

- Экономикалық өсу: Жаңа технологиялар өнімділіктің өсуіне, шығындарды азайтуға және экономикалық дамуға ықпал ететін жаңа нарықтарды құруға ықпал етеді.

- Әлеуметтік-мәдени өзгерістер: Технологиялық даму өмір салты мен қоғамды өзгертеді. Бұл білім беру, денсаулық сақтау, коммуникация және өмірдің басқа да көптеген аспектілеріне әсер етеді.

- Ғылыми жаңалықтар: Технологиялық даму көбінесе ғылыми жаңалықтардың пайда болуы және табиғат пен әлемді зерттеудің жетілдірілген құралдары мен әдістерін ұсынады.

- Жаһандық мәселелерді шешу: жаңа технологиялар климаттың өзгеруі, кедейлік және қауіпсіздік қатерлері сияқты жаһандық сын-қатерлерге ықпал етуі мүмкін.

Технологиялық даму барысына әсер ететін факторлар: ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға инвестиция деңгейі технологиялық дамудың жылдамдығы мен бағытын анықтайды; қаржыландыру мен ресурстарға қол жетімділік жаңа технологияларды дамыту үшін маңызды; тұтынушылардың инновацияға деген сұранысы компанияларды жаңа технологияларды дамытуға ынталандырады;

Әлемдік ынтымақтастық және білім алмасу: елдер мен ұйымдар арасындағы ынтымақтастық білім мен технологияның таралуына ықпал етеді; компаниялар арасындағы бәсекелестік жаңа технологияларды дамытуға және қолданыстағы технологияларды жетілдіруге ықпал етеді; білікті кадрлар мен білім беру бағдарламаларының болуы технологияның дамуына ықпал етеді;

Технологиялық даму - бұл қазіргі қоғамды қалыптастыратын және адам өмірінің әртүрлі салаларына айтарлықтай өзгерістер енгізетін үздіксіз процесс. Оның мәні мен оған әсер ететін факторларды түсіну бұл процесті тиімдірек басқаруға және технологияны қоғамның қажеттіліктеріне бейімдеуге мүмкіндік береді.

Жаһандану көптеген шағын және орта трансұлттық фирмалардың пайда болуына әкеледі, олар технологиялық одақтар желісін құрудың соңына сүйенеді. Үкімет бақылау мен стратегиялық бағытты қамтамасыз етеді. Дамушы елдерге әсері орасан зор болады. Жаңа технологиялардың көмегімен үшінші әлем елдері шикізат пен энергияны қосылған тауарға айналдыра алады және осылайша дисфункционалды салдарсыз экономикалық дамуды жеделдете алады.

1-кесте

Жаһанданудың технологиялық дамуға әсер ету аспектілері*

Аспекттері 1	Сипаттамалары 2
1. Халықаралық сауда	- Халықаралық сауданың айтарлықтай өсуі - Елдер мен өңірлер арасында технологиялар алмасу - Әлемдік жеткізу тізбегінің өсуі
2. Білім және инновациямен алмасу	- Идеялар және инновациялармен алмасуды күшейту - зерттеулердегі халықаралық ынтымақтастық - Зерттеулерге шетелдік инвестициялардың ағымы
3. Технологиялық трансфер	- Жаһандану елдер арасындағы технологиялар мен білімнің берілуіне ықпал етеді. - Дамыған елдер өздерінің технологиялық шешімдері мен ноу-хауын дамушы аймақтарға экспорттайды - Даму деңгейі төмен елдерде технологиялық дамуды қолдау
4. Ынтымақтастық және тәжірибе алмасу	- Технологиялық дамыған елдерге жоғары білікті мамандардың көші-қоны - Халықаралық ынтымақтастық пен тәжірибе алмасуға ықпал етеді. Ғалымдар мен инженерлер әлемдік аренада оңай ынтымақтаса алады, бұл технологияның жылдам дамуына ықпал етеді.

1	2
5. Ресурстарға қол жетімділікті кеңейту	- Жаһандану шикізат пен адами капитал сияқты ресурстарды тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. - Бұл технологияның дамуын ынталандыруы мүмкін, мысалы, ресурстарды өндіру мен пайдаланудың тиімді әдістері.
6. Жылдам ақпарат алмасуы	- Жаһандану елдер мен мәдениеттер арасындағы ақпарат алмасу жылдамдығы мен көлемін едәуір арттыруы. - Бұл технологиялық инновацияларды ынталандырады, өйткені идеялар мен білім тезірек таралуы мүмкін. - Ғылыми және технологиялық жаңалықтарды қазір бүкіл әлемде қол жетімді және оны қолдануға болады

* Авторлармен құрастырылған

Осылайша, жаһандану инновациялардың кең таралуы мен дамуына жағдай жасай отырып, технологиялық дамуды ынталандыру мен жеделдетуде маңызды рөл атқарады.

Ғылым мен технологияның жаһандық саласын дамытудың барлық статистикалық көрсеткіштері технологиялық жаһанданудың табысты үдемелі процесін көрсетеді. Инновациялық қызметтің барлық түрлерінің өсуі (зерттеулер, патенттеу, венчурлар мен стартаптар, технологиялық күрделі тауарлар мен қызметтердің экспорты мен импорты, жаңа кәсіпорындарға тікелей шетелдік инвестициялар) әлемдік экономиканың жұмысының өзгеруіне, оның динамикасының жеделдеуіне әкелді [6].

Көпұлтты корпорациялардың зерттеу және әзірлеу орталықтары (ИиР орталықтары) Қазақстандағы Технологиялық даму мен инновацияларды ынталандыруда маңызды рөл атқарады. Міне, елдегі осындай орталықтардың кейбір мысалдары:

2-кесте

Қазақстандағы көпұлтты корпорациялардың зерттеу және әзірлеу орталықтары*

Ғылыми техникалық орталықтардың түрлері	Атауы	Қызметтері
Жаһандық немесе аймақтық ғылыми технологиялық орталықтар трансұлттық компаниялар, тікелей шетелдік инвестициялар тарту үшін құрылған.	IBM Қазақстан	IBM, ақпараттық технологиялар саласындағы әлемдік көшбасшы, Алматыда, Қазақстанда ИиР орталығы бар. Бұл орталық жасанды интеллект, деректерді талдау және бұлтты технологиялар саласындағы зерттеулер мен әзірлемелермен айналысады.
	GE Oil & Gas Қазақстан	GE Oil & Gas, General Electric корпорациясының бөлігі, мұнай-газ өнеркәсібі саласындағы технологиялар мен шешімдер, соның ішінде бұрғылау және кен орындарына арналған жабдықтар әзірленуде.
	Schlumberger Қазақстан	Мұнай-газ қызметтері мен технологиялар саласындағы әлемдегі ең ірі компаниялардың бірі Schlumberger Алматыда зерттеулер мен әзірлемелер орталығына ие. Олар мұнай мен газды бұрғылау мен өңдеудің жаңа технологияларымен жұмыс істеуде.
	Kazatomprom International Services (KIS):	Kis уран секторы бойынша Қазақстанның ұлттық операторы Kazatomprom еншілес компаниясы болып табылады. Олар ядролық салада жаңа технологиялар мен инновацияларды дамытумен айналысады.
	Ericsson Қазақстан	Ericsson, ұялы байланыс пен интернет заттарына арналған технологияларды зерттеу және әзірлеу жүргізілетін әлемдегі жетекші байланыс және ақпараттық технологиялар компаниясы.

* Авторлармен құрастырылған

Бұл көпұлтты корпорациялардың зерттеу және әзірлеу орталықтары жоғары технологиялық салалардың дамуына ықпал ететін және Қазақстанда технологиялық өсуге жәрдемдесетін технологиялық білім мен инновацияның маңызды көздері болып табылады.

Жаһанданудың болашағына болжам жасамас бұрын, технологияның тарихына көз жүгірту керек. Бүгінгі төртінші индустриялық революцияға дейін әлем жеті үлкен технологиялық дәуірді бастан өткерді. Соның әрқайсысының аяқталған тұсында экономикалық дағдарыс болған. Яғни,

индустрияландыру дәуірі гүлденген кезде экономика да қарқын алады. Одан кейін жаңа технология пайда болып, ол өндіріске толық еніп кете алмай, ескі технология қолданыстан шыға бастаған кезде нарықта вакуум пайда болады да, нәтижесінде инвесторлардың ақшасын құятын жер болмай, капитал айналымға шықпай, банктерде қалып қояды. Бұл өз кезегінде экономикалық дағдарысқа ұласады.

Технологиялық даму инновацияларға ықпал етеді, бұл компаниялар мен елдердің бәсекеге қабілеттілігін арттырады. Жаңа технологиялар өндіріс шығындарын азайтып, тиімділікті арттырып, жаңа нарықтар құра алады.

Жаңа технологиялар арқылы процестерді автоматтандыру және цифрландыру экономикалық өсуге ықпал ететін еңбек өнімділігін арттырады. Жаһандық нарықтар: жаһандану әлемдік нарықтарға қол жеткізуге мүмкіндік береді. Компаниялар өз өнімдері мен қызметтерін оңай экспорттай алады, бұл сауда мен кірістің өсуіне ықпал етеді.

Технологиялық даму экономиканы әртараптандыруға ықпал ететін блокчейн немесе жасанды интеллект технологиялары сияқты мүлдем жаңа салаларды құра алады. Жаңа технологияларды енгізу, әсіресе робототехника және жасанды интеллект салаларында, бірқатар тапсырмаларды автоматтандыруға және кейбір кәсіптерге деген қажеттіліктің төмендеуіне әкелуі мүмкін.

SWOT талдауы: жаһандану жағдайындағы технологиялық дамуға байланысты күшті және әлсіз жақтарға, мүмкіндіктер мен қауіптерге талдау жасалды, бұл осы процестерді тиімді басқару бойынша ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік берді.

3-кесте

Күшті жақтары (Strengths)	Әлсіз жақтары (Weaknesses)
<p>1. Инновацияны жеделдету: Жаһандану инновация процесін және жаңа шешімдерді енгізуді жеделдететін білім мен технологияның жылдам алмасуына ықпал етеді.</p> <p>2. Халықаралық ынтымақтастық: Елдер мен компанияларға озық технологияларды бірлесіп әзірлеуге мүмкіндік беретін халықаралық ынтымақтастық пен әріптестікті күшейтеу.</p> <p>3. Нарықтарды кеңейту: Жаһандық нарықтарға қол жеткізу, бұл жаңа технологияларды коммерцияландыру және инвестициялар тарту мүмкіндіктерін арттырады.</p> <p>4. Стандарттарды біріздендіру: Жаһандану технологиялық стандарттарды біріздендіруге ықпал етеді, бұл әртүрлі елдер мен салаларда жаңа технологияларды біріктіруді жеңілдетеді.</p>	<p>1. Пайданы біркелкі бөлу: Технологиялық пайда елдер мен аймақтар арасында біркелкі бөлінбейді, бұл жаһандық экономикалық теңсіздікті күшейтеді.</p> <p>2. Жаһандық жеткізу тізбегіне тәуелділік: Жаһандық жеткізу тізбегіне жоғары тәуелділік елдер мен компанияларды үзілістер мен дағдарыстарға осал етеді.</p> <p>3. Мәдени сәйкестілік қаупі: Жаһандану мәдени бірегейліктің жоғалуына және мәдениеттердің бірігуіне әкелуі мүмкін, бұл жергілікті дәстүрлер мен құндылықтарға теріс әсер етеді.</p> <p>4. Бейімделу проблемалары: Жылдам технологиялық өзгерістер жұмыс күшін оқыту мен бейімдеуге айтарлықтай инвестицияларды қажет етеді, бұл кейбір елдер мен компаниялар үшін қиын болуы мүмкін.</p>
Мүмкіндіктер (Opportunities)	Қауіптер (Threats)
<p>1. Жаңа нарықтарды дамыту: Жаһандану экономикалық өсу мен дамуды ынталандыратын инновациялық өнімдер мен қызметтерге жаңа нарықтар ашады.</p> <p>2. Зерттеулер мен әзірлемелерге Инвестициялар: Озық технологияларды құруға ықпал ететін зерттеулер мен әзірлемелерге халықаралық инвестицияларды тарту мүмкіндігі.</p> <p>3. Өмір сапасын жақсарту: Жаһандық ауқымда жаңа технологияларды енгізу өмір сүру сапасын жақсартуға және денсаулық сақтау және тұрақты даму сияқты жаһандық мәселелерді шешуге ықпал етеді.</p> <p>4. Бәсекеге қабілеттілікті арттыру: Озық технологиялар мен инновацияларды енгізу есебінен компаниялар мен елдердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мүмкіндігі</p>	<p>1. Киберқауіпсіздік: Киберқауіпсіздік қатерлерінің күшеюі және жаһанданған әлем жағдайында деректерді қорғау қажеттілігі.</p> <p>2. Технологиялық теңсіздік. Әлеуметтік және экономикалық қақтығыстарға әкелуі мүмкін елдер арасындағы технологиялық теңсіздіктің күшеюі.</p> <p>3. Экологиялық мәселелер: Жоғары технологиялық өнімдерді өндіру мен кәдеге жаратумен байланысты экологиялық проблемаларды ұлғайту.</p> <p>4. Геосаяси тәуекелдер: Технологиялық даму мен ынтымақтастыққа теріс әсер етуі мүмкін жаһандық саяси және экономикалық қақтығыстар</p>

* Авторлармен құрастырылған

Сонымен бірге, Технологиялық даму жаңа технологияларды әзірлеуге, қызмет көрсетуге және маркетингке қатысты салаларда жұмыспен қамтудың жаңа мүмкіндіктерін жасайды.

Осылайша, жаһандану контекстіндегі технологиялық даму экономика мен қоғам үшін жаңа мүмкіндіктер мен сын-қатерлерді ұсынады. Бір жағынан, бұл өсу мен бәсекеге қабілеттілікке ықпал етеді, ал екінші жағынан бейімделуді, қайта даярлауды және әлеуметтік теңсіздіктермен күресуді қажет етеді. Үкіметтер мен бизнес-қоғамдастықтың осы аспектілерді ескеруі және неғұрлым инклюзивті және тұрақты технологиялық дамумен жұмыс істеуі маңызды.

Қорытынды. Мақалада біз жаһандану жағдайындағы технологиялық дамудың мәні мен ерекшеліктерін қарастырдық. Біздің зерттеуімізде жаһандық тенденцияларға талдау, әдебиеттерге шолу және деректерді егжей-тегжейлі талдау жүргізілді. Біздің нәтижелер Қазіргі әлемдегі жаһандану мен технологиялық даму арасындағы байланыстың маңыздылығын көрсетеді.

Зерттеудің негізгі нәтижелеріне мыналар жатады:

- Инновациялардың ұлғаюы және технологиялардың әлемдік ауқымда дамуы, бұл жаһандану білім мен идеялардың таралуына ықпал ететінін көрсетеді.

- Жаһандық нарықтардың жаңа бизнес-модельдерді қалыптастыруға және экономикалық дамуға әсері, жаһандық трендтерге бейімделу қажеттілігін көрсетеді.

- Әр түрлі елдер арасындағы мәдени элементтер мен идеялардың өзара әрекеттесуі, бұл технологиялық талғамға және бейімделуге әсер етеді.

Нәтижелер қазіргі әлемдегі технологиялық инновациялар мен жаһандық трансформациялар арасындағы байланыстың маңыздылығын растайды. Біздің нәтижелеріміздің жаңалығы жаһанданудың технологиялардың дамуына, әсіресе дамушы елдер контекстінде әсерінің ерекшелігін анықтау болып табылады. Біздің қорытындыларымызды практикалық қолдану жаһандану жағдайында Технологиялық даму стратегияларын оңтайландыру бойынша үкіметтер мен бизнес қауымдастықтарға арналған ұсыныстар түрінде көрінуі мүмкін. Әрі қарай зерттеуде технологиялық инновациялардың елдер дамуының әлеуметтік-экономикалық аспектілеріне әсерін талдауды терендету және жаһандық экономикадағы цифрлық технологиялардың әлеуетін зерттеу ұсынылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Қазақстанның әлемнің ең дамыған 30 мемлекетінің қатарына кіруі жөніндегі тұжырымдама туралы» Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының жобасы туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 23 желтоқсандағы №1385 қаулысы. – Астана. – 2014.
2. Narul R. Globalization and Technology: Interdependence, Innovation Systems and Industrial Policy. – Polity Press, Cambridge, UK. – 2003. – 243 p. – DOI: 10.1016/j.respol.2005.05.003.
3. John H. Dunning, Sarianna M. Lundan. Multinational Enterprises and the Global Economy, Second Edition: Books. – Edward Elgar Publishing. – USA. – No. 3215. – 2008. – P. 960.
4. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. – New York: Free Press. – 1990. – 875 p.
5. Laura Alfaro, Pol Antràs, Davin Chor, Paola Conconi. Internalizing Global Value Chains: A Firm-Level Analysis // Journal of Political Economy. – University of Chicago Press. – 2019. – vol. 127(2). – P. 508-559. – DOI: 10.1086/700935.
6. Иванова Н.И. Эволюция технологической глобализации // Современная мировая экономика. – 2023. – №1. – С. 16-25.
7. Днишев Ф.М. Особенности локальной концентрации инновационной активности в Казахстане в контексте мирового опыта // Economics: the strategy and practice. – 2019. – №2. – С. 71-82.
8. Ларичкин Ф.Д., Алимбетов У.С., Краузе Н.В., Тахтаева Р.Ш. Факторы и условия развития инновационного потенциала // Вестник университета «Туран». – 2020. – №4. – С. 180-187. – DOI: 10.46914/1562-2959-2020-1-4-180-187.
9. Сатпаева З.Т., Альжанова Ф.Г., Смагулова А.С. Оценка потенциала научно-технологической интеграции евразийского экономического союза: стратегические приоритеты и направления развития // Central Asian Economic Review. – 2022. – №5. – С. 34-53. – DOI:10.52821/2789-4401-2022-5-34-53.

REFERENCES

1. «Qazaqstannyn alemnin en damygan 30 memleketinin qataryna kiryi jonindegi tujyrymdama tyraly». Qazaqstan Respyblikasynyn Prezidenti Jarlygynyn jobasy tyraly. Qazaqstan Respyblikasy Ukimetinin 2013 jylgy 23 jeltosandagy № 1385 qaylysy [On the draft of the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan «On the concept of inclusion of Kazakhstan among the 30 most developed countries of the world». Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 1385 of December 23, 2013]. – Astana. – 2014 [in Kazakh].
2. Narul R. Globalization and Technology: Interdependence, Innovation Systems and Industrial Policy. – Polity Press, Cambridge, UK. – 2003. – 243 p. – DOI: 10.1016/j.respol.2005.05.003.
3. John H. Dunning, Sarianna M. Lundan. Multinational Enterprises and the Global Economy, Second Edition: Books. – Edward Elgar Publishing. – USA. – No. 3215. – 2008. – P. 960.
4. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. – New York: Free Press. – 1990. – 875 p.
5. Laura Alfaro, Pol Antràs, Davin Chor, Paola Conconi. Internalizing Global Value Chains: A Firm-Level Analysis // Journal of Political Economy. – University of Chicago Press. – 2019. – vol. 127(2). – P. 508-559. – DOI: 10.1086/700935.
6. Ivanova N.I. Evolusia tehnologicheskoi globalizatsii [The evolution of technological globalization] // Sovremennaya mirovaya ekonomika. – 2023. – №1. – S. 16-25 [in Russian].
7. Dnishev F.M. Osobennosti lokal'noj koncentracii innovacionnoj aktivnosti v Kazahstane v kontekste mirovogo opyta [Features of the local concentration of innovation activity in Kazakhstan in the context of world experience] // Economics: the strategy and practice. – 2019. – №2. – S. 71-82 [in Russian].
8. Larichkin F.D., Alimbetov U.S., Krause N.V., Takhtaeva R.Sh. Faktory i usloviya razvitiya innovacionnogo potentsiala [Factors and conditions for the development of innovative potential] // Vestnik universiteta «Turan». – 2020. – № 4. – S. 180-187. – DOI: 10.46914/1562-2959-2020-1-4-180-187 [in Russian].
9. Satpayeva Z.T., Alzhanova F.G., Smagulova A.S. Ocenka potentsiala nauchno-tehnologicheskoy integratsii evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza: strategicheskie priority i napravleniya razvitiya [Assessment of the potential of scientific and technological integration of the Eurasian Economic Union: strategic priorities and directions of development] // Central Asian Economic Review. – 2022. – №5. – S. 34-53. – DOI: 10.52821/2789-4401-2022-5-34-53 [in Russian].

Айдарова А.Б., Махатова А.Б., Умарова Г.Х.

СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация

В статье анализируются сущность и особенности технологического развития в условиях глобализации. Исследование определяет влияние процессов глобализации на технологическое развитие и обсуждает влияние на экономику, общество и политику. Современный мир стал свидетелем глубоких изменений, вызванных взаимодействием процессов технологического развития и глобализации. В этой статье представлен анализ сущности и основных особенностей этой важной комбинации.

Исследование начинается с определения сущности технологического развития и его места и роли в современном обществе. Технологии проникают в различные сферы жизни, изменяя экономику, образование, здравоохранение и социальное взаимодействие.

Второй ключевой аспект статьи – влияние процессов глобализации на технологическое развитие. Глобализация усиливает распространение технологий, способствует глобальному обмену знаниями и ускоряет инновации.

В статье также рассматриваются особенности технологического развития в условиях глобализации, включая скорость изменений, интеграцию научных исследований и новые бизнес-модели. Исследование позволяет понять важность адаптации к меняющейся технологической среде и оценить ее влияние на мировую экономику, общество и политику. Результаты обеспечивают основу для более эффективного регулирования, инноваций и стратегического планирования в условиях глобальной динамики. Новые технологии, как уже отмечалось, являются одной из движущих сил глобализации, но, в свою очередь, стимулируют их дальнейшее развитие и распространение среди стран, усиливая конкуренцию.

Aidarova A., Makhatova A., Umarova G.

**THE ESSENCE AND FEATURES OF TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT
IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION**

Annotation

The article analyzes the essence and features of technological development in the context of globalization. The study determines the impact of globalization processes on technological development and discusses the impact on the economy, society and politics. The modern world has witnessed profound changes caused by the interaction of the processes of technological development and globalization. This article presents an analysis of the essence and main features of this important combination.

The research begins with the definition of the essence of technological development and its place and role in modern society. Technologies are penetrating into various spheres of life, changing the economy, education, healthcare and social interaction.

The second key aspect of the article is the impact of globalization processes on technological development. Globalization enhances the spread of technology, promotes global knowledge sharing and accelerates innovation.

The article also discusses the features of technological development in the context of globalization, including the speed of change, the integration of scientific research and new business models. The study makes it possible to understand the importance of adaptation to the changing technological environment and assess its impact on the global economy, society and politics. The results provide the basis for more effective regulation, innovation and strategic planning in the context of global dynamics. New technologies, as already noted, are one of the driving forces of globalization, but, in turn, stimulate their further development and dissemination among countries, increasing competition.



А.Ж. Өмір*, э.ғ.м., аға оқытушы¹

К.О. Мазбаева, PhD²

Қ.О. Большекбаева, э.ғ.м., аға оқытушы¹

Э.О. Телагусова, э.ғ.к., аға оқытушы³

Caspian University, Алматы қ., Қазақстан¹

Кенжеғали Сағадиев атындағы Халықаралық

бизнес университеті, Алматы қ., Қазақстан²

Абай атындағы қазақ Ұлттық педагогикалық

университеті, Алматы қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: omir_ainura@mail.ru

РЕЙТИНГТІК АГЕНТТІКТЕР МЕН НЕСИЕЛІК РЕЙТИНГТІҢ КАПИТАЛ ҚҰРЫЛЫМЫНДАҒЫ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ РӨЛІ

Нарықтық экономиканың қажеттіліктеріне байланысты рейтингтік агенттіктер қарыз алушы компаниялардың несиелік қабілетін тәуелсіз бағалауды қолға алып, және тағайындаған рейтингтерін пайдаланушылардың кең ауқымына тегін ұсынады. Рейтингтік агенттік түрлі ұйымдарға несиелік рейтингті және олардың несиелік қабілеттілігін, төлем қабілеттілігін және сенімділігі мен нәтижелерімен басқарушылық қасиеттерін бағалау арқылы басқару сапасы мен сенімділік рейтингін беруге жауапты бірегей коммерциялық институт. Рейтингтік агенттіктер түрлі бағыттағы биржаларда маңызды рөл атқарады. Ірі ұйымдардың рейтингі олардың қызметіндегі маңызды аспектке айналды, өйткені белгілі және терең беделді рейтингтік агенттіктер құрастырған ұйымның рейтингі жоқ инвесторлар инвестицияланған ұйым туралы соңғы ақпаратты біле алмайды.

Мақалада әлемдік жетекші және жергілікті рейтингтік агенттіктердің маңыздылығы мен рөлі, сондай-ақ кредиттік рейтингтердің жіктелуі қарастырылады. Атап айтқанда, олардың негізгі төрт рөлі талқыланады. Рейтингтік агенттіктер эмитент-компаниялардың борыштық міндеттемелерін орындамау ықтималдығы туралы бейтарап қорытынды жасай отырып, хабардар емес инвесторларға маңызды инвестициялық шешімдер қабылдауға көмектесетіні анықталды. Қаржы нарығына қатысушылар арасындағы ақпараттық асимметрияны төмендетудегі рөлі атап өтілді. Шетелдік зерттеушілердің көпшілігі несиелік рейтингке неғұрлым толық және терең анықтамалар бергені көрсетілді, сондай-ақ оның мәнін ашатын дефинициялар талданып берілген. 2021 жылы AAA рейтингіне қарағанда, қазақстандық қаржылық және қаржылық емес ұйымдарға BBB BB және B рейтингтері берілгені анықталды. Бұл осы ұйымдар қолайсыз коммерциялық, қаржылық және экономикалық жағдайлар болмаса, қазіргі уақытта өздерінің қарыздық міндеттемелерін өз мерзіміне сай және толықтай орындай алатындығын көрсетеді.

Кілт сөздер: несиелік рейтинг, қарыздық міндеттеме, қаржы нарығы, ақпарат, биржа, қор, дефолт.

Ключевые слова: кредитный рейтинг, долговые обязательства, финансовый рынок, информация биржа, фонд, дефолт.

Keywords: credit rating, debt obligations, financial market, information exchange, fund, default.

Кіріспе. Қазақстандағы рейтингтік агенттіктердің рөлін зерттеудің өзектілігі жылдан жылға, әсіресе коронавирустық инфекция пандемиясының және қор нарығындағы онымен байланысты өзгерістердің аясында аса өткір бола түсуде. Рейтингтік агенттіктердің рөлін айқындау қазақстандық екінші деңгейлі банктер мен қаржылық емес ұйымдардың эмиссиялық саясатына ықпал ету мүмкіндігінің бар-жоғын түсінуге мүмкіндік береді. Рейтингтік агенттік түрлі ұйымдарға несиелік рейтингті және олардың несиелік қабілеттілігін, төлем қабілеттілігін және сенімділігі мен нәтижелерімен басқарушылық қасиеттерін бағалау арқылы басқару сапасы мен сенімділік рейтингін беруге жауапты бірегей коммерциялық институт.

Тақырыптың өзектілігі рейтингтік агенттіктің анықтамасымен белгіленеді. Экономикалық блокаданы бастау немесе экспедицияны қаржыландыру үшін ықтимал нәтижелер туралы қорытындылар берілген жобаларды талдау, таныстыру жүзеге асырылды. Қор нарығының экономикалық өсудің маңызды факторы ретіндегі рөлі көптеген жылдар бойы экономистер мен қаржыгерлердің зерттеу тақырыбы болды. Мысалы, Bondt (2005) өзінің еңбегінде инвесторлар мен эмитенттер бухгалтерлік есептің барынша ашықтығын қамтамасыз етуге және рейтингтік агенттіктердің қызметін дамытуға ұжымдық түрде мүдделі болатын нарықтық процесті құруға жағдай

жасайды деген [1]. Мұндай көзқарастың дұрыстығы еш дау туғызбайды, өйткені облигацияларды шығаратын эмитенттердің қарыздар бойынша міндеттемелерін өтей алу қабілетін рейтингтік агенттіктер бағалайды. Рейтингтік агенттіктер көбінесе «through the cycle» әдістемесін қолданады, анығырақ айтқанда, яғни коммерциялық банктің 5 жылдан 7 жылға дейінгі мерзімдегі жағдайын бағалайды. Аналитик мамандар да қаржы нарығының дамуына рейтингтік агенттіктер ықпал ететінін құптайды. Қаржылық ұйымдардың немесе экономиканың нақты секторындағы компаниялардың қаржылық жағдайы мен тұрақтылық деңгейі жайлы тәуелсіз пікір білдіретін бұл агенттіктер оларға несиелік рейтинг береді. Осы несиелік рейтингтің банктерге де, қаржылық емес ұйымдарға да маңызы зор екендігі көпшілікке мәлім. Басқа зерттеушілер борыштық бағалы қағаздар мен экономикалық өсу арасындағы оң байланысты атап өтті [2]. Жоғарыда айтылғандардың барлығы түптеп келгенде қор нарығының тиімділігіне әсер ететіні мамандарға белгілі.

Несиелік рейтингтер капитал құрылымын анықтайтын фактор ретінде жеткілікті зерттелмеген және зерттеушілер несиелік рейтингтер мен капитал құрылымы арасындағы байланыс туралы ортақ консенсусқа қол жеткізе алмады. Жүргізілген алдыңғы зерттеулердің ешқайсысында несиелік рейтингтердің маңыздылығы мен рейтингтік агенттіктердің рөлін саралап зерттеу қазақстандық контексте осы кезге дейін зерттелмеген.

Мақалада рейтингтік агенттіктердің қаржы нарығындағы рөлі мен несиелік рейтингтің маңыздылығын зерттеуде жалпылау мен салыстыру, талдау жасау мен синтез секілді теориялық зерттеу әдістері пайдаланылды.

Мақаланың мақсаты. Жұмыстың мақсаты әлемдік жетекші және жергілікті рейтингтік агенттіктердің маңыздылығы мен жіктелуін талдау болып табылады. Алға қойған мақсатқа жетуде келесі міндеттерді орындаған жөн:

- зерттелініп отырған рейтингтік агенттіктер бойынша ғылыми еңбектерге шолу;
- қазіргі жағдайдағы әлемдік жетекші және жергілікті рейтингтік агенттіктердің жай-күйі мен даму перспективаларына талдау;
- нарықтағы қарыздық құралдарды тиімді орналастыруға зиян келтірмейтін сандық және сапалық құралдарды жетілдіріру бағыттарын ұсыну.

Әдебиеттік шолу. Рейтингтер қаржы нарықтарында сұранысқа ие қаржылық өнім ретінде бірқатар сипаттамаларға түсініктемесін А.М. Карминский, Н.Ф. Дьячкова атап өтті [3]. Банктердің қаржылық тұрақтылығы мен сенімділігін бағалауда халықаралық рейтингтік агенттіктер маңызды рөл атқарады. Олардың рейтингтері қаражатты сақтау немесе инвестициялау үшін банкті таңдау туралы шешім қабылдауда тірек болады. Ағымдағы жылы ҚР барлық ЕДБ рейтингтері үздік ондықтан жаңартылды. [4]. Компаниялардың несиелік қабілеттілігін бағалау және олардың өз қарыздарын төлемеу ықтималдығы бойынша саралады [5]. М. Cha, К. Hwang, Y. Yeo [6] жұмысында несиелік рейтинг компанияның болашақ қаржылық міндеттемелерін уақтылы орындау мүмкіндігі туралы пікірілерімен алмасты. Несиелік рейтинг – бұл рейтингтік агенттіктің қарыз алушының жалпы несиелік қабілетіне немесе қарыз алушының нақты қарыз міндеттемелеріне қатысты несиелік қабілетіне қатысты тәуекел факторларын бағалау тұжырымдамалары анықталды [7,8,9].

Жылдар бойы жинақталған сенімді деректер базасына қарамастан, сарапшылардың үлкен штаты, жетекші әлемдік рейтингтік агенттіктер бірқатар ірі корпорациялар мен банктердің нашарлаған қаржылық жағдайына, олардың бағалы қағаздарына, қаржы және несие нарықтарындағы жағдайға барабар және уақтылы баға бере алмады. Соңғы жылдары қаржы құралдарының дамуы, атап айтқанда активтерді секьюритизациямен байланысты, рейтингтік агенттіктер қолданатын әдістемелерде барабар көрініс таппады.

Негізгі бөлім. Әлемдегі жетекші агенттіктің үшеуі де алдағы уақытта ұзақ мерзімді перспективада өз беделіне қауіп төндірмес үшін дұрыс емес сертификациялау, жаңылыс сигнал беруге жол бермейді. Рейтингті бағалайтын агенттіктердің рөлін зерттеп қарастырған еңбектерге жүргізілген жүйелік талдау нәтижелері 1-суретте берілген.



1-сурет. Рейтингтік агенттіктердің рөлі*

* [10, 11, 12, 13] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Біз 1-суретте берілген рейтингтік агенттіктердің рөліне қатысты зерттеушілердің ұстанымдарымен келісеміз, себебі несиелік сигнал провайдері болсын, ақпарат ұсынушы делдал дегені де шындыққа жанасады. Мысалы, қаржы нарығында келісім-шарттар жасағанда облигацияларды шығарған ұйымдар мен оларды сатып алушылар арасындағы ақпараттық асимметрия деңгейін мүмкіндігінше азайту керек. Сол үшін сатып алушылар болып табылатын инвесторлар түсініксіздік пен белгісіздік деңгейін төмендету мақсатында рейтингтік агенттіктер беретін сигналдарға сүйенеді. Несиелік рейтинг тағайындайтын агенттіктердің өзі сол сигналдарды бір жағынан, эмитенттің ішкі есептілік пен өзге ақпараттары негізінде жасап, соңында инвесторларға сигнал таратушы қызметін көрсетеді. Сонымен бірге олар рейтингті бағалау арқылы несиелік сигнал провайдері, екінші жағынан ақпараттық делдал да болып табылады.

Біздің ойымызша, зерттеуші С. Kuhner берген «рейтингтік агенттіктердің негізгі рөлі ақпарат ұсынушы делдал болуында» деген пікірі өте орынды. Себебі сол агенттіктер тағайындаған рейтингтер бойынша ақпараттарды көпшілікке жария етеді. Жарияланған рейтингтер жалпы инвесторларға өз қаржылық салымдарының қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін сенімді, пайдалы және бұрмаланбаған ақпарат керек.

Рейтингтік агенттіктер мен несиелік рейтингтердің рөлін зерделеуге арналған зерттеулер мен әдебиет сырттан қаржы тартуда әлемдік жетекші агенттіктердің тағайындаған рейтингтерін алу қажеттілігін атап көрсетеді. А.В. Карминский мен А.А. Пересецкий халықаралық қарыздарды тарту құралдарын пайдалану үшін ресейлік банктерде S&P, Moody's, Fitch сияқты әлемдік агенттіктердің рейтингтері болуы керектігін атап өтті. Олар мұны халықаралық инвесторлардың жоғарыда аталған агенттіктердің рейтингтерін алғысы келетіндігімен түсіндіреді [9, с. 89]. Осылайша, әдебиеттерге жүргізілген жүйелі талдау агенттіктердің негізгі төрт түрлі рөлі бар екендігін анықтауға мүмкіндік берді.

Жаһандық рейтингтік агенттіктер тағайындайтын несиелік рейтингтер қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді болып бөлінеді. Ең бастысы, бұл ретте әрбір рейтинг агенттігі эмитенттердің өз міндеттемелерін өтей алу қабілетін бағалау үшін өзінің әдіснамасын анықтайды. Рейтингтік агенттіктер сонымен қатар әр түрлі әріптер жүйесін қолданады, онда қарыздық міндеттемелерді шығаратын фирмалар туралы пікірлері жинақталады. Мәселен, S&P эмитенттерді бағалау кезінде сандық және сапалық құралдар (инструменттер) мен талдау жасаудың әдістерін үйлестіретін әдістеме қолданады. Дәл осы агенттік ұзақ мерзімді борыштық бағалы қағаздар шығарылымына қатысты рейтинг тағайындауда 3 аспекті тұрғысынан қарастырады:

- борышкердің қаржылық міндеттемелерін міндеттемелер талаптарына сәйкес орындау қабілеті мен дайындығы;
- қаржылық міндеттеменің сипаты мен оны өтеу шарттары;
- банкрот болу немесе қайта ұйымдастыру жағдайында қаржылық міндеттемелерге берілетін қорғау.

Алдында айтылғандай, эмитенттер көбінесе беделді рейтингтік агенттіктерге жүгінуге мәжбүр. 2-кестеде әлемдік жетекші агенттіктің бірі болып табылатын Standard & Poor's рейтингтік агенттігі қарыздық міндеттемелерге қатысты несиелік рейтингті тағайындауда пайдаланатын шкалалар көрсетілген.

Ендігі кезекте, бұл мақалада S&P бағалаған рейтингтер ұйымдардың дефолтқа ұшырау ықтималдылығын бағалауда қаржылық және бизнес тәуекеліне байланысты анықталуы осы агенттікті таңдаудың негізгі себебі болды. Нақтылай түссек, қаржылық тәуекел ағымдағы және келешектегі ақша ағындарымен байланыстырылса, ал бизнес тәуекелі көп жағдайда бәсекелестік деңгей мен салалық тәуекелге де негізделіп рейтинг беріледі.

2-кесте

Standard and Poor's несиелік рейтингтерінің анықтамалары*

Жіктеме	Тағайындалатын рейтинг	Анықтамасы
Инвестициялық деңгей	AAA	Қаржылық міндеттемелерді орындау үшін өте жоғары деңгейдегі күшті әлеуеті бар
	AA (+/non/ -)	Өз қаржылық міндеттемелерін орындау үшін өте күшті әлеуетке ие
	A (+/non/ -)	Өз қаржылық міндеттемелерін орындау үшін күшті әлеуетке ие
	BBB (+/non/ -)	Өзінің қаржылық міндеттемелерін орындау үшін әлеуеті жеткілікті
Спекулятивті деңгей	BB (+/non/ -)	Басқа спекулятивті (қайта сату) секілді мәселелерге қарағанда төлем жасамауға кішкене бейім. Негізгі тұрақты белгісіздіктер
	B (+/non/ -)	Бизнестегі, қаржылық немесе экономикалық қолайсыз жағдайлар олардың қаржылық міндеттемелерін орындау қабілетін немесе дайындығын төмендетуі мүмкін
	CCC (+/non/ -)	Төлемеу тәуекеліне бейім және өзінің қаржылық міндеттемелерін орындау үшін қолайлы іскерлік, қаржылық немесе экономикалық жағдайларға тәуелді
	CC, C	Қазіргі уақытта төлем жасамауға өте бейім
	C	Қазіргі уақытта өтемақысы төмен төлемдерді төлемеуге өте бейім
	D	Жүктеліп белгіленген уәдені орындамаған немесе бұзған жағдайда
	NR	Рейтинг сұралмады, бағалау үшін ақпарат жеткіліксіз немесе S&P нақты міндеттемені бағаламайды

* [14] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

2-кестеде көрсетілгендей, AAA – ең жоғары (ең жақсы) рейтинг, ал D ең төменгі (ең нашар) рейтингке жатады. C мен CC – қарыздық бағалы қағаздарды шығарған ұйымға қатысты банкроттық рәсім қозғалған немесе осыған ұқсас іс-әрекет қолданыла бастаған кезде өз міндеттемелері бойынша төлем жасай алмайтынын көрсетеді.

9 Қазақстандық ЕДБ-тердің барлығына S&P агентігі инвестициялық деңгейдегі жіктеме бойынша ұзақ мерзімді рейтингтерді белгілегені байқалады (3 кесте). Шетел және ұлттық валютадағы несиелік рейтинг бойынша банктерге көбінесе спекулятивті деңгейдегі рейтингтер берілген. Мұндай рейтингтердің қаржылық емес ұйымдарға тағайындалуы, яғни BB рейтингі 4-еуіне, BBB- рейтингі үш ұйымға, және B рейтингі де 3 ұйымға берілген. BB рейтингі қысқа мерзімді перспективада қауіпті еместігін білдіреді. Бұл бизнесте немесе экономикада қолайсыз жағдайлар орын алған жағдайда бұл ұйымдар өздерінің қаржылық міндеттемелері бойынша төлемдерді уақытылы төленуін төмендеп кетуге бейім екендігін көрсетеді.

3-кесте

ЕДБ, сақтандыру мен қаржылық емес ұйымдарына берілген рейтингтер*

Банктер	Ұлттық шкала бойынша ұзақ мерзімді рейтинг	Шетел валютасындағы несиелік рейтинг ҰМ/болжам/ҚМ	Ұлттық валютадағы несиелік рейтинг ҰМ/болжам/ҚМ
1	2	3	4
1 Bank CenterCredit	kzBBB-	B/stable/B	B/ stable /B
2 Bank Freedom Finance Kazakhstan	kzBB+	B/ stable /B	B/ stable /B
3 Development Bank of Kazakhstan	kzAAA	BBB-/ stable /A-3	BBB-/ stable /A-3
4 ForteBank	kzBBB+	B+/ positive/B	B+/ positive/B
5 Halyk Savings Bank of Kazakhstan	kzAA	BB+/ stable /B	BB+/ stable /B

	1	2	3	4
6	Kaspi Bank	kzA	BB-/ positive/B	BB-/ positive/B
7	Nurbank	kzBB-	B-/ stable /B	B-/ stable /B
8	SB Alfa-Bank	kzA+	BB/стабильный/B	BB/стабильный/B
9	VTB Bank (Kazakhstan) SO	kzAA	BB+/ stable /B	BB+/ stable /B
Компаниялар				
1	Batys Transit	kzBBB-	B/ stable /B	B/ stable /B
2	DAMU Entrepreneurship Development Fund	kzAAA	BBB-/ stable /A-3	BBB-/ stable /A-3
3	Fincraft Group LLP	kzA-	BB-/ stable /B	BB-/ stable /B
4	Kazakhstan Electricity Grid Operating Co.	BB+	BB+/ stable	BB+/ stable
5	Kazakhstan Temir Zholy	kzA+	BB/ stable	BB/ stable
6	Kazakhtelecom	kzAA	BB+/ stable	BB+/ stable
7	KazMunayGas NC	kzA+	BB/Negative	BB/Negative
8	KazTransGas	BB	BB/ positive	BB/ positive
9	KazTransOil	BB	BB/Negative	BB/Negative
10	OnlineKazFinance Microfinance Organization LLP	kzBB+	B/ stable /B	B/ stable /B
11	Sovereign Wealth Fund Samruk-Kazyna	kzAAA	BBB-/ stable /A-3	BBB-/ stable /A-3
12	Tengizchevroil LLP	kzAAA	BBB-/ stable	BBB-/ stable
13	TransTeleCom Co. JSC	kzBB	B/ stable	B/ stable

* [14] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

ЕДБ-терді қарастырсақ, S&P агентігінің шкаласы бойынша ұзақ мерзімді рейтинг тек Development Bank of Kazakhstan ғана kzAAA, ал BBB- инвестициялық деңгейде тек Bank CenterCredit-ке берілген. Инвестициялық деңгейіндегі BBB+ тек ForteBank қана ие, сондай-ақ 3 қазақстандық қаржылық емес ұйымдарға AAA берілген. Бұл қаржылық және қаржылық емес ұйымдардың өз қарыздық міндеттемелерін орындау үшін әлеуеті жеткілікті екенін көрсетеді.

Ұлттық рейтингтік агенттіктерді дамытудың маңыздылығы рейтингті алу кезінде көрінеді, өйткені Moody's, S&P және Fitch сияқты жаһандық рейтингтік агенттіктер орташа компанияларға қызмет көрсетуі мүмкін емес. Қазақстандық қор нарығының біртіндеп дамуы орта бизнес субъектілерінің рейтингке деген сұранысының жоғарылауына әкеледі. Ал жаһандық рейтингтік агенттіктердің қызметі қымбат болғандықтан, отандық орташа компаниялар оны төлеуге қауқарсыз. Кезінде осы мәселені шешу үшін, дәлірек айтқанда 2008 жылы Қазақстан Үкіметі қолдауымен Ұлттық рейтингтік агенттік (ҰРА) құрылды. Бұл қазақстандық нарық қатысушыларына қолжетімді бағаға рейтингтер алуына мүмкіндік берді.

Несиелік рейтинг - бұл инвесторлар үшін индикатордың бір түрі: кез-келген бағалы қағазға, компанияға немесе елге ақша салымы туралы есеп. Рейтингтік агенттіктер өздерінің алғашқы кезеңдерінде экономиканың қарқынды дамуын, несиелік инвесторлық қатынастарды берді. Рейтингтік агенттіктердің қызметі болмаса, көптеген ұйымдар өз қызметін дамыту үшін қажетті капитал көлемін ала алмайды. Барлық жетістіктермен рейтингтік агенттіктер ірі шаруашылық жүргізуші субъектілерге, биржаларға және бүкіл экономикаға айтарлықтай әсер етті.

Талдау нәтижелері әлемдік жетекші агенттіктің бірі S&P қазақстандық ұйымдарға несиелік рейтинг белгілегенде асыра бағаламағандығын және барынша сенімді шкаламен көрсеткені анықталды. Бұл өз алдына халықаралық агенттіктердің өз қызметін көрсетуде үшінші тарап тұрғысынан әділ бағалайтындығының дәлелі деуге де болады.

Сонымен қатар қазақстандық несиелік рейтингтер индустриясында бәсекелестік бар ма, соны анықтау керек. Авторларға белгілі болғандай, Қазақстанда төрт рейтингтік агенттік қызмет көрсетеді: «Алматы қаласының өңірлік қаржы орталығы», «KZ RATING», «Эксперт РА Қазақстан» және «Қазақстан-Ресей Рейтингтік Агенттік». Алдыңғы екеуі отандық рейтингтік агенттіктер болып табылады. «Алматы қаласының өңірлік қаржы орталығы» РА өз қызметін 2018 жылдан бастап ерікті тарату арқылы тоқтатты. «KZ RATING» рейтингтік агенттігі 2007 жылдан бастап қызмет көрсетіп келеді. «Астана» Халықаралық Қаржы орталығы мен Ресейлік Аналитикалық Несиелік

Рейтингтік Агенттігінің базасында ашылған соңғы агенттік 2019 жылдың ортасынан бастап серіктестік негізінде қызмет көрсете бастады. «Эксперт РА Қазақстан» рейтинг агенттігі де ресейлік рейтинг агенттігінің қатысуымен құрылғанын атап өткіміз келеді. Әрине, ішкі нарықта қаржыландырылатын қарыз алушыларға қызметі қымбат әлемдегі жетекші рейтингтік агенттіктерге жүгінбейді, неғұрлым қарапайым және қымбат емес рәсімді пайдаланғанды жөн көреді.

Қорытынды. Мақаланың басты тұжырымы қазақстандық агенттіктердің тағайындайтын несиелік рейтингтері сенімділік пен пайдалылық өлшемдеріне барынша сәйкес келуі мақсатында ұлттық рейтингтік агенттіктер ҰРА беретін рейтингтерінің сапасын қамтамасыз ету үшін бәрін жасаған жөн. Рейтингті беру әдістемесі бойынша, яғни оны бағалауда инвесторлар өз тәуекелдерін толық бағалай алуы мен «жергілікті» ерекшеліктерді ескеруі үшін қазақстандық агенттіктердің қызметінің ашықтығын қамтамасыз ету керек. Сондықтан олардың негізгі міндеті ұлттық және халықаралық рейтингтік агенттіктердің рейтингтерінің сәйкессіздігіне жол бермеу болып табылады. Нарықтағы қарыздық құралдарды тиімді орналастыруға зиян келтірмейтін сандық және сапалық құралдарды да, жетілдірілген талдау әдістерін де біріктіретін әдістемені қолдану қауіптен аулақ болудың жалғыз жолы болып саналады.

Рейтингтік агенттіктер - бірегей институттар. Олардың қызметінің басталуымен шаруашылық жүргізуші субъектілер капиталды оңай тартып, өз қызметін іске асыра алады. Олар бірден консультациялық және ақпараттық қызметтерді ұсыну қажеттілігін көрсетті. Бүгінгі таңда рейтингтер жасамай биржалардың жұмыс істеуі мүмкін емес. Өйткені, ақпаратсыз олардың барлық дерлік жұмысы орнынан тұрады және рейтингтік агенттік сияқты тиімді құралды табу екіталай.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Bondt G.D. Determinants of corporate debt securities in the euro area // *The European Journal of Finance*. – 2005. – Vol. 11, №. 6. – P. 493-509.
2. Harvey C.R. Forecasts of economic growth from the bond and stock markets // *Financial Analysts Journal*. – 1989. – Vol. 45, №. 5. – P. 38-45.
3. Карминский А.М., Дьячкова Н.Ф. Исследование взаимосвязи кредитных циклов с изменениями кредитных рейтингов // *Журнал Новой Экономической Ассоциации*. – 2020. – №4(48). – С. 138-160.
4. Конструктивные изменения: как международные рейтинговые агентства оценивают банки РК [Электронный ресурс]. – URL: <https://ranking.kz/rankings/banking-and-finance-rankings/konstruktivnye-izmeneniya-kak-mezhdunarodnye-reytingovye-agentstva-otsenivayut-banki-rk.html>.
5. Rogers D., Mendes-da-Silva W., Rogers P. Credit rating change and capital structure in Latin America // *BAR-Brazilian Administration Review*. – 2016. – Vol. 13, № 2. – P. 1-22.
6. Cha M., Hwang K., Yeo Y. Relationship between audit opinion and credit rating: evidence from Korea // *Journal of Applied Business Research (JABR)*. – 2016. – Vol. 32, № 2. – P. 621-634.
7. Milidonis A. Compensation incentives of credit rating agencies and predictability of changes in bond ratings and financial strength ratings // *Journal of Banking & Finance*. – 2013. – Vol. 37, №. 9. – P. 3716-3732.
8. Orth W. The predictive accuracy of credit ratings: Measurement and statistical inference // *International Journal of Forecasting*. – 2012. – Vol. 28, №. 1. – P. 288-296.
9. Карминский А.М., Пересецкий А.А. Исследование взаимосвязи кредитных циклов с изменениями кредитных рейтингов // *Журнал Новой Экономической Ассоциации*. – 2009. – №1-2. – С. 86-102.
10. Thompson G.R., Vaz P. Dual bond ratings: a test of the certification function of rating agencies // *Financial review*. – 1990. – Vol. 25, № 3. – P. 457-471.
11. Kuhner C. Financial rating agencies: Are they credible? – Insights into the reporting incentives of rating agencies in times of enhanced systemic risk // *Schmalenbach Business Review*. – 2001. – Vol. 53, № 1. – P. 2-26.
12. Stover R.D. Third-party certification in new issues of corporate tax-exempt bonds: standby letter of credit and bond rating interaction // *Financial Management*. – 1996. – Vol. 25. – P. 62-70.
13. Partnoy F. The Siskel and Ebert of financial markets: Two thumbs down for the credit rating agencies // *Washington University Law Quarterly*. – 1999. – Vol. 77. – P. 619-712.

14. S&P Global Rating агентігінің ресми сайты [Электронды ресурс]. – URL: <https://disclosure.spglobal.com/ratings/ru/regulatory/delegate/getPDF?articleId=2773493&type=COMMENTS&subType=REGULATORY>.

REFERENCES

1. Bondt G.D. Determinants of corporate debt securities in the euro area // *The European Journal of Finance*. – 2005. – Vol. 11, №. 6. – P. 493-509.
2. Harvey C.R. Forecasts of economic growth from the bond and stock markets // *Financial Analysts Journal*. – 1989. – Vol. 45, №. 5. – P. 38-45.
3. Karminskij A.M., D'jachkova N.F. Issledovanie vzaimosvjazi kreditnyh ciklov s izmenenijami kreditnyh rejtingov [A study of the relationship between credit cycles and changes in credit ratings] // *Zhurnal Novej Jekonomicheskoy Associacii*. – 2020. – №4(48). – S. 138-160 [in Russian].
4. Konstruktivnye izmeneniya: kak mejdunarodnye reitingovye agentsva osenivaiut banki RK [Design changes: how international rating agencies evaluate the banks of the Republic of Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <https://ranking.kz/rankings/banking-and-finance-rankings/konstruktivnye-izmeneniya-kak-mejdunarodnye-reytingovye-agentstva-otsenivayut-banki-rk.html> [in Russian].
5. Rogers D., Mendes-da-Silva W., Rogers P. Credit rating change and capital structure in Latin America // *BAR-Brazilian Administration Review*. – 2016. – Vol. 13, № 2. – P. 1-22.
6. Cha M., Hwang K., Yeo Y. Relationship between audit opinion and credit rating: evidence from Korea // *Journal of Applied Business Research (JABR)*. – 2016. – Vol. 32, № 2. – P. 621-634.
7. Milidonis A. Compensation incentives of credit rating agencies and predictability of changes in bond ratings and financial strength ratings // *Journal of Banking & Finance*. – 2013. – Vol. 37, №. 9. – P. 3716-3732.
8. Orth W. The predictive accuracy of credit ratings: Measurement and statistical inference // *International Journal of Forecasting*. – 2012. – Vol. 28, №. 1. – P. 288-296.
9. Karminskij A.M., Pereseckij A.A. Issledovanie vzaimosvjazi kreditnyh ciklov s izmenenijami kreditnyh rejtingov [A study of the relationship between credit cycles and changes in credit ratings] // *Zhurnal Novej Jekonomicheskoy Associacii*. – 2009. – №1-2. – S. 86-102 [in Russian].
10. Thompson G.R., Vaz P. Dual bond ratings: a test of the certification function of rating agencies // *Financial review*. – 1990. – Vol. 25, № 3. – P. 457-471.
11. Kuhner C. Financial rating agencies: Are they credible? – Insights into the reporting incentives of rating agencies in times of enhanced systemic risk // *Schmalenbach Business Review*. – 2001. – Vol. 53, № 1. – P. 2-26.
12. Stover R.D. Third-party certification in new issues of corporate tax-exempt bonds: standby letter of credit and bond rating interaction // *Financial Management*. – 1996. – Vol. 25. – P. 62-70.
13. Partnoy F. The Siskel and Ebert of financial markets: Two thumbs down for the credit rating agencies // *Washington University Law Quarterly*. – 1999. – Vol. 77. – P. 619-712.
14. S&P Global Rating agentігінің ресми sajty [Official site of S&P Global Rating agency] [Elektronny resurs]. – URL: <https://disclosure.spglobal.com/ratings/ru/regulatory/delegate/getPDF?articleId=2773493&type=COMMENTS&subType=REGULATORY>.

Өмір А.Ж., Мазбаева К.О., Большекбаева Қ.О., Телагусова Э.О.

ВАЖНОСТЬ И РОЛЬ РЕЙТИНГОВЫХ АГЕНТСТВ И КРЕДИТНЫХ РЕЙТИНГОВ В СТРУКТУРЕ КАПИТАЛА

Аннотация

Рейтинговые агентства проводят независимую оценку кредитоспособности компаний-заемщиков и бесплатно предоставляют свои рейтинги широкому кругу пользователей. В данной статье рассматривается важность и роль ведущих мировых и местных рейтинговых агентств, а также классификация кредитных рейтингов. В частности, обсуждаются четыре их основные роли. Выявлено, что рейтинговые агентства представляя беспристрастные заключения о вероятности невыполнения долговых обязательств компаний-эмитентов, помогают неосведомленным инвесторам принимать важные инвестиционные решения. Отмечена роль в уменьшении информационной асимметрии между участниками финансового рынка. Было показано, что большинство исследователей дали наиболее глубокие и полные определения кредитного рейтинга, а

также дефиниции, раскрывающие его сущность. Раскрыто, что, в отличие от рейтинга AAA, казахстанским финансовым и нефинансовым организациям в 2021 присвоены рейтинги BBB, BB и B. Это свидетельствует о том, что в настоящее время данные организации в отсутствие неблагоприятных коммерческих, финансовых и экономических условий могут выполнять свои долговые обязательства в срок и в полном объеме. Несмотря на возможность проведения оплаты в краткосрочной перспективе, эти организации имеют высокую уязвимость для своевременного погашения своих обязательств в случае возникновения указанных негативных ситуаций в долгосрочной перспективе. Казахские агентства смогут осуществлять надежную оценку кредитного рейтинга организаций с максимальным применением методики, сочетающей как количественные и качественные инструменты, так и усовершенствованные методы анализа, не наносящие вреда эффективному размещению долговых инструментов на рынке.

Omira A., Mazbayeva K., Bolshekbaeva K., Telagussova E.

THE IMPORTANCE AND ROLE OF RATING AGENCIES AND CREDIT RATINGS IN THE CAPITAL STRUCTURE

Annotation

The rating agencies conduct an independent assessment of the creditworthiness of borrowing companies and provide their ratings to a wide range of users free of charge. This article discusses the importance and role of the leading global and local rating agencies, as well as the classification of credit ratings. In particular, their four main roles are discussed. It is revealed that rating agencies, by presenting unbiased conclusions about the probability of non-fulfillment of debt obligations of issuing companies, help uninformed investors to make important investment decisions. The role of reducing information asymmetry between financial market participants was noted. It was shown that the majority of researchers gave the most profound and complete definitions of a credit rating, as well as definitions that reveal its essence. It is revealed that, unlike the AAA rating, Kazakhstan's financial and non-financial organizations in 2021 were assigned the BBB, BB and B ratings. This indicates that at present these organizations, in the absence of unfavorable commercial, financial and economic conditions, can fulfill their debt obligations on time and in full. Despite the possibility of making payments in the short term, these organizations have a high vulnerability to timely repayment of their obligations in the event of these negative situations occurring in the long term. Kazakh agencies will be able to carry out a reliable assessment of the credit rating of organizations with the maximum use of a methodology combining both quantitative and qualitative tools and improved analysis methods that do not harm the effective placement of debt instruments on the market.



А.Б. Тасмаганбетов*, PhD, қауымд. профессор¹

Б.С. Есенгельдин, э.ғ.д., профессор²

Ж. Атаниязов, э.ғ.к., доцент¹

М.К. Толымгожинова, э.ғ.к.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік

университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан¹

Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық

университеті, Павлодар қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: aslandelo@mail.ru

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДА БИОЭНЕРГИЯНЫ ДАМУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Мақалада ауыл шаруашылығында биоэнергия өндірісінің ерекшеліктері қарастырылған. Әдебиеттерді шолу барысында отандық және шетелдік ғалымдардың ауыл шаруашылығына биоэнергияны енгізудің әртүрлі жақтарын зерттеп жатқаны анықталды: биоотын мен биокөмір өндіру үшін биомасса ресурстарын тиімді басқару және тасымалдау мәселелері, биоэнергия өндірісінде цифрлық технологияларды пайдалану, сондай-ақ сонымен қатар биоэнергияны енгізуге әсер ететін факторлар. Әлемдік нарықтыталдау кезінде қатты биоотын пайдаланатын құрылғылардың, оның ішінде ауыл шаруашылығы қалдықтарынан алынатын биомассаның көбейгенін көрсетті. Мақала авторлары ауыл шаруашылығына биоэнергетикалық жабдықтарды енгізудің тиімділігін бағалаудың әдістемелік ережелерін әзірлеуге, сондай-ақ шешім қабылдау үдерісін әдістемелік қамтамасыз ету деңгейін арттыруға ықпал ететін тетіктерді ұсынды. Мақалада ауыл шаруашылығында биоэнергияны дамытудың негізгі бағыттары ұсынылады: биоэнергия өнімдеріне қалдықтарды қайта өңдеу және қайта пайдаланудың технологиялық құралдарын енгізу; өңірлік тұрақты дамуға баса назар аударатырып, биоэнергия өндіру бағыттарын әзірлеу; аймақтың географиялық орналасуына және ауыл шаруашылығының мамандануына байланысты биомассаның әлеуетін бағалау; биоэнергия технологиясын енгізу бойынша мемлекеттік органдар, жеке кәсіпорындар және ғылыми-зерттеу институттары арасындағы серіктестікті нығайту.

Кілт сөздер: ауыл шаруашылығы, биоэнергетика, технология, қалдықтар, биомасса, биогаз, биоотын, қатты биоотын, сұйық биоотын, тұрақты даму.

Ключевые слова: сельское хозяйство, биоэнергия, технология, отходы, биомасса, биогаз, биотопливо, твердое биотопливо, жидкое биотопливо, устойчивое развитие.

Keywords: agriculture, bioenergy, technology, waste, biomass, biogas, biofuels, solid biofuels, liquid biofuels, sustainable development.

JEL classification: Q21, Q28

Кіріспе. Энергия өндірудегі әлемдік үрдіс климаттық экономика жүйелеріне және тұрақты қолжетімді энергия көздерін дамытуды қолға алып отыр. Кейбір озық тәжірибелер қоршаған ортаның әсерін шектей отырып, биомасса қалдықтарын пайдалану арқылы энергия өндірудің экономикалық дамуын қолдайды. Агроөнеркәсіптік қалдықтардың биомассасын пайдалану парниктік газдар шығарындыларын айтарлықтай төмендететін негізгі балама энергия көзі ретінде қарастырылады.

Биомасса көздерінен тұрақты биоэнергия өндірісіне басымдық беру бірнеше жақсы себептерге байланысты қажет. Біріншіден, ол қазба отындарын тұйық көміртегі циклінде жұмыс істейтін биоэнергиямен алмастыру арқылы климаттың өзгеруін айтарлықтай азайтады. Екіншіден, тұрақты биоэнергетика энергия балансын әртараптандыру және қазба отынына тәуелділікті азайту арқылы энергия қауіпсіздігін арттырады.

Ауылшаруашылық өндірісінің әр кезеңінен кейін пайда болатын қалдықтар биоэнергияны өндіруге қажетті биомасса активтері ретінде пайдаланылады. Өйткені, ауыл шаруашылығы қалдықтарына дәнді дақылдардан, көкөністерден, жемістерден, мал шаруашылығы қиларынан жинақталған қалдықтар жатады. Сол себепті агроөнеркәсіптік қалдықтардың биомассасы бірнеше циклдік өзгерістерден өтуі керек, олардың арасында биомассаны алдын ала өңдеу біршама шығындарды қажет етеді.

Сонымен қатар, тұрақты биоэнергетика ауылшаруашылық қалдықтарын, орман шаруашылығының жанама өнімдерін және органикалық қалдықтарды пайдалану арқылы қалдықтарды азайтады

және ресурстарды сақтайды. Осылайша, биоэнергияны тұрақты өндіру жаһандық энергетикалық болашаққа ықпал ететін көптеген экологиялық, әлеуметтік және экономикалық пайда әкеледі.

Мақаланың мақсаты – биоэнергияны өндірудің жағымды және жағымсыз салдарын ескере отырып, ауыл шаруашылығында биоэнергияны дамыудың бағыттарын ұсыну.

Алға қойған мақсатқа жету үшін мынадай міндеттерді шешу қажет:

- биоэнергияны айналысқы енгізуге қатысты ғылыми мақалаларға шолу жасау;
- жаһандық биоэнергетика нарығында орнатылған биоэнергетикалық құрылғылардың қуатын талдау;
- биоэнергияны өндіруге әсер ететін жағымды және жағымсыз салдарды анықтау;
- ауыл шаруашылығында биоэнергияны енгізудің ұтымды жолдарын ұсыну.

Зерттеу әдістері. Ауыл шаруашылығында биоэнергия өндірісін дамытуға қатысты мәселелерді зерттеу барысында теориялық, сараптамалық және салыстырмалы әдістер қолданылды.

Әдебиеттік шолу. Биоэнергияға қатысты ғылыми зерттеулер қазба отындарын алмастыруға байланысты биоэнергиямен алмастыру арқылы климаттың өзгеруіне тосқауыл қоюға бағытталған. Әрине, биоэнергия жаңартылған энергия көзі ретінде, қосымша қаржы ресурстарын салуды қажет етеді. Сондықтан зерттеушілердің биоэнергияға байланысты ғылыми еңбектеріне шолу жасайық.

Анвар С. және басқалары [1] биоэнергетика үшін биомасса әлеуетін пайдалануды жақсарту үшін энергетикалық жүйелердің мақсатты зерттеулерін қаржыландыруды, Үкіметтің және инвесторлардың елдегі бар биомасса ресурстарынан тұрақты биоэнергия өндіру жобаларына қатысуын қамтамасыз етуді, биомасса ресурстарын басқару және биоэнергия өндіру туралы білімді жақсарту үшін халықаралық жобалардағы ынтымақтастықты кеңейтуді ұсынады.

Аравинд Кумар және басқа зерттеушілер [2] биоэнергия мен биоотын өндіру үшін қазба отындарының балама көзі ретінде ауылшаруашылық биомассасына назар аударады. Олардың ойынша, энергетикалық дақылдар тұтыну үшін бұл үдерісті экономикалық тұрғыдан тиімді ету қажет.

Чих-Чун Кунг және басқа ғалымдар еңбектерінде биокөмір арқылы биоэнергия өндіруді қарастыруға. Зерттеу барысында ауылшаруашылық қалдықтары мен жануарлардан алынатын қалдықтардан алынған биокөмірге басты назар аударған [3].

Мартинхо В. және Родригес Р. биоэнергетика мен ауыл шаруашылығы, орман шаруашылығы және басқа да жерді пайдалану арасындағы байланысты талдау бағытын зерттеп, цифрлық технологиялардың көмегімен қадағалау өлшемдерін әзірлеген [4].

Теренсе Венга және басқалар [5] Зимбабве елінің ауыл шаруашылығында түзілген биомассасының биоэнергия өндіру әлеуетін қарастырған. Зерттеу көрсеткендей, Зимбабведе энергия өндіруге қол жетімді биологиялық қалдықтардың едәуір мөлшері бар, бірақ қазіргі уақытта пайдаланылмайды және ауылшаруашылық пен экологиялық биомасса қажеттіліктері мен бәсекеге қабілетті пайдалануға зиян келтірместен жиналуы мүмкін.

Харуна Адами және басқа ғалымдар [6] ғылыми зерттеулерінде жаңартылатын биоэнергетиканы енгізуге деген таңғаларлық қызығушылық парниктік газдар шығарындыларының өсуін шектеуге, жаһандық жылынуға, климаттың өзгеруін азайтуға, қол жетімді және тұрақты энергияны қамтамасыз етуге бағытталған белсенді қадам екенін атап көрсеткен.

Отандық ғалымдар Бақтияр Б. және басқалар [7] ауыл шаруашылығына биоэнергияны енгізудің баға мен тиімділік көрсеткіштерін, жобалардың өтелу мерзімін, экономикалық, экологиялық және әлеуметтік факторларын, биомассаның қолжетімділігін зерттеген. Олардың пікірінше, биоэнергияны дамыту ауыл шаруашылығы қалдықтарын кәдеге жарату жөніндегі отандық ғылыми жобаларға ерекше назар аудару қажет.

Тасмаганбетов А.Б. және басқа зерттеушілер [8] биоэнергияны өндіру үшін тиімді биомасса жеткізу тізбегін қамтамасыз етуге көңіл бөлген. Бұл ғалымдардың ойынша, ресурстардың қол жетімділігінің тұрақты шектеріне әсер ететін көптеген факторларға (көлік техникасына, қашықтыққа, ресурстарды қайта өңдеу орындарына, қол жетімді инфрақұрылымға) назар аударған жөн.

Шетелдік және отандық ғалымдар ғылыми еңбектерінде биомасса ресурстарын биоотын және биокөмір алу үшін тиімді басқару мен тасымалдауды, биоэнергия өндіруде цифрлық технологияларды қолдануды, биоэнергияны енгізуге әсер ететін факторларды қарастырған.

Дегенмен, шолу жасалған ғылыми еңбектерде ауыл шаруашылығында биоэнергияны енгізудің тиімділік бағыттарын жүйелеп көрсетпеген.

Негізгі бөлім. Биоэнергия барлық үш энергетикалық салада (мысалы, электр энергиясы, көлік және жылу) пайдаланылатын жалғыз жаңартылатын энергия көзі болып табылады. Жел немесе күн

энергиясы еркін қол жетімді болса, ал биоэнергия отынды үнемі пайдалануды қажет етеді және басқаларға қарағанда жеткізу құны жоғары. Өйткені, биоэнергия өндіретін компаниялар сатудан түсетін түсімдерді жүзеге асыру үшін екі жылға дейін күтетін ұзақ ақша ағынының мерзімін тосады. Бұл сонымен қатар биоэнергия компаниялары тұтынушылардың несие қабілеттілігін дәл бағалай білуі керек, бұл тұтынушылар жағдайы өзгерген сайын жаңа орындар мен нарықтарға кіру тәуекелдерін арттыра алады. Осыған байланысты отынмен қамтамасыз етудегі шектеулер мен қалдықтарды азайту үшін қолданылатын технологиялар биоэнергияны пайдалануда кейбір мәселелерге әкелуі мүмкін.

Қазіргі уақытта IRENA (2024) статистикасының 2019-2023 жылдар аралығындағы алынған мәліметтеріне сәйкес биоэнергетикалық жабдықтың орнатылған қуаты жыл сайын артып келеді (кесте 1).

1-кесте

Жаһандық биоэнергетика нарығында орнатылған биоэнергетикалық құрылғылардың қуаты, МВт*

Көрсеткіштер	2019	2020	2021	2022	2023	2019-2023 жылдардағы өзгеріс (+, -)
Биогаз	19316	20204	20377	20815	21399	+2083
Сұйық биоотын	3326	3235	2738	2835	2838	-488
Тұрмыстық қалдықтан алынған биоотын	14231	16040	19017	20391	21436	+7205
Қатты биоотын (оның ішінде ауыл шаруашылығы)	88371	93722	97379	101856	104588	+16217
Барлығы	125244	133201	139511	145897	150261	+25017

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Кестеде мәліметтері соңғы бес жыл ішінде нарықта орнатылған биоэнергетикалық құрылғылардың қуаты 25017 МВт өскенін көрсетіп тұр. Осы уақыт аралығында биогаз, тұрмыстық қалдықтан алынған биоотын және қатты биоотын өссе, ал сұйық биоотын мөлшері азайған. Дегенмен, биоэнергияның оң нәтижесі мен өзектілігіне қарамастан, биомассаны қалыптастыру мен өндеуге байланысты қиындықтар туындауы мүмкін.

Қазіргі уақытта, әлемдік нарықта қатты биоотын, оның ішінде ауыл шаруашылығы алынатын биомассаны қолданатын құрылғылар басты орында тұр. Олардың қуаты соңғы бес жыл ішінде 16217 МВт өскен. Ауыл шаруашылығы қалдықтарын пайдалануда биоэнергияның жасырын, жанама немесе кездейсоқ әсерлері болуы мүмкін, бұл бүкіл әлем бойынша құрлықта сақталған көміртегінің мөлшерін айтарлықтай өзгертеді. Осыған байланысты, қалдықтарды жою әрекеті кезінде биоэнергияның кейбір нысандары немесе түрлері (мысалы, ауыл шаруашылық қалдықтары) парниктік газдар шығарындыларына әкеліп соғуы мүмкін, сол арқылы климаттың өзгеруіне, жаһандық жылынуға және басқа да экологиялық зардаптарға әкелетінін айту жеткілікті.

Осыған орай ауыл шаруашылығында биоэнергияны өндіруге әсер ететін жағымды және жағымсыз салдарды анықтау болады.

Биоэнергияны ауыл шаруашылығында дамытудың жағымды жақтарына фермерлердің кірістерін арттыру, ауыл шаруашылығы өндірісін әртараптандыру, ауылдық аймақтардағы инфрақұрылым мен жұмыс орындарын дамыту, парниктік газдар шығарындыларын азайту және басқаларды жатқызуға болады.

Биоэнергия дамуының жағымсыз салдарына энергетикалық дақылдарды өсіру үшін жерге деген сұраныстың артуы, ормандағы ағаштардың көп кесілуі, биоәртүрліліктің төмендеуі, парниктік газдар шығарындыларының көбеюі және басқалар жатады.

Ауыл шаруашылығында биоэнергия құрылғыларын орнату үшін міндетті түрде олардың тиімділігін бағалаған жөн. Біздің ойымызша, ауыл шаруашылығы ұйымдарында осындай кешендерді енгізудің тиімділігін бағалауды басты үш кезеңге топтастырған жөн (сурет 1).



1-сурет. **Биоэнергия құрылғыларын енгізудің тиімділігін бағалау кезеңдері***

** Авторлармен құрастырылған*

Бастапқы кезеңде құрылғының жұмыс істеу нұсқасы мен талаптары, көрсеткіштер жиынтығы және қолда бар бастапқы ақпарат көлемінің жеткіліктілігі бағаланады.

Есептеу кезеңінде жоба бойынша күрделі салымдарды анықтау, ақша түсімдерін есептеу, ақша қаражатының шығуын есептеу, сондай-ақ таза келтірілген құн және жобаның тиімділігін бағалаудың динамикалық өтелу мерзімі, пайдалылық индексі сияқты қосымша көрсеткіштер бойынша операциялар дәйекті түрде орындалады және кірістің ішкі нормасы анықталады.

Сараптамалық кезеңде есептеулердің екінші кезеңінде орындалған көрсеткіштерге экономикалық түсініктемелер жасалады және жобаны қабылдау (қабылдамау) немесе бастапқы қабылданған ұсынысты өзгерту туралы қорытынды жасалады.

Осылайша, әзірленген әдістемені пайдалану ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында биоэнергия құрылғыларын енгізу тиімділігін бағалаудың әдістемелік ережелерін әзірлеуге, сондай-ақ шешімдер қабылдау үдерісін әдістемелік қамтамасыз ету деңгейін арттыруға ықпал етеді.

Қорытынды. Зерттеу барысында әлемдік нарықта қатты биоотын, оның ішінде ауыл шаруашылығы қалдықтарынан алынатын биомассаны қолданатын құрылғылардың көбейгені анықталды. Ауыл шаруашылығы қоршаған орта қалдықтарының негізгі көздері болып табылады және биоэнергия өндіру көздері ретінде басты орынға шығуы мүмкін.

Сол себепті ауыл шаруашылығында биоэнергияны өндіруді енгізудің мынадай жолдарын ұсынуға болады:

- биоэнергетикалық өнімдерге қалдықтарды қайта өңдеу және қайта пайдаланудың технологиялық құралдарын енгізу. Жаһандық ортадағы барлық елдер қалдықтарды жоюға бағытталған технологиялық құрылғыларды енгізуге ұмтылуы керек;

- аймақтық тұрақты дамуға баса назар аудара отырып, биоэнергия өндіру бағыттарын әзірлеу. Ауқымды биоэнергия өндірісі аймақтық ауқымда белгілі бір энергетикалық (мысалы, энергетикалық өнімдер), қоршаған ортаға (мысалы, парниктік газдар шығарындыларын азайту), экономикалық (мысалы, пайда) және әлеуметтік (мысалы, жаңа жұмыс орындары) әсер етуі мүмкін;

- аймақтағы ауыл шаруашылығының географиялық орналасуы мен мамандануына байланысты биомассаның әлеуетін бағалау. Тиімді аймақтық саясатты қабылдау және іске асыру тұрақты биоэнергетикалық жүйені дамытуға ықпал етеді;

- биоэнергия өндіру технологиясын енгізу бойынша мемлекеттік органдар, жеке кәсіпорындар және ғылыми-зерттеу институттары арасындағы серіктестікті жандандыру. Бұл тәжірибені пайдалану, сондай-ақ биоэнергия өндірісін кеңінен енгізуге жәрдемдесу үшін икемді мемлекеттік саясатты талап етеді.

Осылайша, биоэнергияны қолдау және пайдалану жалпы пайданы барынша арттыруға және қалдықтарды кәдеге жарату шығындарын азайтуға бағытталуы керек. Келешекте ауылшаруашылық биомассасын тиісті алдын ала өңдеу әдістері арқылы қосылған құны бар әртүрлі биоэнергетикалық өнімдерді өндіру үшін әлеуетті субстанция ретінде пайдалануды зерттеу қажеттілігі туындайды.

Мақаланы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырған (грант № AP13268757).

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Anvari S., Aguado R., Jurado F., Fendri M., Zaier H., Larbi A., Vera D. Analysis of agricultural waste/byproduct biomass potential for bioenergy: The case of Tunisia // *Energy for Sustainable Development*. – Volume 78. – 2024. – P. 101367. – DOI: 10.1016/j.esd.2023.101367.
2. Aravind K., Sathish S., Prabu D., Annam Renita A., Saravanan A., Deivayanai V.C., Anish M., Jayaprabakar J., Baigenzhenov O., Hosseini-Bandegharai A. Agricultural waste biomass for sustainable bioenergy production: Feedstock, characterization and pre-treatment methodologies // *Chemosphere*. – Volume 331. – 2023. – P. 138680. – DOI: 10.1016/j.chemosphere.2023.138680.
3. Chih-Chun Kung, Bruce A. McCarl, Chi-Chung Chen, Li-Jiun Chen. Environmental Impact and Bioenergy Potential: Evaluation of Agricultural Commodity and Animal Waste Based Biochar Application on Taiwanese Set-aside Land // *Energy Procedia*. – Volume 61. – 2014. – P. 679-682. – DOI: 10.1016/j.egypro.2014.11.941.
4. Vítor João Pereira Domingues Martinho, Raimundo Nonato Rodrigues. Bioenergy relations with agriculture, forestry and other land uses: Highlighting the specific contributions of artificial intelligence and co-citation networks. // *Heliyon*. – Volume 10. – Issue 4. – 2024. – P. 26267. – DOI: 10.1016/j.heliyon.2024.e26267.
5. Terrence Wenga, Shyleen R Chinyama, Willis Gwenzi, Imtiaz Ali Jamro. Quantification of bio-wastes availability for bioenergy production in Zimbabwe // *Scientific African*. – Volume 20. – 2023. – P. 01634. – DOI: 10.1016/j.sciaf.2023.e01634.
6. Haruna Adamu, Usman Bello, Abubakar Umar Yuguda, Usman Ibrahim Tafida, Abdullahi Mohammad Jalam, Ahmed Sabo, Mohammad Qamar. Production processes, techno-economic and policy challenges of bioenergy production from fruit and vegetable wastes // *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. – Volume 186. – 2023. – P. 113686. – DOI: 10.1016/j.rser.2023.113686.
7. Бахтияр Б., Турсунбаева Г., Бейсенбаев М. Возможности разработки биогаза // *Вестник КазАТК*. – 2022. – 123(4). – С. 407-415. – DOI: 10.52167/1609-1817-2022-123-4-407-415.
8. Тасмағанбетов А.Б., Есенгельдин Б.С., Ахметова З.Б., Сапарғали А.М. Қазақстанда биоэнергияны өндіруде заманауи технологияларды қолдану болашағы // *ҚазЭҚХСУ жаршысы*. – 2023. – №3 (52). – Б. 336-343.
9. IRENA, Renewable capacity statistics 2024 [Electronic resource] // International Renewable Energy Agency, Abu Dhabi. – URL: <https://www.irena.org/Publications/2024/Mar/Renewable-capacity-statistics-2024>.

REFERENCES

1. Anvari S., Aguado R., Jurado F., Fendri M., Zaier H., Larbi A., Vera D. Analysis of agricultural waste/byproduct biomass potential for bioenergy: The case of Tunisia // *Energy for Sustainable Development*. – Volume 78. – 2024. – P. 101367. – DOI: 10.1016/j.esd.2023.101367.
2. Aravind K., Sathish S., Prabu D., Annam Renita A., Saravanan A., Deivayanai V.C., Anish M., Jayaprabakar J., Baigenzhenov O., Hosseini-Bandegharai A. Agricultural waste biomass for sustainable bioenergy production: Feedstock, characterization and pre-treatment methodologies // *Chemosphere*. – Volume 331. – 2023. – P. 138680. – DOI: 10.1016/j.chemosphere.2023.138680.
3. Chih-Chun Kung, Bruce A. McCarl, Chi-Chung Chen, Li-Jiun Chen. Environmental Impact and Bioenergy Potential: Evaluation of Agricultural Commodity and Animal Waste Based Biochar Application on Taiwanese Set-aside Land // *Energy Procedia*. – Volume 61. – 2014. – P. 679-682. – DOI: 10.1016/j.egypro.2014.11.941.
4. Vítor João Pereira Domingues Martinho, Raimundo Nonato Rodrigues. Bioenergy relations with agriculture, forestry and other land uses: Highlighting the specific contributions of artificial intelligence and co-citation networks. // *Heliyon*. – Volume 10. – Issue 4. – 2024. – P. 26267. – DOI: 10.1016/j.heliyon.2024.e26267.

5. Terrence Wenga, Shyleen R Chinyama, Willis Gwenzi, Imtiaz Ali Jamro. Quantification of bio-wastes availability for bioenergy production in Zimbabwe // *Scientific African*. – Volume 20. – 2023. – P. 01634. – DOI: 10.1016/j.sciaf.2023.e01634.

6. Haruna Adamu, Usman Bello, Abubakar Umar Yuguda, Usman Ibrahim Tafida, Abdullahi Mohammad Jalam, Ahmed Sabo, Mohammad Qamar. Production processes, techno-economic and policy challenges of bioenergy production from fruit and vegetable wastes // *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. – Volume 186. – 2023. – P. 113686. – DOI: 10.1016/j.rser.2023.113686.

7. Bahtijar B., Tursunbaeva G., Bejsenbaev M. Vozmozhnosti razrabotki biogaza [Biogas Development Opportunities] // *Vestnik KazATK*. – 2022. – 123(4). – S. 407-415. – DOI: 10.52167/1609-1817-2022-123-4-407-415 [in Russian].

8. Tasmaganbetov A.B., Esengel'din B.S., Ahmetova Z.B., Sapargali A.M. Kazakstanda biojenergijany ondirude zamanauı tehnologıjalary koldanu bolashagy [Prospects for the use of modern technologies in bioenergy production in Kazakhstan] // *KazEKHSU zharshysy*. – 2023 – №3 (52). – B. 336-343 [in Kazakh].

9. IRENA, Renewable capacity statistics 2024 [Electronic resource] // International Renewable Energy Agency, Abu Dhabi. – URL: <https://www.irena.org/Publications/2024/Mar/Renewable-capacity-statistics-2024>.

Тасмаганбетов А.Б., Есенгельдин Б.С., Атаниязов Ж., Толымгожинова М.К.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ БИОЭНЕРГИИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Аннотация

В статье рассмотрены особенности производства биоэнергии в сельском хозяйстве. Литературный обзор показал, что отечественные и зарубежные ученые исследуют различные аспекты внедрения биоэнергии в сельском хозяйстве: вопросы эффективного управления и транспортировки ресурсов биомассы для производства биотоплива и биоугля, использование цифровых технологий в производстве биоэнергетики, а также факторы, влияющие на внедрение биоэнергетики. В ходе анализа было установлено, что на мировом рынке увеличилось количество устройств, использующих твердое биотопливо, в том числе биомассу, полученную из сельскохозяйственных отходов. Авторами статьи предложены механизмы, которые будут способствовать развитию методических положений по оценке эффективности внедрения оборудования по биоэнергии в сельском хозяйстве, а также повышению уровня методической обеспеченности процесса принятия решений. В статье рекомендованы основные направления развития биоэнергии в сельском хозяйстве: внедрить технологические средства для переработки и повторного использования отходов в биоэнергетические продукты; разработать маршруты производства биоэнергии с упором на региональное устойчивое развитие; произвести оценку потенциала биомассы в зависимости от географического положения и специализации сельского хозяйства региона; активизировать партнерства между государственными учреждениями, частными предприятиями и исследовательскими институтами по внедрению технологии производства биоэнергии.

Tasmaganbetov A., Yessengeldin B., Ataniyazov Zh., Tolymgozhinova M.

MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF BIOENERGY IN AGRICULTURE

Annotation

The article discusses the features of bioenergy production in agriculture. The literature review showed that domestic and foreign scientists are exploring various aspects of the introduction of bioenergy in agriculture: issues of effective management and transportation of biomass resources for the production of biofuel and biochar, the use of digital technologies in the production of bioenergy, as well as factors influencing the introduction of bioenergy. The analysis found that the number of devices using solid biofuels, including biomass obtained from agricultural waste, has increased on the world market. The authors of the article proposed mechanisms that will contribute to the development of methodological provisions for assessing the effectiveness of the introduction of bioenergy equipment in agriculture, as well as increasing the level of methodological support for the decision-making process. The article recommends the main directions for the development of bioenergy in agriculture: to introduce technological means for processing and reusing waste into bioenergy products; develop bioenergy production routes with a focus on regional sustainable development; assess the potential of biomass depending on the geographical location and specialization of agriculture in the region; Strengthen partnerships between government agencies, private enterprises and research institutions to implement bioenergy technology.

Д.Н. Шайкин*, к.э.н., профессор

М.М. Валиева, к.э.н., профессор

О.В. Копылова, к.э.н., доцент

А.Р. Валиев, докторант PhD

Северо-Казахстанский университет

имени Манаша Козыбаева,

г. Петропавловск, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: shaikindimash@mail.ru

СЕРТИФИКАЦИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ ВУЗОВ КАК ФАКТОР УСПЕШНОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РОСТА ВЫПУСКНИКА

В данной статье раскрыта сущность экономической категории «сертификация». На основе приведенных фактов обоснована значимость процесса сертификации обучающихся казахстанских вузов на современном этапе развития сферы высшего образования, трансформации и дальнейшей автономии, что в значительной степени характеризуется формированием конкурентной рыночной среды и дальнейшим удовлетворением потребностей отраслей экономики в профессиональных кадрах. Показаны основные тенденции, принятые в соответствующих государственных концепциях и программах, связанные с имплементацией процесса сертификации. Представлен опыт казахстанского вуза, в котором открыт и успешно функционирует Центр Сертификационного Обучения, основной целью которого является внедрение программных продуктов компании IC в образовательной среде. Это в значительной степени способствует увеличению возможностей трудоустройства и карьерного роста современных выпускников, обучающихся по образовательным программам экономического профиля, а также позволяет приобрести цифровые компетенции в области ведения бухгалтерского учета. В статье приведена динамика по количеству подготовленных слушателей, прошедших обучение, успешно сдавших квалификационный экзамен и получивших сертификат. В заключении отмечено, что сертификация выпускников выступает важным императивом в деятельности современного казахстанского вуза, потому что наличие сертификата по профилю будущей профессиональной деятельности будет способствовать успешной адаптации молодого специалиста в конкурентной рыночной среде.

Ключевые слова: цифровизация, образовательная программа, результаты обучения, сертификация, сертификационный центр, концепция, рынок труда, сертификат, профессиональные компетенции, квалификационный экзамен.

Кілт сөздер: цифрландыру, білім беру бағдарламасы, Оқыту нәтижелері, сертификаттау, сертификаттау орталығы, тұлжырымдама, еңбек нарығы, сертификат, Кәсіби құзыреттілік, біліктілік емтиханы.

Keywords: digitalization, educational program, learning outcomes, certification, certification center, concept, labor market, certificate, professional competencies, qualification exam.

JEL classification: Q13

Введение. В современных условиях развитие автономии вузов в Республике Казахстан даёт возможность самостоятельно формировать учебные планы. Это позволяет разрабатывать и включать дисциплины, расширяющие профессиональные компетенции обучающихся на основе получения дополнительных навыков.

В этой связи, сертификация обучающихся является одним из актуальных аспектов получения качественных образовательных услуг.

Качество образовательных услуг является важнейшим показателем в деятельности вуза. Принято считать, что качество является той определённой предельной характеристикой предмета, которая отличает его от других предметов, существующих в природе.

Повышение качества продукции или оказываемой услуги, с одной стороны, определяет способность предприятия выжить в условиях рынка, а, с другой стороны, оно направлено на обеспечение научно-технического прогресса, рост эффективности производства, а также экономии всех видов используемых ресурсов.

Основными инструментами обеспечения роста качества, как правило, выступают стандартизация и сертификация.

Сегодня сертификация обучающихся в вузах проводится преимущественно по техническому и аграрному направлениям. При этом базой сертификации, как правило, является промышленное или сельскохозяйственное предприятие (филиал профильной кафедры), имеющее соответствующую лицензию, с которым у вуза имеются партнерские отношения.

Вместе с этим, современной новеллой в деятельности любого казахстанского вуза является открытие сертификационных центров, что предполагает не только наличие специализированных аудиторий, оборудования и различных технических средств, но и соответствующих коучей, которые могли бы на профессиональном уровне преподавать и иметь право принимать сертификационные экзамены.

Целью научной статьи является анализ литературы по сертификации и выработка рекомендаций, которые позволят более эффективно проводить сертификацию студентов.

Для достижения поставленной цели в статье решаются следующие **задачи**:

- исследован соответствующий понятийный аппарат, раскрывающий сущность термина «сертификация»;
- изучены существующие подходы к анализу процесса сертификации в современном казахстанском вузе;
- показана взаимосвязь отношений между работодателем и обучающимся с позиции наличия профессиональных знаний у выпускника, подтвержденных сертификатом;
- показана важность открытия сертификационных центров в казахстанских вузах в современных условиях;
- приведены возможности неформального образования, позволяющие эффективно реализовывать принцип обучения в течение всей жизни человека.

При написании данной статьи были использованы количественные методы оценки, в частности, методы динамических рядов. С помощью динамического ряда можно оценить и спрогнозировать развитие любого процесса, сформировать дальнейшую стратегию по предоставлению услуг в сфере сертификации специалистов экономического профиля. Использование этих методов позволило отразить общую тенденцию числа сертификатов «1С: Профессионал», которые были получены обучающимися Северо-Казахстанского университета имени Манаша Козыбаева на базе Центра Сертификационного Обучения.

Подобных Центров в вузах Республики Казахстан пока нет, поэтому проведение сравнительного анализа авторами не представляется возможным.

Обзор литературы. В современной научной литературе отмечается, что термин «сертификация» обозначает «испытание какого-либо объекта на соответствие государственным нормам и требованиям» [1, с.63-67].

В переводе с латыни «сертификация» означает «сделано, верно» [2, с.47].

Исторически, термин «сертификация» хотя и стал известен в повседневной жизни и коммерческой практике сравнительно недавно, тем не менее, сертификация, как процедура, применяется давно и термин «сертификат» стал известен ещё с XIX века [3, с.165-168].

Сертификация рассматривается как официальное подтверждение соответствия техническим регламентам, стандартам и во многом определяет конкурентоспособность продукции и услуг [4].

Принято считать, что сертификация, как правило, направлена на достижение следующих целей [5, с.87]:

- контроль безопасности продукции (услуги, работы) для окружающей среды, жизни, здоровья и имущества;
- подтверждение показателей качества продукции (услуги, работы), заявленных изготовителем (исполнителем);
- содействие потребителям в компетентном выборе продукции (услуги);
- защита потребителя от недобросовестности изготовителя (продавца, исполнителя);
- создание условий для деятельности организаций и предпринимателей на едином товарном рынке, а также для участия в международном экономическом, научно-техническом сотрудничестве и международной торговле.

Ряд авторов стран дальнего зарубежья отмечают необходимость осуществления сертификации в рамках соответствующих государственных программ развития, что позволит обеспечить приверженность передовым практикам, которые, способствуют сохранению окружающей среды,

благоприятных социально-экономическим условий, а также предлагают производителям товаров и услуг ценовое приращение и эффективный транс-логистический доступ к мировым рынкам [6].

Особую актуальность сертификация приобретает в пост-пандемийный период. Например, в ряде стран Европейского Союза некоторые схемы сертификации включают подтверждение статуса вакцинации, текущей инфекционности или текущего иммунитета. При этом отмечается необходимость разработки и внедрения универсальной стратегии сертификации для стран Европейского Союза, что позволит обеспечить развитие кумулятивной синергической эффективности данного процесса [7]. Важным аспектом при осуществлении сертификации выступает возможность проведения статистического анализа и моделирования, а также эконометрического прогнозирования, целью которых является создание, дальнейшее развитие и совершенствование механизмов, функционирование которых обеспечит устойчивое развитие хозяйствующих субъектов на рынке в условиях жесткой конкуренции [8].

Основная часть. В Концепции развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023-2029 годы сделан особый акцент на обучение в течение всей жизни, основными тенденциями которого в мировой практике принято считать интеграцию формального и неформального обучения на основе признания результатов неформального образования с целью предоставления возможностей людям накопить академические кредиты и в дальнейшем получить доступ к формальному образованию. С другой стороны, ключевым моментом здесь выступают новые технологии, использование и распространение которых повышает требования к техническим навыкам, приобретенным неформально. Кроме того, это в значительной степени позволит расширить возможности успешной интеграции трудовых ресурсов в современный рынок труда на основе признания результатов неформального образования [9].

Важным аспектом также является реализация проектов по предоставлению бесплатного доступа обучающимся казахстанских вузов к on-line курсам, размещенным на такой всемирно-известной международной образовательной платформе, как COURSERA [10].

Большое количество казахстанских обучающихся различных образовательных программ имеет возможность бесплатно пройти данные on-line курсы и получить сертификат высокорейтингового зарубежного вуза.

Министр науки и высшего образования Республики Казахстан Саясат Нурбек отмечает необходимость интернационализации высшего образования и говорит о том, что «развитие академической кооперации с ведущими зарубежными вузами является эффективным инструментом модернизации региональных вузов, а также повышения конкурентоспособности выпускников» [11].

Одним из примеров кооперации вуза с международными организациями является открытие Центра Сертификационного Обучения при Северо-Казахстанском университете имени Манаша Козыбаева с целью проведения сертификации по курсу 1С для обучающихся по образовательным программам экономического профиля («Учет и аудит» и «Экономика»). Выпускники указанных образовательных программ, обладающие цифровыми компетенциями в области ведения бухгалтерского учета, востребованы не только на региональном рынке труда, но и за его пределами.

Схема сертификации представляет собой определенную последовательность действий по сертификации обучающихся в зависимости от поставленных целей.

Открытие Центра Сертификационного Обучения осуществляется на основе последовательной реализации таких трех этапов как:

- приобретение и установка программного обеспечения;
- подготовка преподавателей (слушателей) к сдаче теста для получения сертификата «1С: Профессионал» с дальнейшей подготовкой преподавателей Центра Сертификационного Обучения;
- заключение договора по открытию Центра Сертификационного Обучения.

В мае 2021 года состоялось брендрование кабинета, то есть официальное открытие первого Центра Сертификационного Обучения программным продуктам компании 1С на базе казахстанского вуза. Это специализированная аудитория в университетском корпусе, которая оснащена компьютерами и соответствующим программным обеспечением компании 1С для вузов.

Программа по сертификации обучающихся предполагает изучение определенных дисциплин. Так, в учебных планах по образовательным программам экономического профиля предусмотрены соответствующие направления:

- Основы бухгалтерского учета;
- Финансовый учет;

- Электронный бухгалтерский учет.

Их изучение направлено на успешное приобретение навыков и умений по ведению учёта.

Основы бухгалтерского учета. Дисциплина изучает историю становления бухгалтерского учета как науки, бухгалтерский учет как информационную систему, функции бухгалтерского учета, бухгалтерский баланс, счета и двойную запись, составление бухгалтерских проводок, корреспонденцию счетов, первичное наблюдение – основу информационной системы бухгалтерского учета, основы финансовой отчетности.

Дисциплина направлена на освоение основ бухгалтерского учета, получение навыков и техники его ведения в организациях в соответствии с действующими национальными и международными стандартами, принципами бухгалтерского учета, нормативно-правовыми документами.

После завершения курса обучающийся будет знать роль бухгалтерского учета в системе управления экономикой, его задачи в обеспечении сохранности и целесообразности использования всех видов ресурсов; иметь представление о роли и назначении основополагающих принципов бухгалтерского учета в современных условиях; способен заполнять первичные бухгалтерские документы и учетные регистры в соответствии с МСФО, отражать на счетах бухгалтерского учета факты хозяйственной деятельности.

Финансовый учет. Дисциплина направлена на приобретение навыков сбора, регистрации и обработки информации, необходимой для формирования финансовой отчетности организаций в соответствии с международными стандартами.

После завершения курса обучающийся будет уметь использовать систему знаний о принципах бухгалтерского учета для представления финансовой отчетности и читать финансовую отчетность, составленную в соответствии с МСФО; знать общепринятые правила представления финансовой отчетности и оценки активов, обязательств, капитала, доходов и расходов в организациях; международные стандарты финансовой отчетности; системы подготовки и представления финансовой отчетности; иметь навыки признания, оценки активов, обязательств, капитала, доходов и расходов; составления финансовой отчетности на основе данных бухгалтерского учета; демонстрировать знания основных концепций и принципов финансового и управленческого учета и компетенции в сфере формирования учетной политики, организации бухгалтерского учета на предприятии и ведения учета с применением современной компьютерной техники и бухгалтерских программ.

Электронный бухгалтерский учет. Дисциплина изучает основы бухгалтерского учета, ориентированного на его компьютерную форму, освоение работы в бухгалтерской программе «1С: Предприятие».

Дисциплина направлена на изучение основ работы в программе «1С: Предприятие», работы со справочниками, учета товарно-материальных запасов, расчетов с контрагентами, банковских, кассовых и торговых операций. По окончании обучающийся способен вести учет с применением компьютерной техники.

После успешного завершения курса обучающийся будет знать пути совершенствования компьютерного учета, базируясь на достигнутых результатах; получить достаточно полное представление о реальной технологии ведения учета с применением современной компьютерной техники и бухгалтерской программы; уметь пользоваться современной компьютерной терминологией; способен настраивать программы на автоматизацию уникальных потребностей по ведению бухгалтерского учета, свойственных конкретному предприятию; способен вести производительную работу с данными в графической среде основных средств.

Также обучающийся сможет демонстрировать знания основных концепций и принципов финансового и управленческого учета и компетенции в сфере формирования учетной политики, организации бухгалтерского учета на предприятии и ведения учета с применением современной компьютерной техники и бухгалтерских программ; использовать учетную информацию для формирования показателей внутренней и внешней бухгалтерской отчетности организации, проводить расчеты налогов на основе типовых методик с учетом действующей нормативно-правовой базы Республики Казахстан.

Кроме того, он будет способен демонстрировать знания экономического механизма функционирования предприятия в условиях рыночной экономики, владеть навыками формирования данных о финансовой, производственной и коммерческой деятельности организации, выполнения расчетов по материальным, трудовым и финансовым ресурсам, необходимым для осуществления деятельности и составлять эконометрические модели; проводить расчеты себестоимости продукции, работ

и услуг, определять оптимальный вариант социально-экономического развития предприятия и составлять бизнес-планы производства товаров и услуг.

Преподавателями-тренерами осуществляется разработка и распространение материалов по сертификационной программе для обучающихся с целью освоения дисциплин и подготовки к экзамену.

По окончании изучения приведённого перечня дисциплин проводится квалификационный экзамен.

При прохождении экзамена обучающиеся соблюдают принципы академической честности, в частности, не допускается разговаривать с другими лицами, обмениваться материалами, использовать информацию на бумажных и электронных носителях, покидать помещение без сопровождения представителя экзаменационной комиссии.

В случае успешной сдачи экзамена претендентам выдается сертификат установленного образца.

В целом, в течение всего периода функционирования Центра Сертификационного Обучения прошли обучение 36 человек, 24 из которых получили сертификаты «1С: Профессионал». Среди этих 24 человек 12 человек сдали квалификационный тест с первого раза, 8 человек со второго раза, 3 человека – с третьего раза и один человек сдал экзамен с четвертого раза. Наличие случаев пересдачи сертификационных экзаменов свидетельствует о соблюдении принципов академической честности.

Заключение. На основе рассмотренных теоретико-методологических подходов к формированию и развитию процесса сертификации продукции (товаров / услуг) можно заключить следующее:

- на основе изучения соответствующего понятийно-категориального аппарата, раскрывающего сущность термина «сертификация», исследованы существующие подходы к анализу процесса сертификации в современном казахстанском вузе;

- в текущих условиях сертифицированный выпускник вуза рассматривается работодателем как сотрудник, соответствующий профессиональным стандартам и обладающий конкурентными преимуществами;

- освоение и внедрение инновационных технологий повышает уровень профессиональных навыков и компетенций, а также расширяет возможности успешной интеграции экономически активного населения в современный рынок труда;

- получение дополнительных профессиональных навыков через неформальное образование, например, через центры сертификационного обучения, позволит эффективно реализовывать принцип обучения в течение всей жизни человека.

В целом, авторы считают, что необходимо расширять практику сертификации обучающихся, потому что это позволит повысить конкурентоспособность выпускников экономического профиля и улучшить процесс их трудоустройства. Кроме того, в целях развития навыков ведения предпринимательской деятельности и её документального сопровождения у обучающихся неэкономического профиля целесообразно предложить им дополнительное обучение основам бухгалтерского и финансового учета с дальнейшей сертификацией по курсу 1С.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гвоздева С.М. Сертификация как инструмент повышения качества продукции // Известия Саратовского университета. – Новая серия. Серия: Экономика. Управление. Право. – 2010. – Т.10. – №1. – С. 63-67.

2. Комбаев К.К. Метрология, стандартизация и сертификация: учебник для студентов технических специальностей. – Усть-Каменогорск: Издательство ВКГТУ имени Д. Серикбаева, 2015. – 129 с.

3. Земляной К.Г. Метрология, стандартизация и сертификация: учебное пособие. – Екатеринбург: Издательство Уральского Федерального университета, 2022. – 235 с.

4. Zhang Y., Wu Q., Ren H., Li Q., Zhou W. Optimal operation of multi-microgrid systems considering multi-level energy-certificate-carbon coupling trading // Renewable Energy. – 2024. – V. 227. – P. 49-63. – DOI: 10.1016/j.renene.2024.120505.

5. Пазушкина О.В. Основы метрологии, стандартизации, сертификации и контроля качества: учебное пособие. – Ульяновск: Издательство УлГТУ, 2015. – 148 с.

6. Krumbiegel K., Tillie P. Sustainable practices in cocoa production. The role of certification schemes and farmer cooperatives // *Ecological Economics*. – 2024. – V. 222. – P. 21-41. – DOI: 10.1016/j.ecolecon.2024.108211.
7. Li X., He J. Evolutionary mechanism of green product certification behavior in cement enterprises: A perspective of herd behavior // *Environmental Technology & Innovation*. – 2024. – V. 33. – P. 51-73. – DOI: 10.1016/j.eti.2023.103508.
8. Penning T., Forde J., Broussard S. Perceptions of formal career achievements in public relations by students, professionals, and employers: Certificate, accreditation, and College of Fellows // *Public Relations Review*. – 2024. – V. 50. – I. 3. – P. 29-44. – DOI: 10.1016/j.pubrev.2024.102458.
9. Концепция развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023-2029 годы, утвержденной Постановлением Правительства Республики Казахстан (№248 от 28 марта 2023 года) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000248#z126>.
10. Официальный сайт on-line on-line платформы COURSERA [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.coursera.org/>.
11. Нурбек С. МНВО РК уделяет первостепенное значение модернизации региональных вузов // Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/mon-rk-udelyaet-pervostепенное-znachenie-modernizacii-regionalnyh-vuzov-s-nurbek-3192636>.

REFERENCES

1. Gvozdeva S.M. Sertifikacija kak instrument povyshenija kachestva produkcii [Certification as a tool for improving product quality] // *Izvestija Saratovskogo universiteta*. – Novaja serija. – Serija: Jekonomika. Upravlenie. Pravo. – 2010. – T.10. – №1. – S. 63-67 [in Russian].
2. Kombaev K.K. Metrologija, standartizacija i sertifikacija: uchebnik dlja studentov tehniceskix special'nostej [Metrology, standardization and certification: a textbook for students of technical specialties]. – Ust'-Kamenogorsk: Izdatel'stvo VKGTU imeni D. Serikbaeva, 2015. – 129 s. [in Russian].
3. Zemljanoj K.G. Metrologija, standartizacija i sertifikacija: uchebnoe posobie [Metrology, standardization and certification: a textbook]. – Ekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo Federal'nogo universiteta, 2022. – 235 s. [in Russian].
4. Zhang Y., Wu Q., Ren H., Li Q., Zhou W. Optimal operation of multi-microgrid systems considering multi-level energy-certificate-carbon coupling trading // *Renewable Energy*. – 2024. – V. 227. – P. 49-63. – DOI: 10.1016/j.renene.2024.120505.
5. Pazushkina O.V. Osnovy metrologii, standartizacii, sertifikacii i kontrolja kachestva: uchebnoe posobie [Fundamentals of metrology, standardization, certification and quality control: a textbook]. – Ul'janovsk: Izdatel'stvo UIGTU, 2015. – 148 s. [in Russian].
6. Krumbiegel K., Tillie P. Sustainable practices in cocoa production. The role of certification schemes and farmer cooperatives // *Ecological Economics*. – 2024. – V. 222. – P. 21-41. – DOI: 10.1016/j.ecolecon.2024.108211.
7. Li X., He J. Evolutionary mechanism of green product certification behavior in cement enterprises: A perspective of herd behavior // *Environmental Technology & Innovation*. – 2024. – V. 33. – P. 51-73. – DOI: 10.1016/j.eti.2023.103508.
8. Penning T., Forde J., Broussard S. Perceptions of formal career achievements in public relations by students, professionals, and employers: Certificate, accreditation, and College of Fellows // *Public Relations Review*. – 2024. – V. 50. – I. 3. – P. 29-44. – DOI: 10.1016/j.pubrev.2024.102458.
9. Konceptija razvitija vysshego obrazovanija i nauki v Respublike Kazahstan na 2023-2029 gody, utverzhdennoj Postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan (№248 ot 28 marta 2023 goda) [The concept of development of higher education and science in the Republic of Kazakhstan for 2023-2029, approved by the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan (No. 248 dated March 28, 2023)] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000248#z126> [in Russian].
10. Oficial'nyj sajt on-line on-line platformy COURSERA [Official website of the on-line on-line platform COURSERA] [Elektronnyj resurs]. – URL: <https://www.coursera.org/> [in Russian].
11. Nurbek S. MNVO RK udeljaet pervostепенное znachenie modernizacii regional'nyh vuzov [Nurbek S. The Ministry of Higher Education of the Republic of Kazakhstan attaches paramount importance to the modernization of regional universities] // Oficial'nyj informacionnyj resurs Prem'er-Ministra Respubliki

Kazakhstan [Elektronny resurs]. – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/mon-rk-udelyaet-pervostепенное-znachenie-modernizacii-regionalnyh-vuzov-s-nurbek-3192636> [in Russian].

Шайкин Д.Н., Валиева М.М., Копылова О.В., Валиев А.Р.

**ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ БІЛІМ АЛУШЫЛАРЫН СЕРТИФИКАТТАУ
ТҮЛЕКТІҢ ТАБЫСТЫ КӘСІБИ ӨСУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ**

Андапта

Бұл мақалада «сертификаттау» экономикалық категориясының мәні ашылады. Жоғарыда келтірілген фактілер негізінде қазақстандық жоғары оқу орындарының білім алушыларын жоғары білім беру саласын дамытудың, трансформациялаудың және одан әрі дербестіктің қазіргі кезеңіндегі сертификаттау процесінің маңыздылығы негізделді, бұл айтарлықтай дәрежеде бәсекелестік нарықтық ортаны қалыптастырумен және экономика салаларының кәсіби кадрларға деген қажеттіліктерін одан әрі қанағаттандырумен сипатталады. Сертификаттау процесін жүзеге асыруға байланысты тиісті мемлекеттік тұжырымдамалар мен бағдарламаларда қабылданған негізгі тенденциялар көрсетілген. Қазақстандық жоғары оқу орнының тәжірибесі ұсынылған, онда сертификаттық оқыту орталығы ашылған және табысты жұмыс істейді, оның негізгі мақсаты білім беру ортасында ІС компаниясының бағдарламалық өнімдерін енгізу болып табылады. Бұл экономикалық бейіндегі білім беру бағдарламалары бойынша оқитын қазіргі заманғы түлектердің жұмысқа орналасу және мансаптық өсу мүмкіндіктерін едәуір арттыруға ықпал етеді, сондай-ақ бухгалтерлік есеп жүргізу саласында цифрлық құзыреттерді алуға мүмкіндік береді. Мақалада оқытудан өткен, біліктілік емтиханын сәтті тапсырған және сертификат алған дайындалған тыңдаушылар саны бойынша динамика келтірілген. Қорытындылай келе, түлектерді сертификаттау қазіргі қазақстандық жоғары оқу орнының қызметінде маңызды императив болып табылады, өйткені болашақ кәсіби қызмет бейіні бойынша бітірушінің сертификатының болуы жас маманның бәсекеге қабілетті нарықтық ортаға сәтті бейімделуіне ықпал етеді.

Shaikin D., Valieva M., Kopylova O., Valiev A.

**CERTIFICATION OF UNIVERSITY STUDENTS AS A FACTOR
OF SUCCESSFUL PROFESSIONAL GROWTH OF A GRADUATE**

Annotation

This article considers the essence of the economic category «certification». Based on the above facts, the importance of the certification process for students of Kazakhstani universities at the current stage of development of higher education, transformation and further autonomy is substantiated, which is largely characterized by the formation of a competitive market environment and further satisfaction of the needs of economic sectors in professional personnel. The main trends adopted in the relevant state concepts and programs related to the implementation of the certification process are shown. The experience of a Kazakhstani university is presented, where a Certification Training Center has been opened and is successfully operating, the main purpose of which is to introduce IC software products in an educational environment. This greatly contributes to increasing the employment opportunities and career growth of modern graduates enrolled in educational programs of an economic profile, and also allows them to acquire digital competencies in the field of accounting. The article shows the dynamics in the number of trained students who have completed training, successfully passed the qualification exam and received a certificate. In conclusion, it was noted that graduate certification is an important imperative in the activities of a modern Kazakh university, because the availability of a graduate certificate in the profile of future professional activity will contribute to the successful adaptation of a young specialist in a competitive market environment.



DOI 10.52260/2304-7216.2024.2(55).18
УДК 338.43.02
ГРНТИ 06.71.07

С.А. Сагинова*, PhD¹
Ч.М. Тлеулин, докторант PhD²
А.К. Алпысбаева, к.э.н.¹

Казахский университет технологии и бизнеса,
г. Астана, Казахстан¹
Университет «Туран-Астана»,
г. Астана, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: saginova.s@gmail.com

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ АПК СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

В данной статье рассматривается проблематика ряда ключевых вопросов и аспектов, связанных с сельским хозяйством и развитием экономики в контексте современных тенденций развития АПК сельских территорий Казахстана. Данное исследование направлено на изучение взаимосвязи между различными аспектами теоретических, методологических и прикладных исследований, а также анализ основных направлений и факторов, способствующих совершенствованию агропромышленного комплекса. Отражены аспекты влияния модернизации на развитие сельского хозяйства в условиях перехода к рынку, проблемы и перспективы развития сельских предприятий в новых экономических условиях. Также рассмотрено влияние нововведений на социальные и трудовые аспекты жизни в сельских районах. При рассмотрении проблем, рассматриваемых в рамках данной проблематики, анализируются ключевые моменты выявления факторов и механизмов, которые могут повлиять на деятельность агропромышленного комплекса в настоящее время, а также на его предстоящую модернизацию. Применение институционального подхода для обоснования механизмов совершенствования АПК является основной методологией исследования. Для исследования механизмов совершенствования АПК используются статистические ряды данных, предоставленные Агентством Республики Казахстан по статистике. Проведено исследование статистических отчетов, данных о производстве, занятости, экспорте и других факторах, связанных с агропромышленным комплексом. Проведен сравнительный анализ изменений в различных аспектах сельской экономики за определенный период времени. На основе применения экономико-математического моделирования динамики развития основных экономических показателей сельскохозяйственной отрасли определены тенденции ее развития в Казахстане.

Ключевые слова: тенденции развития, сельские территории, агропромышленный комплекс, модернизация экономики, устойчивое развитие, моделирование, сравнительный анализ.

Кілт сөздер: даму тенденциялары, ауылдық аумақтар, экономикалық агроөнеркәсіптік кешен, экономиканы жаңғырту, тұрақты даму, модельдеу, салыстырмалы талдау.

Keywords: development trends, rural areas, agro-industrial complex, economic modernisation, sustainable development, modelling, comparative analysis.

Введение. Устойчивое развитие агропродовольственного комплекса и сельского хозяйства в Республике Казахстан является одной из приоритетных задач национальной продовольственной безопасности. Поэтому основным элементом для последующего развития аграрного сектора Республики Казахстан на текущий момент является всеобъемлющее улучшение сельских территорий с целью обеспечения устойчивого роста сельского хозяйства, улучшения условий жизни и труда жителей, а также сохранения окружающей природной среды [1].

В этой связи в рамках проводимого научного исследования поставлена цель, которая заключается в проведении научно обоснованной систематизации социально-экономических факторов, обеспечивающих устойчивое и эффективное функционирование агропромышленного комплекса, а также экономико-математический анализ факторов и основных тенденций в области модернизации агропромышленного комплекса.

Использование системности и диалектической логики в данном исследовании способствовала комплексному изучению социально-экономического развития сельских территорий Казахстана. Углубленное исследование устойчивого развития этих территорий, обеспечивающих продовольствием населения страны проведено на основе применения известных методов математической статистики, включая корреляционный и регрессионный анализ, направленный на изучение диалектических связей. Широкий спектр использования инструментов математической статистики

позволил авторам статьи определить тенденцию изменения основных показателей развития АПК сельских территорий, в том числе валовой продукции растениеводства и животноводства, доходов сельского населения, а также дать оценку состояния сельского жилищного фонда его благоустройства, занятого населения и др. Трендовый анализ и методы обобщения позволили выделить основные ориентиры аграрной политики страны в условиях необходимости обеспечения устойчивого развития сельских территорий на основе модернизации экономики [2].

Обзор литературы. Среди множества исследований, которые проводятся отечественными и зарубежными учеными по вопросам развития сельских территорий, исследования, посвященные тенденциям развития и разработке эффективной государственной политики для обеспечения устойчивого развития сельских территорий являются наиболее сложными и многоаспектными. Среди ученых ближнего и дальнего зарубежья можно назвать труды Дж. Кейнса, Дж. Эванса, Р. Голдберг, Г. Мюрдаль, А.В. Петрикова, А.П. Шпак, В.Ф. Стукач. С точки зрения рыночной экономики, эти ученые рассматривают сельское хозяйство как особую категорию рыночных реформ [3,4].

Такой подход не требует выявления сложных причинно-следственных связей внутри сельскохозяйственного сектора, предоставляя более общее представление о нем.

Среди казахстанских ученых этим проблемам посвящены научные работы Тажибаевой Т.Л., Абыкаева Н.А., Калиева Г.А., Утепбергенова Ж.К. и др. В том числе в сельскохозяйственном секторе экономики страны проводили свои исследования Шуленбаева Ф.А., Асанова С.С., Жумашева С.Т., Сатыбалдин А.А. и др.

Тем не менее, несмотря на большое количество работ, посвященных проблемам изучения тенденций развития АПК сельских территорий, еще не в полной мере проработаны системные вопросы экономико-математического моделирования многофакторных взаимозависимостей описывающих динамику развития аграрного сектора экономики. Детальное исследование, связывающее воедино все стороны социально-экономических процессов, показывающее влияние тенденции развития аграрной экономики на экономический рост и обуславливает актуальность проводимого исследования.

Основная часть. На сегодняшний день сохраняются высокий уровень морального и физического износа основных фондов, особенно его активной части, недоступности кредитных ресурсов для покупки основных и оборотных средств для тружеников сельских территорий. Следует отметить, что отстаёт жилищное строительство на селе, о чем свидетельствуют данные обеспеченности жильем на одного проживающего в городской местности - 25,8 кв.м., в сельской – 19,8 кв.м. [5].

Модернизация производственной и социальной инфраструктуры сельских территорий, связанные с привлечением известных мировых брендов сельхозтехники, повышенной продуктивности животных, урожайности агрокультур, а также строительством комфортабельных домов будет способствовать повышению производительности труда, а значит увеличению доходов тружеников села. В связи с этим необходимо ускорить решение масштабных задач по наращиванию объемов инвестиций в основной капитал сельского хозяйства, усилить государственную поддержку агроформирований.

В условиях модернизации экономики существует ряд факторов, влияющих на развитие сельских территорий и АПК. Некоторые из ключевых факторов в этом контексте включают:

- внедрение новых сельскохозяйственных технологий и инноваций в производственные процессы способствует повышению эффективности и увеличению производства;
- развитие сельских территорий зависит от наличия качественной инфраструктуры, включая дороги, энергоснабжение, водоснабжение и телекоммуникации;
- доступ к финансовым ресурсам, кредитам и инвестициям может стимулировать развитие сельского хозяйства и агропромышленного сектора;
- развитие квалификации и образования в сельских областях способствует формированию кадрового потенциала и повышению уровня профессионализма в сельском хозяйстве;
- рациональное использование природных ресурсов и экологически устойчивые методы сельского хозяйства способствуют сохранению окружающей среды и улучшению качества жизни;
- эффективная государственная поддержка и политика, направленные на стимулирование развития сельского хозяйства, играют ключевую роль в этом процессе;
- спрос на сельскохозяйственную продукцию, цены на рынке и конкурентоспособность играют важную роль в развитии сельских территорий;
- улучшенные механизмы сбыта и расширение рынков сбыта позволяют сельскохозяйственным предприятиям раскрывать свой потенциал и увеличивать доходы;

- вопросы, связанные с населением и рабочей силой в сельских районах, также играют важную роль в развитии сельских территорий;

- учет климатических особенностей и адаптация к изменениям климата также важны для устойчивого развития АПК сельских территорий.

Эти факторы взаимодействуют и оказывают влияние на общую картину развития сельских территорий в условиях модернизации экономики.

В современных условиях усиливаются следующие направления развития аграрного сектора: 1) инновации в человеческий фактор, что требует активизации образования, науки и информационно-консультационной системы; 2) инновации в биологический фактор, что будет способствовать повышению урожайности сельскохозяйственных культур и продуктивности животных; 3) инновации на развитие производственного потенциала на основе использования зеленых технологий [6]. Все эти направления взаимосвязаны и их реализация направлена на модернизацию производственной и социальной инфраструктуры сельских территорий.

В данном исследовании проводится количественная проверка гипотезы о существовании тенденции предложенных факторных признаков приведенных в таблице 1.

Таблица 1

Основные факторные характеризующие развитие АПК сельских территорий в Республике Казахстан, за период 2017-2022 гг.*

	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Валовый выпуск продукции (услуг) сельского, лесного и рыбного хозяйства, млн.тенге	3 817 237,1	4 497 585,4	5 177 893,7	6 363 976,1	7 549 827,9	9 521 002,3
Валовая продукция растениеводства, млн.тенге	1 696 308,9	2 411 486,7	2 817 660,6	3 687 310,3	4 387 236,5	5 808 259,8
Валовая продукция животноводства, млн.тенге	1 748 799,5	2 050 455,8	2 319 496,7	2 637 460,7	3 116 973,5	3 658 757,6
Уровень рентабельности (убыточности) производства сельскохозяйственной продукции в сельскохозяйственных предприятиях, в %	30,7	36,7	34,2	30,0	37,8	44,9
Сельский жилищный фонд, общая площадь жилищ, на конец года, млн. кв. м	127332	130297	132877	134494	137481	141237
Уровень благоустройства сельского жилищного фонда:						
- водоснабжением, в %	96	96	96	96	96	95
- канализацией, в %	37	39	40	41	42	45
- центральным отоплением, в %	4	4	4	4	4	4
- газом (включая сжиженный), в %	97	97	97	97	97	97
Занятое население по группам видов экономической деятельности, тыс.чел.	1248,7	1 228,2	1 184,7	1 175,1	1 176,4	1 108,9
Среднемесячная номинальная заработная плата одного работника по секторам экономики (Сельское, лесное и рыбное хозяйство), тенге	70959	97929	115371	130178	150705	190086

* Составлена авторами на основе данных статистического Агентства РК

Анализ тенденции исследуемых показателей характеризующих развитие АПК сельских территорий проводится на основе сравнения частей временного ряда [7].

Определим наличие основной тенденции (тренда) по данным таблицы 1.

Делим ряд на две части: $n_1 = 3$, $n_2 = 3$. По каждой вычисляем средние значения и выборочные дисперсии:

$$\bar{y}_1 = \frac{\sum_{i=1}^{n_1} x_i}{n_1} ; S_1^2 = \frac{\sum_{i=1}^{n_1} (x_i - \bar{x})^2}{n_1} ; \bar{y}_2 = \frac{\sum_{j=1}^{n_2} x_j}{n_2} ; S_2^2 = \frac{\sum_{j=1}^{n_2} (x_j - \bar{x})^2}{n_2}$$

Таблица 2

Расчетные средние значения и выборочные дисперсии*

	\bar{y}_1	\bar{y}_2	S_1^2	S_2^2
Валовый выпуск продукции (услуг) сельского, лесного и рыбного хозяйства, млн.тенге	4497565,4	7811602,1	3054274209424,0	4441108416044,0
Валовая продукция растениеводства, млн.тенге	2308465,4	4627602,2	1559454721332,7	2123224493187,8
Валовая продукция животноводства, млн.тенге	2039584,0	3137730,6	355823135805,2	475538143698,0
Уровень рентабельности (убыточности) производства сельскохозяйственной продукции в сельскохозяйственных предприятиях, в %	33,9	37,6	9,5	40,5
Сельский жилищный фонд, общая площадь жилищ, на конец года, млн. кв. м	130168,7	137737,3	19453917,7	21932040,3
Уровень благоустройства сельского жилищного фонда:				
- водоснабжением, в %	96,0	95,7	0,0	0,2
- канализацией, в %	38,7	42,7	5,6	6,9
- центральным отоплением, в %	4,0	4,0	0,0	0,0
- газом (включая сжиженный), в %	97,0	97,0	0,0	0,0
Занятое население по группам видов экономической деятельности, тыс.чел.	1220,5	1153,5	1836,5	2117,9
Среднемесячная номинальная заработная плата одного работника по секторам экономики (Сельское, лесное и рыбное хозяйство), тенге	94753,0	156989,7	1302131781,4	1586260597,7

* Составлена авторами на основе расчета данных статистического Агентства РК

$$\begin{aligned} \bar{y}_1 &= 4497565,4 ; & S_1^2 &= 3054274209424,0 \\ \bar{y}_2 &= 7811602,1 ; & S_2^2 &= 4441108416044,0 \end{aligned}$$

В связи с незначительным отклонением выборочных дисперсий можно проверить основную гипотезу:

$$H_0 : \bar{y}_1 = \bar{y}_2 ; H_1 : \bar{y}_1 \neq \bar{y}_2$$

$$\begin{aligned} T_{расч} &= \frac{\bar{y}_1 - \bar{y}_2}{\sqrt{(n_1 - 1)S_1^2 + (n_2 - 1)S_2^2}} \sqrt{\frac{n_1 n_2 (n_1 + n_2 - 2)}{n_1 + n_2}} \approx \\ &\approx \frac{4497565,4 - 7811602,1}{\sqrt{(3 - 1) \cdot 3054274209424,0 + (3 - 1) \cdot 4441108416044,0}} \cdot \sqrt{\frac{3 \cdot 3 \cdot (3 + 3 - 2)}{3 + 3}} \approx -2,09663 \end{aligned}$$

По сделанным расчетам в данном исследовании $T_{расч} > t_{кр}$, что подтверждает гипотезу о том, что временный ряд имеет тенденцию, о чем свидетельствуют предположения зарубежных ученых [8]. О присутствии таких тенденций свидетельствуют все расчетные показатели, указанные в таблице 3.

Таблица 3

Тенденция развития показателей развития АПК сельских территорий Казахстана*

Показатель	Фрасч. Фтабл.	Ф-кри- терий	Трасч. Ттабл.	Т-кри-терий	Наличие тенденции
Валовый выпуск продукции (услуг) сельского, лесного и рыбного хозяйства, млн.тенге	1,454 9,28	Фрас < Фкр	2,79 2,45	Трас>Ткр	Присут.
Валовая продукция растениеводства, млн.тенге	1361 9,28	Фрас < Фкр	2,89 2,45	Трас>Ткр	Присут.
Валовая продукция животноводства, млн.тенге	1,336 9,28	Фрас < Фкр	2,68 2,45	Трас>Ткр	Присут.
Уровень рентабельности (убыточности) производства сельскохозяйственной продукции в сельскохозяйственных предприятиях, в %	4,267 9,28	Фрас < Фкр	3,91 2,45	Трас>Ткр	Присут.
Сельский жилищный фонд, общая площадь жилищ, на конец года, млн. кв. м	9,010 9,28	Фрас < Фкр	4, 37 2,45	Трас>Ткр	Присут.
Уровень благоустройства сельского жилищного фонда:					
- водоснабжением, в %	1,787 9,28	Фрас < Фкр	1,82 2,45	Трас<Ткр	Отсут.
- канализацией, в %	2,251 9,28	Фрас < Фкр	3, 64 2,45	Трас>Ткр	Присут.
- центральным отоплением, в %	1,153 9,28	Фрас < Фкр	3,63 2,45	Трас<Ткр	Отсут.
- газом (включая сжиженный), в %	1,218 9,28	Фрас < Фкр	1,84 2,45	Трас<Ткр	Отсут.
Занятое население по группам видов экономической деятельности, тыс.чел.	3,243 9,28	Фрас < Фкр	2,83 2,45	Трас>Ткр	Присут.
Среднемесячная номинальная заработная плата одного работника по секторам экономики (Сельское, лесное и рыбное хозяйство), тенге	6,682 9,28	Фрас < Фкр	3,94 2,45	Трас>Ткр	Присут.

* Составлена авторами на основе расчета данных статистического Агентства РК

Приведенные расчетные значения показывают, что общая тенденция роста экономических показателей присутствует. Такие выводы могут быть особенно значимы при принятии решений о стратегическом планировании, инвестировании или формировании политики в сфере экономики.

Подтверждение общей тенденции роста указывает на благоприятные условия для стратегических решений и инвестиций в секторы, направленные на современные технологии и инновации.

Заключение. Исследование тенденции экономических факторов влияния на развитие АПК Казахстана помогает определить их темпы роста или снижения, что является важным ориентиром при формировании будущих прогнозов. Как показали исследования, описанные также в работах разных авторов, результаты прогнозов экономических процессов по моделям построенным для факторов обладающих тенденцией развития и построенных по временным рядам динамики, вполне удовлетворительные.

В целом, утверждение о наличии общей тенденции просто исследуемых показателей в условиях модернизации дополняет информацию, которая может быть использована для эффективного управления и принятия решений в контексте стратегического развития.

Таким образом, экономическая стабильность, позитивные изменения в сторону роста отдельных показателей развития АПК сельских территорий Казахстана позволяют привлечь инвестиции, которые следует направить на модернизацию инфраструктуры АПК сельских территорий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Молдашев А.Б., Никитина Г.А., Гусева Г.Я. Повышение роли агропромышленного производства Казахстана на общем рынке стран-участниц ЕАЭС: рекомендации. – Алматы, 2017. – 35 с.
2. Станишевский Ю., Борыховский М. Влияние субсидий на эффективность фермерских хозяйств разного размера. Практический пример Единой сельскохозяйственной политики Европейского Союза // Экономика сельского хозяйства. – 2020. – № 66. – С. 373-380.
3. Стукач В.Ф., Старовойтова Н.П., Левкин Г.Г. Инфраструктура регионального агропромышленного комплекса: учебник. – 3-е изд., испр. и доп. – Москва: Директ-Медиа, 2024. – 236 с.
4. Алтухов А.И. Совершенствование организационно-экономического механизма позволяет развивать агропромышленное производство // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2016. – № 7. – С. 15-17.
5. Статистика жилищного фонда. Официальный сайт Бюро национальной статистики [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-inno-build/publications/14121/>
6. Токжигитова К.Б. Реализация инновационно-инвестиционной модели развития сельского хозяйства // Материалы научно-практической конференции «Проблемы агропроизводственного комплекса в условиях развития интеграционных процессов. – Алматы, 2014. – С. 441-453
7. Гамбаров Г.М., Королев Ю.Г., Журавель Н.М. и др. Статистическое моделирование и прогнозирование: Учеб. Пособие / Под ред. А.Г. Гранберга. – Москва: Финансы и статистика. – 1990. – 383 с.
8. Федосеев В.В., Дайитбегов Д.М., Гармаш А.Н. и др. Экономико-математические методы и прикладные модели: Учеб. пособие для вузов / Под ред. Федосеева В.В. – Москва: ЮНИТИ. – 2000. – 391 с.

REFERENCES

1. Moldashev A.B., Nikitina G.A., Guseva G.YA. Povyshenie roli agropromyshlennogo proizvodstva Kazahstana na obshchem rynke stran-uchastnic EAES: rekomendacii [Increasing the role of agro-industrial production of Kazakhstan in the common market of the EAEU member states: recommendations]. – Almaty, 2017. – 35 s. [in Russian].
2. Stanishevskij YU., Boryhovskij M. Vliyanie subsidij na effektivnost' fermerskih hozyajstv raznogo razmera. Prakticheskij primer Edinoj sel'skohozyajstvennoj politiki Evropejskogo Soyuza [The impact of subsidies on the efficiency of farms of different sizes. A practical example of the Common Agricultural Policy of the European Union] // Ekonomika sel'skogo hozyajstva. – 2020. – № 66. – S. 373-380 [in Russian].
3. Stukach V.F., Starovojtova N.P., Levkin G.G. Infrastruktura regional'nogo agropromyshlennogo kompleksa: uchebnik [Infrastructure of the regional agro-industrial complex: textbook]. – 3-e izd., ispr. i dop. – Moskva: Direkt-Media, 2024. – 236 s. [in Russian].
4. Altuhov A.I. Sovershenstvovanie organizacionno-ekonomicheskogo mekhanizma pozvolyaet razvivat' agropromyshlennoe proizvodstvo [Improving the organizational and economic mechanism allows developing agro-industrial production] // Ekonomika sel'skohozyajstvennyh i pererabatyvayushchih predpriyatij. – 2016. – № 7. – S. 15-17 [in Russian].
5. Statistika zhilishchnogo fonda. Oficial'nyj sajt Byuro nacional'noj statistiki [Housing statistics. Official website of the Bureau of National Statistics] [Elektronny resurs]. – 2022. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-inno-build/publications/14121/> [in Russian].
6. Tokzhigitova K.B. Realizaciya innovacionno-investicionnoj modeli razvitiya sel'skogo hozyajstva [Implementation of the innovation and investment model of agricultural development] // Materialy nauchno-prakticheskoy konferencii «Problemy agroproduzvodstvennogo kompleksa v usloviyah razvitiya integracionnyh processov. – Almaty, 2014. – S. 441-453 [in Russian].
7. Gambarov G.M., Korolev YU.G., ZHuravel' N.M. i dr. Statisticheskoe modelirovanie i prognozirovanie: Ucheb. posobie [Statistical modeling and forecasting: Textbook. Manual] / Pod red. A.G. Granberga. – Moskva: Finansy i statistika. – 1990. – 383 s. [in Russian].
8. Fedoseev V.V., Dajitbegov D.M., Garmash A.N. i dr. Ekonomiko-matematicheskie metody i prikladnye modeli: Ucheb. posobie dlya vuzov [Economic and mathematical methods and applied models: Textbook. manual for universities] / Pod red. Fedoseeva V.V. – Moskva: YUNITI. – 2000. – 391 s. [in Russian].

Сагинова С.А., Тлеулин Ч.М., Алпысбаева А.К.

**ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫН ЖАҢҒЫРТУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ
АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРДЫҢ АӨК ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ**

Аннотация

Бұл мақалада Қазақстанның ауыл аймақтарының агроөнеркәсіп кешенін дамытудың заманауи тенденциялары контекстінде ауыл шаруашылығы мен экономикалық дамуға қатысты бірқатар негізгі мәселелер мен аспектілер қарастырылады. Зерттеу әртүрлі теориялық, әдістемелік және қолданбалы зерттеулерді аналитикалық синтездеуге және жүйелеуге, сондай-ақ агроөнеркәсіп кешенін жаңғыртудың факторлары мен негізгі бағыттарына ғылыми талдау жасауға бағытталған. Модернизацияның ауыл экономикасына әсері, жаңа экономикалық жағдайда ауыл бизнесін дамытудың проблемалары мен перспективалары, сондай-ақ жаңғыртудың ауылдық аймақтар өмірінің әлеуметтік-еңбек аспектілеріне әсері қарастырылады. Зерттелетін мәселелер шеңберінде агроөнеркәсіптік кешеннің ағымдағы қызметіне де, оның қазіргі заманғы реформасына да әсер ете алатын факторлар мен механизмдерді анықтаудың негізгі мәселелері қарастырылған. Зерттеу әдістемесі агроөнеркәсіп кешенін жаңғырту тетіктерін негіздеу үшін институционалдық тәсілді қолдануға негізделген. Зерттеу үшін Қазақстан Республикасы Статистика агенттігі ұсынған статистикалық деректер қатары пайдаланылды. Статистикалық есептерге, өндіріс, жұмыспен қамту, экспорт және агроөнеркәсіптік кешенге қатысты басқа да факторлар туралы мәліметтерге зерттеу жүргізілді. Белгілі бір уақыт аралығындағы ауыл экономикасының әртүрлі аспектілерінің өзгерістеріне салыстырмалы талдау жасалды. Ауыл шаруашылығы саласының негізгі экономикалық көрсеткіштерінің даму динамикасын экономикалық-математикалық модельдеуді қолдану негізінде оның Қазақстандағы даму тенденциялары анықталды.

Saginova S., Tleulin Ch., Alpyabayeva A.

**TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF RURAL AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX
IN THE MODERNISATION OF KAZAKHSTAN'S ECONOMY**

Annotation

This article considers the problematics of a number of key issues and aspects related to agriculture and economic development in the context of modern trends in the development of agro-industrial complex of rural areas of Kazakhstan. The study is aimed at an analytical synthesis and systematization of diverse theoretical, methodological and applied research, as well as a scientific analysis of the factors and main directions of modernization of the agro-industrial complex. The impact of modernization on the economy of rural areas, problems and prospects for the development of rural business in new economic conditions, as well as the impact of modernization on the social and labor aspects of life in rural regions are considered. Within the framework of the issues under study, key issues of identifying factors and mechanisms that can influence both the current activities of the agro-industrial complex and its modern reform are considered. The research methodology is based on the use of an institutional approach to substantiate the mechanisms for modernization of the agro-industrial complex. For the study, statistical data series provided by the Agency of the Republic of Kazakhstan on Statistics were used. A study was conducted of statistical reports, data on production, employment, exports and other factors related to the agro-industrial complex. A comparative analysis of changes in various aspects of the rural economy over a certain period of time was carried out. Based on the use of economic and mathematical modeling of the dynamics of development of the main economic indicators of the agricultural industry, trends in its development in Kazakhstan have been determined.



Г.К. Укибаева*, PhD, доцент¹

М.Т. Рахимова, п.ғ.м., ассистент¹

Е.О. Ермекбаева, з.ғ.м., ассистент¹

Н.А. Аманкелді, PhD²

Қазақстан Республикасы Президентінің
жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы,
Астана қ., Қазақстан¹

Каспий қоғамдық университеті,
Алматы қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: gulim6903@mail.ru

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ: МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Зерттеу жұмысы техникалық және кәсіптік білім беру мекемелерін қаржыландырудың өзекті мәселелеріне арналады. Білім беруді қаржыландыру бүгінгі таңда одан әрі жетілдіруді қажет етіп отыр. Жан басына шаққандағы қаржыландыру жүйесін қолданатын елдердің тәжірибесі көрсеткендей, негізгі мәселе – тиімділік пен әділдік критерийлеріне толық жауап беретін оңтайлы үлгіні әзірлеу болып табылады.

Білім беру саласында амбициялы мақсаттар қою қиын емес. Алайда, бұл мақсаттарға жету үшін қаржы ресурсы, сондай-ақ бұл ресурстарды қолданудағы максималды тиімділік пен әділеттілікті қамтамасыз ететін саясат қажет. Білім жүйесін дамыту арқылы ел экономикасының дамытыны анық. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін қолдауға және дамытуға жыл сайын жүздеген миллиард теңге бөлінеді, бірақ халықтың барлық топтары үшін сапалы білім беру қызметтеріне қолжетімділік әлі де өзекті мәселе болып қала береді. Демек, білім беру саласындағы қаржыны бөлу мен пайдаланудың тиімділігі туралы мәселе туындайды.

Зерттеу жұмысының шеңберінде көптеген елдердің білім беруді қаржыландырудағы халықаралық тәжірибесіне талдау жүргізіле отырып, білім берудегі ағымдағы кірістер мен шығыстардың динамикасы, педагогтар мен өндірістік оқыту шеберлерінің штат саны және қоса атқарушылар бойынша талдау жасалды. Жүргізілген талдау негізінде техникалық және кәсіптік білім беру мекемелерін жұмыс жасайтын білікті кадрлармен қамтамасыз ету мәселелері анықталды. Нәтижесінде жан басына шаққандағы қаржыландыру жүйесін жетілдіру бойынша іс-шаралар ұсынып отырмыз.

Зерттеудің мақсаттары мен міндеттерін іске асыру кезінде ақпараттық-аналитикалық әдіс, салыстырмалы және статистикалық талдау әдістері, графикалық-аналитикалық құралдар қолданылды.

Кілт сөздер: білім, қаржыландыру, сапа, біркелкілік, талдау, кірістер, шығыстар, кадрлар.

Ключевые слова: образование, финансирование, качество, равномерность, анализ, доходы, расходы, кадры.

Keywords: education, financing, quality, uniformity, analysis, income, expenses, personnel.

Кіріспе. Бүгінгі таңда Қазақстанда білім беруді қаржыландыру мәселелері өзекті. Кәсіптік білім беру, оларды жұмысшы мамандықтарына даярлау, мамандарды қайта оқыту және олардың біліктілігін көтеру – мемлекетіміздің білім беру саясатының негізгі бағыттарының бірі. Кәсіптік білім беру жүйесі өндіріс орындарын білікті жұмысшылармен жеткілікті қамтамасыз етеді.

Барлығымыз білетіндей, білім жүйесі - еңбек ресурстарын дамыту арқылы ел экономикасын дамытудың бір элементі. Осыған байланысты, аталған мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасындағы білім беру жүйесінің қаржылық тетігінің қаржыландыру мәселелерін зерттеу мен техникалық және кәсіптік білімнің қазіргі таңдағы қаржылық-шаруашылық дербестігін арттыруға сәйкес жаңғырту негіздеріне ықпал ететін факторларды анықтау және талдау жүргізу болып табылады. Тұрақсыз өзгерістерге негізделген экономикалық жағдайда білім беру жүйесінің қажеттіліктерін ескеру үшін білім беру жүйесін басқаруды дамыту, жауапкершілік пен уәкілеттіліктің ара жігін ажырату, әртүрлі деңгейдегі басқару функцияларын анықтау, білім беруді басқарудың жүйесін құраушыларды жаңғырту қарастырылады. Зерттеу мақсатына жету үшін заманауи тенденциялар негізінде білім беру жүйесінің алдына қойылған міндеттері мен нәтижелікке бағытталады. Олар жан басына шаққандағы қаржыландыру жүйесін талдау, қаржыландырумен және білікті кадрлардың жетіспеушілігіне байланысты проблемаларды анықтау және тағы басқа, қаржыландыру жүйесін жетілдіру жолдарын зерттеуге бағытталған.

Жүргізілген талдау негізінде техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында (ТЖКБ) білім сапасын арттыру, қаржыландыруды жақсарту үшін ұсыныстар әзірлеу. Бүгінгі таңда жаһандану мен индустрияландыру жағдайында сапалы жұмысшы кадрларды даярлау – кез келген мемлекеттің саясатындағы негізгі міндеттің бірі.

Зерттеудің материалдары мен әдістері. Зерттеудің мақсаттары мен міндеттерін іске асыру кезінде ақпараттық-аналитикалық әдіс, салыстырмалы және статистикалық талдау әдістері, графикалық-аналитикалық құралдар қолданылды. Ақпараттық-аналитикалық зерттеу әдісін қолдану ақпаратты іздеуге, олардың сапасын тексеруге және өңдеуге мүмкіндік берді. Салыстырмалы және статистикалық талдау әдістері мәліметтерді жинау мен өңдеудің ең тиімді әдістері болып табылады. Зерттеу барысында қолданылатын әртүрлі әдістер - талдау және синтез әдісі. Жұмыс барысында біз объектілерді құрамдас бөліктер ретінде зерттеп, оларды бөлек қарастыруға тырыстық. Синтез әдісі алынған ақпаратты біртұтас тұтастыққа біріктіруге және жалпы қорытынды жасауға мүмкіндік берді.

Әдебиеттік шолу. Әртүрлі елдерде білім беруді қаржыландырудың модельдері мен тәсілдерін зерделеу неғұрлым табысты практикаларды анықтауға мүмкіндік береді, әртүрлі тәсілдердің артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтауға, сондай-ақ білім беру сапасын арттыруға ықпал ететін қаржыландыруға жаңа және инновациялық тәсілдер әзірлеуге көмектеседі. Дамыған елдерде білім беру саласында жан басына шаққандағы қаржыландыру қағидатын пайдалану саясаттың ажырамас бөлігіне айналууда. Мәселен, колледждерді жан басына қаржыландыру түрлі модельдер мен тәсілдерді қамтуы мүмкін. Әртүрлі елдердегі білім беруді қаржыландырудың бірнеше мысалын қарастырайық.

АҚШ-та қаржыландыру мемлекеттік субсидиялар, гранттар, оқу ақысы немесе жеке қайырымдылықтар кіретін көздердің комбинациясына негізделген. Білім беру мекемелерінің негізгі кірісі штат бюджеттерінің қаражаты екені белгілі [1]. Сондай-ақ, Эндаумент-қорлар қаржыландыру кезінде маңызды рөл атқаратынын атап өту керек.

Ұлыбританияда қаржыландыру кезінде білім алушылар оқу ақысын төлеуге мемлекеттен қарыз алады, оны оқу бітіргеннен кейін ғана төлейді. Айта кету керек, бұл ретте төлемдер олар белгілі бір табыс шегінен асқан кезден бастап төлене бастайды [2].

Германиядағы білім беруді қаржыландыру моделінің өзіндік ерекшеліктері бар, атап айтқанда Германиядағы білім беруді қаржыландыру федералды, аймақтық және жергілікті қаржыландыру кешенді жүйе арқылы жүзеге асырылады. Германияда жан басына шаққандағы қаржыландырудың қатаң белгіленген үлгісі жоқ, бірақ кейбір өңірлерде қаржыландыру білім беру мекемесіндегі оқушылар санына байланысты болуы мүмкін. Әлемнің көптеген елдерінде білім беруді қаржыландырудың негізгі көзі мемлекеттен беріледі [3].

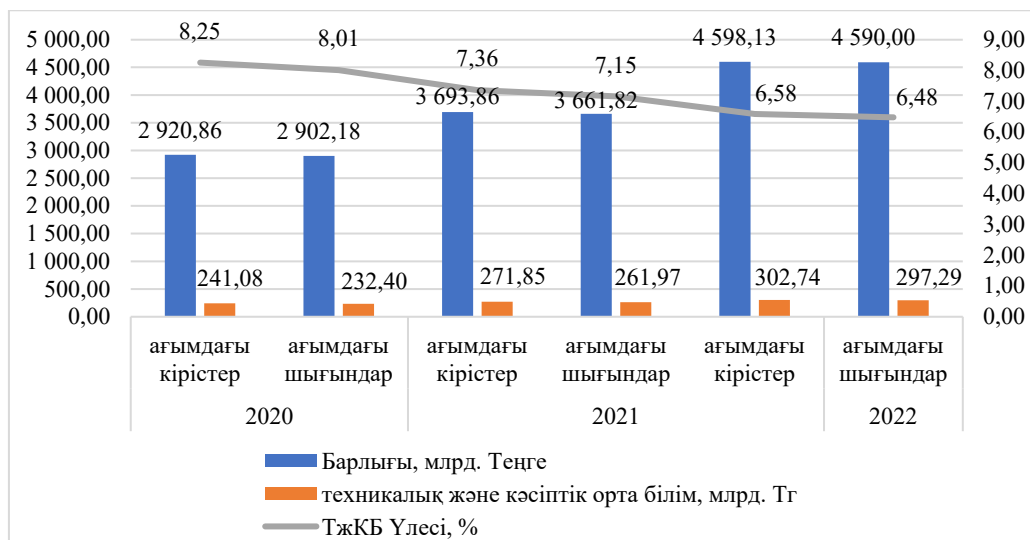
Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының күн тәртібімен бекітілген орнықты даму аясында алға қойылған мақсаттарға жетудің негізгі бағыты білім беру саласына берілген. Осы мақсаттардың аясында отандық ғалымдармен білім беруді қаржыландыру мәселелері зерттелді. [4, 5]. Өйткені қаржыландыру кез келген мемлекеттің адами капиталын дамыту факторы болып табылады [6].

Жүргізілген ғылыми әдебиеттерге шолу негізінде әр түрлі елдерде қаржыландырудың әр түрлі модельдері қабылданғаны және бұл модельдердің қаншалықты тиімді екендігі айқын көрінеді, мәселе ашық күйінде қалып отыр, өйткені біз әр түрлі қаржыландыру модельдерінен басқа қаржыландырудың әр түрлі тәсілі, формасы мен жүйесі бар екенін байқадық. Осыған байланысты білім беруді қаржыландыру және ең оңтайлы модельді әзірлеу мәселелерін зерделеу және зерттеу қажет.

Негізгі бөлім (*талдау, нәтижелер және талқылау*). Қазақстанда колледждерді қаржыландыру бірнеше кезеңнен өтті. 1990 жылдан қаржыландыру тетіктерін іске асыру мен жетілдіру қаржыландырудың орталықтандырылған жүйесінен орталықтандырылмаған жүйеге көшу бастау алды. Осы кезеңде стратегия мен заңнамалық базаны қалыптастыру жүзеге асырылды. 2000 жылдары елімізде колледждерді жан басына шаққандағы қаржыландыру енгізіле бастады. Қаржыландырудың бұл моделі білім алушылар саны мен көрсетілетін білім беру қызметтерінің сапасы арасындағы байланысты қарастырды. Одан әрі мемлекеттік және жеке қаржыландыруды тарту енгізілді. Жеке қаржыландыруға кәсіпорындар мен мекемелердің гранттары, қайырымдылықтар мен демеушілік қаражат кірді. Стипендиялар, жеңілдетілген несие түрлері және қаржылай көмектің басқа да түрлерін қамтитын білім алушыларды қолдау бойынша бірқатар бағдарламалар қабылданды.

Жан басына шаққандағы қаржыландыру жүйесін жетілдіру мақсатында басқару жүйесін, мониторинг, шығыстарды бақылау тетіктерін жақсарту, сондай-ақ бөлінген қаражатты пайдалану тиімділігін арттыру бойынша бірқатар іс-шаралар жүргізілді. Қазақстанда бірақ қаржыландыру проблемалары әлі күнге дейін өзекті болып отыр. 2023 жылғы маусым айында Парламент Мәжілісінің

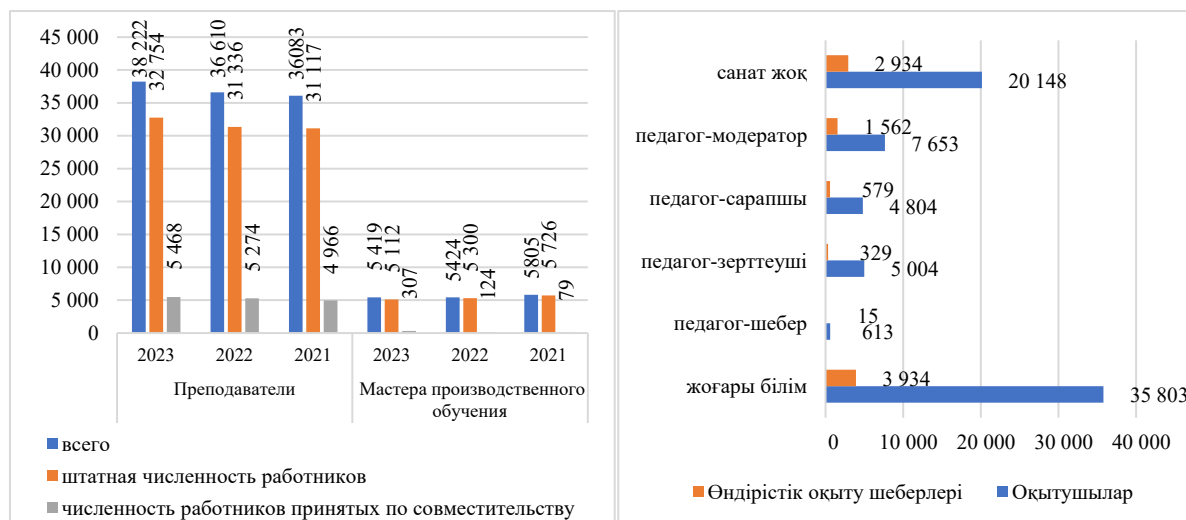
жалпы отырысында да бұл мәселе көтерілді. Талдау нәтижелері бойынша бос орындардың 40%-ы орта және кәсіптік білім беру мамандарына тиесілі. Колледждерді қаржыландыру деңгейін арттыру қажет, себебі білім беру сапасы тікелей қаржыландыруға байланысты екенін, Мәжіліс депутаты И.Смирнова айтып өтті. Бұл қорытындылар педагогтар мен шеберлердің жалақысы мектеп мұғалімдеріне қарағанда төмен болуына байланысты жасалды, тиісінше олар көп табыс табатын жерге баруға мәжбүр немесе оқу процесіне біліктілігі төмен оқытушылар тартылады [7]. Толық көрініс алу үшін ТжКБ бойынша негізгі көрсеткіштерді қарастырамыз. 1-суретте жалпы білім беру және ТжКБ бойынша ағымдағы шығыстар мен кірістердің динамикасы келтірілген.



1-сурет. Ағымдағы кірістер мен білім беру шығындарының динамикасы*

* [8] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

1-суреттен көріп отырғанымыздай, ағымдағы шығындар білім берудің ағымдағы кірістерінен аспайды, бірақ жыл сайын динамикада өседі. Түрі бойынша кірістер мен шығыстарға қатысты жылдар бойынша өсім байқалады, бірақ өсім сәйкесінше 12,76 және 12,1%, ал жалпы білім бойынша 26,46% және 24,48% құрайды. Әр жылдар бойынша кірістер мен шығыстардың үлесі жыл сайын төмендейді, егер 2020 жылы 8,25 және 8,01% болса, онда соңына қарай тиісінше 6,58 және 6,48% - ға дейін төмендеді. Білім беруді қаржыландырудың өсуі көбінесе инфляциялық процестерге немесе жалпы бюджеттік қолдаудың қысқаруына байланысты және білім беру объектілерінің санымен ешқандай байланысы жоқ, себебі егер 2019 жылы 740 колледж жұмыс істесе, онда олардың саны 711-ге дейін төмендеді.



2-сурет. Колледждердің кадрлық құрамы бойынша көрсеткіштердің динамикасы*

* [8] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Суреттен көрініп тұрғандай, оқытушылар саны жыл сайын өсіп келеді, 2023 жылы 2021 жылмен салыстырғанда өсім 5,93% құрады, ал өндірістік оқыту шеберлері бойынша керісінше 6,67% төмендеу байқалады. Сапалық құрамға қатысты 93,7% оқытушылар мен шеберлер - 72,6% жоғары білімді. 56,27% оқытушылар және 52,71% санаты жоқ шеберлер, яғни оқу процесіне біліктілігі төмен оқытушылар мен шеберлердің жартысынан астамы тартылған. Қазақстан бойынша тағы бір статистика-педагогтардың 1,6%-ы және өндірістік оқыту шеберлерінің 0,28%-ы жоғары санатқа немесе педагог-шебер санатына ие, бұл білім беру мекемелері үшін өте төмен көрсеткіш. 2023 жылға колледждер саны 711 оқу орнын құрады, жалпы білім алушылар контингенті - 547 994 адам. Күтіліп отырған шығарылым 157 516 адамды құрайды, яғни жыл сайын нарыққа орта буын мамандарының 28,7% шығарылады. Колледж түлектерінің сапа деңгейі педагогтар мен өндірістік оқыту шеберлерінің кәсіби даярлығына байланысты, бірақ жоғары динамикада көрсетілгендей, өндірістік оқыту шеберлерінің саны азаяды. Дайындық деңгейін жақсарту керек, себебі табысты педагогтар мен шеберлер жалақысының төмендігінен колледждерде қалмайды. Яғни, білім беруді қаржыландыру әрбір білім алушы білім алу қажеттілігінің нормаларын ескермейді, нәтижеге бағытталмаған. Тағы бір проблемалық мәселе-кадрлардың қартаюы, сондай-ақ біліктілікті арттыру. Көптеген түлектердің компьютерде жұмыс істеу дағдылары жоқ, әртүрлі жетілдірілген жабдықтар мен конструкцияларда жұмыс істеу дағдыларының болмауына әкелетін жобалау және модельдеу саласындағы білімнің жеткіліксіздігі. Колледждердің ескірген материалдық-техникалық базасының проблемалары ашық күйінде қалып отыр, тиісінше білім алушылардың білімі практикалық іскерліктермен және дағдылармен нығайтылмайды. Бұл мәселелердің барлығы білім беру мекемелерін қаржыландырумен тікелей байланысты. Бір білім алушыға жан басына шаққандағы қаржыландыру айына 37 мың теңгені құрайды, бұл мектепке дейінгі және орта білім беру мекемелерін қаржыландырудан аз және олардың инфрақұрылымды дамыту, жабдықтарды жаңарту және оқыту бағдарламаларын жүргізу мүмкіндіктерін шектейді. Жалақының төмен деңгейі одан әрі білікті мамандардың жетіспеуіне алып келуі мүмкін, кәсіби өсу мен даму үшін шектеулі мүмкіндіктерден педагогтарды тартуда қиындықтар туғызады. Сондықтан қосымша қаржыландыру көздерін іздеу және қолда бар қаражатты пайдалану тиімділігі бойынша жұмыс жүргізу қажет [9]. «Технологиялық прогресті дамыту перспективаларын, экономиканың жаһандануын, жүйелік дағдарыстар қаупін, тұрақтылық пен экологиялық жауапкершілікті қамтамасыз етудің маңыздылығын ескере отырып, кадрларды даярлау жүйесі озық әрекет етуі, еңбек нарығының құрылымы мен мазмұнындағы ағымдағы қажеттіліктер мен болашақтағы өзгерістерді қанағаттандыруы тиіс» [10].

Қазақстанда колледждерді жан басына шаққандағы қаржыландыру жүйесін жетілдіру шеңберінде білім беру сапасын жақсартуға және қолжетімділікті қамтамасыз етуге бағытталған іс-шаралардың толық спектрі жүзеге асырылады. Бұл үшін жан басына шаққандағы қаржыландырудың ағымдағы жүйесіне талдау жүргізіліп, дуальді оқыту енгізілуде. Жеңілдетілген несиелеу кеңеюде, жастар кәсіпкерлігі мен стартаптарды ынталандыру үшін бірқатар бастамалар ұйымдастырылды. Бірақ техникалық және кәсіптік білім беру мекемелеріндегі білім беру сапасының проблемаларын талдаудан көріп отырғанымыздай, жан басына шаққандағы қаржыландыру тетіктерін жақсарту қажеттілігі туындап отыр.

Қорытынды. Колледждерді жан басына шаққандағы қаржыландыруды жетілдіру стратегиясы мен тетіктері ресурстарды басқару мен бөлудің ашық тетіктерін құруға бағытталуы тиіс. Ол үшін бөлудің нақты критерилері мен стандарттарын дайындау қажет. Білім алушылардың үлгерімін, жұмысқа орналасу деңгейін, білім алушылар мен мүдделі тараптардың қанағаттану деңгейін бағалауды қамтитын колледждер жұмысының сапасын бағалау жүйесін енгізу қажет.

Білім беру сапасын ынталандыру мақсатында сапа мен тиімділіктің жоғары көрсеткіштерін көрсететін қосымша қаржыландыру тетіктерін әзірлеу қажет.

Негізгі бағыттардың бірі – әлеуметтік бағыт, яғни білім алушылардың осал топтарын қолдау. Әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен білім алушыларға қызмет көрсететін колледждерге қосымша қаржылық қолдау қажет. Колледждердің ерекшеліктері мен әртүрлі қажеттіліктерін ескере алатын жан басына шаққандағы қаржыландырудың икемді және орынды моделін құру ерекше маңызды. Жан басына шаққандағы қаржыландыру моделін жасау барысында аймақтардың ерекшеліктерін ескеру маңызды, себебі модель әр аймақтың бірегей қажеттіліктері мен мүмкіндіктеріне бейімделуі керек.

Сондай-ақ, оқу орындары арасындағы айырмашылықтарды, олардың профильденуін, көлемін, орналасқан жерін, білім алушылардың ерекшеліктерін және ұсынылатын оқу бағдарламаларын ескеру керек.

Жүргізілген талдау негізінде, колледждерді жан басына шаққандағы қаржыландыру моделін жетілдіру үшін, сапаны арттыруға, ресурстарды тең бөлуге, білім берудің қолжетімділігін қамтамасыз етуге бағытталған кешенді тәсіл мен тетіктерді іске асыру талап етіледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Юрга В.А. Структура и механизмы финансирования системы высшего профессионального образования как условие инновационного развития высшей школы (российский и зарубежный опыт) // Сибирская финансовая школа. – 2011. – № 3. – С. 183-188.
2. Подушевое финансирование: за и против. Аналитический отчет [Электронный ресурс]. – Центр исследований Sange. – Астана. – 2013. – URL: <https://sange.kz/wp-content/uploads/2018/02/FinancePerCapita2013.pdf>.
3. Лисюткин М.А. О возможных причинах ухудшения ресурсной базы вузов // Вопросы образования. – 2017. – № 2. – С. 74-94.
4. Хамбар Б., Утебаева А.Б., Гафятуллина Д.Ф. Внедрение принципов бюджетирования Целей устойчивого развития ООН в Казахстане // Вестник КазУЭФМТ. – 2022. – № 3(48). – С. 56-62.
5. Алина Г.Б., Лукпанова Ж.О., Оразбаева А.Г., Алибекова А.Б. Финансирование сферы образования в условиях устойчивого развития Республики Казахстан // Вестник КазУЭФМТ. – 2023 – №2 (51). – С. 38-44.
6. Орынбасаров М.К., Тумбай Ж.О. Финансирование высшего образования как фактор развития человеческого капитала в Казахстане // Экономические и гуманитарные науки. – Орел: ИП Синяев В.В. – 2020. – № 8(343). – С. 43-53.
7. Повысить финансирование колледжей Казахстана просит депутат. Новости Казахстана и мира на сегодня [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.zakon.kz/sobytiia/6396839-povysit-finansirovanie-kolledzhey-kazakhstan-prosit-deputat.html>.
8. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Образование. Динамические таблицы [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/publications/6390/>.
9. Отраслевой совет павлодарского «Атамекена» предложил поднять оплату учителям частных колледжей. Новости регионов [Электронный ресурс]. – URL: <https://atameken.kz/ru/news/50838-otraslevoj-sovet-pavlodarskogo-atameken-predlozhit-podnyat-oplatu-uchitelyam-chastnyh-kolledzhey>.
10. Качественное образование, доступное каждому. Проект Национального доклада к I Съезду педагогов [Электронный ресурс]. – Астана. – 2023. – URL: https://www.gov.kz/uploads/2023/9/27/71128e33b6ede7e4525124400ce72a7c_original.848817.pdf.

REFERENCES

1. Yurga V.A. Struktura i mehanizmy finansirovaniya sistemy vysshego professionalnogo obrazovaniya kak uslovie innovatsionnogo razvitiya vysshei shkoly (rossiski i zarubejniyi opyt) [Structure and mechanisms of financing the system of higher professional education as a condition for innovative development of higher education (Russian and foreign experience)] // Sibirskaiia finansovaiia skola. – 2011. – № 3. – S. 183-188 [in Russian].
2. Podusevov finansirovanie: za i protiv. Analiticheski ochet [Per capita financing: pros and cons. Analytical report] [Elektronny resurs]. – Sentr issledovani Sange. – Astana. – 2013. – URL: <https://sange.kz/wp-content/uploads/2018/02/FinancePerCapita2013.pdf> [in Russian].
3. Lisuyutkin M.A. O vozmojnyh prichinah uhudsenia resursnoi bazy vuzov [On possible causes of deterioration of the resource base of universities] // Voprosy obrazovaniya. – 2017. – № 2. – S. 74-94 [in Russian].
4. Hambar B., Utebaeva A.B., Gafyatullina D.F. Vnedrenie principov byudzhetrovaniya Celej ustojchivogo razvitiya OON v Kazahstane [Introduction of budgeting principles of the UN Sustainable Development Goals in Kazakhstan] // Vestnik KazUEFMT. – 2022. – № 3(48). – S. 56-62 [in Russian].
5. Alina G.B., Lukpanova Zh.O., Orzbaeva A.G., Alibekova A.B. Finansirovanie sfery obrazovaniya v usloviyah ustojchivogo razvitiya Respubliki Kazahstan [Financing the sphere of education in the

conditions of sustainable development of the Republic of Kazakhstan] // Vestnik KazUEFMT. – 2023 – №2 (51). – S. 38-44 [in Russian].

6. Orynbasarov M.K., Tumbaj Zh.O. Finansirovanie vysshego obrazovaniya kak faktor razvitiya chelovecheskogo kapitala v Kazahstane [Financing higher education as a factor in the development of human capital in Kazakhstan] // Ekonomicheskie i gumanitarnye nauki. – Orel: IP Sinyayev V.V. – 2020. – № 8(343). – S. 43-53 [in Russian].

7. Povysit finansirovanie kollejei Kazahstana prosit deputat. Novosti Kazahstana i mira na segodna [The deputy asks to increase the financing of colleges in Kazakhstan. News of Kazakhstan and the world for today] [Elektronny resurs]. – URL: <https://www.zakon.kz/sobytiia/6396839-povysit-finansirovanie-kolledzhey-kazahstana-prosit-deputat.html> [in Russian].

8. Buro nacionalnoi statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniu i reformam Respubliki Kazahstan. Obrazovanie. Dinamicheskie tablisy [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Education. Dynamic tables] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/publications/6390> [in Russian].

9. Otrasleyoi sovet pavlodarskogo «Atameken» predlozil podnat oplatu uchitelam chastnyh kollejei. Novosti regionov [The Branch council of Pavlodar «Atameken» proposed to raise the payment to teachers of private colleges. Regional news] [Elektronny resurs]. – URL: <https://atameken.kz/ru/news/50838-otraslevoj-sovet-pavlodarskogo-atameken-predlozil-podnyat-oplatu-uchitelyam-chastnyh-kolledzhey> [in Russian].

10. Kachestvennoe obrazovanie, dostupnoe kajdomu. Proekt Nacionalnogo doklada k I Sezdu pedagogov [Quality education, accessible to everyone. Draft National report for the First Congress of Teachers] [Elektronny resurs]. – Astana. – 2023. – URL: https://www.gov.kz/uploads/2023/9/27/71128e33b6ede7e4525124400ce72a7c_original.848817.pdf [in Russian].

Укибаева Г.К., Рахымова М.Т., Ермакбаева Е.О., Аманкелді Н.А.

ФИНАНСИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

Исследование посвящено одному из актуальных проблем – финансированию учреждений технического и профессионального образования. Финансирование образования сегодня стоит перед необходимостью дальнейшего совершенствования. Как показывает опыт многих стран, применяющих систему подушевого финансирования, основная проблема заключается в разработке оптимальной модели, которая, в полной мере отвечала бы критериям эффективности и справедливости.

Поставить амбициозные цели в области образования просто. Однако для достижения этих целей требуются финансовые ресурсы, а также политика, обеспечивающая максимальную эффективность и справедливость в использовании этих ресурсов. Ежегодно на поддержание и развитие системы образования выделяется сотни миллиардов тенге, но до сих пор доступ к качественным образовательным услугам всех групп населения остается актуальной проблемой. Следовательно, встает вопрос об эффективности распределения и использования финансов в области образования.

В рамках исследования проведен анализ финансирования образования международного опыта стран, проанализированы динамика текущих доходов и расходов на образование, штатная численность педагогов и мастеров производственного обучения и принятых по совместительству. На основании проведенного анализа выявлены проблемы обеспечения квалифицированными кадрами образовательных учреждений технического и профессионального образования. В результате предложены мероприятия по совершенствованию системы подушевого финансирования.

При реализации целей и задач исследования применялись информационно-аналитический метод, методы сравнительного и статистического анализа, графико-аналитические инструменты

Ukibayeva G., Rakhymova M., Ermekbayeva E., Amankeldi N.

FINANCING IN THE EDUCATION SYSTEM: PROBLEMS AND THE FUTURE

Annotation

The study is devoted to one of the urgent problems – the financing of institutions of technical and vocational education. The financing of education today faces the need for further improvement. As the experience of many

countries using the per capita financing system shows, the main problem is to develop an optimal model that would fully meet the criteria of efficiency and equity.

It is easy to set ambitious goals in the field of education. However, in order to achieve these goals, financial resources are required, as well as policies that ensure maximum efficiency and equity in the use of these resources. Hundreds of billions of tenge are allocated annually for the maintenance and development of the education system, but access to high-quality educational services for all population groups remains an urgent problem. Consequently, the question arises about the effectiveness of the allocation and use of finance in the field of education.

Within the framework of the study, an analysis of the financing of education of international experience of countries was carried out, the dynamics of current income and expenses for education, the staff number of teachers and masters of industrial training and part-time employees were analyzed. Based on the analysis, the problems of providing qualified personnel to educational institutions of technical and vocational education have been identified. As a result, measures are proposed to improve the per capita financing system.

In the implementation of the goals and objectives of the study, the information and analytical method, methods of comparative and statistical analysis, graphical and analytical tools were used.



Т.К. Бекжанова*, к.э.н., и.о. профессора¹

Б.Т. Ауешова, к.ю.н., ассоц. профессор²

Д.Д. Ешпанова, к.э.н., доцент³

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, г. Актау, Казахстан²

Алматинский гуманитарно-экономический университет, г. Алматы, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: toty_bekzhanova@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ЗАНЯТНОСТИ ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ В КАЗАХСТАНЕ

Статья посвящена изучению рынка труда для лиц с инвалидностью. В статье рассмотрено нормативно-правовая база в сфере занятости инвалидов на территории Казахстана. В статье проанализирован удельный вес лиц с инвалидностью (ЛСИ), который снижился с 2019 года до 2022 года с 3,76% до 3,63% соответственно и увеличился в 2023 году и составил 3,64%. Авторами изучено динамика изменения численности зарегистрированных ЛСИ и уровня безработицы за 2022 и 2023 годы в разрезе регионов Казахстана. Так, анализ показал увеличение численности ЛСИ в 2023 году по сравнению с 2022 годом во многих регионах страны, а по уровню безработицы – снижение. Например, в Карагандинской области уровень безработицы был снижен с 4,4% до 4,1%. Далее в статье проанализирован динамика занятости ЛСИ трудоспособного возраста по Казахстану, который показал, что 2020 и 2021 годы было зафиксировано самое низкий процент занятости ЛСИ по стране, но с 2022 года снова увеличился с 24,8% до 25,3%. Как показал анализ, основными одним из основных факторов, повлиявшим на снижение уровня безработицы, является увеличение количества предприятий МСП, внесение изменений в законодательстве, реформы в социальной политике, в том числе принятие 20 апреля 2024 года Социального кодекса Республики Казахстан вместо закона РК «О социальной защите лиц с инвалидностью в Республике Казахстане».

Ключевые слова: социальная занятность, самозанятость, безработица, лица с инвалидностью, социальное обеспечение, инвалид, рынок труда.

Кілт сөздер: әлеуметтік жұмыспен қамту, өзін-өзі жұмыспен қамту, жұмыссыздық, мүгедектер, әлеуметтік қамсыздандыру, мүгедектер, еңбек нарығы.

Keywords: social employment, self-employment, unemployment, persons with disabilities, social security, disabled person, labor market.

JEL classification: J24, E24, O15, O32

Введение. В настоящее время идет устойчивый рост доли инвалидов в структуре населения, что усиливает социальное неравенство в обществе и в связи с этим в современном мире актуальным остается трудоустройство лиц с инвалидностью. В Казахстане большинство работодатели считают инвалидов неэффективной рабочей силой, и поэтому проявляют дискриминацию в сфере занятости. Данная проблема связана с состоянием экономики государства, с инфраструктурой регионов, с социальной неподготовленностью лиц с инвалидностью для работы в коллективе и т.п. Проблема усугубляется тем, что работодатели не заинтересованы в создании новых рабочих мест для лиц с инвалидностью, а также неэффективности принятых мер государством, направленных на их трудоустройство.

В Казахстане действует законы, по которому лица с инвалидностью зарегистрированные в центре занятости должны обеспечиваться рабочим местом по квотам, выделенным государством, бесплатным обучением профессиональным профессиям, обеспечиваются консультацией по созданию предпринимательства и др.

В нашей стране создаются условия для здоровой конкуренции на рынке труда, законодательством предусмотрены социально-трудовые гарантии для лиц с инвалидностью.

Научные исследования, посвященные проблемам занятости лиц с инвалидностью в Казахстане, сталкиваются с рядом пробелов. Во-первых, отсутствуют подробные данные о специфических барьерах, с которыми сталкиваются люди с инвалидностью при трудоустройстве, включая

инфраструктурные и социальные аспекты. Во-вторых, недостаточно изучены эффективные модели интеграции таких сотрудников в рабочую среду и влияние этих моделей на производительность и благополучие работников. Исследование, направленное на выявление этих пробелов, способствует их заполнению путем проведения комплексного анализа существующих барьеров и разработки рекомендаций для их преодоления. Новые перспективы включают создание адаптивных программ профессиональной подготовки и повышения квалификации, а также внедрение гибких рабочих условий и технологий, обеспечивающих равные возможности для людей с инвалидностью. Это исследование предлагает теоретические и практические новшества, которые могут стать основой для разработки государственной политики и корпоративных стратегий, направленных на улучшение занятости и интеграции лиц с инвалидностью в Казахстане.

Целью статьи явилось выявление проблем занятости лиц с инвалидностью путем проведение статистического анализа и изучения нормативно-правовых документов. Для достижения цели в статье на основе официальных статистических данных будет проведен анализ и изучены законы и другие правовые документы, касающиеся лиц с инвалидностью.

В ходе исследования был применен статистический анализ, а также авторы изучили законодательные и правовые основы для лиц с инвалидностью.

Обзор литературы. Проблемой трудоустройства интересовались многие зарубежные и отечественные ученые. В одно время данную проблему предлагали решать путем выделения компенсации и выделения рабочих квот на предприятиях. Теперь многие ученые предлагают решать путем интеграции лиц с инвалидностью в социум как конкурентоспособного работника, а также создании социальной инфраструктуры.

Статья Окутаевой С.Т., Смагуловой З.К. и Мукановой А.С. анализирует текущие проблемы и препятствия, с которыми сталкиваются люди с инвалидностью при поиске работы. В статье рассматриваются законодательные и социальные меры, направленные на улучшение их трудоустройства, а также эффективность этих мер. Авторы исследуют статистические данные, выявляют основные трудности, такие как недостаточная адаптация рабочих мест и предвзятость работодателей, и предлагают рекомендации по улучшению ситуации, включая развитие инклюзивных практик и создание более доступной инфраструктуры на рабочем месте [1].

Очень много статьей посвященных подготовке лиц с инвалидностью к выходу на рынок труда, где рассматриваются помощь в реабилитации лицам с инвалидностью, в поиске работе.

Проблеме лиц с инвалидностью посвящена статья Бисакаевой С.Г., где автор выявляет факторы, влияющие их трудоустройство. В статье она проводит систематизации факторов, классифицирует по определенным признакам, которые в совокупности влияют на занятость лиц с инвалидностью. Выявлены организационно-технические и социально-экономические факторы, которые являются основными барьерами для продуктивной занятости инвалидов в Республике Казахстан [2].

В исследованиях Михайленко Т.А анализируются проблемы инвалидности в современном казахстанском обществе и вопросы социальной защиты людей с ограниченными возможностями также проанализированы законодательные основы и положения в области обеспечения социальной защиты и предоставления социальной помощи инвалидам [3].

Cervini-Pla, Maria, Vall Castelló, Judit в своей статье «Потери доходов и занятости до вступления в систему инвалидности» рассматривает динамику изменения доходов и занятости людей перед получением официального статуса инвалида. В ней анализируются экономические последствия, которые испытывают индивиды, сталкивающиеся с ухудшением здоровья, приводящим к инвалидности. Основное внимание уделяется выявлению периода и степени снижения доходов и уровня занятости, а также обсуждаются возможные меры для смягчения негативных последствий данного процесса [4].

Основная часть. Все правовые документы направлены на защиту прав лиц с инвалидностью на равноправное трудоустройство на рынке труда, создание работодателем необходимых благоприятных условий труда, создание специализированных курсов по обучению лиц с инвалидностью и т.п.

20 октября 2023 года в Казахстане была принята концепция развития рынка труда до 2030, которая направлена стимулирования спроса на рынке труда, создание новых рабочих мест в различных сферах отрасли экономики, повышение на обучение безработных, повышение инклюзивного рынка труда и определения их индикаторов.

По трем направлениям будет реализована данная концепция. Первое направление, это трудоустройство региональными центрами занятости в первую очередь трудоспособных лиц с инвалидностью на создающиеся рабочие места путем улучшения инфраструктуры региона, а также реализуемых инвестиционных проектов.

Второе направление повышение инклюзивности рынка труда, т.е. трудоспособные лица с инвалидностью должны быть занятыми на рынке труда наравне со всеми, путем цифровизации рабочего места.

В третье направление – это стимулирование работодателей принимать лиц с инвалидностью путем субсидирования заработной платы, выделение квотных рабочих мест при формировании новых рабочих мест. Также государство выделяет финансовые средства на обучения и адаптацию лиц с инвалидностью. Государство путем комплексных мер намерено стимулировать развитию социального предпринимательства лицам с инвалидностью.

Хотя в нашей стране существуют несколько государственных программ, способствующие трудоустройству лиц с инвалидностью, ЛСИ занимаются самозанятостью, т.е. самостоятельно создают общественные объединения или открывают ИП, ТОО и т.п. В настоящее время функционируют 35 общественных объединений или организаций лиц с инвалидностью, выпускающие товары (продукции) или оказывающиеся услуги. Эти объединения активно предоставляют свои товары (продукции) или оказывают услуги на сайте государственных закупок, где Министерством труда РК от 20 июня 2023 предоставлен утверждённый перечень видов товаров, услуг, закупаемых у этих объединений, а также в соответствии с законом о государственных закупках, организации должны закупать 50% товаров у общественных объединений [4].

В рамках исследования были анализированы и были использованы статистические данные с сайта Бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [5].

В 2022 году в Казахстане были образованы дополнительно три области: Абайская область, Улытауская область, Жетысуская область. Для объективного проведения анализа по регионам нашей страны, авторами были взяты только 2022 и 2023 годы.

На диаграмме 1 показана динамика удельного веса лиц с инвалидностью за последние 5 лет.

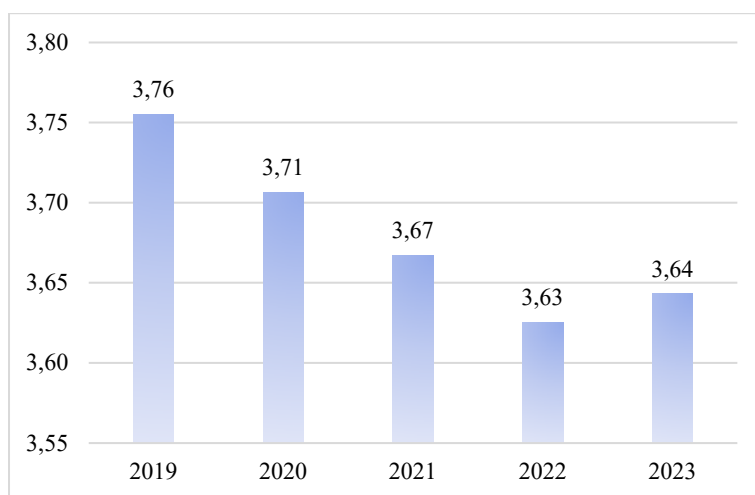


Рисунок 1. Динамика удельного веса лиц с инвалидностью по Казахстану, в %*

* Составлен авторами на основе официальных данных <https://stat.gov.kz>

На рисунке 1 видно, что удельный вес лиц с инвалидностью снижается с 2019 года до 2022 года с 3,76% до 3,63% соответственно и увеличился в 2023 году и составил 3,64%. Стабильное снижение в течении четырех лет показывает стабилизацию в сфере медицинских и социальных услуг, реализации государственных программ по поддержке лиц с инвалидности.

На рисунке 2 показана географическое распределение численности зарегистрированных лиц с инвалидностью.

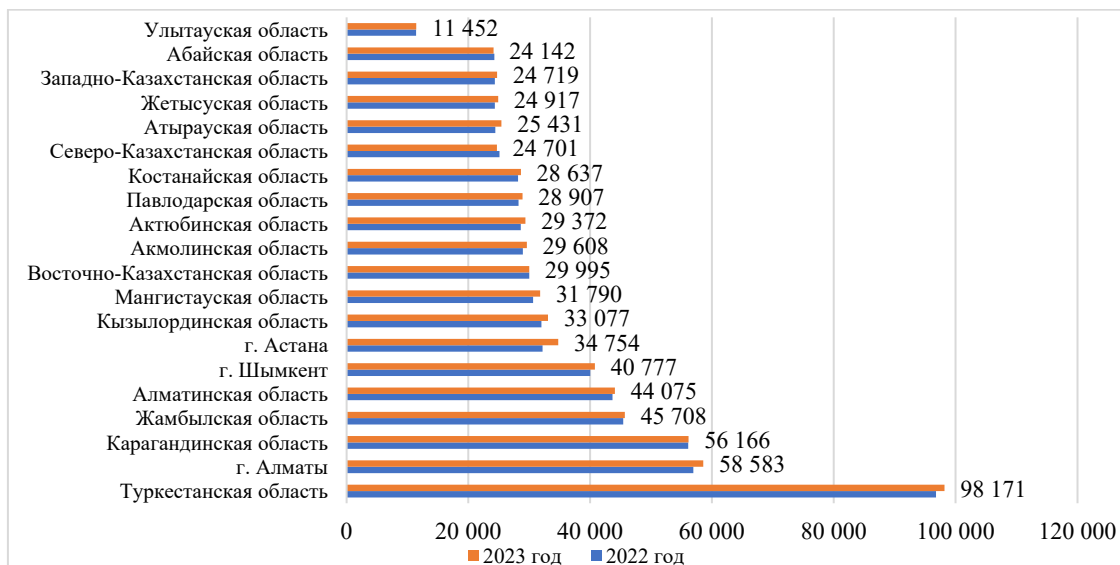


Рисунок 2. Динамика численности зарегистрированных лиц с инвалидностью в разрезе регионов Казахстана*

* Составлен авторами на основе официальных данных <https://stat.gov.kz>

Данная диаграмма демонстрирует, что в Туркестанской области зафиксировано самое наибольшее количество численности лиц с инвалидностью, а самое наименьшее в Улытауской области. Диаграмма показывает увеличение в 2023 году по сравнению с 2022 годом, численности лиц с инвалидности во многих регионах страны. Наибольшее увеличение численности лиц с инвалидностью показано в городах Астана (на 2572 человек), Алматы (на 1627 человек) и Туркестанской области (на 1388 человек).

Наибольшее увеличение численности лиц с инвалидностью показано в трех регионах: Астане, Алматы и Туркестанской области. В Астане число зарегистрированных лиц с инвалидностью увеличилось на 2572 человека, что может быть связано с улучшением городской инфраструктуры, доступной для людей с ограниченными возможностями, а также с увеличением миграции в столицу, где больше возможностей для получения социальной помощи. В Алматы прирост составил 1627 человек, что также может объясняться аналогичными факторами, такими как развитая инфраструктура и программы поддержки для лиц с инвалидностью. Туркестанская область продемонстрировала рост на 1388 человек, что может быть связано с улучшением региональных программ социальной защиты и усилиями по регистрации лиц с инвалидностью в сельских и удаленных районах. Эти цифры важны, поскольку они отражают региональные различия в доступности услуг и поддержки для лиц с инвалидностью, а также указывают на необходимость продолжения и усиления усилий по обеспечению равных возможностей для всех граждан.

Только в следующих регионах зафиксировано уменьшение численности лиц с инвалидности: Северо-Казахстанская область (на 423 человек), Абайская область (на 130 человек), Восточно-Казахстанская область (на 23 человек).

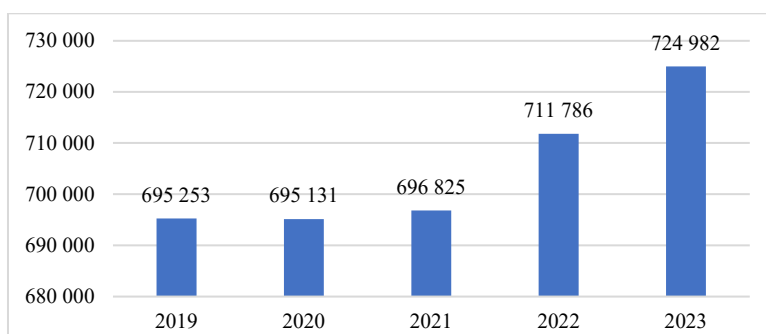


Рисунок 3. Динамика численности зарегистрированных лиц с инвалидностью по Казахстану*

* Составлен авторами на основе официальных данных <https://stat.gov.kz>

Рисунок 3 показывает, что с 2019 года по 2023 год идет стабильное увеличение зарегистрированных численности лиц с инвалидностью.

В 2019 и 2020 годах численность была практически неизменной, составив 695 253 и 695 131 человек соответственно. В 2021 году наблюдается незначительное увеличение до 696 825 человек. Значительный рост численности зарегистрированных лиц с инвалидностью произошел в 2022 году, достигнув 711 786 человек, и продолжился в 2023 году, составив 724 982 человека. Эти изменения свидетельствуют о более активной государственной политике в области социальной защиты и улучшении механизмов регистрации, а также об увеличении осведомленности населения о возможностях и правах лиц с инвалидностью.

Эти тенденции указывают на необходимость продолжения и совершенствования государственных программ и поддержки, направленных на интеграцию и улучшение условий жизни людей с инвалидностью в Казахстане.

На рисунке 4 показана уровень безработицы по регионам Казахстана.

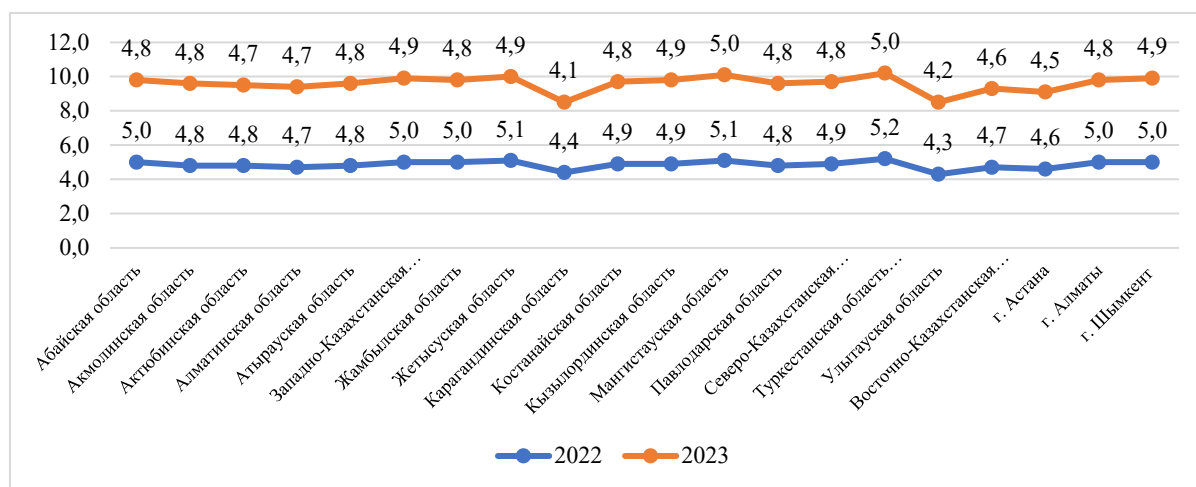


Рисунок 4. Уровень безработицы по регионам Казахстана*

* Составлен авторами на основе официальных данных <https://stat.gov.kz>

Диаграмма показывает, что в Акмолинской области, Актюбинской области, Алматинской области, Атырауской области, Кызылординской области, Павлодарской области уровень безработицы остался не изменой. Только в Карагандинской области уровень безработицы снижена с 4,4% до 4,1%. Основным фактором, повлиявшим на снижение данного показателя, является увеличение на 0,1% количества предприятий МСП по данному региону.

Снижение уровня безработицы на 0,2% зафиксировано в следующих регионах: Туркестанская область (за счет увеличения на 5,5% количества предприятий МСП), Жамбылская область, область Абай, область Жетысу, город Алматы. Акимат области Жетысу проводить комплексные мероприятия по трудоустройству социально-уязвимых населений, в ходе которого в 2023 году по категории «специальные социальные рабочие места для трудоустройства инвалидов» было трудоустроено 10 человек, по категории «серебряный возраст» - 774 .

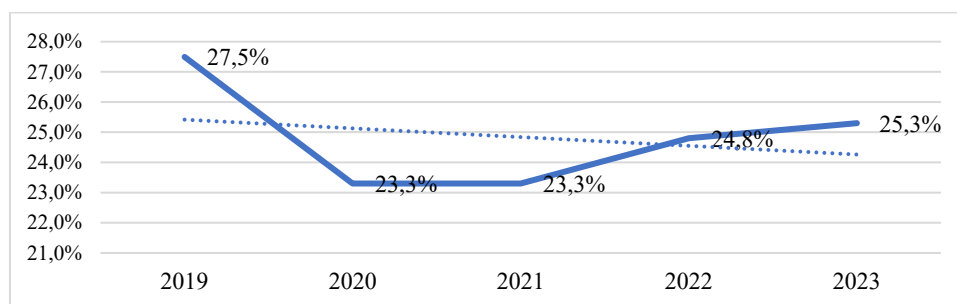


Рисунок 5. Динамика занятости лиц с инвалидностью трудоспособного возраста по Казахстану*

* Составлен авторами на основе официальных данных <https://stat.gov.kz>

Как видно из рисунка 5 в 2020 и 2021 годы было зафиксировано самое низкий процент занятости лиц с инвалидностью трудоспособного возраста по Казахстану, которое связано с Пандемией COVID-19. Однако, с 2022 года доля занятости лиц с инвалидностью трудоспособного возраста по Казахстану изменилась с 24,8% до 25,3%. Таким образом за 5 лет динамика занятости лиц с инвалидностью сначала снижалась, но с 2022 года снова увеличивается.

Одним из факторов, влияющих на изменения динамики удельной занятости лиц с инвалидностью, является внесение изменений в законодательство и реформы в социальной политике. Например, 20 апреля 2024 года Социального кодекса Республики Казахстан вместо закона РК «О социальной защите лиц с инвалидностью в Республике Казахстан» [6], Закон Республики Казахстан "О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан" предусматривает квоты на трудоустройство инвалидов, что стимулирует работодателей создавать рабочие места для этой категории граждан. Внесение изменений в Трудовой кодекс Республики Казахстан, таких как дополнительные гарантии для трудоустройства инвалидов и их адаптации на рабочем месте, также положительно сказалось на занятости ЛСИ. Реформа социальной политики, включающая программы профессиональной реабилитации и переквалификации, помогает лицам с инвалидностью получить необходимые навыки и знания для успешного трудоустройства. Например, программы поддержки предпринимательства для лиц с инвалидностью предоставляют гранты и льготные кредиты, что способствует росту числа самозанятых среди инвалидов. Эти меры напрямую способствуют увеличению уровня занятости лиц с инвалидностью, улучшая их интеграцию в общество и экономику.

Проведенный анализ подтверждает, что проводимые государственные реформы по улучшению условий трудоустройства лиц с инвалидностью на рынке труда, а также созданию льготных условий работы объединенных организации инвалидов в нашей стране требует дальнейшего совершенствования. Принятые меры не полностью способствуют активной здоровой конкуренции на рынке труда для лиц с инвалидностью, так, например, лица с инвалидностью имеют неравный доступ к рабочим местам по заработной плате. [7].

Заключение. Создание здоровой конкурентной среды на рынке труда для лиц с инвалидностью является одной из актуальных социальных проблем в Казахстане. Для ее решения требуется комплексный подход, включающий совершенствование законодательства, развитие инфраструктуры, стимулирование работодателей, а также преодоление стереотипов в обществе. Только системная работа в этом направлении позволит создать равные возможности для трудовой самореализации инвалидов.

Кроме того, существует необходимость в развитии и расширении программы субсидирования специальных рабочих мест. Для этого рекомендуется улучшить информированность работодателей о программе, предоставить им консультационную и техническую поддержку. В заключение, для совершенствования государственной политики Республики Казахстан по обеспечению занятости лиц с инвалидностью рекомендуется не только совершенствовать действующие меры поддержки, но и провести анализ их эффективности с последующей адаптацией, а также разработать новые программы, учитывая выявленные проблемы и рекомендации

Казахстан поддерживает программы по трудоустройству, предоставляя специальные условия, субсидии и обучение, чтобы облегчить доступ к рабочим местам и стимулировать предпринимательскую активность среди лиц с инвалидностью. Это способствует созданию рабочих мест, а также повышению их экономической самостоятельности и социальной интеграции.

Для улучшения занятости лиц с инвалидностью, государственным органам и работодателям рекомендуется разработать и внедрить комплексные программы поддержки. Государственные органы могут предложить налоговые льготы и субсидии для компаний, которые активно принимают на работу людей с инвалидностью, а также организовать специализированные обучающие программы и курсы переквалификации. Работодателям следует адаптировать рабочие места под нужды сотрудников с инвалидностью, обеспечить доступную инфраструктуру и гибкие условия труда, такие как частичная занятость или дистанционная работа. Дополнительно важно внедрить программы менторства и сопровождения для новых сотрудников с инвалидностью, чтобы помочь им быстрее адаптироваться и развиваться в профессиональной среде.

Статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки МНВО РК по проекту АР № АР19676695 – «Конкурентоспособность инклюзивного рынка труда в условиях цифровизации: эффекты, факторы, тенденции и перспективы»

ЛИТЕРАТУРА

1. Окутаева С.Т., Смагулова З.К., Муканова А.С. Особенности трудоустройства лиц с инвалидностью в Республике Казахстан // Вестник университета «Туран». – 2024. – (2). – С. 79-93. – DOI: 10.46914/1562-2959-2024-1-2-79-93.
2. Бисакаев С.Г., Каминская Г.А., Абикенова Ш.К. Теоретические основы классификации факторов, определяющих занятость инвалидов [Электронный ресурс]. – URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=26144471>.
3. Михайленко Т.А. Социальная защита инвалидов в современном казахстанском обществе [Электронный ресурс]. – URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=45797958>.
4. Cervini-Pla M., Vall Castelló J. The earnings and employment losses before entering the disability system // European Journal of Health Economics. – 2019. – 19(8). – С. 1111-1128. – DOI: 10.1007/s10198-018-0960-8.
5. Закон Республики Казахстан О государственных закупках (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2024 г.) // <https://online.zakon.kz>.
6. Сайт Бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/>.
7. Социальный Кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2024 года (с изменениями по состоянию на 16.06.2024 г.) // <https://online.zakon.kz>.
8. Гладких Н.Ю., Гульбекян М.Г., Вайнер В.Л., Фролова Е.И. Образ социального предпринимателя – Россия и Казахстан. Взгляд SAP. Совместное исследование компании SAP СНГ и Фонда развития медиапроектов и социальных программ Gladway на базе конкурса социальных стартапов SAP [Электронный ресурс]. – URL: <http://sap-up.org/assets/files/research-gpx-sap.pdf>.

ЛИТЕРАТУРА

1. Okutaeva S.T., Smagulova Z.K., Mukanova A.S. Osobennosti trudoustrojstva lic s invalidnost'ju v Respublike Kazahstan [Features of employment of persons with disabilities in the Republic of Kazakhstan] // Vestnik universiteta «Turan». – 2024. – (2). – S. 79-93. – DOI: 10.46914/1562-2959-2024-1-2-79-93.
2. Bisakaev S.G., Kaminskaja G.A., Abikenova Sh.K. Teoreticheskie osnovy klassifikacii faktorov, opredelajushih zanjatost' invalidov [Theoretical foundations of the classification of factors determining the employment of persons with disabilities] [Elektronny resurs]. – URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=26144471> [in Russian].
3. Mihajlenko T.A. Social'naja zashhita invalidov v sovremennom kazahstanskom obshhestve [Social protection of persons with disabilities in modern Kazakhstani society] [Elektronny resurs]. – URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=45797958> [in Russian].
4. Cervini-Pla M., Vall Castelló J. The earnings and employment losses before entering the disability system // European Journal of Health Economics. – 2019. – 19(8). – S. 1111-1128. – DOI: 10.1007/s10198-018-0960-8.
5. Zakon Respubliki Kazahstan O gosudarstvennyh zakupkah (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.07.2024 g.) [Law of the Republic of Kazakhstan On public procurement (with amendments and additions as of 01.07.2024)] // <https://online.zakon.kz> [in Russian].
6. Sajt Bjuro nacional'noj statistiki agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan [Website of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/> [in Russian].
7. Social'nyj Kodeks Respubliki Kazahstan ot 20 aprelja 2024 goda (s izmenenijami po sostojaniju na 16.06.2024 g.) [Social Code of the Republic of Kazakhstan dated April 20, 2024 (as amended on June 16, 2024)] // <https://online.zakon.kz> [in Russian].
8. Gladkih N.Ju., Gul'bekjan M.G., Vajner V.L., Frolova E.I. Obraz social'nogo predprinimatelja — Rossiya i Kazahstan. Vzgljad SAP. Sovmestnoe issledovanie kompanii SAP SNG i Fonda razvitija mediaproektov i social'nyh programm Gladway na baze konkursa social'nyh startapov SAP [The image of

a social entrepreneur – Russia and Kazakhstan. SAP view. Joint study of SAP CIS and the Gladway Fund for the Development of Media Projects and Social Programs based on the SAP social startup competition] [Elektronny resurs]. – URL: <http://sap-up.org/assets/files/research-gpx-sap.pdf> [in Russian].

Бекжанова Т.К., Ауешова Б.Т., Ешпанова Д.Д.

ҚАЗАҚСТАНДА МҮГЕДЕКТИГІ БАР АДАМДАРДЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақала мүгедектерге арналған еңбек нарығын зерттеуге арналған. Мақалада Қазақстан аумағында мүгедектерді жұмыспен қамту саласындағы нормативтік-құқықтық база қарастырылған. Мақалада 2019 жылдан бастап 2022 жылға дейін тиісінше 3,76%-дан 3,63%-ға дейін төмендеген және 2023 жылы 3,64%-ға дейін өскен мүгедектігі бар адамдардың (ЛСИ) үлес салмағы талданған. Авторлар Қазақстан өңірлері бөлінісінде 2022 және 2023 жылдары тіркелген ЛСИ саны мен жұмыссыздық деңгейінің өзгеру серпінін зерттеді. Осылайша, талдау елдің көптеген аймақтарында 2022 жылмен салыстырғанда 2023 жылы LSI санының артқанын, ал жұмыссыздық деңгейі бойынша төмендегенін көрсетті. Мысалы, Қарағанды облысында жұмыссыздық деңгейі 4,4%-дан 4,1%-ға дейін төмендеді. Одан әрі мақалада Қазақстан бойынша еңбекке қабілетті жастағы ЛСИ жұмыспен қамту динамикасы талданды, ол 2020 және 2021 жылдары ел бойынша ЛСИ Жұмыспен қамтудың ең төмен пайызы тіркелгенін, бірақ 2022 жылдан бастап қайтадан 24,8%-дан 25,3%-ға дейін ұлғайғанын көрсетті. Талдау көрсеткендей, жұмыссыздық деңгейінің төмендеуіне әсер еткен негізгі факторлардың бірі ШОБ кәсіпорындарының санын ұлғайту, заңнамаға өзгерістер енгізу, әлеуметтік саясаттағы реформалар, оның ішінде «Қазақстан Республикасында мүгедек адамдарды әлеуметтік қорғау туралы» ҚР Заңының орнына 2024 жылғы 20 сәуірде Қазақстан Республикасының әлеуметтік кодексін қабылдау болып табылады.

Bekzhanova T., Auyeshova B., Yeshpanova D.

PROBLEMS OF EMPLOYMENT OF PERSONS WITH DISABILITIES IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article is devoted to the study of the labour market for persons with disabilities. The article considers the legal framework in the sphere of employment of persons with disabilities in the territory of Kazakhstan. The article analyses the specific weight of persons with disabilities (LSI), which decreased from 2019 to 2022 from 3.76% to 3.63% respectively and increased in 2023 and amounted to 3.64%. The authors studied the dynamics of changes in the number of registered LSI and unemployment rate for 2022 and 2023 in the context of regions of Kazakhstan. Thus, the analysis has shown an increase in the number of people living with HIV in 2023 compared to 2022 in many regions of the country, and a decrease in the unemployment rate. For example, in Karaganda region the unemployment rate was reduced from 4.4% to 4.1%. Further in the article analysed the dynamics of employment of working age LSI in Kazakhstan, which showed that 2020 and 2021 was recorded the lowest percentage of employment of LSI in the country, but from 2022 again increased from 24.8% to 25.3%. As the analysis showed, the main factors that influenced the decrease in unemployment are the increase in the number of SMEs, changes in legislation, reforms in social policy, including the adoption of the Social Code of the Republic of Kazakhstan on 20 April 2024 instead of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Social Protection of Persons with Disabilities in the Republic of Kazakhstan».



DOI 10.52260/2304-7216.2024.2(55).21
УДК 338.2
ГРНТИ 06.81.12

М.А. Садвокасов*, магистрант¹

А.Ж. Искаков, д.э.н., доцент²

А.К. Жумагулова, к.э.н.³

А.К. Кенжебаева, доктор ДВА³

Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилёва, г. Астана, Казахстан¹

Кокшетауский университет
имени Ш. Уалиханова, г. Кокшетау, Казахстан²

Кокшетауский университет
имени А. Мырзахметова, г. Кокшетау, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: bigmax82official@gmail.com

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИНФРАСТРУКТУРНОГО РАЗВИТИЯ ОРГАНИЗАЦИЙ СФЕРЫ КУЛЬТУРЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье рассмотрены ключевые процессы и особенности, связанные с материально-технической оснащённостью организаций сферы культуры в Республике Казахстан. На основе структуризации данных в области исследования, проанализирована динамика развития таких организаций, как музеи и библиотеки, наличия у них доступа к основной технологической инфраструктуре, а также состояния основных фондов общих организаций, выраженного через ремонтные, амортизационные и инвестиционные показатели за период с 2018 по 2022 год. Осуществлён сбор информации через использование литературного обзора наиболее индексируемых статей в указанной области, казахстанских нормативно-правовых источников, связанных со сферой культуры, и количественных данных по основным фондам организаций.

Выявлены результаты обработанной информации, позволяющие говорить об относительно высокой степени износа имеющихся фондов организаций, что в целом способно влиять на их будущую результативность. Одновременно с этим, была выявлена тенденция укрепления инвестиционной активности в сфере культуры и обеспечения ремонтных затрат в деятельности организаций. На основе этого сделан вывод о необходимости совершенствования материально-технической базы организаций сферы культуры для обеспечения экономической устойчивости и наращивания ресурсного потенциала для более качественной реализации продукции и услуг в отрасли.

Ключевые слова: инфраструктура, материально-техническая база, организация, сфера культуры, амортизация, динамика, основные фонды.

Кілт сөздер: инфрақұрылыс, материалдық-техникалық базасы, ұйым, мәдениет саласы, амортизациясы, динамикасы, негізгі қорлар.

Keywords: infrastructure, material and technical base, organisation, field of culture, depreciation, dynamics, fixed assets.

Введение. В последнее время сфера культуры играет довольно активную роль в практической поддержке широкого спектра стратегических инициатив. На основе расширения и последующего применения механизмов взаимодействия с внешней средой, она способствует реализации ключевых задач в области государственной политики, качественному изменению доли культуры в долгосрочном прогрессе индустрии, и увеличению конкурентных преимуществ учреждений на фоне одновременного предоставления благоприятного социального и экономического эффекта.

Актуальность исследования материально-технической базы организаций сферы культуры повышается через возрастающее осознание необходимости государств, фирм и общества поощрять комплексное развитие отрасли для формирования различных благ, относящейся к усилению значимости интеллектуальных ресурсов в экономике страны, что связано с приоритизацией информации как разновидности наиболее ценного капитала в генерации структурных инновационных потоков.

Цель данной статьи заключается в комплексном исследовании состояния развития материально-технической базы и внутренней инфраструктуры казахстанских организаций сферы культуры для последующего определения необходимых приоритетов и перспектив, и предложения отдельных мер, нацеленных на общее укрепление возможностей в обновлении и воспроизводстве социальных и культурных благ.

В качестве ключевой методологии выдвигаются литературный обзор, сделанный на основе рецензируемых научных публикаций в области культуры, искусства и экономики, нормативно-правовой документации основных казахстанских актов, а также количественных и статистических источников по общему материальному состоянию учреждений Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. В работе демонстрируется используется сравнительного метода, обобщения, анализа и синтеза при рассмотрении вариативных категорий и типов приводимых организаций.

Обзор литературы. Существенный вклад в рассмотрение проблематики развития организаций сферы культуры внесён такими авторами, как Т. Абанкина, Е. Николаенко и В. Романова, обосновавших на примере российских организаций экономическое значение отрасли, проявляемое через структуру доходов и расходов, долю в валовом внутреннем продукте (ВВП) и общий экспортный потенциал [1].

Немаловажное значение определению сферы культуры с точки зрения теоретических подходов, направленных на поддержание развития и укрепление рабочих мест, уделили исследователи Ausat A. M. A., Al Bana T., Gadzali S.S., в публикации которых подчёркивается содержание культурного капитала на примере индонезийских практик [2].

Отдельное внимание в сторону материально-технической оснащённости было обращено С. Домниной, определившей значимость сферы культуры в удовлетворении потребностей клиентов, обеспечении созидательных проектов и улучшении эффективности разнородных процессов, через анализ наиболее существенных инфраструктурных показателей, таких как износ или категориальная классификация основных фондов [3].

Работа Pan Jie, Kong Na и Bai Xiao, рассмотревших динамику развития третичного экономического сектора в Синьцзяне, заслуживает внимание с точки зрения детального определения количественного вклада различных отраслей в долгосрочное развитие региона, включая сферу культуры как одну из составляющих [4].

Основная часть. Анализ инфраструктуры организаций сферы культуры возможно представить на основе двух учреждений – музеев и библиотек. В данном случае ключевое внимание обращается на внутреннюю техническую оснащённость, выраженную в наличии у объектов доступа к базовым технологиям, включая сеть Интернет, количество используемых в решении общих задач компьютеров, и степени развития беспроводных технологий, с соответствующим воздействием в их сторону.

В частности, согласно статистическим данным за 2022 год, 241 музей из 271, или почти 89% от общего числа, соответствуют всем необходимым требованиям для доступа к сети Интернет. Говоря о функционировании инфраструктуры беспроводных технологий, то нужно подчеркнуть о её наличии у 143 музеев или 271, что составляет около 53%. Проводя сравнение с показателями 2018 года, становится заметным получение полноценного доступа к внутренней технологической инфраструктуре намного большим числом музеев. Основной прирост среди категорий за пятилетний период был замечен в беспроводных технологиях, превышающим темпы оснащённости сетью Интернет. Наравне с указанной тенденцией, музеи также демонстрируют прирост компьютеров с 2 518 до 2 823, т. е. на 305 больше, в то время как за период с 2021 по 2022 год рост составил 125 (таблица 1).

Таблица 1

Инфраструктурные данные по количеству и доле от общего числа музеев за 2018-2022 год*

Год	Общее количество музеев	Из них имеют доступ к сети Интернет		Из них обладают доступом к беспроводным технологиям		Число компьютеров в музеях
		Кол-во	Доля	Кол-во	Доля	
2018	245	213	86.94%	78	31.84%	2 518
2019	250	224	89.60%	101	40.40%	2 648
2020	253	227	89.72%	114	45.06%	2 823
2021	264	239	90.53%	127	48.11%	2 896
2022	271	241	88.93%	143	52.77%	2 948

* Составлена авторами на основе источника [5]

Данные по библиотечной деятельности говорят о тенденции к постепенному уменьшению числа учреждений. Так, из данных видно уменьшение с 4 054 библиотек в 2018 году до 3 917 в 2022

году, или на 3.38% от изначального показателя. Помимо этого, за пятилетний период наблюдался рост доступа библиотек к сети Интернет от 1 850 в 2018 году до 2 265 в 2022 году, или на 11.62%. Наравне с этим, были определены трудности в приобретении библиотеками возможностей для получения доступа к сети Интернет, поскольку доля организаций на 2022 год составила лишь 57.83%, что позволяет говорить о довольно неполном охвате в национальном масштабе (таблица 2).

Специфика деятельности библиотечных учреждений определяется и наличием техники репродукционного характера, включающей копирование и воспроизводство. В данной области очевиден рост от 5 424 до 6 144 за 5 лет, или на 13.27% в относительном масштабе (таблица 2).

Таблица 2

Инфраструктурные данные по количеству и доле от общего числа библиотек за 2018-2022 год*

Год	Общее количество библиотек	Из них имеют доступ к сети Интернет		Число компьютеров в библиотеках	Число техники репродукционного характера в библиотеках
		Кол-во	Доля		
2018	4 054	1 850	45.63%	10 502	5 424
2019	3 962	1 903	48.03%	11 241	5 678
2020	3 925	2 026	51.62%	11 614	5 829
2021	3 920	2 224	56.74%	11 480	5 979
2022	3 917	2 265	57.83%	11 533	6 144

* Составлена авторами на основе источника [6]

В более широком масштабе анализ материально-технической базы организаций сферы культуры может быть представлен через экономический анализ структуры основных фондов. Согласно Общему классификатору видов экономической деятельности, библиотеки и музеи, наравне с иными функционирующими организациями сферы культуры, относятся к категории, связанной с искусством, развлечениями и отдыхом [7, с. 327], исходя из чего задействованы ключевые данные в указанной категории, описанные с учётом среднегодовых значений стоимости, содержащейся в области основных средств, нематериальных активов, а также амортизации за период развития от 2018 по 2022 годы. Для детального обозначения наглядности, а также с учётом изменения методологии исследования Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, данные за 2022 год дополняются инвестиционной статистикой по основному капиталу организаций (таблица 3).

Исследование систематизированных данных показывает, что развитие объектов во временном масштабе отклоняется от одного значения к другому, что подтверждается приведённой информацией о их стоимости, коэффициентах обновления и ликвидации, и амортизации. В частности, увеличение средств списания в 2019 году может быть связано с ликвидацией значительного количества организаций, подтверждаемое коэффициентом в 4%, а также снижением балансовой стоимости до 368,5 млрд. тенге. Другие данные подтверждают возрастание количества инвестиций в сторону организаций сферы культуры, особенно с 2020 года, когда основной капитал составил 123 млрд. тенге, увеличившись на 557,11% с 2018 года. В 2021 году вложения составили 265 млрд. тенге, что на 1313,65% больше показателей 2018 года, а в 2022 году наблюдалось незначительное снижение в размере 249 млрд. тенге при средней динамике износа от 31,6% до 35,7% за 5 лет. В целом, инвестиционные данные демонстрируют возрастающую значимость основных средств учреждений для удовлетворения потребностей различных сторон (таблица 4).

Таблица 3

Данные по основному фонду и амортизации в категории, относящейся к искусству, развлечениям и отдыху за 2018-2022 год*

	2018	2019	2020	2021	2022
1	2	3	4	5	6
Первоначальная стоимость, конец года, млн. тг.	697 804,0	572 844,0	782 913,0	933 416,9	1 069 441,7
Балансовая стоимость, млн. тг.	449 965,0	368 456,0	517 719,0	638 220,9	695 617,2
Степень износа, %	35,5	35,7	33,9	31,6	35,0

1	2	3	4	5	6
Коэффициент обновления, %	8,9	9,7	7,0	10,7	6,9
Коэффициент ликвидации, %	0,6	4,0	0,9	3,0	1,3
Амортизационные средства, млн. тг.	64 112	60 932	69 752	64 093,7	106 000,8
Полные средства, млн. тг.	–	–	–	65 702,4	62 641,3
Амортизация по средствам списания, млн. тг.	3 742	21 603	5 672	4 064,7	3 937,3
Ремонтные затраты текущего значения, млн. тг.	–	–	–	969,8	2 912,7
Ремонтные затраты капитального значения, млн. тг.	–	–	–	1 421,6	1 583,9
Инвестиции в основной капитал, млн. тг.	18 762	31 590	123 287	265 228	249 164

* Составлена авторами на основе источника [8], [9], [10], [11], [12]

На основе указанной информации можно отметить, что продолжительный рост инвестиций, а также комплексный учёт и увеличение ремонтных затрат будет способствовать модернизации организаций сферы культуры для более качественной реализации предложения, осознания собственных уникальных возможностей в окружении, а также внедрению более обширных мер, связанных со структурным техническим планированием.

Закключение. Исследование материально-технического состояния организаций сферы культуры позволило выявить то, что такие характеристики, как износ, обслуживание и стоимость основных средств варьируются в незначительной степени, а оснащённость организаций техническими средствами происходит довольно неравномерно. Кроме того, была определена относительно незначительная степень амортизации основных средств на данный момент, что отражается на устойчивости объектов на практике.

В последнее время в долгосрочном развитии организаций сферы культуры предлагаются качественные меры по их укреплению, наблюдаемые через рост инвестиций и количества введённых в эксплуатацию учреждений, наравне с публикуемой информацией о ремонтных затратах.

Для организации дальнейших исследований в указанной области предстоит обратиться к существующим исследованиям в сторону других организаций, функционирующих в сфере культуры, что даёт новые направления для осмысления результатов в будущем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абанкина Т.В., Николаенко Е.А., Романова В.В. Экономический потенциал сферы культуры и досуга в России и странах ОЭСР // Журнал Новой экономической ассоциации. – 2020. – №. 2. – С. 98-117.
2. Ausat A.M.A., Al Bana T., Gadzali S.S. Basic capital of creative economy: The role of intellectual, social, cultural, and institutional capital // Apollo: Journal of Tourism and Business. – 2023. – Vol. 1. – №. 2. – P. 42-54.
3. Домнина С.В. Материально-техническая база учреждений культуры в РФ // Культурные тренды современной России: от национальных истоков к культурным инновациям: сборник материалов IX Всероссийской научно-практической конференции студентов, магистрантов, аспирантов и молодых учёных. – Белгород: БГИИК, 2021. – Т. 5. – С. 279-282.
4. Jie P., Na K., Xiao B. Research into «Five Centers» on the Silk Road Economic Belt and the Current Development of Tertiary Industry in Xinjiang // E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2021. – Vol. 275. – P. 01049.
5. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Деятельность музеев. Динамические ряды [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/api/iblock/element/4013/file/ru/>.
6. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Деятельность библиотек. Динамические ряды [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/api/iblock/element/4009/file/ru/>.
7. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Общий классификатор видов экономической деятельности. Статистические

классификации [Электронный ресурс]. – URL: https://stat.gov.kz/upload/iblock/c9a/5cfdex6204906j6sw8r8cakaus9srm88/oked-5_26092023.docx.

8. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Основные фонды Республики Казахстан (2021 г.). Электронные таблицы [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-struct/publications/75605/>.

9. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Основные фонды Республики Казахстан (2022 г.). Электронные таблицы [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/api/iblock/element/75547/file/ru/>.

10. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Культура в Республике Казахстан (2017-2021). Публикации [Электронный ресурс]. – URL: <https://old.stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT470337>.

11. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Об инвестициях в основной капитал (2022 г.). Электронные таблицы [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/api/iblock/element/68405/file/ru/>.

REFERENCES

1. Abankina T.V., Nikolaenko E.A., Romanova V.V. Jekonomicheskij potencial sfery kul'tury i dosuga v Rossii i stranah OJeSR [Economic potential of the sphere of culture and leisure in Russia and the OECD countries] // Zhurnal Novoj jekonomicheskoi asociacii. – 2020. – №. 2. – S. 98-117 [in Russian].

2. Ausat A.M.A., Al Bana T., Gadzali S.S. Basic capital of creative economy: The role of intellectual, social, cultural, and institutional capital // Apollo: Journal of Tourism and Business. – 2023. – Vol. 1. – №. 2. – P. 42-54.

3. Domnina S.V. Material'no-tehnicheskaja baza uchrezhdenij kul'tury v RF [Material and technical base of culture institutions in the Russian Federation] // Kul'turnye trendy sovremennoj Rossii: ot nacional'nyh istokov k kul'turnym innovacijam: sbornik materialov IX Vserossijskoj nauchno-prakticheskoj konferencii studentov, magistrantov, aspirantov i molodyh uchjonyh. – Belgorod: BGIK, 2021. – T. 5. – S. 279-282 [in Russian].

4. Jie P., Na K., Xiao B. Research into «Five Centers» on the Silk Road Economic Belt and the Current Development of Tertiary Industry in Xinjiang // E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2021. – Vol. 275. – P. 01049.

5. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Dejatel'nost' muzeev. Dinamicheskie rjady [Bureau of National statistics of Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan. Museums activity. Dynamic tables] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/api/iblock/element/4013/file/ru/> [in Russian].

6. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Dejatel'nost' bibliotek. Dinamicheskie rjady [Bureau of National statistics of Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan. Libraries activity. Dynamic tables] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/api/iblock/element/4009/file/ru/> [in Russian].

7. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Obshhij klassifikator vidov jekonomicheskoi dejatel'nosti. Statisticheskie klassifikacii [Bureau of National statistics of Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan. General classifier of types of economic activities. Statistical classifications] [Elektronny resurs]. – URL: https://stat.gov.kz/upload/iblock/c9a/5cfdex6204906j6sw8r8cakaus9srm88/oked-5_26092023.docx [in Russian].

8. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Osnovnye fondy Respubliki Kazahstan (2021 g.). Jelektronnye tablicy [Bureau of National statistics of Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan. Fixed assets of the Republic of Kazakhstan (2021). Spreadsheets] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-struct/publications/75605/> [in Russian].

9. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Osnovnye fondy Respubliki Kazahstan (2022 g.). Jelektronnye tablicy [Bureau of National statistics of Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan. Fixed assets of the Republic of Kazakhstan (2022). Spreadsheets] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/api/iblock/element/75547/file/ru/> [in Russian].

10. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskому planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Kul'tura v Respublike Kazahstan (2017-2021). Publikacii [Bureau of National statistics of Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan. Culture in the Republic of Kazakhstan (2017-2021). Publications] [Elektronny resurs]. – URL: <https://old.stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT470337> [in Russian].

11. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskому planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Ob investicijah v osnovnoj kapital (2022 g.). Jelektronnye tablicy [Bureau of National statistics of Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan. On investments in fixed assets (2022). Spreadsheets] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/api/iblock/element/68405/file/ru/> [in Russian].

Садвокасов М.А., Искаков А.Ж., Жумагулова А.К., Кенжебаева А.К.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МӘДЕНИ ҰЙЫМДАРДЫҢ ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ДАМУ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Андатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы мәдениет ұйымдарының материалдық-техникалық жарақтан-дырылуына байланысты негізгі процестер мен ерекшеліктері қарастырылған. Талдау мұражайлар мен кітапханалар сияқты ұйымдардың даму динамикасын, олардың негізгі технологиялық инфрақұрылымға қол жетімділігінің болуын, сондай-ақ 2018 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңдегі жөндеу, амортизациялық және инвестициялық көрсеткіштер арқылы көрсетілген жалпы ұйымдардың негізгі қорларының жай-күйін зерттеу саласындағы деректерді құрылымдау негізінде жүргізілген. Ақпарат жинау аталған саладағы неғұрлым индекс-телген мақалаларға әдеби шолуды, мәдениетке байланысты қазақстандық нормативтік-құқықтық дереккөздерді және кәсіпорындардың негізгі қорлары бойынша сандық деректерді пайдалану арқылы жүзеге асырылған.

Өңделген ақпараттың нәтижелері ұйымдардың қолда бар негізгі қорларының салыстырмалы түрде жоғары тозу дәрежесі туралы айтуға мүмкіндік береді, бұл тұтастай алғанда олардың болашақ нәтижелілігіне әсер етуі мүмкін. Сонымен қатар, бұл ретте мәдениет саласындағы инвестициялық белсенділікті күшейту және ұйымдардың қызметінде жөндеу шығындарын қамтамасыз ету үрдісі анықталды. Осының негізінде экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету және салада өнімдер мен қызметтерді неғұрлым сапалы өткізу үшін ресурстық әлеуетті арттыру үшін мәдениет саласы ұйымдарының материалдық-техникалық базасын жетілдіру қажеттілігі туралы қорытынды жасалды.

Sadvokasov M., Iskakov A., Zhumagulova A., Kenzhebayeva A.

ECONOMIC FEATURES OF INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT OF CULTURAL ORGANIZATIONS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article discusses the key processes and features associated with the material and technical equipment of cultural organizations in the Republic of Kazakhstan. The analysis was carried out on the basis of structuring data in the field of studying the dynamics of development of such organizations as museums and libraries, their access to basic technological infrastructure, as well as the state of fixed assets of general organizations, expressed through repair, depreciation and investment indicators for the period from 2018 until 2022. The collection of information was carried out through the use of a literature review of the most indexed articles in this area, Kazakhstani regulatory and legal sources related to culture, and quantitative data on fixed assets of enterprises.

The results of the processed information suggest a relatively high degree of depreciation of the existing funds of organizations, which in general can affect their future performance. By the same token, a tendency was identified to strengthen investment activity in the field of culture and provide repair costs in the activities of organizations. Based on this, a conclusion was made about the need to improve the material and technical base of cultural organizations in order to ensure economic sustainability and increase resource potential for better sales of products and services in the industry.



DOI 10.52260/2304-7216.2024.2(55).22
UDC 338.47:004.9
SCSTI 06.71.11:28.01.29

A. Tulemetova, c.e.s., assoc. professor¹
N. Zhanakova*, c.e.s., assoc. professor²
I. Shevchenko, master's, senior lecturer¹
G. Bekmanova, master's, senior lecturer¹
Auezov South Kazakhstan university,
Shymkent, Kazakhstan¹
Economic research institute,
Astana, Kazakhstan²

* – main author (author for correspondence)
e-mail: nazigul291178@mail.ru

THE DIGITAL ECONOMY DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN

The article researches the key tendencies in the development of the digital economy in the Republic of Kazakhstan. Based on the bibliographic analysis, a review of the theoretical and methodological foundations of the digital economy development, studied by foreign researchers, is carried out.

The authors to present the role of Kazakhstan in digital competitiveness based on the global ranking carried out by the International Institute for Management Development.

Based on the results of the study, an analysis was carried out and a brief overview of the results achieved by the Kazakh society in the field of digitalization was highlighted. Achievements include an increase in the level of computer literacy of the population, an increase in the number of Internet users, and a high proportion of organizations using information and communication technologies.

The conducted research includes an analysis of digitalization in the regional context. It shows the differentiation in the regions of information and communication resources and technologies.

The role of e-commerce in Kazakhstan is shown, the transition to which was greatly impacted by the coronavirus pandemic. This indicates a significant change in consumer behavior in society and the transition to online shopping, stimulating the development of digital literacy among the population.

The issues impeding the digitalization of the country's economy are emphasized, the main of which is the reduction of investments in training specialists in the use of ICT; the main directions of its development are presented.

The article uses methods of content analysis, statistical and analytical methods, a systematic approach, relative assessment and general scientific generalization of phenomena and processes.

Keywords: digitalization, digital economy, modernization, information and communication technologies, information society, digital technologies, digital innovations, digital industry.

Кілт сөздер: цифрландыру, цифрлық экономика, жаңғырту, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, ақпараттық қоғам, цифрлық технологиялар, цифрлық инновациялар, цифрлық индустрия.

Ключевые слова: цифровизация, цифровая экономика, модернизация, информационно-коммуникационные технологии, информационное общество, цифровые технологии, цифровые инновации, цифровая индустрия.

JEL classification: Z 00

Introduction. The shift from automation to informatization and digitalization occurs gradually across various economic activities.

Many developed and developing nations worldwide consider informatization and digitalization as key directions for their growth. This trend is also observed in the Russia, Belarus, Uzbekistan and other countries.

An examination of these aforementioned programs and strategies has revealed that they play a crucial role the establishment of countries' digital economies. It serves to bring together all segments of society to accomplish the objectives of their digital transformation.

The creation of the digital economy in the Republic of Kazakhstan is conditioned by the dictates of time. The foundations for the transition from the traditional economy to the digital one are being laid at the government level through the adoption and subsequent implementation of government initiatives. These include «Information Kazakhstan 2020» (2013), «Digital Kazakhstan» (2017) and the Concept of Digital Transformation (2023).

Facing with a number of existing problems in society, the digitalization of the Kazakhstani economy requires solving all assigned tasks through the implementation of adopted state programs and plans.

However, the inefficiency of the activities of government agencies in the field of digitalization, violation of legislation, the shortcomings of previous "digital" programs, and other problems require their solution.

The article aims to examine the trends and characteristics of Kazakh system of economy's digitalization development to improve the living standards of the country's population.

Common methods and techniques of scientific analysis and comparison of the system development in different countries with the experience of application in Kazakhstan were used to conduct the research.

The research covers the application of traditional document content analysis.

The scientific justification and abstract formulation of conclusions were prepared by the authors on the basis of such methods as the systematic method, the method of relative assessment, the method of general scientific generalization.

The research conducted relies on official statistical data delivered by the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, research by local and international scholars, statistical information from business entities operating in the digital technology market are used.

Literature review. The study of the bibliographic content of scientific literature on the development of the digital economy has revealed the relationship of digitalization with economic growth, business, economic sectors, and social policy [1].

In addition to studying the relationship of digitalization with economic growth and other factors, an analysis of its impact on the innovation of the economy and the environmental component is carried out. Using the example of the Chinese experience using panel data for 31 provinces for the period 2013-2019, the positive impact of digitalization on the economic, innovative and environmental development of China, including rural [2] and urban areas [3], was revealed.

Digital technologies are considered as the most important element of the product-service system, facilitating integration into the business. Using the example of the three manufacturing firms under study, guidelines have been developed that can be used for an effective approach to business [4].

The digital economy is studied from the point of view of its shadow component. For the first time, based on an empirical study, the definition of the digital shadow economy is presented, its distinctive features and ways of manifestation are revealed [5].

A bibliographic analysis of the digital economy in interaction with entrepreneurship based on visualization and comparison of 275 documents allowed us to develop a map of intellectual, social and conceptual research structures related to the digital economy and entrepreneurship [6].

The development of innovative approaches to optimize the organizational process of government programs, including the International Bolashak Program in Kazakhstan, taking into account digital transformations, reveals ways to effectively interact and simplify networking in the process of transforming educational policy [7].

The study of the challenges and obstacles faced by the Kazakhstani economy in the framework of the digitalization process made it possible to assess the potential of the Kazakhstani digital economy and identify ways to develop the country in the context of global digital transformation, maximize the benefits of modern technologies and innovations [8].

Nevertheless, despite the numerous scientific approaches to studying the digital economy and the digitalization of society, the issues of the effectiveness of this activity remain underexplored and unresolved. Therefore, it became necessary to further study this topic, namely, to study and identify the problems of digitalization of Kazakhstani society and develop recommendations for its effective implementation.

Main part. The digital economy is developing rapidly. Non-cash payments, electronic commerce, and the provision of public services within the framework of e-government have become commonplace.

The groundwork for establishing the digital economy in Kazakhstan was laid through the implementation the state programs such as «Information Kazakhstan 2020» in 2013 and «Digital Kazakhstan» in 2017. As a result of these digital transformation efforts, Kazakhstan ranked 28th in government development among 193 countries in 2022 according to UN monitoring levels (compared to 29th in 2020). In terms of the e-participation index, Kazakhstan achieved 15th place (compared to 26th in 2020), and for online services, it secured the 8th position in 2022 (compared to 11th in 2020) [9].

According to the International Institute for Management Development (IMD) in 2023, Kazakhstan advanced two spots to 34th position in the global digital competitiveness ranking among 63 countries. Leading positions are occupied by nations like Denmark, the United States, Sweden, Singapore, and

Switzerland. The IMD World Digital Competitiveness (WDC) ranking assesses countries based on their integration of digital technologies across government, business models, and society overall. The rating is determined by three primary factors according to the WDC methodology: knowledge, technology, and future readiness, each comprising three sub-factors (Table 1).

Table 1

Kazakhstan's Digital Competitiveness Index*

Metrics	2019	2020	2021	2022	2023
1. The overall Competitiveness Index of the IMD countries	34	42	35	43	37
2. Digital Competitiveness Index	35	36	32	36	34
- knowledge	32	34	36	30	30
- technology	39	41	40	40	41
- future readiness	35	33	28	30	31

* Compiled by the authors based on the source [9]

The result of the implementation of digital transformation in the country was a rise in the population's computer literacy country to 90.2% in 2023 at the age of 6-74, compared with 87.3% in 2021. Among the regions, the highest indicators of digital literacy are observed in Astana (97.0% of the population in 2023 against 94.7% in 2021); Almaty (95.5% in 2023 against 91.5% in 2021). The lowest rates of digital literacy are observed in the region of North Kazakhstan (82.6% in 2023 against 80.2% in 2021) (Figure 1).

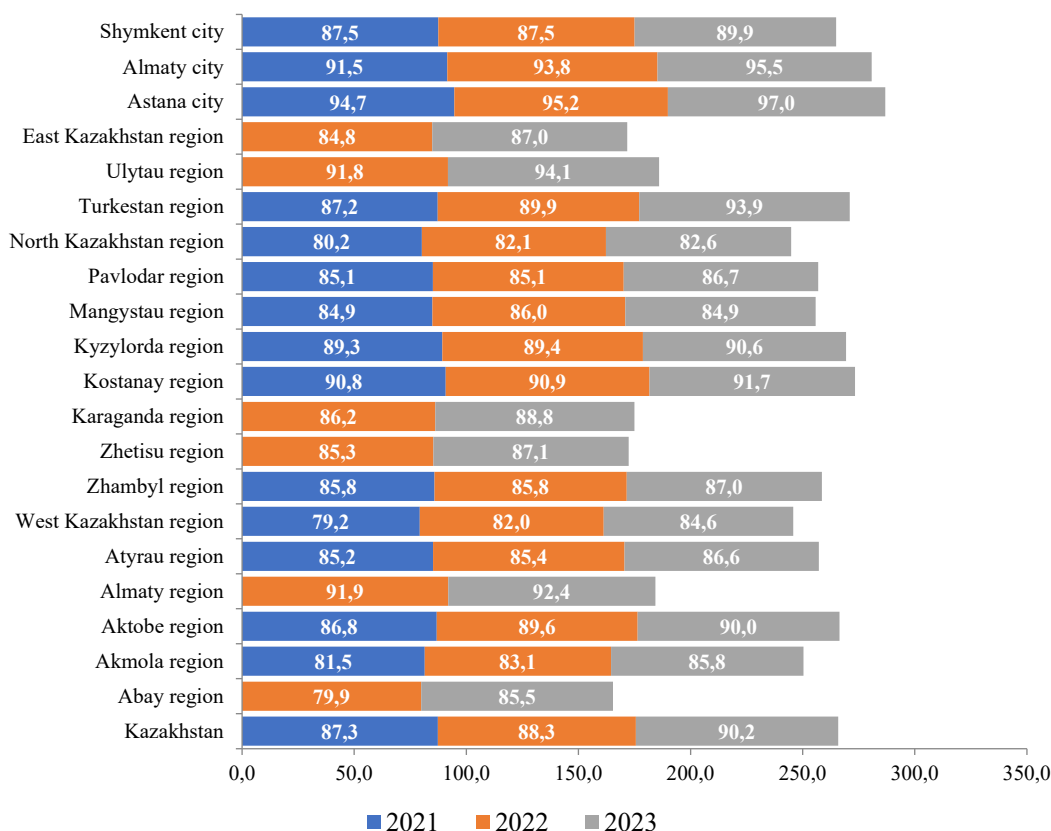


Figure 1. The proficiency in digital skills of the population in the Republic of Kazakhstan and regions aged 6-74 years, %*

* Compiled by the authors based on the source [10]

The result of the digital programs were implemented, there was a rise in the percentage of the population gaining access to the Internet, reaching 95.8% in 2023 from 93.3% in 2021. Regionally, the largest share in 2023 belongs to Astana (98.1%); Karaganda region (98.0%); East Kazakhstan region (97.9%). The lowest indicators in 2023 are observed mainly in new regions - Ulytau region (90.4%), Abai region (91.6%), Zhetisu region (92.9%) (Figure 2).

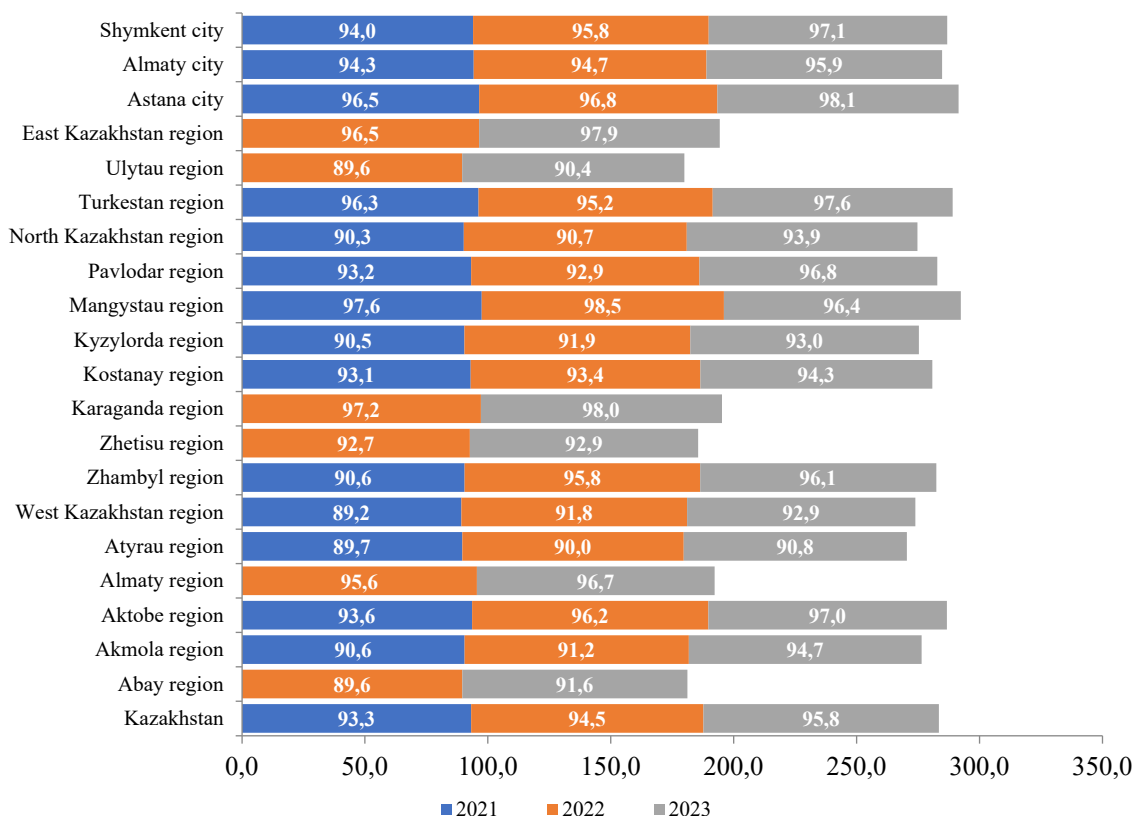


Figure 2. The share of Internet users in the Republic of Kazakhstan and regions aged 6-74 years, %*

* Compiled by the authors based on the source [10]

As part of the digitalization of organizations, their use of ICT, in general, has an increasing trend, with the exception of the use of Cloud computing, which decreased from 13.3% in 2021 to 11.0% in 2023 (Table 2).

Table 2

Metrics indicating the uptake of information and communication technologies in organizations throughout the Republic of Kazakhstan during 2021-2023, %*

Indicators	2021	2022	2023
The organizations using computers, percentage	80,2	75,9	81,4
The organizations with Internet access, percentage	78,2	79,1	79,5
The share of organizations with Internet resources	17,6	25,6	26,5
The share of organizations using Cloud computing	13,3	8,8	11,0
The share of organizations receiving orders for goods and services over the Internet	8,5	9,3	10,6
For organizations ordering goods and services over the Internet	10,1	11,0	12,9
The share of organizations using the Internet portal	44,8	-	-

* Compiled by the authors based on the source [10]

Digitalization of organizations provides for the widespread introduction of elements of Industry 4.0, including robotics, the introduction of artificial intelligence, and big data management. As a result, the share of Kazakhstani industrial enterprises using digital technologies amounted to 16.4% in 2023, having doubled in the last three years. Among the country's regions, the highest indicators belong to the Atyrau region, where the share of enterprises in industry using digital technologies is 33.3% in 2023, which increased 2.3 times compared to 2021; Astana - 29.5% in 2023 against 14.3% in 2021 (an increase of 2 times). The lowest indicators with a declining trend are in the realm of housing and utilities - 4.5% in 2023 against 6.3% in 2021 (a decrease of 28.6%) (Figure 3).

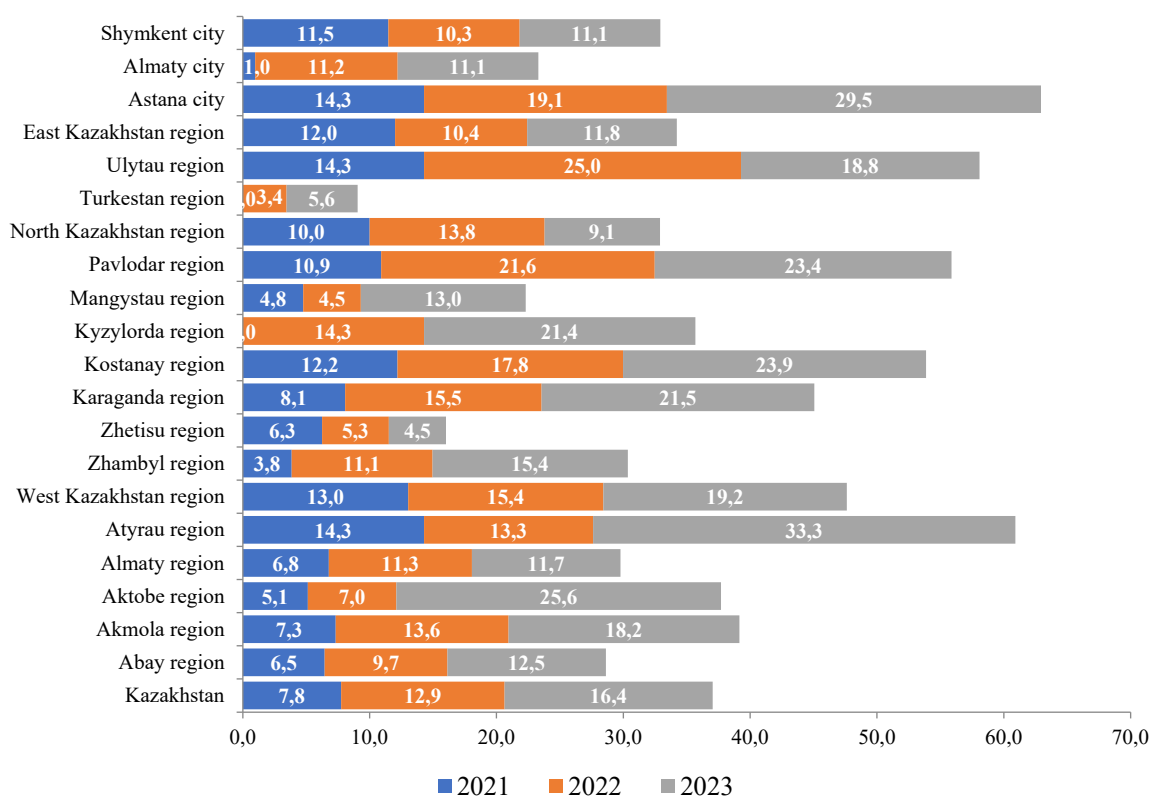


Figure 3. The share of large and medium-sized enterprises of the Republic of Kazakhstan and regions in the manufacturing industry using digital technologies in 2021-2023, %

* Compiled by the authors based on the source [10]

The key driver of trade growth in developed and in many developing countries, radically changing the usual business processes in the retail sector, was e-commerce, expressed in e-commerce, which was massively influenced by the coronavirus pandemic, in particular, and to the digital environment in general.

In 2019-2023, the volume of e-commerce increased from 206.3 billion tenge to 2,440 billion tenge (an increase of almost 12 times). The share in the aggregate retail trade volume increased from 1.8% to 12.7% (an increase of 10.9 percentage points). The volume of transactions conducted outside the country via the Internet using payment cards of Kazakhstani issuers also increased from 192 billion tenge in 2019 to 1,355 billion tenge in 2023 (an increase of 7 times) [11].

At the same time, focus should be directed towards several prevailing issues the field of ICT. First of all, there is a discrepancy between the competencies of ICT specialists and the demands of the employment market. The problem is further compounded by the fact that investments in training such workers are decreasing annually. Thus, in 2023, the expenditure has decreased by fourfold over the past five years (from 8,137.7 million tenge in 2019 to 2,162.2 million tenge in 2023). Specifically, the expenditure on digital skills training in 2023 decreased by 22% compared to the previous year [10].

Therefore, it is important to ensure that the Kazakh education system aligns with the demands of the job market, focusing on training in-demand personnel and reducing unclaimed specialists. To do this, it is important to review the content of all levels of educational programs, taking into account the trends of educational technologies. In addition, it is important to establish conducive environments for the growth of digital skills of specialists from other industries.

It is crucial to enhance the culture of online consumption and other innovative products (digital tenge industrial platform, digital financial infrastructure, etc.), expand information and the proficiency in digital skills. And then digitalization can become a driving force and a generator of sustainable employment in the national economy. It contributes to the advancement and implementation of new technologies in Kazakhstan and creates new jobs.

Conclusion. Based on the conducted review, in Kazakhstan to development the certain spheres and sectors of the economy due to digitalization, as a result of which consumer satisfaction and their level of loyalty to the services provided are increasing.

The result of the implementation of digitalization programs in the country has been an rise in computer literacy among the population mastering Internet opportunities. In addition, the share of organizations, including industrial ones, using ICT (computers, Internet resources, etc.) is increasing, with the exception of cloud computing, the share of which is decreasing. Electronic commerce is actively used and the volume of foreign transactions of Kazakhstani issuers is growing.

The process of digitalization is accompanied by regional differentiation in the use of ICT resources, leading to significant differences in the levels of economic development and competitiveness of regions. The development of ICT in some regions can stimulate innovation, increase productivity and enhance living standards, while other regions lagging behind in this area may face economic difficulties and job cuts. These differences may exacerbate socio-economic inequalities and necessitate targeted government programs to support regions with low levels of ICT adoption.

Given the development of digitalization, it is extremely important to focus on professional development of specialists who meet the requirements of the modern labor market. It is important to address the need to increase funding for ICT training and professional development programs. It is important to pay special attention to digital skills with the active participation of the public and private sectors. It is important to introduce courses on the most in-demand ICT skills and technologies. These include artificial intelligence, cybersecurity, data analysis, etc.

REFERENCES

1. Al-Zoubi W.K. Economic Development in the Digital Economy: A Bibliometric Review // *Economies*. – 2024. – №12(3). – P.53. – DOI: 10.3390/economies12030053.
2. Yang Q., Ma H., Wang Y., Lin L. Research on the influence mechanism of the digital economy on regional sustainable development // *Procedia Computer Science*. – 2022. – №202. – P. 178-183. – DOI: 10.1016/j.procs.2022.04.025.
3. Guo B., Wang Y., Zhang H., Liang C., Feng Y., Hu F. Impact of the digital economy on high-quality urban economic development: Evidence from Chinese cities // *Economic Modelling*. – 2023. – №120. – P. 106-194. – DOI: 10.1016/j.econmod.2023.106194.
4. Wu D., Pi Y. Digital technologies and product-service systems: A synergistic approach for manufacturing firms under a circular economy // *Journal of Digital Economy*. – 2023. – №2. – P. 37-49. – DOI: 10.1016/j.jdec.2023.04.001.
5. Remeikiene R., Gaspareniene L., Schneider F.G. The definition of digital shadow economy // *Technological and Economic Development of Economy*. – 2018. – №24(2). – P. 696-717. – DOI: 10.3846/20294913.2016.1266530.
6. Meyer N.B., Said F., Alkathiri N.A., Soliman M. A scientometric analysis of entrepreneurial and the digital economy scholarship: state of the art and an agenda for future research // *Journal of Innovation and Entrepreneurship*. – 2023. – №70. – DOI: 10.1186/s13731-023-00340-w.
7. Сатпаева З.Т., Калымбекова Ж.К. Инновационные подходы по оптимизации работы государственной программы с учетом цифровых преобразований // *Экономика: стратегия и практика*. – 2019. – №2 (15). – С. 155-165.
8. Башиева Ж.К., Мухамедиева Г., Сыздыкова К., Бокижанова Ф, Маулина Н Цифровая экономика в Республике Казахстан // *Вестник НАН РК*. – 2023. – №405(5). – С. 348-364. – DOI: 10.32014/2023.2518-1467.596
9. IMD World Digital Competitiveness Ranking. – 2023. – URL: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/#2023-results>.
10. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Отраслевая статистика. Информационно-коммуникационные технологии и связи. Динамические таблицы [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-it/dynamic-tables/>.
11. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Экономика. Статистика внутренней торговли. Динамические таблицы [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/local-market/dynamic-tables/>

REFERENCES

1. Al-Zoubi W.K. Economic Development in the Digital Economy: A Bibliometric Review // *Economies*. – 2024. – №12(3). – P.53. – DOI: 10.3390/economies12030053.
2. Yang Q., Ma H., Wang Y., Lin L. Research on the influence mechanism of the digital economy on regional sustainable development // *Procedia Computer Science*. – 2022. – №202. – P. 178-183. – DOI: 10.1016/j.procs.2022.04.025.
3. Guo B., Wang Y., Zhang H., Liang C., Feng Y., Hu F. Impact of the digital economy on high-quality urban economic development: Evidence from Chinese cities // *Economic Modelling*. – 2023. – №120. – P. 106-194. – DOI: 10.1016/j.econmod.2023.106194.
4. Wu D., Pi Y. Digital technologies and product-service systems: A synergistic approach for manufacturing firms under a circular economy // *Journal of Digital Economy*. – 2023. – №2. – P. 37-49. – DOI: 10.1016/j.jdec.2023.04.001.
5. Remeikiene R., Gaspareniene L., Schneider F.G. The definition of digital shadow economy // *Technological and Economic Development of Economy*. – 2018. – №24(2). – P. 696-717. – DOI: 10.3846/20294913.2016.1266530.
6. Meyer N.B., Said F., Alkathiri N.A., Soliman M. A scientometric analysis of entrepreneurial and the digital economy scholarship: state of the art and an agenda for future research // *Journal of Innovation and Entrepreneurship*. – 2023. – №70. – DOI: 10.1186/s13731-023-00340-w.
7. Satpayeva Z.T., Kalymbekova Zh.K. Innovacionnye podhody po optimizacii raboty gosudarstvennoj programmy s uchetom cifrovyh preobrazovanij [Innovative approaches to optimize the work of the state program taking into account digital transformations] // *Economics: strategy and practice*. – 2019. – №2 (15). – P. 155-165 [in Russian].
8. Bashiyeva Zh.K., Muhamediyeva G., Syzdykova K., Bokizhanova F., Maulina N. Cifrovaja jekonomika v Respublike Kazahstan [Digital economy in the Republic of Kazakhstan]. – 2023. – № 405(5). – P. 348-364. – DOI: 10.32014/2023.2518-1467.596 [in Russian].
9. IMD World Digital Competitiveness Ranking. – 2023. – URL: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/#2023-results>.
10. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Otraselevaja statistika. Informacionno-kommunikacionnye tehnologii i svjazi. Dinamicheskie tablitsy [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Industry statistics. Information and communication technologies and communications. Dynamic tables] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/local-market/> [in Russian].
11. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Jekonomika. Statistika vnutrennej trgovli. Dinamicheskie tablitsy [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Economy. Domestic trade statistics. Dynamic tables] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/local-market/> [in Russian].

Түлеметова А.С., Жанакова Н.Н., Шевченко И.И., Бекманова Г.У.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ ДАМУЫ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасында цифрлық экономиканы дамытудың негізгі трендтері қарастырылған. Библиографиялық талдау негізінде шетелдік зерттеушілер зерттеген цифрлық экономиканы дамытудың теориялық және әдіснамалық негіздеріне шолу жасалды.

Мақала авторлары халықаралық менеджментті дамыту институты жүргізетін әлемдік рейтингке сәйкес Қазақстанның цифрлық бәсекеге қабілеттіліктегі рөлін ұсынды.

ҚР цифрландыру бойынша негізгі стратегиялық мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру бойынша қол жеткізілген нәтижелерді талдау негізінде халықтың компьютерлік сауаттылығы деңгейінің, интернетке шығатын халықтың үлесінің, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланатын ұйымдардың үлесінің өсуінен көрініс табатын қазақстандық қоғамның қол жеткізілген нәтижелеріне талдау жүргізілді және қысқаша шолу жасалды.

Жүргізілген зерттеу ақпараттық-коммуникациялық ресурстар мен технологияларды қолданудағы өңірлердегі саралауды көрсететін өңірлік бөліністері цифрландыруды талдауды қамтиды.

Қазақстанда электрондық сауданың рөлі көрсетілді, оған коронавирус пандемиясы айтарлықтай әсер етті. Бұл қоғамдағы тұтынушылық мінез-құлықтың айтарлықтай өзгеруін және халық арасында Цифрлық сауаттылықтың дамуын ынталандыратын онлайн-сатып алуларға көшуді көрсетеді.

Ел экономикасын цифрландыруға кедергі келтіретін проблемалар айқындалды, олардың негізгілері ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану бойынша мамандарды оқытуға инвестицияларды қысқарту болып табылады; оны дамытудың негізгі бағыттары ұсынылды.

Мақалада мазмұнды талдау, статистикалық және аналитикалық әдістер, жүйелік тәсіл, салыстырмалы бағалау және құбылыстар мен процестерді жалпы ғылыми жалпылау әдістері қолданылды.

Түлеметова А.С., Жанакова Н.Н., Шевченко И.И., Бекманова Г.У.

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье исследуются ключевые аспекты развития цифровой экономики в Республике Казахстан. На основе библиографического анализа проведен обзор теоретико-методологических основ развития цифровой экономики, изученных зарубежными исследователями.

Авторами статьи представлена роль Казахстана в цифровой конкурентоспособности согласно мирового рейтинга, проводимым Международным институтом развития менеджмента.

На основе анализа достигнутых результатов по реализации основных стратегических государственных программ по цифровизации РК проведен анализ и представлен краткий обзор достигнутых результатов казахстанского общества, который выражается в росте уровня компьютерной грамотности населения, доли населения, имеющего выход в интернет, доли организаций, использующих информационно-коммуникационные технологии.

Проведенное исследование включает анализ цифровизации в региональном разрезе, показывающий дифференциацию в регионах в применении информационно-коммуникационных ресурсов и технологий.

Показана роль электронной торговли в Казахстане, к переходу к которой значительно повлияла пандемия коронавируса. Это свидетельствует о существенном изменении потребительского поведения в обществе и переходе к онлайн-покупкам, стимулирующим развитие цифровой грамотности среди населения.

Выделены проблемы, препятствующие цифровизации экономики страны, к основным из которых является сокращение инвестиций на обучение специалистов по применению информационно-коммуникационных технологий; представлены основные направления ее развития.

В статье использовались методы контент-анализа, статистического и аналитического методов, системного подхода, относительной оценки и общенаучного обобщения явлений и процессов.



DOI 10.52260/2304-7216.2024.2(55).23
УДК 338.48
ГРНТИ 06.71.57

А.К. Муратова*, докторант PhD¹
Ж.А. Дулатбекова, к.э.н., ассоц. профессор¹
А.Е. Есенбаева, магистр, ст. преподаватель¹
А.М. Сайлыбаева, магистр, сениор-лектор²
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан¹
Каспийский Университет, г. Алматы, Казахстан²
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: aliyaaliya2007@mail.ru

РАЗВИТИЕ МАРКЕТИНГА ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ

На сегодняшний день экологический туризм по праву считается сектором туристской индустрии, имеющим высочайшие темпы развития. Четверть всех туристских поездок в мире составляет экологический туризм. Республика Казахстан, обладая огромной территорией первозданной нетронутой природы, имеет высокие шансы выйти на мировой рынок экологического туризма. Территория нашей необъятной страны славится своими неповторимыми природными ландшафтами, потрясающими экологическими объектами, которые могут быть объектом восхищения местных и зарубежных туристов. Именно поэтому на данном этапе существует острая необходимость развития экологического туризма в Казахстане, так как развитие данного вида туризма поможет внести существенный вклад в развитие экономики нашей республики, в которой, в последнее время, уделяется внимание устойчивому развитию, защите окружающей природы и переход к зеленой экономике. Акцент на маркетинге экологического туризма в Казахстане становится все более актуальным требованием для нашей страны, где спрос на экотуризм как среди местного, так и среди иностранного населения, растет с каждым годом. На глобальном уровне, в связи с переходом большинства развитых стран к устойчивому развитию и «зеленой экономике», существует необходимость в наличии правдивой информации для потребителей и тщательной разработке экологического продукта. Таким образом, необходимо упорядочить маркетинговые мероприятия всех участников производства продукта в экологическом туризме.

Ключевые слова: экологический туризм, туристский потенциал, устойчивое развитие, зеленая экономика, маркетинг экологического туризма потребители туристских услуг, природный потенциал.

Кілт сөздер: экотуризм, туристік әлеует, тұрақты даму, жасыл экономика, экотуризм маркетингі, туристік қызметтерді тұтынушылар, табиғи потенциал.

Keywords: ecotourism, tourism potential, sustainable development, green economy, marketing of ecotourism, consumers of tourism services, natural potential.

Введение. Каждая страна мира может похвастаться чем-то уникальным, особенным и неповторимым, что может привлечь иностранных туристов. К примеру, наша великая страна Казахстан славится среди других стран своими бескрайними степями и пастбищами, которые расположены практически повсеместно по всей территории республики. Это и объясняет то, что экологический туризм по праву считается одним из наиболее конкурентоспособных видов развития туризма в Казахстане. Именно поэтому развитие экологического туризма является актуальным явлением, так как этот вид туризма характеризуется высокими шансами развития в нашей стране. В Казахстане расположены обширные зоны первозданной природы, нетронутые пустынные территории, которые придаю туристам ощущение умиротворения и свободы. Среди иностранных туристов Казахстан прославлен своим восточным гостеприимством, неповторимой национальной культурой и обычаями, а также своими красивейшими пейзажами и горными местностями [1].

Основная цель данной работы – изучить наиболее эффективные маркетинговые методы и модели развития экологического туризма в Казахстане.

Объектом исследования выступает экологический туризм в Казахстане, а также маркетинговые инструменты в продвижении казахстанского экологического туризма.

Основные задачи исследования:

- изучить имеющуюся информацию об экологическом туризме в Казахстане;
- обозначить целевые группы клиентов, имеющие реальный или потенциальный интерес к экотуризму;

- предложить рекомендации по маркетинговой деятельности экологического туризма, в целях продвижения данного вида туризма в Республике Казахстан.

Для решения поставленных задач были использованы общенаучные методы исследования, такие как методы анализа и синтеза информации, полученной из официальных источников по экологическому туризму, а также методы индукции и дедукции.

Обзор литературы. В последнее время само понятие экологического туризма стало все более популярным, поэтому эта тема интересует ученых из различных областей науки.

Маркетинг в туризме имеет очень большое значение. Он является самым важным фактором эффективного развития экотуризма. Стоит отметить, что маркетинг - не только реклама и продажи. Маркетинг понятие более широкое, а реклама и сбыт - только его часть.

Для написания данной статьи использовались труды ученых и исследователей в области экономики, маркетинга и экологического туризма, как в мире, так и в Республике Казахстан, таких как Ф. Котлер, Я.И. Семилетова, В.И. Вернадский и А.С. Запесоцкий.

Теоретическая основа исследования была основана на работах авторов, принимавших участие в исследованиях в области устойчивого туризма. Среди этих авторов А.П. Дурович, Н.И. Кабушкин, Ш.Г. Каирова, Д.Д. Есимова, Ф.М. Маликова. А также такие исследователи, как Р.Р. Шайкенова, Ю.С. Желтякова и М.В. Березюк.

Изученная литература, написанная вышеупомянутыми авторами, позволила проанализировать, систематизировать и конкретизировать имеющиеся знания об экологическом туризме, кроме того, позволила изучить понятие маркетинга в туризме в целом, а также возможность его применения в экологическом туризме.

Основная часть. Маркетинг - важнейшая составляющая в развитии и продвижении экологического туризма. Более того, он является неотъемлемой частью на современном этапе развития рынка экологического туризма [2].

Маркетинг экотуризма включает в себя целенаправленные действия по созданию и продвижению турпродукта. В таблице 1 представлены основные направления маркетинговой деятельности в сфере экологического туризма.

Таблица 1

Маркетинговая деятельности в экологическом туризме*

№	Маркетинговая деятельность
1	выявление параметров качества и ценового спроса среди потенциальных и имеющихся клиентов
2	создание экологического продукта, а также сопутствующих дополнительных услуг
3	оценка и поддержка необходимого уровня качества туристских услуг
4	формирование решений о необходимом объеме и режиме оказания услуг
5	формирование решений о материально-техническом обеспечении турпродуктов и услуг
6	создание требований и принципов для персонала, который оказывает необходимые услуги в сфере экотуризма
7	установление цен на предоставляемые турпродукты и услуги, обозначение условий и форм оплаты, формирование мер адаптации цен
8	установка мер по продвижению и сбыту экологического продукта и услуг

* Составлена авторами на основе источника [3]

Таким образом, данные таблицы 1, позволяют сделать вывод, что применение маркетинга в экологическом туризме позволяет сформировать отношения между потребителями экологического продукта и продавцами благодаря мерам продвижения, обозначить меры по созданию экопродукта с учетом имеющегося и потенциального спроса, а также покупательских возможностей потребителей, предпринять меры по удовлетворению потребностей экотуристов [4].

В целях развития и продвижения экологического туризма в Казахстане, для начала, необходимо сформировать грамотный рекламный продукт, который должен учитывать имеющиеся ресурсы, этапы формирования и развития турпродукта.

Главным критерием узнаваемости туристской локации является создание единого стандарта обслуживания, то есть формирование отличительного стиля. Фирменный стиль организации подразумевает отличительный товарный знак, собственный цвет, логотип. Эмблемы или логотипы применяются, к примеру, на спецодежде персонала, постельном белье, на предметах продажи, таких

как сувениры, папки, ручки или календари. Кроме этого, нужно учесть визитные карточки, вывески, бланки в характерном стиле организации [5].

Реклама в экологическом туризме должна быть четко ориентирована на определенную целевую группу. А.В. Дроздов в своем издании «Как развивать туризм в национальных парках» представил собственный список целевых рекламных предложений. Данные, описанные в книге Дроздова, систематизированы в таблице 2.

Таблица 2

Рекламные предложения для определенных целевых групп клиентов*

Целевая группа	Рекламные предложения
Турфирмы и турагенты, ориентированные на продажи и получение прибыли	- экологические туры; - экотуризм в абсолютно нетипичные нетуристские регионы; - предложения по непроторенным маршрутам.
Клиенты, легко поддающиеся рекламе	- масса положительных эмоций и впечатлений от индивидуальных туров по экзотическим странам, персональные и познавательные контакты на территории классических экологических маршрутов; - духовные путешествия ответственных туристов;
Туристы, занимающиеся наукой и охраной природы	- туры в нетронутые и малоизмененные природные места в мире, содействие их охране; - предложения с вовлечением туристов в природоохранный процесс; - научно-познавательные туры;
Потребители, уждающиеся в качественном и ценном турпродукте	- путешествия небольших групп из 8-10 человек с гидом-натуралистом; - комфортный тур на собственном транспорте; - отчисление процента от продаж для целей защиты природной среды.

* Составлена авторами на основе источника [6]

Данные, представленные в таблице 2 показывают, что рекламные предложения различны в зависимости от целевой принадлежности туристов.

Реклама и продвижение экотестностей во многом схожа с привычной рекламой и продвижением в турбизнесе. На рисунке 3 отражены основополагающие маркетинговые инструменты эффективного функционирования и продвижения экологических объектов.

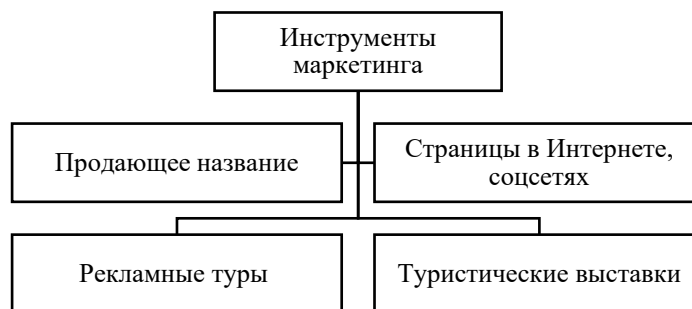


Рисунок 1. Инструменты маркетинга для продвижения объектов экотуризма*

* Составлен авторами на основе источника [7]

Итак, грамотный маркетинг в экологическом туризме способствует социально-экономическому развитию регионов и местностей по всему Казахстану [8]. Необходимость развития в нашей стране обуславливается тем, что во всем мире чувствуется тенденция перехода к устойчивому развитию и зеленой экономике.

Заключение. Маркетинг экотуризма схож с маркетингом любой другой турдеятельности. Но все же имеет свои специфические особенности. Первоочередным является создание собственного уникального экопродукта. Для разработки маркетинговых мероприятий необходимо на базе изученного потенциального и имеющегося спроса разработать собственный экологический продукт, установить адекватную цену, предложить турпродукт целевой группе клиентов, реализовывать качественно обслуживая клиентов.

Грамотный маркетинг даст возможность узнать о казахстанских экообъектах. Благодаря эффективному маркетингу возможно привить населению экотовоспитание и образование.

Полученные средства пойдут на дальнейшее развитие инфраструктуры экотуризма и продвижение местных экообъектов, что в результате привлечет дополнительные средства в госбюджет. Туристы и специалисты, посещающие экоместности, будут служить толчком к улучшению условий экотуризма в регионе, изучению самой местности, также появится возможность выявить существующие проблемы жителей региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Каирова Ш.Г., Есимова Д.Д., Маликова Ф.М. Устойчивый экологический туризм в Казахстане [Электронный ресурс] // Наука и туризм: стратегии взаимодействия. – Барнаул: АлтГУ. – 2018. – №8. – С. 22-28. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ustoychivyy-ekologicheskij-turizm-v-kazahstane?gclid=EAIaIQobChMIgYSb8diK-IV9AWiAx2S3wwkEAMYASAAEgJ-VPD_BwE.
2. Святоха Н.Ю., Филимонова И.Ю., Яковлев И.Г. Экологический туризм как форма рационального рекреационного природопользования [Электронный ресурс] // Вестник Оренбургского государственного университета. – Оренбург. – 2016. – №8 (196). – С. 70-75. – URL: <http://vestnik.osu.ru/doc/1033/article/8983/lang/0>.
3. Запесоцкий А.С. Стратегический маркетинг в туризме. Теория и тактика: учебное пособие [Электронный ресурс]. – СПб: ГУП, 2003. – 352 с. – URL: <https://altairbook.com/go2/2201008.html>.
4. Дедовских Е.Ю., Дроздов А.В., Моралева Н.В. Экотуризм на пути в Россию. Принципы, рекомендации, российский и зарубежный опыт. – Тула: Гриф и К, 2002. – 284 с.
5. Дурович А.П., Кабушкин Н.И., Сергеева Т.М. Организация туризма. – М.: Новое знание, 2019. – 632 с.
6. Дроздов А.В. Как развивать туризм в национальных парках. Рекомендации по выявлению, оценке и продвижению на рынок туристских ресурсов и туристского продукта национальных парков: учебное пособие. – М.: Гардарики, 2008. – 271 с.
7. Семилетова Я.И. Маркетинг в туризме [Электронный ресурс] // Известия Санкт-Петербургского государственного аграрного университета. – СПб. – 2015. – С. 121-125. – URL: <https://vocable.ru/termin/marketing-v-turizme.html>.
8. Вернадский В.И. Начало и вечность жизни: учебное пособие. – М., 1989. – 303 с.

REFERENCES

1. Kairova Sh.G., Esimova D.D., Malikova F.M. Ustojchivyy ekologicheskij turizm v Kazahstane [Sustainable Ecotourism in Kazakhstan] [Elektronny resurs] // Nauka i turizm: strategii vzaimodeistviya. – Barnaul: AltGU. – 2018. – №8. – S. 22-28. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ustoychivyy-ekologicheskij-turizm-v-kazahstane?gclid=EAIaIQobChMIgYSb8diK-IV9AWiAx2S3wwkEAMYASAAEgJ-VPD_BwE [in Russian].
2. Svyatoha N.Yu., Filimonova I.Yu., Yakovlev I.G. Ekologicheskij turizm kak forma racional'nogo rekreacionnogo prirodopol'zovaniya [Ecological tourism as a form of rational recreational nature management] [Elektronny resurs] // Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta. – Orenburg. – 2016. – №8 (196). – S. 70-75. – URL: <http://vestnik.osu.ru/doc/1033/article/8983/lang/0> [in Russian].
3. Zapesotskii A.S. Strategicheskii marketing v turizme. Teoriya i taktika: uchebnoe posobie [Strategic Marketing in Tourism. Theory and Tactics: Textbook] [Elektronny resurs]. – Spb: GUP, 2003. – 352 s. – URL: <https://altairbook.com/go2/2201008.html> [in Russian].
4. Dedovskih E.Yu., Drozdov A.V., Moraleva N.V. Ekoturizm na puti v Rossiyu. Printsipy, rekomendatsii, rossiiskii i zarubejniy opyt [Ecotourism on the way to Russia. Principles, recommendations, Russian and foreign experience]. – Tula: Grif i K, 2002. – 284 s. [in Russian].
5. Durovich A.P., Kabushkin N.I., Sergeeva T.M. Organizatsiya turizma [Tourism organization]. – M.: Novoe znanie, 2019. – 632 s. [in Russian].
6. Drozdov A.V. Kak razvivat turizm v natsionalnyh parkah. Rekomendatsii po vyyavleniyu, otsenke i prodvijeniyu na rynek turistskih resursov i turistskogo produkta natsionalnyh parkov: uchebnoe posobie [How to develop tourism in national parks. Recommendations for identifying, evaluating and promoting tourism resources and tourism products of national parks on the market: a tutorial]. – M.: Gardariki, 2008. – 271 s. [in Russian].

7. Semiletova Ya.I. Marketing v turizme [Marketing in tourism] [Elektronny resurs] // Izvestiya Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta. – Spb. – 2015. – S. 121-125. – URL: <https://vocable.ru/termin/marketing-v-turizme.html> [in Russian].

8. Vernadskij V.I. Nachalo i vechnost jizni: uchebnoe posobie [The Beginning and Eternity of Life: a tutorial]. – M., 1989. – 303 s. [in Russian].

Муратова А.К., Дулатбекова Ж.А., Есенбаева А.Е., Сайлыбаева А.М.

ҚАЗАҚСТАНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТУРИЗМ МАРКЕТИНГІНІҢ ДАМУЫ

Аннотация

Бүгінгі таңда экологиялық туризм туризм индустриясының ең жоғары даму қарқыны бар секторы болып саналады. Дүние жүзіндегі барлық туристік саяхаттардың төрттен бірі – экологиялық туризм. Табиғаты адам қолы тимеген кең байтақ аумағы бар Қазақстан Республикасы экологиялық туризмді дамыту үшін жоғары әлеуетке ие. Ел аумағы өзінің ерекше табиғи ландшафтарымен, таңғажайып экологиялық орындарымен әйгілі, олар тіпті ең талапшыл туристерді де бей-жай қалдырмайды. Қазіргі кезеңде Қазақстанда экологиялық туризмді дамыту қажеттігі туындап отыр, өйткені туризмнің бұл түрін дамыту біздің республикамыздың экономикасының дамуына елеулі үлес қосуға көмектеседі, онда соңғы кездері ерекше назар аударылып келеді. тұрақты даму және қоршаған ортаны қорғау. Экологиялық туризмге деген сұраныс жыл сайын артып келе жатқан біздің еліміз үшін экотуризм маркетингі барған сайын өзекті талапқа айналуда. Әлемдік деңгейде дамыған елдердің көпшілігінің тұрақты дамуға және «жасыл экономикаға» көшуіне байланысты тұтынушылар үшін шынайы ақпарат пен экологиялық өнімді мұқият әзірлеу қажеттілігі туындады. Осылайша, экологиялық туризмде өнімді өндіруге барлық қатысушылардың маркетингтік қызметін ретке келтіру қажет.

Muratova A., Dulatbekova Zh., Yessenbayeva A., Sailybayeva A.

DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL TOURISM MARKETING IN KAZAKHSTAN

Annotation

Today, eco-tourism is considered a sector of the tourism industry with the highest rates of development. A quarter of all tourist trips in the world is eco-tourism. The Republic of Kazakhstan, having a vast territory of pristine untouched nature, has a high potential for the development of ecological tourism. Our country is famous for its unique natural landscapes, stunning ecological sites that cannot leave indifferent even the most demanding tourists. At this stage, there is a need to develop ecological tourism in Kazakhstan, since the development of this type of tourism will help to make a significant contribution to the development of economic situation of our republic, in which, recently, attention has been paid to sustainable development and environmental protection. Eco-tourism marketing is becoming an increasingly urgent requirement for our country, where the demand for eco-tourism is growing every year. At the global level, in connection with the transition of most developed countries to sustainable development, there is a need for truthful information for consumers and careful development of an ecological product. Thus, it is necessary to streamline the marketing activities of all participants in the production of a product in ecological tourism.



Ж.О. Лукпанова*, к.э.н., ассоц. профессор

О.В. Мисник, магистр, ст. преподаватель

Н.М. Алашбаева, магистр, ст. преподаватель

А.А. Муратова, магистрант

Esil University, г. Астана, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: zhanar_or@mail.ru

ВЛИЯНИЕ НАЛОГОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ НА СОЦИАЛЬНОЕ НЕРАВЕНСТВО В КАЗАХСТАНЕ

Статья посвящена исследованию влияния налогового регулирования на социальное неравенство в стране, в том числе анализу уровня доходов населения, вклада налогов с доходов физических лиц в формирование доходной части государственного бюджета Республики Казахстан и оценке налоговой нагрузки.

Авторы отмечают, что структура, размер и источники образования денежных доходов населения отличается, и налоговая составляющая в этих доходах недостаточно справедлива распределена, что требует пересмотра действующей системы налогообложения доходов.

В статье рассмотрены практика и недостатки действующей системы налогообложения доходов физических лиц на основе применения пропорциональной шкалы, наглядно представлены и обоснованы выводы, в соответствии с которыми при применении данной шкалы бедное население продолжает беднеть, а прирост доходов богатого населения продолжает осуществляться более быстрыми темпами.

На основе изучения зарубежного опыта и мировой практики налогообложения доходов физических лиц, авторами приведены аргументы относительно необходимости введения прогрессивной шкалы налогообложения, позволяющей путем снижения налоговой нагрузки обеспечить снижение социального неравенства и восстановить принцип справедливости налогообложения, а также рассмотрены возможности введения налога на роскошь.

Ключевые слова: социальное неравенство, налогообложение, налоговое регулирование, прогрессивная шкала, плоская шкала, доходы населения, расслоение общества.

Кілт сөздер: әлеуметтік теңсіздік, салық салу, салықтық реттеу, прогрессивті шкала, тегіс масштаб, халықтың кірісі, қоғамның стратификациясы.

Keywords: social inequality, taxation, tax regulation, progressive scale, flat scale, income of the population, stratification of society.

JEL classifications: H21, H31, I38

Введение. Преодоление социального неравенства является одной из актуальных и значимых задач во всем мире. Это отражено и в Целях устойчивого развития (ЦУР) ООН, где сокращение неравенства, в частности, уменьшение неравенства возможностей, доходов и богатства, является одним из ключевых направлений.

В Казахстане проблема преодоления социального неравенства стоит также достаточно остро, особенно в последние годы. Высокая степень расслоения общества на богатых и бедных признается на официальном уровне, что подтверждается заявлениями Главы государства, подчеркивающего, что разрыв между богатыми и бедными в РК достиг недопустимого уровня [1], а также данными Всемирного Банка, по оценкам которого уровень бедности в стране может достигать 16% [2].

В мировой практике основными мерами по преодолению социального неравенства являются увеличение расходов на систему социальной поддержки и регулирование неравенства за счет налоговых мер. В тоже время, определенная степень равенства по доходам может быть достигнута при реализации государством грамотной социальной политики, основанной на эффективной и справедливой системе налогообложения [3]. В данном контексте, система налогообложения доходов должна быть построена таким образом, чтобы, во-первых, выполнять свою фискальную функцию, а, во-вторых, способствовать справедливому перераспределению доходов граждан с целью недопущения роста социальной напряженности. В связи с этим, целью нашего исследования является оценка влияния налогового регулирования на социальное неравенство в Казахстане.

В процессе исследования были использованы различные методы. Теоретические – при изучении системы налогообложения доходов населения; экономико-статистические и причинно-

следственные – при проведении анализа и оценки влияния налогового регулирования на уровень социального неравенства; абстрактно-логический – при определении результатов исследования и разработке рекомендаций по преодолению выявленных проблем.

Информационную базу исследования составили труды зарубежных и отечественных исследователей, законодательные и нормативно-правовые акты Республики Казахстан, отчеты Всемирного Банка.

Обзор литературы. Изучению влияния налогообложения на уровень социального неравенства посвящено большое количество научных публикаций отечественных и зарубежных ученых. Так, Костылева Л.В. [4], Тихомиров Р.О. [3], Пугачев А.А. [5] исследуя вопросы налогообложения населения проводят сравнительный анализ плоской и прогрессивной шкалы налогообложения и в качестве инструмента регулирования неравенства в распределении доходов населения рекомендуют внедрение именно прогрессивной шкалы. Такую же точку зрения поддерживают Казначеева Н.Л., Лапов Д.Е. [6], Одинокова Т.Д. [7] рассматривая в своих исследованиях преимущества и недостатки прогрессивного налогообложения и возможности решения с помощью него проблем социального неравенства.

Для казахстанских ученых изучение проблемы преодоления социального неравенства также является достаточно актуальной и значимой темой. Так, авторы Ищук Т.Л., Баймухаметова А.С. [8] являясь сторонниками прогрессивного налогообложения доходов считают, что его введение поможет решить проблемы социального неравенства, резкой дифференциации населения по доходам и расслоения общества. Шымырбек Д.Б., Вечкинзова Е.А. [9] проводят исследование неравенства в Казахстане и предлагают ряд мер, способствующих его снижению, среди которых также рекомендует введение прогрессивной шкалы налогообложения.

Таким образом, внимание к проблеме социального неравенства и к методам его преодоления остается по-прежнему повышенным. Однако, вопрос влияния налогового регулирования на снижение социального неравенства остается дискуссионным и не до конца исследованным.

Основная часть. Регулирование неравенства с помощью налоговых инструментов используются государствами достаточно активно. При этом, если с помощью одной группы инструментов производится пополнение бюджета, то с помощью второй группы производится перераспределение доходов населения с целью поддержки наименее обеспеченных слоев населения через систему социальной поддержки. К числу таких инструментов относятся меры при налогообложении доходов, имущества и потребления.

В целом, можно выделить следующие методы и инструменты налогового регулирования (рисунок 1).

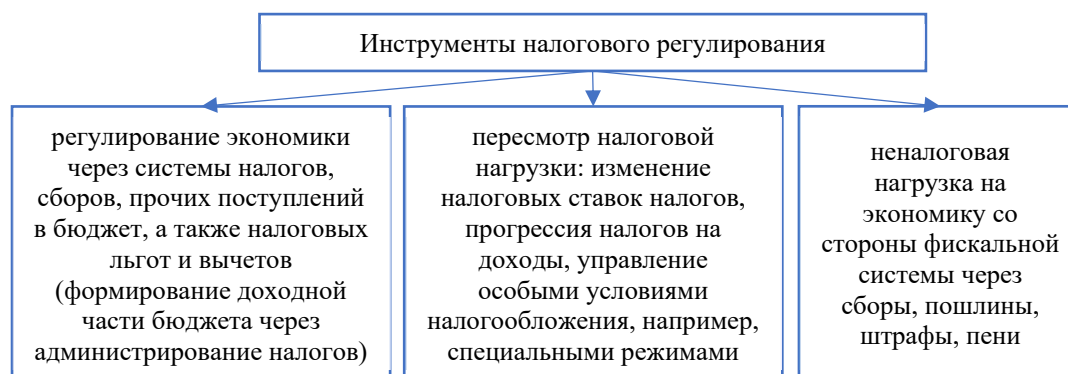


Рисунок 1. Методы и инструменты налогового регулирования*

* Составлен авторами на основе источника [10]

В Казахстане регулирование доходов населения также осуществляется с использованием общепринятых налоговых инструментов, среди которых особое место принадлежит индивидуально подоходному налогу с применением пропорциональной ставки налогообложения в размере 10%. Плательщиками данного налога являются не только наемные работники, но и индивидуальные предприниматели, работающие по общеустановленному или специальному режимам налогообложения. При этом, поступления индивидуального подоходного налога в доходную часть государственного бюджета занимают незначительный удельный вес от 7,5% в 2006

году (прогрессивная шкала налогообложения) до 10,5 % в 2023 году (пропорциональная шкала налогообложения). Данные представлены на рисунке 2.



Рисунок 2. Структурная динамика и анализ поступления ИПН в государственный бюджет Республики Казахстан, %*

* Составлен авторами на основе отчетных данных Комитета государственных доходов Министерства Финансов Республики Казахстан

Как видно из рисунка 2, при переходе с прогрессивной шкалы налогообложения на пропорциональную шкалу, собираемость налогов увеличилась, но доля налога в бюджете страны с 2015 года по 2023 годы значительно не изменилась. В тоже время данные рисунка наглядно демонстрируют, что основная часть поступлений индивидуального подоходного налога сформирована за счет удержаний с заработной платы работающего населения – до 94,6 % в 2021 году. В тоже время в 2023 году данный показатель снизился до 85,2 %. Это обусловлено увеличением налоговых поступлений от индивидуальных предпринимателей до 12,7% в 2023 году. Иными словами, основными плательщиками налога на доходы являются именно физические лица, осуществляющие трудовую деятельность и являющиеся наемными работниками. Об этом свидетельствуют и данные по структуре рынка труда, в соответствии с которыми 70% или 13,9 млн. человек составляет население старше 15 лет, а рабочей силой – 9,6 млн. человек, из которых наемные работники – 72%. Самозанятым в этой структуре принадлежит лишь 23% [11].

Анализ данных среднемесячной заработной платы показывает, что, во-первых, 50% наемных работников получают заработную плату ниже размера медианной заработной платы (в 2023 году – 251 356 тенге), а доход 24% наемных работников находится в интервале, составляющем уровень модальной заработной платы (в 2023 году – 81 377 тенге). Во-вторых, основная налоговая нагрузка ложится на работников, получающих доходы до 350 000 тенге (69% наемных работников), т.е. чуть выше среднемесячного показателя дохода (таблица 1).

Таблица 1

Распределение заработной платы среди наемных работников в 2023 году*

Размер среднемесячной заработной платы	Доля наемных работников
1	2
От 0 до 150 000 тенге	24 %
От 150 001 до 250 000 тенге	26%
От 250 001 до 350 000 тенге	19%
От 350 001 до 500 000 тенге	17%

1	2
От 500 001 тенге до 1 000 000 тенге	11%
1 000 001 - выше	2%

* Составлена авторами на основе источника [11]

На сегодня 3 926 204 человек работают в Казахстане, это всего лишь 19,6% от общего населения Казахстана. Средняя заработная плата за 2023 год в Казахстане составляет 351 011 тенге. По итогам 2022 года средняя заработная плата по Республике Казахстан составила 309 697 тенге, что на 23,7% больше, чем в 2021 году, в реальном выражении заработная плата увеличилась на 7,6%. Медианная заработная плата в Республике Казахстан за 2023 год составила 251 356 тенге, в 2022 году составила 204 149 тенге. В номинальном выражении выросла к 2021 году на 23,1%, в реальном увеличилась на 8,7%.

Если рассматривать уровень доходов, то количество работников, получающих среднемесячную заработную плату до 70 000 тенге, составляет 1,5%, 22,8% работающих получают зарплату от 70 001 до 150 000 тенге, 36,2% работников зарабатывают от 150 001 до 300 000 тенге и 39,6% от всего работающего населения получают зарплату выше 300 001 тенге в месяц [12,13].

Уровень доходов самозанятого населения значительно ниже доходов наемных работников. При этом около половины самозанятого населения получают доход, не превышающий 100 000 тенге. Более того, доходы 79% самозанятого населения не превышают показатель среднемесячной заработной платы, а у около 48% населения доход сложился ниже модального уровня (таблица 2). При этом, как видно из структуры, на эту категорию физических лиц также ложится основная часть уплаты налогов.

Таблица 2

Распределение заработной платы среди самозанятых в 2023 году*

Размер среднемесячной заработной платы	Доля наемных работников
От 0 до 60 000 тенге	16 %
От 60 001 до 100 000 тенге	32 %
От 100 001 до 150 000 тенге	19%
От 150 001 до 200 000 тенге	12%
От 200 001 тенге до 300 000 тенге	17%
300 001 - выше	4%

* Составлена авторами на основе источника [11]

Следует также отметить, что несмотря на ежегодный рост средней заработной платы (с 162 673 тенге в 2018 году до 351 011 тенге 2023 году) зависимость населения от социальных трансфертов продолжает расти (рисунок 3).

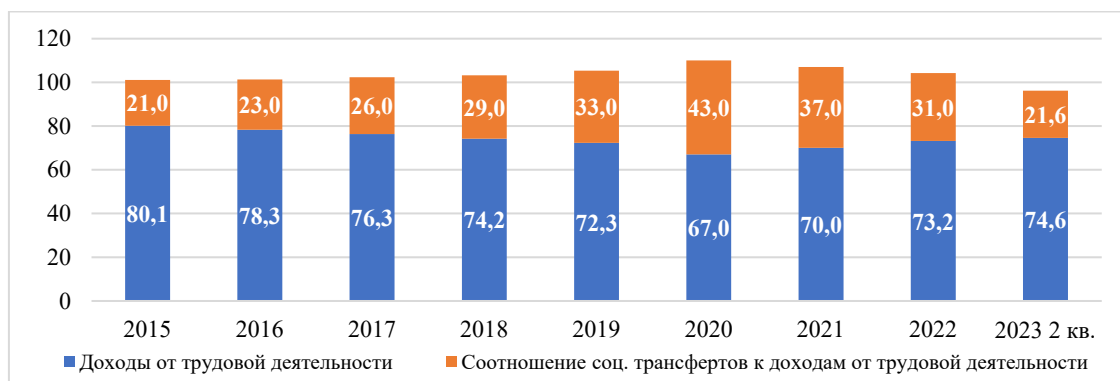


Рисунок 3. Структура денежных доходов за 2015 -2023 годы, %*

* Составлен авторами на основе источника [12,14]

Так, в структуре денежных доходов населения доля доходов от трудовой деятельности в 2022 году составляет 73,2%, во втором квартале 2023 году этот показатель составил 74,6%, однако, этот уровень значительно ниже показателя 2015 года – 80,1%. Такая тенденция оказала прямое влияние на уровень социальных трансфертов, доля которых в 2022 году достигла показателя 31%, во втором

квартале 2023 года – 21,6%. Иными словами, процесс снижения доходов населения, необходимых для обеспечения достаточного уровня жизни продолжает усиливаться.

Как уже отметили ранее, налоги являются основным инструментом регулирования доходов граждан, поскольку через систему налогообложения можно отследить налоговую нагрузку и отрегулировать какие-то моменты. Все граждане в Казахстане отдают 10% на уплату ИПН и 10% составляют пенсионные отчисления, то есть ставка пенсионных отчислений и ИПН одинаковы. Практика использования накопленных пенсионных отчислений показала всем гражданам Казахстана какая сумма у них накопилась за период работы. Многие использовали эти средства на улучшение жилищных условий и на лечение. Теперь каждый казахстанец представляет какую сумму он отдает в виде подоходного налога. И возникает вопрос получает ли работающий гражданин хотя бы косвенно от государства какие-либо услуги, льготы или социальный пакет на эту сумму. Как известно, социальный пакет от государства получают только малоимущие или не работающие лица.

Одной из причин такого положения является действующий механизм исчисления индивидуального подоходного налога, который не учитывает дифференциацию получаемых доходов по размеру, т.е. вклад налогоплательщика, получающего высокие доходы, остается примерно таким же как вклад налогоплательщика с небольшими доходами. Более того, при пропорциональной процентной ставке нарушается принцип справедливости, именно при налогообложении доходов граждан особенно когда доходы разные (рисунок 4).



Рисунок 4. Сравнительный анализ налогообложения доходов населения*

* Составлен авторами

Так, к примеру, лицо, которое получает небольшую зарплату, после уплаты налогов тратит ее только на питание, а человек с высокими доходами еще больше обогащается, так как он не сильно ощутил нагрузку и у него еще осталось достаточно средств на развлечение, он продолжает делать накопление, инвестиции и богатеть. Иными словами, люди с низкими доходами еще больше беднеют, так как нагрузка пропорционально отразилась на их доходах. Такая тенденция наглядно подтверждает, что прирост доходов населения с низкими доходами происходит более низкими темпами, бедное население продолжает беднеть, а прирост населения с более высокими доходами осуществляется более быстрыми темпами, усиливая процессы разрыва в уровне доходов между населением. Поэтому для сглаживания социального неравенства государство должно использовать справедливые методы и принципы регулирования доходов.

Так же при определении налогооблагаемого дохода, вычет из дохода работника или так называемый необлагаемый минимум составляет на сегодня 14 МРП, это 51 688 тенге, тогда как в России планируется, что доход до 30 тысяч рублей (около 150 тысяч тенге) не будет облагаться подоходным налогом вообще. При этом у нас нет абсолютно никаких вычетов на иждивенцев, а в основном это несовершеннолетние дети и на них потребительская корзина на сегодня в Казахстане составляет 53 054 тенге [15]. Получается мы с родителей этих детей взимаем сначала налог, а потом если останется, то они могут что-то потреблять, отсюда и низкая социальная обеспеченность многих семей. На наш взгляд, это неправильный подход, так как даже при определении платежеспособности клиента в банке на расходы относят минимальную потребительскую корзину на самого заемщика и на каждого члена семьи, находящегося на иждивении заемщика.

В связи с этим, по мнению многих экономистов, именно прогрессивная шкала является одной из мер, позволяющей устранить такую несправедливость, а также снизить налоговую нагрузку для населения с низким уровнем доходов. Практика и проведенный анализ показали, что плоская шкала налогообложения выгодна богатым, нежели бедным, поскольку платить 10% для них выгоднее чем 20 или 30 % при прогрессивных ставках. И самой основной проблемой при введении прогрессивной шкалы является сокрытие богатыми своих доходов, поэтому следует продумать механизм декларирования и усилить систему налогового контроля за сокрытие доходов и за обход налогов.

Необходимость введения справедливого подхода к системе налогообложения для снижения социального неравенства объясняется и тем, что структура доходов различных групп населения отличается. Поэтому надо рассматривать источники образования таких доходов и механизм их налогообложения. Так доходы состоятельных людей складываются из разных источников и от разных видов собственности, это могут быть дивиденды, инвестиционный доход, банковские проценты, арендная плата и др. Ставка подоходного налога единая для всех видов доходов. Плюс еще с заработной платы удерживаются все социальные отчисления, поэтому налоговая нагрузка простого работника еще больше увеличивается. В этой связи доходы от трудовой деятельности находятся в проигрыше нежели пассивные доходы богатого населения.

Также для нивелирования социального неравенства во многих странах четко работает система налогообложения предметов роскоши. Как известно, уже стало нормой иметь дорогой автомобиль, собственную яхту и даже самолет, и поскольку у нас до сегодняшнего дня отсутствовала система декларирования источников появления такого дорогого имущества, то следует хотя бы ввести налогообложение таких предметов роскоши. В зарубежных странах по-разному его называют: налог на богатство, налог на сверхдоходы, налог на роскошь, налог на состояние, механизм исчисления и ставки также везде отличаются. Поэтому следует изучить мировой опыт и рассмотреть возможность налогообложения дорогого имущества. Такой налог коснется только очень состоятельных граждан, и никак не отразится на гражданах со средним и даже выше среднего уровня достатком.

Заключение. Результаты данного исследования показывают, что поступления индивидуального подоходного налога в налоговых доходах бюджета составляют незначительный удельный вес и достигают в среднем около 10%. При этом основным источником поступлений налога является доход работающего населения, на долю которого приходится около 90% от общей суммы индивидуального подоходного налога. Кроме этого, следует отметить, что значительная часть налоговой нагрузки ложится именно на доходы плательщиков (69% наемных работников), получающих средний уровень доходов (до 350 000 тенге), а также на доходы самозанятого населения (79%) с уровнем до 150 000 тенге.

Проведенное исследование показало, действующая система налогообложения доходов физических лиц требует пересмотра подходов к механизму исчисления индивидуального подоходного налога, составу и структуре налоговых вычетов. Применяемый в настоящее время механизм исчисления налога, несмотря на ежегодный рост заработной платы, не позволяет увеличивать состоятельность казахстанцев, получающих средний доход, не говоря уже о лицах, получающих минимальную заработную плату, которые тратят заработанный доход только на потребление.

В связи с этим, на наш взгляд, одним из инструментов нивелирования социального неравенства и снижения налоговой нагрузки на население с незначительным размером доходов, должно стать введение прогрессивной шкалы налогообложения, которая путем дифференциации ставок налога позволяет восстановить социальную справедливость, когда богатые за созданные государством условия к получению доходов, должны платить больше, а бедные – меньше.

В свою очередь, снижение налоговой нагрузки на население со средними доходами, а сейчас это 50% наемных работников и 79% самозанятого населения, позволит увеличить их доходы и повысить благосостояние.

Статья подготовлена в рамках научного проекта AP19678553 «Налоговые инструменты нивелирования социального неравенства в Республике Казахстан» по грантовому финансированию по научным и (или) научно-техническим проектам на 2023-2025 годы Комитета науки МНВО Республики Казахстан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Курманбеков А., Кабжалялова М., Калдаров С., Оспанова А. Экономическое неравенство населения в Казахстане [Электронный ресурс]. – Аналитический центр Halyk Finance. – URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/Halyk_Finance_-_Otchet_po_neravenstvu.pdf.
2. World Bank: Poverty & Equity Brief: Kazakhstan [Electronic resource]. – URL: https://databankfiles.worldbank.org/public/ddpext_download/poverty/987B9C90-CB9F-4D93-AE8C-750588BF00QA/current/Global_POVEQ_KAZ.pdf.
3. Тихомиров Р.О. Прогрессивное налогообложение как инструмент регулирования неравенства в распределении доходов // Весті БДПУ. – 2019. – № 1. – С. 85-92.
4. Костылева Л.В. Неравенство населения России: тенденции, факторы, регулирование: монография / под рук. д.э.н., проф. В.А. Ильина. – Вологда: Институт социально-экономического развития территорий РАН, 2011. – 223 с.
5. Пугачев А.А. Налоговые инструменты в системе факторов воздействия государства на неравенство [Электронный ресурс] // Налоги и налогообложение. – 2022. – № 3. – URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=37827.
6. Казначеева Н.Л., Лапов Д.Е. Прогрессивная шкала налога на доходы физических лиц: преимущества и недостатки // Вестник Финансового университета. – 2015. – №1. – С. 54-63.
7. Одинокова Т.Д. Прогрессивное налогообложение доходов как возможность решения проблемы социального неравенства граждан России // Известия УрГЭУ. – 2015. – №1 (57). – С. 15-23.
8. Ищук Т.Л., Баймухаметова А.С. Налогообложение физических лиц в современной налоговой системе (на примере России и Республики Казахстан): монография. – Караганда: Изд-во КарГУ, 2019. – 235 с.
9. Шымырбек Д.Б., Вечкинзова Е.А. Неравенство в Казахстане и способы его снижения // Друкерровский вестник. – 2020. – №3. – С. 224-238.
10. Майбурова И.А. Налоговая политика и цели устойчивого развития. Мировой опыт сопряжения: монография для магистрантов, обучающихся по программам направлений «Экономика», «Государственный аудит» и «Финансы и кредит». – М.: ЮНИТИ-ДАНА. – 2023. – 255 с.
11. Курманбеков А., Кабжалялова М., Калдаров С., Оспанова А. Рынок труда Казахстана 2023: низкая производительность, скрытая безработица, региональный дисбаланс [Электронный ресурс]. – Аналитический центр Halyk Finance. – URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_labor.pdf.
12. Бюро Национальной статистики РК Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/>.
13. Обнародованы данные о зарплатах казахстанцев [Электронный ресурс]. – URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/obnarodovanyi-dannyie-o-zarplatah-kazahstantsev-514783/.
14. Заключение к отчету Правительства Республики Казахстан об исполнении республиканского бюджета за 2022 год [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep?lang=ru>.
15. В Казахстане изменился прожиточный минимум [Электронный ресурс]. – URL: <https://lsm.kz/prozhitochnyj-minimum-v-oktyabre-2023>.

REFERENCES

1. Kurmanbekov A., Kabzhalyalova M., Kaldarov S., Ospanova A. Ekonomicheskoe neravenstvo naseleniya v Kazahstane [Economic inequality of the population in Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – Analiticheskij centr Halyk Finance. – URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/Halyk_Finance_-_Otchet_po_neravenstvu.pdf [in Russian].

2. World Bank: Poverty & Equity Brief: Kazakhstan [Electronic resource]. – URL: https://databankfiles.worldbank.org/public/ddpext_download/poverty/987B9C90-CB9F-4D93-AE8C-750588BF00QA/current/Global_POVEQ_KAZ.pdf.
3. Tihomirov R.O. Progressivnoe nalogooblozhenie kak instrument regulirovaniya neravenstva v raspredelenii dohodov [Progressive taxation as a tool for regulating inequality in income distribution] // Vesci BDPU. – 2019. – № 1. – S. 85-92 [in Russian].
4. Kostyleva L.V. Neravenstvo naselenija Rossii: tendencii, faktory, regulirovanie: monografija [Population inequality in Russia: trends, factors, regulation: monograph] / pod ruk. d.je.n., prof. V.A. Il'ina. – Vologda: Institut social'no-jekonomicheskogo razvitiya territorij RAN, 2011. – 223 s. [in Russian].
5. Pugachev A.A. Nalogovye instrumenty v sisteme faktorov vozdejstviya gosudarstva na neravenstvo [Tax instruments in the system of factors of state impact on inequality] [Elektronny resurs] // Nalogi i nalogooblozhenie. – 2022. – № 3. – URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=37827 [in Russian].
6. Kaznacheeva N.L., Lapov D.E. Progressivnaja shkala naloga na dohody fizicheskikh lic: preimushhestva i nedostatki [Progressive personal income tax scale: advantages and disadvantages] // Vestnik Finansovogo universiteta. – 2015. – №1. – S. 54-63 [in Russian].
7. Odinkova T.D. Progressivnoe nalogooblozhenie dohodov kak vozmozhnost' reshenija problemy social'nogo neravenstva grazhdan Rossii [Progressive income taxation as an opportunity to solve the problem of social inequality of Russian citizens] // Izvestija UrGJeU. – 2015. – №1 (57). – S. 15-23 [in Russian].
8. Ishhuk T.L., Bajmuhametova A.S. Nalogooblozhenie fizicheskikh lic v sovremennoj nalogovoj sisteme (na primere Rossii i Respubliki Kazahstan): monografija [Taxation of individuals in the modern tax system (on the example of Russia and the Republic of Kazakhstan): a monograph]. – Karaganda: Izd-vo KarGU, 2019. – 235 s. [in Russian].
9. Shymyrbek D.B., Vechkinzova E.A. Neravenstvo v Kazahstane i sposoby ego snizhenija [Inequality in Kazakhstan and ways to reduce it] // Drukerovskij vestnik. – 2020. – №3. – S. 224-238 [in Russian].
10. Majburowa I.A. Nalogovaya politika i celi ustojchivogo razvitiya. Mirovoj opyt sopryazheniya: monografiya dlya magistrantov, obuchayushchihsya po programmam napravlenij «Ekonomika», «Gosudarstvennyj audit» i «Finansy i kredit» [Tax policy and sustainable development goals. World experience of interfacing: a monograph for master's students studying in the programs of the directions «Economics», «Government Audit» and «Finance and Credit»]. – M.: YUNITI-DANA. – 2023. – 255 s. [in Russian].
11. Kurmanbekov A., Kabzhalyalova M., Kaldarov S., Ospanova A. Rynok truda Kazahstana 2023: nizkaya proizvoditel'nost', skrytaya bezrabortica, regional'nyj disbalans [Kazakhstan labor market 2023: low productivity, hidden unemployment, regional imbalance] [Elektronny resurs] / Analiticheskij centr Halyk Finance. – URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_labor.pdf [in Russian].
12. Byuro Natsionalnoi statistiki RK Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/> [in Russian].
13. Obnarodovany dannye o zarplatah kazahstancsev [Data on salaries of Kazakhstanis published] [Elektronny resurs]. – URL: https://tengrinews.kz/kazahstan_news/obnarodovanyi-dannye-o-zarplatah-kazahstantsev-514783/ [in Russian].
14. Zaklyuchenie k otchetu Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ob ispolnenii respublikanskogo byudzheta za 2022 god [Conclusion to the report of the Government of the Republic of Kazakhstan on the execution of the republican budget for 2022] [Elektronny resurs]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep?lang=ru> [in Russian].
15. V Kazahstane izmenilsya prozhitochnyj minimum [The cost of living has changed in Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <https://lsm.kz/prozhitochnyj-minimum-v-oktyabre-2023> [in Russian].

Лұқпанова Ж.О., Мисник О.В., Алашбаева Н.М., Мұратова А.А.

САЛЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ТЕҢСІЗДІККЕ ӘСЕРІ

Аңдатпа

Мақала салықтық реттеудің елдегі әлеуметтік теңсіздікке әсерін зерттеуге, оның ішінде халықтың табыс деңгейін талдауға, жеке тұлғалардың кірістерінен салықтардың Қазақстан Республикасы Мемлекеттік бюджетінің кіріс бөлігін қалыптастыруға қосқан үлесіне және салық жүктемесін бағалауға арналған.

Авторлар халықтың ақшалай кірістерінің құрылымы, мөлшері және білім беру көздері әртүрлі және бұл кірістің салықтық құрамдас бөлігі жеткілікті түрде әділ бөлінбегенін, бұл қазіргі табыс салығы жүйесін қайта қарауды талап ететінін атап өтеді.

Мақалада сондай-ақ пропорционалды шкаланы қолдану негізінде жеке тұлғалардың кірістеріне салық салудың қолданыстағы жүйесінің тәжірибесі мен кемшіліктері қарастырылған, осы шкаланы қолдану кезінде кедей халықтың кедейленуін жалғастыратын және бай халықтың табысының өсуі жылдам қарқынмен жүзеге асырыла беретін тұжырымдар нақты ұсынылған және негізделген.

Шетелдік тәжірибені және жеке табысқа салық салудың әлемдік тәжірибесін зерделеу негізінде авторлар салық жүктемесін азайту арқылы әлеуметтік теңсіздікті азайтуға және әділеттілік принципін қалпына келтіруге мүмкіндік беретін прогрессивті салық шкаласын енгізу қажеттілігі туралы дәлелдер келтірді. салық салуда, сондай-ақ сәндік салықты енгізу мүмкіндігін қарастырды.

Lukpanova Zh., Misnik O., Alashbayeva N., Muratova A.

THE IMPACT OF TAX REGULATION ON SOCIAL INEQUALITY IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article is devoted to the study of the impact of tax regulation on social inequality in the country, including the analysis of the level of income of the population, the contribution of taxes on personal income to the formation of the revenue part of the state budget of the Republic of Kazakhstan and the assessment of the tax burden.

The authors note that the structure, size and sources of education of the population's cash income are different, and the tax component of this income is not distributed fairly enough, which requires a revision of the current income tax system.

The article examines the practice and shortcomings of the current system of taxation of personal income based on the use of a proportional scale, clearly presents and substantiates the conclusions according to which, when applying this scale, the poor population continues to become poorer, and the income of the rich population continues to grow at a faster pace.

Based on the study of foreign experience and global practice of taxation of personal income, the authors presented arguments regarding the need to introduce a progressive taxation scale, which would allow, by reducing the tax burden, to reduce social inequality and restore the principle of fairness in taxation, and also considered the possibility of introducing a luxury tax.



DOI 10.52260/2304-7216.2024.2(55).25
 ЭОЖ 331.5.024.5
 FTAMP 06.77.61

Г.Ж. Қамбай*, PhD докторанты¹
 Г.Б. Саханова, PhD, қауымд. профессор²
 З.Қ. Сабырова, оқытушы³
 М.Т. Сырлыбаева, э.ғ.м., аға оқытушы⁴
 Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық
 университеті, Алматы қ., Қазақстан¹
 Алматы технологиялық университеті,
 Алматы қ., Қазақстан²
 «ҚазНұр» гуманитарлық колледжі,
 Алматы қ., Қазақстан³
 Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық
 университеті, Алматы қ., Қазақстан⁴
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: kambai_gulim@mail.ru

ҰЙЫМНЫҢ КАДРЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада ұйымның кадрлық әлеуетін қалыптастыру мен жетілдірудің бағыттары қаралды. Ұйымның кадрлық әлеуетін дамыту қызметкерлердің бәсекеқабілеттіліктерін арттыруға жан-жақты көзделеді. Әрбір компанияның жұмыс істеуі мен тұрақтылығы ұйым ішіндегі кадрлардың қажеттілігі айқындалды.

Экономикалық дамудың және әлемдегі жағдайларға байланысты өзгерістер негізінде кадр мәселелеріне көп көңіл бөлінуі керек. Бүгінгі таңда кадрлар кәсіпорынның пайда табуының маңызды факторы болып табылады. Персоналды даярлау сапасы, сондай-ақ кәсіпорындардың кадрлық саясатының элементтері ретінде әрдайым тиісті көрініс таба бермейтін кәсіпорындарда кадрлық әлеуетті дамыту бойынша жұмыс үлкен рөл атқарады.

Кадрлық әлеуетті қалыптастыру және дамыту жөніндегі жұмыс жаңа деңгейге өтіп, меншіктің барлық нысандары мен экономика салаларындағы кәсіпорындардың кадрлық саясатының міндетті элементіне айналуы тиіс, бұл жекелеген кәсіпорынның да, тұтастай алғанда бүкіл саланың жұмысын едәуір жақсартуға мүмкіндік береді. Бұл уақыт өте келе бүкіл елдің экономикалық даму деңгейіне әсер етеді, өйткені адами ресурстар ең маңызды капитал салымы болып табылады. Кадрлық әлеуетті дамыту кез-келген заманауи кәсіпорынның, оның қызметінің түрі мен сипаттамаларына қарамастан, кадр саясатының ажырамас бөлігі ретінде қарастырылды.

Ұйымның кадрлық әлеуетін қалыптастыруда тиісті дайындықты, практикалық дағдыларды игеруді және оларды белгілі бір жағдайларда нақты мақсатты пайдалануды алатын дағдыларды, білім мен дағдыларды игерудің және пайдаланудың күрделі және ұзақ процесі айқындалды.

Зерттеу әдістері ретінде: авторлық іздену ретінде теориялық негіздемеу, құрылымдық талдау, салыстыру, экономиканың басым саласы ретіндегі ұйымның кадрлық әлеуетін жетілдіру басымдықтарының дамуына әсер ететін факторлар негізделді.

Кілт сөздер: кадрлық әлеует, кадрлық жоспарлау, кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі, персоналдың кәсіби дамуы, қызметтің тиімділігі, адами капитал, еңбек нарығы.

Ключевые слова: кадровый потенциал, кадровое планирование, конкурентоспособность предприятия, профессиональное развитие персонала, эффективность деятельности, человеческий капитал, рынок труда.

Keywords: personnel potential, personnel planning, competitiveness of the enterprise, professional development of personnel, efficiency of activity, human capital, labor market.

JEL classification: J 40, J 49

Кіріспе Зерттеу тақырыбының өзектілігі – кадрлар мәселесі кез-келген ұйымның басқару қызметінің маңызды бөлігі болып табылады. Нарықтық экономика жағдайында ұйымның кадрлық әлеуеті ұйымның бәсекеге қабілеттілік деңгейін, сондай-ақ ұйымның белгілі бір нарық сегментінде болуының экономикалық, ұзақ мерзімді перспективасын қалыптастырады. Кәсіпорынның тиімділігі, ең алдымен, жабдықтың өнімділігімен емес, оның қызметкерлерінің қызметімен анықталады. Ұйымның кадрлық әлеуеті – кәсіпорынның нарықта өз орнын беделді басқаруда шешуші рөл атқаруы керек.

Кадрлық әлеует – персоналдың саны, құрамы мен құрылымы, кадрлардың физикалық және психологиялық мүмкіндіктері, зияткерлік және шығармашылық қабілеттері, олардың кәсіби білімі мен

біліктілік дағдылары, коммуникативтілігі мен ынтымақтастық қабілеті, еңбекке қатынасы және басқа да сипаттамаларын қамтитын персоналдың сапалық және сандық сипаттамаларының жиынтығы [1].

Кәсіпорынды кадрлық қамтамасыз ету белгілі бір адамдар тобын дәл уақытта және дұрыс жерде жұмыс істеуіне кепілдік береді. Ол сондай-ақ оң ұйымдастыруды қамтамасыз ету үшін қызметкерлерді іздеуге сәйкес келетін жұмыс сипатын анықтауды қамтиды. Басқаша айтқанда, жұмысқа қабылдау функциясы ұйымға ең қолайлы қол жетімді пулды тандауды қамтиды. Ұйымның кадрлық әлеуеті шаруашылық жүргізуші субъектінің тұрақты қызметкерлерінің қабілеттері мен мүмкіндіктерінің жалпылама сипаттамасының қабілеттілігі. Кадрлық әлеуеттің анықтамасының айрықша ерекшелігі ұйым қызметінің нәтижелерін көрсету кезіндегі тиімділіктің қасиетін негіздеу. Бұл жердегі экономикалық аспект, өз кезегінде, тиімділікті және қызметкердің барлық қасиеттеріне сәйкес көзқарасты білдіреді.

Ұйымның кадрлық әлеуетін дамытуда адами капиталды тиімді пайдаланудың өздік ерекшеліктері бар. Олар кез келген тәуекелдерге, соның ішінде өндірістік, қаржылық орын алатын кадрлық тәуекелдермен мен қауіп-қатерлерге әкелуі мүмкін. Адами капиталды қалыптастыру процесін мемлекет ұлттық деңгейдегі инвестор, фирма жергілікті инвестор сияқты тараптардың инвестициялық мінез-құлқымен анықтауға болады [2].

Ұйымның кадрлық әлеуетіне талдау жүргізудің негізгі мақсаты - ұйымның еңбек қызметін жүзеге асыру үшін қажетті кадрлармен қамтамасыз етілуін анықтау және талдау болып табылады:

- ұйымның кадрлық әлеуетін қалыптастыру бойынша ғылыми еңбектерге шолу;
- ұйымның негізгі кадр саясатын құрастыру құрылымдарын талдау және ұсыныстар анықтау.

Ұйымның кадрлық әлеуетін зерттеу және оны одан әрі дамыту мүмкіндіктерін анықтау мақаланың міндеті болып табылады.

Әдебиеттік шолу. Еңбек нарығының даму кезеңдерін ізденуде теориялық пен тәжірибиелік аспектілерін зерделеу, отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріндегі баяндалған басымдықтары мен жетілдіруді негіздеу. А. Ильин өзінің ғылыми еңбектерінде «персонал», «кадрлар» және кадрлық әлеует ұғымдарын кәсіпорын мақсаттарына жетудегі қызметкерлердің максималды мүмкіндіктерін пайдаланудағы интегралды сипаттамасын ұсынумен түсіндіреді [3].

А.Аксенова «кадрлық әлеует» - жеке тұлғаның алдына мақсат бекіту және бағалау жүйесі, кадр әлеуетінің ерекшеліктерін мониторингтеу арқылы өзара іс-қимыл жасайтын кадрлар қозғалысының белгілі бір процесін түсіндіреді [4], ұйымның персоналын дамыту - персоналды стратегиялық басқарудың маңызды элементі болып табылады [5]. Ұйымның персонал құрылымы бұл қандай да бір негізде біріктірілген және статистикалық және аналитикалық құрылым ретінде қарастырылатын жұмысшылардың жеке топтарының жиынтығы [6].

Кәсіпорындардың еңбек ресурстарын тиімді басқару, оларды бағалау және жаһандық өзгерістер жағдайында дамыту жаңа еңбек құралдарын, технологияларды және өндірісті ұйымдастырудың неғұрлым ұтымды нысандарын енгізу арқылы экстенсивті факторлар (еңбек әлеуеті санының өсуі) есебінен де, қарқынды факторлар (еңбек өнімділігінің өсуі) есебінен де кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге бағытталған [7].

Негізгі бөлім. Ұйымның кадрлық әлеуетін қалыптастыру - күрделі жүйе және ондағы бірқатар ішкі процестерді негіздеу, олардың сәттілікті тұрақтылығы қолайлы еңбек ұжымының қалыптасуына әкеледі [8]. Ұйымның қызметкерлерінің тиімділігін арттыруда келесі бағыттар қарастырылған:

- қызметкерлердің еңбек нормасын жоспарлау, кәсіпорынның менеджмент стратегиясын негізге ала отырып, кадрлардың сапалық және сандық қажеттілікті айқындау;
- қызметкерлерді іздестіру мен іріктеуде ұйымның персоналды ынталандырудағы бағыттарын іске асыру;
- жаңа қызметкерлерді ұйым мен еңбек ұжымына бейімдеу жұмысын жаңарту;
- қызметкерлердің біліктіліктілігін арттыруда жаңа оқыту әдістерін пайдалануда жоғары білікті, нарықта беделді ұйымдармен қарым-қатынасты нығайту;
- мотивация жүйесі еңбекті ынталандыру саясатын және барлық қажетті талаптарға жауап беретін кандидаттарды тартуға бағытталған ынталандырулар жиынтығын әзірлеуге мүмкіндік береді, сондай-ақ қазірдің өзінде жалданған қызметкерлерді ұстап қалуға ықпал етеді.

Ұйымдардың персоналын қалыптастыру мен дамытудың заманауи ұйымдастырушылық тетіктері, ең алдымен, білімді жинақтау мен өзектендіруді ынталандыруға бағытталған. Бұл еңбек өнімділігі тек біліммен ғана емес, сонымен бірге тиісті қабілеттермен қамтамасыз етілетін технологиялық тұрғыдан қолданылатын біліммен байланысты екендігіне қайшы келеді және

«даму» ұғымының мазмұнына қазіргі күйден неғұрлым күрделі және жетілдірілген күйге сапалы көшу ретінде қайшы келеді [9].

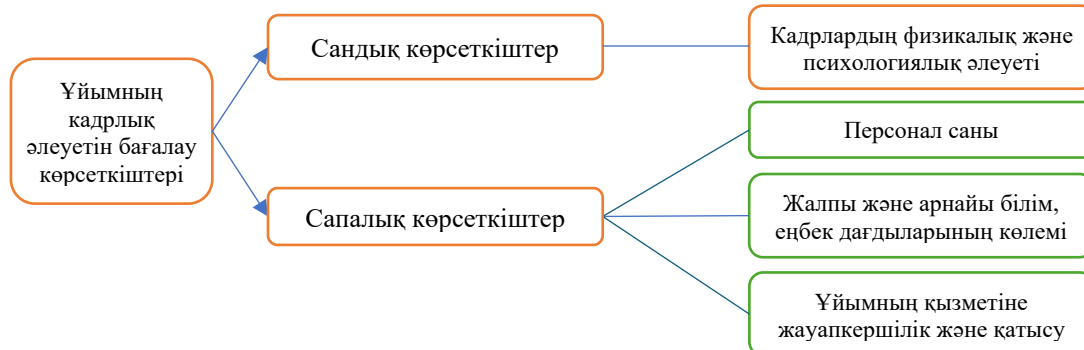
Ұйымның кадрлық әлеуетін дамытуда менеджмент функцияларын кешенді пайдалануды да қамтиды. Осы функцияны іске асыру барысында кәсіпорын мүмкіндіктерін толық пайдалана білуге, қызмет әлеуетін басқаруға, қызметкерлердің басымдықтарын толық ашуда пайдаланған абзал.

Кадрлық жұмыс, ұйымның персоналды басқару практикасы үшін персоналды кәсіби дамыту өз алдына мақсат болмауы керек. Басқару құралы белгілі бір лауазымға, лауазымдар тобына, тұтастай ұйымға талап етілетін стратегиясымен тығыз байланысты болуы керек.

Кадрлық әлеуетті дамыту басымдықтарын айқындау үшін, қызметкерлердің кәсіби мен лауазымдарын көтерілу мүмкіндіктерін бағалау тиімділігінің нәтижесі ұйымның беделін арттыруға, қаржылай тәуелсіздікке әкеледі. Әрине, ол үшін әр ұйым кадрлардың ішкі саясатына байланысты қызмет атқаруы керек.

Қызметкердің еңбек әлеуетін саралау ұйым ішіндегі жоспарланған өзгерістерге сәйкес немесе кадрлық талаптардың өзгеру болжамдары негізінде жүргізілуі керек. Ұйымның кадрлық әлеуетін талдау кәсіби қызметті ынталандырумен, қызметкерлердің іскерлік мансабын жоспарлаумен, кадрлық резервпен жұмыс істеумен, кадрларды іріктеумен, қайта даярлаумен және біліктілікті арттырумен тікелей байланысты [8].

Ұйымның кадрлық әлеуетіне талдау жүргізудің негізгі мақсаты – қажетті кадрлармен қамтамасыз етілуін анықтау және бағалау. Ол үшін кадр құрамының сандық және сапалық сипаттамалары өлшенеді. Ұйымның кадрлық әлеуетін зерттеудің тәжірибелі әдісі кадрлық жұмысқа әсер етуі мүмкін барлық көрсеткіштерді ситуациялық талдауды қамтиды. Алынған деректерді ескере отырып, әр қызметкердің жұмыс процесіне әсер ететін барлық тараптар түзетіледі. Кадрлық талдау тәжірибесінде ұйымның кадрлық әлеуетінің сандық және сапалық сипаттамалары бағаланады (1-сурет). Ұйым қызметінің барлық уақытында әртүрлі сыртқы және ішкі (басқару шешімдері, басқару стилі және т.б.) факторлардың әсерінен кадрлық әлеуеттің сандық және сапалық көрсеткіштері үнемі өзгеріп отырады.



1-сурет. Ұйымның кадрлық әлеуетін бағалауға арналған көрсеткіштері*

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Сандық көрсеткіштер ұйым қызметкерлерінің еңбек нәтижелерінің сандық көрсеткіштерін, еңбек норманың көлемі мен уақыты зерттеу үшін қолданылады. Олар алдын-ала анықталған қатаң талданатын айнымалыларды және олардың сандық өлшемдерін зерттеуге бағытталған. Көрсеткіштер ретінде өндірілген және сатылған өнімнің көлемін, оның сапасын, еңбек өнімділігін, өнімнің өзіндік құнындағы еңбекке ақы төлеудің үлес салмағын, еңбек тиімділігінің көрсеткіштерін пайдалануға болады.

Ұымның кадрлық әлеуетті есептеу келесі кезеңдер бойынша жүргізіледі:

1. Бір жұмысшының таза еңбегін бағалау бірлігі оның құндық мәндегі қор аналогын белгілеу арқылы анықталады:

$$A = E_e * \Delta K_e / \Delta E_e, (1)$$

мұндағы А – қызметкердің таза еңбек бірлігін бағалау;

E_e – есепті жылы қызметкердің еңбек өнімділігі, тң / адам;

ΔK_e – бір қызметкерге шаққандағы еңбек қорының өсуі базалық жылмен салыстырғанда,%;

ΔЕ – еңбек өнімділігінің өсуі базалық жылмен салыстырғанда қызметкер.

2. Ұйым қызметкерлердің кадр әлеуетін анықтау:

$$T_{\text{Птех}} = A - C_0 * K_0, (2)$$

мұндағы C_0 – ұйым қызметкерлерінің орташа жылдық саны, адам саны;

K_0 – ұйым қызметкерлерінің кадр әлеуетінің өткізу коэффициенті;

3. Басқарушылық потенциал әкімшілік-басқару аппаратының жалпы шығындарының ұйым шығындарының жалпы үлесі негізінде есептеу;

4. Ұйымның жалпы кадрлық әлеуеті персоналдың кадрлық әлеуетінің құнын және басқару әлеуетінің құнын қосу арқылы анықтау.

Жүргізіліп жатқан кадрлық саясаттың білім беру саласындағы тиімділігі кадрлық әлеуеттің сапалық және сандық элементтерін жақсарту көрсеткіштерінің қаншалықты сәтті жүзеге асырылатындығына байланысты. Сапалы кадрлық жұмыс - білім беру мекемесі қызметінің нәтижелілігі. Егер білім беру ұйымының кадр саясаты тұрақты дамуға ұмтылмаса, онда ол қойылған міндеттердің шешілуін толық қамтамасыз ете алмайды.

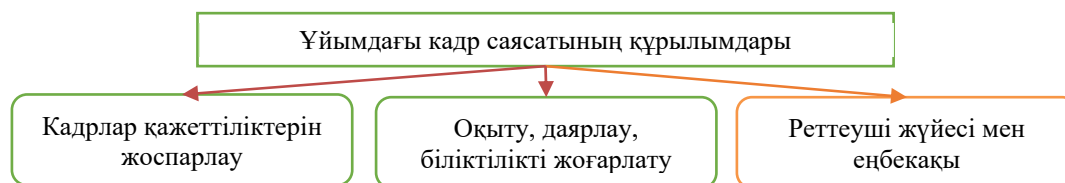
Ұйымның кадрлық әлеуетін толығымен пайдалану кәсіпорын қызметінің тиімділігін арттыру мақсатында маңызды резерві ретінде қарастырылуы керек. Кез-келген кәсіпорында кадр саясатының негізгі міндеттерінің бірі кадрлық әлеуетті тиімді пайдалану болып табылады. Бұл міндет әр қызметкерге оның білімі мен бідіктілігіне сәйкесінше жұмыс беру арқылы шешіледі.

Негізгі кадр саясатын құрастыру құрылымдары: (сурет 2).

- Кадрлар қажеттіліктерін жоспарлау – қызметкерлер еңбек жұмысын талдау, жаңа қызметтерге қажеттіліктер, қызметтерді бағалау, қызметкерлер штатын толықтыру, кадрлық жоспарлау;

- Оқыту, даярлау, біліктілікті жоғарлату - жалпы білім беру және кәсіптік-біліктілік деңгейін арттыру, жергілікті жерлерде жұмыс істеу процесінде оқыту, лауазымдар бойынша ротация, тағылымдама, өзін-өзі тәрбиелеу және т. б.;

- Реттеуші жүйесі мен еңбекақы – орындалған жұмысты, қызметкерлердің қабілеттіліктерін бағалау, жоспарлау. Төлем түрлерінің жалпы жиынтығы, орындалған жұмыс пен өтілім бойынша төлем жүргізу



2-сурет. Кәсіпорынның кадр саясатының құрастыру құрылымдары*

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Кадр саясатын күнделікті іске асыру және басқару міндеттерін орындау кезінде басшылыққа көмектесу кадрларды басқару бөлімінде жатыр. Кәсіпорындағы кадрларды басқаруды кадрлар менеджері және желілік менеджерлер жүзеге асырады.

Кадр жұмысы бөлімінің ұйымның даму мақсаттарын қамтамасыз етуде таптырмас рөл атқарады. Бұл факторлар кадрлық жұмысқа заманауи тәсілдерді қажет етеді. Олардың ішіндегі ең маңыздыларын қарастырайық:

1. *Қызметкерлерді жалдау.* Қазіргі жағдайда қызметкерлерді тарту және іріктеу мақсаттарға қол жеткізуге қабілетті сапалы қызметкерлерді таңдауға мүмкіндік береді.

2. *Мансаптық өсу.* Маман кәсіби іске асыруға қол жеткізетін деңгейдегі кәсіби мен "қажетті" дағдыларды дамыта отырып, ұйым басшылығының саясатына сәйкес мақсаттарға қол жеткізеді және дами келе күрделі міндеттерді шешу.

3. *Қызметкерлердің біліктілігін арттыру, даярлау және қайта даярлау.* Мамандардың жаңа ғылыми жетістіктер саласындағы қажетті ақпараттың толық спектрін, мамдық бейіні бойынша озық шетелдік және отандық тәжірибені алу қажеттіліктерін қанағаттандыру. Кәсіптердегі қызметкерлердің құзыреттілік деңгейіне қойылатын талаптарын арттыру себебінен маманның практикалық-теориялық білімін жаңарту.

4. *Ынтымақтастық.* Ынтымақтастық белгілі уақыт аралығындағы мақсатқа жету үшін жеке адамдар немесе топ арасындағы қарым-қатынас.

5. *Персоналдың үздіксіз дамуы, өзін-өзі дамыту.* Қызметкерлердің кадрлық әлеуетін дамыту әрбір қызметкердің кәсіби және жеке өсу жолдарын табу арқылы білім беру ұйымы қызметкерлерінің мүмкіндіктерін кеңейтуге бағытталған.

А.Мизинцеваның пікірінше, білім беру ұйымының кадр саясатын қалыптастыру мен дамытуға қойылатын инновациялық тәсілдер мен талаптар заңнамалық деңгейде нақты айқындалуы тиіс, өйткені білім беру жүйесін дамыту стратегиясының жалпы ұлттық маңызы бар [11]. Білім беру жүйесіндегі кадрлық дамыту жүйесін мемлекеттік реттеу кадрлық рәсімдерді жетілдіруге бағытталған. Бұл ретте мемлекеттің рөлі білім беру ұйымдарының кадрлық әлеуетін дамытуды қамтамасыз ететін теориялық негіздерді әзірлеуде жатыр.

Білім беру ұйымының тиімді басшысының маңызды міндеті педагог қызметкерлердің кәсіби дамуын ынталандыру болып табылады.

Кәсіби педагогикалық кадрларды қалыптастыру мәселесін сәтті шешу үшін адам дамуының жалпы заңдылықтарына негізделген кадр саясатын анықтау қажет. Бұл білім беру қызметтерінің жоғары сапасын қалыптастыратын және білім беру ұйымының тиімді кадрлық әлеуетін қалыптастыратын кәсіби дайындалған мұғалімнің жаңа түрі. Осыған байланысты білім беру жүйесі үшін кәсіби кадрлар ұйымдық мақсаттарға қол жеткізу үшін еңбек шарттарын орындауды қамтамасыз етуге қабілетті ерекше резервті құрайды.

Қарастылған мақаладағы кадр әлеуетінің теориялық негіздемесі кез-келген ұйымның жұмыс істеуіндегі тұрақты мониторингін жүзеге асыруға, қызметкерлерді басқару жүйесінің тиімділігін арттыру резервтерін сәйкестендіруге, ұйымдардың инновациялық белсенділігінің өсуін қамтамасыз етуге және олардың тұрақты өзгерістер жағдайында стратегиялық даму мақсаттарына қол жеткізуге негіздеме ретінде қарастырылуы мүмкін.

Қорытынды. Ұйымның кадрлық әлеуетін қалыптастырудың теориялық және әдіснамалық аспектілерін зерттеу нәтижелері бойынша бірқатар қорытынды жасалды. Персоналдың кадрлық әлеуетін жетілдіру арқылы ұйымның тиімділігіне қол жеткізуге болады. Кадрлық әлеует біліктілігі, кәсіби дағдылары, жұмыс тәжірибесі бар, ұйымның даму мақсаттары үшін белгілі бір қызмет саласында еңбек міндеттерін орындай алатын ұйым қызметкерлерінің қабілеттері мен мүмкіндіктерінің жиынтық сипаттамасы ретінде анықталады.

Кадрлық әлеует отандық ұйымдардың жұмыс істеуінің стратегиялық мақсаттарын қалыптастыру кезінде басымдық болғаны дұрыс. Бұл олардың әсер ету деңгейін терең талдауға, іске асырылатын басқару әсерлерінің тиімділік факторлардың нақты дәлелін қажет етеді. Қалыптасқан тетікті іс жүзінде іске асыру кадр құрамдас бөлігі есебінен ұйымдардың бәсекелестік артықшылықтарын күшейту мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Персоналды тиімді басқару қызметкерлерге өз қажеттіліктерін барынша қанағаттандыруға мүмкіндік береді, ұйымның мақсаттары мен қажеттіліктеріне әлдеқайда тиімді және жылдам қол жеткізіледі.

Ұйымдағы кадр саясаты қызметкерлерді басқару бойынша белгілі бір әрекеттерді әзірлеуді жетілдірудің негізгі міндеттерін шешуге бағытталған. Сапалы әзірленген кадр саясаты персоналмен барлық жұмысты ұйымның еңбек өнімділігі мен тиімділігін арттыруға бірыңғай жүйеге құрылымдауға мүмкіндік береді. Ұйымның қызметкерлерді жалдау, мансаптық өсу, қызметкерлердің біліктілігін арттыру, даярлау және қайта даярлау, ынтымақтастық және персоналдың үздіксіз дамуы, өзін-өзі дамыту қызметі кадр саясатын жетілдіруге ықпал етеді. Ұйымның жаңа корпоративтік мәдениетін дамытуға, инновациялық қызметті жетілдіруге және оның нарықтағы тұрақтылығын арттыруға ықпал ететін болады.

Зерттеу жұмысын қорытындылай келе, кез келген кәсіпорын, ұйым немесе фирманың тұрақты және табысты қызметі кәсіби білікті қызметкерлерден құрастырылған кадр әлеуетіне байланысты екені анықталды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Кречетников К.Г. Смысл и содержание «кадровый потенциал» // Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд. – 2014. – № 27. – С. 96-100.

2. Капышева С.К., Сауранова М.М., Назарова О.И., Сатанбеков Н.А. Проблемы формирования человеческого капитала в современных условиях развития экономики Казахстана // Вестник КазУЭФМТ. – 2023. – №2. – С. 109-114. – DOI: 10.52260/2304-7216.2023.2(51).14.
3. Ильин А.И. Планирование на предприятии. – М.: Инфра-М, 2011. – 672 с.
4. Аксенова О.А. Использование кадрового потенциала при решении слабоструктурированных задач управления образовательными учреждениями: экспертные или целевые группы [Электронный ресурс] // Университетское управление: практика и анализ. – 2004. – № 5-6. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-kadrovogo-potentsiala-pri-reshenii_slabostrukturizovannyh-zadach-upravleniya-obrazovatelnyimi-uchrezhdeniyami.
5. Жуқібай М.Ы., Мажитова Б.Б., Мельдебекова А.Д. Человеческий капитал и финансирование его основных компонентов // Вестник КазУЭФМТ. – 2020. – № 1. – С. 167-176.
6. Одегов Ю.Г., Абдурахманов К.Х., Котова Л.Р. Оценка эффективности работы с персоналом. Методологический подход. – М.: Альфа-Пресс, 2011. – 752 с.
7. Нурмухаметов Н.Н., Шаметова А.А., Булакпай Ж.М. Оценка трудового потенциала промышленных предприятий // Вестник университета «Туран». – 2022. – № 3. – С. 11-21. – DOI: 10.46914/1562-2959-2022-1-3-11-21.
8. Жуков Е.Ф. Управление кадрами предприятия: учебное пособие. – М.: ЮНИТИ, 2005. – 88 с.
9. Цветаев В.М. Управление персоналом. – М.: Проспект, 2012. – 276 с.
10. Балынская Н.Р., Кузнецова Н.В., Синицына О.Н. Показатели оценки кадрового потенциала предприятия [Электронный ресурс] // Вопросы управления. – 2015. – №2 (14). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pokazateli-otsenki-kadrovogo-potentsialapredpriyatiya>.
11. Минеева О.К. Управление персоналом организации: технологии управления развитием персонала: учебник. – Москва : ИНФРА-М, 2016.

REFERENCES

1. Krechetnikov K.G. Smysl i sodержanie «kadrovyy potentsial» [The meaning and content of «personnel potential»] // Sovremennye tendentsii v jekonomike i upravlenii: novyy vzgljad. – 2014. – № 27. – S. 96-100 [in Russian].
2. Kapysheva S.K., Sauranova M.M., Nazarova O.I., Satanbekov N.A. Problemy formirovaniya chelovecheskogo kapitala v sovremennyh uslovijah razvitija jekonomiki Kazahstana [Problems of human capital formation in modern conditions of economic development of Kazakhstan] // Vestnik KazUJeFMT. – 2023. – №2. – S. 109-114. – DOI: 10.52260/2304-7216.2023.2(51).14 [in Russian].
3. Il'in A.I. Planirovanie na predpriyatii [Planning at the enterprise]. – М.: Infra-M, 2011. – 672 s. [in Russian].
4. Aksenova O.A. Ispol'zovanie kadrovogo potentsiala pri reshenii slabostukturizovannyh zadach upravlenija obrazovatel'nymi uchrezhdenijami: jekspertnye ili celevye gruppy [Using human resources in solving weakly structured problems of managing educational institutions: expert or target groups] [Elektronnyy resurs] // Universitetskoe upravlenie: praktika i analiz. – 2004. – №5-6. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-kadrovogo-potentsiala-pri-reshenii_slabostrukturizovannyh-zadach-upravlenija-obrazovatelnyimi-uchrezhdenijami [in Russian].
5. Zhukibaj M.Y., Mazhitova B.B., Mel'debekova A.D. Chelovecheskij kapital i finansirovanie ego osnovnyh komponentov [Human capital and financing of its main components] // Vestnik KazUJeFMT. – 2020. – № 1. – S. 167-176 [in Russian].
6. Odegov Ju.G., Abdurahmanov K.H., Kotova L.R. Ocenka jeffektivnosti raboty s personalom. Metodologicheskij podhod [Evaluation of the effectiveness of work with personnel. Methodological approach]. – М.: Al'fa-Press, 2011. – 752 s. [in Russian].
7. Nurmuhametov N.N., Shametova A.A., Bulakpaj Zh.M. Ocenka trudovogo potentsiala promyshlennyh predpriyatij [Evaluation of the labor potential of industrial enterprises] // Vestnik universiteta «Turan». – 2022. – № 3. – S. 11-21. – DOI: 10.46914/1562-2959-2022-1-3-11-21 [in Russian].
8. Zhukov E.F. Upravlenie kadrami predpriyatija: uchebnoe posobie [Personnel management of the enterprise: a tutorial]. – М.: JuNITI, 2005. – 88 s. [in Russian].
9. Cvetaev V.M. Upravlenie personalom [Personnel management]. – М.: Prospekt, 2012. – 276 s. [in Russian].

10. Balynskaja N.R., Kuznecova N.V., Sinicyna O.N. Pokazateli ocenki kadrovogo potentsiala predpriyatija [Indicators for assessing the human resources potential of an enterprise] [Elektronny resurs] // Voprosy upravlenija. – 2015. – №2 (14). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pokazateli-otsenki-kadrovogo-potentsialapredpriyatija>.

11. Mineeva O.K. Upravlenie personalom organizacii: tehnologii upravlenija razvitiem personala: uchebnik [Personnel management of an organization: technologies for managing personnel development: textbook]. – Moskva : INFRA-M, 2016 [in Russian].

Камбай Г.Ж., Саханова Г.Б., Сабырова З.К., Сырлыбаева М.Т.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация

В статье рассмотрены направления формирования и совершенствования кадрового потенциала организации. Развитие кадрового потенциала организации предусматривается комплексно для повышения конкурентоспособности работников. Определена потребность в кадрах внутри организации в функционировании и стабильности каждой компании.

На основе экономического развития и изменений, связанных с условиями в мире, большое внимание должно быть уделено кадровым вопросам. На сегодняшний день кадры являются важнейшим фактором получения прибыли предприятием. Большую роль играет работа по развитию кадрового потенциала на предприятиях, где качество подготовки персонала, а также элементы кадровой политики предприятий не всегда находят должного отражения.

Работа по формированию и развитию кадрового потенциала должна выйти на новый уровень и стать обязательным элементом кадровой политики предприятий всех форм собственности и отраслей экономики, что позволит значительно улучшить работу как отдельного предприятия, так и всей отрасли в целом. Это влияет на уровень экономического развития всей страны с течением времени, поскольку человеческие ресурсы являются наиболее важным капиталовложением. Развитие кадрового потенциала рассматривалось как неотъемлемая часть кадровой политики любого современного предприятия, независимо от вида и особенностей его деятельности.

В формировании кадрового потенциала организации определен сложный и длительный процесс приобретения и использования навыков, знаний и умений, получающих соответствующую подготовку, приобретение практических навыков и их конкретное целевое использование в определенных ситуациях.

Целью статьи является изучение кадрового потенциала организации и определение возможностей ее дальнейшего развития.

В качестве методов исследования были обоснованы: теоретическое обоснование как авторский поиск, структурный анализ, сравнение, факторы, влияющие на развитие приоритетов совершенствования кадрового потенциала организации как приоритетной отрасли экономики.

Kambai G., Sakhanova G., Sabirova Z., Syrlybaeva M.

FEATURES OF THE FORMATION OF THE PERSONNEL POTENTIAL OF THE ORGANIZATION

Annotation

The article considered the directions of formation and improvement of the personnel potential of the organization. The development of the personnel potential of the organization is comprehensively aimed at increasing the competitiveness of employees. The functioning and stability of each company is determined by the need for personnel within the organization.

Much attention should be paid to personnel issues based on changes in economic development and the situation in the world. Today, personnel is the most important factor in the profit of the enterprise. A huge role is played by the quality of Personnel Training, as well as work on the development of Personnel potential at enterprises that do not always have an adequate reflection as elements of the personnel policy of enterprises.

Work on the formation and development of Personnel potential should go to a new level and become a mandatory element of the personnel policy of enterprises in all forms of ownership and sectors of the economy, which will significantly improve the work of both an individual enterprise and the entire industry as a whole. This affects the level of economic development of the entire country over time, since human resources are the most important capital investment. The development of Personnel potential was considered as an integral part of the personnel policy of any modern enterprise, regardless of the type and characteristics of its activities.

In the formation of the personnel potential of the organization, a complex and lengthy process of acquiring and using skills, knowledge and skills that receive appropriate training, the acquisition of practical skills and their specific targeted use in certain conditions is identified.

The purpose of the article is to study the personnel potential of the organization and identify opportunities for its further development.

As research methods: theoretical justification as author's search, structural analysis, comparison, factors influencing the development of priorities for improving the personnel potential of the organization as a priority sector of the economy were substantiated.



DOI 10.52260/2304-7216.2024.2(55).26
UDC 338.48
SCSTI 06.71.57

Z. Nurgalieva*, PhD student¹

A. Orazgaliyeva, PhD, assoc. professor²

A. Karipova, c.e.s.³

G. Amrenova, master³

Alikhan Bokeikhan university,

Semey, Kazakhstan¹

Shakarim university of Semey,

Semey, Kazakhstan²

L.N. Gumilyov Eurasian National university,

Astana, Kazakhstan³

* – main author (author for correspondence)

e-mail: zaure_nurgalieva@mail.ru

ORGANIZATION OF TOURISM INFRASTRUCTURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The tourist infrastructure is an indicator of the development of the state, reflecting the development of the state. Changes in tourism policy get going. The uniqueness of this phase lies in the overhaul of the regulatory framework and the formulation of a growth strategy. Foreign and domestic investments have been attracted to the development of tourism.

The article examines the present condition of the tourism infrastructure. International experts assert that the tourism sector's progress is characterized by steady growth. Over time, the country could emerge as a major tourist destination. At home, Kazakhstan is viewed as a stable place with plenty of tourist attractions. The investigation led to the advancement of global cooperation in the field of tourism. The results obtained can be used to prepare lectures on disciplines that contribute to the development of the theory of tourist infrastructure. The results obtained can be used to prepare lectures on disciplines that contribute to the development of the theory of tourist infrastructure.

Keywords: *tourism, economy, tourism industry, field tourism, domestic tourism, tourist complex, raw materials, competition, tourist infrastructure.*

Кілт сөздер: *туризм, экономика, туристік индустрия, көшпелі туризм, ішкі туризм, туристік кешен, шикізат, бәсеке, туристік инфрақұрылым.*

Ключевые слова: *туризм, экономика, туристская индустрия, выездной туризм, внутренний туризм, туристский комплекс, сырье, конкуренция, туристская инфраструктура.*

Introduction. The hospitality and friendliness of the people of Kazakhstan, the country's natural attractions, its rich history, cultural and ethnic diversity, as well as its tourism infrastructure, contribute to tourist interest [1].

The President of Kazakhstan has identified tourism as one of the key clusters for developing the non-oil sector of the economy, aiming to propel the country into the top 50 most competitive nations globally. Today, it's evident that Kazakhstan's tourism complex can serve as a powerful tool for accelerating the pace of economic growth and modernization of the country.

The implementation of programs aimed at enhancing the tourism sector has positively impacted the dynamics of the industry. The economic influence of tourism, on the nation is clearly seen in the transactions resulting from tourism exports and imports. A significant portion of revenue from tourism exports is derived from visitors coming in and local transport ticket sales and other services within the country. On the hand tourism imports consist of expenses made by citizens on travel payments for services abroad and dividends paid to foreign investors in the tourism field. The disparity between what a country earns from tourism exports and what it spends on imports is reflected in its tourism balance sheet.

Assessing the importance of tourism infrastructure and exploring Kazakhstan's potential in the tourism sector remains a topic, within this context.

The article aims to analyze the current trend of infrastructure development in the tourism sector of the Republic of Kazakhstan, identify key issues, and formulate recommendations for addressing them.

Research methods. The study's methodology relies on numerous approaches and techniques that are widely used in contemporary science. The main type of research, which is the literature review, was conducted to identify important information on the research topic. The collection of primary statistical information about the state of the tourism industry in Kazakhstan enabled the determination of its current level of development. Employing a comprehensive approach and compiling data on general trends allowed for the identification of patterns in the decline of tourism infrastructure volumes and, consequently,

revenues in the tourism industry in light of the changing economic climate in Kazakhstan. By comparing official statistical data with market trends and indicators of foreign trade turnover, the dependence of transportation on foreign economic import-export operations was clearly demonstrated. Methods of data processing based on the analysis of data from the National Statistics Bureau of the Republic of Kazakhstan were utilized to analyze the level of development of tourism infrastructure.

Literature review. Tourist infrastructure provision is a topic of great interest for researchers and practitioners alike. Objective factors, such as the development of productive forces and the growing economic significance of tourist infrastructure, play a crucial role in this discussion.

In the study of issues related to tourism development in the Republic of Kazakhstan, the following economists have participated: Mazbayev O.A. in the textbook «Fundamentals of Tourism and Local Studies» [11]. Tsvetkov N.A. emphasizes the importance of a positive regional image for attracting tourists and investments for further development of domestic tourism in his works. Other domestic researchers such as Erdavletov S.R., Dosmukhanbetov T., Mukanov B.O., Kamshibekov T.K. predominantly utilized comparative methods in their research, initially aimed at describing and comparing territories from a tourism perspective. Additionally, information on the discussed topic was gathered based on the works of scholars in the field of tourism development.

In particular, Gibson, Heather J., Active Sport Tourism: Who Participates? [7], Gammon, Sean; Robinson, Tom (2003), Sport and Tourism: A Conceptual Framework [8], Kuskov A.S., Dzhalyadyan Yu.A. Fundamentals of tourism [6].

Main part. Kazakhstan holds promise in developing its tourism industry and drawing in visitors from, around the world. The country’s vast land rooted cultural significance and unspoiled natural beauty make it an appealing destination.

In emerging economies tourism plays a role in boosting GDP and driving overall economic growth. Effectively managing this sector leads to government revenue and job creation, which positively impacts the economy.

Within Kazakhstan both domestic and international tourism offer a range of options. Ecotourism, adventure travel, extreme experiences, exploration and educational trips are all seeing growth. Additionally, there is an increase in business travel. Specifically looking at tourism the number of visitors from CIS countries has steadily risen from 2018, to 2022 (refer to Table 1).

Table 1

Arrival of foreign citizens in the Republic of Kazakhstan, 2018-2022*

Types of routes	Served nonresident visitors, people				
	2018	2019	2020	2021	2022
Inbound tourism	4 706 742	5 310 582	4 721 456	4 329 848	4 712 657
Commonwealth Of Independent States	4 217 987	4 686 885	4 105 510	3 782 254	4 183 259
Countries that are not part of the Commonwealth of Independent States	488 755	623 697	615 946	547 594	529 398

* Compiled by the authors based on the source [14]

In 2022, the total number of services provided to visitors increased by 45.9% compared to the period in 2011, reaching 9,729.8 thousand people. The majority of tourists traveled for work (64% There was 29.0% leisure.

The total number of services in the tourism sector grew by 5.1% to reach 15,142,092.8 tenge (compared to 14,730,718.1 tenge in 2021) Business travel was the main reason for tourist activity (64.1%), followed by leisure travel (29%

Positive trends were observed across sectors of tourism during the reporting period, across sectors of tourism. Positive trends were observed across sectors of tourism during the reporting period. Positive trends were observed across sectors of tourism during the reporting period.

- 1) 39.6 thousand people were reached by the number of visitors, up from 31.2 thousand people in 2022.
- 2) There was an increase of 74.1% in nomadic tourism with a total of 261.7 thousand people (up from 194 thousand people in 2022)
- 3) Domestic tourism also showed growth with a rise of 77.3%, reaching about 158 thousand people

(from 122.2 thousand visitors in 2022) The tourism sector's objectives for 2023 are listed below.

4) To boost industry growth, improving the framework within the tourism sector ensures the safety and quality of tourism services and provides government assistance to players in the local tourism sector. Industry bodies and other groups are involved in conducting national and local tourism gatherings.

Table 2

Indicators of domestic and outbound tourism in Kazakhstan, 2018-2022*

Types of Tourism	Tourists and tourists (persons) are served				
	2018	2019	2020	2021	2022
Domestic tourism	541.930	473,947	347, 413	459, 337	601.521
Outbound tourism	3 687 849	4 544 440	5 242 643	6 413 943	7 412 300
Commonwealth Of Independent States	3 179 915	3 749 996	4 557 146	5 797 478	6 649 642
Countries that are not part of the Commonwealth of Independent States	507 934	794 444	685 497	616 46	762 658

* Compiled by the authors based on the source [14]

Nomadic tourism, in the Republic of Kazakhstan exceeds both inbound and domestic tourism significantly. However, there is a trend towards an increase in this aspect. While inbound tourism holds a share it remains relatively stable without fluctuations. Looking at tourism development trends countries typically prioritize boosting arrivals and domestic tourism. The former contributes currency to the state treasury while the latter helps circulate funds within the country.

According to the Kazakhstan Statistics Agency, there were 1,515 tourism organizations engaged in tourism endeavors in 2022, serving 601,521 visitors. There is a growth in tourist numbers served by travel agencies compared to figures from 2010 and 2021.

The decrease in tourist numbers in 2020 can be attributed mainly to a 40% decrease in arrivals and a 10% decline in departures compared to the year. The decrease in the number of visitors was beneficial. All tourist categories saw a decrease due to the global crisis that impacted the tourism sector, including Kazakhstan.

Furthermore, there has been an increase in visitors from nations who accounted for 89.7% of all visitors in 2022. Furthermore, there has been an increase in visitors from nations who constituted 89.7% of all visitors in 2022.

The country had a majority of visitors from Germany, China, the United States, Turkey, and the United Kingdom. There is an increase in travel compared to 2018, totaling 3,724,451 travelers. In 2012, there were 7,412,300 outbound tourists, but by 2018, that number had decreased to 3,687,849. China and Turkey have seen an influx of tourists in recent times (Figure 1).

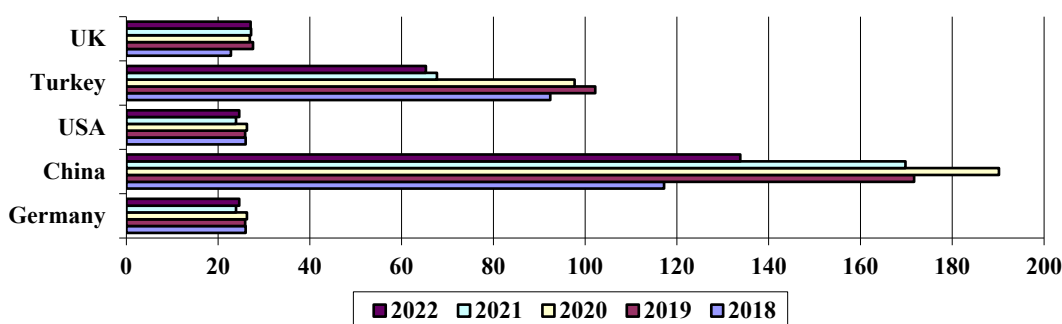


Figure 1. Number of nonresident visitors served by Travel Agencies, people, 2018-2022*

* Compiled by the authors based on the source [14]

Outbound travel plays a role, in the operations of tourism agencies worldwide. In 2022 the average length of trips to countries outside the CIS region ranged from 5 to 6 days. The popular destinations among travelers, from Kazakhstan included China (292,456 individuals or 3.9%) Turkey (201,612 individuals or 2.7%) the UAE (58,299 individuals or 0.8%) Thailand (18,803 individuals or 0.3%) and Egypt (6,674 individuals or 0.2%).

China and Turkey have attracted the number of visitors in years as shown in Figure 2.

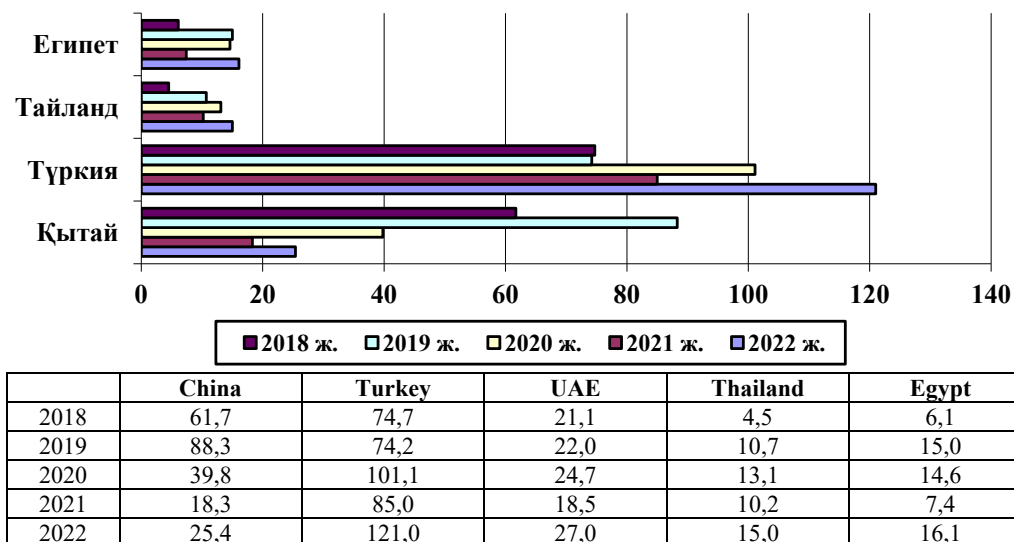


Figure 2. Number of tourists served by travel agencies, thousand people, 2018-2022*

* Compiled by the authors based on the source [14]

The number of travelers rose to 4.4737 million in 2022 up, from 4.0557 million in 2011. Most areas experienced an increase in tourism Eastern Kazakhstan and the Akmola region (refer to Figures 1 and 2). However, there was a decrease in tourism activity in the Aktobe region; while 417 tourists visited destinations in 2021 this number dropped to 366 tourists in 2022.

Despite the economic conditions nomadic tourism has only seen a minor slowdown in its growth. Predicting the trajectory of tourism development in Kazakhstan remains challenging.

Encouraging tourism without promoting travel is not practical as it is the convenient and budget friendly option available. In times domestic travel patterns have shifted towards short weekend trips and brief outings. The government of Kazakhstan is currently emphasizing the advancement of tourism within the country by creating an identity for travel and establishing a national tourism brand. Tourism is considered a sector with growth potential globally offering promising prospects for future development.

The benefits of developing tourism are acknowledged worldwide contributing revenue through currency, for the country.

Kazakhstan's focus on developing a tourism industry that attracts tourists has the potential to boost growth. Prioritizing travel possibilities can result in employment opportunities, broaden the market for exporting merchandise and keepsakes, and significantly enhance foreign exchange earnings (Table 3).

Table 3

Dynamics of tourism indicators in the Republic of Kazakhstan, 2018-2022*

Indications	Years				
	2018	2019	2020	2021	2022
Total number of tourists served, people	520 972	541 930	473 947	541 930	473 947
Sent tourists, people	255 626	286 691	261 070	286 691	261 070
Accepted tourists, people	31 367	39 872	56 203	62 117	37 937
Volume of tours sold	143 548	125 533	134 694	229 251	187 723

* Compiled by the authors based on the source [14]

Our nation boasts a wealth of tourism resources. The natural beauty and recreational offerings of Kazakhstan combined with its traditions, characteristics, mindset and customs captivate foreign visitors.

These aspects are further enriched by tourist services from Asian markets. Kazakhstan's tourism development has yet to reach standards, however. The tourism sector focuses heavily on travel, with particular attention being paid to outbound and domestic tourism.

Promoting tourism yields financial rewards for our nation.

- 1) Selling tours and purchasing local services and goods are ways to regulate the flow of foreign currency.
- 2) Support the growth of the hotel industry by supporting the growth of the hotel industry.
- 3) A solid foundation for tourism infrastructure is important.
- 4) Promoting growth in related sectors.
- 5) Creating fresh employment opportunities.
- 6) Conducting extensive anthropological and promotional studies to develop appealing tourist offerings.

Financial resources and inadequate infrastructure are the main reasons behind the reluctance of tour operators to engage in tourism. Tourism growth in Kazakhstan is hindered by the scarcity of entertainment activities.

Since there is a lack of expertise in this area, it's crucial to provide education to experts from other countries.

Mountain ranges, untouched landscapes, ponds and sightseeing spots are some of the things to see and do in Kazakhstan. The development of the tourism industry relies on these resources. This base should support the promotion of tourism activities.

Despite its potential for growth, the tourism industry has had a negative impact on Kazakhstans economy. There are misconceptions about Kazakhstan being a high-risk destination and inadequate tourism infrastructure that contribute to its status.

Kazakhstan ranks among the lowest in terms of tourist mobility, ranking among the lowest in terms of tourist mobility. Most travel agencies prefer sending their citizens to Kazakhstan, with only a few focusing on attracting tourists to Kazakhstan. Almaty and Astana are the main destinations for visitors.

Tourism is not bringing foreign exchange earnings into our country as it stands now. A substantial outflow of foreign currency is what happens. Kazakhstan's attractiveness of holiday packages is partly due to the quality services offered at prices. Traveling abroad can often be cheaper than staying in the country.

Conclusion. When looking at the tourism situation, in Kazakhstan it's important to note the direction its heading in. Despite facing some challenges because of the downturn tourism in Kazakhstan is still growing steadily.

Specifically nomadic tourism is seeing growth compared to local and international tourism. This could be due to the country's standard of living and a lack of travel options that offer both affordability and quality.

Local and international tourism are money making areas for the country since their development brings in revenue that boosts the national budget.

Therefore, it's crucial to stress the importance of investing in international tourism. Looking at the state of tourism in Kazakhstan highlights how these sectors play a significant role, in driving economic progress and sustainability.

REFERENCES

1. Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы. Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 13 маусымдағы №211 Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000211>.
2. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 мамырдағы №360 қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000360>.
3. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2022 жылғы 16 наурыз. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты // <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-1622340>.
4. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған бағдарламасын, 2019-2021 жылдарда мемлекеттік іске асыру туралы есеп // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35871224.
5. Sport tourism statistics [Electronic resource]. – URL: [https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/sports-tourism-marketreport #:~:text=Report%20Overview](https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/sports-tourism-marketreport#:~:text=Report%20Overview).
6. Кусков А.С., Джаладян Ю.А. Основы туризма: учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2008. – С. 400.

7. Gibson Heather J. Active Sport Tourism: Who Participates? [Electronic resource]. – URL: https://www.researchgate.net/publication/233179513_Active_sport_tourism_who_participates.
8. Gammon Sean, Robinson Tom. Sport and Tourism: A Conceptual Framework [Electronic resource]. – 2003. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/>.
9. What is sport tourism and why it is so big? [Electronic resource]. – URL: <https://tourismteacher.com/sports-tourism/>.
10. Sports Tourism Market Size, Share and Trends Analysis Report By Sports Type [Electronic resource]. – URL: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/sports-tourism-market-report>.
11. Мазбаев О. Туризм және өлкетану негіздері: оқу құралы. – Астана: Фолиант, 2013. – Б. 152.
12. Арынова Ж.З., Нурмаганбетова А.Ж., Исакова А.Т., Тебаев Ж.Ж. Условия повышения конкурентоспособности субъектов предпринимательства индустрии туризма Казахстана. – Вестник КазУЭФМТ. – 2022. – №2(47). – С. 298-304. – DOI: 10.522602304-7216.2022.2(47).41.
13. Commonwealth of Australia. Towards A National sports tourism strategy [Electronic resource]. – URL: www.ausport.gov.au.
14. Қазақстан туризмі: Статистикалық жинақ. – Астана: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі, Ұлттық статистика бюросы, 2022. – Б. 75.
15. Жаркенова Б.Р., Муканов А.Х., Замбинова Г.К., Абдильдинова Н.Е. Туристік өңірдің экономикалық белсенділігін арттырудағы брендингтің рөлі // ҚазЭҚХСУ жаршысы. – 2023. – №1(50). – С. 172-178. – DOI: 10.52260/2304-7216.2023.1(50).22.

REFERENCES

1. Qazaqstan Respublikasyndagy turistik qyzmet turaly. Qazaqstan Respublikasynyn 2001 jylgy 13 mausymdagy №211 Zany [About tourist activities in the Republic of Kazakhstan. Law of the Republic of Kazakhstan No. 211 of June 13, 2001] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000211> [in Kazakh].
2. Qazaqstan Respublikasynyn turistik salasyn damytudyn 2019 - 2025 jyldarga arналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы. Qazaqstan Respublikasy Ukimetinin 2019 jylgy 31 мамырдagy №360 qaulysy [On approval of the state program for the development of the tourism sector of the Republic of Kazakhstan for 2019-2025. Resolution No. 360 of the Government of the Republic of Kazakhstan dated May 31, 2019] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000360/> [in Kazakh].
3. Memleket bassysy Qasym-Jomart Toqaevtyн Qazaqstan halqyna Joldaу. 2022 jylgy 16 nauryz. Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin resmi saity [Address of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan. March 16, 2022. Official site of the President of the Republic of Kazakhstan] // <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyн-kazakstan-halkyna-zholdaу-1622340> [in Kazakh].
4. Qazaqstan Respublikasynyn turistik salasyn damytudyn 2019-2025 jyldarga arналған бағдарламасын, 2019-2021 jyldarda мемлекеттік іске асыру туралы есеп [Report on the state implementation of the program for the development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan for 2019-2025, in 2019-2021] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35871224 [in Kazakh].
5. Sport tourism statistics [Electronic resource]. – URL: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/sports-tourism-marketreport#:~:text=Report%20Overview>.
6. Kuskov A.S., Dzhalyadyan Yu.A. Osnovy turizma: uchebnoe posobie [Basic tourism: textbook]. – M.: KNORUS, 2008. – S. 400 [in Russian].
7. Gibson Heather J. Active Sport Tourism: Who Participates? [Electronic resource]. – URL: https://www.researchgate.net/publication/233179513_Active_sport_tourism_who_participates.
8. Gammon Sean, Robinson Tom. Sport and Tourism: A Conceptual Framework [Electronic resource]. – 2003. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/>.
9. What is sport tourism and why it is so big? [Electronic resource]. – URL: <https://tourismteacher.com/sports-tourism/>.
10. Sports Tourism Market Size, Share and Trends Analysis Report By Sports Type [Electronic resource]. – URL: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/sports-tourism-market-report>.
11. Mazbaev O. Turizm zhane olketanu negizderi: oku kyraly [Basics of tourism and local history: textbook]. – Aстана: Foliant, 2013. – B. 152 [in Kazakh].
12. Arynova Zh.Z., Nurmaganbetova A.Zh., Iskakova A.T., Tebaev Zh.Zh. Uslovija povyshenija konkurentosposobnosti subektov predprinimatel'stva industrii turizma Qazaqstana [Conditions for

increasing the competitiveness of business entities in the tourism industry of Kazakhstan] // Vestnik KazUJeFMT. – 2022. – №2(47). – S. 298-304. – DOI: 10.522602304-7216.2022.2(47).41 [in Russian].

13. Commonwealth of Australia. Towards A National sports tourism strategy [Electronic resource]. – URL: www.ausport.gov.au.

14. Qazaqstan turizmi: Statistikalıyq jınaq [Tourism of Kazakhstan: Statistical collection]. – Astana: Qazaqstan Respublikasy Strategialıyq josparlau jane reformalar agenttigi, Ulttyq statistika burosy, 2022. – B. 75 [in Kazakh].

15. Zharkenova B.R., Mukanov A.H., Zambinova G.K., Abdildinova N.E. Turistik onirdin ekonomikalıyq belsendiligin arttyrudagy brendingtin roli // QazEQHSU zharshysy. – 2023. – №1(50). – S. 172-178. – DOI: 10.52260/2304-7216.2023.1(50).22 [in Kazakh].

Нургалиева З.Х., Оразгалиева А.К., Карипова А.Т., Амренова Г.К.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТУРИСТІК ҚЫЗМЕТІНІҢ ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Аңдатпа

Дамыған туристік инфрақұрылым – мемлекеттің дамуын көрсететін көрсеткіштің бірі болып табылады. Қазіргі заманда біздің елімізде жүргізіліп жатқан туризм саясаты прогрессивті өзгерістерге серпін беруде. Сондықтан да бұл кезеңнің ерекшелігі туризм саласындағы заңнамалық базаны реформалау және отандық туризмді дамытудың жаңа тұжырымдамасын әзірлеу болып табылады. Қазіргі уақытта еліміздің туристік инфрақұрылымын дамытуға шетелдік және ішкі инвестициялар ағынын тартудың барлық мүмкіндіктері жан жақты жасалған.

Осы мақалада Қазақстан Республикасындағы туризм инфрақұрылымының қазіргі жағдайына толықтай талдау жүргізілген. Туризм саласындағы халықаралық сарапшылардың пікірінше, Қазақстан Республикасындағы туризм индустриясының соңғы жылдардағы даму жағдайы оның прогрессивті және тұрақты дамуымен сипатталады. Таяу жылдары біздің еліміз ең ірі туристік елге айналып, туризмнің экономиканың басты тетіктерінің біріне айналу мүмкіндігі бар. Бүгінгі күні шетелде Қазақстан Республикасы бірегей туристік мүмкіндіктері бар ең тұрақты елдердің бірі ретінде қарастырыла бастады. Жүргізілген зерттеу нәтижесінде еліміздің туризм саласындағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту ұсынылды. Зерттеу нәтижелері туристік инфрақұрылымы теориясын дамытуда белгілі бір үлес қосады және тиісті пәндер бойынша дәрістер дайындау үшін қолданылуы мүмкін.

Нургалиева З.Х., Оразгалиева А.К., Карипова А.Т., Амренова Г.К.

ОРГАНИЗАЦИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ ТУРИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Развитая туристская инфраструктура является одним из показателей, отражающих развитие государства. В наше время проводимая в нашей стране политика туризма дает толчок к прогрессивным изменениям. Особенностью данного этапа является реформирование законодательной базы в сфере туризма, разработка новой концепции развития отечественного туризма. В стране всесторонне созданы все возможности привлечения притока иностранных и внутренних инвестиций в развитие туристской инфраструктуры.

В статье проведен анализ современного состояния туристской инфраструктуры. По мнению международных экспертов в области туризма, состояние развития индустрии туризма в стране в последние годы характеризуется ее прогрессивным, устойчивым развитием. В ближайшие годы наша страна может стать крупнейшей туристической страной и туризм может стать одним из главных механизмов экономики. На сегодняшний день за рубежом Казахстан стал рассматриваться как одна из самых стабильных стран с уникальными туристскими возможностями. В результате проведенного исследования было предложено развитие международного сотрудничества в сфере туризма страны. Результаты исследования вносят определенный вклад в развитие теории туристской инфраструктуры и могут быть использованы для подготовки лекций.



Ж.У. Мухамеджанов*, докторант PhD¹

К.К. Хасенова, к.э.н., ассоц. профессор¹

Н.С. Нурпеисова, к.э.н., доцент, ассоц. профессор²

Ж.А. Макишева, к.э.н., ассоц. профессор²

Евразийский национальный университет

имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан¹

Алматинский технологический университет,

г. Алматы, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: zhanibekmukhamejanov@gmail.com

РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В ИННОВАЦИОННОМ РАЗВИТИИ ЭЛЕКТРОННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАЗАХСТАНА

В данной статье проведен анализ роли государственной политики в инновационном развитии электронной промышленности Казахстана. Авторы исследуют, как государственные меры влияют на инновационные процессы в отрасли электронной промышленности, опираясь на сравнительный анализ с политиками Южной Кореи, Китая и Российской Федерации. Используя методологию контент-анализа официальных документов и обзора академической литературы, статья выявляет ключевые элементы успешных государственных стратегий в сфере поддержки инноваций.

Авторы особо подчеркивают значимость создания научно-технических парков, предоставления налоговых льгот для НИОКР и стратегий прямой поддержки высокотехнологичных стартапов, демонстрируя, как эти подходы способствовали росту инновационной активности в анализируемых странах. В статье также определяются основные барьеры для инноваций на национальном уровне, включая несоответствие образовательной системы потребностям высокотехнологичного сектора и недостаток координации между государственными органами и частным сектором.

Основываясь на анализе, авторы предлагают ряд конкретных рекомендаций для улучшения государственной политики Казахстана в области поддержки инноваций. Эти рекомендации включают укрепление связей между университетами и промышленностью, увеличение финансирования прикладных научных исследований и разработку мер по привлечению иностранных инвестиций в инновационные проекты.

Исследование подчеркивает, что комплексный подход к разработке государственной инновационной политики, учитывающий успешный международный опыт и специфику национальной экономики, может значительно ускорить технологическое развитие и повысить глобальную конкурентоспособность электронной промышленности Казахстана.

Ключевые слова: инновационная политика, электронная промышленность, государственная поддержка, инновационное развитие, Казахстан, высокотехнологичные отрасли, международные практики, НИОКР.

Кілт сөздер: инновациялық саясат, электроника өнеркәсібі, мемлекеттік қолдау, инновациялық даму, Қазақстан, жазары технологиялық салалар, халықаралық тәжірибе, ҒЗТҚЖ.

Keywords: innovation policy, electronic industry, government support, innovative development, Kazakhstan, high-tech industries, international practices, R&D.

Введение. Электронная промышленность играет важную роль в экономике Казахстана, являясь одним из ключевых секторов, способствующих технологическому развитию, экспортному потенциалу и созданию высокотехнологичных рабочих мест. В условиях глобализации и перехода к цифровой экономике, стремление Казахстана диверсифицировать свою экономику, сократив зависимость от нефтегазового сектора, делает развитие электронной промышленности особенно актуальным.

Инновации в электронной промышленности являются ключевым фактором технологического прогресса и экономического роста на глобальном уровне. В данной отрасли на сегодняшний день освоены конечные виды продукции как: печатные платы, телекоммуникационное оборудование, электронные приборы учета воды, тепла и электричества и модули для беспроводной передачи данных; сборка компьютерной техники и видеокамер, радиостанции, медицинское оборудование и др. Инновации в электронной промышленности способствуют повышению производительности, снижению затрат и созданию новых продуктов и услуг, открывая перед компаниями и экономиками в целом новые возможности для роста и конкуренции.

Основываясь на комплексном анализе внутренних и внешних факторов, влияющих на инновационное развитие электронной промышленности, целью статьи является выработка практических рекомендаций для Правительства Казахстана по повышению инновационной активности данной отрасли.

Через анализ политик, программ и мероприятий, реализуемых в данных странах, статья стремится выявить наиболее эффективные способы государственной поддержки, которые могли бы способствовать развитию и модернизации электронной промышленности в Казахстане. Особое внимание уделяется возможностям адаптации зарубежного опыта к условиям Казахстана с учетом специфики национальной экономики и уже имеющихся достижений в области инноваций.

Обзор литературы. С учетом цели статьи, проведен обзор научных статей в сфере инновационной политики различных государств в целом и в отношении электронной промышленности, а также литературы изучающих факторы, влияющие на инновационное развитие высокотехнологических отраслей промышленности.

В области государственной инновационной политики проведен анализ опыта правительств Южной Кореи, Китая и Российской Федерации в стимулировании инноваций в высокотехнологической промышленности. Данные страны выбраны за их успешный опыт в стимулировании национальной электронной промышленности через государственные инновационные программы и политики, что делает их примеры релевантными для Казахстана, стремящегося развить аналогичный сектор.

Так, в Правительство Южной Кореи играло важную роль в стимулировании инноваций посредством политики поддержки, включая налоговые льготы для исследований и разработок и создание научных парков [1]. Эти усилия сыграли важную роль в том, что страна перестала полагаться на импортные технологии и стала лидером в области инноваций. В другой статье, рассматривается оценка эффективности инноваций в быстрорастущей отрасли Китая по производству электроники и коммуникационного оборудования (ПЭКО) [2]. Основываясь на полученных результатах, авторы предполагают, что устойчивое развитие индустрии ПЭКО требует долгосрочного видения, объединяющего экономические, социальные и экологические цели. Инновационная политика должна соответствовать более широким целям устойчивого развития, делая упор на экологически чистые технологии и ответственные методы производства.

В целом, ключевым выводом для стран, стремящихся улучшить свой индустриально-инновационный ландшафт, является острая необходимость участия правительства в создании благоприятных условий для инноваций посредством политики поддержки, инвестиций в НИОКР и стратегий, которые устраняют разрыв между научными исследованиями и промышленным применением [3].

В литературе по анализу факторов, влияющих на инновационное развитие отраслей, прежде всего отмечается динамика развития подходов в управлении инновационными процессами, начиная с 1950х годов с использованием модели «Технологии «Push» с акцентом на НИОКР до современной модели «Открытых инноваций» с акцентом на внешние источники знаний, идей, технологий и интеллектуальных ресурсов для ускорения внутренних инновационных процессов, и улучшения их результативности [4,5].

Кроме того, согласно литературе, критически важную роль в развитии инноваций и достижении долгосрочного успеха в высокотехнологичных отраслях играет сотрудничество между государством, индустрией и наукой, которое позволяет оптимизировать использование ресурсов и стимулирует междисциплинарный обмен знаниями [6].

Также, в литературе подчеркивается важнейшая роль инновационных систем управления рисками в преодолении сложностей и неопределенностей, с которыми сталкиваются компании в сфере высокотехнологических производств. Эти системы управления рисками необходимы для использования внутренних и внешних источников знаний, стимулирования инноваций и коммерциализации новых продуктов в условиях высоких затрат на НИОКР и сложностей рынка [7].

В целом, вышеуказанная литература подчеркивают важность государственной поддержки, необходимость долгосрочного стратегического планирования, значение межсекторального сотрудничества и применения открытых инноваций для устойчивого развития высокотехнологичных отраслей промышленности.

Методология исследования. Методологический подход к анализу факторов, влияющих на инновационные процессы в электронной промышленности Казахстана, основывается на качественных методах исследования. Этот подход включает анализ внешних и внутренних факторов, способствующих или препятствующих инновационной активности предприятий. Для выявления и

анализа этих факторов будет использоваться контент-анализ официальных документов, научных публикаций, отчетов правительственных и неправительственных организаций. Особое внимание будет уделено изучению международного опыта и адаптации лучших практик в контексте Казахстана.

Основная часть. Электронная промышленность, согласно закону Республики Казахстан «Об информатизации», это отрасль промышленности, включающая в себя разработку, сборку, испытание и производство устройств, таких как компьютеры, компьютерное периферийное оборудование, коммуникационное оборудование, электронные приборы для потребителей, измерительные, тестирующие и авиационные, иррадиационно-стойкие компоненты для космоса, электромедицинское и электротерапевтическое оборудование, оптические приборы и оборудование, оборудование для исследования магнитной и оптической среды, а также производство узлов, составляющих (интегральных микросхем, электронных компонентов «активных» и «пассивных») и запасных частей для продукции электронной промышленности.

В настоящее время, согласно данным Министерства цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности РК, в Казахстане насчитывается порядка 80 предприятий, производящих продукцию электронной промышленности. Численность работников, занятых в сфере электронной промышленности свыше 2 000 человек.

В общем государственном классификаторе видов экономической деятельности электронная промышленность входит в сектор машиностроения обрабатывающей промышленности и обозначена кодом 26 «Производство компьютеров, электронного и оптического оборудования».

Чтобы оценить текущее состояние данной отрасли экономики Казахстана необходимо оценить текущее состояние развития обрабатывающей промышленности, в рамках которой будет оценен вклад электронной промышленности в экономику страны.

Валовой внутренний продукт Валовой внутренний продукт (ВВП) – один из важнейших показателей системы национальных счетов, характеризующий конечный результат экономической деятельности страны.

Вклад общей промышленности в ВВП, куда входит горнодобывающий сектор, обрабатывающая промышленность, снабжение электроэнергией и водой в 2023 году, согласно данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК (БНС АСПИР РК), составил 26,4% и по сравнению с предыдущим годом уменьшился на 3%.

Вклад обрабатывающей промышленности в ВВП в 2023 году составил 12,3%, что ниже показателя данной отрасли в 2022 году на 1,1%. В динамике за 6 лет, вклад обрабатывающей промышленности увеличился незначительно на 0,9%. При этом, сектор горнодобывающей промышленности в 2023 году составил 12,6%, что говорит о том, что добывающий сектор по-прежнему играет важную роль в экономики страны (рисунок 1).

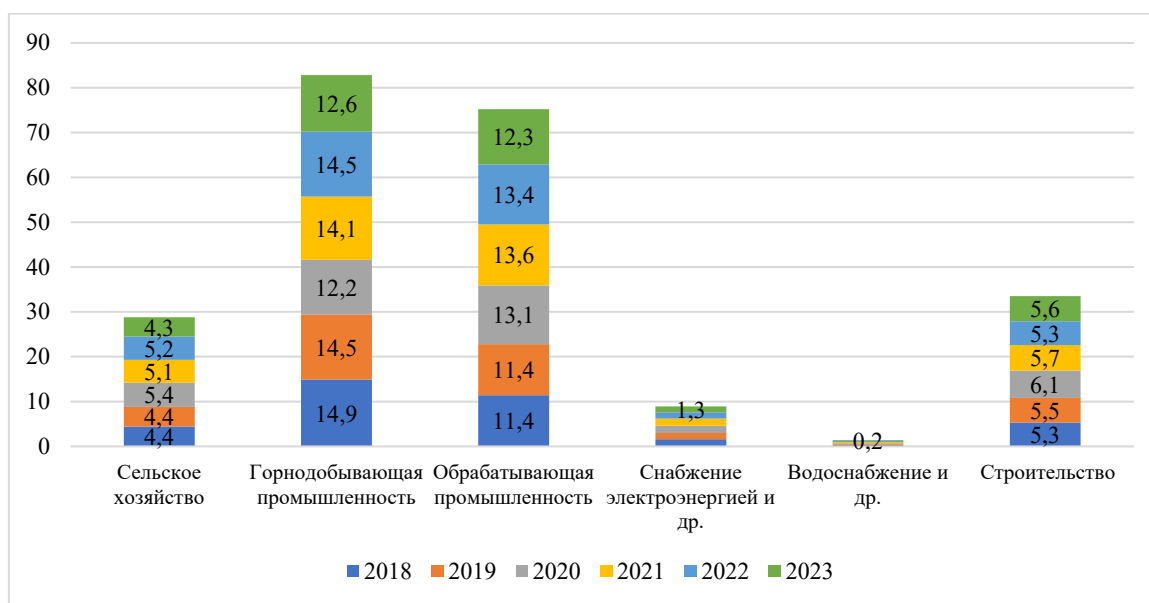


Рисунок 1. Динамика вклада основных отраслей экономики в ВВП за 2018-2023 гг., (%)*

* Составлен авторами на основе источника [8]

Анализ структуры обрабатывающей промышленности за 2023 год показывает, что доля машиностроения составляет 18%, что соответствует доле производства продуктов питания и в 2 раза меньше сектора металлургии (рисунок 2).

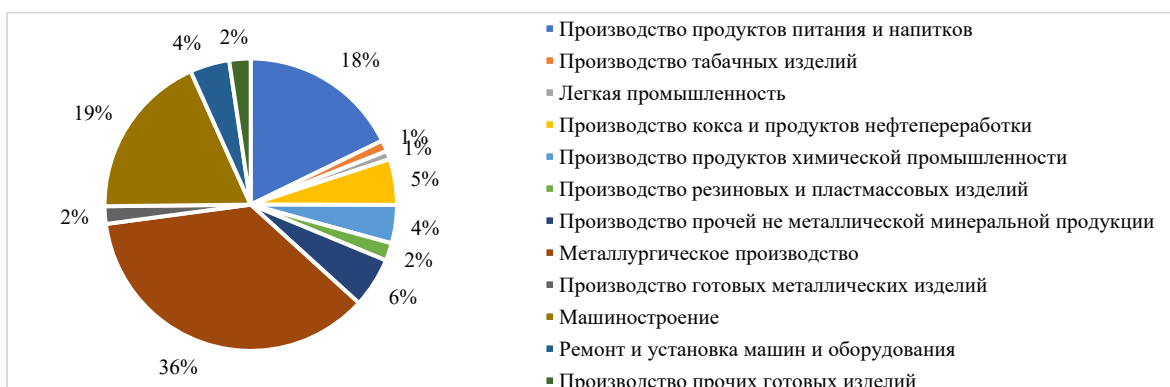


Рисунок 2. Структура обрабатывающей промышленности за 2023 год*

* Составлен авторами на основе источника [9]

В тоже время, в структуре машиностроения электронная промышленность составляет только 1 %, что говорит о низком уровне развития высокотехнологических производств в стране (рисунок 3).

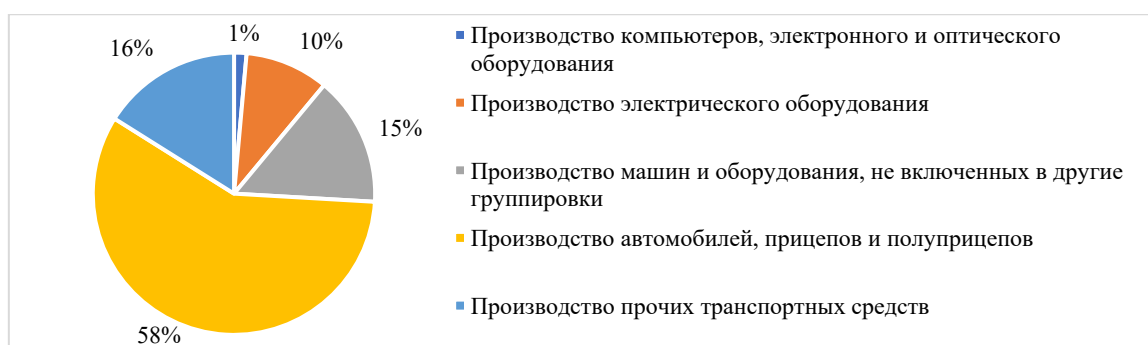


Рисунок 3. Структура отрасли машиностроения за 2023 год*

* Составлен авторами на основе источника [9]

Согласно отчету Отраслевого центра технологических компетенций «Электронная промышленность», анализ данных о ввозе и вывозе в секторе электроники, показывает, что торговый баланс электронной промышленности страны в 2021 году был отрицательным, достигнув минуса в 4 439 210 тыс. долларов. Эти данные позволяют предположить высокую зависимость от импорта, в основном на потребности внутреннего рынка, и ограниченный экспорт электронных товаров. Преимущественно импорт состоит из бытовой электроники (25%), оборудования для связи (23%) и компьютерной техники (34%), тогда как экспорт в большей степени охватывает бытовую технику (13%), оборудование для связи (49%) и компьютерную технику (31%).

В машиностроении некоторых стран электронная промышленность занимает лидирующие позиции, особенно это касается новых индустриальных государств Азии, таких как Сингапур, Республика Корея, а также Китай, где она стала ключевой отраслью [10]. В этих странах доля электронной промышленности в стоимости всей индустриальной продукции иногда превышает 50%. В странах с развитой индустрией электроника иногда вытесняет традиционные сектора машиностроения, и её доля в экономике может быть очень велика, достигая в США 46% и в Японии 40%.

Таким образом, изучение зарубежного опыта в сфере развития электронной промышленности подтверждает, что комплексный подход, включающий государственную поддержку, акцент на инновациях и формирование квалифицированных кадров, является ключом к успешному развитию отрасли.

Учитывая результаты анализа текущей ситуации в отрасли электронной промышленности и международного опыта, становится очевидной необходимость разработки стратегии инновационного

развития электронной промышленности, основанной на анализе внутренних потребностей и возможностей расширения производства с целью сокращения зависимости от импорта в ключевых сегментах. Важно также рассмотреть внедрение государственных мер поддержки для стимулирования снижения производственных издержек и повышения экспортного потенциала отрасли. Основная цель инновационной стратегии в сфере электроники должна заключаться в достижении самодостаточности внутреннего рынка и усилении экспортных позиций производителей электронной продукции.

В рамках данной стратегии предлагается обратить внимание на следующие критические факторы, влияющие на устойчивое инновационное развитие отрасли.

1. Несовершенная научно-производственная база и недостаточное финансирование научно-исследовательских работ.

В связи с высокой импортозависимостью от иностранных решений в сфере электронной промышленности и недостаточных мер государственной поддержки отрасли, наблюдается слабая заинтересованность отечественных ВУЗов и предприятий в развитии собственной научно-производственной базы. Кроме того, специфика отрасли требует высоких затрат на НИОКР, средств на которых у предприятий недостаточно.

Таким образом, необходимо принять меры по развитию научной инфраструктуры университетов и организаций, которые занимались бы разработкой и продвижением инновационной продукции электронной промышленности.

2. Дефицит в квалифицированных кадрах

На сегодняшний день, в Казахстане подготовка специалистов в области ЭП осуществляется в более 30 ВУЗах (государственных и частных).

Вместе с тем, согласно отчету Отраслевого центра технологических компетенций «Электронная промышленность», наблюдается кадровый дефицит в специалистах, имеющих практические навыки и теоретические знания в сфере проектирования и разработки современных электронных устройств. Помимо слабого взаимодействия предприятий и организаций средне-профессионального и высшего образования, причиной данной проблемы является низкий уровень знаний и навыков абитуриентов, поступающих в данные образовательные организации. Данная проблема связана, прежде всего, недостаточностью мер по развитию организаций дополнительного образования (кружков) для обучения школьников средних и старших классов навыкам по сборке электронных устройств, пайки, проведения испытаний, а также навыкам владения инструментами и измерительными приборами.

3. Низкий уровень инвестиций в отрасль, в том числе зарубежных.

Привлечение иностранных и отечественных инвестиций всегда было приоритетом страны. Вместе с тем, специфика отрасли электронной промышленности, заключающаяся в ее стратегической значимости для развитых стран, необходимости наличия квалифицированных кадров, а также отсутствие уполномоченного органа отвечающего за развитие отрасли не позволил достичь желаемых результатов по привлечению BigTech компаний в страну.

В Казахстане имеется представительства ряда мировых компаний в области электронной техники. В частности в Алматы расположен центральный офис в Центральной Евразии Samsung Electronics Central Asia. Также имеются представительства компаний Sony (Sony Center), Philips, Siemens, OPPO и др. производителей бытовой и промышленной электроники. Однако, данные представительства в основном осуществляют продажу и сервисное обслуживание своей техники.

В этой связи, необходимо принять комплекс мер по развитию сотрудничества с данными высокотехнологическими мировыми компаниями с целью создания совместных производств и лабораторий в сфере электроники.

4. Налоговые преференции для предприятий электронной промышленности

На сегодняшний день существует возможность получить налоговые льготы в рамках инвестиционных проектов или специальных экономических зон (СЭЗ).

Однако для получения льгот по инвестиционным проектам согласно действующему законодательству необходимо, чтобы размер инвестиций составлял не менее 5,8 млрд. тенге (на новое производство) и 14,6 млрд. тенге (на модернизацию), в то время как объем инвестиций в электронную промышленность в среднем варьируется от 500 млн.тг. до 4 млрд. тенге. Кроме того, на территории СЭЗ не все предприятия готовы размещать производства в связи с отсутствием инфраструктуры, удаленностью от жилых районов или наличия свободных площадей.

В этой связи, необходимо усовершенствовать налоговое законодательства с целью стимулирования инвестиций в основной капитал для предприятий отрасли.

Заключение. В целом, отрасль Казахстана по производству продукции электронной промышленности обладает огромным потенциалом для дальнейшего развития. Государственная поддержка и растущий спрос на цифровую технику являются ключевыми предпосылками для зарождения стартап движения, развития инновационных компаний в электронной промышленности, увеличения роста производственных мощностей отечественных предприятий, что позволит снизить импортозависимость, а также нарастить экспорт.

Кроме того, с целью развития ИКТ отрасли и электронной промышленности в стране, необходимо следовать мировой практике: привлечь в страну крупные транснациональные корпорации с локализацией их сервисных центров, предоставив им адресные меры поддержки при условии трансферта технологий.

Дополнительно, позитивному сдвигу развития отрасли способствует комплексное развитие кадровой составляющей отрасли путем подготовки профильных кадров и применения системных меры в сфере высшего и среднеспециального образования, включая системы грантов и льгот для абитуриентов, привлечения профессорско-преподавательского состава.

ЛИТЕРАТУРА

1. Al-Shamsi M.A.S. Review of Korean Imitation and Innovation in the Last 60 Years // *Sustainability* – 2022. – 14(6). – P. 3396. – DOI: 10.3390/su14063396.
2. Li J., Qin R., Jiang H. Measurement of Innovation Efficiency in China's Electronics and Communication Equipment Manufacturing Industry-Based on Dynamic Network SBM Model // *Sustainability*. – 2022. – 14 (3). – P. 1227. – DOI: 10.3390/su14031227.
3. Reshetov K.Y., Khoroshavina N.S., et al. State Policy in the Area of Implementation of Innovations in Industrial Production // *The Journal of Social Sciences Research*. – 2018. – Special Issue. 3. – P. 271-276. – DOI: 10.32861/jssr.spi3.271.276.
4. Жакупов А.Б., Султангазин Б.Н. и др. Корпоративные R&D центры: платформа для устойчивого роста бизнеса [Электронный ресурс]. – URL: <https://nur.nu.edu.kz/bitstream/handle/123456789/2366/%D0%9A%D0%9D%D0%98%D0%A6.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
5. Zeynep Tuğçe Şimşit, Özalp Vayvay, Özgen Öztürk. An Outline of Innovation Management Process: Building a Framework for Managers to Implement Innovation // *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. – 2014. – Volume 150. – P. 690-699. – DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.09.021.
6. Shi Y., Tan Q., Liu Z., Yang G., Zhang M. Does the openness of the Boundary Shell system influence the sustainable development of the high-tech industry? // *PLoS ONE*. – 2024. – 19(2). – DOI: 10.1371/journal.pone.0298180.
7. Javanmardi E., Maresova P., et al. Exploring business models for managing uncertainty in healthcare, medical devices, and biotechnology industries // *Heliyon*. – 2024. – 10(4). – DOI: 10.1016/j.heliyon.2024.e25962.
8. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. Национальные счета. Динамические ряды. Структура ВВП методом производства [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/dynamic-tables/>.
9. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. Публикации. Основные показатели работы промышленности Республики Казахстан (январь-декабрь 2023 г.). Объем и индексы промышленного производства по видам деятельности в январе-декабре 2023 года [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-industrial-production/publications/113765/>.
10. АО «Казахстанский центр индустрии и экспорта «QazIndustry». Национальный доклад о состоянии промышленности Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://qazindustry.gov.kz/ru/nationalreportindustry>.

REFERENCES

1. Al-Shamsi M.A.S. Review of Korean Imitation and Innovation in the Last 60 Years // *Sustainability* – 2022. – 14(6). – P. 3396. – DOI: 10.3390/su14063396.

2. Li J., Qin R., Jiang H. Measurement of Innovation Efficiency in China's Electronics and Communication Equipment Manufacturing Industry-Based on Dynamic Network SBM Model // Sustainability. – 2022. – 14 (3). – P. 1227. – DOI: 10.3390/su14031227.
3. Reshetov K.Y., Khoroshavina N.S., et al. State Policy in the Area of Implementation of Innovations in Industrial Production // The Journal of Social Sciences Research. – 2018. – Special Issue. 3. – P. 271-276. – DOI: 10.32861/jssr.spi3.271.276.
4. Zhakupov A.B., Sultangazin B.N. i dr. Korporativnye R&D centry: platforma dlya ustojchivogo rosta biznesa [Corporate R&D centers: a platform for sustainable business growth] [Elektronny resurs]. – URL: <https://nur.nu.edu.kz/bitstream/handle/123456789/2366/%D0%9A%D0%9D%D0%98%D0%A6.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Russian].
5. Zeynep Tuğçe Şimşit, Özalp Vayvay, Özgen Öztürk. An Outline of Innovation Management Process: Building a Framework for Managers to Implement Innovation // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2014. – Volume 150. – P. 690-699. – DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.09.021.
6. Shi Y., Tan Q., Liu Z., Yang G., Zhang M. Does the openness of the Boundary Shell system influence the sustainable development of the high-tech industry? // PLoS ONE. – 2024. – 19(2). – DOI: 10.1371/journal.pone.0298180.
7. Javanmardi E., Maresova P., et al. Exploring business models for managing uncertainty in healthcare, medical devices, and biotechnology industries // Heliyon. – 2024. – 10(4). – DOI: 10.1016/j.heliyon.2024.e25962.
8. Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam RK. Nacional'nye scheta. Dinamicheskie ryady. Struktura VVP metodom proizvodstva [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. National accounts. Dynamic series. GDP structure by production method] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/dynamic-tables/> [in Russian].
9. Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam RK. Publikacii. Osnovnye pokazateli raboty promyshlennosti Respubliki Kazahstan (yanvar'-dekabr' 2023g.). Ob'em i indeksy promyshlennogo proizvodstva po vidam deyatel'nosti v yanvare-dekabre 2023 goda [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Publications. Key performance indicators of the industry of the Republic of Kazakhstan (January-December 2023). Volume and indices of industrial production by type of activity in January-December 2023] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-industrial-production/publications/113765/> [in Russian].
10. АО «Kazhstanskij centr industrii i eksporta «QazIndustry». Nacional'nyj doklad o sostoyanii promyshlennosti Respubliki Kazahstan [JSC «Kazakhstan Center for Industry and Export «QazIndustry». National report on the state of industry of the Republic of Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <https://qazindustry.gov.kz/ru/nationalreportindustry> [in Russian].

Мұхамеджанов Ж.Ө., Хасенова К.Қ., Нурпеисова Н.С., Макишева Ж.А.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭЛЕКТРОНИКА ӨНЕРКӘСІБІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІҢ РӨЛІ

Андатпа

Бұл мақалада Қазақстандағы электроника саласының инновациялық дамуындағы мемлекеттік саясаттың рөлі талданады. Авторлар Оңтүстік Корея, Қытай және Ресей Федерациясының саясатымен салыстырмалы талдау негізінде мемлекеттік саясаттың электроника өнеркәсібіндегі инновациялық процестерге қалай әсер ететінін зерттейді. Ресми құжаттарды мазмұнды талдау және академиялық әдебиеттерге шолу әдістемесін қолдана отырып, мақала инновацияларды қолдау саласындағы табысты мемлекеттік стратегиялардың негізгі элементтерін анықтайды.

Авторлар ғылыми-техникалық саябақтарды құрудың, ҒЗТҚЖ-ға салықтық жеңілдіктер берудің және жоғары технологиялық стартаптарды тікелей қолдау стратегияларының маңыздылығын ерекше атап өтіп, бұл тәсілдер талданатын елдерде инновациялық белсенділіктің өсуіне қалай ықпал еткенін көрсетеді. Мақалада сонымен қатар ұлттық деңгейдегі инновациялар үшін негізгі кедергілер, соның ішінде білім беру жүйесінің жоғары технологиялық сектордың қажеттіліктеріне сәйкес келмеуі және мемлекеттік органдар мен жеке сектор арасындағы үйлестірудің болмауы анықталады.

Талдауға сүйене отырып, авторлар Қазақстанның инновацияларды қолдау саласындағы мемлекеттік саясатын жақсарту үшін бірқатар нақты ұсынымдар ұсынады. Бұл ұсыныстарға университеттер мен өнеркәсіп арасындағы байланысты нығайту, қолданбалы ғылыми зерттеулерді қаржыландыруды ұлғайту және инновациялық жобаларға шетелдік инвестицияларды тарту шараларын әзірлеу кіреді.

Зерттеу табысты халықаралық тәжірибе мен ұлттық экономиканың ерекшелігін ескеретін мемлекеттік инновациялық саясатты әзірлеуге кешенді көзқарас технологиялық дамуды едәуір жеделдетіп, Қазақстанның электрондық өнеркәсібінің жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыра алатынын атап көрсетеді.

Mukhamedzhanov Z., Khasenova K., Nurpeisova N., Makisheva Z.

THE ROLE OF THE STATE IN THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE ELECTRONIC INDUSTRY IN KAZAKHSTAN

Annotation

This article analyzes the role of government policy in the development of innovation in the electronic industry in Kazakhstan, based on a comparison with South Korea, China, and the Russian Federation. The authors explore the impact of government measures on innovation processes in electronics, using a content analysis of official documents and academic literature. The article identifies key elements of successful government strategies for supporting innovation, and discusses the implications for policy makers in Kazakhstan.

The authors emphasize the significance of establishing science and technology parks and providing tax incentives for research and development (R&D) as well as strategies for directly supporting high-tech startups. They demonstrate how these approaches have contributed to the growth of innovative activity in the countries under review.

The article also identifies some of the main obstacles to innovation at the national level. These include the inconsistency between the educational system and the needs of the high-tech industry and a lack of coordination among government agencies and the private sector.

Based on their analysis, the authors offer a number of specific suggestions for improving Kazakhstan's public policies in the area of innovation support. These suggestions include strengthening ties between universities and industry, increasing funding for applied research, and developing measures to attract foreign investment in innovative projects. The study emphasizes the importance of an integrated approach to developing state innovation policy in Kazakhstan, taking into account both successful international experience and the unique characteristics of the country's economy. This approach has the potential to significantly accelerate technological progress and enhance the global competitiveness of Kazakhstan's electronics industry.



А.Б. Жанбозова*, PhD, старший научный сотрудник¹

Т.А. Азатбек, д.э.н., профессор¹

Д.Т. Байтенизов, PhD²

К.Б. Жуманазаров, к.э.н.³

Институт экономики Комитета науки МНВО РК,

г. Алматы, Казахстан¹

Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева,

г. Петропавловск, Казахстан²

Казахский университет технологии и бизнеса,

г. Астана, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: aksaulew@mail.ru

ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СРЕДЫ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

Статья посвящена оценке состояния институциональной среды электронной коммерции в Казахстане. Методология исследования основывается на проведении глубинного интервью с экспертами рынка электронной коммерции, имеющих опыт работы в иницировании и реализации крупных проектов электронной коммерции на территории РК. Результаты исследования позволили оценить уровень конкурентоспособности основных игроков рынка электронной коммерции, выявить тренды и тенденции его развития. Идентифицированы основные модели деятельности маркетплейсов Казахстана с определением их отличий. Представлена экспертная оценка технологической готовности рынка, качества инфраструктуры интернета, развитость распределительной инфраструктуры электронной коммерции. Кроме того, в статье дана оценка регулирующей роли государства в развитии электронной коммерции. Теоретическая значимость результатов исследования заключается в возможности повторного воспроизведения исследования в любой развивающейся стране или регионе. В частности, подготовленный топ-гайд глубинного интервью (критерии к выбору респондентов-экспертов, вопросы интервью, инструкции для интервьюера) можно использовать как инструмент оценки институциональной среды электронной коммерции. Практические результаты исследования могут быть использованы в качестве аналитической базы при разработке нормативно-правовых документов, регулирующих сферу электронной коммерции, а также программ поддержки предприятий в сфере электронной коммерции.

Ключевые слова: электронная коммерция, рынок электронной коммерции, онлайн-покупки, распределительная инфраструктура, цифровые навыки, государственная поддержка, маркетплейсы, глубинное интервью, эксперты, конкуренция.

Кілт сөздер: электрондық коммерция, электрондық коммерция нарығы, онлайн сатып алу, бөлістіру инфрақұрылымы, цифрлық нақыштар, мемлекеттік қолдау, маркетплейстер, тереңдетілген интервью, сарапшылар, бәсеке.

Keywords: e-commerce, e-commerce market, online shopping, distribution infrastructure, digital skills, government support, marketplaces, in-depth interview, experts, competition.

Введение. Электронная коммерция (ЭК) продолжает демонстрировать быстрый рост во всем мире, в том числе и в Казахстане. В то же время масштабы проникновения ЭК не сравнимы в развитых и развивающихся экономиках. Очевидно, причина кроется в уровне развитости и состоятельности формальных и неформальных институтов ЭК. Действительно, институциональная среда ЭК играет ключевую роль в формировании условий для развития ЭК. Она включает в себя законодательство, правовые нормы, политику в области цифровизации и конкуренции, защиту прав потребителей, инфраструктуру платежных систем, логистику и многое другое.

Оценка качества институциональной среды ЭК представляет существенную сложность, так как статистически очень трудно или даже невозможно отследить влияние формальных или неформальных институтов на поведение экономических агентов рынка ЭК. В отличие от выраженных в денежных единицах и количественно измеримых экономических показателей, институциональная среда не имеет однозначного измерителя. Это обуславливает необходимость применения субъективных методов измерения, как опрос.

Цель исследования заключается в оценке состояния институциональной среды ЭК, определении трендов, тенденций и проблем ее развития посредством опроса экспертов отрасли. *Задачи исследования* состояли в:

- определении основных игроков рынка ЭК, оценке уровня их конкурентоспособности;
- выявлении проблем, трендов, тенденций развития рынка ЭК;
- оценка технологической готовности рынка, качества кадров в ЭК и инфраструктуры интернета.
- оценка развитости распределительной инфраструктуры ЭК;
- оценка регулирующей роли государства в развитии отрасли.

Материалы и методы исследования. Исследование основано на использование метода опроса экспертов, а именно метод глубинного интервью. Опрос проводился Коллективом исполнителей Института экономики КН МНВО РК в период с 15 мая по 23 августа 2023 года среди 5 экспертов электронной коммерции.

При подготовке технического задания интервью были определены следующие критерии отбора экспертов:

- Обладание информацией о состоянии рынка ЭК, условиях его развития.
- Сфера профессиональных интересов находится в области ЭК. Занимаются непосредственно или ином сопровождении (научном, административном) данной деятельности.
- Соответствие хотя бы одному из нижеприведенных критериев:
 - Опыт участия в крупных проектах ЭК в Казахстане в качестве инициатора/менеджера/куратора/оператора. В качестве таких проектов могут выступать стартапы, предполагающие запуск фулфилмент-центров, маркетплейсов, в том числе глобальных, процессинг-центров (системы онлайн-платежей) и т.д.;
 - опыт в организации или участия в различных мероприятиях по обсуждению проблем ЭК, в том числе форумах, круглых столах международного и республиканского уровней, либо наличие интервью, комментариев для журналистов, опубликованных в СМИ;
 - Руководитель крупного субъекта ЭК в Казахстане, либо его представитель;
 - Представитель государственной организации или структурного подразделения, дочерних компаний министерств, уполномоченных заниматься проблемами развития ЭК.

В заранее подготовленном сценарий (топ-гайде) интервью количество ключевых вопросов составляло 27:

1. Как вы считаете, какие сложности должен преодолеть казахстанский e-commerce?
2. Как направления развития e-commerce в Казахстане вы видите? Какие тренды в настоящее время можно выделить? Какие прогнозы?
3. Как вы оцениваете уровень конкуренции на рынке e-commerce? Как вы оцениваете свою конкурентную позицию на рынке? Кого считаете своими главными конкурентами?
4. Есть ли зарубежные рынки, на которые вы ориентируетесь?
5. С какими компаниями сотрудничаете в процессе осуществления полного цикла продаж e-commerce? Какие сложности возникают с ними? Устраивает ли уровень компетенций и стоимость услуг?
6. Как вы оцениваете инфраструктуру интернета в Казахстане? Устраивает ли вас стоимость и скорость интернета? Что нужно сделать, чтобы изменить ситуацию?
7. Как вы оцениваете развитие распределительной инфраструктуры e-commerce в Казахстане? Какие плюсы и минусы? Какие ожидания от развития фулфилмент центров? По вашему мнению, они удовлетворяют спрос на их услуги? У отечественных фулфилмент-центров есть шанс конкурировать с зарубежными центрами на рынке Казахстана? Вы пользуетесь услугами таких компаний? На каких условиях?
8. Вы осуществляете доставку в регионы Казахстана? Используете ли Вы в своей цепочке поставок услуги других компаний (почта, курьерские компании, логистические компании и т.д.). Как часто? Какие именно компании? Имеется ли у вас собственная курьерская служба и собственный парк автомобилей? Имеется ли у Вас другая распределительная инфраструктура (постаматы, пункты приема и выдачи заказов и т.п.). Их количество является достаточным в настоящий момент? Планируете ли расширение данной инфраструктуры? Есть ли в регионах подобная инфраструктура? В каких именно регионах у вас сконцентрирована распределительная инфраструктура?
9. Качество автомобильных дорог мешает развитию вашего бизнеса? Каким образом?
10. Используете ли вы авиа-, ж/д сообщения для доставки товаров?

11. Как вы оцениваете технологический уровень развития e-commerce в Казахстане? Мы сильно отстали от передовых стран? В чем?

12. Инвестируете ли Вы или планируете ли инвестировать в новые технологические решения e-commerce? Именно в каком направлении? Можете ли назвать размер инвестиций в развитие e-commerce за 2022 или 2021 год?

13. IT-обслуживание вашего сайта осуществляется штатными сотрудниками? Откуда вы их привлекли? Как вы оцениваете уровень навыков отечественных специалистов? IT-специалист, имеющий диплом казахстанского образца, может претендовать на работу у Вас? Если нет, то почему? Каких навыков им не хватает? Какие рекомендации есть для университетов в данном направлении?

14. Как вы оцениваете вовлеченность населения в онлайн-покупки? По вашим финансовым результатам, в каких регионах больше онлайн-покупателей? А в гендерном аспекте? Самый распространенный возраст онлайн-покупателей? Вы считаете проблемой недоверие населения к онлайн-покупкам?

15. Изменились ли предпочтения покупателей в последние годы? Как сильно изменились? Какие закономерности вы выявили? Кэшбэки и бонусы мотивируют людей совершать онлайн-покупки?

16. Как вы оцениваете цифровую грамотность населения?

17. Как вы оцениваете цифровую грамотность предпринимателей? Можете оценить по шкале от 0 до 100? На ваш взгляд, они нуждаются в профильном обучении? Чему именно необходимо их обучать?

18. Встречаются ли у Вас случаи возврата товаров? Как данный вопрос у вас регулируется? Каковы потери от одного возврата для Вас? Если товар оформлен в рассрочку, то как такой возврат осуществляется? Как влияет такой кейс на рейтинг покупателя и рейтинг продавца, если такие имеются?

19. Вас устраивают нормы законодательства РК в вопросах возврата товаров по онлайн-каналам продаж? Какие изменения хотели бы внести?

20. Получаете ли вы какие-нибудь льготы от государства? Какие? Если нет, то почему?

21. Как вы считаете, освобождение от налогов МСБ РК является эффективной мерой? Почему?

22. Как вы оцениваете регулиющую роль государства в сфере e-commerce? Государство сдерживает или стимулирует развитие? Почему?

23. Какие изменения могут быть инициированы государством для развития рынка e-commerce в целом? И для активизации МСБ в сфере e-commerce?

24. Как вы считаете, Казахстану нужен новый закон об e-commerce? Почему?

25. Наши прогнозы относительно роста объемов рынка e-commerce показывают замедление роста даже при оптимистическом сценарии развития экономики. Вы с таким утверждением согласны? Почему?

26. На ваш взгляд, в каких сегментах рынка e-commerce уже сложно или почти невозможно войти другим игрокам? Какие сегменты сейчас свободны?

27. Что бы вы посоветовали МСБ для перехода на онлайн-покупки? С чего нужно начинать?

Все интервью были проведены в онлайн формате на платформе ZOOM с записью видео- и аудиофайлов. Согласие на запись были получены у всех экспертов, был оформлен соответствующий документ и подписан ими. Во время интервью, если участник использовал какие-либо двусмысленные термины, интервьюер задавал дополнительные вопросы для уточнения. Длительность проведения интервью составило от 40 минут до 1,5 часа.

Обзор литературы. В последние годы произошел значительный рост научного интереса к изучению факторов, влияющих на развитие этого сектора, о чем свидетельствует активный рост публикаций в базах данных как Scopus и Web of science. Так, в более ранних исследованиях ЭК исследовались факторы, объясняющие различные уровни внедрения и развития ЭК, как распространенность интернета [1], [2], качество логистических услуг и распределительной инфраструктуры [3], [4], проникновение банковских карт [5], [6], цифровые навыки населения [7]. Более подробное описание этих факторов были отражены в работе казахстанских ученых [8].

Несмотря на то, что проникновение ЭК чаще всего связывают с физической инфраструктурой, деятельность ЭК также в значительной степени зависит от поддерживающей институциональной среды [9]. Главными характеристиками такой среды являются не только наличие формальных правил, регулирующих сферу ЭК, но и национальное уважение к «верховенству закона»; государственная политика, которая способствует построению честных транзакций, имеет решающее значение для развития ЭК.

В исследовании Дж.Гибса и Крамера выявлено, что наиболее значимыми предикторами внедрения ЭК являются технологические и финансовые ресурсы, законодательные барьеры, внешнее давление и содействие со стороны правительства [10]. Внедрение и развитие ЭК также зависит от степени участия государственных органов в разработке правовой базы и набора политик, способствующих ее развитию [11].

Таким образом, несмотря на широкую распространенность научных работ, связанных с исследованием отдельных компонентов институциональной среды,

вопросы комплексной оценки институциональной среды ЭК остаются малоисследованными.

Основная часть. Проведенное исследование позволило получить следующие результаты.

1. Основные игроки рынка ЭК, оценка уровня их конкурентоспособности. Заполненные и свободные ниши рынка.

Среди всех игроков рынка именно маркетплейсы задают тренды развития ЭК в Казахстане. В качестве крупных маркетплейсов, конкурирующих между собой, эксперты называют компании Kaspi, Wildberries, Ozon. Уровень их конкурентоспособности экспертами оценена в порядке приведенной релевантности. Безусловно, Kaspi зашел на рынок раньше, чем другие маркетплейсы. Однако с приходом конкурентов, у Kaspi не осталось «закрытых» категорий товаров (например, в сфере бытовой техники). Обобщение ответов респондентов позволяет провести сравнительный анализ преимуществ каждой из этих компаний (таблица 1).

Таблица 1

Отличия моделей ЭК маркетплейсов Казахстана*

	Kaspi	Ozon	Wildberries
Условия передачи товара и ответственности между поставщиком и посредником	Сканируется QR код поставки и соответственно, сам товар. Также при доставке до двери используется смс-извещение с кодом	Товар принимается по акту приема передачи, процесс бюрократизирован, но сбоев при доставке товаров и проблем с качеством товаров не возникает	Сканируется QR код поставки, после чего ответственность за товар несёт компания склад Wildberries
Наличие собственных или арендованных складов хранения	Нет	В г. Астана - 38 000 м ² класса А+, в г. Алматы 10 000 м ²	Есть
Наличие автоматизированного фулфилмента	Есть	Нет	Нет
Вопрос касательно возвратов как эта процедура идет?	Регулируется поставщиком посредством автоматизированного фулфилмента Kaspi.	Возврат оформляется на сайте. Для потребителей возврат осуществляется бесплатно.	Если поставщик в течение 24-120 часов не отгрузит товар, то ему будет наложен штраф в размере 20-30% от стоимости товара.
Доставка до двери	Есть	Нет	Нет
Пункты выдачи заказов	Нет	Около 50 пунктов выдачи товаров в городах Астана, Алматы и Караганда	Сотни пунктов выдачи товаров по всем городам Казахстана
Постаматы	Есть, география охвата широкая	Есть, малый охват, только в крупных городах	Нет
Рассрочка, кредиты	Есть	Нет**	Нет
Программы лояльности для покупателей	Есть бонусы (в тенге, в процентах от покупки)	Есть бонусы за отзывы	Нет
Стоимость регистрации для поставщиков	Бесплатно	Бесплатно	Платно
Широта ассортимента		150 млн. видов товаров	28 млн. видов товаров

* Составлена авторами на основе данных глубинного интервью

** На момент проведения опроса

Как видим, модели ведения ЭК у исследуемых маркетплейсов значительно отличаются. Так, Kaspi отличается более развитыми финансовыми технологиями – компания предоставляет

возможность покупки товаров в рассрочку или кредит, при оплате с дебетного счета начисляет бонусы. У других конкурентов рассрочки и кредита нет, бонусная система есть, однако она недостаточно понятна для всех вследствие более низкого развития финансовых технологий. По широте ассортимента уступает компании Ozon, однако ассортимент растет с каждым днем с огромными темпами. Осуществляет доставку до двери, но не по всем товаром, так как это зависит от продавца. Дело в том, что Kaspi не имеет своих распределительных центров и складов хранения товаров, поэтому фулфилмента налагает на поставщиков. В то же время только у Kaspi в Казахстане есть автоматизированный фулфилмент, который позволяет отслеживать процесс продажи-упаковки-доставки в режиме реального времени. Кроме того, у Kaspi самая разветвлённая сеть постаматов, с которых покупатели могут забирать товары по QR. Похожие постаматы есть и в Ozon, но их крайне мало, и они расположены только в крупных городах. При возврате товаров ни покупатель, ни поставщик не оплачивают штраф, возврат товаров осуществляется бесплатно, согласно законодательству. В маркетплейсе большая часть поставщиков представлены казахстанскими компаниями, ежегодно увеличивается присутствие российских компаний. Также практически у каждого казахстанца работоспособного возраста есть банковская карта и приложение Kaspi, также казахстанцы более лояльны к этому бренду.

Ozon лидирует по наличию фулфилмент-центров, имея огромные склады мирового уровня. Минусы – невозможность оформления кредита или рассрочки на покупку товаров, а также более долгий срок доставки по сравнению с конкурентами, а также бюрократизированный процесс приемки товаров от поставщиков, сложная схема возврата товаров для поставщиков. Плюсы – широкий ассортимент товаров (практически все категории) по сравнению с конкурентами, а также взятие всех забот по полному циклу фулфилмента на себя, от поставщика требуется только доставка товаров на склад Ozon.

Wildberries имеет множество более мелких складов в крупных городах. Плюсы – широкая география охвата пунктов выдачи заказов, достаточно привлекательные цены по сравнению с конкурентами. Минусы – невозможность оформления кредита или рассрочки на покупку товаров, жёсткая система штрафов для предпринимателей в случае несвоевременной отгрузки возвращенного товара.

В целом, эксперты оценивают уровень конкуренции среди маркетплейсов высоким. Самыми главными факторами успешности маркетплейсов являются возможность рассрочки, кредитов, программы лояльности для клиентов и скорость доставки. Немаловажным фактором также является разнообразие товаров, возможность возврата, наличие пунктов выдачи или постаматов, удобность пользования сайтом как для потребителей, так и для поставщиков. Kaspi больше ассоциируется высоким казахстанским содержанием (тут больше казахстанских продавцов), его конкуренты – больше российским содержанием. Например, по состоянию на первое полугодие 2023 года в Ozon количество зарегистрированных продавцов составляло 200 тыс., из них только 15 тыс. – продавцы из Казахстана. У Wildberries и Ozon больше разнообразных товаров, при этом в Wildberries более дешёвая категория товаров, тогда как в Ozon ценовой сегмент очень разный, есть и люкс-сегменты. В целом, эксперты Ozon воспринимают как более культурный маркетплейс по аналогии с Amazon, а Wildberries – как «базарский», который больше привлекает покупателей дешёвыми товарами.

Полученные результаты позволяют сделать вывод, что Wildberries и Ozon могут значительно укрепить свои позиции если запустят кредитование и рассрочку посредством сотрудничества с банками второго уровня Казахстана. Следует указать, что на момент оформления результатов исследования, Ozon уже запустил сервисы кредитования и рассрочки, причем совместно с несколькими банками сразу, на выбор потребителей.

Что касается конкуренции по сегментам товаров, то на рынке ЭК сегменты бытовой техники и электроники, одежды, доставки еды, достаточно развиты, соответственно вход на рынок для других игроков ограничен. В сфере онлайн кредитования очень большая конкуренция между казахстанскими, российскими и прибалтийскими сервисами. В сфере онлайн билетов лидируют казахстанские компании как Авита, Kaspi Travel, Халық банк. В сфере продаж билетов на развлечения Тикетон является безусловным лидером, есть более мелкие агрегаторы как Kino.kz. Вход на данный рынок для новых игроков затруднен. Например, попытки Яндекс афиша освоить казахстанский рынок были безуспешными. Сейчас данная российская компания сотрудничает с казахстанской компанией Тикетон. В сфере онлайн образования ситуация сложилась двояко: казахскоязычный контент отечественных предпринимателей пользуется успехом, а русскоязычный контент проигрывает

русским. Здесь важно понимать, что масштаб русскоговорящей аудитории не только в Казахстане, но и за его пределами очень большой, вход на рынок относительно свободный, в зависимости от типа и направленности образования.

В Казахстане есть не заполненные сегменты, к которым опрошенные эксперты относят крупные покупки, как квартиры и машины. Они в интернете пока представлены слабо. В продаже недвижимости в Казахстане функционирует агрегатор Kricha.kz, который по сути является рекламной площадкой или сайтом объявлений, и не оказывает полный цикл услуг онлайн-продаж. В настоящее время Freedom Bank начал осуществлять оценку квартир в онлайн режиме и рассматривать онлайн-заявки на ипотеку. В сегменте покупки машин ситуация хуже: есть рекламный сайт koleza.kz, который сводит покупателей и продавцов. Также объявления по продаже машин и квартир размещаются на сайтах объявлений как olx.kz, kaspi.kz. Пока ни одна компания не продает машины в рассрочку онлайн. Поэтому эксперты считают, что эти ниши абсолютно свободны и перспективны.

2. Тренды, тенденции и прогноз развития рынка ЭК. Направления дальнейшего развития. Сложности ЭК в РК.

Несмотря на повышение уровня цифровой грамотности казахстанцев, и наличие условий для совершения интернет-покупок, многие казахстанцы не были пользователями ЭК до пандемии. С наступлением карантинных ограничений, граждане, не доверяющие онлайн-покупкам, вынужденно начали покупать товары в интернете, параллельно совершая мобильные платежи и переводы. В то же время, местные продавцы, оставшиеся без дохода, также начали развивать каналы онлайн-сбыта. Пандемия завершилась, но привычка покупать онлайн у многих осталась.

По сравнению с другими странами СНГ, Казахстан является более цифровизированной страной. В целом цифровизация она очень положительно складывается на развитие ЭК в Казахстане: электронная вовлеченность потребителей растет, что влечет вхождение на рынок все новых и новых глобальных маркетплейсов. От усиления конкуренции между ними выигрывает потребитель, поскольку все пытаются сократить сроки доставки, устанавливать более дешевые цены, расширить ассортимент. в настоящее время многие поставщики ведут омниканальный бизнес, т.е. имея традиционные магазины, продают онлайн тоже. Для снижения нагрузки на своих традиционных магазинов, многие поставщики устанавливают более низкие цены в своих интернет-магазинах. Например, в Меломане вещи в интернет-магазине дешевле, чем в их оффлайн точках. Отсюда, появляется желание покупать больше онлайн, так что вовлеченность очень высокая. Так как для большинства казахстанцев скидки являются главным фактором при выборе товаров, поэтому все больше казахстанцев будут покупать в интернете. С другой стороны, в интернете товары с низкими ценами представлены зарубежными поставщиками, а именно российскими, китайскими и узбекскими, что грозит абсолютным упадком малого и среднего бизнеса в Казахстане.

Несмотря на то, что после 2021 года темпы роста замедлились, но развитие ЭК продолжается. Казахстан отстает в развитии ЭК от таких стран, как США, Япония, Россия и стран Европейского союза. В Казахстане частота посещаемости интернет-магазинов такая же как в этих странах, но реальных покупателей среди них намного меньше. Опрошенные эксперты сходятся во мнении, что в ближайшие годы можно ожидать большой рост объемов ЭК, и со временем, как таковой ЭК не будет, т.е. она, по сути, будет, но его разделения от другого вида коммерческой деятельности как сейчас, не будет. Многие магазины будут иметь свои шоу-румы, но большинство товаров будут продаваться в интернете. В данном аспекте представляется важным для субъектов малого и среднего бизнеса осваивать каналы онлайн-продаж.

Эксперты в качестве сложностей развития ЭК в Казахстане отмечают отсутствие выхода к морю (для трансграничной ЭК), а также огромный территориальный разброс населения. Поэтому доставка товаров всегда будет дорогой и долгой.

3. Технологическая готовность рынка ЭК, проблемы кадров ЭК, инфраструктура интернета.

Технологическую готовность рынка ЭК эксперты оценивают достаточно на высоком уровне. В частности, особенно хорошо развиты такие составляющие ЭК как hosting, сайты интернет-магазинов, процессинг. Эксперты полагают, что в Казахстане достаточно быстро внедряются новейшие технологии ЭК, особенно в сфере финтех. Однако малая емкость рынка не позволяет масштабировать некоторые проекты ЭК, так как окупаемость инвестиций может быть не достигнута. Также если в других странах используются дроны для мелких товаров, в условиях малой загруженности, в Казахстане их аренда или покупка не рентабельна.

Несмотря на то, что инфраструктуру интернета эксперты оценивают хорошо, они отмечают некоторые проблемы с охватом интернета. Проблемы заключаются в обрывистой связи, низкой скоростью интернета в регионах, наличием «слепых» зон, которые не покрыты интернетом, даже в столице Казахстана. Другая проблема заключается в блокировке интернета во всём Казахстане по «некоторым» причинам. Дальнейшие меры развития интернета эксперты видят в покрытии интернетом всех основных линий железнодорожных переездов и республиканских автодорог.

Как известно, немаловажную роль в развитии ЭК играет наличие высококвалифицированных IT-специалистов на рынке. По оценке опрошенных экспертов, в Казахстане в настоящее время в данном аспекте ситуация улучшилась по сравнению с начальным этапом развития ЭК, когда прорывные проекты ЭК реализовались силами зарубежных привлеченных специалистов. Однако до сих пор существует потребность в зарубежных, особенно российских и белорусских специалистах в разработке или экспертизе серьезных проектов, поскольку компании стремятся нанимать готовых специалистов нужного IT-профиля, с соответствующим опытом работы. По мнению большинства экспертов, рядовые проекты ЭК легко реализуются местными программистами, а специалистов эксперт-класса очень мало. Среди них нет жёсткой конкуренции, как например в России. В Казахстане все сложилось наоборот – крупные компании переманивают IT-профессионалов друг у друга.

Уровень образования в вузах страны в IT-сфере эксперты оценивают неоднозначно. Так, представители госструктур считают, что многие выпускники казахстанских вузов работают в хороших проектах в Казахстане и зарубежом, что является подтверждением высокого уровня образования в вузах. Остальные эксперты признают, что уровень отечественного образования IT-образования заметно отстает от практики. При найме отечественных IT-специалистов, компании больше предпочитают приглашать из таких местных университетов как МУИТ и КБТУ, хотя признают необходимость их переобучения, которое может занять от 3-х до 6 месяцев. В этом плане важно привлекать крупнейшие казахстанские компании, чтобы они помогли составлять университетам учебные планы, а также приглашать в качестве лектора ключевых специалистов этих компаний. Также в последнее время наблюдается такой тренд, когда компании нанимают IT-специалистов без высшего образования, но прошедшие несколько курсов обучения и имеющие опыт ведения проектов ЭК.

4. Развитость распределительной инфраструктуры

На протяжении многих лет любой казахстанский интернет-магазин, он должен был создавать еще и систему логистики. Но в настоящее время по оценкам экспертов, внутренняя логистика хорошо развилась в пандемийный период. Появились такие сервисы доставки как Glovo, Яндекс такси, и прибалтийский Wolt. Доставка между городами остается проблематичной - кроме АО «Казпочта» и СДЭК отсутствуют хорошие сервисы, которые нельзя назвать быстрой. В Казахстане межрегиональные сообщения очень долгие. Так, условно доставка товара из г. Шымкент до г. Атырау равносильна доставке из Стамбула до Лондона. Кроме того, эксперты склонны считать что качество автомобильных дорог довольно усложняет процесс. Две трассы республиканского значения Актобе – до юга Казахстана, и из г.Астана через Центральный Казахстан в г.Алматы – это две основные магистрали требуют ремонта. Это очень большой барьер для маркетплейсов и любых проводников ЭК, которые доставляют товар физически. Это обстоятельство ведет к удорожанию стоимости доставки, а также не позволяет сократить сроки доставки.

В целом, по распределительной инфраструктуре эксперты отмечают позитивные изменения в ЭК, которые обусловлены появлением более ста фулфилмент-центров. Другой вопрос состоит в том, что они до сих пор не автоматизированы, за исключением компании Реворкинг, которая обладает CRM-системой. Автоматизированным фулфилментом обладают Казпочта и СДЭК, но они являются почтовыми и курьерскими службами. Маркетплейсы Wildberries и Ozon имеют свои склады хранения и распределительные центры.

5. Оценка регулирующей роли государства в развитии отрасли.

Более ценные мнения в ходе интервью по данному вопросу были озвучены представителями Ozon и QazFulfilment, которые скрыты от внимания исследователей. Так, эксперты отмечают, что ЭК развивается гораздо быстрее чем принятие законов. Субъекты ЭК часто сталкиваются с проблемами, связанными с расчетом и оплатой налоговых платежей, поскольку новые возникающие модели отношений между субъектами рынка в процессе осуществления полного цикла ЭК, в Налоговом кодексе не предусматривается.

Другие пробелы в законодательстве, которые были выяснены в ходе интервью, уже не представляли ценности на момент оформления результатов исследования, так как были исчерпаны после выхода нового закона, регулирующего работу электронных площадок в Казахстане.

Усилиями государства и общественных деятелей в Казахстане были запущены Astana Hub, Технопарк Пит Алатау, которые освободили IT-бизнес от налогов, что привело к взрывному росту электронных сервисов и приложений в 2016-2017 годах. Как констатируют эксперты, освобождение МСП в сфере ЭК от налогов является эффективной мерой, так как инициирование интернет-бизнеса всегда сопряжено с реализацией стартапов, которые выходят на прибыль только через несколько лет. Поскольку в настоящее время обсуждается вопрос о сохранении или отмены данного вида льгот, то целесообразно не только их сохранение, но и продление срока таких льгот. Эксперты обосновывают необходимость этого с усилением давления на казахстанский бизнес со стороны китайских, российских и турецких интернет-магазинов. Т.е. для предотвращения потери контроля над своим рынком, Казахстану необходимо продолжать практику налоговых каникул для МСП в ЭК в первые 5 лет.

Государству также следует дальше оказывать содействие в развитии инфраструктуры интернета, остальном рынок ЭК уже сформирован, и находится на этапе своего активного развития.

Заключение. Цифровизация положительно влияет на развитие ЭК в Казахстане, увеличивая электронную вовлеченность потребителей и привлекая новых глобальных маркетплейсов на рынок. От усиления конкуренции между маркетплейсами выигрывает потребитель, поскольку компании стремятся улучшить условия доставки, снизить цены и расширить ассортимент товаров.

Проведенное исследование выявило ряд ключевых факторов, влияющих на успешность маркетплейсов в Казахстане. Возможность рассрочки и кредитов, программы лояльности считаются основными для привлечения клиентов и стимулирования продаж на маркетплейсах. Быстрая доставка играет важную роль в удовлетворении потребностей покупателей и создании позитивного опыта покупки. Наличие широкого ассортимента товаров и услуг позволяет маркетплейсам привлекать различные категории покупателей. Гибкая политика возврата товаров повышает уровень доверия покупателей и уменьшает риск при совершении онлайн-покупок. Наличие пунктов выдачи или постаматов делает процесс доставки более удобным для покупателей, особенно для тех, кто предпочитает самостоятельно получать свои заказы. Кроме того, сотрудничество с коммерческими банками для запуска программ рассрочки и кредита на товары может укрепить конкурентные позиции маркетплейсов на рынке ЭК Казахстана.

Несмотря на высокий уровень технологической готовности рынка ЭК, некоторые проблемы, такие как охват интернета, его низкая скорость в регионах, наличие «слепых» зон, а также блокировка интернета по «некоторым» причинам, остаются вызовами для дальнейшего развития сектора.

Данная статья подготовлена в рамках проекта грантового финансирования МНВО «Формирование институциональной среды рынка электронной коммерции в Казахстане, ее оценка и разработка механизма развития» (ИРН АР14871419).

ЛИТЕРАТУРА

1. Ho Ch-S., Kauffman J.R., Liang P-T. A growth theory perspective on B2C e-commerce growth in Europe: An exploratory study // Electronic Commerce Research and Applications. – 2007. – №6 (3). – P. 237-259. – DOI: 10.1016/j.elerap.2006.06.003.
2. Yan Q., Wu S., Wang L., Wu P., Chen H., Wei G. E-WOM from e-commerce websites and social media: Which will consumers adopt? // Electronic Commerce Research and Applications. – 2016. – №17. – P. 62-73. – DOI: 10.1016/j.elerap.2016.03.004.
3. Jiang P., Jiang H., Hu Y.C., Liang C., Wang S. Identification of Key Factors Affecting Logistics Service Quality of Cross-border E-commerce // HCI in Business, Government and Organizations: 7th International Conference. Denmark: Springer, Cham, 2020. – 12204. – P. 384-396. – DOI: 10.1007/978-3-030-50341-3_30.
4. Wang T., Kang J.W., Valentine V.F. A holistic analysis of national e-commerce and logistics development // Marit Econ Logist. – 2020. – №22. – P. 500-513. – DOI: 10.1057/s41278-020-00151-w.
5. Gomez-Herrera M.E., Martens B., Turlea G. The drivers and impediments for cross-border e-commerce in the EU // Information Economics and Policy. – 2014. – №28. – P. 83-96. – DOI: 10.1016/j.infoecopol.2014.05.002
6. Hawk S. Comparison of B2C e-commerce in development countries // Marketing and Trade Electronic Commerce Research. – 2004. – №4 (3). – P. 181-199. – DOI: 10.1023/B:ELEC.0000027979.91972.36

7. Unpacking E-commerce: Business models, trends and policies. – OECD Publishing. – DOI: 10.1787/23561431-en.
8. Жанбозова А.Б., Тургель И.Д., Азатбек Т.А. Интегральный индекс оценки развития В2С ЭК в странах ЕАЭС // Экономика региона. – 2021. – №17 (4). – С. 1332-1345. – DOI: 10.17059/ekon.reg.2021-4-20
9. Information economy report: Unlocking the potential of E-commerce for developing countries. United Nations Conference on Trade and Development [Electronic resource]. – URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ier2015_en.pdf.
10. Gibbs J.L., Kraemer K.L. A Cross-Country Investigation of the Determinants of Scope of E-commerce Use: An Institutional Approach // Electronic Markets. – 2004. – №14(2). – P. 124-137. – DOI: 10.1080/10196780410001675077.
11. Sheng S., Zhou K.Z., Li J.J. The Effects of Business and Political Ties on Firm Performance: Evidence from China // Journal of Marketing. – 2011. – №75. – № (1). – P. 1-15. – DOI: 10.1509/jm.75.1.1.

REFERENCES

1. Ho Ch-S., Kauffman J.R., Liang P-T. A growth theory perspective on B2C e-commerce growth in Europe: An exploratory study // Electronic Commerce Research and Applications. – 2007. – №6 (3). – P. 237-259. – DOI: 10.1016/j.elerap.2006.06.003.
2. Yan Q., Wu S., Wang L., Wu P., Chen H., Wei G. E-WOM from e-commerce websites and social media: Which will consumers adopt? // Electronic Commerce Research and Applications. – 2016. – №17. – P. 62-73. – DOI: 10.1016/j.elerap.2016.03.004.
3. Jiang P., Jiang H., Hu Y.C., Liang C., Wang S. Identification of Key Factors Affecting Logistics Service Quality of Cross-border E-commerce // HCI in Business, Government and Organizations: 7th International Conference. Denmark: Springer, Cham, 2020. – 12204. – P. 384-396. – DOI: 10.1007/978-3-030-50341-3_30.
4. Wang T., Kang J.W., Valentine V.F. A holistic analysis of national e-commerce and logistics development // Marit Econ Logist. – 2020. – №22. – P. 500-513. – DOI: 10.1057/s41278-020-00151-w.
5. Gomez-Herrera M.E., Martens B., Turlea G. The drivers and impediments for cross-border e-commerce in the EU // Information Economics and Policy. – 2014. – №28. – P. 83-96. – DOI: 10.1016/j.infoecopol.2014.05.002
6. Hawk S. Comparison of B2C e-commerce in development countries // Marketing and Trade Electronic Commerce Research. – 2004. – №4 (3). – P. 181-199. – DOI: 10.1023/B:ELEC.0000027979.91972.36
7. Unpacking E-commerce: Business models, trends and policies. – OECD Publishing. – DOI: 10.1787/23561431-en.
8. Zhanbozova A.B., Turgel I.V., Azatbek T. Integral'nyj indeks ocenki razvitija b2c jelektronnoj kommercii v stranah EAES [Composite Index for Evaluating the B2C E-Commerce Development in the EAEU Countries] // Jekonomika regiona. – 2021. – №17(4). – P. 1332-1345. – DOI: 10.17059/ekon.reg.2021-4-20 [in Russian].
9. Information economy report: Unlocking the potential of E-commerce for developing countries. United Nations Conference on Trade and Development [Electronic resource]. – URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ier2015_en.pdf.
10. Gibbs J.L., Kraemer K.L. A Cross-Country Investigation of the Determinants of Scope of E-commerce Use: An Institutional Approach // Electronic Markets. – 2004. – №14(2). – P. 124-137. – DOI: 10.1080/10196780410001675077.
11. Sheng S., Zhou K.Z., Li J.J. The Effects of Business and Political Ties on Firm Performance: Evidence from China // Journal of Marketing. – 2011. – №75. – № (1). – P. 1-15. – DOI: 10.1509/jm.75.1.1.

Жанбозова А.Б., Азатбек Т.А., Байтенизов Д.Т., Жұманазаров Қ.Б.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭЛЕКТРОНДЫҚ КОММЕРЦИЯНЫҢ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ОРТАСЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ДАМУ ҮРДІСТЕРІН БАҒАЛАУ

Андатпа

Мақала Қазақстандағы электронды коммерцияның институционалдық ортасының жағдайын бағалауға арналған. Зерттеу әдістемесі Қазақстан Республикасындағы ірі электрондық коммерция жобаларын бастау

және жүзеге асыруда тәжірибесі бар электрондық коммерция нарығының сарапшыларымен тереңдетілген сұхбаттар жүргізуге негізделген. Зерттеу нәтижелері электрондық коммерция нарығындағы негізгі қатысушыларының бәсекеге қабілеттілік деңгейін бағалауға және оның даму үрдістері мен трендтерін анықтауға мүмкіндік берді. Қазақстандағы маркетплейстер қызметінің негізгі үлгілері айқындалып, олардың айырмашылықтары анықталды. Нарықтың технологиялық дайындығына, интернет-инфрақұрылымының сапасы мен электрондық коммерцияны тарату инфрақұрылымының дамуына сараптамалық баға берілді. Сонымен қатар, мақалада электрондық коммерцияны дамытудағы мемлекеттің реттеуші рөлі бағаланды. Зерттеу нәтижелерінің теориялық маңыздылығы зерттеуді кез келген дамушы елде немесе аймақта қайталауға болатындығында жатыр. Атап айтқанда, тереңдетілген сұхбаттар үшін дайындалған топ-нұсқаулықты (сарапшы респонденттерді таңдау критерийлері, сұхбат сұрақтары, интервьюерге арналған нұсқаулар) электрондық коммерцияның институционалдық ортасын бағалау құралы ретінде пайдалануға болады. Зерттеудің тәжірибелік нәтижелері электронды коммерция саласын реттейтін нормативтік-құқықтық құжаттарды, сондай-ақ электрондық коммерция саласындағы кәсіпорындарды қолдау бағдарламаларын әзірлеуде талдамалық негіз ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Zhanbozova A., Azatbek T., Baytenizov D., Zhumanazarov K.

**ASSESSMENT OF THE STATE AND DEVELOPMENT TRENDS
OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF E-COMMERCE IN KAZAKHSTAN**

Annotation

The article is devoted to assessing the state of the institutional environment of e-commerce in Kazakhstan. The research methodology is based on conducting in-depth interviews with e-commerce market experts who have experience in initiating and implementing large e-commerce projects in the Republic of Kazakhstan. The results of the study made it possible to assess the level of competitiveness of the main players in the e-commerce market and to identify trends and trends in its development. The main models of activity of marketplaces in Kazakhstan are identified and their differences are determined. An expert assessment of the technological readiness of the market, the quality of the Internet infrastructure, and the development of the e-commerce distribution infrastructure are presented. In addition, the article assesses the regulatory role of the state in the development of e-commerce. The theoretical significance of the study results is that the study can be replicated in any developing country or region. In particular, the prepared top guide for in-depth interviews (criteria for selecting expert respondents, interview questions, instructions for the interviewer) can be used as a tool for assessing the institutional environment of e-commerce. The practical results of the study can be used as an analytical basis in the development of regulatory documents regulating the field of e-commerce, as well as programs to support enterprises in the field of e-commerce.



М.Б. Молдажанов*, PhD¹

А.К. Кайшатаева, к.ю.н.¹

А.Ж. Кулубекова, PhD²

Alikhan Bokeikhan University,

г. Семей, Казахстан¹

ТОО «Международный образовательный

центр Евразия», г. Астана, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: mmarat84@inbox.ru

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ РИСКИ В ЭПОХУ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В 2024 году, наряду с предоставлением онлайн услуг электронным правительством, банками второго уровня и маркетплейсами, активно развивается цифровизация мошенничества и нарушение конституционных прав граждан, не смотря на динамику повышения финансовой грамотности казахстанцев, которая в 2023 году составила 40,5%.

Научное сообщество считает, что главными факторами, способствующими антирейтингу цифровой трансформации, являются низкий уровень кибербезопасности, отсутствие нормативно-правовых инструментов, которые закрепляют цифровые права граждан и хозяйствующих субъектов на уровне национального законодательства.

Проведенный научно-исследовательский анализ показал, что цифровизация экономики является безграничной средой для новых возможностей, вносит значительные изменения в способы взаимодействия бизнеса, государства и общества, создавая новые модели экономики B2G, G2B, B2B, G2C и B2C.

Анализ публикаций показал, что тематика об экономических и правовых рисках является неисследованной, а имеющиеся труды не имеют научного обоснования и носят исключительно теоретический характер без привязки к технологическим инновациям и комплексному исследованию проблем цифровизации.

Текущим исследованием были определены наиболее явные экономические риски цифровой экономики Казахстана, которые включают неравномерное распределение выгод между цифровыми и нецифровыми секторами экономики и регионами, угрозы кибербезопасности, недостаток квалифицированных кадров, угроза для традиционных отраслей. Кроме того, определен круг правовых рисков. К ним относятся, отсутствие индивидуальных договоров с поставщиками услуг по обеспечению защиты данных, отсутствие правового регулирования объектов цифровых прав, отсутствие юридической ясности и определенности, несоответствие национального права международным стандартам.

Ключевые слова: *цифровая экономика, цифровые активы, цифровые права, цифровые правоотношения, электронная коммерция, экономические риски, правовые риски.*

Кілт сөздер: *цифрлық экономика, цифрлық активтер, цифрлық құқықтар, цифрлық құқықтық қатынастар, электрондық коммерция, экономикалық тәуекелдер, құқықтық тәуекелдер.*

Keywords: *digital economy, digital assets, digital rights, digital legal relations, e-commerce, economic risks, legal risks.*

JEL classification: O30; P49

Введение. В данном обзоре рассматриваются научные вопросы, касающиеся идентификации экономических и правовых рисков, характеризующие негативную сторону эпохи цифровой экономики в Казахстане, как в настоящее время, так и в перспективе.

Актуальность проведения исследования заключается в своевременной идентификации рисков (экономических и правовых) эпохи глобального внедрения цифрового формата в общественных отношениях между субъектами и цифровой экономики в целом. В 2024 году, наряду с предоставлением онлайн услуг электронным правительством, банками второго уровня и маркетплейсами, активно развивается цифровизация мошенничества и нарушение конституционных прав граждан. по данным Агентства РК по регулированию и развитию финансового рынка динамика повышения финансовой грамотности казахстанцев в 2023 году составила 40,5%, но показатели «успешных» мошеннических кампаний не снизился.

Кроме того, уполномоченными органами не проработаны эффективные механизмы регулирования цифровых прав на цифровом пространстве и в процессе реализации, что по своей сути препятствует развитию цифровой экономики.

Следовательно, исследование условия, которые способствовали антирейтингу цифровой трансформации, таких как низкий уровень кибербезопасности, отсутствие нормативно-правовых инструментов, которые закрепляют цифровые права граждан и хозяйствующих субъектов на уровне национального законодательства является актуальным.

Цель определить актуальные в 2024 году экономические и правовые риски развития эпохи цифровой экономики на основе обзора текущих тенденций цифровой трансформации в Казахстане, оценки проблем в национальном законодательстве, а также анализа текущего уровня цифровизации экономики на основе международных индексов.

Задачами настоящего обзора являются:

- проведение анализа научных трудов отечественных и зарубежных ученых имеющие публикации по теме настоящего исследования, в целях обоснования актуальности выбранной темы;
- оценка текущего уровня цифровизации экономики и общественных отношений Казахстана на основе индексов WDCI, NRI, GCI, IDI, EGDI, характеризующие рейтинг страны на мировой арене;
- авторское описание текущих тенденций цифровой трансформации в Республике Казахстан по состоянию на 2024 год;
- выявление экономических рисков, которые требуют особого внимания, как со стороны государства, так и со стороны научного сообщества;
- определение юридических рисков, изучение которых может стать объектом для национального законодательства, регулирующие цифровые права граждан и юридических лиц.

Материалы и методы исследования. Эмпирическими данными для проведения анализа выбраны показатели рейтинговых агентств «ranking.kz», публикации отечественных и зарубежных ученых по вопросам цифровой экономики и риск-менеджмента на макроуровне. Для получения более качественных результатов для исследования выбраны статьи и обзоры, опубликованные не ранее 2019 года в базах данных Web of science и/или Scopus и в журналах, рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан. Исследование проводилось на основе методов логического обобщения (авторского видения проблемы), систематизации и группировки статистической и научной информации, а также критического анализа эмпирических данных, использование которых позволило определить группу рисков, которые порождаются цифровой трансформацией.

Обзор литературы. По результатам обращения в базу scopus.com с запросами на поиск публикаций за период 2019-2024 гг. с ключевыми словами по теме исследования было выдано 132 документа. Из них по направлению «Social Sciences»-49, «Computer Science»-44, «Economics, Econometrics and Finance»-41, «Business, Management and Accounting»-34, «Engineering»-31, «Decision Sciences»-17, «Mathematics»-14. По всем остальным направлениям было менее 10 публикаций. Таким образом, можно обосновать гипотезу о том, что явление «цифровизация» связано с такими направлениями исследований как социальные науки, бизнес, инженерия, компьютерные технологии. Соответственно риски аналогично будут иметь социальный, юридический, экономический и технологические характеры.

Из выбранных 132 публикаций были выбраны работы «Article» и «Review», которые наиболее соответствуют тематике нашего исследования (имеющие ключевые слова «экономический риск», «правовой риск»)

В статье А. Pavlova и S. Ashmarina (2021), авторы выделяют особую роль государственного управления в цифровой экономике. Результаты исследования подтверждают необходимость государственного участия в регулировании цифровой экономики, что по своей сути формируют институциональную среду для нормотворчества (закрепления норм права) [1].

Более содержательная работа Revak I., Gren R. (2022), дает описание основным рискам и угрозам, создаваемые цифровой трансформацией общества: технологические, экономические, политические, социальные, правовые и личностные. Анализ рисков по опыту Украины, частично повторяют отечественную практику, поэтому данная публикация требует отдельного внимания и анализа, который будет отражен ниже [2].

Положения, отраженные в работе Guryanova A.V., Smotrova I.V., Makhovikov A.E., Koychubaev A.S. (2020), исследуют риски формирования цифровизации, акцентируя внимание на социально-этических аспектах. Авторами впервые сделан акцент на социальные и этические отношения нового явления

к обществу в целом, что является основой для дальнейшего исследования цифровой экономики в настоящем обзоре [3].

К сожалению, в Казахстане не имеется национальной базы цитирования, для проведения быстрой работы по поиску статей. Авторы в период с сентября 2023 года по март 2024 года вручную просмотрели все статьи во всех журналах, которые входят в Перечень КОКСНВО по направлениям экономические науки и право. Результаты оказались скромными. По тематике «Цифровизация» опубликовано всего 48 статей, из них на тему рисков не написано ни одной.

Из выбранных для исследования статей многие авторы, исследуя явления «цифровая экономика» и «цифровая трансформация», подтверждают нашу гипотезу о природе формирования рисков, которые требуют отдельного комплексного анализа и подчеркивают важность изучения экономических и правовых рисков, в целях их минимизации или снижения динамической активности [4, 5, 6, 7, 8, 9, 10].

Основная часть. Цифровизация экономики приводит к множеству новых возможностей, вносит значительные изменения в способы взаимодействия бизнеса, государства и общества, создавая новые модели экономики B2G, G2B, B2B, G2C и B2C [11].

К 2025 году правительство Казахстана имеет амбициозные планы войти в число 20 лучших в Индексе развития электронного правительства ООН, в число 50 лучших в Индексе электронной коммерции B2C и в число 40 лучших стран по Индексу развития информационно-коммуникационных технологий [12].

На данный момент данные показатели имеют следующую картину (Таблица 1):

Таблица 1

Позиции Казахстана в международных рейтингах цифровой экономики в 2023 году*

№ п/п	Наименование индекса	Рейтинг по всему миру	
		Показатель 2023 года	Ссылка
1	Digital Competitiveness Ranking	34	https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness-ranking/
2	Network Readiness Index	58	https://networkreadinessindex.org/country/kazakhstan/
3	Global Connectivity Index	45 (2020)	https://www.huawei.com/minisite/gci/en/country-profile-kz.html Последние сведения о Индексе рассчитаны в 2020 году
4	ICT Development index	52 (2017)	https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/IDI2023/ Последние сведения о Индексе рассчитаны в 2017 году
5	e-Government Development Index	28	https://composite-indicators.jrc.ec.europa.eu/explorer/explorer/indices/egdi/e-government-development-index
6	Global Innovation Index	81	https://www.theglobaleconomy.com/rankings/GII_Index/

* Составлена авторами на основе данных сайтов с открытым доступом

Автором не была предоставлена информация о последнем пятилетнем периоде 2019-2023 гг., так как показатели не имеют значительного варьирующего значения и имеют достаточную и наглядную информацию для оценки рейтинга цифровизации Казахстана на мировой арене.

По данным Бюро статистики количество пользователей интернета на начало мая 2023 года составляет 20.3 млн. абонентов, из них 17.4 млн. абонентов мобильного интернета и 2.9 млн. абонентов фиксированного интернета. На данный показатель пользователей мобильного интернета превышает показатель прошлого года на 2,6%, а также характеризует рост потребителей по сравнению с 2018 годом на 28,1% мобильным интернетом охвачено 96% жителей страны. Прим это количество пользователей интернета количество абонентов фиксированного интернета достигло 2,9 млн - на 5,1% больше, чем в аналогичном периоде прошлого года. За десятилетие рост составил 10,4%.

По данным отчетов DataReportal о внедрении и использовании цифровых технологий в Казахстане в начале 2024 года по Казахстану:

- насчитывалось более 18,19 миллиона пользователей Интернета, когда проникновение интернета составляло 92,3%;
- было 14,10 миллиона пользователей социальных сетей, что составляет 71,5% от общей численности населения;
- было активировано в общей сложности 26,24 миллиона подключений к сотовой мобильной связи, что эквивалентно 133,1% от общей численности населения;
- в электронном правительстве уже автоматизированы 92% госуслуг.

По данным IDC, Казахстанский рынок облачных услуг за пять лет показал рост в 227%, что соответствует 89,2 и 202,5 миллионам долл.США в 2019 и 2022 году соответственно. При среднем показателе роста равному 56,7% не сложно будет достичь амбициозных целей Президента К.-Ж. Токаева превратить Казахстан в IT-страну с показателями экспорта IT-услуг более одного миллиарда долларов. Для сравнения, в электронной коммерции лидерами выступают Великобритания и Германия, несколько уступают по объемам Китай, США, Япония.

Если посмотреть на глобализировать информацию в 2023 году объем генерируемых данных в мире составил около 120 зеттабайт, к 2025 году прогнозируется его увеличение до 181 зеттабайта. Рынок программного обеспечения по управлению и обработке данных составил в 2023 году более 125 млрд долларов.

Таким образом, можно сделать вывод, что Казахстан активно развивает цифровую экономику и электронное правительство. Страна демонстрирует стабильный прогресс в рейтингах мировых индексов, однако для достижения поставленных целей к 2025 году требуется ускоренное развитие в области электронной коммерции, информационно-коммуникационных технологий и инноваций.

Анализ научных трудов по теме исследования показал, что основными причинами возникновения рисков в цифровой экономике являются следующими: зависимость от политики ведущих компаний в области ИКТ и возникновение существенного количества ошибок и недостатков в развитии цифровых технологий, нехватка квалифицированного персонала и монополизация рынков транснациональными корпорациями [2].

Вышеизложенные причины возникли вследствие того, что преобладающее количество предприятий используют иностранные технологии, что делает их уязвимыми перед возможным изменением условий использования этих технологий со стороны их разработчиков, а развитие цифровых технологий, хоть и способствует увеличению эффективности и производительности, может повлечь за собой серьезные финансовые потери и ущерб для бизнеса.

Помимо этого, цифровая трансформация может привести к разрушению устоявшихся бизнес-моделей, вследствие автоматизации и роботизации производственных процессов, повышение уровня безработицы и увеличения социальной нагрузки на государство.

Также стоит учитывать, что компании-разработчики имеют возможность мониторить деятельность и персональные данные пользователей (клиентов), при этом создавая реальную угрозу использования полученной информации для мошеннических целей, нарушения личного пространства человека, злоупотребление нормами защиты личных данных [13, 14].

На основе проведенного исследования авторами были определены экономические риски цифровой экономики в Казахстане.

В качестве первого риска можно выделить «Неравномерное распределение выгод между цифровыми и нецифровыми секторами экономики и регионами». Например, цифровизация АПК от внедрения элементов точного земледелия позволила снизить потери сельхозпроизводителя, как минимум на 25%, а внедрение Smart-технологий осуществлять мониторинг поголовья и управление стадом животных, обеспечить автономное управление теплицей, вести учет и анализ расходов в онлайн-режиме. В противоположном положении находятся малые производственные предприятия, так как у отечественных МСБ, которые оказались не готовы к радикальным изменениям в бизнес-процессах, отсутствию квалифицированные IT-специалисты. Аналогичная ситуация сложилась в регионах с высокой и слабой цифровой инфраструктурой, так города республиканского значения, в том числе и столица Казахстана, могут получить больше выгод от цифровизации, в то время как другие регионы могут оказаться на утрате.

Вторым экономическим риском является угроза кибербезопасности (киберриск). Новые цифровые технологии, криптоиндустрия и цифровой майнинг, уязвимые кибератакам и киберугрозам, фактически являются объектами интереса теневой экономики способной адаптироваться к новым

технологиям и инновациям. Следовательно, недостаточная защита данных и информационных систем может привести к серьезным потерям и угрозе экономической безопасности страны в целом.

Третий риск связан недостатком квалифицированных кадров. Подход вузов в IT-дать академическое образование, когда цифровизация требует укрепления человеческого капитала в востребованных областях информационных технологий, таких как Big Data, облачные технологии, блокчейн и Интернет вещей (AoT).

Угроза для традиционных отраслей: Цифровизация может привести к сокращению рабочих мест в традиционных отраслях экономики, что может вызвать социальные и экономические проблемы, такие как безработица и ухудшение условий труда.

Для смягчения экономических рисков необходимо разработать комплекс нормативно-правовых мер, которые учитывают потенциальные угрозы и предусматривают меры по их предотвращению. Кроме того, важно инвестировать в образование и подготовку кадров в области информационных технологий, а также в укрепление кибербезопасности и защиту данных, чтобы обеспечить устойчивое развитие цифровой экономики Казахстана. Только таким образом можно обеспечить устойчивое и успешное развитие цифровой экономики в Казахстане.

Нельзя рассматривать цифровизацию только как экономическую, или технологическую категорию. Цифровизация имеет отношение не только к хозяйствующим субъектам и информационно-коммуникационным технологиям, но и к каждому индивиду.

Как было доказано ранее, социальные науки, такие как юриспруденция тоже рассматривает цифровизацию, как элемент цифровых отношений и цифровых прав граждан. Развитие компьютерной преступности возможно не только в секторе финансов, но также затрагивает права человека и гражданина, неприкосновенность частной жизни.

Не является секретом, что каждый человек имеет свою цифровую единицу не только в социальных сетях, но и являются пользователями электронных приложений финансовых учреждений Казахстана и зарубежных стран, а также личных кабинетов в государственных услугах (электронном правительстве). Идентификационными элементами индивида сегодня являются номер телефона, ИИН, Face-ID, отпечаток пальца или краткий ПИН-код, который в свою очередь может быть рисунком, а не ручной подписью.

Следы жизни человека в цифровом мире стали, своего рода, личной характеристикой об индивиде, его цифровым двойником. Если в «физическое» время для идентификации человека как добропорядочного нужно было собирать большое количество справок и квитанций, то в период цифровой экономики достаточно одно из вышеперечисленных ID.

Утечка идентификационных данных, перечисленных выше, является одним из важнейших видов рисков эпохи цифровой экономики.

Несомненно, что компании, которые дорожат своим имиджем, будут создавать высокие меры обеспечения безопасности, а правительство Казахстана заинтересовано в неприкосновенности цифровых форм документов без разрешения пользователей. Но данные элементы безопасности регулируются только внутренними нормативными актами организаций.

На основании изложенного, реализация исследования по проекту AP19676064 «Цифровые права в Республике Казахстан: разработка правовых механизмов расширения содержания правосубъектности в эпоху цифровой трансформации (в плоскости частноправовых отношений)» является актуальным. Так, результаты исследования позволят идентифицировать наиболее обоснованные объекты национального законодательства, которые на данные момент не входят в общественные (цифровые) отношения, находящиеся под защитой закона.

На основе исследования авторами определено существование правовых рисков, которые возникли в эпоху цифровой экономики Казахстана. Некоторые из основных правовых рисков включают в себя:

1. Отсутствие индивидуальных договоров с поставщиками услуг по обеспечению защиты данных. Данные группы рисков связаны с угрозами кибербезопасности и обеспечением конфиденциальности пользовательских данных, так как недостаточная защита информации и персональных данных может привести к утечкам информации, кибератакам и нарушениям конфиденциальности, что может повлечь за собой юридические последствия и угрозы для бизнеса и граждан.

2. Отсутствие правового регулирования объектов цифровых прав. Быстрое развитие цифровой экономики привело к несоответствию национального законодательства к новым цифровым технологиям и проблемам в сфере правового регулирования цифровой экономики.

3. Отсутствие юридической ясности и определенности. Исследование и теоретическое осмысление цифровых прав позволит сформулировать их понятие как правовой категории, что способствует установлению четких границ и правил их применения. Регулирование цифровых прав на уровне законодательства поможет избежать правовой неопределенности и конфликтов.

4. Несоответствие национального права международным стандартам. Регулирование цифровых прав в соответствии с мировыми стандартами способствуют развитию цифровой экономики и привлечению инвестиций в стране. Четкое законодательство в области цифровых прав создает благоприятную среду для развития цифровой среды, стимулирует инвестиции и способствует росту цифрового бизнеса.

Наиболее яркими примерами устойчивого развития цифровых прав в соответствии международными стандартами являются «2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade» («Digital Compass Communication»), которая была принята 9 марта 2021 года Европейской Комиссией и Глобальная Хартия о цифровых правах (GDRC 1) подготовленная сообществом GDRC, созданная художником под ником @6529er.

Из предложенных двух примеров, по мнению авторов, правовой акт, имеющий уникальную новизну, является Глобальная Хартия о цифровых правах (GDRC 1). Хартия является общественным достоянием, но не является нормативно-правовым документом, а также не закреплена в каких-либо международных договорах, соответственно каждый может внести свой вклад в изменение или дополнение текста на блокчейне Ethereum. Хартию можно изменить или дополнить информацией бесплатно, за исключением комиссии за правку вашего кошелька/транзакцию, и с ним не связано никаких лицензионных платежей.

Несоответствие правовой и конституционной системы Казахстана положениям GDRC 1 влияет на полноценную защиту цифровых прав стране. Правительство Казахстана, может взять за основу положения Глобальной хартии, тем самым принять меры, которые соответствуют национальным интересам и обеспечивают безопасность, стабильность и защиту граждан, на основе авторского сценария (Рисунок 1).

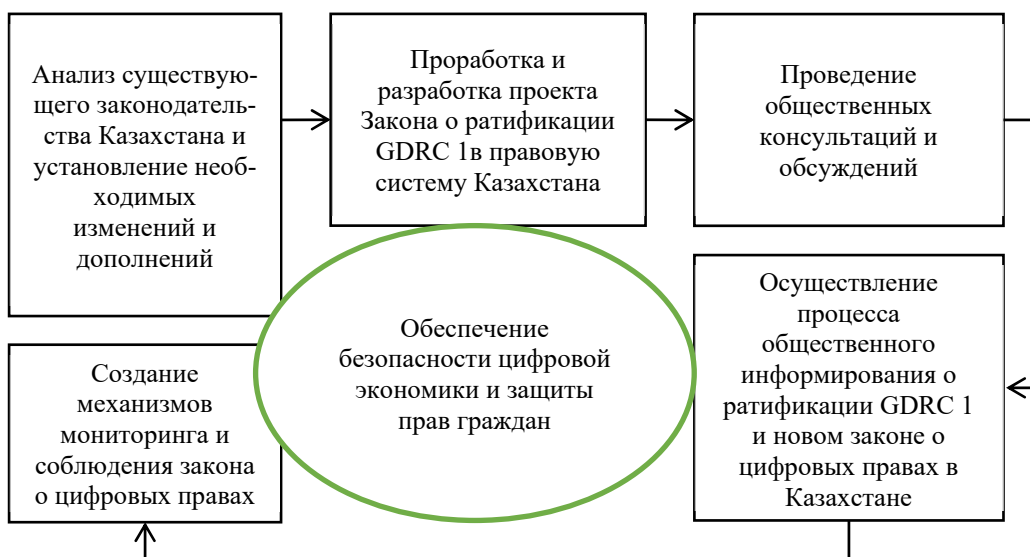


Рисунок 1. Модельный сценарий по адаптации положений GDRC 1 в правовую систему Казахстана*

* Составлен авторами на основе результатов исследования

Авторы выражают согласие с Проектами по снижению рисков, предложенными Морозко Н.И. (2020), в качестве мер по обеспечению безопасности в цифровом пространстве, которыми могут быть [15]:

- обновление информационно-коммуникационной инфраструктуры для обеспечения безопасности и защиты информации [15];
- разработка защитного программного обслуживания [15];
- развитие национальных конкурентоспособных информационных технологий [15];

- выполнение результативных исследований, сконцентрированных на создании соответствующих информационных технологий [15];
- постоянное взаимодействие национальной системы электронной экономики с зарубежными партнерами [15];
- разработка и введение информационных технологий, которые устойчивы к всевозможным влияниям [15];
- производство и безопасное применение товаров, оказания услуг на основе информационных технологий [15];
- развитие и широкое использование цифровых технологий в различных регионах [15].

В силу использования цифровых технологий различного формата в зависимости от задач, ресурсного обеспечения, заложенных требований, законодательное регулирование не способно в полной мере обеспечить необходимую защиту цифровых прав. На национальном уровне есть необходимость в закреплении базовых норм регулирования. При этом внутренние отношения в области использования цифровых технологий и возникающих в связи с этим прав целесообразнее будет регулировать через локальное, коллективно-договорное регулирование. Развитие этого направления требует высокой правовой зрелости организации, осознания необходимости соблюдения баланса бизнес интересов и создания условий для охраны прав в созданной цифровой среде. Риск преследования собственных интересов и недостаточная заинтересованность организаций в целях увеличения прибыли может привести к формальному отношению к институту локального регулирования и соответственно нарушению цифровых прав.

Заключение. Показатели развития цифровой экономики в 2024 году, как уже было доказано в настоящем исследовании, требуют особого внимания государственных органов, экономического и научного сообщества, в связи с тем, что изученные риски провоцируют нарушение информационной безопасности, безработицу и усиление социально-экономического неравенства в обществе

Необходимо разработать эффективные меры по управлению этими рисками, включая использование новейших технологий в области информационной безопасности и IT-исследований. Только таким образом можно обеспечить устойчивое и сбалансированное развитие цифровой экономики, минимизируя потенциальные негативы.

Исследование современных подходов к определению сущности цифровых прав, на основе изучения правового опыта зарубежных государств определение правовых возможностей регулирования цифровых прав как части правосубъектности и разработка оптимальной сценарной модели их законодательного закрепления в Казахстане, должно являться стратегической целью нормотворческого исследования. В частности, отличительной чертой современных исследований, должно стать изучение природы цифровых прав со стороны новых прав субъекта права и возможности разработки концептуально-методологических подходов к закреплению этих прав как части содержания правосубъектности на законодательном уровне. Исследование концепций цифровых прав и разработка методологических подходов позволит рационализировать путь к устойчивому социально-экономическому развитию государства, обеспечить действенным правовым механизмом цифровую среду.

Публикация подготовлена в рамках реализации проекта грантового финансирования АР19676064 «Цифровые права в Республике Казахстан: разработка правовых механизмов расширения содержания правосубъектности в эпоху цифровой трансформации (в плоскости частноправовых отношений)»

ЛИТЕРАТУРА

1. Revak I., Gren R. Digital transformation: Background, trends, risks, and threats // Social and Legal Studios. – 2022. – №5(2). – P. 61-67. – DOI: 10.32518/2617-4162-2022-5-2-61-67.
2. Pavlova A.V., Ashmarina S.I. Transformation of Public Administration in the Interests of Digital Economy Development // Current Achievements, Challenges and Digital Chances of Knowledge Based Economy. – vol.133. – Springer, 2021. – P.159-165. – DOI: 10.1007/978-3-030-47458-4_19.
3. Guryanova A.V., Smotrova I.V., Makhovikov A.E., Koychubaev A.S. Socio-ethical Problems of the Digital Economy: Challenges and Risks // Digital Transformation of the Economy: Challenges, Trends and New Opportunities. – vol.908. – Springer, 2020. – DOI: 10.1007/978-3-030-11367-4_9.

4. Buyanova M.E., Averina I.S., Horuzhaya E.Y. Digital Transformation of Investment Processes: Opportunities and Risks for the Regional Economy // Remote Investment Transactions in the Digital Age. – vol. 250. – Springer, 2024. – DOI: 10.1007/978-3-031-51536-1_23.
5. Antonova N.V., Pashentsev D.A., Kashevarova Y.N. Legal Mechanisms for Protecting the Rights of Economic Entities in the Conditions of Development Penetrative Technologies // Smart Technologies for the Digitisation of Industry: Entrepreneurial Environment. – vol 254. – Springer, 2022. – DOI: 10.1007/978-981-16-4621-8_9.
6. João P.Q. Naomi Appelman and Ronan Ó Fathaigh. Using Terms and Conditions to apply Fundamental Rights to Content Moderation // German Law Journal. – vol. 24 – 2023. – №5. – P. 881-911. – DOI: 10.1017/glj.2023.53.
7. Leistner Matthias and Antoine, Lucie. IP Law and Policy for the Data Economy in the EU // Economics. – 2023. – №1(17). – P. 20220043. – DOI: 10.1515/econ-2022-0043.
8. Абдеева А.Т., Оздамирова Л.М., Арсалиева Э.Х.. Цифровая экономика. Риски и проблемы цифровой экономики // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2023. – Т.13, №7-1. – С. 148-153. – DOI: 10.34670/AR.2023.58.13.014.
9. Буганова А.А., Умирзаков С.Ы., Нурпеисова А.А. Цифровая экономика и цифровая трансформация в Казахстане // Central Asian Economic Review. – 2022. – № 5(146). – С. 155-168. – DOI: 10.52821/2789-4401-2022-5-155-168.
10. Булхаирова Ж.С., Альпеисова Ш.Е., Косымбаева Ш.И. Современное состояние и проблемы цифровизации экономики Казахстана // Экономическая серия Вестника ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. – 2022. – № 1. – С. 32-39. – DOI: 10.32523/2789-4320-2022-1-32-39.
11. Gasparian M.S., Kiseleva I.A., Titov V.A., Olenev L.A. Simulation and risk management of financial activities in the digital economy era // Nexo Revista Científica. – 2021. – №4(34) – P. 1388-1395. – DOI: 10.5377/nexo.v34i04.12684.
12. Рахметулина Ж.Б. Цифровизация и развитие креативных индустрий // Развитие цифровизации и формирование институциональной среды электронной коммерции: тренды, проблемы и пути решения: Материалы Международной научно-практической конференции. – Астана: Институт экономики МОН Республики Казахстан. – 2024. – С. 270-281.
13. Кот М.К., Белозерова О.А., Шпангель Ф.Ф. Преимущества и риски цифровой экономики: правовой и экономический аспекты // Актуальные проблемы правоведения. – 2018. – № 4(60). – С. 6-11.
14. Курбанов Р.А., Попов А.А. Анализ правового регулирования оборота цифровых прав в республике Казахстан // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2022. – №10. – С. 177-182. – DOI: 10.23672/b4542-2186-3928-d.
15. Морозко Н.И., Бакулина А.А. Модификации рисков цифровой экономики // Финансовая жизнь. – 2020. – № 2. – С. 4-7.

REFERENCES

1. Revak I., Gren R. Digital transformation: Background, trends, risks, and threats // Social and Legal Studios. – 2022. – №5(2). – P. 61-67. – DOI: 10.32518/2617-4162-2022-5-2-61-67.
2. Pavlova A.V., Ashmarina S.I. Transformation of Public Administration in the Interests of Digital Economy Development // Current Achievements, Challenges and Digital Chances of Knowledge Based Economy. – vol.133. – Springer, 2021. – P.159-165. – DOI: 10.1007/978-3-030-47458-4_19.
3. Guryanova A.V., Smotrova I.V., Makhovikov A.E., Koychubaev A.S. Socio-ethical Problems of the Digital Economy: Challenges and Risks // Digital Transformation of the Economy: Challenges, Trends and New Opportunities. – vol.908. – Springer, 2020. – DOI: 10.1007/978-3-030-11367-4_9.
4. Buyanova M.E., Averina I.S., Horuzhaya E.Y. Digital Transformation of Investment Processes: Opportunities and Risks for the Regional Economy // Remote Investment Transactions in the Digital Age. – vol. 250. – Springer, 2024. – DOI: 10.1007/978-3-031-51536-1_23.
5. Antonova N.V., Pashentsev D.A., Kashevarova Y.N. Legal Mechanisms for Protecting the Rights of Economic Entities in the Conditions of Development Penetrative Technologies // Smart Technologies for the Digitisation of Industry: Entrepreneurial Environment. – vol 254. – Springer, 2022. – DOI: 10.1007/978-981-16-4621-8_9.

6. João P.Q. Naomi Appelman and Ronan Ó Fathaigh. Using Terms and Conditions to apply Fundamental Rights to Content Moderation // German Law Journal. – vol. 24 – 2023. – №5. – P. 881-911. – DOI: 10.1017/glj.2023.53.
7. Leistner Matthias and Antoine, Lucie. IP Law and Policy for the Data Economy in the EU // Economics. – 2023. – №1(17). – P. 20220043. – DOI: 10.1515/econ-2022-0043.
8. Abdeeva A.T., Ozdamirova L.M., Arsalieva Je.H. Cifrovaja jekonomika. Riski i problemy cifrovoj jekonomiki [The digital economy. Risks and challenges of the digital economy] // Jekonomika: vchera, segodnja, zavtra. – 2023. – T.13, №7-1. – S. 148-153. – DOI: 10.34670/AR.2023.58.13.014 [in Russian].
9. Baganova A.A., Umirzakov S.Y., Nurpeisova A.A. Cifrovaja jekonomika i cifrovaja transformacija v Kazahstane [Digital economy and digital transformation in Kazakhstan] // Central Asian Economic Review. – 2022. – № 5(146). – S. 155-168. – DOI: 10.52821/2789-4401-2022-5-155-168 [in Russian].
10. Bulhairova, Zh.S., Al'peisova Sh.E., Kosymbaeva Sh.I. Sovremennoe sostojanie i problemy cifrovizacii jekonomiki Kazahstana [The current state and problems of digitalization of the economy of Kazakhstan] // Jekonomicheskaja serija Vestnika ENU im. L.N. Gumileva. – 2022. – № 1. – S. 32-39. – DOI: 10.32523/2789-4320-2022-1-32-39 [in Russian].
11. Gasparian M.S., Kiseleva I.A., Titov V.A., Olenov L.A. Simulation and risk management of financial activities in the digital economy era // Nexo Revista Científica. – 2021. – №4(34) – P. 1388-1395. – DOI: 10.5377/nexo.v34i04.12684.
12. Rahmetulina Zh.B. Cifrovizacija i razvitie kreativnyh industrij [Digitalization and development of creative industries] // Razvitie cifrovizacii i formirovanie institucional'noj sredy jelektronnoj kommercii: trendy, problemy i puti reshenija: Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. – Astana: Institut jekonomiki MON Respubliki Kazahstan. – 2024. – S. 270-281 [in Russian].
13. Kot M.K., Belozerova O.A., Shpanagel' F.F. Preimushhestva i riski cifrovoj jekonomiki: pravovoj i jekonomicheskij aspekty [Advantages and risks of the digital economy: legal and economic aspects] // Aktual'nye problemy pravovedenija. – 2018. – № 4(60). – S. 6-11 [in Russian].
14. Kurbanov R.A., Popov A.A. Analiz pravovogo regulirovanija oborota cifrovych prav v respublike Kazahstan [Analysis of the legal regulation of digital rights turnover in the Republic of Kazakhstan] // Gumanitarnye, social'no-jekonomicheskie i obshhestvennye nauki. – 2022. – №10. – S. 177-182. – DOI 10.23672/b4542-2186-3928-d [in Russian].
15. Morozko N.I., Bakulina A.A. Modifikacii riskov cifrovoj jekonomiki [Risk modifications of the digital economy] // Finansovaja zhizn'. – 2020. – № 2. – S. 4-7 [in Russian].

Молдажанов М.Б., Кайшатаева А.К., Кулубекова А.Ж.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКА ДӘУІРІНДЕГІ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘУЕКЕЛДЕР

Андатпа

2024 жылы электрондық үкімет, Екінші деңгейдегі банктер және маркетплейстер онлайн қызметтер көрсетумен қатар, қазақстандықтардың қаржылық сауаттылығын арттыру серпініне қарамастан, алаяқтықты цифрландыру және азаматтардың конституциялық құқықтарын бұзу белсенді түрде дамып келеді, ол 2023 жылы 40,5% құрады.

Ғылыми қоғамдастық цифрлық трансформацияға қарсы рейтингке ықпал ететін негізгі факторлар Киберқауіпсіздіктің төмен деңгейі, азаматтар мен шаруашылық жүргізуші субъектілердің цифрлық құқықтарын ұлттық заңнама деңгейінде бекітетін нормативтік-құқықтық құралдардың болмауы деп санайды.

Жүргізілген ғылыми-зерттеу талдауы экономиканы цифрландыру жаңа мүмкіндіктер үшін шексіз орта болып табылатынын, B2G, G2B, B2B, G2C және B2C экономикасының жаңа модельдерін құра отырып, Бизнесінің, мемлекеттің және қоғамның өзара іс-қимыл тәсілдеріне елеулі өзгерістер енгізетінін көрсетті.

Жарияланымдарды талдау экономикалық және құқықтық тәуекелдер туралы тақырыптың зерттелмегенін, ал қолда бар жұмыстардың ғылыми негіздемесі жоқ және технологиялық инновацияларға және цифрландыру проблемаларын кешенді зерттеуге байланыстырмай, тек теориялық сипатта болатынын көрсетті.

Ағымдағы зерттеу экономиканың цифрлық және цифрлық емес секторлары мен өңірлер арасында пайданың біркелкі бөлінбеуін, киберқауіпсіздік қатерлерін, білікті кадрлардың жетіспеушілігін, дәстүрлі салалар үшін қатерді қамтитын Қазақстан экономикасын цифрландырудың неғұрлым айқын экономикалық тәуекелдерін айқындады. Сонымен қатар, құқықтық тәуекелдер шеңбері анықталды. Оларға деректерді қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі қызметтерді жеткізушілермен жеке шарттардың болмауы, цифрлық

құқықтар объектілерін құқықтық реттеудің болмауы, заңдық айқындылық пен айқындылықтың болмауы, ұлттық құқықтың халықаралық стандарттарға сәйкес келмеуі жатады.

Moldazhanov M., Kaishataeva A., Kulubekova A.

**ECONOMIC AND LEGAL RISKS IN THE ERA OF THE DIGITAL ECONOMY
IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Annotation

In 2024, along with the provision of online services by e-government, second-tier banks and marketplaces, the digitalization of fraud and violation of constitutional rights of citizens is actively developing, despite the dynamics of increasing financial literacy of Kazakhstanis, which in 2023 amounted to 40.5%.

The scientific community believes that the main factors contributing to the anti-rating of digital transformation are the low level of cybersecurity, the lack of regulatory and legal instruments that consolidate the digital rights of citizens and business entities at the level of national legislation.

The conducted research analysis showed that the digitalization of the economy is a limitless environment for new opportunities, making significant changes in the ways business, government and society interact, creating new models of the B2G, G2B, B2B, G2C and B2C economies.

The analysis of publications has shown that the topic of economic and legal risks is unexplored, and the available works have no scientific basis and are purely theoretical in nature without reference to technological innovations and a comprehensive study of the problems of digitalization.

The current study identified the most obvious economic risks of digitalization of the economy of Kazakhstan, which include an uneven distribution of benefits between digital and non-digital sectors of the economy and regions, threats to cybersecurity, a lack of qualified personnel, and a threat to traditional industries. In addition, a range of legal risks has been identified. These include the lack of individual contracts with data protection service providers, the lack of legal regulation of digital rights objects, the lack of legal clarity and certainty, and the inconsistency of national law with international standards.



А. Сабыржан, э.ғ.к., профессор¹

А. Мұқатай*, э.ғ.к., PhD, қауымд. профессор²

К. Мәмбетқазиев, магистр (МВА)²

Ж.З. Арынова, э.ғ.к., доцент¹

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан¹

Қазақстан-Американдық еркін университеті,

Өскемен қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: 19tas@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӨНДЕУ ӨНЕРКӘСІБІН ДАМУ ТУДА МЕМЛЕКЕТТІК ҒЫНТАЛАНДЫРУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Мақалада Қазақстандағы өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының дамуын мемлекеттік ғынталандыру шараларының экономикалық аспектілері мен тиімділігі зерттелген. Мақаланың мақсаты - Қазақстандағы өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының дамуын мемлекеттік ғынталандыру шараларының экономикалық аспектілері мен тиімділігін бағалау. Зерттеу өнеркәсіптің дамуына әсер ететін негізгі факторларды анықтауға, сондай-ақ мемлекеттік қолдау бағдарламаларының экономикалық дамуға әсерін талдауға бағытталған. Сипаттамалық статистика әдістері, деректерді визуализациялау, аналитикалық кестелер және статистикалық көрсеткіштерді есептеу қолданылды. 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық кәсіпкерлікті дамыту жобасы, «Даму-Оптимал», «Қарапайым заттар экономикасы», «Бизнестің жол картасы-2025» және басқа да негізгі мемлекеттік қолдау бағдарламалары зерттелді. Осы бағдарламалардың арқасында өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының өндіріс көлемі мен салық түсімдерінің едәуір артқаны анықталды. Сектордың сәтті дамуына әсер ететін негізгі факторлар, соның ішінде негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі және мемлекеттік қолдау деңгейі айқындалды. Мемлекеттік қолдау шаралары еңбек өнімділігінің өсуіне және сектордағы жұмыспен қамтуды қамтамасыз етуге оң әсер ететіні дәлелденді. Сондай-ақ, осы бағдарламалардың кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігіне әсері талданды. Зерттеу нәтижелері мемлекеттік қолдау стратегияларын әзірлеу және Қазақстандағы өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін маңызды.

Кілт сөздер: мемлекеттік шаралар, өңдеу өнеркәсібі, Қазақстан, еңбек өнімділігі, мемлекеттік қолдау, бәсекеге қабілеттілік, негізгі капиталға инвестициялар, салық түсімдері, қолдау бағдарламалары.

Ключевые слова: государственные меры, обрабатывающая промышленность, Казахстан, производительность труда, государственная поддержка, конкурентоспособность, инвестиции в основной капитал, налоговые поступления, программы поддержки.

Keywords: state measures, manufacturing industry, Kazakhstan, labor productivity, state support, competitiveness, investments in fixed assets, tax revenues, support programs.

Кіріспе. Әлемдік экономикалық дағдарыстар мен Covid-19 жаһандық пандемиясы бірінші кезекте ШОБ субъектілеріне теріс әсер етеді. Осыған байланысты ШОБ субъектілерінің қызметін қолдау және ғынталандыру қазіргі жағдайда ерекше маңыздылық пен өзектілікке ие болады, өйткені кәсіпкерлік белсенділіктің төмендеуі ел бюджетіне салық түсімдерінің азаюына, жұмыс орындарының қысқаруына, инновацияларды құру және енгізу саласында өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорындарының артта қалуына әкеп соғады.

2020 жылдың 11 наурызында Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы коронавирустың жаңа түрі – COVID-19 пандемиясын жариялады, ал 2023 жылдың 5 мамырында төтенше жағдай режимі аяқталып, COVID-19 пандемиясының мәртебесі Жойылды деп жарияланды. COVID-19 пандемиясынан туындаған дағдарыс 3 жыл, 1 ай және 3 апта немесе 1150 күнге созылды.

Қазіргі уақытта өңдеу өнеркәсібінде ШОБ-ты мемлекеттік қолдаудың талап етілетін шараларының бірі «Даму» ҚДҚ-дан кепілдік беру бағдарламалары болып табылады, мысалы:

1. 2021-2025 жылдарға арналған кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жоба (1 млрд. теңгеге дейінгі кредиттер).

2. Қазақстанның шағын және шағын бизнесі үшін микрокредиттер бойынша кепілдіктер (20 млн.теңгеге дейінгі кредиттер).

3. «Қарапайым заттар экономикасы» (1 млрд. теңгеге дейінгі кредиттер).

4. «Даму-Оптима» бағдарламасы (несие сомасы 500 млн.теңгеге дейін).
5. «Бизнестің жол картасы-2025» (1 млрд.теңгеге дейінгі кредиттер).
6. Астана қаласының кәсіпкерлеріне арналған «Астана бизнес 1 және 2» бағдарламалары (100 млн.теңгеге дейінгі кредиттер, 8,5% - дан аспайтын мөлшерлеме).
7. «Еңбек» бағдарламасы (өнімді жұмыспен қамтуды дамыту, өңірге байланысты кредит сомасы 6 500-ден 8 000 АЕК-ке дейін).

Мақаланың мақсаты – Қазақстандағы өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының дамуын мемлекеттік ынталандыру шараларының экономикалық аспектілері мен тиімділігін бағалау.

Өңдеуші өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық іс-әрекетін ынталандыру тетіктерін бағалаудың бесінші кезеңінде қолданылатын әдістер-сипаттамалық статистика әдістері: деректерді визуализациялаудың графикалық әдістері, аналитикалық кестелер, статистикалық көрсеткіштерді есептеу.

Әдебиеттік шолу. Қазіргі жағдайда елдің экономикалық дамуындағы инновациялар мен инновациялық іс-әрекеттің рөлі артып келеді, демек, өңдеуші өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық іс-әрекетін мемлекеттік қолдау және ынталандыру тетіктері өзгеруде. Мемлекет инновациялық өнімді алуға мүдделі, өйткені дәл осындай өнімдер тауарлар мен қызметтерді өндірушілерге, нарыққа сұранысқа ие, экономикалық дамуды қамтамасыз ете алады [1,2].

Өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорындарының инновациялық іс –әрекетін мемлекеттік қолдау және ынталандыру тетігін қалыптастыру және дамыту бір жағынан, кәсіпкерлікті реттейтін, екінші жағынан, инновациялық іс –әрекетті дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасайтын және ықпал ететін заңнамалық және нормативтік актілер негізінде жүргізіледі [3,4]. Алайда, осыған қарамастан, бүгінгі күні инновациялық іс –әрекетті ынталандыру құралдарын жіктеудің бірыңғай тәсілі жоқ, бұл салық заңнамасында көзделген барлық салық жеңілдіктерін толық көлемде және тиісті дәрежеде пайдалануға мүмкіндік бермейді.

Осылайша, инновациялық іс –әрекетті салықтық ынталандырудың барлық қолданыстағы және ықтимал мүмкін құралдарын қарастыру негізінде салықтық ынталандырудың бұл құрамы өте үлкен екенін атап өтуге болады [5,6].

Қорытындылай келе, өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорындарының инновациялық іс –әрекетін қазіргі тұстағы мемлекеттік қолдау мен ынталандыруды қалыптастыру үкіметтің осы немесе басқа салада, біздің жағдайда, инновациялық іс –әрекетті ілгерілету үшін пайдаланатын құралдардың тиімділігін тиянақты бағалаусыз мүмкін емес екенін атап өтеміз. Біздің пікіріміз бойынша, олар әрекет ететін экономикалық жүйеге тән жағдайлардан мемлекеттің басым міндеттеріне сәйкес келетін ынталандырудың тиімді құралдарын таңдау осы тетікті қалыптастырудың негізіне алынуы керек.

Негізгі бөлім (нәтижелер мен талқылау). Зерттеудің келесі кезеңінде Қазақстан халқын жұмыспен қамтудағы өңдеу өнеркәсібінің үлесіне талдау жүргізілді (1-сурет).

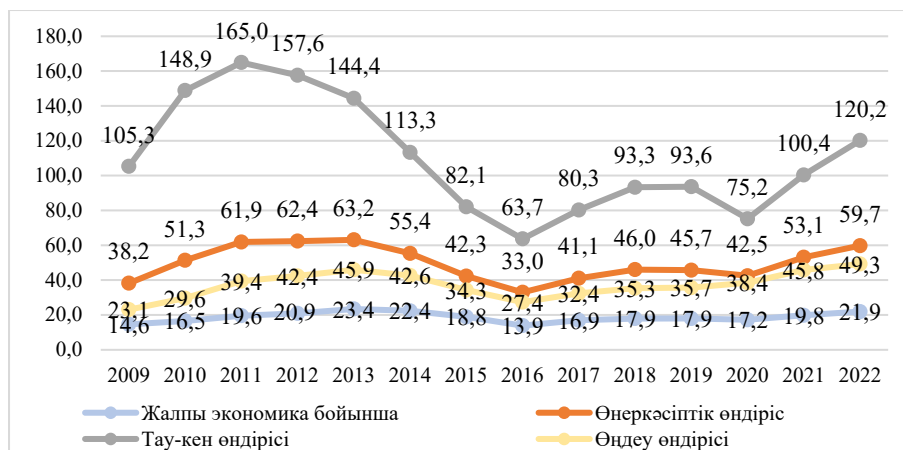


1-сурет. Қазақстан халқын жұмыспен қамтудағы өңдеу өнеркәсібінің үлесі*

* [7] ҚР СЖРА ҰСБ дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

2009 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңде Қазақстанның өңдеу өндірісі секторында жұмыспен қамтылғандар саны 70 мың адамға, тиісінше 543 мың адамнан 613 мың адамға дейін немесе 12,8%-ға өсті. 2022 жылы Қазақстан халқының жұмыспен қамтылуындағы өңдеу өнеркәсібінің үлесі 6,8% құрады, 2009 жылмен салыстырғанда 0,1 пайыздық тармаққа төмендеді және теріс трендке ие. Осылайша, Қазақстанның өңдеуші өндіріс секторындағы жұмыспен қамту деңгейі сақталуда, бірақ талданып отырған кезеңде республика бойынша Жұмыспен қамтудың 6,3-6,8%-ы өте төмен деңгейде қалып отыр.

Өңдеуші өнеркәсіптегі жұмыспен қамту көрсеткішінің төмен үлесі саладағы еңбек өнімділігінің өсуіне әсер етеді (2-сурет).

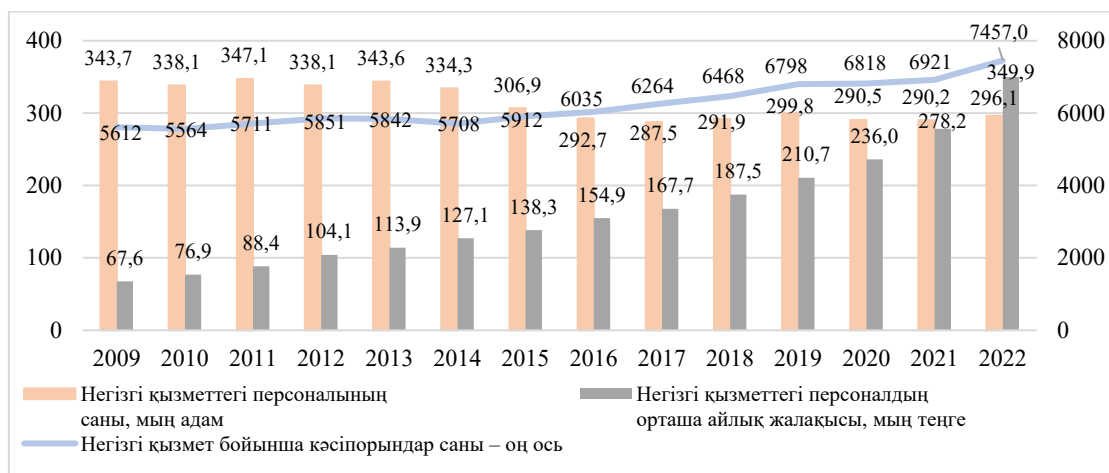


2-сурет. Жалпы экономика және өнеркәсіп бойынша еңбек өнімділігі, мың доллар АҚШ/адам*

* [7] ҚР СЖРА ҰСБ дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Еңбек өнімділігін талдау көрсеткендей, жалпы экономика бойынша бұл көрсеткіш төмен деңгейде қалып, 2022 жылы 21,9 мың долларды құрады. АҚШ доллары / адам, 7,3 мың АҚШ долл. АҚШ / адам 2009 жылмен салыстырғанда. Талданып отырған кезеңдегі еңбек өнімділігінің ең жоғары көрсеткіштерін 2022 жылы 14,9 мың долларға өскен пайдалы қазбаларды өндіру секторы көрсетті. АҚШ / адам 2009 жылмен салыстырғанда. 2022 жылы өнеркәсіп бойынша жалпы еңбек өнімділігі 46,7 мың долларды құрады. АҚШ доллары/адам, өңдеу өндірісі секторында-29,1 мың доллар. АҚШ / адам талданған кезеңде өнеркәсіптегі еңбек өнімділігінің өсуі 56,2%, пайдалы қазбаларды өндіру секторында – 14,1%, өңдеу өндірісі секторында – 113,4% құрады.

3-суретте Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі көрсеткіштерінің 2009-2022 жылдардағы өзгеру динамикасы көрсетілген.



3-сурет. Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі көрсеткіштерінің 2009-2022 жылдардағы өзгеру динамикасы көрсетілген*

* [7] ҚР СЖРА ҰСБ дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

3-суреттің деректерін талдау Қазақстанның өңдеу өндірісі секторындағы негізгі қызмет бойынша кәсіпорындардың саны 2009 жылдан 2022 жылға дейін өсуді көрсететінін көрсетті. Мәселен, 2009 жылы кәсіпорындар саны 5612 бірлікті, 2022 жылы – 6921 бірлікті құрады, өсім 1309 бірлікті немесе 23,3% құрады. Алайда, негізгі қызмет персоналының саны талданып отырған кезеңде 53,5 мың адамға немесе 15,5%-ға қысқарғанын көрсетті. Өңдеу өнеркәсібі секторындағы негізгі қызмет персоналының орташа айлық жалақысы 2022 жылы 349,9 мыңды құрады. 2009 жылмен салыстырғанда 210,6 мың теңгеге немесе 311%-ға ұлғайған теңге.

4-суретте Қазақстанның өңдеу өнеркәсібіндегі 2009-2022 жылдардағы негізгі капиталға инвестициялар мен рентабельділік көрсеткіштерінің өзгеру динамикасы көрсетілген.



4-сурет. Қазақстанның өңдеу өнеркәсібіндегі 2009-2022 жылдардағы негізгі капиталға инвестициялар мен рентабельділік көрсеткіштерінің өзгеру динамикасы көрсетілген*

* [7] ҚР СЖРА ҰСБ дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Талданып отырған кезеңде негізгі капиталға салынған инвестициялар 2009 жылмен салыстырғанда 2022 жылы 1208,1 млрд.теңгеге өсіп, 1586 млрд. теңгені құрады. 2009-2022 жылдары өңдеу өнеркәсібі бойынша өнімнің рентабельділігі 2022 жылы 3,1 п.т.-ға 12,1%-ға дейін өсті. Алайда, бұл көрсеткіш банктік емес заңды тұлғаларға 5 жылдан жоғары мерзімде берілетін теңгедегі кредиттер бойынша пайыздық мөлшерлемеден төмен (орта есеппен 15%). Өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық қызметін дамытуға арналған несие іс жүзінде қол жетімді құрал емес деген қорытынды жасауға болады.

2007 жылдан 2021 жылға дейінгі кезеңде «Даму» КДҚ жалпы сомасы 3,5 трлн кредитке өңдеуші өнеркәсіп саласындағы 20,6 мың жобаға қолдау көрсетті. теңге. 2020 жылы «Даму» КДҚ қаржылық қолдауына ие болған өңдеуші өндіріс кәсіпорындары 4488 млрд.теңге сомасына өнім шығарды. Кәсіпорындардың көлемі бойынша өнім шығару келесідей: ірі кәсіпорындар – 38%, орта кәсіпорындар – 38%, микро және шағын кәсіпорындар – 29%. 2020 жылы Қордың қаржылық бағдарламалары аясында қолдау тапқан өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындары жалпы сомасы 389 млрд. теңге. 2012-2020 жылдары «Даму» КДҚ-дан көмек алған өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының Төлеген салықтары 1434 млрд.теңгені құрады. 2020 жылы бұл көрсеткіш 389 млрд. теңгені құрады, оның ішінде ірі кәсіпорындардың үлесіне барлық салық төлемдерінің 45%-ы, орташа – 30%-ы, шағын және шағын – 25%-ы тиесілі болды. 2020 жылы «Даму» КДҚ бағдарламалары аясында қолдау тапқан өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарында 177 073 адам жұмыспен қамтылды. Жұмыс орындарының 22%-ы ірі кәсіпорындармен, орташа – 35%-ы, шағын және шағын – 43%-ы қамтамасыз етілді.

Қорытынды. Мақалада Қазақстандағы өңдеу өнеркәсібін мемлекеттік ынталандырудың экономикалық аспектілері жан-жақты талданған. Зерттеу барысында шағын және орта кәсіпорындардың даму көрсеткіштері мен олардың өндіріс көлемдері, жұмыспен қамту деңгейі және салық түсімдеріндегі үлесі анықталды. Алынған нәтижелердің ғылыми жаңалығы, ең алдымен, мемлекеттік қолдау бағдарламаларының тиімділігін дәлелдейді. «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қорының деректері бойынша, өңдеу өндірісі секторында 2022 жылы шағын және орта бизнес өнімдерінің үлесі шамамен 4 трлн теңгеге жетіп, жалпы ШОБ өнімінің 12,3%-ын құрады. Орта есеппен бір кәсіпорынға 89,6 млн теңге өнім шығару көрсеткішімен, өңдеу өнеркәсібі секторындағы кәсіпорындар шағын және орта бизнес өнімінің жалпы шығарылымында екінші орында тұр. Салыстыру үшін, көтерме және бөлшек

сауда секторы бір кәсіпорынға 26,4 млн теңге өнім шығарып, бірінші орында тұр. Мемлекеттік бағдарламалардың әлеуметтік-экономикалық әсері өнім шығаруды 1274%-ға, салық төлемдерін 1011%-ға ұлғайтып, 177073 адамды жұмыспен қамтуда. Бұл нәтижелерді іс жүзінде қолдану мүмкіндігі бар және олар зерттеу мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізілгенін растайды.

Келесі негізгі практикалық ұсыныстар ұсынылуы мүмкін:

1. Қолданыстағы мемлекеттік бағдарламаларды кеңейтіп, олардың аясында өңдеу өнеркәсібінің әртүрлі салаларына бағытталған нақты шараларды қарастыру қажет. Бұл инновацияларды енгізу және жаңа технологияларды қолдануды ынталандырады.

2. Шағын және орта бизнеске арналған қаржылық қолдау механизмдерін жетілдіру қажет. Несие беру шарттарын жеңілдету және кепілдік беру бағдарламаларын кеңейту арқылы кәсіпорындардың қаржылық ресурстарға қолжетімділігін қамтамасыз ету маңызды.

3. Өңдеу өнеркәсібіндегі кәсіпорындар үшін қажетті инфрақұрылымды дамыту, соның ішінде логистикалық және өндірістік инфрақұрылымды жақсарту шараларын жүзеге асыру қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Kurmanov N., Turekulova D., Doskeyeva G., Alina G. A research on innovation in small and medium-sized enterprises: The case of Kazakhstan // *International Journal of Economics and Financial Issues*. – 2016. – Т. 6. – №. 3. – P. 907-910.

2. Kurmanov N., Beisengaliyev Y., Bayandin M., Syzdykova E., Tolysbayeva M. Innovative development of Kazakhstan's raw material (oil and gas) regions: multifactorial model for empirical analysis // *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 2022. – Т. 12. – №. 4. – P. 131-140.

3. Әділбекұлы М., Сатбаева А.Ж., Бабажанова Ж.А., Айтходжаева Г.И. Анализ показателей инновационной деятельности предприятий обрабатывающей промышленности Казахстана // *Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли*. – 2023 – №4 (53). – С. 268-274.

4. Сатбаева А.Ж., Сабыржан А., Ильяс А., Есахметова Л.М. Анализ современного состояния развития предприятий обрабатывающей промышленности Казахстана // *Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли*. – 2023 – №4 (53). – С. 390-396.

5. Kurmanov N.A., Uskelenova A.T., Kabdullina G.K., Mukhiyayeva D.M., Utarbayeva G.K. Multifactor Model of Empirical Analysis of Innovative Development of Kazakhstan's Regions. *Economics: the Strategy and Practice*. – 2023. – №18(2). – P. 74-93.

6. Баксултанов Д.Е., Курманов Н.А., Рахимбекова А.Е., Керимкулова М.К. Анализ состояния инновационного развития предприятий Казахстана // *Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли*. – Астана, 2022. – № 2(47). – С. 99-106.

7. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Производство промышленной продукции в Республике Казахстан. Динамические таблицы [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-industrial-production/>.

REFERENCES

1. Kurmanov N., Turekulova D., Doskeyeva G., Alina G. A research on innovation in small and medium-sized enterprises: The case of Kazakhstan // *International Journal of Economics and Financial Issues*. – 2016. – Т. 6. – №. 3. – P. 907-910.

2. Kurmanov N., Beisengaliyev Y., Bayandin M., Syzdykova E., Tolysbayeva M. Innovative development of Kazakhstan's raw material (oil and gas) regions: multifactorial model for empirical analysis // *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 2022. – Т. 12. – №. 4. – P. 131-140.

3. Adilbekuly M., Satbaeva A.Zh., Babazhanova Zh.A., Ajthodzhaeva G.I. Analiz pokazatelej innovacionnoj dejatel'nosti predpriyatij obrabatyvajushhej promyshlennosti Kazahstana [Analysis of indicators of innovative activity of manufacturing enterprises in Kazakhstan] // *Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli*. – 2023 – №4 (53). – S. 268-274 [in Kazakh].

4. Satbaeva A.Zh., Sabyrzhan A., Il'jas A., Esahmetova L.M. Analiz sovremennogo sostojanija razvitija predpriyatij obrabatyvajushhej promyshlennosti Kazahstana [Analysis of the current state of development of manufacturing enterprises in Kazakhstan] // *Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli*. – 2023 – №4 (53). – S. 390-396 [in Kazakh].

5. Kurmanov N.A., Uskelenova A.T., Kabdullina G.K., Mukhiyayeva D.M., Utarbayeva G.K. Multifactor Model of Empirical Analysis of Innovative Development of Kazakhstan's Regions. Economics: the Strategy and Practice. – 2023. – №18(2). – P. 74-93.

6. Baksultanov D.E., Kurmanov N.A., Rahimbekova A.E., Kerimkulova M.K. Analiz sostojanija innovacionnogo razvitija predpriyatij Kazahstana [Analysis of the state of innovative development of enterprises in Kazakhstan] // Vestnik Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – Astana, 2022. – № 2(47). – S. 99-106. [in Russian].

7. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Proizvodstvo promyshlennoj produkcii v Respublike Kazahstan [Production of industrial products in the Republic of Kazakhstan. Dynamic tables] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-industrial-production/> [in Russian].

Сабыржан А., Мукатай А., Мамбетказиев К.Т., Арынова Ж.З.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ОБРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье исследованы экономические аспекты и эффективность государственных мер по стимулированию развития предприятий обрабатывающей промышленности в Казахстане. Целью данной статьи является оценка экономических аспектов и эффективности государственных мер по стимулированию развития предприятий обрабатывающей промышленности в Казахстане. Исследование направлено на выявление ключевых факторов, влияющих на развитие промышленности, а также анализ существующих программ государственной поддержки и их воздействия на экономическое развитие сектора. Используются методы описательной статистики, включая визуализацию данных, аналитические таблицы и расчет статистических показателей. Изучены основные государственные программы поддержки, такие как Национальный проект по развитию предпринимательства на 2021-2025 годы, Программы «Даму-Оптим», «Экономика простых вещей», «Дорожная карта бизнеса-2025» и др. Установлено, что благодаря этим программам значительно увеличились объемы производства и налоговые поступления от предприятий обрабатывающей промышленности. Определены ключевые факторы, влияющие на успешное развитие сектора, включая объем инвестиций в основной капитал и уровень государственной поддержки. Показано, что меры государственной поддержки оказывают положительное влияние на рост производительности труда и обеспечение занятости в секторе. Также проанализировано, как данные программы влияют на конкурентоспособность предприятий. Результаты исследования имеют важное значение для разработки стратегий государственной поддержки и повышения конкурентоспособности предприятий обрабатывающей промышленности в Казахстане.

Sabyrzhan A., Mukatay A., Mambetkazyev K., Arynova Zh.

ECONOMIC ASPECTS OF STATE INCENTIVES FOR THE DEVELOPMENT OF THE MANUFACTURING INDUSTRY IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article examines the economic aspects and effectiveness of state measures to stimulate the development of manufacturing enterprises in Kazakhstan. The aim of this article is to assess the economic aspects and effectiveness of state measures to stimulate the development of manufacturing enterprises in Kazakhstan. The study focuses on identifying key factors influencing the development of the industry, as well as analyzing existing state support programs and their impact on the economic development of the sector. Descriptive statistics methods, including data visualization, analytical tables, and the calculation of statistical indicators, were used. Major state support programs such as the National Project for Entrepreneurship Development for 2021-2025, «Damu-Optima», «Economy of Simple Things», «Business Roadmap 2025», and others were examined. It was found that these programs have significantly increased production volumes and tax revenues from manufacturing enterprises. Key factors influencing the successful development of the sector, including the volume of investments in fixed assets and the level of state support, were identified. It is shown that state support measures positively impact labor productivity growth and employment provision in the sector. Additionally, the impact of these programs on the competitiveness of enterprises was analyzed. The findings are significant for developing state support strategies and enhancing the competitiveness of manufacturing enterprises in Kazakhstan.

М.К. Тулеубаева*, э.ғ.к., доцент¹

Г.К. Абдраманова, э.ғ.к., доцент м.а.²

К.К. Бокенчин, PhD³

Л.К. Бокенчина, PhD³

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдер университеті, Алматы қ., Қазақстан¹

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан²

Қ. Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті, Астана қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: mika75.75@mail.ru

КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІН ҢНТАЛАНДЫРУ ТЕТІКТЕРІН ІСКЕ АСЫРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Бұл мақалада Австралия, Норвегия және Канада сияқты елдердегі өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық қызметін ынталандыру тетіктерін іске асырудың шетелдік тәжірибесі қарастырылған. Осы мақаланың мақсаты - кәсіпорындардың инновациялық іс-әрекетін ынталандыру тетіктерін іске асырудың шетелдік тәжірибесін зерттеу және жүйелеу, сондай-ақ Қазақстанның өңдеу өнеркәсіп салаларында инновациялық іс-әрекетті тиімді ұйымдастыру үшін қолайлы жағдайлар жасауда ұсынымдар әзірлеу. Осы елдердегі инновацияларды мемлекеттік қолдаудың бағдарламалық, функционалды және ұйымдастырушылық-экономикалық аспектілері зерттелді. Инновацияларды табысты енгізуге әсер ететін негізгі факторлар анықталды, соның ішінде салықтық ынталандырулар, протекционизм, өнеркәсіптік өндірісті субсидиялау және кооперативтік зерттеулер. Инновациялық қызметтің тиімділігіне сыртқы және ішкі факторлардың кеінені әсер ететіні көрсетілді, оның ішінде қаржыландыру көлемі, материалдық-техникалық база және кадрлардың біліктілігі. Университеттер мен ғылыми-зерттеу институттарының инновациялық экожүйені дамытудағы рөлі талданды. Зерттеу әдістері ретінде жүйелеу, жинақтау, салыстырмалы талдау, трендтерді талдау және кейс-стадиялар қолданылды. Негізгі нәтижелер зерттелген елдердегі инновацияларды қолдау табысты үлгілерін Қазақстан үшін бейімдеуге болатынын көрсетті. Қазақстанның өңдеу өнеркәсібінде инновациялық қызмет үшін қолайлы жағдайлар жасау бойынша нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру, инфрақұрылымды дамыту және қаржылық-несиелік қамтамасыз ету бойынша шаралар ұсынылды. Зерттеудің маңыздылығы шетелдік тәжірибені ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігі мен тұрақты дамуын арттыру үшін пайдалану мүмкіндігінде жатыр.

Кілт сөздер: инновациялар, мемлекеттік қолдау, шетелдік тәжірибе, өңдеу өнеркәсібі, салықтық ынталандырулар, зерттеу институттары, инновациялық технологиялар, Қазақстан, кооперативтік зерттеулер.

Ключевые слова: инновации, государственная поддержка, зарубежный опыт, обрабатывающая промышленность, налоговые стимулы, исследовательские институты, инновационные технологии, Казахстан, кооперативные исследования.

Keywords: innovations, state support, international experience, manufacturing industry, tax incentives, research institutes, innovative technologies, Kazakhstan, cooperative research.

Кіріспе. Инновациялық дамудың заманауи экономикалық теориялары мен тұжырымдамалары кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін, өмір сүру деңгейі мен сапасын арттыруда, дамудың тұрақтылығына қол жеткізуде инновациялық қызметін ынталандырудың шешуші рөлін атап көрсетеді. Қазіргі жағдайда ҒЗЖ арасындағы бәсекелестік әлемдік бәсекелестіктің негізін құрайды. Инновацияны бәсекелестік артықшылық ретінде пайдаланатын ірі және шағын мемлекеттер өз экономикаларын әлем елдерінің ішіндегі ең бай елдеріне айналдырды (Австралия Азия-Тынық мұхиты аймағында, Норвегия Еуропада, Канада Америкада). Австралияда, Норвегияда, Канадада кәсіпкерлік саласындағы инновациялық іс-әрекетті ұйымдастыру тәжірибесін жан-жақты зерттеудің ғылыми қызығушылығы – бұл елдерде біраз уақыттан бері, Қазақстандағыдай, экономиканың табиғи ресурстарды өндіруге және сатуға тәуелділігі байқалды.

Өндеуші өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық қызметін мемлекеттік қолдау және ынталандыру тетігінде үш негізгі бөлікті бөліп көрсетуге болады:

1) бағдарламалық – нысаналы бөлік өңдеуші өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық қызметін мемлекеттік қолдау мен ынталандырудың мақсаттарын, тұжырымдамаларын, стратегияларын, бағдарламаларын, қағидаттары мен әдістерін қамтиды.

2) функционалдық-ресурстық бөлік – инновациялық кәсіпкерліктің қалыптасуы мен даму процесіне реттеуші әсер етеді. Қолдаудың нормативтік және құқықтық базасын қамтиды.

3) ұйымдастыру-экономикалық бөлік мемлекеттік және мемлекеттік емес қолдау тетіктерін, даму институттарын, инфрақұрылымдық, қаржылық-кредиттік қамтамасыз етуді және т.б. қамтиды.

Осы мақаланың мақсаты - кәсіпорындардың инновациялық іс-әрекетін ынталандыру тетіктерін іске асырудың шетелдік тәжірибесін зерттеу және жүйелеу, сондай-ақ Қазақстанның өңдеуші өнеркәсіп салаларында инновациялық іс-әрекетті тиімді ұйымдастыру үшін қолайлы жағдайлар жасауда ұсынымдар әзірлеу.

Өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық іс-әрекетін ынталандыру тетіктерін бағалаудың қолданылатын әдістер: жүйелеу және жалпылау, салыстырмалы талдау, трендтерді талдау, кейстер әдісі.

Қазақстанда инновациялық процестерді дамыту бойынша ұсынымдар әзірлеу үшін өңдеуші өнеркәсіп салаларының кәсіпорындарында қолайлы жағдайлар жасаудың және инновациялық іс – әрекетті тиімді ұйымдастырудың ұтымды әлемдік тәжірибесін зерттеу және жүйелеу қажет.

Әдебиеттік шолу. Өңдеуші өнеркәсібі кәсіпорындарында қарқынды және табысты инновациялық іс-әрекетті қамтамасыз ету үшін ғылыми, технологиялық, кадрлық, қаржылық және басқа да саясаттарды келісілген және бір мезгілде пайдалануды қамтитын процесті ұйымдастырудың заманауи әдістері мен технологияларын кеңінен қолдану қажет [1,2].

Қазіргі зерттеулердің көпшілігінің бағыты инновациялар үшін қолайлы жағдайлар жасауға, сондай-ақ инновациялық процестің барлық кезеңдерін: идеядан бастап түпкілікті инновациялық өнімге дейін ұйымдастырудың басқару механизмдерін зерттеуге бағытталған [3]. Осы ретте, инновацияларға арналған зерттеулердің көптігіне қарамастан, өңдеуші өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық іс-әрекетін ынталандыру тетіктерін шетелдік тәжірибесін бағалау әдіснамасындағы, атап айтқанда оның деңгейін бағалау әдістемесіндегі олқылықты атап өту қажет [4].

Өңдеуші өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық іс –әрекетін ынталандыру тетіктерін шетелдік тәжірибесі бағалаудың негізгі міндеттеріне мыналар жатады:

- осы процесс бағыттарын, кәсіпорынның инновациялық іс -әрекеті мақсаттары мен міндеттерін анықтау;

- перспективалы инновациялық жобаларды іріктеу;
- инновациялық іс –әрекетке әсер етудің сыртқы және ішкі факторларын талдау;
- кәсіпорын ресурстарын тиімді және оңтайлы пайдалану;
- инновациялық іс –әрекеттің тиімділік көрсеткіштерін бағалау және мониторингілеу [5].

Кәсіпорынның инновациялық процестеріне факторлардың екі тобы әсер етеді: сыртқы (басқарылмайтын) және ішкі (басқарылатын). Инновациялық іс-әрекетті жүзеге асырудың сыртқы факторлары алдыңғы бөлімде егжей-тегжейлі қарастырылған.

Кәсіпорынның инновациялық іс-әрекетіне әсер ететін ішкі факторлар әдебиеттерде егжей-тегжейлі сипатталған, оларға мыналар жатады:

- кәсіпорынның инновациялық іс-әрекетінің уақтылығы;
- қаржыландыру көлемі;
- кәсіпорынның материалдық-технологиялық базасы;
- білікті кадрлар.

Негізгі бөлім (*нәтижелер мен талқылау*). Австралияда инновациялық іс-әрекетті ынталандыру тетіктерін іске асыру тәжірибесі үлкен ғылыми қызығушылық тудырады.

20 ғасырдың 80-жылдарынан бастап инновация Австралия Үкіметінің назарында болды. Өнеркәсіптегі инновациялық процестерді жеделдетуге және бизнес пен зерттеушілер арасындағы өзара іс-қимылды нығайтуға ықпал ететін Австралиядағы мемлекеттік саясаттың негізгі механизміне мыналар жатады:

- салықтар арқылы ЗмӨ ынталандыру;
- сауда протекционизмі және өнеркәсіптік өндірісті субсидиялау;
- ауыл шаруашылығы саласындағы іргелі және қолданбалы зерттеулер, кооперативтік зерттеулер, зерттеулер орталықтарын құру.

20 ғасырдың 80-жылдарында Австралия экономикасы мемлекеттік саясат пен кәсіпкерліктің күш-жігерінің арқасында инновациялық жүйені құруға айтарлықтай серпіліс жасады. Алайда, 90-жылдардың аяғынан бастап табиғи ресурстар нарығындағы «бумға» байланысты инновациялық іс-әрекет көрсеткіштерінің төмендеуі байқалады: инновацияларға көбірек көңіл бөлудің орнына Австралия үкіметі экономикадағы шикізат ресурстарын өндіруге және сатуға басты назар аударды. Бұл экономикалық дамудың негізгі көрсеткіштерінің динамикасына теріс әсер тудырды: өнімділік деңгейі 1960-шы жылдарға дейін төмендеді, өсім жылына 0,9%-ға дейін баяулады; 2000-шы жылдардың басында ВЭФ жаһандық бәсекеге қабілеттілік рейтингі бойынша Австралия экономикасы 5-ші орыннан 18-ші орынға құлдырады [6, 7].

Австралияның саяси қайраткерлері экономикалық даму көрсеткіштерінің күрт төмендеуінің басты себебін атады: 90-жылдардың басымен салыстырғанда инновациялар мен ғылымға жұмсалатын шығындардың күрт төмендеуі –ЖІӨ-ге 22% - ға.

Мемлекеттік саясаттың басымдықтарын минералды ресурстарға қайта бағыттау Австралия экономикасының бәсекеге қабілеттілігі мен өнімділігіне айтарлықтай зиян келтірді [8]. Сегіз жылдық құлдырау кезеңінен кейін 2007 жылы билікке келген Австралияның жаңа үкіметі дамудың инновациялық жолына қайта назар аудара алды, ал инновация елдің өнімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін, халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасын арттырудың негізгі факторы болды. 2008-2009 жылдары инновациялар мен ғылымға жұмсалатын шығындар 2007-2008 жылмен салыстырғанда 5%-ға, 6,5 млрд.-тан 6,8 миллиард долларға дейін өсті [9].

2008 жылдың 22 қаңтарында Австралияның жетілдіру жөніндегі мемлекеттік бағдарламасы басталды. Жетілдіру бағдарламасын әзірлеу үшін құрылған Комиссия ұлттық инновациялық жүйенің жай-күйіне және экономикалық саясаттағы «сәтсіздіктерге» талдау жасады:

- нарықтық «сәтсіздіктерге» қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін күш-жігер мен бастамалардың жеткіліксіздігімен байланысты қателіктер жатады;

- жүйелік «сәтсіздіктерге» - институционалдық кемшіліктер мен саясаттағы сәтсіздіктерден туындаған ұтымды инновациялық іс-әрекетті ұйымдастырудың ауқымы мен мүмкіндіктерін шектеу жатады [10].

Экономикалық саясаттың анықталған «сәтсіздіктерін» еңсеру бойынша нақты ұсыныстар тұжырымдалды. Австралияның ҒЗЖ жетілдіру жөніндегі бағдарламасын іске асыру кезеңі 2020 жылға дейінгі жылдарды қамтыды және ұлттық инновациялық жүйені трансформациялау және өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорындарының өнімді инновациялық қызметін ұйымдастыру үшін қолайлы жағдайлар жасауға мүмкіндік берді (бұл, біздің ойымызша, Қазақстанның ҒЗЖ дамыту мәселесінде белгілі бір қызығушылық тудырады, өйткені мұндай жағдайларды біздің елімізде де жасауға болады). Австралияның ҒЗЖ жетілдіру бағдарламасының негізі:

1. Элементтерді дамыту және заманауи ұлттық инновациялық жүйені құру.

2. Макро және микро деңгейлердегі инновацияларға көзқарастарды өзгерту және жеке сектордың экономикалық дамуға қосқан үлесін арттыру:

- инновацияның ашық моделіне көшу: инновацияның ашықтығы мен ашықтығының маңыздылығын мойындау;

- инновациялық саясаттағы қайта бағдарлау: 1980 жылдары оның негізгі міндеті өндірілген инновациялар көлемін ұлғайтуға және оларды коммерцияландыруға бағытталды, ал 2009 жылы инновациялық іс-әрекеттің нәтижелерін қабылдау және енгізу үшін жеке кәсіпорындарда мүмкіндіктер жасауға басты назар аударылды.

3. 1990 жылдардағы инновациялық іс-әрекеттің дамуындағы сәтсіздіктер себептерін мойындау: инновациялар мен ғылым шығындарын қысқарту, бұл тіркелген патенттер мен зерттеушілер санының азаюынан көрінеді.

4. Минералдық ресурстар экспортының түсімдерінен халықтың табысын қолдау.

5. Инновацияны жаһандық бәсекелестікте басты бәсекелестік артықшылық ретінде тану.

6. Бәсекелестік артықшылықтарды қамтамасыз ететін факторлардың дамуы: институттар, адами капитал және агломерациялық әсер [10].

Көптеген эмпирикалық зерттеулер Норвегияның табиғи ресурстарға сүйенетін экономикасында мемлекеттік саясат, өнеркәсіп және ұйымдар арасындағы мұнай және алюминий салаларында білім құру және тарату қатынастарының эволюциясын талдай отырып, кәсіпкерліктің инновациялық іс-әрекеті қалай дамып жатқанын көрсетеді.

Бірқатар зерттеулерде Норвегияда инновациялық кәсіпкерліктің дамуына көптеген факторлар әсер еткен: инновацияны қолдау мен ынталандырудың мемлекеттік саясаты, бизнесті ұйымдастырудың қалыптасқан дәстүрлері, қоғамның кәсіпкерлердің инновациялық идеяларына оң көзқарасы. Норвегияда 2018 жылы инновациялық кәсіпорындардың жалпы саны 5 500 бірлікті құрады, бұл ретте олардың ең көп үлесі жұмыспен қамтылғандар саны 10-49 адам (73%) болатын ұйымдарға тиесілі. Он адамнан аз жұмыспен қамтылған қосылған құн көрсеткіші бойынша кәсіпорындар көшбасшы болып табылады.

Норвегия экономикасының құрылымында шикізат секторы мемлекеттік бюджеттің негізін құрайтын Қазақстан экономикасының құрылымына ұқсас мұнай-газ секторы маңызды рөл атқарады. Алайда, Норвегияда мұнай және газ өндіру секторы кәсіпкерлік саласының қалыптасуы мен технологиялық дамуында шешуші рөл атқарды. Қазіргі уақытта көмірсутектерді өндіруді техникалық сүйемелдеу саласындағы көшбасшылар: Kimek, Statoil, Det Norske Veritas, Kongsberg [11] компаниялары болып табылады.

Норвегияда шағын және орта бизнестің инновациялық іс-әрекетіне жол ашылған білім беру және ғылыми-зерттеу кешені, халық арасында білім берудің жоғары деңгейі жағымды әсер етеді. Мемлекеттік ғылыми саясатқа ШОБ секторы айтарлықтай әсер етеді [12]. Норвегиядағы «бәсекеге қабілеттілік-өнімділік-инновация» моделі ғылыми-зерттеу орталықтары мен университеттер жанындағы зерттеулер мен әзірлемелерді қолдауға және ынталандыруға бағытталған мұнай-газ секторынан түсетін жоғары ақшалай түсімдерді пайдалануға негізделген. Мұның бәрі инновациялық кәсіпорындардың қуатты класының қалыптасуы мен дамуына ықпал етті. Табиғи ресурстардың сарқылуын ескере отырып, Норвегия үкіметі әлеуметтік саланы және тұтастай алғанда экономиканы дамытудың ұзақ мерзімді стратегиясын қабылдады, оның негізінде елдің экономикалық қуатын сақтауға және арттыруға ықпал ететін инновацияларды дамыту жатыр. Қазіргі уақытта ғылым мен инновацияларды қаржыландыру құрылымында мемлекетке барлық салымдардың кемінде 40%-ы, жеке секторға – 50%-дан астамы тиесілі, бұл ретте жеке кәсіпорындардың негізгі үлесі мұнай-газ өндіру саласында жұмыс істейді.

Университеттерінде зерттеулер жүргізуге шешуші рөл беріледі, олардың міндеттеріне инновациялық іс –әрекет үшін жоғары білікті кадрларды даярлауда, кәсіпкерлік құрылымдармен ынтымақтастық негізінде оның нәтижелерін коммерцияландыруды қоса алғанда, ғылыми зерттеулер жүргізу де кіреді.

Кәсіпкерлік саласындағы инновациялық іс-әрекетті ұйымдастыру мен ынталандырудың норвегиялық моделі мынадай негізгі элементтерді қамтиды:

1. Үкімет ел экономикасын дамытуға және білім беру, зерттеу және инновациялық қызметті ынталандыруға жауапты.
2. Мемлекеттік инновациялық саясат пен зерттеулердің күн тәртібін үйлестіретін норвегиялық зерттеу кеңесі.
3. ЗмӘ-ді ұзақ мерзімді негізде қаржыландыруды жүзеге асыратын зерттеулер мен әзірлемелер қоры.
4. «Пәнаралық» зерттеулерді, іргелі және қолданбалы зерттеулерді, олардың нәтижелерін коммерцияландыруды жүзеге асыратын ғылыми-зерттеу мекемелері, білім беру ұйымдары мен университеттер [13].
5. Зерттеу векторын таңдауға ықпал ететін, жоғары құзыретті кадрларды даярлауға қатысатын, зерттеулер мен әзірлемелерді қаржыландыруды жүзеге асыратын кәсіпкерлік саласы (ірі, орта және шағын бизнес).

Норвегияда Халықты әлеуметтік қорғау жүйесі жеке кәсіпкерлер мен жас стартаптарға бизнесте күтпеген «күйреу» жағдайында өздерін қауіпсіз және жайлы сезінуге мүмкіндік береді. Кәсіпорындардың инновациялық іс –әрекетін қолдау шаралары кең: интернетке тегін қол жеткізуді қамтамасыз етуден бастап инновацияларды құру және енгізу процесін ынталандыруға бағытталған ірі іс-шараларды іске асыруға дейін.

Норвегиядағы кәсіпкерлік саласының ерекшелігі-бұл инновациялық серіктестік түріндегі күш-жігерді біріктіру, яғни норвегиялық кәсіпкерлер бірлескен инновациялық жобаларды жүзеге асыра отырып, бөлек емес, бірлесіп әрекет етеді. Инновациялық іс-әрекет іргелі және қолданбалы зерттеулермен, қандай да бір технологияны әзірлеумен немесе жетілдірумен айналысатын жобалық тәсіл негізінде жетекші норвегиялық жоғары оқу орындары белсенді тартылады. Елдің «инновациялық мәдениеті» және қоғамдағы инновацияларға оң көзқарас Норвегияның өнеркәсіптік

кәсіпорындарының инновациялық іс-әрекетін тиімді ұйымдастыруға ықпал ететін маңызды факторлар болып табылады [14].

Экономиканың инновациялық үлгісі жоғары дамыған мемлекеттің бірі Канада болып табылады, ал табиғи ресурстар кәсіпорындардың инновациялық іс-әрекеті саласындағы бастамалар үшін маңызды негіз болып табылады.

Канаданың сыртқы және ішкі саясатының басты басымдығы инновациялық іс-әрекетке беріледі, ел инновациялар мен технологияларды дамытудың, сондай-ақ жоғары білікті мамандарды даярлаудың әлемдік орталықтарының бірі болып табылады.

Канаданың инновациялар және экономикалық даму министрлігі инновациялық даму процес-тері мен зерттеулер мен әзірлемелерді жүзеге асыруға жауапты орталық буын болып табылады.

ЗмӘ шығындарының динамикасы Канада үкіметі жыл сайын жалпы ішкі өнімнің шамамен 1,7%. ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға жұмсайтынын көрсетеді. Бұл әлемнің жоғары дамыған елдері арасында жоғары көрсеткіш болып табылады, алайда Жапония, АҚШ, Оңтүстік Корея, ГФР, Израиль және т. б. елдермен салыстырғанда төмен.

Канададағы 1 миллион адамға шаққанда 4 600-ге жуық зерттеуші инновациялық қызметпен айналысады, бұл жоғары көрсеткіш.

Жоғары технологиялық өнімдер экспортының рейтингі бойынша Канада 2018 жылдың қорытындысы бойынша 24,5 млрд. АҚШ. долл. 17 орында.

Канададағы 200-ден астам ғылыми-зерттеу институттары мен орталықтары ғылымды қажет ететін өнімдер саласында ЗмӘ-мен айналысады. Олардың басым бөлігі Оттавада және Торонто өнеркәсіптік хабында орналасқан.

Жыл сайын Канада бюджетінде инновациялық қызметті қолдау мен ынталандырудың түрлі шаралары мен бағдарламалары көзделген, қаражаттың негізгі үлесі келесі мақсаттарға бөлінеді:

- канадалық жұмысшылардың кәсіби қайта бағдарлануына, біліктілігін арттыруына және қосымша білім алуына;

- венчурлық канадалық кәсіпорындарға дамуға қаржылық көмек ретінде;

- өз аумағында әлемдік инновациялық орталықтар-суперкластерлерді құруға және дамытуға;

- таза технологиялар саласындағы инновацияларды құру және ілгерілету үшін [15].

Канаданың инновациялық даму бағдарламасы 6 негізгі бағытты белгіледі:

- таза технологиялар;

- таза ресурстар;

- озық технологиялар;

- агроазық-түлік өнеркәсібі;

- сандық технологиялар;

- биоғылым.

Таңдалған басым бағыттар ғылым мен инновацияны дамытудағы байланыстырушы буын болып табылатын технопарктер қызметінің векторын айқындайды.

Канада үкіметі 2017 жылы инновациялық кәсіпорындарды қаржыландыруға арналған Стратегиялық бастамалар қорын құрды. Канаданың сараптамалық және Ұлттық зерттеу кеңесі ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық бағыттарды қадағалау арқылы инновациялық қызметті дамытуға үлкен үлес қосады.

Инновациялық іс-әрекетті дамытуда жаһандық корпорациялар деңгейіндегі халықаралық альянстар маңызды рөл атқарады. Мәселен, канадалық империялық банк, израильдік Leumi банкі және Австралияның Ұлттық Банкі арасында жасалған соңғы стратегиялық альянстардың бірі банктік қызмет көрсету және саладағы озық технологияларды дамыту саласындағы тығыз ынтымақтастықты мақсат етеді. Мұндай ынтымақтастық инновациялық кеңістікте білім, технология және жоғары білікті кадрлармен алмасуға ықпал етеді.

«Бәсекеге қабілеттілік-өнімділік-инновация» моделінде кластерлік саясат ерекше рөл атқарады. Канадада мемлекеттік деңгейде кластерлік саясатты қалыптастыру мен іске асырудың бірыңғай құжаты жоқ. Алайда, соңғы жылдары жоғары технологиялық өнімдермен байланысты өңірлердің әртүрлі бірегей бағыттары белсенді дамып келеді:

- Биотехнология кластері (Оттава, Монреаль);

- ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялар кластері (Квебек, Ванкувер);

- жоғары технологиялық өнімдер кластері (Онтарио, Монреаль);

- мультимедиялық кластер (Ванкувер, Монреаль);

- шарап кластері (Ниагара);
- тамақ өнеркәсібі кластері (Торонто).

Канадада инновациялық-технологиялық орталықтар мен технопарктер құру бағыты дамыды. Сонымен, Квебек-Сити технопаркі жоғары технологиялық зерттеулер мен әзірлемелерді дамыту бойынша және Монреаль технопаркі жұмыс істейді, оның негізгі бағыттары фармакология, АКТ, авиация құрылысы, жасыл технологиялар және инженерия саласындағы ЗмӘ болып табылады.

Осылайша, Австралия, Норвегия және Канададағы инновациялық іс-әрекет саласындағы трансформациялық процестер кәсіпорындарда жаһандық сипаттағы ұзақ мерзімді бәсекелестік артықшылықтарды қалыптастыруға бағытталған. Біздің ойымызша, осы бағыттар бойынша кәсіпорындардың инновациялық іс-әрекетін ұйымдастыру және ынталандыру тетіктерін жетілдіру қазақстандық тәжірибеде әбден мүмкін болып көрінеді, сондықтан оларды толығырақ қарастырамыз (1-кесте).

1-кесте

Кәсіпкерлік саласындағы инновациялық іс-әрекетті ынталандыру тетіктерін ұйымдастыру мен іске асырудың оң шетелдік тәжірибесін жүйелеу*

Іс-шара 1	Сипаттама 2
Ұлттық инновациялық басымдықтар	Инновациялық басымдықтардың екі тобын бөлуге болады: 1) қоғамдық сектордағы (пайдалы қазбалар секторы, астрономия және ғарыш ғылымдары, қаржыны басқару) инновациялық қызмет арқылы жеке сектордағы инновацияларды дамыту; 2) Қоғамдық сектордағы инновациялар (ауыл шаруашылығы және азық-түлікпен қамтамасыз ету, денсаулық сақтау, қоршаған орта және климаттық өзгерістер проблемаларын шешу, инфрақұрылым, білім беру және ақпаратқа қол жеткізу)
Адами капитал	Инновациялық қызметтің адами капиталын қалыптастыру балабақшадан бастап университетке дейінгі барлық деңгейдегі білім беру жүйесіне, «үздіксіз білім беру» тұжырымдамасы шеңберінде қызметкерлердің білім алуына мұқият назар аударуды талап етеді. Барлық білім беру мекемелері инновациялық даму қарқынына сәйкес барабар қаржыландыруды алуы тиіс
ЗмӘ салықтық ынталандыру	ЗмӘ салықтық ынталандырудың жаңа құралдарына мыналар жатады: концессияның базалық мөлшерін ұлғайту; зерттеулер мен әзірлемелерді қаржыландыруға шектеулерді жою, сондай-ақ кәсіпорынды «шағын бизнес» санатына жатқызу жолағын арттыру есебінен шағын инновациялық бизнесті қолдау мөлшерін ұлғайту; 40% салықтық кредитті енгізу
Зерттеу мүмкіндіктерін кеңейту	Университеттер инвесторлар емес, ЗмӘ провайдерлері болып табылатын тұрақты және күшті қоғамдық ғылыми-зерттеу секторын қалыптастыру. ЗмӘ қаржыландыру тетіктері проактивті, икемді, өзгеруі мүмкін ұлттық инновациялық басымдықтармен байланысты болуы тиіс
Инновациялық мәдениет	Кәсіпкерлер қазіргі әлемде инновациялар әлемдік білім экономикасымен өзара байланыста жүзеге асырылатынын түсінуі керек, онда капиталдар, идеялар, кадрлар компьютерлік "тінтуірді" басу арқылы қол жетімді болады. Бұл көбінесе бизнесті инновациялық етеді. Негізгі мәселе-қоршаған ортаны жақсарту және инновациялық қызмет үшін мүмкіндіктерді кеңейту. Бұл мемлекеттің инновациялық саясатындағы басты міндет
Венчурлық қаржыландыру	Ақпараттың толық қолжетімділігі мен ашықтығы Венчурлік капитал нарығын дамыту үшін негіз болып табылады. Бұл өз кезегінде сенімді статистикалық деректердің болуын талап етеді, оларды алу үшін статистика органдарын тиісті ресурстық және бағдарламалық жасақтамамен жабдықтау қажет. Венчурлық капиталды дамытудың тағы бір маңызды факторы-зияткерлік меншік және оны қорғаудың тиісті тетіктері. Қазіргі уақытта инновацияға кедергі зияткерлік меншіктің жаңа нысандарын қорғауды реттеу болып табылады, мысалы: бизнес әдістемесі және бағдарламалық жасақтаманы патенттеу. Осыған байланысты Зияткерлік меншікті қорғау мемлекеттік инновациялық саясаттың маңызды аспектісі болуға тиіс
Нарықтық инновациялар және ақпарат ағындары	Ақпарат – маңызды ресурс және инновациялық нарықтарды дамытудың ең тиімді жолы. Алайда, қазіргі уақытта көптеген кәсіпорындар ақпарат асимметриясы мәселесін бастан кешіруде. Ақпарат ағындарын мемлекет айтарлықтай жақсарту алады, бұл ақпаратты пайдалануды барынша арттыруға және оны қосылған құнға қосуға мүмкіндік береді. Бұл экономиканың тиімділігін арттыруға және инновациялық нарықтың жұмысын жақсартуға әкелуі мүмкін. Үкіметтің назары зерттеу орталықтары, жаңа өнімді немесе білімді коммерцияландыру бойынша кәсіпорындардың техникалық мүмкіндіктерін құру; капитал нарығын жетілдіру бойынша университеттер мен бизнес арасындағы ынтымақтастықты ұйымдастыру жөніндегі бағыттар болуы тиіс

* Авторлармен құрастырылған

Қорытынды. Осылайша, кәсіпкерлік саласындағы инновациялық іс-әрекетті ұйымдастыру және ынталандыру жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыру осы процесті жетілдіруге және Қазақстанда Ұлттық инновациялық жүйенің жаңа моделін қалыптастыруға әкелуі тиіс. Біздің ойымызша, кәсіпкерлік саласындағы инновациялық іс-әрекетті ынталандыру тетіктерін ұйымдастыру мен іске асырудың оң шетелдік тәжірибесін бейімдеу мыналарға ықпал ететін болады:

- инновациялық іс-әрекет Ұлттық инновациялық басымдықтар жүйесіне біріктірілетін болады;
- халық жаңа құзыреттерге ие болады;
- зерттеулер мен әзірлемелерді салықтық ынталандыру жүйесі ұтымды болады;
- Қазақстанның жоғары оқу орындарында жүргізілетін ЗмЭ шығындары қаржыландырудың жеткілікті деңгейіне ие болады, бұл олардың қызметін нарық үшін нақты және қажетті зерттеулерді орындауға ынталандырады;
- инновацияның жаңа мәдениеті енгізіледі;
- зерттеу ұйымдары мен бизнес ынтымақтастық негізінде жаһандық инновациялық процеске белсенді түрде тартылатын болады;
- өнімділік пен бәсекеге қабілеттілікті арттыру мақсатында инновацияға инвестиция жасайтын кәсіпкерлердің саны артатын болады;
- тұтынушылар тиісті сұранысты қалыптастыру үшін барабар және сенімді ақпарат алады, ал инновациялық кәсіпорындар бұл сұранысты қанағаттандыра алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Kurmanov N., Turekulova D., Doskeyeva G., Alina G. A research on innovation in small and medium-sized enterprises: The case of Kazakhstan // *International Journal of Economics and Financial Issues*. – 2016. – Т. 6. – №. 3. – P. 907-910.
2. Kurmanov N., Beisengaliyev Y., Bayandin M., Syzykova E., Tolysbayeva M. Innovative development of Kazakhstan's raw material (oil and gas) regions: multifactorial model for empirical analysis // *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 2022. – Т. 12. – №. 4. – P. 131-140.
3. Сатбаева А.Ж., Сабыржан А., Ильяс А., Есахметова Л.М. Анализ современного состояния развития предприятий обрабатывающей промышленности Казахстана // *Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли*. – 2023 – №4 (53). – С. 390-396.
4. Kurmanov N.A., Uskelenova A.T., Kabdullina G.K., Mukhiyayeva D.M., Utarbayeva G.K. Multifactor Model of Empirical Analysis of Innovative Development of Kazakhstan's Regions. *Economics: the Strategy and Practice*. – 2023. – №18(2). – P. 74-93.
5. Баксултанов Д.Е., Курманов Н.А., Рахимбекова А.Е., Керимкулова М.К. Анализ состояния инновационного развития предприятий Казахстана // *Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли*. – Астана, 2022. – № 2(47). – С. 99-106.
6. Белова Л.Г. Конкурентные преимущества инноваций: зарубежный опыт // *Россия и современный мир*. – 2012. – №4. – С. 187-198.
7. Australian Review of the National Innovation System [Electronic resource]. – URL: <http://www.innovation.gov.au/innovationreview/Pages/home.aspx>.
8. Australia's Innovation System. Powering Ideas: An Innovation Agenda for the 21st Century. Australia's innovation performance [Electronic resource]. – URL: <http://www.innovation.gov.au/innovationreview/Pages/home.aspx>.
9. Martin B.R., Johnston R. Technology foresight for wiring up the national innovation system: experiences in Britain, Australia, and New Zealand // *Technological forecasting and social change*. – 1999. – №60(1). – P. 37-54.
10. Australian Review of the National Innovation System [Electronic resource]. – URL: <http://www.innovation.gov.au/innovationreview/Pages/home.aspx>.
11. Бурханов А. Специфика развития экономик Скандинавских стран на современном этапе. – Алматы: Институт мировой экономики и политики при Фонде первого Президента РК., 2006. – 22 с.
12. Талагаева Д.А. Скандинавские страны: научная политика как баланс национальных приоритетов и задач общеевропейского развития // *Вестник Брянского государственного университета*. – 2018. – №2. – С. 203-216.
13. Такмашева И.В., Тяглов С.Г. Инновационное развитие предпринимательского сектора: опыт скандинавских стран // *Современная Европа*. – 2019. – №4(89). – С. 60-72.

14. Kviatkovskaya K. Why are Startups so Popular in Scandinavia? [Electronic resource]. – URL: <https://altabel.wordpress.com/2013/12/25/why-are-startups-so-popular>.

15. Соколова О.Ю., Александров И.О. Роль инновационной ориентации экономики Канады в укреплении позиций страны на международной арене // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2020. – №1(80). – С. 32-35.

REFERENCES

1. Kurmanov N., Turekulova D., Doskeyeva G., Alina G. A research on innovation in small and medium-sized enterprises: The case of Kazakhstan // International Journal of Economics and Financial Issues. – 2016. – Т. 6. – №. 3. – P. 907-910.

2. Kurmanov N., Beisengaliyev Y., Bayandin M., Syzdykova E., Tolysbayeva M. Innovative development of Kazakhstan's raw material (oil and gas) regions: multifactorial model for empirical analysis // International Journal of Energy Economics and Policy. – 2022. – Т. 12. – №. 4. – P. 131-140.

3. Satbaeva A.Zh., Sabyrzhан A., Il'jas A., Esahmetova L.M. Analiz sovremennogo sostojanija razvitija predpriyatij obrabatyvajushhej promyshlennosti Kazahstana [Analysis of the current state of development of manufacturing enterprises in Kazakhstan] // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – 2023. – №4 (53). – S. 390-396 [in Russian].

4. Kurmanov N.A., Uskelenova A.T., Kabdullina G.K., Mukhiyayeva D.M., Utarbayeva G.K. Multifactor Model of Empirical Analysis of Innovative Development of Kazakhstan's Regions. Economics: the Strategy and Practice. – 2023. – №18(2). – P. 74-93.

5. Baksultanov D.E., Kurmanov N.A., Rahimbekova A.E., Kerimkulova M.K. Analiz sostojanija innovacionnogo razvitija predpriyatij Kazahstana [Analysis of the state of innovative development of enterprises in Kazakhstan] // Vestnik Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – Astana, 2022. – № 2(47). – S. 99-106 [in Russian].

6. Belova L.G. Konkurentnye preimushhestva innovacij: zarubezhnyj opyt [Competitive advantages of innovation: foreign experience] // Rossiya i sovremennyy mir. – 2012. – №4. – S. 187-198 [in Russian].

7. Australian Review of the National Innovation System [Electronic resource]. – URL: <http://www.innovation.gov.au/innovationreview/Pages/home.aspx>.

8. Australia's Innovation System. Powering Ideas: An Innovation Agenda for the 21st Century. Australia's innovation performance [Electronic resource]. – URL: <http://www.innovation.gov.au/innovationreview/Pages/home.aspx>.

9. Martin B.R., Johnston R. Technology foresight for wiring up the national innovation system: experiences in Britain, Australia, and New Zealand // Technological forecasting and social change. – 1999. – №60(1). – P. 37-54.

10. Australian Review of the National Innovation System [Electronic resource]. – URL: <http://www.innovation.gov.au/innovationreview/Pages/home.aspx>.

11. Burhanov A. Specifika razvitija jekonomik Skandinavskih stran na sovremennom jetape [Specifics of the development of the economies of the Scandinavian countries at the present stage]. – Almaty: Institut mirovoj jekonomiki i politiki pri Fonde pervogo Prezidenta RK., 2006. – 22 s. [in Russian].

12. Talagaeva D.A. Skandinavskie strany: nauchnaja politika kak balans nacional'nyh prioritetov i zadach obshheevropejskogo razvitija [Scandinavian countries: science policy as a balance of national priorities and objectives of pan-European development] // Vestnik Brjanskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2018. – №2. – S. 203-216 [in Russian].

13. Takmasheva I.V., Tjaglov S.G. Innovacionnoe razvitie predprinimatel'skogo sektora: opyt skandinavskih stran [Innovative development of the business sector: the experience of the Scandinavian countries] // Sovremennaja Evropa. – 2019. – №4(89). – S. 60-72 [in Russian].

14. Kviatkovskaya K. Why are Startups so Popular in Scandinavia? [Electronic resource]. – URL: <https://altabel.wordpress.com/2013/12/25/why-are-startups-so-popular>.

15. Sokolova O.Ju., Aleksandrov I.O. Rol' innovacionnoj orientacii jekonomiki Kanady v ukreplenii pozicij strany na mezhdunarodnoj arene [The role of the innovative orientation of the Canadian economy in strengthening the country's position in the international arena] // Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo social'no-jekonomicheskogo universiteta. – 2020. – №1(80). – S. 32-35 [in Russian].

Тулеубаева М.К., Абдраманова Г.К., Бокенчин К.К., Бокенчина Л.К.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РЕАЛИЗАЦИИ МЕХАНИЗМОВ СТИМУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация

В данной статье рассмотрен зарубежный опыт реализации механизмов стимулирования инновационной деятельности предприятий обрабатывающей промышленности, таких как Австралия, Норвегия и Канада. Целью данной статьи является изучение и систематизация зарубежного опыта реализации механизмов стимулирования инновационной деятельности предприятий, а также разработка рекомендаций по созданию благоприятных условий для эффективной организации инновационной деятельности в обрабатывающих отраслях Казахстана на основе успешного мирового опыта. Исследованы программные, функциональные и организационно-экономические аспекты государственной поддержки инноваций в этих странах. Выявлены ключевые факторы, влияющие на успешное внедрение инноваций, включая налоговые стимулы, протекционизм, субсидирование промышленного производства, а также кооперативные исследования. Показано, что эффективность инновационной деятельности определяется комплексом внешних и внутренних факторов, включая объемы финансирования, материально-техническую базу и квалификацию кадров. Проанализирована роль университетов и научно-исследовательских институтов в развитии инновационной экосистемы. Методами исследования стали систематизация, обобщение, сравнительный анализ, анализ трендов и кейс-стадии. Основные результаты показывают, что успешные модели поддержки инноваций в рассматриваемых странах могут быть адаптированы для Казахстана. Рекомендованы меры по созданию благоприятных условий для инновационной деятельности в обрабатывающих отраслях Казахстана, включая улучшение нормативно-правовой базы, развитие инфраструктуры и финансово-кредитного обеспечения. Значимость исследования заключается в возможности использования зарубежного опыта для повышения конкурентоспособности и устойчивого развития национальной экономики.

Tuleubayeva M., Abdramanova G., Bokenchin K., Bokenchina L.

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN IMPLEMENTING MECHANISMS TO STIMULATE INNOVATIVE ACTIVITIES IN ENTERPRISES

Annotation

This article examines the international experience of implementing mechanisms to stimulate innovative activities in manufacturing enterprises in countries such as Australia, Norway, and Canada. The aim of this article is to study and systematize the international experience of implementing mechanisms to stimulate innovative activities in enterprises and to develop recommendations for creating favorable conditions for effective organization of innovative activities in the manufacturing sectors of Kazakhstan based on successful global practices. The programmatic, functional, and organizational-economic aspects of state support for innovation in these countries are explored. Key factors influencing the successful implementation of innovations are identified, including tax incentives, protectionism, industrial production subsidies, and cooperative research. It is shown that the effectiveness of innovative activities is determined by a combination of external and internal factors, including financing volumes, material and technical base, and staff qualifications. The role of universities and research institutes in the development of the innovation ecosystem is analyzed. The research methods used include systematization, generalization, comparative analysis, trend analysis, and case studies. The main results show that successful models of innovation support in the reviewed countries can be adapted for Kazakhstan. Measures are recommended for creating favorable conditions for innovative activities in Kazakhstan's manufacturing sectors, including improving the regulatory framework, developing infrastructure, and providing financial and credit support. The significance of the research lies in the potential use of international experience to enhance the competitiveness and sustainable development of the national economy.



DOI 10.52260/2304-7216.2024.2(55).32
 ЭОЖ 338.49
 FTAMP 71.37.15

А.А. Жунусова*, бейіні бойынша докторы,
 қауымд. профессор¹
 Н.Ж. Құрманқұлова, э.ғ.к., қауымд. профессор¹
 Н. Терджан, PhD, қауымд. профессор²
 Д.С. Кадырбекова, PhD³
 Қазақ технология және бизнес университеті,
 Астана, Қазақстан¹
 Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
 университеті, Астана, Қазақстан²
 «Қазақ спорт және туризм академиясы»,
 Алматы қ., Қазақстан³
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: aliya.zhunusova1983@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТУРИЗМ ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада қазіргі жағдайда Қазақстанның туристік инфрақұрылымын дамыту мәселесі қарастырылған. Аймақтық сипаттағы өзіндік ерекшеліктері бар отандық туризм инфрақұрылымының құрылымы талданды. Қазақстан Республикасында туризмді басқару мен инфрақұрылымды дамыту деңгейлері зерделенді. Статистикалық талдау негізінде туризм инфрақұрылымының экстенсивті дамуының себептері анықталды. Атап айтқанда, орналастыру индустриясы, көлік индустриясы, емдеу-сауықтыру туризм объектілері құралдарының сандық және сапалық көрсеткіштері егжей-тегжейлі зерттелді. Қазіргі уақытта да, болашақта да елдегі туризм инфрақұрылымын дамытудың тенденциялары анықталды. Жалпы туризм индустриясын дамытуды, оның ішінде туризм инфрақұрылымын дамытуды күшейту бойынша бағыттар ұсынылады.

Туристік қызмет саласын мемлекеттік реттеу қажеттілігі негізделді, өйткені ол Қазақстан Республикасының туризмін дамыту 2023-2029 жылдардағы Тұжырымдамасында көрсетілген. Туристік саланы дамыту саясаты халықты жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету, кіру және ішкі туризм көлемін ұлғайту есебінен мемлекет пен халық табысының тұрақты өсуін қамтамасыз ету үшін бәсекеге қабілетті туристік индустрия құруға бағытталған. Туристік бизнесте тиімділік пен жоғары нәтижеге қол жеткізу ресурстардың икемді өзгеруі және туризмді дамыту жоспарларының ұзақ мерзімді өзгеруі, инновациялық технологияларды енгізу, өнімдер мен қызметтердің сапасын арттыру, экспорттық әлеует, отандық қызметтердің жаңа түрлерін өндіру және туристік дестинациялар брендінің көрсеткіштері есебінен жүзеге асырылатыны көрсетілген.

Кілт сөздер: туризм инфрақұрылымы, туризм индустриясы, туризмді дамыту, Қазақстан туризмі, ішкі туризм, туризмнің әлеуметтік дамуы, туризмді рекреациялау, туризмнің өңірлік дамуы.

Ключевые слова: инфраструктура туризма, индустрия туризма, развитие туризма, туризм Казахстана, внутренний туризм, социальное развитие туризма, рекреация туризма, региональное развитие туризма.

Keywords: tourism infrastructure, tourism industry, tourism development, tourism of Kazakhstan, domestic tourism, social development of tourism, recreation of tourism, regional tourism development.

JEL classification: L 83

Кіріспе. Еліміздің аймақтарындағы әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешу үшін ішкі туризмді дамыту және оны кешенді шаруашылықпен басқару шешуші мәнге ие. Оның қоғамдық, әлеуметтік, мәдени және экономикалық рөлі әлемдік деңгейде, сондай-ақ еліміздің әрбір аймағына тән критерийлерге сәйкес бағаланады. Сондықтан да бірқатар әдістер мен механизмдерге негізделген жүйелі көзқарас нәтижесінде туризм саласы экономикалық өсу мен әлеуметтік дамудың маңызды элементіне айналуға [1]. Туризмнің инфрақұрылымын қалыптастыру табиғи ресурстарды шаруашылық айналымға тарту, тұтыну және өндіріс процестерін пайдалану, еңбек ресурстарын тарту арқылы жүзеге асырылатынын ескерсек. Туризм саласындағы инфрақұрылымға тоқталатын болсақ, соның ішінде экономикасының табысының себептеріне: тұтынушылардың сұранысқа тікелей әсер етуі, жаңа жұмыс орындарын енгізу, туризмнің алуан түрлерін дамыту, тұтынушылар көп тұтынантын тауарларын өндіретін салалары жатады.

Белгілі сұранысқа әсер ету үшін, олардың тұтынантын тауарларын өндіретін салалардың алға жылжуын қамтамасыз етіп және салық түсімдерінің түрлі сатыларға жоғары өсуіне ықпал етеді.

Соған қоса, бюджеттерге салық түсімдерінің көбеюіне әкеп соғады.

Осыған байланысты бұл мәселені жаһандану жағдайында зерттеу қажеттілігі маңызды.

Зерттеу әдістері. Ғылыми зерттеуді жүргізу үшін туризм инфрақұрылымының құрылымын сипаттау үшін салыстырмалы талдау әдісі және ішкі туризм инфрақұрылымының даму тенденцияларын анықтау, оны дамытудың перспективалық бағыттарын әзірлеу мақсатында мазмұнды талдау әдісі қолданылды, әдеби зерттеулерде зерттеледі және басқа көздер.

Зерттеу нәтижелері және талқылау. Зерттеу көрсеткендей, туризм инфрақұрылымы – бұл туристік салада қызмет көрсетуге арналған құрылым, нарықтағы әлеуметтік және рекреациялық құрылымдар және осы желілердің кешені. Оның жалпы мақсаты, нарықтағы бәсекеге қабілетті туризм және демалыс индустриясын құру.

Тұжырымдамалық және әдіснамалық негіздер ұсынылды. Оның ішінде, туристік инфрақұрылым осы туризм индустриясының ең қажетті және керек салаларының бірі болып келесілері келеді:

- орналастыру және тамақтандыру қызметтерін ұсынатын кәсіпорындарды қамтитын қонақжайлылық индустриясы;

- туризм индустриясы өндірістік инфрақұрылым жүйесі болып табылатын инфрақұрылымдық құрамдас бөлігі болып табылады; кәсіпорындар мен ұйымдар туристік қызметке және туристік өнімді қалыптастыруға тікелей қатысатын инфрақұрылымды қамтамасыз ету.

Әдебиеттік шолу. Туризм инфрақұрылымын дамыту ерекшелігінің теориялық және әдіснамалық мәселелері В.А. Квартальнов А.С. Кусков Ю.А. Джаладян сияқты авторлардың ғылыми еңбектерінде зерттелді. Туризм саласы алуан түрлі.Миллиондаған кәсіпорындар,фирмалар мен ұйымдар осы қызмет саласында дамып келеді. Туризм саласы дұрыс бағытта жұмыс жасап, дамуда.

Негізінде туризм саласы дұрыс бағыт-бағдар алған және білікті мамандарға толық, соған қоса қажетті саяхат мүмкіндіктерін ұсынады [2]. Туризм саласы О. Ю. Шаховтың айтуы бойынша белгілі инфрақұрылымы бар экономикалық жүйе ретінде анықталады. Қазіргі кезде, керек ойын-сауық түрлеріне сұранысты толықтай қанағаттандырады.

Ол бірқатар салалар мен секторларды қамтиды [3]. Е.Н. Ильина өз ғылыми жұмыстарында - туризм инфрақұрылымының құрылымы қонақжайлылық индустриясынан, қызмет көрсету индустриясынан, ойын-сауық индустриясынан, орналастыру индустриясынан, тамақтану индустриясынан және туроперейтингтен тұратынын көрсетеді [4]. Е.А. Абеннова пікірінше, Туризм инфрақұрылымы «туристердің туристік қызметтерді тұтыну процесінде қажеттіліктерін» қамтамасыз ететін әлеуметтік инфрақұрылымның бөлігі болып табылады. Әрине, адамның әлеуетін, оның денсаулығы мен рухани дамуын жаңғыртудың барлық жағдайларының ішінде әлеуметтік инфрақұрылым маңызды рөл атқарады [5]. Қазақстандық авторлардың ішінде қазіргі заманғы туризм индустриясын қалыптастыру проблемаларын және оның даму перспективаларын айқындайтын С.Р. Ердаuletов [6], К.М. Байпаков [7].

Негізгі бөлім. Туризм жүйесі мемлекетіміздің экономикасына салысына толықтай қатысып, оған өз әсерін тигізеді. Солардың кейбіреуіне тоқталатын болсақ:

- Тікелей әсер ету дегеніміз – салық қаражатын көбейту, қажетті жаңа жұмыс орындарын ұсыну, осы салада жұмыс жасайтын мамандарға қаржылық жағынан демеу болып, осының барлығын туристік операторларға қызмет көрсету арқылы жетуге болады.

- Қандайда белгілі секторлардың бір - бірінің әсерінен толып кетуі мультиактивті әсерге байланысты болып келсе, соған қарай аймақ ішінде тұтылынатын кірістің үлесі өседі.

Қазақстан Республикасының туристік инфрақұрылым кешені туралы мәліметтерді статистикалық мағлұматтарға сүйенсек туристік нысандардың саны келеі пйызды көрсетті: қонақүйлер – 55,0 кемпингтер – 0,70 , санаторийлер – 3,70, санаторийлер – 1,50, ал 1, 2 пайызды көрсетті. Емдеу-алдын алу орталықтары – 0,50, демалу базалары – 3,0, пансионаттар – 0,40, демалыс үйлері – 3,0, туристік орындар – 2,50, сауықтыру орындары – 3,60, тау шаңғысы курорттары – 0,40, қонақ үйлер – 1,30, аңшылық үйлер 0,90, балалар мен жасөспірімдер туризм орталықтары-0,10, демалыс базалары – 0,7, мұражайлар – 0,7. Кешен-0,7%, мұражай – 20,5, кесене – 02, мемлекеттік Туризм кәсіпорны – 0,30, басқалары – 21 пайызды құрады. Кәсіпорындар – 0,30, басқалары (клубтар, қолөнер қалалары) – 0,50.

Төмендегі 1-кестеден көріп отырғаныңыздай, белгілі бір жұлдыз санатында жұмыс істейтін қонақүйлердің тек 20 пайызға, 4 немесе 5 жұлдызды, қалғандары басқа санатта (кесте-1).

2022 жылы Орналастыру объектілерін санаттар бойынша болу саны*

	5 жұлдызды	4 жұлдызды	3 жұлдызды	2 жұлдызды	1 жұлдызды	Санаттар жоқ қонақ үйлер	Басқа орналастыру орындары
РК	35	91	170	34	30	1300	844
Ақмола облысы	2	5	13	1	-	127	181
Ақтөбе облысы	-	2	12	1	-	45	23
Алматы облысы	-	4	3	1	-	155	151
Атырау облысы	2	5	17	-	2	43	5
Батыс Қазақстан облысы	-	3	3	5	3	27	27
Жамбыл облысы	-	3	5	1	2	115	7
Қарағанды облысы	-	7	11	5	7	98	83
Қостанай облысы	-	2	2	-	2	83	20
Қызылорда облысы	-	-	5	-	3	58	11
Маңғыстау облысы	5	3	15	3	-	41	14
Оңтүстік Қазақстан	5	7	7	3	2	91	37
Павлодар облысы	-	-	10	5	3	43	28
Солтүстік Қазақстан облысы	-	-	2	1	-	47	25
Шығыс Қазақстан	1	4	7	2	3	145	214
Астана қаласы	12	21	35	5	2	115	8
Алматы қаласы	18	25	28	1	1	67	10

* [10] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Қазіргі кезде жұмысын жалғастырып істеп тұрған қонақ үйлер және басқа да орналастыру орындары 89 пайызда жеке меншікте, ал мемлекеттік 5,3 пайыз болса, 5,7% басқа мемлекеттердің меншігінде.

Туристер үшін ең тартымды орналастыру орындары Алматы (50,7%), Атырау облысы (13,7%), Астана (8,1%), Қостанай (6,9%) және Батыс Қазақстан (5,4%) облыстарының қонақүйлері болып табылады [8].

Зерттеу кезінде туристік қызметті, оның ішінде іскерлік мақсатта көп пайдаланатын туристер Алматы мен Астана қалаларына келіп, соның ішінде сапасы сын көтеретін, толық қызмет көрсететін қонақүйлерге тоқтауды жөн санайды. Сол үшін мемлекетімізде іскерлік орталықтарында халықаралық деңгейдегі қонақ үйлерді жүйелі түрде дамытып, жетілдіру іскерлік туризмге байланысты.

Мамандандырылған орналастыру орындары – ең танымал ауруханаларға: «Сары-Ағаш» (ОҚО), «Арасан-Қапал» (Алматы облысы), «Мойылды», «Баянауыл» (Павлодар облысы), «Жаңақорған» (Қызылорда облысы), Щучинское, Боровск курорттық аймағы (Ақмола облысы), «Каспий» (Маңғыстау облысы) және т.б. жатады.

Салыстырмалы талдау кезінде қонақ үйлер, пансионаттар, үйлер мен демалыс базалары, сондай-ақ санаториялық-курорттық мекемелерді қамтитын орналастыру орындарының материалдық базасы моральдық және физикалық тозуының жоғары деңгейімен сипатталады. Әрине, Қазақстандағы қонақ үй шаруашылығының негізгі қорларының басым бөлігі кеңестік кезеңде іске қосылды.

Елімізде туризм саласына тікелей әсер ететін құрылымдардың бірі ол – көлік. Қазіргі кезде туризмі индустриясында жеке элементтер бар және олардың арасындағы байланыс болуы қажет. Дамуға апаратын жолдың бірі. Соған қоса, туризм саласы қазіргі кезде кеңінен дамып, өмірде пайдалануға көпшілікке қол жетімді.

Халықаралық туризмнің дамуына әсер ететін негізгі факторлардың бірі – жолаушылар әуе тасымалына тоқталайық. Туристер саяхаттау кезінде әуе көлігін жиі пайдаланады (статистикалық мәліметтер бойынша жыл сайын барлық туристердің 64-68%-ы әуе көлігі қызметін пайдаланады).

Біздің елімізде ТМД елдеріне кірмейтін 6 авиакомпания жұмыс істеп, тұрақты түрде рейстерді орындайды. Олар :KLM, Lufthansa, British Airlines, Asiana Airlines, Arabian Airlines, China Southern Airlines және Turkish Airlines. Arabian Airlines, China Southern Airlines және Turkish Airlines. Соған

қоса Air Astana еліміздің ұлттық тасымалдаушысы келесі елдерге рейстерін жүзеге асырады: Түркия, Германия, Қытайға, Таиланд, Ұлыбритания, Үндістан, БАӘ және Нидерланды [9].

Зерттеу барысында миллиондаған туристер Air Astana тасымалдаушысына сенімділік артып, таңдайды. Бұл негізінде ішкі авиакомпаниялар орындайтын рейстердегі жолаушылар санының көбейгенін көрсетеді.

Нарықтағы әуе билеттерінің жоғары құны еліміздің туристік өнімнің құнын арттырады және соған қоса халықаралық нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін төмендетеді.

Халықаралық деңгейде бәсекеге қабілеттілікті жоғарылатып нарықта жоғары орынға ие болу. Қазіргі таңда, еліміздің келесі қалаларында: Астана, Алматы, Ақтөбе, Атырау, Қарағанды, Қостанай, Павлодар, Петропавл, Семей, Тараз және Орал халықаралық авиакомпаниялар қызмет көрсетеді. Бұл қалалар транзиттік әуежайлар болып келеді.

Саяхаттың көп бөлігі әуе арқылы өтеді. Ұшақтарды жаңартуды қарастырыңыз. Әуе тасымалы географиясын кеңейту және туризм деңгейін арттыру. Теңдестірілген баға мен тарифтік саясатты анықтаңыз және қызмет сапасын арттырыңыз қажет. Алайда соңғы жылдары теміржол көлігі. Теміржол көлігінің ыңғайлылығы оны танымал көлік түріне айналдырды, ал теміржол көлігі республика халқы үшін негізгі болды.

Теміржолдар танымал көлік түріне айналды. Сонымен, статистикалық мәліметтерге сәйкес. Соңғы жылдары жыл сайынғы туристердің 28%-дан астамы теміржолды пайдаланады пайдаланады. Қазақстан аумағы арқылы өтетін жеке жолаушылар. 132 пойыз жүреді. Бұған қала маңындағы маршруттар да кіреді, пойыздар 69 бағыт бойынша жүреді, ТМД елдерінен пойыздар да жүреді. Қазақстан Республикасының аумағы бойынша жолаушылар поездарының 17 бағыты. Қолданбалар арқылы өтіңіз.

Елімізде теміржол көлігінде жолаушыларға қызмет көрсету сапасын жақсарту мақсатында мынадай шаралар қолдануда. Еліміздің жолаушылары үшін Ресей Федерациясының аумағында поездарда түскі бокстарды орнату бойынша техникалық процесті іске асыру, «SV купе» және «RIS купе» санатындағы купе вагондарының пайда болуы.

Алайда, «Жолаушылар тасымалы» акционерлік қоғамының пойыздарындағы қызмет көрсету деңгейі халықаралық талаптарға сай келмейтінін айта кеткен жөн. Жылжымалы құрамның айтарлықтай бөлігі бұрынғысынша жоғары тозуымен және ұзақ пайдалану мерзімімен сипатталады. Демек, оны ауыстыру немесе қайта құру қажеттілігі жолаушылар тасымалының рентабельді еместігіне және негізінен мемлекеттік бюджеттен субсидиялануына байланысты.

Республикада автомобиль көлігімен туристік мақсаттағы көліктің келесі түрі кеңінен пайдалануда. Соған қоса елімізде маңызды деген тас жолдар тізімін келесілер кіреді: Ташкент – Шымкент – Тараз – Алматы – Қорғас бағытында; Шымкент – Қызылорда – Ақтөбе – Орал – Самара; Алматы – Қарағанды – Астана – Петропавл қалалары арасында; Астрахань – Атырау – Ақтау – Түркіменстан шекарасы; Омбы – Павлодар – Семей – Майқашағай; Астана – Қостанай – Челябинск – Екатеринбург. Осы жолдар үлкен қызығушылық тудыруда.

Мәселен, статистикалық мәліметтер бойынша жыл сайын туристердің 20%-ы қалааралық автобустардың қызметін пайдаланса, туристердің 12%-ы басқа жердегі жолдарды пайдаланған.

Сонымен қатар, автомобиль торабы жақын орналасқан елдер арасында белсенді қолдануда. Олар экскурсиялық маршруттарға сауда туризмін ұйымдастыру үшін де пайдаланады. Сондықтан, жолдардың жағдайы жақсы және қажетті туристік көліктерге көрсететін техникалық қызмет түрлерімен жабдықталуы қажет. Оған қоса, республиканың автобус паркі апатты жағдайда екенін және қазіргі заманғы жайлы автобустардың іс жүзінде жоқ екенін атап өткен жөн, бұл туристерге қызмет көрсетудің жоғары деңгейін сақтауға мүмкіндік бермейді [9].

Зерттеу кезінде, еліміздің Ресеймен ішкі су жолдары арқылы байланыс бар, оған қоса шағын флоттарды құлыптау жолаушыларды тасымалдауға лицензиясы бар және туристік қызметпен айналысатын кемелер үшін, белгіленген уақытта Өскемен-Бұқтырма шлюздері арқылы жүзеге асырылады. Осы жерде туристік қызметтер де көрсетіледі. Одан басқа Республикамызда су жолдары туристік мақсатта пайдаланылмайды. Бірақ, зерттеулер аясында Еуропадан келген туристердің Каспий теңізі бассейнінің аумағына жағажай туризмі тұрғысынан да, круизді ұйымдастыру тұрғысынан да үлкен қызығушылық көрсеткені анық.

Елімізде туризм саласындағы проблемааларды әрі қарай зерделей отырып, инфрақұрылымды кешенді дамыту бойынша келесі жобаларды: «Жаңа-Іле» халықаралық туристік орталығы, «Бурабай» еркін экономикалық аймағындағы туристік орталық, «Кендірлі» туристік орталығы. Маңғыстау

облысында атап айтқан жөн. Соған қоса, Ақтау сити құрылыс жобасы жүзеге асырылуда. Бүгінде «Ақтау-Әуежай» тас жолына іргелес жатқан жол құрылысы бойынша жұмыстар аяқталды.

Этнографиялық кешен «Шебер ауылы» жобасын алатын болсақ, ол Ақмола облысындағы қосымша жүзеге асырылған Инвестициялар бірі болып келеді.

Олардың санын толықтыратындар: «ШАРЖҰМ» көрме орталығы, «Тамғали» мемлекеттік тарихи-мәдени орталығы, Алматы облысындағы рекреациялық орталық, Атырау облысындағы «Талхыз» туристік-этнографиялық кешені, Шығыс Қазақстан облысында «Қазына Тал» орнында туристік орталық салу, «Катонқарағай» сауықтыру-туристік орталығы, Жамбыл облысы, «Көксай» тау шаңғысы курорты, «Тау Самари» туристік орталығы, Тау Самари. «Балқаш Нұрсая» Халықаралық сауықтыру-туристік орталығы, Қарағанды облысы орталықтары жатады.

Зерттеуді саралай келетін болсақ, елімізде туризмді дамытудың қазіргі кезеңінде инфрақұрылымның жағдайын қанағаттандырлық деңгейде екенін бағалауға болады.

Соған қоса, туристік инфрақұрылым мүлдем жоқ. Көлік-коммуникациялық инфрақұрылымның негізгі элементтері және орналастыру құралдары жеткіліксіз. Бұл жағдайда даму сатысына жету қиын.

Ново-Илиски, Ақтау-Сити сияқты тағы басқа халықаралық маңызы бар жаңа туристік орталықтар құру, іс жүзінде жоқтан басталады. Туризмнің дамуы жалпы, инфрақұрылымды дамыту деңгейі сәйкес келеді.

Елімізде туризмнің қазіргі жағдайын бағалау үшін оның дамуының негізгі үрдістерін қарастыру қажет. Экономиканың бұл саласы шикізаттық емес секторын дамытуға бағытталған. Туризм жеті ұлттық басым кластердің бірі ретінде танылып, оған көп көңіл бөлінеді. Аймақтық деңгейде Туризм Өңірлік даму бағдарламасы қабылданған.

2025 жылға қарай халықаралық туристік сапарлар саны 1,6 миллиардқа жетеді деп күтілуде. Туризм секторы дамыған және дамушы елдердің экономикасының маңызды бөлігі болып табылады. Бұл саланың бүгінгі таңда әлемдік экономикада маңызды рөл атқаратыны анық.

Туризм әлемдегі ең табысты бизнестің бірі ретінде толықтай мойындалады. Осы себептермен, сектордың болашағы және үшінші мыңжылдықтағы даму перспективалары өте маңызды мәселелер болып табылады. Туризм халықаралық бизнестің ең серпінді дамып келе жатқан түрлерінің бірі болып отыр.

Оның қатарына, Туризм индустриясының және жалпы экономиканың даму тенденциялары, технологиялық және әлеуметтік нәтижелер арасындағы тікелей байланыс кіреді.

Егер дамыған елдерде өмір сүру деңгейінің өсуіне тоқталатын болсақ. Ол тікелей өмір сүру деңгейінің өсуі жұмысшылардың еңбек демалысының ұзақтығының артуына байланысты болып келеді. Ол туризм индустриясына қарағанда жоғары қызмет көрсету стандарттарына әкеледі. Осы уақытты саланың дамуына айтарлықтай әсер етеді.

Сондықтан жаппай туризм индустриясының дамуы, оның дамуы және сұраныстың артуы Табиғатты қорғаудың қажетті шарты-бос уақытты ұлғайту және материалдық әл-ауқатты арттыру.

Материалдық әл-ауқаттың артуы-бұл. Сондықтан бүкіл туристік саланың кешенді негізі ретінде инфрақұрылымды экстенсивті дамытудың себептерін анықтау қажет.

Туризм саласындағы отандық сарапшылардың пікірінше, республикадағы туризм инфрақұрылымының жедел дамуын тежейтін негізгі себептерге мыналар жатады:

- туристік аймақтарда инженерлік-көліктік және әлеуметтік инфрақұрылымның жеткіліксіз дамуы, туристік орындардың қолжетімсіздігі, туристік рекреациялық аймақтардағы қызмет көрсету деңгейінің төмендігі, жол бойындағы инфрақұрылым объектілеріне қызмет көрсетудің саны мен сапасының жеткіліксіздігі;

- туризм индустриясында білікті кадрлардың жетіспеушілігі – оның ішінде білімнің академиялық сипаты, білім беру бағдарламаларының еңбек нарығының талаптарынан, өндірістік қажеттіліктерден, жұмыс берушілердің күтулерінен біршама оқшаулануы және т.б.;

- орналастыру орындарының жекелеген түрлеріне қолданылатын стандарттар бөлігінде туризм және қонақ үй бизнесі индустриясын нормативтік реттеу деңгейінің жеткіліксіздігі, заңнамада қызметкерлер мен жұмыс берушілерге қолданылатын әлеуметтік туризмді реттеу нормаларының болмауы (туристік сертификаттар жүйесінің болмауы), болмауы; туризм саласына салықтық жеңілдіктер;

- туристік бизнесті дамытудағы ықтимал кедергілер, оның ішінде әкімшілік кедергілердің болуы, одан әрі жетілдіруді талап ететін мемлекеттік қолдау құралдарының болуы.

Демек, мемлекеттің алдында тұрған міндет – нәтижесінде мемлекет алдында келесі міндеттер тұр ұлттық және әлемдік нарықтарда жылжыту. Ұлттық және халықаралық туризм. Туристік бағыт ретінде нарықты жылжыту тетіктеріне мыналар жатады:

- бірыңғай қазақстандық мемлекет құру. Ірі халықаралық туристік көрмелерге және басқа да сауда жәрменкелеріне қатысу;
- ішкі туристік нарықта әлемдегі ең ірі туристік көрмелердің бірін құру Қазақстан Республикасындағы кәсіби көрме қызметінің мақсаты. Қолдау және нығайту;
- кіру және ішкі туристер санын көбейту және қолайлы жағдай жасау Қазақстандық туристік өнімнің имиджін қалыптастыру. Қазақстанда және шетелде коммерциялық емес насихаттау және жарнама;
- ірі халықаралық туристік көрмелерде тарату үшін коммерциялық емес ұйымдар. Жарнамалық-ақпараттық баспа және басқа да өнімдер өндірісі;
- елде өткізілетін фестивальдар мен іс-шаралар сияқты басқа да іс-шараларды ұйымдастыру. Іс-шараларды ақпараттық қолдау, жаңа Қазақстанды құру.

Ұлттық және халықаралық БАҚ туристік дестинацияларының тұсаукесері. Ақпараттық турларды, ірі халықаралық конференциялар мен симпозиумдарды ұйымдастыру, екіжақты және көпжақты халықаралық ынтымақтастық, негізгі халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық.

Негізгі үкіметаралық ұйымдармен халықаралық ынтымақтастық. Ынтымақтастық негіздері.

Қорытындылай келе, бұл зерттеу туристердің тұрақты ағынын қамтамасыз ету үшін халықаралық ынтымақтастық қажет екенін көрсетті. Туристердің тұрақты ағынын қамтамасыз ету үшін келесі ерекшеліктерді ескеру қажет іске асырылуы мүмкін.

Қажет екендігі анықталды:

1. Туристердің қоғамдық қажеттіліктері мен қажеттіліктері қанағаттандыру үшін көлік және жол инфрақұрылымын дамыту.
2. Ілеспе инфрақұрылымды дамыту: сумен жабдықтау, электрмен жабдықтау, кәріз және қатты қалдықтарды кәдеге жарату жүйелері. Туристік аймақтардағы телекоммуникациялар.
3. Туристік кешендерді, этнографиялық мұражайларды және тарихи-мәдени және этнографиялық объектілерді рекреациялау. Тарих, мәдениет және этнография ескерткіштері. Қалпына келтіру және мұражайландыру;
4. Жыл бойы пайдаланылатын туристік объектілер; осындай объектілерді дамыту. Орта және шағын орналастыру құралдарының жобаларын әзірлеу. Құрылыс.
5. Туризм және спорт саласында құзыреті бар мемлекеттік органдар. облыста неғұрлым өзекті инвестициялық жобаларды тарту ұлттық саясат жүзеге асырылуы керек.

Инфрақұрылымды дамыту бизнестің капитал сыйымдылығын арттыруға және нарыққа ішкі және сыртқы нарықтардан көптеген қатысушыларды тартуға мүмкіндік береді, өйткені дамыған инфрақұрылым сектордың инвестициялық тартымдылығын арттырады. Инфрақұрылым жоқ және аумақты жан-жақты дамыту жағдайында туристерді көптеп тарту және жобаны өтеу қиын.

ӘДЕБИЕТТЕР

10. Қазақстан Республикасындағы туризмді дамыту туралы 2023-2029 жж. [Электронды ресурс]. – 2023. – URL: http://egov.kz/.wps/portal/tour_sport/turizm/article/.
11. Квартальнов В.А. Теория и практика туризма. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 87 с.
12. Шахова О.Ю. Индустрия и инфраструктура туризма. – М.: Нижневарт, 2014. – 133 с.
13. Ильина Е.Н. Туроперейтинг: организация деятельности. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 256 с.
14. Абенова Е.А. Инфраструктура туризма. – Алматы: Экономика, 2013. – 156 с.
15. Ердаuletов С.Р. Туризм Казахстана: Алматы: Бастау, 2015. – 505 с.
16. Байпаков К.М., Шёлковий путь в Казахстане: взаимодействие культуры Евразии [Электронды ресурс] // Мир путешествий. – 2009. – С. 18-21.
17. Имжарова Ж.Н. Туризмді дамытудың кейбір аспектілері [Электронды ресурс] // С.И. Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің хабаршысы. – 2014. – 36 б. – URL: <http://articlekz.com>.
18. Тахтаева Р.Ш. Состояние, проблемы и перспективы развития инфраструктуры туризма в Республике Казахстан // Вестник Национальной академии туризма. – 2015. – № 2(26). – С. 49-52.

19. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті [Электронды ресурсы]. – URL: <http://stat.gov.kz/>

REFERENCES

1. Kazakstan Respublikasyndagy turizmdi damytu turaly 2023-2029 zh. [Elektronnyy resurs]. – 2023. URL: http://egov.kz/wps/portal/tour_sport/turizm/article/ [in Kazakh].
2. Kvartalnov V.A. Teorija i praktika turizma. – M.: Finansy i statistika, 2003. – 87 s. [in Russian].
3. Shahova O.Ju. Industrija i infrastruktura turizma. – M.: Nizhnevart, 2014. – 133 s. [in Russian].
4. Ilina E.N. Turopereiting: organizacija dejatel'nosti: M.: Finansy i statistika, 2005. – 256 s. [in Russian].
5. Abenova E. A. Infrastruktura turizma. – Almaty: Jekonomika, 2013. – 156 s. [in Russian].
6. Erdavletov S.R. Turizm Kazahstana: Almaty: Bastau, 2015. – 505 s. [in Russian].
7. Baipakov K.M., Sholkovyi put v Kazahstane: vzaimodeistvie kultur Evrazii [elektronnyy resurs] // Mir puteshestvyi. – 2009. – S. 18-21. [in Russian].
8. Imzharova Zh.N. Turizmdi damytudyn keibir aspektileri [Elektronnyy resurs] // S.I. Baishev atyndagy Aktobe universitetinin habarshysy. – 2014. – 36 b. – URL: <http://articlekz.com> [in Kazakh].
9. Tahtaeva R.Sh. Sostojanie, problemy i perspektivy razvitija infrastruktury turizma v Respublike Kazahstan // Vestnik Nacionalnoj akademii turizma. – 2015. – № 2(26). – S. 49-52 [in Russian].
10. KazaKstan Respublikasy Ulttyk ekonomika ministriligi Statistika komiteti [Elektronnyy resurs]. – URL: <http://stat.gov.kz/> [in Russian].

Жунусова А.А., Курманкулова Н.Ж., Терджан Н., Кадырбекова Д.С.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТУРИСТСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье рассматривается вопрос развития туристской инфраструктуры Казахстана в современных условиях. Проанализирована структура инфраструктуры отечественного туризма, имеющая свои особенности регионального характера. Изучены уровни управления туризмом и развития инфраструктуры в Республике Казахстан. На основе статистического анализа выявлены причины экстенсивного развития туристской инфраструктуры. В частности, детально изучены количественные и качественные показатели средств индустрии размещения, транспортной индустрии, объектов лечебно-оздоровительного туризма. Выявлены тенденции развития туристской инфраструктуры в стране как в настоящее время, так и в будущем. Предложены направления по усилению развития индустрии туризма в целом, в том числе развития инфраструктуры туризма.

Обоснована необходимость государственного регулирования сферы туристской деятельности, поскольку она отражена в Концепции развития туризма Республики Казахстан на 2023-2029 годы. Политика развития туристской отрасли направлена на создание конкурентоспособной туристской индустрии для обеспечения устойчивого роста доходов государства и населения за счет обеспечения занятости населения, увеличения объемов въездного и внутреннего туризма. Показано, что достижение эффективности и результативности в туристском бизнесе будет происходить за счет гибкого варьирования ресурсов и долгосрочного изменения планов развития туризма, внедрения инновационных технологий, повышения качества продукции и услуг, экспортного потенциала, производства новых видов отечественных услуг и показатели бренда туристских дестинации.

Zhunusova A., Kurmankulova N., Tercan N., Kadyrbekova D.

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF TOURIST INFRASTRUCTURE IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article considers the issue of the development of the tourist infrastructure of Kazakhstan in modern conditions. The structure of the infrastructure of domestic tourism, which has its own regional characteristics, is analyzed. The levels of tourism management and infrastructure development in the Republic of Kazakhstan have been studied. On the basis of statistical analysis, the reasons for the extensive development of tourist infrastructure have been identified. In particular, quantitative and qualitative indicators of the facilities of the accommodation industry, the transport industry, and medical and wellness tourism facilities have been studied in detail. The trends in the development of tourist infrastructure in the country are revealed both now and in the future. The directions for strengthening the development of the tourism industry as a whole, including the development of tourism infrastructure, are proposed.

The necessity of state regulation of the sphere of tourism activity is substantiated, since it is reflected in the Concept of tourism development of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029. The policy of development of the

tourism industry is aimed at creating a competitive tourism industry to ensure sustainable income growth of the state and the population by providing employment, increasing the volume of inbound and domestic tourism. It is shown that the achievement of efficiency and effectiveness in the tourism business will occur due to flexible variation of resources and long-term changes in tourism development plans, the introduction of innovative technologies, improving the quality of products and services, export potential, production of new types of domestic services and brand indicators of tourist destinations.



DOI 10.52260/2304-7216.2024.2(55).33
 ЭОЖ 330.14.014
 FTAMP 06.58.45

А. Хойч*, PhD, қауымд. профессор¹
 А.Т. Карипова, э.ғ.к., қауымд. профессор¹
 К.К. Байгабулова, э.ғ.к., қауымд. профессор¹
 Ж.С. Утегенова, PhD, доцент²
 Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
 университеті, Астана қ., Қазақстан¹
 Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау
 университеті, Көкшетау қ., Қазақстан²
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: khoich.aizhan@gmail.com

МЕМЛЕКЕТТІК ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ САЯСАТ ТҰРАҚТЫ ДАМУДЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Ұлттық экономиканың дамуына инвестицияларды жұмылдырумен бірге оның тұрақты дамуға үлес қосуын қамтамасыз ету мемлекеттер үшін басты экономикалық саясаттың бірі болып табылады. Инвестициялық саясаттың жаңа буыны да кеңірек және күрделі деңгейде инвестициялық тартымдылықты арттыра отырып, экономиканың тұрақты даму. Қазақстан Республикасының инвестициялық саясатының тиімді жұмыс жасау мәселелері қазіргі жағдайдағы мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатын жүзеге асырудағы басым бағыттардың бірі болып табылады. Инвестициялық саясат ел экономикасын дамытудың күрделі тармақтарының бірі, әрі қозғаушы күші. Алайда, қазіргі уақыт қажеттілігі болып ел экономикасы жалпы дамуымен шектелмей жалқы тұжырыммен дами келе ұлттық экономиканың тұрақты дамуын қамтамасыз ету маңыздылығы артты. Мақалада, өңірлер мен салалар асындағы алишәқтықты азайтуда аумақтық-кеңістіктің бірегей дамуын, әлеуметтік және басқарушылық тиімділікті қамтамасыз ететін ұлттық инвестициялық саясаттың тиімділігін арттырудың жаңа экономикалық механизмдері мен құралдарын пайдалануды ұсынады. Авторлар инвестициялық саясаттың ұлттық экономикаға әсерін және тұрақты дамудағы оның заманауи көзқарасын теориялық тұрғыдан зерттей отырып елдегі инвестициялық жағдайдың бүгінгі жағдайын көрсетті. Нәтижесінде инвестициялық саясаттың тұрақты дамуды қамтамасыз етуге бағытталған бірқатар ұсыныстар берілді. Мақаланың негізгі идеясы ретінде Қазақстан Республикасында инвестициялық саясаттың қазіргі жағдайын талдай отырып экономикалық тұрақты дамуды қамтамасыз етуге бағытталған ұсыныстар беру. Сонымен қатар, өңірлер мен сала аралық алишәқтықтарды азайтуға негіздеме беру болып табылады. Зерттеуде динамикалық салыстыру мен шолу әдістерін қолдану арқылы елдегі инвестициялық ахуалдың тұрақты дамуға әсері сипатталған.

Кілт сөздер: ұлттық экономика, экономикалық өсу, мемлекеттік инвестициялық саясат, инвестициялық тартымдылық, тұрақты даму, аумақтық-кеңістік дамуы, өңірлік даму, аймақтық даму.

Ключевые слова: национальная экономика, экономический рост, государственная инвестиционная политика, инвестиционная привлекательность, устойчивое развитие, территориально-пространственное развитие, региональное развитие.

Keywords: national economy, economic growth, state investment policy, investment attractiveness, sustainable development, territorial and spatial development, regional development.

JEL classifications: E22, G31

Кіріспе: Қазіргі әлемдік экономикада тұрақты дамуға ұмтылу қағидалары экономикалық өсуді, қоршаған ортаны қорғауды және әлеуметтік теңдікті теңестіруге ұмтылатын елдер үшін басты мақсат ретінде қалыптасуда. Бұл бастаманың негізінде мемлекеттер ресурстарды бағыттау, инновацияларды ынталандыру және тұрақты даму мақсаттарына сәйкес келетін секторларды ынталандыру үшін пайдаланатын маңызды құрал болып табылатын мемлекеттік инвестициялық саясат жатыр. Бұл мақалада тұрақты болашақты құрудағы мемлекеттік инвестициялық саясаттың негізгі рөлі, стратегиялық инвестициялардың бағытын әртараптандыруға және экономиканың басым салаларын дамытуға, жаңартылатын энергия көздерін дамытуға, инфрақұрылымның тұрақтылығын арттыруға және әлеуметтік бағдарламаларды қолдауға қалай ықпал ететіні қарастырылады. Мемлекеттің экономикалық саясатының негізгі бір тетігі инвестициялық саясат болып табылады. Инвестициялық саясат – мемлекеттің экономикалық саясатының негізгі күре тамыры болып табылады, ол инвестицияларды тарту жүйесі негізінде ел экономикасына тартылатын инвестиция көлемі, саласы, капитал салымның құрылымы мен бағытын анықтаушы, ғылым мен техниканың жаңа жетістіктері мен жаңалығын енгізу

тетігі, негізгі капиталдың жаңаруы сынды жан-жақты мәселелердің қозғаушы күші [1, 2]. Инвестициялық саясат – инвестициялық үдерістерді ынталандырып, оны реттеп ғана қоймай саланың, өңірдің, мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуы бағытын қалыптастырады. Осы тұрғыдан да инвестициялық саясаттың тиімді тетігі тұрақты дамуды қамтамасыз ету үшін негіз бола алады [3, 4]. Мемлекеттің инвестициялық саясаты экономиканы ынталандыруды, нормативтік-құқықтық базаны жаңалауға және басым секторларға инвестиция тарту іс-шараларын қамтиды. Нәтижесінде ұтымды инвестициялық саясат инновацияларды ынталандыру, жаңартылған энергия көздеріне көшуді қолдауда, инфрақұрылымды жақсартуда және теңсіздікті азаутуға және өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған әлеуметтік бағдарламаларды ілгерілетуге маңызды рөл атқарады.

Мақаланың негізгі мақсаты. Ұлттық экономиканың тұрақты дамытуын қамтамасыз етуге бағытталған инвестициялық саясаттың бүгінгі жағдайын талдай отырып инвестициялық әлеуетті бағалау болып табылады.

Қойылған мақсатқа жету үшін теориялық негіздерді жалпылау, статистикалық әдістерді қолдана отырып инвестициялық саясаттың бүгінгі жағдайын сипаттау және тұрақты дамуға бағытталған экономикалық және инвестициялық әлеуетін бағалау міндеттері қойылды.

Зерттеу материалдары мен зерттеу әдістері. Зерттеу материалдары ретінде Қазақстан Республикасының Ұлттық банктің ресми деректерімен бірге Ұлттық экономика министрлігінің ресми ақпарат көздері болып табылады.

Зерттеу барысында қарапайым жіктеу, жалпылау, сипаттау және түсіндіру, салыстырмалы әдістермен бірге экономикалық-статистикалық әдістері қолданылды.

Әдебиеттік шолу. Қолайлы инвестициялық саясат негізінде тұрақты даму әлемдік ғылыми қауымдастықтағы өткен ғасырдың 20-шы жылдарының ортасынан бастап – 1980, 1990 және 2000 жылдардағы мәселелер белсенділігінің артуына байланысты «жаһандық экономикалық серпіліс» кезеңінде, яғни, өнеркәсіптік даму және елдерді индустрияландыру кезеңдерінде қарқынды зерттелді [5].

Мемлекеттік инвестициялық саясаттың тұрақты дамуды қамтамасыз етудегі рөлі академиялық зерттеулер арасында да, саясатшылар арасында да барған сайын жиі талқылана бастады. Келер ұрпақтың өз қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндігіне нұқсан келтірмей, бүгінгі күннің қажеттіліктерін қанағаттандыратын даму ретінде анықталған тұрақты даму экономикалық өсудің, қоршаған ортаны қорғаудың және әлеуметтік интеграцияның тепе-теңдігін талап етеді. Мемлекеттік шығындарды, ынталандыруды және реттеуді қамтитын мемлекеттік инвестициялық саясат осы мақсаттарға жетудің маңызды құралы болып табылады.

Мемлекеттік инвестициялық саясат тұрақты дамуға қол жеткізудің негізгі тетігі болып табылады. Экономикалық өсуге, қоршаған ортаны қорғауға және әлеуметтік инклюзияға стратегиялық инвестициялау арқылы мемлекеттер неғұрлым тұрақты және тиімді жүйені құра алады. Ағымдағы зерттеулер тиімді саясатты қабылдау туралы ақпарат беретін үздік тәжірибелер мен қиындықтар туралы құнды түсініктер береді.

Тұрақты даму мақсаттары (ТДМ): Біріккен Ұлттар Ұйымының 2030 жылға дейінгі тұрақты даму күн тәртібі тұрақты дамудың жаһандық негізін қамтамасыз ететін 17 ТДМ-ны анықтайды. Мемлекеттің инвестициялық саясаты осы мақсаттарға жету үшін, әсіресе инфрақұрылым, таза энергетика және әлеуметтік қызметтер сияқты салаларда өте маңызды.

«Инвестиция тарту» соның ішінде тиімді тетіктері әлемнің дамыған және дамушы барлық елдерінде, бүкіл институттарға – халықаралық ұйымдарға, мемлекеттік аппараттарға, ғылыми шеңберлерге, қоғамдық бірлестіктерге, тіпті ірі компанияларға тікелей қатысты. Қазір ешбір ауқымды инвестициялық жоба тұрақты даму тұжырымымен үйлестірілмей БҰҰ, ХВҚ, Әлемдік банк сияқты қаржылық институттан қолдау табалмайды. Өз кезегінде, бұл тұжырым экономикалық, әлеуметтік, экологиялық үш тұғырлы болып келеді [6, 7]. Біздің елімізде де көптеген экономикалық, әлеуметтік, экологиялық мәселелерді инвестициялық саясатты оңтайландыру арқылы шешімін табуға болады.

Жалпы ұлттық экономиканың тұрақты дамуы мен оның мәселелері әлемдік классиктер М.П. Тодароның «Экономикалық даму», Д.Х. Медоуз пен Й. Рандерстің еңбектерінде айрықша орын тауып, нақты көрсетілген. Қазіргі батыстық нарықтық экономикалық теориялардың көпшілігі тепе-теңдік талдау негізінде қалыптасқан. Бірақ, көптеген жылдардағы тәжірибеге сүйенсек, динамикалық жүйе ешқашан тепе-теңдік жағдайында ұзақ мерзімде сақталып қала алмайды [8, 9].

Дж. Р. Хикстің пайымынша, «тұрақты даму» түсінігі қазіргі экономикалық теория жүйесінде үлкен рөл атқаруда. Ол адамдардың тұтыну талғамдары, техникалық даму деңгейі және ресурстардың саны яғни өндірістік факторлар қысқа уақытта өзгермейді деген негізде қалыптасқан [10]. Шын

мәнінде, ішкі және сыртқы жағдайлардың ұдайы өзгеріп тұруына байланысты жүйенің тепе-теңдігі бұзылып отырады. Нарықтық экономика механизмінің қызметін талдауды «жалпы экономикалық тепе-теңдік» түсінігі күрделі мазмұнды болып келеді дейді [11].

Өткен ғасырдың 20-шы жылдары бірқатар батыс зерттеушілердің жұмыстарында әлеуметтік және табиғат арасындағы тепе-теңдік мәселелері талқыланған. Дж.Форрестердің математикалық талдаулары осы тұжырымға негіз құрады. Ал, БҰҰ-ның қоршаған орта және даму туралы мәселелерін түсінуде маңызды тұжырымдары жасалды. Ол экологиялық мейірімділік экономикалық дамудың шешуші тетігі екенін ұғындырды, яғни экологияны аянышты күйге түсіру экономикалық құлдырауға алып келеді деген ойды тудырады. Осылайша ХІХ ғасырдың көрнекті ғалым-экономистері С. Кузнец, И. Шумпетер, Дж. М. Кейнс, К. Маркстер бір ауыздан тұрақты дамуды экономикалық, экологиялық және әлеуметтік дамудың жиынтығы ретінде үш тұғырлы жүйе ретінде қарастыру керек дейді. Бұл ретте тұрақты даму экономика өсуінің тек қана жағымды жақтарын қамтымайды, экологиялық және әлеуметтік олқылықтар мен шектеулердің жағымсыз жақтарын да қамтып отырады деп тоқталды [12].

Отандық зерттеушілер арасында Г.С.Сатбаева және М.Ш.Әлиновтың «Экология және тұрақты даму», Д.С.Асан, Б.С.Мырзалиев, С.С.Ыдырыстың «Экономикалық және әлеуметтік тұрақтылықты дамыту тетіктері» еңбектерінде орын алса, «Қазақстан – 2050» Стратегиясы, Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі, «Қазақстан Республикасының 2006-2024 жылдарға арналған орнықты дамуға көшу тұжырымдамасы» «Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшуі жөніндегі тұжырымдама және басқа да нормативтік - құқықтық актілері негізгі бағыттаушы бола алады.

Негізгі бөлім. Тәуелсіздік жылдарынан бастап Қазақстан экономикасында бір жүйеден басқа жүйеге ауысқанда экономикалық саясат өте табысты болды, мәселен, жан басына шаққанда Жалпы Ішкі Өнім (ЖІӨ) 1998 жылғы 1,469\$-дан 2018 жылы шамамен 9,462\$ өсті, ал 2023 жылы 13008\$ жетті. Ал, Адами Даму Индексінің (АДИ) 90-жылдардың басында шамамен 0,680-ден 2023 жылдың көрсеткіші 0,84-ге дейін жеткен. Алайда, әлеуметтік және экономикалық көрсеткіштер бойынша теңсіздіктер мен мәселелер де ұлғая түсті, сондықтан да, тұрақты экономикалық өсімнің толық жемістерін көру үшін нақты даму саясатын қабылдау керек. Қазақстан жалпы ұлттық экономика деңгейде біршама оң көрсеткіштерге қол жеткізседе, өңірлік және салалық деңгейде үлкен теңсіздіктер байқалады. Мәселен, осы алшақтықтар келесі көрсеткіштерден байқауға болады. Біріншіден, өңірлер арасындағы теңсіздіктің жоғары деңгейлері, екіншіден, инновация мен инфрақұрылымның әркелкі дамуы, үшінші еңбек өнімділігі мен жұмыспен қамту деңгейлеріндегі айырмашылықтар, төртіншіден, денсаулық сақтау саласындағы қол жетімділік ауытқулар, білікті мамандармен мен гендерлік теңсіздік. Осы теңсіздіктерді алшақтату мақсатында ел Үкіметі бірқатар бастамаларды ұлттық деңгейде жүргізіп отырғанымен, инвестицияларды рационалды игеру мен басқару бойынша қосымша басқа іс-шараларды талап ететіндей. Сондықтан, өңірлік дамудың теңсіздігін тудыратын бірқатар экономикалық нақты көрсеткіштерге тоқтала кеткен жөн деп санаймыз.

Қазақстан Республикасының Статистика агентігінің ресми ақпараттарына сүйенсек, Республика бойынша 2022 жылдың соңында жан басына шаққандағы Жалпы ішкі өнім 5284,7 мың теңге болды. Өңірлер бойынша көшбасшы Атырау облысы, Алматы мен Астана қалалары сәйкесінше 19974,1 мың теңге, 8985,6 мың теңге және Астана қаласы 8053,9 мың теңгені құраған. Ол осы көрсеткіш бойынша тізімнің соңында Жамбыл, Жетісу және Түркістан облыстары сәйкесінше 2212,2 мың теңге, 2042,1 мың теңге және 1671,8 мың теңгені қанағат еткен.

Ел экономикасында 2023 жылдың қорытынды тоқсаны бойынша атаулы жалақының орташа мәні 393 мың теңге болған. Жоғары да атап өткендей, өңірлік бөліністе қарайтын болсақ тағы да мұнай өңдеумен көшбасшы Атырау облысындағы ең үлкен жалақы мөлшері – 618 420 теңге, ең төменгі жалақы мөлшері Солтүстік өңірде 241 мың теңге болған екен. Ал, 2018 жылдың қорытындысы бойынша жан басына шаққандағы ЖІӨ өңірлер арасында келесідей: республикалық орташа көрсеткіш 3201,8 мың.теңге болса ең жоғарғы үздік үштікте Атырау облысы 12586,1 мың.теңге, Алматы қаласы 6728,8 мың.теңге, Астана қаласы 5522,5 мың.теңгемен тиісінше көш бастаса, ең төменгі көрсеткіштерге Түркістан облысы 833,8 мың.теңге, Жамбыл облысы 1264,2 мың.теңге және Алматы облысы 1320,0 мың.теңгемен қалыс қалуда. Байқап отырғанымыздай, ең жоғарғы және ең төменгі көрсеткіштер арасында 15 есе айырмашылық бар.

Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша негізгі капиталға салым 2023 жылдың жағдайымен 16 триллион теңгеге дейін өскенімен ЖІӨ-дегі үлесі 2010 жылдан бері айтарлықтай

өзгермей 16-17%-ды құрап тұр. Тағы да негізгі капиталға инвестицияларды игеру 2021 жылмен салыстырғанда 17,2%-ға өсіп, соның ішінде, негізгі капиталға сыртқы инвестициялар 3,3 трлн. тенге болып жалпы инвестиция көлемінің 29,6% құрады. Сыртқы инвестициялардың ең көп 65,4% үлесі Батыс Қазақстан облысына тиесілі болып отыр. Ең белсенді инвестициялар Атырау облысында жүргізілуде – жан басына шаққандағы 5886,6 мың. тенге (орташа республикалық көрсеткіштен 9,7 есе көп). Астана қаласында 1 млн теңгеден астам әр тұрғынына жылына инвестицияланады. Ал ең төменгі Жамбыл облысы 227,5 мың. тенге және Түркістан облысы 145,7 мың. тенге ғана инвестиция – орташа республикалық көрсеткіштен 4 есе аз болып отыр.

Ұлттық Банктің ақпаратына сүйенсек, 2010 жылдан 2020 жылдар аралығында Қазақстанға тартылған тікелей шетел инвестициялар ағыны шамамен 250 млрд.доллар болды соның ішінде 1/3-бөлігі немесе 33%-ы мұнай-газ секторына, 42,1 млрд. доллар немесе 20%-дан астамы металл кендерін өндіру мен металлургия саласына тиесілі болды. Ал, өңдеу өнеркәсібі 15%-ды немесе шамамен 40 миллиард американдық долларды құрады. Осылай, тікелей шетел инвестицияларының 65% шикізаттық секторға бағытталды. Инвестициялық саясаттың құрылымдық өзгеріске бағытталуы қажет екенін атап өтуге болады. Дегенмен көлемі тұрғысынан қарағанда жаһандық карантинге қатысты болған шектеулер мен экономикалық тоқырауларға қарамастан Қазақстанға сырттан келетін шетел инвестициялары азаймады және Орталық Азия елдер арасында инвестицияларға ең тартымды ел болып келе жатыр.

Қазіргі геэкономикалық және геосаяси тербеліс кезінде Қазақстан өзінің инвестициялық позициясын одан ары нығайтуға және инвесторлар үшін қолайлы жағдайлар жасау керек. Сонымен бірге, әлемдік тәжірибеде қайта инвестициялау кірісі шамамен 30-35% болса, 2023 жылғы жағдаймен Қазақстанда бұр көрсеткіш 15%-ға ғана болуы, әсіресе шетелдік инвесторлар үшін инвестициялық тартымдылықты басқа деңгейде арттыру қажет екенін көрсетеді.

1-кесте

Қазақстан республикасында негізгі капиталға салынған инвестициялар

	2005	2010	2015	2020	2021	2023
Негізгі капиталға салынған инвестициялар, млн.тенге	2 420 976	4 653 528	7 024 709	12 270 144	13 242 233	17 649 104
Инвестициялық қызметтерінің негізгі көрсеткіштерінің серпіні, %	134,1	97,0	103,7	102,3	103,7	111,2

* Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылған

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының тиімді инвестициялық саясат жүргізу нәтижесінде өңірлерді дамытудың тиімді механизмін жетілдіруде әдіснамалық негіздерді бағалау және іріктеу әдістерін жасақтаумен байланысты мәселелер жеткіліксіз зерттелген. Ғылыми зерттеулерге шолу жасайтын болсақ, отандық экономикалық әдебиеттер базасы бізде іс жүзінде өте төмен және ол Қазақстанның кез келген қаласының өңірлік ерекшелігіне байланысты инвестициялық шешімдерді пайдалануды есепке ала отырып, өңірлердің дамуы шеңберінде инвестициялық саясатты экономикалық талдау бойынша жаңа зерттеу нәтижелерімен толтыруды қажет етеді.

Қазақстан Республикасындағы инвестициялық саясат жүргізу нәтижесінде өңірлерді дамытудың тиімді механизмін жетілдіруде арналған біртұтас жүйе қажет болып табылады. Осы тұрғыдан, Қазақстанның жекелеген аймақтары мен қалаларында жергілікті ерекшеліктерді ескере отырып, әрбір инвестициялық шешімдер мен жобалардың жүзеге асуы үшін тиімді басқару тетіктерін қолдану қажеттілігі де туындайды.

Қорытынды: Қорытындылай келгенде, қазіргі Қазақстанның инвестициялық саясаты соңғы онжылдықта жаһандық қолданысқа ие болған ESG (environmental, social responsibility and governance) тұжырымы, яғни инвестициялар қоршаған ортаға аяаушылықпен қарау, әлеуметтік жауапкершілікті сезіну және тиімді басқару қағидаларына негізделу керек екенін атап өткен жөн. Осы қағидаларды ұстану арқылы инвестициялардың экономикалық тиімділігімен бірге ұлттық тұрақты дамуды қамтамасыз етуге болатыны сөзсіз. Жалпы мемлекеттік инвестициялық саясат сапалы әшкі және шетелдік инвестицияларды тарту арқылы ұлттық экономиканың тұрақты дамуына негіз болып, оның нәтижесінде халықтың табысы мен экономикалық белсенділіктің өсуіне, сонымен бірге заманауи инвестициялық жобаларды жүзеге асыру есебінен көптеген жұмыс орындарын ашуға бағытталады. Ішкі және шетелдік инвестициялар тарту бойынша, атап айтқанда,

мұнда ESG қағидаттарын енгізу және қолдану арқылы жергілікті инвестициялық жобалардың тартымдылығын және оның әлеуетін арттыруға болады.

Осылайша, мемлекеттік инвестициялық саясаттың негізгі мақсаты отандық және шетелдік инвесторлардың қызметін жүзеге асыру мен ұйымдастыру, ел халқының тұрмыс сапасын көтеруді қамтамасыз етуге әсер ететін іс-шаралар, заңнамалық және құрылымдық өзгерістерді және ұлттық экономиканың тұрақты дамуын қамтамасыз етуге бағытталған заманауи инвестициялық жобаларды жүзеге асыру үшін тартымды жағдайлар жасау болып табылады. Бұл бағыттағы инвестициялық саясат елдегі шикізаттық әлеуетті, құзыреттерді және экономикалық тиімділікті ескере отырып жүргізілгені дұрыс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Нурланова Н.К., Формирование и использование инвестиций в экономике Казахстан: стратегия и механизм. – Ғылым, 1998. – 11-23 б.
2. Бекжанова Т.К., Ешпанова Д.Д., Алтынбеков М.А., Момынқұлова С.М. Определяющие факторы инновационного развития региона // Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің жаршысы. – 2023. – №3 (52). – с. 45-51. – DOI: 10.52260/2304-7216.2023.2(51).6
3. WCED. Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development, UN General Assembly, 2022. – URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>.
4. Indicators of Sustainable Development, UN Department for Policy Coordination and Sustainable Development, December, 1994. – URL: https://www.un.org/esa/sustdev/csd/csd9_indi_bp3.pdf.
5. Alcott B. The sufficiency strategy: Would rich-world frugality lower environmental impact? Ecological Economics. – 64: 2018. – P. 770-786.
6. Ostrom E.A. General Framework for Analyzing Sustainability of Social-Ecological Systems. – Science. – Vol. 325, No.24, 2009. – P. 419-422.
7. Herring H., Sorrell S. Energy Efficiency and Sustainable Consumption. The Rebound Effect. – UK: Palgrave McMillan, 2009. – P. 266.
8. Тодаро М. «Экономическое развитие» / Пер. с англ. – М.: Экон. Фак.МГУ, ЮНИТИ, 1997. – 667 с.
9. Аймурзина Б., Каменова М., Джазықбаева Б., Глазунова С. Эколого-экономические аспекты устойчивого развития Казахстана // Вестник КазУЭФМТ. – 2024. – №1(54). – С. 76-83. – DOI: 10.52260/2304-7216.2024.1(54).10.
10. Briceno T., Stagl S. The role of social processes for sustainable consumption // Journal of Cleaner Production, 2006. – P. 1541-1551.
11. Сатбаева Г.С., Ишкулова Н.П. «Экология және тұрақты даму». – Алматы, «Экономика», 2014. – 22 б.
12. Қазақстан Республикасы инвестициялық саясатының 2026 жылға дейінгі тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы үкіметінің 2022 жылғы 15 шілдедегі N 482 қаулысы.

REFERENCES

1. Nurlanova N.K. Formirovanie i ispolzovanie investisii b ekonomike Kazakhstane: Strategii, mekhanizm [Formation and use of investment in the economy of Kazakhstan: strategy and mechanism]. – Almaty. Gylim, 1998. – P. 11-23 [in Russian].
2. Bekzhanova T.K., Eshpanova D.D., Altynbekov M.A., Momynkulova S.M. Opredelyayushie factory innovatsionogo razvitie regiona // Kazakh ekonomika, harji jane halykaralyk sauda universiteti Jarshysy [Determining factors of innovative development of the region. Kazakh economics, finance and international trade university journal]. – 2023. – №3 (52). – с. 45-51. – DOI: 10.52260/2304-7216.2023.2(51).6 [in Russian].
3. WCED. Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development, UN General Assembly, 2022. – URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>.
4. Indicators of Sustainable Development, UN Department for Policy Coordination and Sustainable Development, December, 1994. – URL: https://www.un.org/esa/sustdev/csd/csd9_indi_bp3.pdf.

5. Alcott B. The sufficiency strategy: Would rich-world frugality lower environmental impact? *Ecological Economics*. – 64: 2018. – P. 770-786.
6. Ostrom E.A. General Framework for Analyzing Sustainability of Social-Ecological Systems. – *Science*. – Vol. 325, No.24, 2009. – P. 419-422.
7. Herring H., Sorrell S. *Energy Efficiency and Sustainable Consumption. The Rebound Effect*. – UK: Palgrave MacMillan, 2009. – P. 266.
8. Todora M. *Economicheskije razvitie [Economic development]* translated from English. – M.: Econ. Fac. MSU, UNITY, 1997. – 667 c. [in Russian]
9. Aimurzina B., Kamenova M., Dzhazykbaeva B., Glazunova S., *Ekologo-ekonomicheskije aspekty ustaichivie razvitie Kazakhstana [Ecology-economic aspects of sustainable development of Kazakhstan]* // *Vestnik KazUJeFMT*. – 2024. – №1(54). – С. 76-83. – DOI: 10.52260/2304-7216.2024.1(54).10 [in Russian].
10. Briceno T., Stagl S. The role of social processes for sustainable consumption // *Journal of Cleaner Production*, 2006. – P. 1541-1551.
11. Satpaeva G.S., Ishkulova N.P. *Ecology jane turakty damu [Ecology and sustainable development]*. – Almaty, «Economika», 2014. – P.22 [in Kazakh].
12. *Kazakhstan Respublikasi investustyalik sayasatinin 2026 jilga deyingi tujyrymdamasy. Kazakhstan Respublikasi ukimetinin 2022 jilgi 15 shilde N482 haulysy [Resolution of the government of the Republic of Kazakhstan dated July 15, 2022 No. 482 On the concept of investment policy of the Republic of Kazakhstan until 2026]* [in Kazakh].

Хойч А., Карипова А.Т., Байгабулова К.К., Утегенова Ж.С.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПОЛИТИКА КАК ОСНОВА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация

Обеспечение вклада в устойчивое развитие в сочетании с привлечением инвестиций в развитие национальной экономики является одной из основных экономических политик для государств. Новое поколение инвестиционной политики также способствует устойчивому развитию экономики, повышая инвестиционную привлекательность на более широком и сложном уровне. Вопросы эффективного функционирования инвестиционной политики Республики Казахстан являются важным одним из приоритетных направлений в реализации социально-экономической политики государства в современных условиях. Инвестиционная политика является одним из сложных пунктов и движущей силой развития экономики страны. Однако необходимость настоящего времени заключалась в том, чтобы обеспечить устойчивое развитие национальной экономики, при этом экономика страны развивалась не ограничиваясь общим развитием. В статье предлагается использование новых экономических механизмов и инструментов повышения эффективности национальной инвестиционной политики, обеспечивающих уникальное территориально-пространственное развитие, социальную и управленческую эффективность в сокращении разрыва в разрезе регионов и отраслей. Авторы показали современное состояние инвестиционной ситуации в стране, теоретически изучая влияние инвестиционной политики на национальную экономику и ее современный подход к устойчивому развитию. По итогам был дан ряд рекомендаций, направленных на обеспечение устойчивого развития инвестиционной политики. Основная идея статьи-проанализировать современное состояние инвестиционной политики в Республике Казахстан и дать рекомендации, направленные на обеспечение устойчивого экономического развития. Кроме того, необходимо дать основания для сокращения межрегиональных и межотраслевых разрывов. В исследовании описано влияние инвестиционного климата в стране на устойчивое развитие с использованием методов динамического сравнения и обзора.

Khoich A., Karipova A., Baigabulova K., Utegenova Z.

STATE INVESTMENT POLICY AS THE BASIS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Annotation

Ensuring that the national economy contributes to sustainable development along with the mobilization of investments in development is one of the main economic policies for states. The new generation of investment policy is also sustainable development of the economy, increasing investment attractiveness at a broader and more complex level. The issues of effective functioning of the investment policy of the Republic of Kazakhstan in modern conditions are one of the priority directions in the implementation of the socio-economic policy of the state. Investment policy is

one of the most complex branches of the development of the country's economy. However, the importance of ensuring the sustainable development of the national economy has increased as the country's economy develops in the right way, not limited to general development. The article proposes to use new economic mechanisms and tools to improve the effectiveness of the national investment policy, ensuring the unique development of the territorial space, social and managerial efficiency in reducing the gap in the food of Regions and industries. The authors showed the current state of the investment situation in the country, theoretically studying the impact of investment policy on the national economy and its modern approach to sustainable development. As a result, a number of recommendations aimed at ensuring sustainable development of the investment policy were given. The main idea of the article is to analyze the current state of investment policy in the Republic of Kazakhstan and make recommendations aimed at ensuring sustainable economic development. At the same time, it is necessary to provide a justification for reducing regional and inter-industry gaps. The study describes the influence of the investment climate in the country on sustainable development using dynamic comparison and review methods.



Zh. Kiizbayeva, PhD student, MBA¹

A. Turegeldinova*, c.e.s., PhD¹

B. Amralinova, PhD, assoc. professor¹

Zh. Nurgaliyeva, c.e.s.²

Satbayev University, Almaty, Kazakhstan¹

Esil University, Astana, Kazakhstan²

* – main author (author for correspondence)

e-mail: kiizbaieva@gmail.com

EMOTIONAL WELL-BEING AS A KEY SUCCESS FACTOR FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF EDUCATION

In today's academic landscape, prestigious universities like Massachusetts Institute of Technology (MIT), Berkeley, and Brown increasingly integrate mindfulness practices into university life for students and faculty alike. In our fast-paced world, inundated with information, we often find ourselves caught in a cycle of constant motion, inadvertently missing out on meaningful moments and navigating through life on autopilot. Recognizing the significance of cherishing each moment, all stakeholders within the educational sphere must embrace mindfulness, relaxation, and stress-reduction techniques to facilitate effective teaching and learning experiences. Educators equipped with these skills can guide students toward academic success and personal fulfillment. To do this, we conducted a study at Kazakh National Research Technical University named after K. I. Satpayev to understand how relevant the introduction of mindfulness and support for mental well-being will be for Kazakhstan's engineering and technical education. As a result of our research, we discovered that students need to cultivate self-awareness within the educational environment. Educators must acknowledge the impact of institutional settings on students' independence and critical thinking. Furthermore, modern students place high value on independence and freedom of choice, but they often lack the necessary awareness to make informed decisions about their educational and professional futures. The results obtained will form the basis for the formation of a national model of engineering education within the framework of a scientific project.

Keywords: mindfulness, wellbeing, education, engineering education, sustainable development, stress reduction, educational process.

Кілт сөздер: зейін, психикалық саулық, білім беру, инженерлік білім, тұрақты даму, стрессті азайту, оқу процесі.

Ключевые слова: осознанность, ментальное благополучие, образование, инженерное образование, устойчивое развитие, снижение стресса, учебный процесс.

Introduction. Sustainability is the most important agenda of our time. Sustainability is significant in all aspects from science to manufacturing. More powerful wording is «sustainable development». Sustainable development is a concept that, depending on the context, includes different forms of synergy of many factors, steps, strategies, interactions, and contributions.

Instilling skills for sustainable development is necessary at every stage of a human life. One of the most pivotal and important stages in the development of human nature and personality is higher education.

In the social and humanitarian areas of bachelor studies, the importance of sustainable personal development in the learning process is highlighted very well. However, the importance of social learning is often overlooked in technical and engineering education. Nevertheless, technical systems and production have a significant impact on various aspects of human life, including moral, social, environmental, etc. This leads to the emergence of new areas of research, such as the analysis of scientific and technological progress, technological assessments, and issues of engineering ethics [1].

It is important to note that graduates who studied engineering and technical specialties work in production in large industries of the country, the sustainable development of which is a competitive advantage of the economy of a successful country.

Engineering and technical education is more focused on the development of hard skills, so students are often faced with the need to maintain a stable level of mental well-being.

Emotional well-being is now widely recognized as a crucial factor in education. It plays a significant role in ensuring the successful and sustainable development of the educational process. This review explores various aspects of emotional well-being and its impact on educational achievement and overall student development.

Emotional well-being is closely linked to students' academic success. Research indicates that high levels of emotional well-being contribute to improved cognitive functioning and academic motivation. There is ample evidence suggesting that positive emotions lead to better learning and improved academic performance [2].

Emotional well-being also plays a critical role in students' personal development. It fosters the development of positive self-esteem, self-regulation skills, and the ability to resist stress. For example, mindfulness practice helps students develop emotional stability and enhance their interpersonal relationships [3].

The term mental well-being is quite new for developing countries. Nevertheless, in post-Soviet countries and Kazakhstan it is confidently gaining popularity and relevance.

At the same time, global deglobalization caused by the COVID-19 pandemic has led to significant changes in the field of education. Many educational institutions have switched to remote learning, which has caused increased stress for both students and teachers. The online learning format has created a disconnect between students and teachers, causing anxiety and uncertainty. Despite the end of the pandemic, online learning has not completely left the life of modern educational institutions. And now we live in the era of hybrid learning. Where teachers face several challenges, including loss of control over the learning process and the need to adapt to new technologies.

Instability in world politics only increases stress levels. Which in turn leads to decreased productivity and a general deterioration in quality of life. Nowadays, both students and teachers are in dire need of knowledge about mindfulness-based stress reduction.

Having acquired such skills during university years, many graduates can use them in the long term, independently maintaining their mental well-being [4].

Emotional well-being is a crucial factor in successful and sustainable educational development. Implementing programs to support emotional well-being can significantly enhance students' academic and personal achievements. It is important to continuously research and develop methods to improve students' emotional well-being.

This article is aimed at better understanding the need for knowledge on mental well-being and stress management based on mindfulness for the sustainable development of the personality of each graduate of a bachelor's degree in engineering and technical specialties.

Literature review. A huge problem teachers face in today's classrooms is that students are physically in the classroom but not mentally present. The modern student has difficulty maintaining concentration for several hours in a row. In the era of TikTok and fast-paced content, attention spans have dropped dramatically. Students have changed the way they perceive information, but, unfortunately, educational institutions continue to convey information to them using old methods. One channel transmits information, the second does not perceive it. There is a break.

Moreover, students often lack conscious choices. Especially in choosing majors, friends, extracurricular activities, etc. Due to information overload, such decisions are often made unconsciously, as a result of the majority effect, and over the years, many students begin to regret their choice.

At the same time, with all their experience, teachers cannot always meet the needs of their students. Information overload causes problems with concentration and attention, which affects students and teachers. Therefore, it is necessary to work with both participants in the communication process, both with the student and with the teacher.

In recent years, the concept of pedagogical partnership has become popular in higher education. This concept includes a smooth move from teacher-oriented pedagogy to pedagogy focused on the joint interaction of student and teacher [5].

In this point of view the concept of «a teacher» becomes broader and includes a facilitator, a mentor, a coach, and a friend. At the same time, the student acts for the teacher as a discoverer and introduces him to his world. In such interaction, more trusting, safe, respectful relationships are born, which contribute to the development of innovation and progressive discoveries.

Teachers have a key role in supporting students' emotional well-being. Pedagogical approaches that provide emotional support and create a supportive learning environment can significantly enhance students' emotional well-being. Research emphasizes the importance of teacher training in emotional intelligence and mindfulness [6].

In recent years, many educational institutions have introduced programs aimed at developing mindfulness and emotional well-being. Such programs have had a positive impact on students' emotional states and academic achievements. For instance, research indicates that mindfulness programs help reduce stress and anxiety among college students [7].

Institutions now need to proactively update their «learn how to learn» policies to create better educational experiences for students and teachers. Teachers are more stressed than ever and cannot keep students' attention and effectively teach them new knowledge [8].

Recognizing the importance of supporting mental well-being and developing mindfulness, many universities around the world have already launched mindfulness-based stress management courses. For example, there is a program at the University of California at Los Angeles (Mindful UCLA). The university has a Mindfulness Center on campus, which provides students, faculty and staff with the opportunity to participate in mindfulness practices and courses, including mindfulness-based stress management (MBSR) [9].

Oxford University offers its students and teachers mindfulness practices, which include meditation, yoga, tai chi and other relaxation techniques. At the university, MBSR was included in the curriculum for medical students [10].

Harvard University has a Mindfulness and Yoga Center on its campus, which provides a wide range of mindfulness practices for students, teachers and university staff. As part of the program, you can attend mindfulness courses, participate in meditation and other practices [11].

The University of Berkeley offers mindfulness practices for its students and faculty, including courses, meditations and other relaxation techniques. As part of the program, the university also provides access to a mindfulness application so that students can continue their practice off campus [12].

Brown University has been offering mindfulness courses (MBSR) to its students since 2013. In these courses, students learn to develop awareness, resilience, concentration, and improve their emotional stability. 90% of students who completed this course noted an improvement in their psychological well-being, and 40% of them became more actively involved in university life [13].

MIT, the Massachusetts Institute of Technology successfully uses mindfulness techniques to enhance the learning process and the overall well-being of students and teachers. In addition to the courses «Introduction to Mindfulness» and Mindfulness within the framework of arts courses, there is also the MindHandHeart Initiative: aimed at supporting the physical and mental health of students and teachers [14].

Main part. Following the benchmarks set by leading universities worldwide, we also decided to implement fundamental training in mindfulness and well-being techniques at KazNRTU named after Satbayev. Undergraduate students in engineering, along with faculty members, were invited to participate in this training. This new initiative was positively received by the community, attracting 48 participants.

Over the course of three days, participants engaged in self-exploration, delving into their thoughts, tracking their emotions, and noting their sensations. Together with the participants, we identified what worries and stresses them both during their bachelor's studies and prior to that. To gather this information, we utilized techniques such as freewriting, brainstorming, group work, interviews, and observation. Subsequently, we analyzed the collected data. We clustered the responses, found logical interrelations, compared observations, opinions, and facts, and identified the following insights.

Firstly, students need to understand themselves within the educational space. They must learn to recognize their place and role in the educational process, which requires them to move away from the conventional mechanisms dictated by external attitudes and authorities.

Secondly, educators must be aware of the powerful influence of educational settings and institutional environments. Previous education and parental attitudes are often focused not on the student's individuality but on external authorities and trends, which diminishes students' independence and critical thinking.

Thirdly, modern students highly value independence and freedom of choice. Even when asked, «What do you want to become?» students respond, «A good person». Today's students strive for postmodern independence, yet they lack the awareness to make informed decisions about their educational and professional paths.

Students also feel a lack of attention and involvement. There is an issue with students' lack of concentration and full engagement in learning, partly due to the teaching methods employed.

It is also crucial for students to interact with teachers. The education system and teaching approaches are often outdated, necessitating that teachers update their methods and create conditions for more effective interaction with students.

Teachers need to modernize their pedagogical and educational approaches. There is a need to refresh pedagogical methods, including the introduction of mindfulness and awareness practices, to help students improve in decision-making and attention management.

The role of the teacher is now more important than ever. Teachers must demonstrate a willingness to change, interact, and explore, working with students as equals to create teaching partnerships.

Simultaneously, despite all this flexibility, it is essential not to lose sight of the personal responsibility of students. It is crucial to enhance students' awareness to increase their personal and collective responsibility and ability to solve problems independently.

The insights gained emphasize the necessity for profound changes in higher education, focusing on student awareness, critical thinking, and personal responsibility, as well as modern approaches to pedagogy and teacher-student interactions.

Such changes will help students navigate the educational process better, make independent decisions, and effectively handle challenges. This requires not only that teachers update their methods but also that they are willing to engage in continuous learning and adaptation to create an environment conducive to the comprehensive development of students.

Implementing mindfulness and well-being techniques in the educational process can be a significant step toward creating more harmonious and effective learning. This will enable students not only to manage academic workloads better but also to develop skills that will be valuable in their future professional endeavors and personal lives.

Awareness of the importance of internal states and emotions, the ability to manage attention, and the capability to make informed decisions are becoming key aspects of successful learning and personal growth. Therefore, introducing such practices into the educational process at KazNRTU named after Satbayev can serve as an example for other educational institutions aiming to improve the quality of education and create a more supportive environment for both students and faculty.

Through our analysis, we also found that students need a more personalized approach to education. Individual consultations and support from faculty can significantly enhance student engagement and satisfaction, which, in turn, positively impacts their academic performance.

It is important to note that this initiative received broad support from both students and faculty. This indicates the academic community's readiness for change and openness to new methods of teaching and interaction.

The implementation of mindfulness and well-being techniques in the educational process at KazNRTU named after Satbayev represents an essential step towards creating a more effective and harmonious education system. This requires efforts and a willingness to change from all participants in the educational process, but ultimately brings significant positive outcomes, contributing to the holistic development of students and improving the overall quality of education.

Conclusions. Based on the insights obtained, we have formulated the following recommendations for improving higher education for engineering and technology professions.

1. The education system needs not only mindful students, but also mindfulness teachers who use best practices in education. Who can provide mindfulness-based stress reduction education. There is also a need for integration of mindfulness into various disciplines and educational processes. Such skills will help in the long term to manage stress and better absorb and transmit information. This requires the development of a strategy for introducing mindfulness into education.

2. It is necessary to gradually move to partner pedagogy, where both students and teachers will be equally involved.

3. It is important to inform both students and teachers to encourage empathic behavior in both parties. With complete or sufficient information, participants will engage and interact better and more.

These steps will promote resilience and self-care as important skills for teachers and students. The use of mindfulness is important not only as a tool for improving the educational process, but also for preventing diseases. By introducing awareness and support for mental well-being into universities, we will launch a process of conscious exploration of the roles of teacher and student in the educational process. Which in turn will bear fruit in the form of successful graduates, innovative projects and a steadily developing economy of the country.

This study provides a good basis for future research in engineering and technical education to improve teaching methods and stakeholder interactions in academic and educational environments. Each author contributed equally to this study and paper.

This research is made by the project of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. BR21882257 «Creation of a national model of engineering education in the context of realizing sustainable development goals»)

REFERENCES

8. Afroogh S., Esmalian A., Donaldson J.P., Mostafavi A. Empathic Design in Engineering Education and Practice: An Approach for Achieving Inclusive and Effective Community Resilience. *Sustainability*. – 2021. – 13(7). – P. 4060. – DOI: 10.3390/su13074060.
9. Ivanova A.I. Emotional well-being of students and its influence on educational activities // *Bulletin of psychology and pedagogy*. – 2020. – No. 4. – P. 45-52.
10. Kuznetsova M.S. The role of teachers in maintaining the emotional well-being of students // *Education and Society*. – 2022. – No. 1. – P. 37-44.
11. Hobbs C., Jelbert S., Santos L.R. et al. Long-term analysis of a psychoeducational course on university students' mental well-being. *High Educ* – 2024. – DOI: 10.1007/s10734-024-01202-4.
12. Hill J., Healey R.L., West H., Déry Ch. Pedagogic partnership in higher education: encountering emotion in learning and enhancing student wellbeing, *Journal of Geography in Higher Education*. – 2019. – DOI: 10.1080/03098265.2019.1661366.
13. Brown K.W., Ryan R.M. The Benefits of Being Present: Mindfulness and Its Role in Psychological Well-being // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 2003. – Vol. 84, No. 4. – P. 822-848.
14. Kuyken W., Weare K., et al. Effectiveness of the Mindfulness in Schools Programme: Non-randomised controlled feasibility study // *The British Journal of Psychiatry*. – 2013. – Vol. 203, No. 2. – P. 126-131.
15. Hue M., Lau N. Promoting well-being and preventing burnout in teacher education: a pilot study of a mindfulness-based programme for pre-service teachers in Hong Kong, *Teacher Development*. – 19:3. – P. 381-401. – 2015. – DOI: 10.1080/13664530.2015.1049748.
16. The Semel Healthy Campus Initiative Center at UCLA [Electronic resource]. – URL: <https://mindwell.healthy.ucla.edu/>
17. Oxford Mindfulness for Students [Electronic resource]. – URL: <https://www.oxfordmindfulness.org/find-a-course-student/>.
18. Center for Wellness and Health Promotion Harvard University Health Services [Electronic resource]. – URL: <https://wellness.huhs.harvard.edu/group-classes>.
19. Berkeley University Health Services [Electronic resource]. – URL: <https://uhs.berkeley.edu/facstaff/employee-assistance/workshops>.
20. BWell Health Promotion Health and Wellness Brown University [Electronic resource]. – URL: <https://www.brown.edu/campus-life/health/services/promotion/general-healthemotional-%20wellbeing/mindfulness>.
21. MIT Health [Electronic resource]. – URL: <https://health.mit.edu/community/wellness/mindfulness>.

REFERENCES

1. Afroogh S., Esmalian A., Donaldson J.P., Mostafavi A. Empathic Design in Engineering Education and Practice: An Approach for Achieving Inclusive and Effective Community Resilience. *Sustainability*. – 2021. – 13(7). – P. 4060. – DOI: 10.3390/su13074060.
2. Ivanova A.I. Emotional well-being of students and its influence on educational activities // *Bulletin of psychology and pedagogy*. – 2020. – No. 4. – P. 45-52.
3. Kuznetsova M.S. The role of teachers in maintaining the emotional well-being of students // *Education and Society*. – 2022. – No. 1. – P. 37-44.
4. Hobbs C., Jelbert S., Santos L.R. et al. Long-term analysis of a psychoeducational course on university students' mental well-being. *High Educ* – 2024. – DOI: 10.1007/s10734-024-01202-4.
5. Hill J., Healey R.L., West H., Déry Ch. Pedagogic partnership in higher education: encountering emotion in learning and enhancing student wellbeing, *Journal of Geography in Higher Education*. – 2019. – DOI: 10.1080/03098265.2019.1661366.
6. Brown K.W., Ryan R.M. The Benefits of Being Present: Mindfulness and Its Role in Psychological Well-being // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 2003. – Vol. 84, No. 4. – P. 822-848.
7. Kuyken W., Weare K., et al. Effectiveness of the Mindfulness in Schools Programme: Non-randomised controlled feasibility study // *The British Journal of Psychiatry*. – 2013. – Vol. 203, No. 2. – P. 126-131.
8. Hue M., Lau N. Promoting well-being and preventing burnout in teacher education: a pilot study of a mindfulness-based programme for pre-service teachers in Hong Kong, *Teacher Development*. – 19:3. – P. 381-401. – 2015. – DOI: 10.1080/13664530.2015.1049748.

9. The Semel Healthy Campus Initiative Center at UCLA [Electronic resource]. – URL: <https://mindwell.healthy.ucla.edu/>
10. Oxford Mindfulness for Students [Electronic resource]. – URL: <https://www.oxfordmindfulness.org/find-a-course-student/>.
11. Center for Wellness and Health Promotion Harvard University Health Services [Electronic resource]. – URL: <https://wellness.huhs.harvard.edu/group-classes>.
12. Berkeley University Health Services [Electronic resource]. – URL: <https://uhs.berkeley.edu/facstaff/employee-assistance/workshops>.
13. BWell Health Promotion Health and Wellness Brown University [Electronic resource]. – URL: <https://www.brown.edu/campus-life/health/services/promotion/general-healthemotional-%20wellbeing/mindfulness>.
14. MIT Health [Electronic resource]. – URL: <https://health.mit.edu/community/wellness/mindfulness>.

Киізбаева Ж., Турегельдинова А, Амралинова Б., Нургалиева Ж.Е.

ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ САМОПОМОЩЬ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР УСПЕХА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Бүгінгі академиялық ортада Массачусетс технологиялық институты, Беркли және Браун сияқты беделді университеттер студенттер мен оқытушылар үшін университет өміріне зейін тәжірибесін көбірек енгізуде. Ақпаратқа толы қарқынды дамып келе жатқан әлемімізде біз жиі тұрақты қозғалыс циклінде боламыз, байқаусызда маңызды сәттерді жіберіп аламыз және автопилотта өмір бойы қозғаламыз. Әрбір сәтті құрметтеудің маңыздылығын мойындай отырып, білім беру саласындағы барлық мүдделі тараптар тиімді оқыту мен оқуды ынталандыру үшін зейін, релаксация және стрессті азайту әдістерін қолдануы керек. Осы дағдыларды меңгерген тәрбиешілер студенттерге оқуда және жеке орындауда табысқа жетуге көмектесе алады. Ол үшін біз Қ.И.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық зерттеу техникалық университетте қазақстандық инженерлік-техникалық білім беруде зейінділік пен психикалық саулықты қолдаудың қаншалықты өзекті болатынын түсіну үшін зерттеу жүргіздік. Зерттеу нәтижелері бойынша біз білімімізді жақсартуға көмектесетін ұсыныстар жасадық. Біз өз зерттеулеріміз арқылы оқушылардың білім беру ортасында өзін-өзі тануы қажет екенін анықтадық. Педагогтар институционалдық ортаның оқушылардың дербестігі мен сыни ойлауына әсерін тануы керек. Сонымен қатар, бүгінгі студенттер тәуелсіздік пен таңдау еркіндігін жоғары бағалайды, бірақ олардың білім беру және кәсіби болашағы туралы саналы шешім қабылдауға қажетті хабардарлықтары жиі жетіспейді. Алынған нәтижелер ғылыми жоба аясында инженерлік білім берудің ұлттық моделін қалыптастыруға негіз болады.

Киізбаева Ж., Турегельдинова А, Амралинова Б., Нургалиева Ж.Е.

ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР УСПЕХА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В сегодняшней академической среде престижные вузы, такие как Массачусетский технологический институт, Беркли и Браун, все чаще интегрируют практики осознанности в университетскую жизнь как для студентов, так и для преподавателей. В нашем быстро меняющемся мире, наводненном информацией, мы часто оказываемся в цикле постоянного движения, непреднамеренно упуская значимые моменты и перемещаясь по жизни на автопилоте. Признавая важность бережного отношения к каждому моменту, все заинтересованные стороны в образовательной сфере должны использовать методы осознанности, релаксации и снижения стресса, чтобы способствовать эффективному преподаванию и обучению. Преподаватели, обладающие этими навыками, могут помочь учащимся добиться успехов в учебе и личной реализации. Для этого мы провели исследование в Казахском национальном исследовательском техническом университете имени К. И. Сәтбаева, чтобы понять, насколько актуальным будет внедрение осознанности и поддержки психического благополучия для казахстанского инженерно-технического образования. В результате нашего исследования мы выявили, что учащимся необходимо развивать самосознание в образовательной среде. Педагоги должны признать влияние институциональной среды на независимость и критическое мышление учащихся. Более того, современные студенты высоко ценят независимость и свободу выбора, но им часто не хватает необходимой осведомленности для принятия обоснованных решений относительно своего образовательного и профессионального будущего. Полученные результаты лягут в основу для формирования национальной модели инженерного образования в рамках научного проекта.

А.Т. Оспанова*, магистр¹

Н.Д. Есмагулова, к.э.н., профессор²

Б.О. Кайранбеков, к.э.н., доцент³

А.Н. Рақаева, к.э.н., доцент³

Қарағандинский университет

Қазпотребсоюз, г. Қарағанда, Қазақстан¹

ТОО «Astana IT University», г. Астана, Қазақстан²

Евразийский национальный университет

имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Қазақстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: ainashospanova@mail.ru

ЭФФЕКТИВНОСТЬ МЕХАНИЗМА ГОСУДАРСТВЕННОГО ЗАКАЗА НА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ УСЛУГИ

В статье рассматриваются вопросы эффективности распределения государственного образовательного заказа на подготовку кадров в Республике Казахстан. На основе результатов социологического исследования системы государственного образовательного заказа в Республике Казахстан выявить преимущества и недостатки данного инструмента государственной политики в области образования. Данный инструмент является важным в политике государственного регулирования потребностей рынка труда в кадрах, тем самым гарантируя конституционное право граждан на получение образования.

В статье определены проблемы и ожидания результата действия государственного управления формирования и распределения заказа на подготовку кадров. Для оценки мнений о влиянии государственного заказа на получение образования была сформирована выборка с учетом генеральной совокупности и требований к точности и достоверности результатов исследования.

Анализ мнений респондентов по оценке эффективности государственного образовательного заказа в Республике Казахстан позволил определить ожидания от развития образовательной системы в контексте государственного образовательного заказа. Тем самым сделать ряд выводов и выявить тенденции, характеризующие этот процесс.

Определены меры для улучшения политики формирования и распределения государственного образовательного заказа в Республике Казахстан.

Ключевые слова: государственный заказ, эффективность, государственное управление, социологический опрос, качество образования, высшее образование, послевузовское образование.

Кілт сөздер: мемлекеттік тапсырыс, тиімділік, мемлекеттік басқару, социологиялық зерттеу, білім сапасы, жоғары білім, жоғары оқу орнынан кейінгі білім.

Keywords: state order, efficiency, public administration, sociological survey, quality of education, higher education, postgraduate education.

JEL classification: H52

Введение. Эффективное распределение государственного заказа на подготовку кадров является одним из ключевых аспектов развития образовательной системы. Образование является неотъемлемым конституционным правом каждого гражданина, и государство обязано обеспечивать доступ к качественному образованию для всех. Государственный заказ на образовательные услуги является эффективным механизмом для обеспечения доступности и качества образования. Он позволяет государству определить приоритетные направления развития образования, их содержание и соответствие стандартам, а также обеспечить финансирование соответствующих программ и проектов. При этом государственный заказ может способствовать повышению качества образовательных услуг и их соответствию современным стандартам. Содержание государственного заказа непосредственно зависит от ряда нормативно-правовых документов в области образования [1, 2, 3, 4].

Для обеспечения эффективности механизма государственного заказа на образовательные услуги необходимо разработать четкие критерии и показатели, обеспечить открытость и прозрачность процесса принятия решений, а также усилить контроль над целевым использованием средств. Данная статья посвящена анализу результатов социологического исследования системы государственного образовательного заказа в Республике Казахстан, позволяющий оценить эффективность

распределения государственного образовательного заказа на подготовку кадров и определить наиболее эффективные стратегии в этой области.

Целью данного исследования является изучение эффективности распределения государственного образовательного заказа на подготовку кадров, выявить преимущества и недостатки данного инструмента государственной политики в области образования. По результатам выявленных ожиданий, предложить меры для улучшения государственного образовательного заказа в Казахстане.

При написании данной статьи авторы использовали общенаучные методы исследования статистических данных, методы социологического исследования, метод простой случайной выборки, что обусловлено целями и задачами исследования. Для проведения исследования был выбран один из методов полевых исследований, с применением анкетирования, обработка данных, а также вывод одномерных, двумерных и трехмерных таблиц выполнены с помощью компьютерной программы Statistical Package for the Social Sciences (SPSS), специально предназначенной для обработки и анализа количественных данных.

Обзор литературы. Механизм государственного образовательного заказа является одним из инструментов государственной политики в области образования, направленным на повышение качества и доступности образования для всех граждан. Он представляет собой не только финансовую поддержку, но и регламенты по содержанию и качеству образования, чтобы образовательные учреждения выполняли свои функции эффективно. Содержание образования и процесс распределения государственных образовательных заказов в Республике Казахстан регламентируется законодательными актами и нормативными документами, определяющие порядок и критерии распределения заказов, а также роли и обязанности различных структур и организаций, участвующих в данном процессе [1, 2, 3, 4].

Авторы в своих исследованиях, посвященных вопросам финансирования и важности вопросов инвестирования в человеческий капитал как двигателя социально-экономического и инновационного развития, выявляют связь между образованием и экономическим развитием, а также анализируют эффективность распределения государственного образовательного заказа [5, 6, 7].

Хотелось бы отметить работы, посвященные исследованию состояния современного менеджмента качества в высшем образовании, соответствию установленным требованиям качества в сфере управления качеством высшего образования. Авторы дают оценку разрыва между ожиданиями и реальным опытом получения высшего образования [8, 9, 10, 11].

Таким образом, обзор литературы показывает, что механизм государственного образовательного заказа может быть эффективным инструментом для улучшения качества образования и обеспечения доступности образовательных услуг для всех граждан. Однако для достижения максимальной эффективности этот механизм должен быть правильно организован и реализован с учетом определенных принципов и практик управления образовательной системой и остается актуальным на сегодняшний день.

Основная часть. В аспекте качества и доступности образования для всех слоев населения решающую роль играет механизм государственного образовательного заказа. Особенностью механизма является возможность регулировать через распределение образовательных ресурсов. Но есть и другие факторы, от действия которых зависит эффективность механизма государственного образовательного заказа. К таким факторам нужно отнести правильность и прозрачность распределения финансовых средств, уровень профессионализма менеджмента образовательных учреждений, уровень вовлеченности общественности в процессе управления образовательной системой.

Оценка эффективности государственных мер, направленных на регулирование потока высокопрофессиональных специалистов, является ключевым аспектом обеспечения эффективного использования образовательных ресурсов и достижения целей социально-экономического развития.

В целях выявления мнения общественности был проведен социологический опрос с помощью структурированного вопросника онлайн-формы Google Forms который был распространен среди широкой аудитории. В опросе приняли участие студенты, преподаватели, выпускники, административные работники образовательных учреждений и другие, являющиеся участниками образовательного процесса в Республике Казахстан. При этом для обеспечения репрезентативности во внимание приняты были демографические характеристики. Нужно отметить, что такие исследования позволяют заинтересованным сторонам принимать информированные решения и меры по оптимизации системы высшего образования.

Данное исследование выявило ряд аспектов, повлиявшие на эффективность механизма госзаказа. Одним из показателей можно отметить следующие:

- доступность образования, то есть насколько государственные меры обеспечивают доступность образовательных услуг для различных слоев населения, включая и такие критерии как социальные, экономические и географические.

- качество образования, качества образовательных программ и учебных заведений, в том числе оценка соответствия образовательных стандартов и потребностей рынка труда.

- эффективность затрат, расходов на образование в контексте достижения целей социально-экономического развития, включая оценку вклада образования в экономический рост, занятость и уровень доходов населения.

- соответствие потребностям рынка труда: Оценка того, насколько выпускники образовательных программ соответствуют потребностям рынка труда и способствуют развитию ключевых отраслей экономики.

- социальные и экономические показатели: Оценка влияния образования на социальные и экономические показатели, такие как уровень неравенства, мобильность, инновационная активность и устойчивое развитие.

Результаты опроса по оценке эффективности государственного образовательного заказа в Республике Казахстан показали, что большинство респондентов оценивают эффективность государственного образовательного заказа в Республике Казахстан на уровне от «удовлетворительного» до «довольно эффективного» и продемонстрировано на рисунке 1.

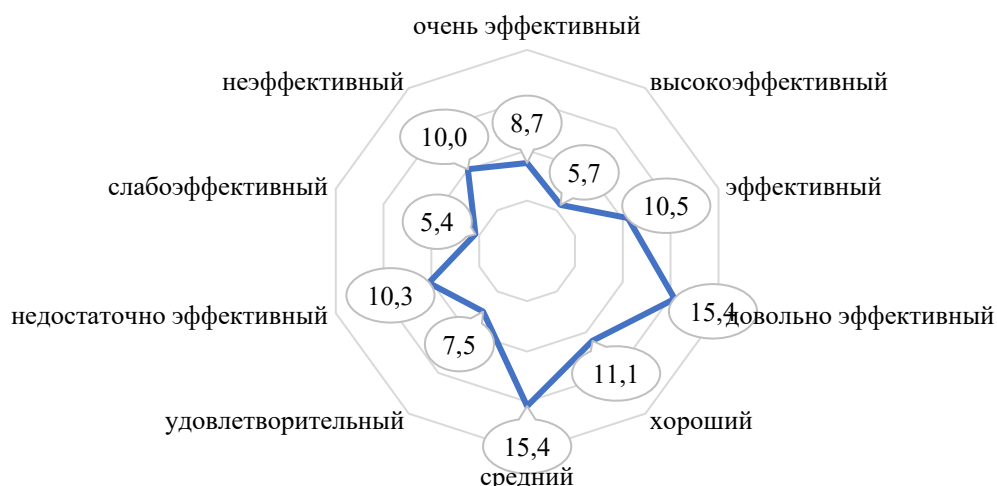


Рисунок 1. Оценка эффективности государственного образовательного заказа*

* Составлен авторами на основе данных опроса

Самый высокий процент ответов приходится на категории «средний» и «довольно эффективный» - в сумме 30,8%. Это может свидетельствовать о том, что многие считают, что государственный образовательный заказ достаточно эффективен, но есть еще место для улучшений.

Однако также имеется значительный процент ответов на уровнях «неэффективный», «слабоэффективный» и «недостаточно эффективный» - в сумме 25,7%. Это говорит о том, что часть респондентов считает, что государственный образовательный заказ требует серьезных улучшений и изменений.

Результаты опроса свидетельствуют о разнообразных мнениях участников относительно эффективности государственного образовательного заказа в Республике Казахстан и то, что общая оценка эффективности государственного образовательного заказа в Республике Казахстан неоднозначна и требует дополнительного изучения и анализа для разработки соответствующих рекомендаций и улучшений.

Система государственного образовательного заказа имеет свои преимущества и недостатки, как отмечают респонденты. Преимущества включают в себя регулирование качества образования, рациональное распределение ресурсов и стимулирование конкуренции между образовательными учреждениями.

Регулирование качества образования через государственный заказ позволяет государству контролировать и обеспечивать высокий уровень образовательных услуг. Рациональное распределение ресурсов помогает оптимизировать использование финансовых и кадровых ресурсов в системе образования. Стимулирование конкуренции между учреждениями способствует повышению качества образования за счет борьбы за государственные заказы.

Результаты опроса показывают, что система государственного образовательного заказа имеет ряд недостатков по мнению респондентов.

Бюрократия: Процессы выделения государственных заказов могут быть затянуты из-за бюрократических процедур. Большинство респондентов (59,9%) упомянули это как недостаток.

Ограничение выбора: Государственный заказ может ограничивать свободу выбора обучающихся. 57,3% респондентов считают это недостатком.

Возможность коррупции: Система заказа может быть подвержена коррупции и влиянию лоббистских групп. Большинство респондентов (50,1%) выразили опасения относительно этого недостатка. Возможность коррупции в системе образовательного заказа вызывает наибольшее беспокойство у респондентов с высшим образованием (бакалавриат) и специализированным образованием, в то время как респонденты среднего образования и профессиональным образованием имеют менее выраженные опасения по этому поводу.

Респондентами были даны свои рекомендации и предложения, которые, по их мнению, позволят улучшить эффективность механизма государственного образовательного заказа в Казахстане. Основные предложения касаются методики прогнозирования потребности кадров, особенностей отработки государственного образовательного гранта выпускниками, механизма контроля за целевым использованием бюджетных средств, содержание учебных программ. Участники опроса с послевузовским образованием поддерживают идею жесткого контроля и разработки методики прогноза кадровых потребностей, а респонденты с профессиональным образованием и специализированным образованием также поддерживают более прозрачные процедуры распределения средств на образование.

Анализ показал наличие отличий в зависимости от принадлежности к той или иной социальной группе по таким критериям как уровень образования, пол и профессиональный статус. Высшее образование в большей части обращают внимание на поддержку регулирования качества образования, рационального распределения ресурсов и стимулирования конкуренции. Респонденты с послевузовским образованием более осторожно относятся к риску коррупции и бюрократии в системе государственного образовательного заказа. В целом, для эффективного функционирования системы необходимо принимать во внимание все стороны вопроса и работать над устранением недостатков, чтобы обеспечить качественное образование для всех граждан.

Респонденты, имеющие ученую степень наиболее склонны считать, что государство может стимулировать улучшение учебных программ и повышение квалификации педагогических кадров. В то же время респонденты с незаконченным высшим образованием склонны считать, что государственный заказ может обеспечить доступность и равномерное качество образования для всех граждан.

Проведенное исследование показало, что в данном контексте эффективности государственного заказа имеется большой спектр проблем, выявленных в ответах респондентов. Недовольство качеством образования, проблемы с процессом формирования заказа, неэффективное использование бюджетных средств, неравномерное распределение грантов - все эти проблемы требуют серьезных изменений для улучшения образовательной системы.

В целом, выводы исследования указывают на необходимость системных изменений в образовательной сфере, чтобы повысить ее эффективность, доступность и качество. Только при совместных усилиях государства, общественности и образовательных учреждений можно достичь значимых результатов и обеспечить устойчивое развитие образования.

Заключение. Полученные результаты об эффективности государственного образовательного заказа позволяют дать оценку с точки зрения общественного мнения. Данное исследование позволило определить ряд рекомендаций для улучшения системы государственного образовательного заказа в Республике Казахстан, среды которых можно отметить следующие:

- необходимость актуализировать методику прогноза потребности кадров и обязательность отработки полученного гранта выпускниками в определенной организации, а также усиление процедуры мониторинга отработки государственного образовательного заказа выпускниками;
- решение жилищных вопросов для молодых специалистов и социальных вопросов после отработки государственного образовательного заказа;

- регулирование количества грантов по определенным направлениям в зависимости от потребностей рынка труда, а также создание среды адекватной конкуренции между организациями высшего и послевузовского образования;

- потребность в современных образовательных и учебных программах, соответствующих требованиям рынка труда;

- развитие программ для обеспечения равного доступа к образованию для всех групп населения;

- сокращение бюрократии в образовательном процессе, большая свобода для преподавателей и мотивация для привлечения лучших в своей профессиональной деятельности;

- разработка критериев распределения грантов, учитывающих потребности различных групп обучающихся.

В целом, результаты исследования показывают, что оценка эффективности государственного образовательного заказа в Республике Казахстан разнообразна и требует дальнейшего изучения и анализа. Для улучшения качества образования в стране необходимо учитывать мнение всех заинтересованных сторон и разрабатывать соответствующие меры и рекомендации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 года № 319-III // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319>.

2. Об утверждении государственного образовательного заказа на подготовку кадров с высшим и послевузовским образованием, а также техническим и профессиональным, послесредним образованием в организациях образования, финансируемых из республиканского бюджета (за исключением организаций образования, осуществляющих подготовку кадров для Вооруженных Сил Республики Казахстан, других войск и воинских формирований, а также специальных государственных органов), на 2021-2022, 2022-2023, 2023-2024 учебные годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 20 апреля 2021 года № 253 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000253/>.

3. Об утверждении государственных общеобязательных стандартов дошкольного воспитания и обучения, начального, основного среднего и общего среднего, технического и профессионального, послесреднего образования. Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 3 августа 2022 года № 348 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031>.

4. Об утверждении государственных общеобязательных стандартов высшего и послевузовского образования. Приказ Министра науки и высшего образования Республики Казахстан от 20 июля 2022 года № 2 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200028916>.

5. Бейсембина А.Н., Кунязова С.К., Нургалиева А.А., Кунязов Е.К. Человеческий капитал инновационной экономики Казахстана // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2023. – №1(50). – С. 104-111. – DOI: 10.52260/2304-7216.2023.1(50).13

6. Алибекова А.К., Хамбар Б., Кулубекова А.Ж. Роль человеческого капитала в обеспечении устойчивого развития // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2022. – № 3 (48). – С. 289-296. – DOI: 10.52260/2304-7216.2022.3(48).37.

7. Мухамбетова Л.К., Сатканова Р.Г., Байзаков Н.А. Роль дошкольного воспитания и образования в формировании и развитии индивидуального человеческого капитала // Вестник университета «Туран». – 2019. – №3. – С. 242-248.

8. Kanash O., Parsyak V., Zhukova O., Dybach I., Korniienko O. Influence of State Policy on the State of Higher Education System in Ukraine // Journal of Higher Education Theory and Practice. – 2022. – 29 June, Том 22, Выпуск 6. – С. 74-85. – DOI: 10.33423/jhetp.v22i6.5230.

9. Krymets L., Saienko O., Bilyakovska O., Zakharov O., Ivanova D. Quality management in higher education: Developing the methodology on the basis of total quality management // Review of Education. – 2022. – Том 10, Выпуск 1, April. – DOI: 10.1002/rev3.3322.

10. Belash O., Popov M., Ryzhov N., Ryaskov Y., Shaposhnikov S., Shestopalov M. Research on university education quality assurance: Methodology and results of stakeholders' satisfaction monitoring // Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2015. – P. 344-358. – DOI: 10.1016/j.sbspro.2015.11.658.

11. Ratna Sari Dewi, A. Relationship between total quality management in education performance // International Journal of Scientific and Technology Research. – 2018. – № 7 (2). – P. 14-17.

REFERENCES

1. Zakon Respubliki Kazahstan «Ob obrazovanii» ot 27 ijulja 2007 goda № 319-III [On Education. The Law of the Republic of Kazakhstan dated 27 July, 2007 No. 319-III] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319> [in Russian].
2. Ob utverzhdenii gosudarstvennogo obrazovatel'nogo zakaza na podgotovku kadrov s vysshim i poslevuzovskim obrazovaniem, a takzhe tehničeskim i professional'nym, poslesrednim obrazovaniem v organizacijah obrazovanja, finansiruemyh iz respublikanskogo bjužžeta (za isključeniem organizacij obrazovanja, osushhestvljajushhijh podgotovku kadrov dlja Vooruzhennyh Sil Respubliki Kazahstan, drugih vojsk i voinskih formirovanij, a takzhe special'nyh gosudarstvennyh organov), na 2021-2022, 2022-2023, 2023-2024 uchebnye gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 20 aprelja 2021 goda № 253 [On approval of the state educational order for training personnel with higher and postgraduate education, as well as technical and professional, post-secondary education in educational organizations financed from the republican budget (with the exception of educational organizations providing training for the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan, other troops and military formations, as well as special government bodies) for the 2021-2022, 2022-2023, 2023-2024 academic years. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated April 20, 2021 No. 253] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000253/> [in Russian].
3. Ob utverzhdenii gosudarstvennyh obshheobjazatel'nyh standartov doshkol'nogo vospitaniya i obuchenija, nachal'nogo, osnovnogo srednego i obshhego srednego, tehničeskogo i professional'nogo, poslesrednego obrazovanja. Prikaz Ministra prosveshhenija Respubliki Kazahstan ot 3 avgusta 2022 goda № 348. [On the approval of state mandatory standards for preschool education and training, primary, basic secondary and general secondary, technical and vocational, post-secondary education. Order of the Minister of Education of the Republic of Kazakhstan dated August 3, 2022 No. 348] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031> [in Russian].
4. Ob utverzhdenii gosudarstvennyh obshheobjazatel'nyh standartov vysshego i poslevuzovskogo obrazovanja. Prikaz Ministra nauki i vysshego obrazovanja Respubliki Kazahstan ot 20 ijulja 2022 goda № 2. [On approval of state compulsory standards of higher and postgraduate education. Order of the Minister of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan dated July 20, 2022 No. 2] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200028916> [in Russian].
5. Bejsembina A.N., Kunjazova S.K., Nurgalieva A.A., Kunjazov E.K. Chelovecheskij kapital innovacionnoj jekonomiki Kazahstana [Human capital of the innovative economy of Kazakhstan] // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – 2023. – №1(50). – S. 104-111. – DOI: 10.52260/2304-7216.2023.1(50).13 [in Russian].
6. Alibekova A.K., Hambar B., Kulubekova A.Zh. Rol' chelovecheskogo kapitala v obespečenii ustojchivogo razvitija [The role of human capital in ensuring sustainable development] // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – 2022. – № 3 (48). – S. 289-296. – DOI: 10.52260/2304-7216.2022.3(48).37 [in Russian].
7. Muhambetova L.K., Satkanova R.G., Bajzakov N.A. Rol' doshkol'nogo vospitaniya i obrazovanja v formirovanii i razvitii individual'nogo chelovecheskogo kapitala [The role of preschool upbringing and education in the formation and development of individual human capital] // Vestnik universiteta «Turan». – 2019. – №3. – S. 242-248 [in Russian].
8. Kanash O., Parsyak V., Zhukova O., Dybach I., Korniienko O. Influence of State Policy on the State of Higher Education System in Ukraine // Journal of Higher Education Theory and Practice. – 2022. – 29 June, Том 22, Выпуск 6. – С. 74-85. – DOI: 10.33423/jhetp.v22i6.5230.
9. Krymets L., Saienko O., Bilyakovska O., Zakharov O., Ivanova D. Quality management in higher education: Developing the methodology on the basis of total quality management // Review of Education. – 2022. – Том 10, Выпуск 1, April. – DOI: 10.1002/rev3.3322.
10. Belash O., Popov M., Ryzhov N., Ryaskov Y., Shaposhnikov S., Shestopalov M. Research on university education quality assurance: Methodology and results of stakeholders' satisfaction monitoring // Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2015. – P. 344-358. – DOI: 10.1016/j.sbspro.2015.11.658.
11. Ratna Sari Dewi, A. Relationship between total quality management in education performance // International Journal of Scientific and Technology Research. – 2018. – № 7 (2). – P. 14-17.

Оспанова А.Т., Есмагулова Н.Д., Кайранбеков Б.О., Ракаева А.Н.

БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК ТАПСЫРЫС МЕХАНИЗМІНІҢ ТИІМДІЛІГІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасында кадрлар даярлауға мемлекеттік білім беру тапсырыстарын бөлудің тиімділігі мәселелері қарастырылған. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік білім беру тапсырысы жүйесін социологиялық зерттеу нәтижелері бойынша білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың осы құралының артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтау. Бұл құрал еңбек нарығының кадрларға қажеттілігін мемлекеттік реттеудің маңызды құралы болып табылады, сол арқылы азаматтардың білім алуға конституциялық құқығына кепілдік береді.

Мақалада кадрларды даярлауға тапсырыстарды қалыптастыру және бөлу бойынша мемлекеттік басқару органдарының іс-әрекетінің нәтижесінің проблемалары мен күтулері анықталған. Мемлекеттік тапсырыстың білім беруге әсері туралы пікірлерді бағалау үшін жалпы халықты және зерттеу нәтижелерінің дәлдігі мен сенімділігіне қойылатын талаптарды ескере отырып, іріктеу қалыптастырылды.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік білім беру тапсырысының тиімділігін бағалау бойынша респонденттердің пікірлерін талдау мемлекеттік білім беру тапсырысы контекстінде білім беру жүйесін дамытудан күтілетін болжамды анықтауға мүмкіндік берді. Осылайша, бірқатар қорытындылар жасау және осы процесті сипаттайтын тенденцияларды анықтау.

Қазақстанда Республикасында мемлекеттік білім беру тапсырыстарын қалыптастыру және бөлу саясатын жетілдіру бойынша шаралар белгіленді.

Ospanova A., Yesmagulova N., Kairanbekov B., Rakayeva A.

EFFECTIVENESS OF THE MECHANISM OF STATE ORDER FOR EDUCATIONAL SERVICES

Annotation

The purpose of this article is to assess the effectiveness of the distribution of state educational orders for personnel training in the Republic of Kazakhstan. Based on the results of a sociological study of the state educational order system in the Republic of Kazakhstan, to identify the advantages and disadvantages of this instrument of state policy in the field of education. This instrument is an important tool for state regulation of labor market needs for personnel, thereby guaranteeing the constitutional right of citizens to receive education.

The article identifies the problems and expectations of the result of the action of the state administration of the formation and distribution of orders for personnel training. To assess opinions about the impact of the state order on education, a sample was formed taking into account the general population and the requirements for the accuracy and reliability of the research results.

An analysis of respondents' opinions on assessing the effectiveness of the state educational order in the Republic of Kazakhstan made it possible to identify expectations from the development of the educational system in the context of the state educational order. Thereby drawing a number of conclusions and identifying trends characterizing this process.

Measures have been identified to improve the policy of formation and distribution of state educational orders in Kazakhstan.



DOI 10.52260/2304-7216.2024.2(55).36
УДК 336.719
ГРНТИ 06.73.55

Г.Б. Алина*, к.э.н., асоц. профессор
Esil University, г. Астана, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: guljanalina@rambler.ru

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИСЛАМСКОГО БАНКИНГА: ЗАРУБЕЖНЫЙ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ

В данной статье обоснована необходимость изучения вопросов по исламскому банкингу, ввиду формирования определенного слоя населения в немусульманских странах, нуждающихся в удовлетворении особых потребностей в услугах и продуктах, соответствующих принципам шариата.

Автором рассмотрены основные тренды развития исламского банкинга на современном этапе, определены особенности и специфические черты, изучены основные этапы его становления и развития в мире. Проанализирован опыт зарубежных стран, рассмотрены характерные черты и особенности внедрения исламского банкинга на их территории. Особый интерес вызывает уникальный опыт Великобритании, ее практика успешного продвижения и развития исламского банкинга.

Исследователем сделан особый акцент на периодах становления и развития финансов исламской индустрии в РК, обозначены причины, являющиеся препятствием на пути развития исламского финансирования и разработаны предложения, позволяющие выйти на новый уровень. Изучены поставленные стратегические цели и задачи, содержащиеся в основном документе по развитию исламских финансов (Дорожной карте) на разные периоды их развития. Рассмотрена особенность впервые созданного цифрового исламского fintech в мире и эффективность запущенной цифровой исламской платежной карты «tauuab» Казахстаном. Определена роль Международного финансового центра Астана (МФЦА), как основного флагамена по дальнейшему продвижению исламского финансирования в Казахстане.

Кілт сөздер: исламдық банкінг, серіктестік, исламдық қаржы құралдары, шариғат, сукук, риба.

Ключевые слова: исламский банкинг, партнерство, исламские финансовые инструменты, шариат, сукук, исламское финансирование, риба.

Keywords: islamic banking, partnership, islamic financial instruments, sharia, sukuk, riba.

Введение. На протяжении последних лет число населения, исповедующих ислам стремительно растет, что является одним из ключевых драйверов развития исламского банкинга. За период с 2010 по 2020 годы рост мусульман составил 19%, общее их число в мире достигло отметки 1,8 млрд человек. По прогнозам международных экспертов, к 2050 году есть вероятность что их количество вырастет до 30%, что составит около 2,8 млрд человек.

С ростом спроса исламский банкинг становится одним из трендов экономики в мире финансовых услуг, и проблемы его развития приобретают сегодня все большее значение и актуальность. В результате, экономика исламских стран развивается достаточно быстрыми темпами, поэтому за последние 20 лет оно выросла на 26,3%, а ее доля в мировом ВВП выросла с 3% до 14%. Также по оценке мирового рейтингового агентства «Standard&Poor's» глобальный рынок исламских финансов обладает высоким потенциалом развития – до 4 трлн. долларов США.

Проведенные исследования в области исламского банкинга подтверждают важность изучения современных трендов его развития. Исламская финансовая индустрия играет особую роль в развитии реальной экономики и улучшении устойчивости мировой финансовой системы.

Целью исследования является изучение тенденций развития исламского банкинга на мировом и отечественном уровне и определении его основных проблем и перспектив на современном этапе.

Методы исследования: при написании научной статьи автором использовались методы сбора и обобщения материала, дедукции и индукции, экономического анализа, экономико-статистической обработки данных и методы сравнительного анализа.

Обзор литературы. В рамках исследования, рассматривались работы ученых-экономистов, обусловленные значимым вкладом в изучение данной темы. Так, Беккин Р.И. акцентирует внимание, что развитие исламского банкинга играет важную роль в ходе решения важных задач для трансформации финансового рынка государства и минимизации «токсичных» активов и спекулятивных сделок [1]. Шовхалов Ш.А. в своих трудах уделяет основное внимание вопросам ведения бизнеса с точки зрения Шариата, ввиду того что запретная деятельность зачастую приводит к недозволенному

заработку (харам), что запрещено исламом. Только дозволенный (халяльный) способ организации и ведения бизнеса, в том числе и банковского способствует достижению справедливости и равноправного партнерства между участниками договора [2].

Журавлев А.Ю. обращает внимание на то, что при составлении договора важным является недопущение односторонней информированности каких-либо нюансов о предмете договора, ввиду того что в выигрышной позиции будет находиться только один из участников сделки, при этом ущемляются права второй стороны, что в исламе считается недопустимым. Подобные сделки подпадают под запрет гарар. [3]. Термин «исламский» банкинг вызывает множество споров и прений. Так Ярашева А.В. считает, что использование термина препятствует его дальнейшему развитию и в скором времени должен быть упразднен, а его заменит альтернативное понятие «этический банкинг» [4].

Исследование казахстанских авторов под редакцией Байдаулет Е.А. вносит весомый вклад, ввиду глубокого анализа финансовых институтов государств, деятельность которых осуществляется по законам Шариата. Также автор отслеживает тенденции развития исламских финансов в Казахстане [5].

Таким образом, наблюдается повышенный интерес к феномену исламского финансирования, однако вместе с тем исследования, направленные на рассмотрение особенностей Казахстана и зарубежных стран в данном аспекте изучены не в полной мере. Все вышеизложенное обуславливает особую значимость и необходимость выбранной темы научной публикации и дальнейшего его исследования.

Основная часть. Стран Запада привлекла уникальность и своеобразность нового веяния - исламского банкинга именно в разгар глобального финансового кризиса. В данное время банки, функционирующие в рамках Шариата, показали не только стабильность, но и высокую прибыльность, в то время, когда крупные мировые финансово-кредитные институты претерпевали крах и дефолт. Причина данного явления кроется в философии ведения бизнеса исламскими банками, которые в своей деятельности используют принцип участия партнера в разделении прибыли и убытка, т.к. применение ссудного процента в исламе запрещено (риба).

На сегодняшний день исламский банкинг является крупным сектором исламского финансирования, его доля составляет 85,3% (рисунок 1).

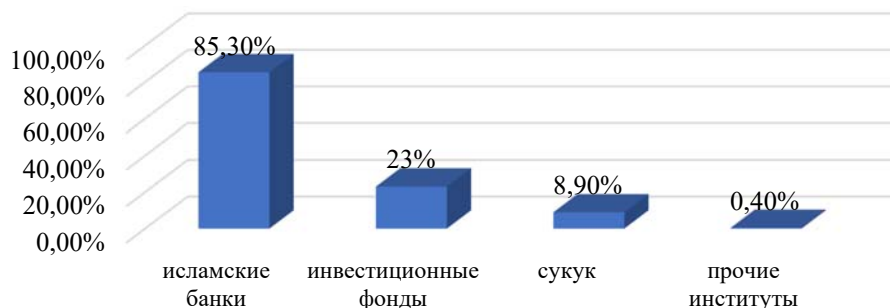


Рисунок 1. Распределение исламских финансов по секторам экономики*

* Составлен автором

Как видим из вышеуказанного рисунка, на следующем месте находятся инвестиционные фонды – 23%, затем сукук – 8,9% и оставшиеся 0,40% – прочие институты.

Таким образом, исламские банки являются самыми крупными игроками на исламском рынке банковских услуг. Вместе с тем, исламский банкинг относительно молод по сравнению с традиционным, начало развития получил в 90-х годах, чему свидетельствуют данные в таблице 1.

Таблица 1

Периоды становления исламского банкинга в мире*

№	Период	События
1	2	3
1	1963 г	Открытие первого исламского банка в Египте «Мит Гамр Бэнк».
2	1975 г	- Открытие в Саудовской Аравии международной финансовой организации Исламский банк развития (ИБР), - основание «Дубай Исламик Бэнк».

1	2	3
3	1978 г	Открытие первого исламского банка Islamic Banking System в Западном мире (ныне Islamic Finance House).
4	1990 г	Разработка и внедрение исламского индекса Doy Dzhones; Внедрение шариатских стандартов международной организации ААОIFI
5	1997-2007 г	Создание В России 1-ого банка, функционирующего по стандартам Шариата – «Арабский банк развития России» («Бадр-Форте Бэнк»)
6	2004 г	Открытие Исламского банка Великобритании (IBB)
7	2017 г	Выпуск Шариатских стандартов на русском языке
8	2023-2025 г.	Принятие Госдумой РФ Закона о проведении эксперимента по внедрению исламского банкинга в 4 регионах страны: Чечне, Дагестане, Татарстане и Башкирии.

* Составлена автором

Следует отметить, что услугами исламского банкинга может воспользоваться любой человек, независимо от веры исповедания. В этой связи на протяжении последних лет исламские банки расширили диапазон своего развития, усилив внешнюю экспансию в страны западного мира. Так, наблюдается активное внедрение исламских банков в такие страны как США, Великобритания, Германия и ряд других стран. В основном это связано с потребностью удовлетворения запросов на исламские продукты и услуги проживающих там мусульман, через «исламские» окна.

Важным моментом являются события, которые дали важный толчок развитию исламских банков на Западе - открытие в 2004 году Исламского банка Великобритании (IBB), функционирующего в рамках Шариата. В то же время бизнес-планы клиентов, не являющихся мусульманами, могут быть поддержаны исламскими банками в случае не нарушения требований Шариата [6].

В настоящее время в Англии осуществляют деятельность более пяти исламских банков, около 20 банковских структур содержат в себе «исламские» окна и одна исламская компания по страхованию. Таким образом доля исламских банков составляет 0,3% от банковского сектора страны.

Исламские банки Великобритании осуществляют деятельность в основном на рынке недвижимости и занимаются выдачей ипотечных займов и финансированием жилищно-строительных программ.

На наш взгляд, активное развитие исламского банкинга в Великобритании в основном связано с рядом факторов, к которым относятся:

- ошутимая поддержка со стороны государства,
- введенная система страхования депозитов, вследствие чего объем вкладов вырос на 84% за три года;
- бурное развитие цифровизации и инноваций в банковской сфере. Так лидером среди британских исламских банков- Gatehouse Bank, был впервые запущен цифровой онлайн-сервис, мобильное приложение, а также расширена линейка продуктов, соответствующих шариату. Вследствие чего в 2021 году активы банка выросли до 1,4 млрд долларов США.

Так, Великобритания стремится стать «хабом» исламского финансирования на территории Европы, и на сегодняшний день может составить серьезную конкуренцию Бахрейну, Куала-Лумпуру и Дубаю.

Госдумой Российской Федерации принят законодательный документ о проведении эксперимента по исламскому (партнерскому) финансированию в рамках экспериментального правового режима на территории отдельных субъектов РФ. Данный проект охватывает территории с преобладающим мусульманским населением, к которым относятся Татарстан, Башкортостан, Чечня и Дагестан. В эксперименте могут участвовать кредитные организации, некредитные финансовые организации, фонды, товарищества, автономные некоммерческие и др. Период проведения эксперимента: с 1 сентября 2023 по 1 сентября 2025 года [7]. Данное решение вызвано усилением экономических санкций со стороны Запада, закрывших доступ к их кредитным ресурсам, и подтолкнуло Россию искать альтернативные способы привлечения иностранных инвестиций и кредиторов в страну.

В Казахстане становление исламской финансовой индустрии отмечается с 2009 года. В этот период был принят Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам организации и деятельности исламских банков и организации исламского финансирования» [8]. Далее в 2015 году принят Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в законодательные акты РК по

вопросам страхования и исламского финансирования». Данный Закон вместе с исламским лизингом, выпуском исламских ценных бумаг, страхованием, также регламентирует и процесс трансформации традиционного банка в исламский [9].

В таблице 2 раскрыты этапы становления исламской финансовой индустрии в РК.

Таблица 2

Этапы становления исламской финансовой индустрии в РК*

Период	События
1975 г	Казахстан включен в группу Исламского Банка Развития (ИБР)
12.02.2009 г	Принятие Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам организации и деятельности исламских банков
2010 г	Открытие 1-го исламского банка АО «Al Hilal»
2011 г	НБ РК является участником в IFSB
2012 г	Принятие Дорожной карты по развитию исламского финансирования в Казахстане до 2020 года
2012 г	- эмиссия 1-ой исламской ценной бумаги – сукук АО «БРК» на сумму 76,7 млн. долларов США, - открытие «Закят» фонда ДУМК, - открытие исламской лизинговой компании - Kazakhstan Ijara Company,
2015 г	Принятие Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в законодательные акты РК по вопросам страхования и исламского финансирования»
2015 г	Принята Дорожная карта по развитию исламского финансирования (2015-2020 гг)
2017 г	Создание отечественного исламского банка АО «Заман – Банк»
2018 г	- Создание Международного Финансовго Центра «Астана», - Создание в КазНУ имени Аль-Фараби Центра исламских финансов (IFC). - Создан Центральный шариатский консультативный совет МФЦА
2020 г	Принят Генеральный план исламского финансирования для Республики Казахстан на 2020- 2025 г при поддержке ИБР
2021 г	-Создание цифрового исламского финтех-проект Таууаб - Казахстан занял 17- ю позицию в рейтинге Islamic Finance Country Index согласно отчету Global Islamic Finance Report
2023 г	Таууаб стал обладателем «Цифрового Оскара» в номинации «Выдающийся цифровой проект в Центральной Азии» в рамках внутреннего конкурса Европейского банка реконструкции и развития (ЕБРР)

* Составлена автором

В настоящее время на территории страны осуществляют деятельность следующие исламские банки:

- 1) первый на просторах СНГ банк АО «AlHilal», созданный в 2010 году в рамках договоренности между РК и Объединенными Арабскими Эмиратами,
- 2) АО «Заман-Банк», в 2017 году трансформированный в исламский банк.

Деятельность данных банков в основном была направлена на предоставление услуг корпоративным клиентам, с недавних пор АО «AlHilal» запущена первая в Казахстане исламская ипотека и прием денежных средств населения на депозиты. Однако объем исламских депозитов в Великобритании составил 84%, в Турции 78%, в Казахстане лишь 36% [10].

Проведем анализ финансового состояния казахстанских исламских банков АО «AlHilal» и АО «Заман-Банк» за 2021-2023 годы.

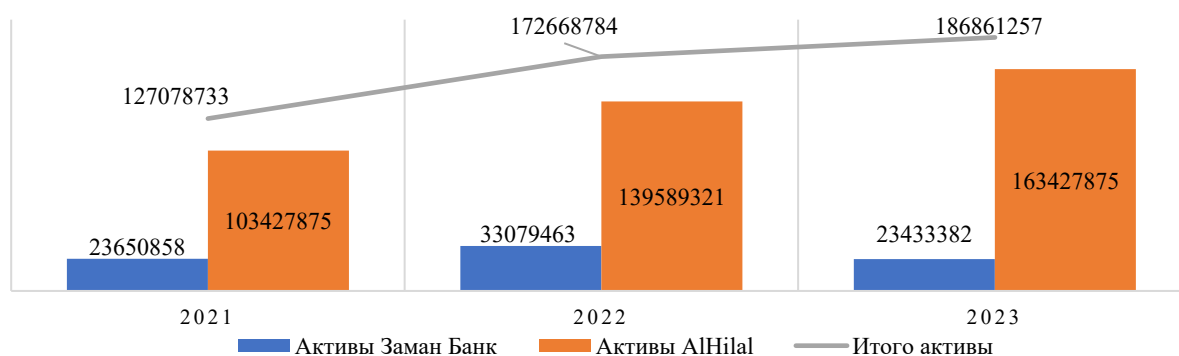


Рисунок 2. Динамика активов исламских банков РК за 2021-2023 годы (тыс тенге)*

* Составлен автором на основе финансовой отчетности АО «AlHilal» и АО «Заман-Банк» [11-12]

В соответствии с данными Рисунка 2, можно отметить ежегодное увеличение размера активов исламского банкинга Казахстана в период 2021 по 2023 годы на 31%, что составляет 59 527 882 тыс тенге. 87% общих активов исламского банкинга в РК приходятся на АО «AlHilal», активы которого в 2021 году составляли 103 682 517 тыс тенге, за анализируемый период выросли на 36,55% и к концу 2023 года – 163 427 875 тыс тенге. По договорам Мурабаха отмечается увеличение за 2021-2023 годы на 39,5% (51 837 469 тыс тенге). Активы АО «Заман-Банк» за последние три года уменьшились на 0,9%, т.е. на 217 476 тыс тенге. Сокращение общей суммы активов АО «Заман банка» связано с прекращением выдачи кредитов клиентам за последние два года. Также у Банка наблюдается сокращение инвестиций в пулы Вакала и Мудараба практически вдвое с 818 108 тыс тенге в 2021 году до 484 984 тыс тенге к концу 2023 года. В 2021 году сумма активов банка включали 23 650 858 тыс тенге, а в конце 2023 года – 23 433 382 тыс тенге.

Далее проведем анализ обязательств исламских банков Казахстана за 2021-2023 годы (Рисунок 3).

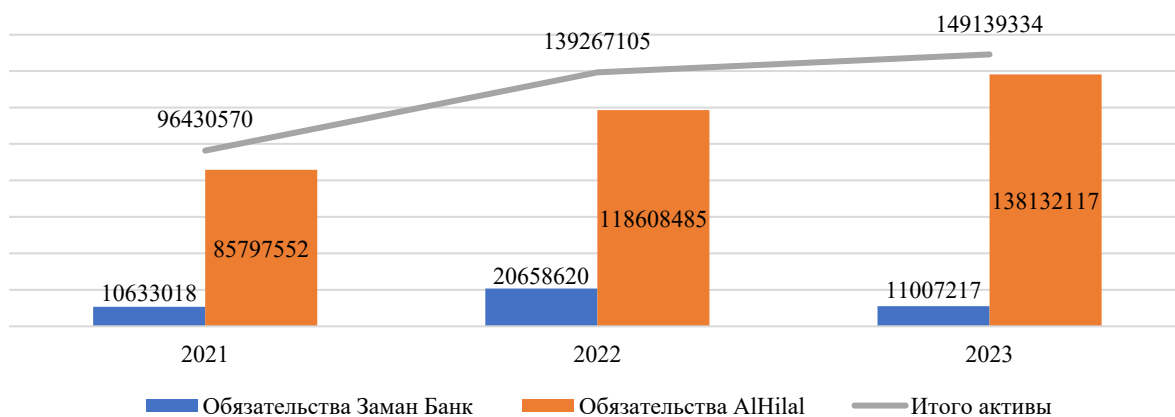


Рисунок 3. Динамика обязательств исламских банков РК за 2021-2023 годы (тыс тенге)*

* Составлен автором на основе финансовой отчетности АО «AlHilal» и АО «Заман-Банк» [11-12]

Анализируя данные Рисунка 3, можно сделать вывод, что обязательства исламских банков Казахстана за 2021-2023 годы увеличились на 35%, т.е. 52 708 764 тыс тенге. Заметное увеличение обязательств на 37,8% отмечается у АО «AlHilal», обязательства которого в 2021 году составляли 85 797 552 тыс тенге, а к концу 2023 года – 138 132 117 тыс тенге, данная тенденция сложилась на фоне увеличения депозитов и прочих обязательств Банка. 7% обязательств исламских банков Казахстана приходятся на АО «Заман-Банк», сумма которых выросла за анализируемый период на 3%, что составляет 374 199 тыс тенге. Необходимо также отметить что в период с 2021 по 2022 годы средства клиентов, т.е. депозиты увеличились на 52%, однако к концу 2023 года резко сократились на 53,4%, т.е. на 9 871 999 тыс тенге.

Проведем анализ капиталов АО «AlHilal» и АО «Заман-Банк» за 2021-2023 годы (Рисунок 4).

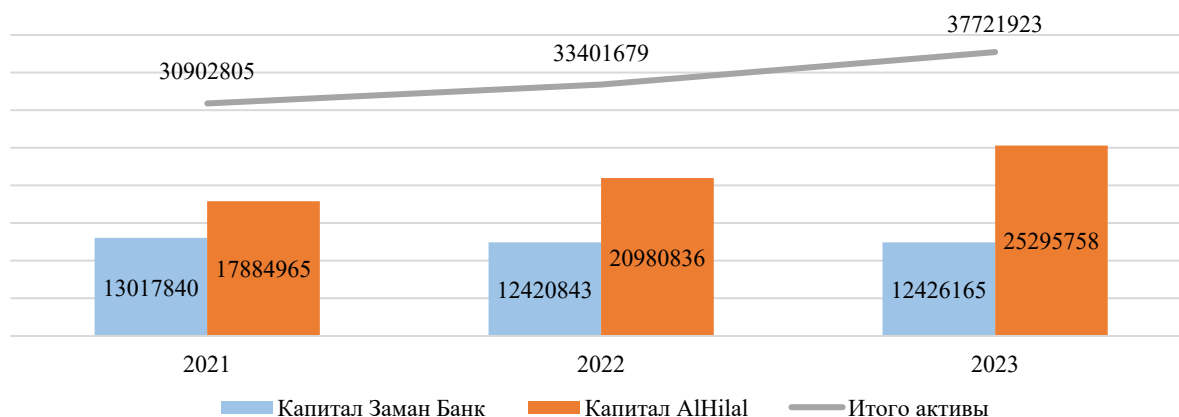


Рисунок 4. Динамика капитала исламских банков РК за 2021-2023 годы (тыс тенге)*

* Составлен автором на основе финансовой отчетности АО «AlHilal» и АО «Заман-Банк» [11-12]

Анализ динамики капитала исламских банков Казахстана за 2021-2023 годы демонстрирует увеличение суммы капитала на 18% с 30 902 805 тыс тенге в 2021 году до 37 721 923 тыс тенге в 2023 году. Заметное увеличение наблюдается у АО «AlHilal» за анализируемый период на 29% (7 410 793 тыс тенге). Увеличение произошло за счет роста дохода банка, так нераспределенная прибыль АО «AlHilal» за 2021-2023 годы выросла на 50,9% с 7 152 627 тыс тенге в 2021 году до 14 563 420 тыс тенге к концу 2023 года.

Проведем анализ финансирования исламскими банками Казахстана по секторам экономики за 2021-2023 годы (Таблица 3)

Таблица 3

Финансирование исламскими банками РК отраслей экономики (тыс тенге)*

	2021	2022	2023	уд вес, %	Изменение	
					тыс тенге	%
Добыча	5866159	35651834	32648735	12,3	26 782 576	82,0
Торговля	17155760	14050369	19900615	7,5	2 744 855	13,8
Строительство	13097654	17845194	18478312	7,0	5 380 658	29,1
Транспорт	10449277	10811386	149443035	56,2	138 993 758	93,0
Сельское хозяйство	3244357	12647038	12557151	4,7	93 12 794	74,2
Здравоохранение	9805937	10505250	9913313	3,7	107 376	1,1
Энергоснабжение	9384347	8075375	6341588	2,4	-30 42 759	-48,0
Производство	3187449	4286192	4560084	1,7	1 372 635	30,1
Жилищная Мурабаха	4881748	5164010	4471446	1,7	-410 302	-9,2
Аренда	1400331	2562948	2011847	0,8	611 516	30,4
Недвижимость		584901	1387536	0,5	1 387 536	100,0
Продовольственная торговля	1553404	1315800	950510	0,4	-602 894	-63,4
Товарная Мурабаха	735950	906938	707355	0,3	-28 595	-4,0
Прочие	1216912	2709735	2472695	0,9	1 255 783	50,8
Итого	81979285	127116970	265844222	100,0	183 864 937	69,2

* Составлена автором на основе финансовой отчетности АО «AlHilal» и АО «Заман-Банк» [11-12]

Анализ финансирования исламскими банками Казахстана отраслей экономики за 2021-2023 годы демонстрирует увеличение на 69,2% (183 864 937 тыс тенге). Львиная доля отводится таким секторам как: транспорт (56,2%), добыча (12,3%), торговля (7,5%) и строительство (7,0%). Наименьший показатель финансирования приходится на: товарная Мурабаха (0,3%), продовольственная торговля (0,4%), недвижимость (0,5%).

За последние пять лет среднегодовой рост исламского банкинга в Казахстане составил 18%, в то время как традиционного банковского сектора лишь 12%. Несмотря на это, доля исламских банков в общей структуре отечественного банковского сектора составляет лишь 0,26%.

Однако по сравнению со странами СНГ, объем совокупного финансирования исламскими банками в Казахстане намного превышает показатели соседних стран, что продемонстрировано на рисунке 5.



Рисунок 5. Доля исламских банков стран в общем объеме финансирования и депозитов, 2023 г.*

** Составлен автором на основе источника [13]*

В Казахстане численность населения достигла рубежа в 20 млн человек, из них 70% исповедуют религию ислам. Из них около 19,5% практикующих мусульман, которые ввиду имеющихся некоторых требований религии не имеют возможности обращаться в традиционные банки, поэтому для данной категории людей крайне важно получать банковские услуги и продукты в соответствии с шариатом. Таким образом, у исламских банков имеется своя ниша клиентов, благодаря которым они могут наращивать объемы как депозитных, так и кредитных операций.

Вместе с тем, анализ показал, что наличие значительного объема мусульманского населения является недостаточным для решения вопросов внедрения и развития исламских банковских продуктов. Этому предшествуют такие факторы, как низкая финансовая грамотность, недостаточная осведомленность по предлагаемым продуктам и услугам исламского банка, и соответственно влияние «светского» режима страны.

На сегодняшний день перспективными направлениями для развития исламских банков являются беззалоговое потребительское кредитование, лизинг автомобилей и спецтехники и конечно же жилищно-строительные ссуды.

Значимым событием для Казахстана стало создание Международного финансового центра «Астана» (МФЦА), одним из стратегических направлений которого считается развитие исламской финансовой индустрии в стране.

В 2022 году под патронажем Хаба МФЦА в рамках грантовой программы Азиатского банка развития (АБР) в целях повышения финансовой грамотности были выпущены информационные справочники - «Руководство по исламским банковским и финансовым продуктам» и «Руководство по сукук (исламские ценные бумаги)», которые являются первой разъясняющей документацией в индустрии исламских финансов в Казахстане [14].

На 2020-2025 годы находится на реализации Генеральный план исламского финансирования для Казахстана, это второй по счету мастер-план, который был составлен с учетом невыполненных пунктов первой Дорожной карты по развитию исламского финансирования в стране. Основная задача его заключена в достижении до 2025 года уровня в 3-5% активов исламских банков в общей структуре отечественного банковского сектора.

Ключевым моментом является запуск впервые в Казахстане цифровой исламской платежной карты «tauyab», которая позволяет проводить моментальные переводы денег, без комиссионных издержек оплачивать за товары и услуги, снимать деньги в различных банкоматах по всему миру без комиссий, бесконтактно проводить платежи посредством Samsung Pay, Apple Pay. Приложение содержит услуги цифрового формата касательно ежедневного напоминания о времени азана, компас киблы, счетчик тасбих и halal maps для легкого и быстрого поиска мечети или намазханы, места продажи халал-еды [15].

Таким образом, впервые в Казахстане представлен цифровой исламский fintech, аналогов которого в мире до этого не было, что является на сегодняшний день передовой инновационной технологией, которая функционирует в соответствии с принципами шариата и одобрен шариатским советом.

Анализ основных финансовых показателей исламского банкинга Казахстана, представленный двумя банками, тоже демонстрирует общую положительную тенденцию, не смотря на неравномерное развитие АО «AlHilal» и АО «Заман-Банк» за последние 3 года в период с 2021- по 2023 годы.

Несомненно, индустрия исламских финансов в Казахстане развивается, свидетельство этому занятое Казахстаном 22-ое место в Индексе стран исламского финансирования в рамках Глобального отчета об исламском финансировании за 2023 год [13].

В то же время существуют факторы, тормозящие развитие исламской финансовой индустрии в РК:

- недостаточная финансовая осведомленность граждан и бизнес-структур в части исламского финансирования. Для заинтересованности исламскими финансами, необходимо проведение масштабной рекламной деятельности;

- согласно законодательству Казахстана, вклады клиентов исламских банков не защищены Фондом гарантирования депозитов, так как исламские банки РК не являются его членами;

- дефицит профессиональных работников, разбирающихся в специфике исламских финансовых продуктов;

- узкая сфера деятельности исламских банков, поскольку она направлена в первую очередь на обслуживание корпоративных клиентов (юридических лиц – 89%, физических лиц – 11%);

- в рамках нормативно-правовых документов страны не имеется возможность создавать «исламские окна» в классических банках;

- неразвитость исламского страхования. В стране нет ни одной страховой компании, действующей на принципах Шариата.

В рамках проведенного анализа следует отметить, что на сегодняшний день положительными тенденциями внедрения и развития исламского банкинга в стране являются:

1. Увеличение потенциальной клиентской базы - 20 млн человек, в том числе свыше 75% являются мусульманами, из которых около 3 млн которых придерживаются религии Ислам;

2. Поддержка исламскими банками несырьевого сектора экономики в отличие от традиционных банков;

3. Совершенствование процессов трансформации традиционных банков в исламские банки на законодательном уровне;

4. Увеличение числа заинтересованных инвесторов с зарубежных стран для участия на платформе МФЦА, которая соответствует передовым мировым требованиям и стандартам;

5. Расширение перечня ассортимента предоставляемых исламских финансовых услуг и продуктов клиентам МФЦА;

6. Возможность увеличения объемов исламских депозитов до 2,8 трлн тенге согласно отчету МФЦА по развитию в РК инструментов исламского финансирования;

8. Реализация амбициозной цели Международного Финансового Центра «Астана»: стать хабом исламского финансирования в регионах ЕАЭС и Центральной Азии и войти в топ-20 ведущих азиатских финансовых центров в течение 10 лет с момента своего запуска;

9. Возможность пополнения количества исламских банков в Казахстане в связи с вхождением крупного игрока в лице Al Rayan Bank на платформу МФЦА;

10. Подготовка квалифицированных кадров через прохождение в Бюро непрерывного профессионального развития (Бюро МФЦА) специализированных курсов по исламскому финансированию с применением лучших мировых практик с выдачей международного профессионального сертификата [13].

Таким образом, разрешение выявленных проблем и внедрение наилучшей практики зарубежных стран способствует развитию исламского банкинга и усилению притока инвестиций со стран Ближнего Востока и Персидского Залива в экономику Казахстана.

Заключение. Подводя итоги необходимо отметить, что интерес к исламскому финансированию возрастает во всем мире, независимо от религии и вероисповедания. Рынки, ощущающие нехватку свободных денежных ресурсов, видят в исламском банкинге альтернативу традиционному банковскому кредитованию, способного активно финансировать реальный сектор экономики.

Казахстан является пионером среди стран СНГ по продвижению исламского банкинга, за эти годы была создана благоприятная инфраструктура, включающая принятую законодательную базу, создание МФЦА, исламских банков, лизинговых компаний и др.

Проведенный анализ показал, что за последние три года наблюдается положительная динамика таких показателей деятельности исламских банков как: увеличение финансирования исламскими банками Казахстана отраслей экономики на 69,2%, а также рост их активов на 31%, обязательств на 35%, капитала на 18%.

Но, несмотря на это, доля исламских банков в совокупных активах банковского сектора страны очень мала – всего 0,26%. В соответствии с Дорожной картой по развитию исламского финансирования на 2015-2020 гг. в стране планируется осуществление деятельности более 5 исламских банковских учреждений. В результате намеченная задача, касающаяся роста активов исламских банков в предыдущий период в банковском секторе Казахстана до 3% в рамках Дорожной карты была не достигнута. На ряду с этим, достижение данной цели перенесли на 2020-2025 годы в соответствии с принятым Генеральным планом развития исламских финансов в Республике Казахстан.

Исламская финансовая индустрия играет важную роль в развитии реального сектора экономики и повышении устойчивости финансовой системы в мире. В этих целях привлечение альтернативных источников финансирования и создание прочной финансовой системы способствуют долгосрочному развитию экономики Казахстана, и ее диверсификации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беккин Р.И. Исламская экономическая модель и современность. – М.: Издательский дом Марджана, 2010. – 352 с.
2. Шовхалов Ш.А. Теория и практика ведения бизнеса по шариату: Монография. – Красноярск, 2013. – 124 с.
3. Журавлев А.Ю. Исламский банкинг. – М.: ООО «Садра», 2017. – 232 с.
4. Ярашева А.В. Потенциальные возможности применения инструментов исламского банкинга в России // Национальные интересы и безопасность. – № 6 (630). – 2010. – С. 85-91.
5. Байдаулет Е. Основы этических (исламских) финансов: учебное пособие. – Павлодар: Типография Сытина, 2014. – 326 с.
6. Алина Г.Б., Оразбаева А.Г. Развитие исламского банкинга в Казахстане: тенденции, проблемы, перспективы // Международная научно-практическая конференция «Развитие и взаимодействие реального и финансового секторов экономики в условиях цифровой трансформации». – Оренбург: ОГУ, 24-25 ноября 2021. – С. 27-33.
7. Федеральный закон от 4 августа 2023 г. N 417-ФЗ. О проведении эксперимента по установлению специального регулирования в целях создания необходимых условий для осуществления деятельности по партнерскому финансированию в отдельных субъектах российской федерации и о внесении изменений в отдельные законодательные акты российской федерации // <https://www.garant.ru/hotlaw/federal/1639551/>.
8. Закон РК от 12.09.2009 г. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам организации и деятельности исламских банков // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30384393.
9. Закон РК от 27 апреля 2015 г. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам страхования и исламского финансирования // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39924867.
10. Более 1,5 млн казахстанцев могли бы стать клиентами исламских банков [Электронный ресурс]. – Jusan Analytics. – URL: <https://lsm.kz/bolee-1-5-mln-kazahstancsev-mogli-by-stat-klientami-islamskih-bankov--jusan-analytics>.
11. Финансовая отчетность АО «Заман банк» за 2021-2023 годы [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.zamanbank.kz/upload/iblock/6a6/2k25xgeh1beslft0mfymz6661h42q6as.PDF>.
12. Финансовая отчетность АО «AlHilal» за 2021-2023 годы [Электронный ресурс]. – URL: https://alhilalbank.kz/ru/getfile/44354_audirovannaya-finansovaya-otchetnost-za-2023-g.
13. Исламский банкинг в Центральной Азии: проблемы и возможности [Электронный ресурс]. – URL: https://forbes.kz/articles/islamskiy_banking_v_tsentralnoy_azii_problemy_i_vozmojnosti.

14. В МФЦА расширился список доступных финансовых услуг [Электронный ресурс]. – URL: <https://lsm.kz/v-mfca-rasshirilsya-spisok-dostupnyh-finansovyh-uslug>.
15. Банкинг по законам шариата: как работает первый исламский fintech [Электронный ресурс]. – URL: https://forbes.kz/finances/finance/banking_po_zakonom_shariata_kak_rabotaet_pervyy_islamskiy_fintech
16. Исламское финансирование: анализ рынка Казахстана (март 2024 г) [Электронный ресурс]. – URL: https://aifc.kz/wp-content/uploads/2024/05/islamic-finance-kazakhstan-market-analysis-final_rus.pdf.

REFERENCES

1. Bekkin R.I. Islamskaja jekonomicheskaja model' i sovremennost' [Islamic Economic Model and Modernity]. – М.: Izdatel'skij dom Mardzhana, 2010. – 352 s. [in Russian].
2. Shovhalov Sh.A. Teorija i praktika vedenija biznesa po shariatu: Monografija [Theory and practice of doing business according to Sharia: Monograph]. – Krasnojarsk, 2013. – 124 s. [in Russian].
3. Zhuravlev A.Ju. Islamskij banking [Islamic banking]. – М.: ООО «Sadra», 2017. – 232 s [in Russian].
4. Jarasheva A.V. Potencial'nye vozmozhnosti primeneniya instrumentov islamskogo bankinga v Rossii [Potential opportunities for using Islamic banking tools in Russia] // Nacional'nye interesy i bezopasnost'. – № 6 (630). – 2010. – S. 85-91 [in Russian].
5. Bajdaulet E. Osnovy jeticheskikh (islamskih) finansov: uchebnoe posobie [Basics of Ethical (Islamic) Finance: a textbook]. – Pavlodar: Tipografija Sytina, 2014. – 326 s. [in Russian].
6. Alina G.B., Orazbaeva A.G. Razvitie islamskogo bankinga v Kazahstane: tendencii, problemy, perspektivy [Development of Islamic banking in Kazakhstan: trends, problems, prospects] // Mezhdunarodnaja nauchno- prakticheskaja konferencija «Razvitie i vzaimodejstvie real'nogo i finansovogo sektorov jekonomiki v uslovijah cifrovoj transformacii». – Orenburg: OGU, 24-25 nojabrja 2021. – S. 27-33 [in Russian].
7. Federal'nyj zakon ot 4 avgusta 2023 g. N 417-fz. O provedenii jeksperimenta po ustanovleniju special'nogo regulirovanija v celjah sozdaniya neobhodimyh uslovij dlja osushhestvlenija dejatel'nosti po partnerskomu finansirovaniju v otdel'nyh sub#ektah rossijskoj federacii i o vnesenii izmenenij v otdel'nye zakonodatel'nye akty rossijskoj federacii [Federal Law No. 417-fz of August 4, 2023. On Conducting an Experiment to Establish special Regulation in order to Create the Necessary Conditions for the Implementation of Partner Financing Activities in Certain Subjects of the Russian Federation and on Amendments to Certain Legislative Acts of the Russian Federation] // <https://www.garant.ru/hotlaw/federal/1639551/> [in Russian].
8. Zakon RK ot 12.09.2009 g. O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty RK po voprosam organizacii i dejatel'nosti islamskih bankov [The Law of the Republic of Kazakhstan dated 12.09.2009. On Amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the organization and activities of Islamic banks] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30384393 [in Russian].
9. Zakon RK ot 27 aprelja 2015 g. O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam strahovanija i islamskogo finansirovanija [The Law of the Republic of Kazakhstan dated April 27, 2015 On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on insurance and Islamic finance] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30384393 [in Russian].
10. Bolee 1,5 mln kazahstancev mogli by stat' klientami islamskih bankov [More than 1.5 million Kazakhstanis could become clients of Islamic banks] [Elektronny resurs]. – Jusan Analytics. – URL: <https://lsm.kz/bolee-1-5-mln-kazahstancev-mogli-by-stat-klientami-islamskih-bankov--jusan-analytics>.
11. Finansovaja otchetnost' AO «Zaman bank» za 2021-2023 gody [Financial statements of Zaman Bank JSC for 2021-2023] [Elektronny resurs]. – URL: <https://www.zamanbank.kz/upload/iblock/6a6/2k25xgeh1besltf0mfymz6661h42q6as.PDF> [in Russian].
12. Finansovaja otchetnost' AO «AlHilal» za 2021-2023 gody [Financial statements of AlHilal JSC for 2021-2023] [Elektronny resurs]. – URL: https://alhilalbank.kz/ru/getfile/44354_audirovannaya-finansovaya-otchetnost-za-2023-g [in Russian].
13. Islamskij banking v Central'noj Azii: problemy i vozmozhnosti [Islamic banking in Central Asia: problems and opportunities] [Elektronny resurs]. – URL: https://forbes.kz/articles/islamskiy_banking_v_tsentralnoj_azii_problemy_i_vozmozhnosti [in Russian].

14. V MFCA rasshirilsja spisok dostupnyh finansovyh uslug [The list of available financial services has expanded in the AIFC] [Elektronny resurs]. – URL: <https://ism.kz/v-mfca-rasshirilsya-spisok-dostupnyh-finansovyh-uslug> [in Russian].

15. Banking po zakonom shariata: kak rabotaet pervyj islamskij fintech [Banking under Sharia law: how the first Islamic fintech works] [Elektronny resurs]. – URL: https://forbes.kz/finances/finance/banking_po_zakonom_shariata_kak_rabotaet_pervyy_islamskiy_fintech/ [in Russian].

16. Islamskoe finansirovanie: analiz rynka Kazahstana (mart 2024 g) [Islamic Finance: analysis of the Kazakhstan market (March 2024)] [Elektronny resurs]. – URL: <http://surl.li/uglxh> [in Russian].

Алина Г.Б.

ИСЛАМ БАНКИНГІНІҢ ҚАЗІРГІ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ: ШЕТЕЛДІК ЖӘНЕ ОТАНДЫҚ ТӘЖІРИБЕ

Аңдатпа

Бұл мақалада Шарифат қағидаттарына сәйкес келетін қызметтер мен өнімдерге ерекше қажеттіліктерді қанағаттандыруды қажет ететін мұсылман емес елдерде халықтың белгілі бір тобының қалыптасуына байланысты ислам банкингі мәселелерін зерттеу қажеттілігі негізделген.

Автор қазіргі кезеңде ислам банкингін дамытудың негізгі тенденцияларын қарастырды, ерекшеліктері анықталды, оның әлемдегі қалыптасуы мен дамуының негізгі кезеңдері зерттелді. Шет елдердің тәжірибесі талданды, олардың аумағында ислам банкингін енгізудің тән белгілері мен ерекшеліктері қарастырылды. Ұлыбританияның бірегей тәжірибесі, оның ислам банкингін табысты ілгерілету және дамыту тәжірибесі ерекше қызығушылық тудырады.

Қазақстанда исламдық қаржыландырудың даму кезеңдеріне ерекше назар аударылды, оның дамуын тежейтін факторлар анықталды және оны одан әрі дамыту жөнінде ұсыныстар берілді. Дамудың әртүрлі кезеңдеріне исламдық қаржыландыруды дамыту жөніндегі Жол картасында көрсетілген стратегиялық жоспарлар мен мақсаттардың мазмұны ашылды. Әлемде алғаш құрылған цифрлық исламдық fintech ерекшелігі және Қазақстанның іске қосылған «таууаб» цифрлық исламдық төлем картасының тиімділігі қарастырылды. Қазақстанда исламдық қаржыландыруды одан әрі ілгерілетудің негізгі флагманы ретінде Астана халықаралық қаржы орталығының (АХҚО) рөлі айқындалды.

Alina G.

MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF ISLAMIC BANKING: FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE

Annotation

This article substantiates the need to study issues on Islamic banking, due to the formation of a certain segment of the population in non-Muslim countries that need to meet special needs for services and products that comply with the principles of Sharia.

The author examines the main trends in the development of Islamic banking at the present stage, identifies the features and specific features, and studies the main stages of its formation and development in the world. The experience of foreign countries is analyzed, the characteristic features and peculiarities of the introduction of Islamic banking in their territories are considered. Of particular interest is the unique experience of Great Britain, its practice of successful promotion and development of Islamic banking.

Special attention is paid to the stages of development of Islamic finance in Kazakhstan, the factors hindering its development are identified and recommendations for its further development are given. The contents of the strategic plans and goals specified in the Roadmap for the development of Islamic finance for different periods of development are disclosed. The feature of the first created digital Islamic fintech in the world and the effectiveness of the launched digital Islamic payment card «tayuab» by Kazakhstan are considered. The role of the Astana International Financial Center (AIFC) as the main flagship for the further promotion of Islamic finance in Kazakhstan has been determined.



Н.С. Калиева*, докторант PhD¹

Р.У. Мугауина, PhD, и.о. асоц. профессора²

А.Б. Кусаинова, магистр, ст. преподаватель¹

А.Т. Карипова, к.э.н., асоц. профессор³

Alikhan Bokeikhan University, г. Семей, Казахстан¹

НАО «Атырауский университет

имени Х. Досмухамедова», г. Атырау, Казахстан²

Евразийский национальный университет

имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: superkelin_2024@mail.ru

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ В РАСТЕНИЕВОДСТВЕ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА

В статье проводится анализ современного состояния развития процессов цифровизации в отрасли растениеводства Восточного Казахстана. Обозначаются ключевые аспекты цифровой трансформации регионов, а также сложности, связанные с ней.

Для оценки степени цифровизации проанализировано состояние развития отрасли растениеводства за пятилетний период в Восточном Казахстане, охватывающий Абайскую и Восточно-Казахстанскую область страны.

Обоснованы причины слабого развития цифровизации в отрасли, а также проведен анализ цифровой грамотности населения, как одного из фактора эффективного применения цифровых инструментов в растениеводстве региона.

Проведен анализ инвестиций на создание и приобретение компьютерного программного обеспечения и базы данных по Восточному региону, результаты которого подтверждают необходимость корректировки региональной инвестиционной стратегии, сместив инвестиционные приоритеты в сторону цифровизации и модернизации в данном регионе.

В результате проведенного исследования выявлено, что для активизации цифровой трансформации важно создать цифровую электронную платформу, содержащую полные сведения о крестьянских и фермерских хозяйствах региона с возможностью осуществления торговли от фермеров к потребителям в электронном формате, сокращая издержки на посредников. Более того, цифровые платформы важно применять для активного контакта между фермерами, государственными органами и населением.

Усиление цифровой грамотности населения региона, обеспечение бесперебойным электроснабжением сельских территорий региона, ведение программ субсидирования для приобретения цифровых инструментов и ряд других факторов позволят эффективно применять высокие технологии в растениеводстве в Восточном регионе Казахстана.

В статье использованы методы контент-анализа научно-обоснованной литературы по цифровизации и цифровой трансформации; статистического и аналитического метода, диалектического, системного и логического подходов экономических явлений и процессов, методы сравнения и количественной оценки.

Ключевые слова: цифровизация, цифровая платформа, растениеводство, сельское хозяйство, цифровая трансформация, цифровые технологии, регион.

Кілт сөздер: цифрландыру, цифрлық платформа, өсімдік шаруашылығы, ауыл шаруашылығы, цифрлық трансформация, цифрлық технологиялар, аймақ.

Keywords: digitalization, digital platform, crop production, agriculture, digital transformation, digital technologies, region.

JEL classification: O13, Q12

Введение. Цифровизация отраслей экономики является одним из перспективных направлений развития экономики страны и улучшения качества жизни населения, первоначальный старт которому был дан с началом реализации Программы «Цифровой Казахстан», целями которой является использование цифровых технологий и создание цифровой экономики. Программа обеспечила дополнительный импульс для технологической модернизации флагманских отраслей страны и сформировала условия для роста производительности труда.

Растениеводство в агропромышленном комплексе страны, являясь одной из таких флагманских отраслей экономики, входит в число приоритетных направлений, подлежащих цифровой трансформации, приобретая большую значимость в контексте регионального развития, поскольку развитие регионов в современный период не может идти вразрез с концепциями цифровизации. Опираясь на передовые разработки в цифровой сфере, цифровизация в экономических отраслях в региональном разрезе служит основой для выбора рационального регионального управления.

Цифровизация в растениеводстве Восточного региона Казахстана находится на этапе развития, требующей совершенствования в своем использовании для повышения эффективности развития отрасли в регионе. Проблемы, связанные с низкой производительностью труда в отрасли, слабой обеспеченностью сети интернет и перебоями электроэнергии в сельской местности, недостаточно квалифицированным персоналом и рядом других факторов, усложняют эффективное использование в регионе цифровых инструментов в растениеводстве.

Подразумевая использование не только компьютеров, но и «умных» технологий (дронов, датчиков, мобильных или онлайн-приложений, и других цифровых технологий), процесс цифровизации в отраслях сельского хозяйства в Восточном регионе требует использования этих технологий, которые стимулируют развитие агропромышленного сектора, и приводят к оптимизации использования ресурсов, сокращению затрат и росту прибыльности, а также налаживанию оперативного и прозрачного обмена информацией между аграриями и профильными органами управления на всех этапах производственного процесса.

В этой связи основной целью настоящей статьи является исследование основных тенденций развития цифровизации в Восточном регионе страны на примере отрасли растениеводства и разработка приоритетных направлений эффективного их использования в отрасли.

Для достижения результатов исследования использован диалектический подход к изучению экономических явлений и процессов, что предполагает систематическое выявление изменяющихся и развивающихся закономерностей, тенденций и взаимосвязей.

Методика исследования включала системный и логический подходы, нормативно-логический анализ, статистические методы, методы сравнения и количественной оценки.

Исходными данными для исследования послужили официальные вторичные данные и статистические сборники, предоставленные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, Управлением цифровизации и архивов Восточно-Казахстанской области, а также аналитические отчеты и информация из интернет - ресурсов.

Обзор литературы. Исследование научных трудов выявило полученные результаты, достигнутые цифровизацией в сельском хозяйстве, которые помогли сельскохозяйственным производителям и ученым принимать эффективные решения для увеличения урожайности и снижения затрат [1], [2], а также внедрить классификацию цифровых технологий, применяемых в научных исследованиях [3].

Исследования применяемых технических деталей в цифровом сельском хозяйстве помогли понять, как цифровые технологии могут интегрироваться в практику ведения отрасли, и проложили путь к внедрению решений на основе искусственного интеллекта [4] и Интернета вещей на фермах [5].

Дальнейшие исследования, рассматривая цифровизацию как одного из ключевых факторов роста отраслей сельского хозяйства, выявили необходимость поддержки фермеров, осваивающих технологии и оборудование с высокой интеллектуальной составляющей [6], [7].

Исследования цифрового сельского хозяйства в рамках казахстанской экономики связаны с системами фермерского производства, производственно-сбытовыми цепочками и продовольственными системами в рамках проводимых бизнес-процессов от автоматизации государственных услуг и использования платформы Qoldau до маркировки продукции и подготовки кадров [8]. И такие исследования неоднозначны и интерпретируются с разных точек зрения [9], в том числе на основе разработанных математических моделей с помощью регрессионного анализа в разрезе отраслей агропромышленного комплекса [10].

Исследование преимуществ цифровых сельскохозяйственных технологий в растениеводстве позволило выявить их вклад в пяти ключевых категориях: технологии регистрации и картографирования, технологии управления движением в сельском хозяйстве, технологии с регулируемой скоростью, роботизированные системы или интеллектуальные машины, информационные системы управления фермами [11].

Изучив передовые цифровые технологии в отраслях сельского хозяйства особое значение придается сенсорным системам наземного транспорта для отслеживания различных сельскохозяйственных параметров, ориентированных на получение информации о состоянии посевных полей, погоде и иных ресурсах [12].

Как продолжение взглядов имеющихся научных исследований по вопросам цифровизации в сельском хозяйстве, настоящее исследование стремится продолжить предыдущие, исследуя процесс цифровизации в отрасли растениеводства на примере Восточного региона страны.

Основная часть. Восточный Казахстан, охватывающий Абайскую и Восточно-Казахстанскую области, характеризуется развитием растениеводства, как одной из важных отраслей аграрного сектора страны. Занимая более двух миллионов гектар общей площади посевных земель, Абайская и Восточно-Казахстанская области славятся благоприятным климатом и плодородными почвами, способствующими выращиванию разнообразных сельскохозяйственных культур.

В регионе активно выращиваются зерновые культуры, такие как пшеница, ячмень и кукуруза. Пшеница является ключевой культурой, занимая около 60% всех посевных площадей. Также важное место занимают масличные культуры, такие как подсолнечник и рапс, которые выращиваются на более чем 300 тысячах гектаров.

Для повышения эффективности и рентабельности сельскохозяйственного производства в последние годы в регионе активно внедряются современные агротехнологии, такие как точное земледелие и использование дронов для мониторинга полей. Эти технологии призваны улучшить управление посевами и повысить урожайность. Применение местными аграриями высоких технологий в отрасли оптимизирует процессы посева, ухода за растениями и сбора урожая, что в итоге влияет на выпуск продукции растениеводства (рисунок 1).

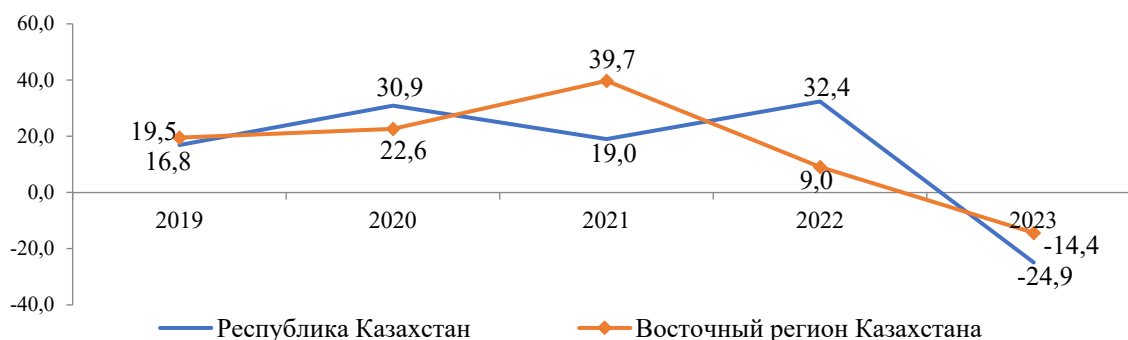


Рисунок 1. Темпы роста объемов продукции растениеводства в РК и Восточном Казахстане в 2018-2022 годы, % к предыдущему году*

* Составлен авторами на основе источника [13]

Как видно из рисунка 1, темпы роста объемов продукции растениеводства в Восточном Казахстане с 2022 года замедлились в силу разных причин.

Среди существующих причин снижения темпов роста объемов продукции растениеводства в регионе является низкая доля затрат на содержание рабочей силы в отрасли, которая в 2023 году составила 1,7% от общей суммы затрат или 13 668 млн тенге при общей сумме затрат в регионе 790 202 млн тенге [13].

Наблюдаемая дифференциация по обеспеченности ИТ-услугами в районном разрезе Восточного региона так же неблагоприятно влияет как на темпы роста объемов производства отрасли, так и на процессы цифровизации в отрасли в целом. К примеру, в Глубоковском районе Восточно-Казахстанской области объем оказанных ИТ-услуг значительно уступает показателям по оказанным ИТ-услугам города Усть-Каменогорск (в 117 раз). Та же ситуация наблюдается в Алтайском районе Восточно-Казахстанской области, где разница между районом и городом составляет 107 раза. При этом, почти все оказываемые ИТ-услуги находятся только в городе Усть-Каменогорск.

По Абайской области Восточного региона разница между объемами оказанных ИТ-услуг в городе Курчатов и городе Семей составляет 56 раза; между Бескарагайским и Урджарским районами – 11,7 раз. При этом все оказываемые ИТ-услуги находятся только в городе Семей (таблица 1).

Таблица 1

Объем оказанных IT-услуг в Восточном регионе Казахстана в 2023 году, тыс. тенге*

Наименование	Объем оказанных IT услуг, всего	Разработка программного обеспечения	Сопровождение программного обеспечения	Консультационные и практические услуги в области информационных технологий	информационно-методологическое обеспечение с сопровождением информационных систем и баз данных
город Семей	2 846 327,9	958 880,4	275 861,5	445 113,8	531 373,5
город Курчатов	50 676	-	-	-	-
Бескарагайский район	23 100	-	-	-	-
Урджарский район	1 969	-	-	-	-
Усть-Каменогорск	7 913 683,9	5 089 009,3	653 245,8	27 968	65 215,1
Глубоковский район	67 432,3	-	-	-	-
район Алтай	74 190,4	59 186	-	-	-

* Составлена авторами на основе источника [14]

Представленные данные свидетельствуют о слабом использовании современных методов ведения сельского хозяйства с применением высоких технологий или, напротив, повсеместное их использование в некоторых районах без учета местных условий развития. То есть распространение всех необходимых IT-услуг, приводящих к применению цифровых инструментов в отрасли растениеводства, не должно быть значительно дифференцированным по районам, а также их применение должно быть обоснованным. Должны учитываться региональные особенности развития, местные условия, экономическая ситуация и состояние развития инфраструктуры.

Эффективное использование цифровых инструментов может усложняться слабым интернет-покрытием в сельских местностях региона, в которых ограничен или отсутствует доступ к высокоскоростному интернету, что затрудняет использование таких цифровых технологий, как цифровой мониторинг и управление урожаем в реальном времени. Кроме этого, проблемы применения цифровых технологий в сельской местности могут усугубляться перебоями с электричеством.

Необходимо отметить еще один момент, когда использование различных инструментов цифровых технологий подразумевает не только использование современной техники, но и соответствующего обученного персонала. Ситуация усугубляется тем, что в сельских регионах не достаточно квалифицированный персонал, имеющий знания и владеющий навыками использования цифровых технологий, что требует усилий по обучению и повышению их квалификаций. Несмотря на то, что с 2021 года население Восточного региона имеет возможность получить базовые цифровые навыки в форме дистанционного обучения на сайте [Digitaleast.kz](https://digitaleast.kz/video-lessons) по рубрике «Цифровая грамотность» (<https://digitaleast.kz/video-lessons>), проблемы с цифровой грамотностью в регионе все еще сохраняются.

По данным на 2022 год из Восточного региона население Зайсанского, Алтайского и Тарбагатайского районов недополучило знаний по цифровой грамотности. В целом, по региону рост фактически пройденного населения по цифровой грамотности составил 13% (таблица 2).

Таблица 2

Плановые и фактические данные по количеству населения Восточного региона, обучающегося цифровой грамотности в 2022 году, чел./%*

№	Наименование	Количество населения, чел.	Итого		
			План, чел.	Факт, чел.	%
1	2	3	4	5	6
1	г. Усть-Каменогорск	238 303	5244	6493	124
2	г. Семей	232 864	5124	5712	111
3	г. Риддер	41 663	916	1030	112
4	г. Курчатов	7 081	156	207	133
5	Абайский район	8 959	196	220	112
6	Аягозский район	44 512	980	1405	143

1	2	3	4	5	6
7	Бескарагайский район	13 133	288	332	115
8	Бородулихинский район	23 736	524	593	113
9	Глубоковский район	41 590	916	937	102
10	Жарминский район	26 393	580	600	103
11	Зайсанский район	23 630	520	505	97
12	Алтай	48 766	1072	866	81
13	Катон-Карагайский район	16 373	360	368	102
14	Кокпектинский район	18 820	416	436	105
15	Курчумский район	17 037	376	406	108
16	Тарбагатайский район	26 624	584	412	71
17	Уланский район	23 329	512	609	119
18	Урджарский район	47 965	1056	1266	120
19	Шемонаихинский район	32 901	724	772	107
	ИТОГО	933 679	20544	23169	113

* Составлена авторами на основе источника [15]

В целом, за последние три года, уровень цифровой грамотности населения Восточного региона страны в возрасте 6-74 лет повысился с 77,8% до 84,1% [15].

Росту эффективности и устойчивости показателей отрасли растениеводства способствуют инвестиции в цифровые технологии. По данным Восточного региона страны инвестиции на создание и приобретение компьютерного программного обеспечения и базы данных имеют тенденцию к сокращению (рисунок 2).

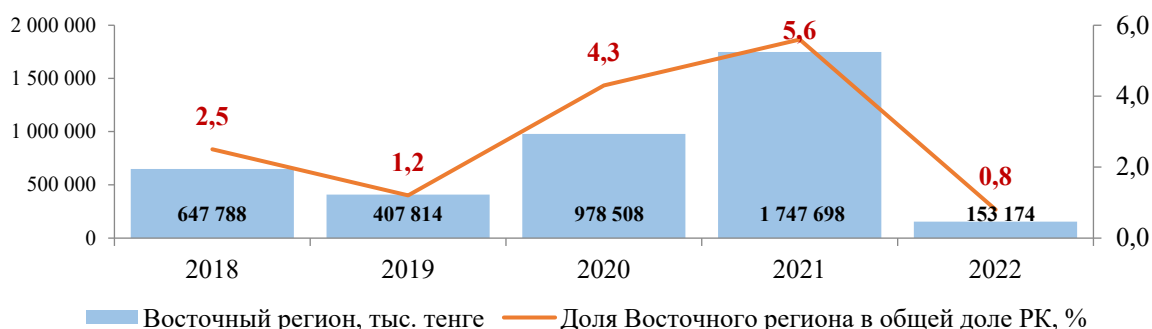


Рисунок 2. Инвестиции на создание и приобретение компьютерного программного обеспечения и базы данных, тыс. тенге/%*

* Составлен авторами на основе источника [13]

Как видно из рисунка 2, доля инвестиций на программные обеспечения и базы данных в Восточном регионе в общем объеме инвестиций на эти цели по стране сократилась на 1,7 п.п. в 2022 году по сравнению с 2018 годом. В номинальном выражении инвестиции за пятилетний период сократились более, чем в 4 раза, что подтверждает необходимость повышенного внимания к цифровизации и модернизации в данном регионе.

Поддержка IT-тенденций в сфере растениеводства упрощает проведение анализа и оценки состояния растительного покрова почвы, по итогам которого повышается результативность управленческих решений по целесообразности использования полей для посевов. Используя инструменты искусственного интеллекта с цифровой системой применения больших данных (Big Data, облачные вычисления, и др.) повышается урожайность полей с возможностью ее прогнозирования, а также планирования производства и маркетинга в отрасли.

Заключение. Процессы цифровизации в отрасли растениеводства в Восточном регионе Казахстана постепенно набирают обороты. Однако имеющаяся дифференциация в использовании цифровых инструментов в районном значении, а также массовое их использование в одних районах и ограниченное – в других, не всегда соответствуют региональным особенностям развития, местным условиям, экономической ситуации и инфраструктуре.

Оптимально необходимым проектом является создание цифровой платформы агропромышленного комплекса Восточного региона Казахстана, призванного стать единым комплексным

порталом, в котором отражается вся информация о сельском хозяйстве региона, включая отрасль растениеводства. Данный портал призван охватывать весь перечень крестьянских и фермерских хозяйств, территориальную границу сельскохозяйственных полей и пастбищ, результаты аэросъемки, свободные участки. Более того, важно включить на данном портале законодательно-правовую информацию в контексте системы государственной поддержки и субсидирования отрасли. Кроме того, целесообразно включить исторические факты о посевных площадях, их динамике развития, расширения и освоения, с возможностью свободного доступа к данной информации инвесторам и аграриям.

Более того, представляется необходимым создание электронных торговых площадок в виде электронных платформ для продажи сельскохозяйственной продукции и продуктов переработки. Создание электронных торговых платформ оказывает поддержку прямым продажам от фермеров к потребителям, что снижает затраты на посредников.

Основные усилия государства в лице соответствующих государственных уполномоченных органов должны быть направлены на эффективное сотрудничество между фермерами и государственными органами для создания условий развития процесса глубокой переработки сырья, подразумевающего преобразование сырья в продукты с высокой добавленной стоимостью. Здесь важно активно внедрять и использовать цифровые платформы для обмена данными и взаимодействия между фермерами и госорганами; а также применять онлайн-порталы и мобильные приложения для консультаций, подачи заявок на субсидии и отчетности.

Важно повышать цифровую грамотность населения в растениеводстве, требующей комплексного подхода, включающего обучающие курсы и тренинги по использованию цифровых технологий в сельском хозяйстве путем совместной работы с местными колледжами и вузами, имеющими соответствующие образовательные программы. Кроме того, важно пересмотреть инвестиционные приоритеты в регионе, уделяя повышенное внимание цифровизации и модернизации в регионе.

Более того, улучшение инфраструктуры путем бесперебойного доступа к интернет, в частности, в сельских территориях, и обеспечения надежного энергоснабжения, ведение программ субсидирования и грантов для фермеров на приобретение цифровых инструментов и оборудования, и информационные кампании для повышения осведомленности о преимуществах использования цифровых технологий в растениеводстве, позволит фермерам Восточного Казахстана эффективно использовать современные технологии, улучшая производительность и устойчивость сельского хозяйства в регионе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abiri R., Rizan N., Balasundram S., Shahbazi A., Abdul-Hamid H. Application of digital technologies for ensuring agricultural productivity // *Heliyon*. – 2023. – 9(12). – P. 1-21. – DOI: 10.1016/j.heliyon.2023.e22601.
2. Niedbala G., Piekutowska M., Hara P. New Trends and Challenges in Precision and Digital Agriculture // *Agronomy*. – 2023. – 13(8). – P. 1-7. – DOI: 10.3390/agronomy13082136.
3. Rolandi S., Brunori G., Vacco M., Scotti I. The Digitalization of Agriculture and Rural Areas: Towards a Taxonomy of the Impacts // *Sustainability*. – 2021. – 13(9). – P. 1-16. – DOI: 10.3390/su13095172.
4. Cavazza A., Dal Mas F., Paoloni P., Manzo M. Artificial intelligence and new business models in agriculture: a structured literature review and future research agenda // *British Food Journal*. – 2023. – 125(13). – P. 436-461. – DOI: 10.1108/BFJ-02-2023-0132.
5. Subeesh A., Mehta C. Automation and digitization of agriculture using artificial intelligence and internet of things // *Artificial Intelligence in Agriculture*. – 2021. – P. 278-291. – DOI: 10.1016/j.aiaa.2021.11.004.
6. Buklagin D.S., Goltypin V.Y. Digitalization of crop production: development trends // *IOP Conference Series Earth and Environmental Science*. – 2021. – 723(3). – P. 1-13. – DOI: 10.1088/1755-1315/723/3/032022.
7. Ayim C., Kassahun A., Addison C., Tekinerdogan B. Adoption of ICT innovations in the agriculture sector in Africa: a review of the literature // *Agriculture & Food Security*. – 2022. – 11(22). – P. 1-16. – DOI: 10.11186/s40066-022-00364-7.
8. Кантарбаева Ш.М., Жанбырбаева А.Н., Ибраев С.С. Цифровизация агропромышленного производства Республики Казахстан: риски и пути их преодоления // *Проблемы агрорынка*. – 2022. – №2. – С. 38-47. – DOI: 10.46666/2022-2.2708-9991.03.

9. Annosi M.C., Brunetta F., Capo F., Heideveld L. Digitalization in the agri-food industry: the relationship between technology and sustainable development // *Management Decision*. – 2020. – 58(8). – P. 1737-1757. – DOI: 10.1108/MD-09-2019-1328.
10. Сапарова Г.К., Сапарова Д.А., Сагинова С.А. Цифровизация АПК Казахстана в условиях перехода к «зеленой экономике» // *Вестник Университета «Туран»*. – 2022. – №3 (95). – С. 175-186. – DOI: 10.46914/1562-2959-2022-1-3-175-186.
11. Papadopoulos G., Arduini S., Uyar H., Psiroukis V., Kasimati A., Fountas S. Economic and environmental benefits of digital agricultural technologies in crop production: A review // *Smart Agricultural Technology*. – 2024. – 8. – P.1-19. – DOI: 10.1016/j.atech.2024.100441.
12. García L., Sendra S., Lloret J. Sensing Systems for Precision Agriculture. In book: *Digital Agriculture. A Solution for Sustainable Food and Nutritional Security*. – Springer Link. – 2024. – P. 543-576.
13. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Отраслевая статистика. Динамические ряды [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/>.
14. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика регионов Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/region/>.
15. Управление цифровизации и архивов Восточно-Казахстанской области [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/vko-uca/activities/directions?lang=ru>.

REFERENCES

1. Abiri R., Rizan N., Balasundram S., Shahbazi A., Abdul-Hamid H. Application of digital technologies for ensuring agricultural productivity // *Heliyon*. – 2023. – 9(12). – P. 1-21. – DOI: 10.1016/j.heliyon.2023.e22601.
2. Niedbala G., Piekutowska M., Hara P. New Trends and Challenges in Precision and Digital Agriculture // *Agronomy*. – 2023. – 13(8). – P. 1-7. – DOI: 10.3390/agronomy13082136.
3. Rolandi S., Brunori G., Bacco M., Scotti I. The Digitalization of Agriculture and Rural Areas: Towards a Taxonomy of the Impacts // *Sustainability*. – 2021. – 13(9). – P. 1-16. – DOI: 10.3390/su13095172.
4. Cavazza A., Dal Mas F., Paoloni P., Manzo M. Artificial intelligence and new business models in agriculture: a structured literature review and future research agenda // *British Food Journal*. – 2023. – 125(13). – P. 436-461. – DOI: 10.1108/BFJ-02-2023-0132.
5. Subeesh A., Mehta C. Automation and digitization of agriculture using artificial intelligence and internet of things // *Artificial Intelligence in Agriculture*. – 2021. – P. 278-291. – DOI: 10.1016/j.aiia.2021.11.004.
6. Buklagin D.S., Goltyapin V.Y. Digitalization of crop production: development trends // *IOP Conference Series Earth and Environmental Science*. – 2021. – 723(3). – P. 1-13. – DOI: 10.1088/1755-1315/723/3/032022.
7. Ayim C., Kassahun A., Addison C., Tekinerdogan B. Adoption of ICT innovations in the agriculture sector in Africa: a review of the literature // *Agriculture & Food Security*. – 2022. – 11(22). – P. 1-16. – DOI: 10.11186/s40066-022-00364-7.
8. Kantarbayeva Sh.M., Zhanbyrbayeva A.N., Ibrayev S.S. Цифровизация агропромышленного производства Республики Казахстан: риски и пути их преодоления [Digitalization of agro-industrial production in the Republic of Kazakhstan: risks and ways to overcome them] // *Problemy agrorynka*. – 2022. – №2. – С. 38-47. – DOI: 10.46666/2022-2.2708-9991.03 [in Russian].
9. Annosi M.C., Brunetta F., Capo F., Heideveld L. Digitalization in the agri-food industry: the relationship between technology and sustainable development // *Management Decision*. – 2020. – 58(8). – P. 1737-1757. – DOI: 10.1108/MD-09-2019-1328.
10. Сапарова Г.К., Сапарова Д.А., Сагинова С.А. Цифровизация АПК Казахстана в условиях перехода к «зеленой экономике» [Digitalization of the agro-industrial complex of Kazakhstan in the context of the transition to a «green economy»] // *Vestnik Universiteta «Turan»*. – 2022. – №3 (95). – С. 175-186. – DOI: 10.46914/1562-2959-2022-1-3-175-186 [in Russian].
11. Papadopoulos G., Arduini S., Uyar H., Psiroukis V., Kasimati A., Fountas S. Economic and environmental benefits of digital agricultural technologies in crop production: A review // *Smart Agricultural Technology*. – 2024. – 8. – P.1-19. – DOI: 10.1016/j.atech.2024.100441.

12. García L., Sendra S., Lloret J. Sensing Systems for Precision Agriculture. In book: Digital Agriculture. A Solution for Sustainable Food and Nutritional Security. – Springer Link. – 2024. – P. 543-576.

13. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazakhstan. Otrasleyevaja statistika. Dinamicheskie rjady [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Industry statistics. Dynamic series] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/> [in Russian].

14. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazakhstan. Statistika regionov Respubliki Kazakhstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Statistics of the regions of the Republic of Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/region/> [in Russian].

15. Upravlenie cifrovizacii i arhivov Vostochno-Kazahstanskoj oblasti [Department of Digitalization and Archives of the East Kazakhstan region] [Elektronny resurs]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/vko-uca/activities/directions?lang=ru> [in Russian].

Калиева Н.С., Мугауина Р.У., Кусаннова А.Б., Карипова А.Т.

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӨСІМДІК ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Андатпа

Мақалада Шығыс Қазақстанның егін шаруашылығы саласында цифрландыру процестерінің қазіргі жай-күйіне талдау жүргізілуде. Өңірлердің цифрлық трансформациясының негізгі аспектілері, сондай-ақ онымен байланысты қиындықтар анықталады.

Цифрландыру дәрежесін бағалау үшін еліміздің Абай және Шығыс Қазақстан облыстарын қамтитын Шығыс Қазақстанда бес жылдық кезеңдегі егін шаруашылығы саласының даму жағдайы талданды.

Саладағы цифрландырудың әлсіз даму себептері негізделді, сондай-ақ өңірдің егін шаруашылығында цифрлық құралдарды тиімді қолдану факторының бірі ретінде халықтың цифрлық сауаттылығына талдау жүргізілді.

Шығыс өңірі бойынша компьютерлік бағдарламалық қамтамасыз етуді және деректер базасын құруға және сатып алуға инвестицияларға талдау жүргізілді, оның нәтижелері цифрлық трансформацияны жандандыру үшін делдалдарға шығындарды азайта отырып, фермерлерден тұтынушыларға электрондық форматта сауданы жүзеге асыру мүмкіндігімен өңірдің шаруа және фермер қожалықтары туралы толық мәліметтерді қамтитын цифрлық электрондық платформаны құру маңызды екенін растайды. Бұдан басқа, фермерлер, мемлекеттік органдар және халық арасындағы белсенді байланыс үшін цифрлық платформаларды қолдану маңызды.

Өңір халқының цифрлық сауаттылығын күшейту, өңірдің ауылдық аумақтарын үздіксіз электрмен қамтамасыз ету, цифрлық құралдарды сатып алу үшін субсидиялау бағдарламаларын жүргізу және басқа да бірқатар факторлар Қазақстанның шығыс өңірінде егін шаруашылығында жоғары технологияларды тиімді қолдануға мүмкіндік береді.

Мақалада цифрландыру және цифрлық трансформация бойынша ғылыми негізделген әдебиеттердің контент-талдау әдістері; статистикалық және аналитикалық әдістер, экономикалық құбылыстар мен үдерістердің диалектикалық, жүйелік және логикалық тәсілдері, салыстыру және сандық бағалау әдістері қолданылды.

Kaliyeva N., Mugauiina R., Kusainova A., Karipova A.

ECONOMIC ASPECTS OF DIGITALIZATION IN CROP PRODUCTION IN EAST KAZAKHSTAN

Annotation

The article analyzes the current state of development of digitalization processes in the crop industry of East Kazakhstan. The key aspects of the digital transformation of the regions, as well as the difficulties associated with it, are outlined.

To assess the degree of digitalization, the state of development of the crop industry over a five-year period in East Kazakhstan, covering the Abai and East Kazakhstan regions of the country, was analyzed.

The reasons for the weak development of digitalization in the industry are substantiated, as well as an analysis of digital literacy of the population as one of the factors of effective use of digital tools in crop production in the region.

An analysis of investments in the creation and acquisition of computer software and databases for the Eastern region has been carried out, the results of which confirm

To activate digital transformation, it is important to create a digital electronic platform containing complete information about peasant and farm enterprises in the region with the ability to trade from farmers to consumers in electronic format, reducing the cost of intermediaries. Moreover, it is important to use digital platforms for active contact between farmers, government agencies and the public.

Strengthening the digital literacy of the region's population, ensuring uninterrupted power supply to rural areas of the region, conducting subsidy programs for the purchase of digital tools and a number of other factors will make it possible to effectively apply high technologies in crop production in the Eastern region of Kazakhstan.

The article employs methods of content analysis of scientifically substantiated literature on digitalization and digital transformation; statistical and analytical methods, dialectical, systematic, and logical approaches to economic phenomena and processes, as well as methods of comparison and quantitative assessment.



DOI 10.52260/2304-7216.2024.2(55).38
UDC 33.025.1
SCSTI 06.52.13

Z. Adambekova*, master¹
A. Adambekova, d.e.s., professor²
M. Mukan, PhD³
B. Turebekova, c.e.s²
Caspian University, Almaty, Kazakhstan¹
Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan²
Narxoz University, Almaty, Kazakhstan³
* – main author (author for correspondence)
e-mail: ainas0408@gmail.com

ESG COMMITMENT: SCIENTIFIC RATIONALE FOR RELEVANCE AND REVIEW OF PRACTICE

Understanding and perception of the need for development and achievement sustainable development goals is important today not only as a guarantee of ensuring the future for new generations, but also is a necessary condition for making informed management decisions. The study is aimed at clarifying the specific features of ESG practice both in terms of current research and from the perspective of assessing the content of the world leading companies' reports based on the issues of sustainable development. When conducting the study, the following research methods were used: literature review (argumentation of relevance, identification the object and subject of research, and clarification scientific gaps), system analysis (justification of research methodology and selection criteria), ESG analysis and comparative analysis (analysis of global companies on ESG commitment and development recommendations for adjusting the directions of further research). The results suggest that sustainability reporting allows companies to assess the ESG impact on their financial health, which should be examined along with the environmental constraints and changes in management inputs. The need to test the hypothesis regarding the presence of a certain, higher connection between the corporate and social components of ESG is indicated. The practical significance of the research results is also important in terms of recommendations for government authorities and management, which can play a role by including ESG aspects in the regulatory framework, thereby promoting sustainable business practices in a given country.

Keywords: ESG commitment, sustainable development goals, environmental responsibility, social responsibility, corporate governance, non-financial reporting, management decisions.

Кілт сөздер: ESG міндеттемесі, тұрақты даму мақсаттары, экологиялық жауапкершілік, әлеуметтік жауапкершілік, корпоративтік басқару, қаржылық емес есептілік, басқару шешімдері.

Ключевые слова: ESG приверженность, цели устойчивого развития, экологическая ответственность, социальная ответственность, корпоративное управление, нефинансовая отчетность, управленческие решения.

JEL classification: F30

Introduction. As part of the project implementation «The Triune Concept of Sustainable Development (ESG): Business Interests in the Context of Balanced Development of Regions», based on the accumulated experience of implementing ESG principles in the global practice of corporate governance. The following task has been set: to recognize patterns and methodologies, and identify factors that ascertain promising directions in highlighting corporate dedication to ESG (Environmental, Social, and Governance) principles. This task allows us to make a deep research on the base conditions and issues that are vital for the growth stimulation for different companies. Moreover, this process allows us to make companies and community be informed about the outcomes of their activities in this area. This research make a focus on the promotion of Sustainable Development Goals of UN at the regional management level, considering based recommended proposals and implementations on ESG awareness of business entities. In conditions of high asymmetry on the level of Kazakhstani regions development, due to both objective differences in natural, climatic and geographical conditions, conditions for the development of industrial and agricultural production, the region's provision of labor resources, the need to solve daily operational problems, understanding and awareness of the sustainable development goals business' role in this process are seen as the main tool for solving many problems.

The aim of this research is to pinpoint the primary characteristics involved in implementing ESG (Environmental, Social, and Governance) principles and to highlight crucial avenues for future investigation that could catalyze broader adoption of ESG practices within the Kazakh business sector. To achieve this goal,

there were used such research methods as: a literature review (allowed us to argue for the selected objects and subject of research, prove the relevance of the study and the presence of scientific gaps in the issues under study); system analysis (allowed us to argue the research methodology and selection criteria); ESG analysis and comparative analysis (allowed us to analyze global companies on their ESG commitment and compare data, obtaining arguments regarding the choice of further areas of research).

Literature review. Stimulating domestic production and the development of the business environment in the context of global openness of the national economy can be achieved through creating conditions to ensure balanced sustainable regional development. The business community's perception of the significance and role of ESG reporting (sustainable development reports) indicates the level of ESG commitment not only of Kazakh business, but of the entire state. A country's prosperity is perhaps more likely where the middle class maintains, in its own economic interests, strong and stable institutions, which in turn encourage transparency and undeniably investment [1]. Against this background, tools and methods for building ESG principles in the context of ongoing activities to confirm the corporate, social and environmental responsibility of business in relation to both the external and internal environment require active study.

The collective findings from diverse scientific research endeavors concerning the implementation of ESG practices and the influence of corporate social responsibility on sustainable development significantly contribute to the advancement of economic scholarship. One notable contribution includes the work of G. Wan, which organizes insights derived from a comprehensive literature review encompassing prominent scientific investigations into ESG principles and responsible investing [2]. The study was conducted based on 755 articles, which were retrieved from the Web of Science database and paid special attention on identifying key features and trends related to the social aspects of ESG principles. From the perspective of the applied methodology, the use of VOSviewer and CiteSpace tools to perform bibliometric and visual analysis of the most frequently cited works is of interest. Interesting for the study are the explanations presented in the work of scientists regarding the methods of literature review: the stages, their sequence and principles applied in the study, demonstrate the contribution of scientists to the development of scientific research methodology. In addition, the format of the study deserves recognition: the work examines not only the mining and metals sector's commitment to ESG principles, but also the impact of their application on the process of decarbonization of production in the industrial sector [3].

The peculiarity of the research of Kazakh scientists devoted to determining the connection between “green banking” and the profitability of banks, establishing the influence of “green banking practices” on increasing the efficiency of banks. A comparison of banking practices in Kazakhstan, China, Bangladesh and Kenya allows us to assess the application and prevalence of ESG implementation, especially in the context of the social responsibility of banks. The presented conclusions can become the basis for other studies of economic, managerial and entrepreneurial profiles, since the authors point out the unresolved nature of all the issues raised in the study [4].

Indian researchers utilized an approach involving the examination of integrated reports and sustainability reports of Indian corporations spanning over a period exceeding fifteen years. This methodology facilitated a comprehensive examination of both the economic dimensions and ESG (Environmental, Social, and Governance) aspects of major multinational enterprises' operations [5]. The research suggests that sustainability reporting enables companies to present a holistic view of their activities, including the impact of ESG practices on financial outcomes. Previous studies different foreign authors have also indicated that reports of sustainability within companies may possibly lead to higher revenues and lower business costs. The researchers evaluated the overall performance of companies based on environmental constraints, changes in management inputs, goals, and performance indicators. The results of this study can be applied to examining documents related to sustainable development in both prominent Kazakhstani companies and global corporations, using an analogy-based method, guided by the findings of the research.

Expanding the range of issues being studied and the applicability of the ESG principles is the study of Kazakh scientists devoted to the problems of sustainable development of regions. The exogenous and endogenous factors they studied that influence the sustainable development of the region make it possible to assess the scientific prospects for assessing the sustainable development of regions from the perspective of not only environmental, but also social and managerial responsibility of regional governments [6].

Equally significant to our research was a study conducted by L. Becchetti [7], which focused on discerning the correlation between company actions that violate ESG principles and the cost of capital can be influenced by media coverage of these actions. When considering the impact of media publicity, the relationship becomes intricate. Drawing on insights from other scholars, the researchers elucidate the

concept of reputation and its repercussions, expound on the determining factors, and underscore the link with «corporate social irresponsibility» (CSI). Utilizing the RepRisk Index (RRI), derived from the MSCI USA index covering 731 companies over the period from 2007 to 2017, the authors conducted calculations to gauge ESG reputational risks. The authors tried to reflect changes in the cost of capital when reputational risk changes. Particular attention was drawn to one of the hypotheses, which proved that the strength of the relationship between a company’s reputational risks and the cost of capital depends on the nature of the offense (natural, social, or management incident). It has been shown that the higher a company's ESG rating, the more sensitive its cost of capital is to reputational risks associated with corporate misconduct. The conclusion was also interesting about the existence of a certain, higher connection between the corporate and social components of ESG, and also substantiated the importance of covering the activity of the companies in the media and the potential benefits for business.

Discussing further the importance of ESG, it is worth noting the research of scientists in the group of W. Masliza [8]. The study was implemented on materials from Malaysian companies listed on the Exchange Malaysia, based on data for the period from 2012 to 2017. It shows that companies that disclose their ESG practices and performance tend to achieve improved financial performance. Scholars argue that ESG disclosure increases stakeholder trust, attracts socially responsible investors, and reduces reputational risks. However, the relationship between ESG disclosure and firm performance may vary depending on the industry and country of analysis of a large sample of firms. Particular attention is drawn to the authors’ recommendations not only to business, but also to government and administrative bodies. The emphasis is that they can also play a role by incorporating ESG considerations into the regulatory framework, thereby promoting sustainable business practices. The recommendation in the study is also important, as that further research is needed to examine this relationship across industries and countries, because it is important to examine the mechanisms through which ESG disclosure impacts corporate performance.

Main part. The current perception of ESG by the global community is regarded as a widely recognized and accepted necessary reputational practice in the business and investment world. ESG has evolved from a niche concept to a mainstream practice that influences how companies are valued, how investors allocate capital and how businesses interact with their stakeholders. This underscores an evolving comprehension of the interdependence between business and society, highlighting the significance of accountable and sustainable approaches in an ever-evolving global landscape. This study analyzes global practices that demonstrate ESG commitment in various industries. The focus on environmental, social and governance (ESG) aspects has received significant attention in various countries. Considering that the literature review covered studies on the practices of different countries and developing countries separately (India, Malaysia), we identified countries such as France, China and Germany directly to study the practices themselves.

To implement the research at this stage, the following research steps have been identified (Figure 1).

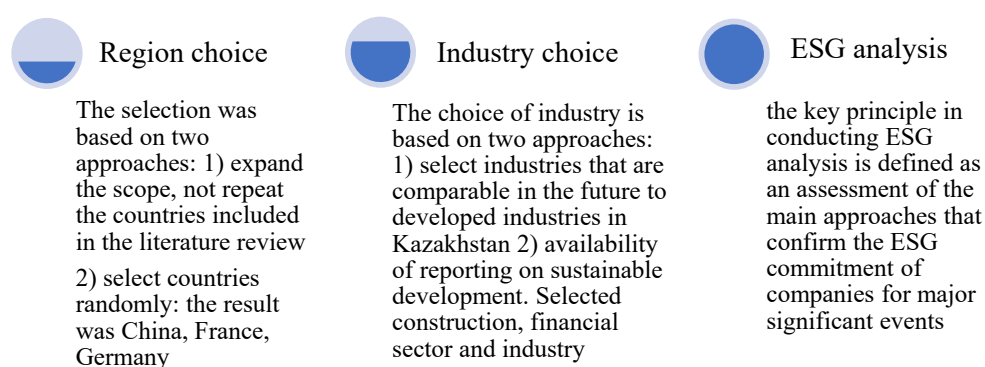


Figure 1. **ESG analysis methodology: country and sector approach***

** Compiled by the authors based on the source [8]*

A study of ESG practices in these countries led to the conclusion that each country has its own approach and priorities when it comes to ESG practices (Table 1)

Table 1

Results of a review of ESG practices of leading companies in France*

Country	Ecology	Social	Governance
1	2	3	4
China	China has recognized the importance of addressing environmental issues and is making efforts to reduce air pollution, increase the use of renewable energy and implement stricter environmental regulations.	China faces social issues such as income inequality and workers' rights. Work is underway to improve social conditions, including efforts to reduce poverty.	Corporate governance practices in China are evolving, with increased emphasis on transparency, shareholder rights and regulation.
France	France is actively involved in promoting sustainability and environmental protection. The country has set ambitious climate goals, taking into account pledges to diminish carbon emissions.	France attaches great importance to social welfare and workers' rights. Labor laws and social safety nets are well established, and companies are expected to adhere to labor standards.	Corporate governance standards in France include requirements for diversity on boards of directors and transparency. There is an emphasis on shareholders' rights and their involvement in management.
Germany	Germany places a strong emphasis on sustainability, especially in the automotive and manufacturing industries. The country has pledged to phase out coal and expand its use of renewable energy.	Germany has a strong social security system, including protection of workers' rights and strong trade unions. There is an emphasis on workers' rights and welfare.	Corporate governance in Germany emphasizes a two-tier board structure and employee representation. Shareholders' rights are protected.
General comments	Since ESG is aimed directly at business, it is understandable that companies want to expand sources of renewable energy. The environmental component is quite developed in all countries.	The German social model initially determined higher standards for doing business in this area. Compared to Germany, the reports of not only Chinese companies, but also French ones look contrasting. This indicates that the socio-economic conditions of the national economy, the legal framework of statehood are also key factors determining the implementation of certain ESG components	The issue of corporate governance is equally relevant for all data companies in the country. Against the background of national traditions in business ethics characteristic of China, the country characteristics of France and Germany have their own specifics. But in general, the emphasis is on respecting the rights of minority owners.

* Compiled by the authors based on the source [9-18]

Overall observations from the analysis of ESG practices outlined in Table 1 indicate that, broadly speaking, by amalgamating insights gleaned from scrutinizing sustainability reports (including corporate responsibility reports, ESG reports, ESG Engagement Policy in investment management, among others), it becomes evident that companies are largely aligned in their endeavors concerning corporate governance and environmental responsibility. However, by decomposing ESG components into the components of ESG analysis [8], we can supplement our conclusions with more detailed features.

Table 2

Selection of companies for ESG analysis: country and sectoral approach - construction sector*

Region	China	France	Germany
1	2	3	4
Name of the company	China State Construction Development Holdings Limited	Vinci	Hochtief
Environment	Participation in the Green Loan program for green construction. Achieving the strategic goals of «carbon peak» and «carbon	Saving energy plan by 15%, build environmentally friendly roads, revitalize land near highways	Implementing a program aimed at conserving biodiversity and ecosystems across all projects, while also

1	2	3	4
	neutrality» in construction work.		introducing measures to attain an annual water recycling rate equivalent to at least 10% of total consumption.
Social responsibility	Facilitating staff training focused on fostering environmental awareness, arranging outdoor excursions such as hikes, and coordinating volunteer events like garbage collection initiatives.	The VINCI Give Me Five program connects more than 14,000 high school students in low-income areas with internships at group companies	The Diversity, Inclusion, and Social Affairs Committee orchestrate the company's and its employees' involvement in charitable events.
Governance	Anti-Corruption Policy, which defines expectations and requirements for employees and partners	Guided by humanistic and inclusive principles, caring for its people and the regions in which it operates	Strengthens employee training with a focus on sustainability, including climate change, circular construction economy, environmental management, diversity, equity, inclusion and anti-discrimination

* Compiled by the authors based on the source [10,14,15]

Companies selected for ESG analysis report on sustainability under one title or another on a systematic basis, are among the leading companies in their industries and, just as importantly, demonstrate their commitment to sustainable development goals. Thus, the construction company China State Construction Development Holdings Limited (CSCD), within the framework of environmental content, confirms its commitment through the active development of green technologies and the use of green financing. It's important to note that as part of demonstrating social responsibility, the company's reports reflect activities that are most often included in the environmental responsibility section. Although, undoubtedly, driven by the principle of the predominance of content over form, in this case these activities fall specifically into the category of social responsibility, since they are responsible for the company's efforts to improve the qualifications of personnel [10]. For example, the French VINCI, in addition to reducing its own emissions, actively helps its customers and infrastructure users reduce their carbon footprint through installed solutions in all its business sectors. VINCI has strong ties to the regions it serves and actively promotes social progress at the local level by promoting sustainable jobs, inclusion programs and initiatives that promote solidarity [14]. The German company Hochtief implements targeted training programs for young talent to encourage internal growth and monitors the level of staff turnover in group companies, analyzing the distribution of labor by profession and type of contract (permanent and temporary, by gender) [15].

It should be noted that this particular content of ESG commitment is specific to financial organizations - environmental responsibility, since banks, as a rule, do not incur significant environmental consequences from their operating activities. In this regard, as global experience shows, demonstrating ESG commitment for banks, insurance and investment companies is manifested through support and promotion of the principles of green finance.

Table 3

Selection of companies for ESG analysis: country and industry approach - financial sector*

Region	China	France	Germany
1	2	3	4
Name of the company	China Merchants Bank	BNP Paribas	Deutsche Bank
Environmental	Implements green finance by introducing environmentally friendly practices and contributes to the achievement of dual carbon targets. The Green Finance Development Committee, within the Corporate	Set targets to reduce its own carbon footprint and committed to becoming carbon neutral by 2020. Additionally, it aids clients in transitioning towards a more sustainable and low-carbon economy.	Between EUR 7 to 10 billion has been earmarked for financing the construction of energy-efficient residences. There was a decrease of more than 20% in funding for the oil and gas industry, coupled with

1	2	3	4
	Finance Management Committee, implements a number of green programs		an approximate 18% decline in financing for the coal sector (for CO2 emissions decrease).
Social responsibility	Promotes initiatives such as «More fun in monthly giving» and develops the «Points for Micro-Charity» platform for credit cards, developing collaborations with public charities.	BNP Paribas is involved in various social initiatives, including financial inclusion programs, support for education and culture, and efforts to promote diversity and inclusion within its workforce	Deutsche Bank has unveiled a new initiative known as the «Sustainability Deep Dive» program, which encompasses a wide-ranging ESG training effort across the entire bank. The program's objective is to bolster understanding and awareness of ESG principles among both employees and clients. This initiative underscores the bank's dedication to promoting sustainability and adhering to international ESG norms.
Governance	Professional development of bank management on ESG issues, ensuring the efficiency of this process through the organization of internal and external assessments of the effectiveness of these investments	The Bank maintains sound corporate governance practices and adheres to high ethical standards. Its activities prioritize transparency and accountability.	The objective is to achieve a financing and investments in ESG for a period from 2020-2050 years.

* Compiled by the authors based on the source [11,13,17]

China Merchants Bank (CMB), a representative of China's financial sector, supporting Xi Jinping's vision of an ecological civilization, actively promotes green finance through its banking activities, introducing environmentally friendly practices and contributing to the achievement of dual carbon targets. From the perspective of corporate governance, CMB, focusing on standardization and efficiency, placed emphasis on ensuring that the Board of directors and Supervisory Board (compliance) are effective functioning. Also to identify, whether they are strengthening requirements for information disclosure and transparency, proclaiming the approach of «sound corporate governance as a fundamental pillar supporting the sustainable development of CMB». The experience of BNP Paribas is noteworthy being one of the largest financial holdings in France, providing a research on ESG practices and making ESG analysis and data to its clients. BNP Paribas also publishes reports and documents on ESG, allowing stakeholders to assess its sustainability through non-financial reporting. Deutsche Bank has set forth its dedication to attaining net-zero CO2 emissions by 2050, delineating this objective as a pivotal strategic benchmark. Concerning corporate lending, Deutsche Bank aims to have at least 90% of its high-emission clients in the most carbon-intensive sectors, who are part of new lending activities, commit to achieving net-zero emissions beginning in 2026. These endeavors necessitate substantial funding and extensive engagement with clients.

Examining reports on the sustainable development of industrial firms enables us to note that the information presented in these reports is the most extensive and most often follows the classic format that was originally laid down by the UN in its expectations for this report. In this regard, demonstrated ESG commitment is expected to focus on emissions reduction measures, the use of renewable energy and sustainable raw materials, a strong role for trade unions and transparent corporate governance.

Table 4

Selection of companies for ESG analysis: country and sectoral approach - industrial sector*

Region	China	France	Germany
1	2	3	4
Name of the company	WISE ALLY International Holdings Limited	Total Energies SE	Volkswagen (VW)
Environmental	The company maintains diesel generators with desulfurization and purification processes, uses	The company undertakes various measures to mitigate the risk of adverse environmental impacts.	The company is actively involved in the advancement of electromobility. It has pledged to

1	2	3	4
	exhaust ventilation systems for soldering emissions, and ensures that these facilities are responsibly managed. The company promotes a green and sustainable work environment and follows the four «R» employing «Environmental Responses» strategies such as reducing, reusing, recycling, and replacing to minimize waste generation.	These include managing air emissions and decreasing raw gas flaring, managing water resources, handling industrial waste, reclaiming land, and enhancing energy efficiency. To ensure proactive environmental management, the company conducts quarterly calculations and analyses to assess potential consequences.	diminish its carbon footprint and has established goals to decrease carbon emissions stemming from its manufacturing operations and vehicles. Furthermore, they are delving into sustainable materials and practicing responsible sourcing.
Social responsibility	Demonstrates social responsibility to external stakeholders - customers, through strict quality control and inspection at all stages of the production process, checking the quality of incoming materials, conducting inspections during the production stage and ensuring the quality of finished electronic products before delivery to customers	Collaborating with Hindleap Warren Outdoor Learning Centre and the Young People's Trust for the Environment (YPTE) to advance environmental education in schools via the Better Energy School Awards. This initiative has highlighted remarkable environmental endeavors from more than 23,000 youths. Regarding employee initiatives, there is a «Cycle to Work» program in place.	Promotes diversity and inclusion within its workforce, committed to creating an inclusive work environment. Safety is built into their vehicles, reflecting their commitment to the well-being of drivers and passengers.
Governance	Dedicated to fostering an inclusive workplace environment where employees are not subjected to discrimination or overlooked opportunities based on factors such as gender, ethnicity, religion, color, sexual orientation, age, marital status, or family status during the hiring and promotion processes.	Ensuring the prevention of corruption and fraud, adherence to fair competition regulations, maintaining a steadfast commitment to achieving the highest standards of safety in all operations, promoting occupational health, and safeguarding environmental protection are paramount. Moreover, upholding ethical principles, particularly compliance with international human rights standards, remains a cornerstone of our values.	Takes steps to improve transparency and corporate governance in the wake of the emissions scandal. Introduced reforms to the board structure and decision-making processes. The company emphasizes ethical behavior and compliance with legal and regulatory requirements

* Compiled by the authors based on the source [13,16,18]

One of the largest Chinese holdings for the production of electronic products, printed circuit boards, multifunctional modules and the provision of services for energy management and control of the working environment in production, WISE ALLY undoubtedly belongs to the world's environmentally responsible companies in the real sector. From a corporate management perspective, the company demonstrates an example of a classic approach to ESG practices, confirming the presence of special rules, for example, on labor protection for female employees and procedures against discrimination and harassment, to ensure that the rights of all employees are upheld and respected, their fair assessment and recognition of talents. Of interest is the approach of Germany's VW, which is interested in a circular economy that includes recycling and reusing materials to reduce waste and environmental impact. VW is involved in initiatives, supporting various social programs and projects. Total Energies SE, being one of the largest global oil and gas companies, demonstrates both ESG commitment and undoubtedly belongs to the environmentally responsible global companies of the real sector.

Conclusion. As part of the study, the goal was achieved to identify the main characteristic features in the practice of applying ESG and identify key areas for further research that could stimulate the further

dissemination of ESG practices in the Kazakh business community. In totality of the applied research methods, the following conclusions were obtained:

1. The research revealed that sustainability reporting enables companies to offer a comprehensive overview of their operations, incorporating the influence of ESG practices on financial outcomes. It has been found that it is more appropriate to analyze the performance of companies considering environmental constraints and changes in management inputs.

2. Research outcomes indicate the need to test the hypothesis that the intensity of the correlation between a company's reputational risks and the cost of capital varies depending on the type of misconduct (natural, social, or management incident). This is especially interesting for the Kazakh environment, where the market value of a company is practically not tracked through stock exchange mechanisms. An interesting conclusion was also that there is a certain, higher connection between the corporate and social components of ESG.

3. The analysis showed that ESG disclosure increases stakeholder trust, attracts socially responsible investors and reduces reputational risks. However, the relationship between ESG disclosure and firm performance may vary depending on the industry and country of analysis of a large sample of firms.

4. The use of content analysis to identify the features of non-financial reporting of companies has shown that the commitment to ESG principles is encouraged not only for businesses but also for government authorities and management. The emphasis is that they can also play a role by incorporating ESG considerations into the regulatory framework, thereby promoting sustainable business practices in a country.

5. As the study has shown the issue of ESG research needs further study in the relationship of comparative characteristics in different industries and countries, since it is important to study the mechanisms through which ESG disclosure affects the performance of the company and changes management practices, including in the public administration system.

This research is funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant AP19678012) «The Triune Concept of Sustainable Development (ESG): business interests in the context of balanced regional development».

REFERENCES

1. Paci P., Pape U. Why a regional statistical capacity building operation pioneers the first regional Program-for-Results // The World Bank Research Observer. – 2023. – Т. 124. – №. 3. – P. 184-190.
2. Wan G. et al. Hotspots and trends of environmental, social and governance (ESG) research: A bibliometric analysis // Data Science and Management. – 2023. – Т. 6. – №. 2. – P. 65-75.
3. Аубакирова Г.М., Исатаева Ф.М., Мажитова С.К., Тогайбаева Л.И. Декарбонизация горно-металлургического сектора: опыт Казахстана // «Вестник университета «Туран». – 2023. – No 4(100). – С. 54-69.
4. Birzhanova A.B., Nurgaliyeva A.M. The impact of Green practices on Banks' profitability // Economic Series of the Bulletin of L.N. Gumilyov ENU. – 2023. – No 1. – P. 285-294.
5. Singhanian M., Saini N. Systems approach to environment, social and governance (ESG): Case of Reliance industries // Sustainable Operations and Computers. – 2022. – Т. 3. – P. 103-117.
6. Шайкин Д.Н., Копылова О.В., Шинкарев И.А., Абуталипов Д.О. Моделирование влияния изменений в АПК на устойчивое развитие региона Республике Казахстан (на примере Северо-Казахстанской области) // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2022. – №4 (49). – С. 345-351.
7. Vecchetti L. et al. Corporate social irresponsibility: The relationship between ESG misconduct and the cost of equity // International Review of Financial Analysis. – 2023. – Т. 89. – P. 102833.
8. Mohammad W.M.W., Wasiuzzaman S. Environmental, Social and Governance (ESG) disclosure, competitive advantage and performance of firms in Malaysia // Cleaner Environmental Systems. – 2021. – Т. 2. – P. 100015.
9. Адамбекова А.А. Материалы лекций по курсу «Инвестиционный анализ и финансирование проектов» [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://univer.kaznu.kz/teacher/umkdpack/edit/96465/2022/1/>.
10. China State Construction Development Holdings Limited Sustainability [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://www.cscd.com.hk/category.aspx?NodeID=184&siteid=27547>.

11. China Merchants Bank. China Merchants Bank Sustainability Report [Electronic resource]. – 2022. – URL: <http://s3gw.cmbchina.com/lb50.01-cmbweb-prd/CIOAManager/20230330/fac5bf4d-1c3d-4922-a107-8f7b266bdffaa.pdf>.
12. Wise Ally. International Holdings Limited. Interim report [Electronic resource]. – 2023. – URL: <https://www.wiseally.com.hk/financial-reports/>.
13. BNP Paribas. ESG: the essential reports from BNP Paribas [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://group.bnpparibas/en/news/esg-the-essential-reports-from-bnp-paribas>.
14. Vinci. Aim for an all-round performance ESG presentation [Electronic resource]. – 2022. – URL: [https://www.vinci.com/commun/presentations.nsf/48F51FACDA922CAFC125896E00336D68/\\$file/vinci-aim-an-all-round-performance-esg-presentation-march-2023.pdf](https://www.vinci.com/commun/presentations.nsf/48F51FACDA922CAFC125896E00336D68/$file/vinci-aim-an-all-round-performance-esg-presentation-march-2023.pdf).
15. Hochtief. Perspectives [Electronic resource]. – ESG Activity Report. – 2023. – URL: <https://www.hochtief.com/sustainability>.
16. Volkswagen Group. Group Management Report. ESG ratings [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://annualreport2022.volkswagenag.com/group-management-report/shares-and-bonds/esg-ratings.html>.
17. Deutsche Bank. Deutsche Bank announces additional measures to reinforce net zero commitment [Electronic resource]. – 2022. – URL: https://www.db.com/news/detail/20230302-deutsche-bank-announces-additional-measures-to-reinforce-net-zero-commitment?language_id=1.
18. Total Energies. Corporate Social Responsibility [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://business.totalenergies.uk/information-centre/about-totalenergies-gas-power/corporate-social-responsibility>.

REFERENCES

1. Paci P., Pape U. Why a regional statistical capacity building operation pioneers the first regional Program-for-Results // *The World Bank Research Observer*. – 2023. – T. 124. – №. 3. – P. 184-190.
2. Wan G. et al. Hotspots and trends of environmental, social and governance (ESG) research: A bibliometric analysis // *Data Science and Management*. – 2023. – T. 6. – №. 2. – P. 65-75.
3. Aubakirova G.M., Isataeva F.M., Mazhitova S.K., Togajbaeva L.I. Dekarbonizacija gorno-metallurgicheskogo sektora: opyt Kazahstana [Decarbonization of the mining and metallurgical sector: the experience of Kazakhstan] // *«Vestnik universiteta «Turan»*. – 2023. – No 4(100). – S. 54-69 [Elektronny resurs].
4. Birzhanova A.B., Nurgaliyeva A.M. The impact of Green practices on Banks' profitability // *Economic Series of the Bulletin of L.N. Gumilyov ENU*. – 2023. – No 1. – P. 285-294.
5. Singhania M., Saini N. Systems approach to environment, social and governance (ESG): Case of Reliance industries // *Sustainable Operations and Computers*. – 2022. – T. 3. – P. 103-117.
6. Shajkin D.N., Kopylova O.V., Shinkarev I.A., Abutalipov D.O. Modelirovanie vlijaniya izmenenij v APK na ustojchivoje razvitie regiona Respublike Kazahstan (na primere Severo-Kazahstanskoj oblasti) [Modeling the impact of changes in the agro-industrial complex on the sustainable development of the region of the Republic of Kazakhstan (on the example of the North Kazakhstan region)] // *Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli*. – 2022. – №4 (49). – S. 345-351 [Elektronny resurs].
7. Becchetti L. et al. Corporate social irresponsibility: The relationship between ESG misconduct and the cost of equity // *International Review of Financial Analysis*. – 2023. – T. 89. – P. 102833.
8. Mohammad W.M.W., Wasiuzzaman S. Environmental, Social and Governance (ESG) disclosure, competitive advantage and performance of firms in Malaysia // *Cleaner Environmental Systems*. – 2021. – T. 2. – P. 100015.
9. Adambekova A.A. Materialy lekcij po kursu «Investicionnyj analiz i finansirovanie proektov». [Lecture materials for the course «Investment analysis and project financing»] [Elektronny resurs]. – 2022. – URL: <https://univer.kaznu.kz/teacher/umkdpack/edit/96465/2022/1/> [in Russian].
10. China State Construction Development Holdings Limited Sustainability [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://www.cscd.com.hk/category.aspx?NodeID=184&siteid=27547>.
11. China Merchants Bank. China Merchants Bank Sustainability Report [Electronic resource]. – 2022. – URL: <http://s3gw.cmbchina.com/lb50.01-cmbweb-prd/CIOAManager/20230330/fac5bf4d-1c3d-4922-a107-8f7b266bdffaa.pdf>.
12. Wise Ally. International Holdings Limited. Interim report [Electronic resource]. – 2023. – URL: <https://www.wiseally.com.hk/financial-reports/>.
13. BNP Paribas. ESG: the essential reports from BNP Paribas [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://group.bnpparibas/en/news/esg-the-essential-reports-from-bnp-paribas>.

14. Vinci. Aim for an all-round performance ESG presentation [Electronic resource]. – 2022. – URL: [https://www.vinci.com/commun/presentations.nsf/48F51FACDA922CAFC125896E00336D68/\\$file/vinci-aim-an-all-round-performance-esg-presentation-march-2023.pdf](https://www.vinci.com/commun/presentations.nsf/48F51FACDA922CAFC125896E00336D68/$file/vinci-aim-an-all-round-performance-esg-presentation-march-2023.pdf).

15. Hochtief. Perspectives [Electronic resource]. – ESG Activity Report. – 2023. – URL: <https://www.hochtief.com/sustainability>.

16. Volkswagen Group. Group Management Report. ESG ratings [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://annualreport2022.volkswagenag.com/group-management-report/shares-and-bonds/esg-ratings.html>.

17. Deutsche Bank. Deutsche Bank announces additional measures to reinforce net zero commitment [Electronic resource]. – 2022. – URL: https://www.db.com/news/detail/20230302-deutsche-bank-announces-additional-measures-to-reinforce-net-zero-commitment?language_id=1.

18. Total Energies. Corporate Social Responsibility [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://business.totalenergies.uk/information-centre/about-totalenergies-gas-power/corporate-social-responsibility>.

Адамбекова Ж.А., Адамбекова А.А., Мұқан М.М., Түребекова Б.У.

ESG ҰМТЫЛУ: МАҢЫЗДЫЛЫҒЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ НЕГІЗДЕМЕСІ ЖӘНЕ ҚОЛДАНУ ТӘЖІРИБЕСІНЕ ШОЛУ

Аңдатпа

Тұрақты даму мақсаттарына жету бағытында даму қажеттілігін қабылдау мен түсіну бүгінгі таңда жаңа ұрпақтардың болашағын қамтамасыз етудің кепілі ретінде ғана емес, сонымен қатар негізделген басқару шешімдерді қабылдаудың негізгі шарттары. Зерттеу ESG ерекшеліктерін қолдану тәжірибесі үшін сипатты көкейкесті зерттеулер тұрғысынан болсын, сондай ақ озық әлемдік компанияларының тұрақты даму жөніндегі есептерінің мазмұнын бағалау тұрғысынан анықтауға бағытталған. Зерттеуді жүргізу кезінде келесі зерттеу әдістері қолданылды: әдеби шолу (өзектілікті, зерттеу объектісі мен пәнін дәлелдеу, ғылыми олқылықтарды анықтау), жүйелік талдау (зерттеу әдіснамасы мен іріктеу критерийлерін негіздеу), ESG талдауы және салыстырмалы талдау (жаһандық компаниялардың ESG міндеттемесіне деген талдауы және одан әрі зерттеу бағыттарын түзету үшін әзірлеу бойынша ұсыныстар). Нәтижелер тұрақты даму саласында есепті қалыптастыру компанияларға ESG тәжірибелерінің қаржылық нәтижелерге әсерін ұсынуға мүмкіндік береді, бұл экологиялық шектеулер мен басқару деректеріндегі өзгерістерді ескере отырып зерттелуі керектігін көрсетеді. ESG корпоративтік және әлеуметтік құрамдастары арасында белгілі, жоғары байланыстың болуы туралы гипотезаны тексеру қажеттілігі көрсетілген. Зерттеу нәтижелерінің қолданбалы маңыздылығы ESG аспектілерін нормативтік-құқықтық базаға қосу арқылы рөл атқара алатын, сол арқылы белгілі бір елде тұрақты іскерлік тәжірибеге ықпал ете алатын мемлекеттік органдар мен басшылық үшін ұсыныстар тұрғысынан да маңызды.

Адамбекова Ж.А., Адамбекова А.А., Мұқан М.М., Түребекова Б.У.

ESG ПРИВЕРЖЕННОСТЬ: НАУЧНОЕ ОБОСНОВАНИЕ ЗНАЧИМОСТИ И ОБЗОР ПРАКТИКИ ПРИМЕНЕНИЯ

Аннотация

Понимание и восприятие необходимости развития в направлении достижения целей устойчивого развития, важны сегодня не только как гарантия обеспечения будущего для новых поколений, но и необходимое условие для принятия взвешенных управленческих решений. Исследование направлено на уточнение характерных для практики применения ESG особенностей как в разрезе актуальных исследований, так и с позиции оценки содержания отчетов об устойчивом развитии ведущих мировых компаний. При проведении исследования применены такие методы исследования как литературный обзор (аргументация актуальности, объекта и предмета исследования, выявление научных пробелов), системный анализ (обоснование методологии исследования и критериев отбора), ESG – анализ и сравнительный анализ (анализ мировых компаний на ESG приверженность и выработка рекомендаций по корректировке направлений дальнейшего исследования). Результаты показывают, что формирование отчетности в области устойчивого развития позволяет компаниям представить влияние практик ESG на финансовые результаты, которое следует изучать с учетом ограничений окружающей среды и изменений входных данных по управлению. Обозначена необходимость проверки гипотезы относительно наличия определенной, более высокой связи между корпоративным и социальным компонентами ESG. Прикладная значимость результатов исследования важна и с позиции рекомендаций для органов государственной власти и управления, которые могут сыграть свою роль, включив аспекты ESG в нормативно-правовую базу, способствуя тем самым устойчивой деловой практике в той или иной стране.

DOI 10.52260/2304-7216.2024.2(55).39
 ЭОЖ: 364.2
 FTAMP: 06.56.21

М.А. Муканова*, PhD докторанты¹
 А.А. Мухамеджанова, PhD, доцент м.а.¹
 Г.Ж. Каримбаева, э.ғ.к., доцент²
 Н.Е. Абдильдинова, PhD, доцент³
 «Esil University» Мекемесі, Астана қ., Қазақстан¹
 Қазақ технология және бизнес университеті,
 Астана қ., Қазақстан²
 Astana International University, Астана қ., Қазақстан³
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: mukanova456@gmail.com

ҚАЗАҚСТАНДА ӘЛЕУМЕТТІК КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ДАМУЫ

Әр түрлі дереккөздерді зерттеу арқылы әлеуметтік кәсіпкерлік дегеніміз - бұл қоғамдағы бар қандай да бір әлеуметтік мәселелерді шешетін немесе жеңілдеті алатын, сонымен қатар өзін-өзі қамтамасыз ете алатын инновациялық қызмет болып табылады. Экономикалық әдебиеттерге контент-талдау жүргізі отырып, әлеуметтік кәсіпкерлікті түсінудің екі негізгі тәсілін ажыратуға болатындығы анықталды: 1) әлеуметтік кәсіпкерлік классикалық ресурстарды жаңа тәсілдермен біріктіру арқылы құндылық құру процесі ретінде; 2) әлеуметтік кәсіпкерлік әлеуметтік игілік алу, әлеуметтік өзгерістерді ынталандыру және әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыру мақсатында ресурстарды біріктіру процесі ретінде айқындалды. Әлеуметтік кәсіпкерлік – Қазақстан экономикасында жақында ғана пайда болған сектор. Осы сала ерекше қолдауды қажет етіп тұр. Өйткені бұл жерде бірінші орында пайда табудан бұрын әлеуметтік саланы дамыту, түрлі әлеуметтік топты жұмыспен қамту мәселесі тұрады.

Мақалада тұжырымдамалар жүйесі (міндет, нәтиже, маңыздылық, принциптер) арқылы әлеуметтік кәсіпкерліктің мәнін толық ашатын теориялық негіз құрылды. Сондай-ақ, зерттеу нәтижелері бойынша әлеуметтік кәсіпкерліктің негізгі сипаттамалары мен белгілері анықталды, олар оны бизнестің классикалық түрінен ерекшелендіреді.

Әлеуметтік кәсіпкерлікті айқындау, әлеуметтік кәсіпкерлік субъектілерінің санаттары мен критерийлерінің тізбесі ұсынылды, оларға сәйкес әлеуметтік кәсіпкерлік қызметі бағытталатын әлеуметтік кәсіпкерлікті бақылау және қолдау шаралары ұсынылды.

Кілт сөздер: әлеуметтік кәсіпкерлік, мемлекеттік қолдау, әлеуметтік әсер, ынталандыру, тұжырым-дама, кәсіпкерлік, мемлекеттік бағдарлама.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, государственная поддержка, социальное воздействие, концепция, стимулирование, предпринимательство, государственная программа.

Keywords: social entrepreneurship, government support, social impact, stimulation, concept, entrepreneurship, government program.

Кіріспе. Жаһандық экономикалық жүйедегі жағымсыз үрдістер, бүкіләлемдік COVID-19 пандемиясының салдары, жергілікті саяси және әскери қақтығыстар халықтың осал топтарына тікелей теріс әсер етуде. Медицина, білім беру, денсаулық сақтау, жұмыспен қамту және т.б. салаларда бірқатар әлеуметтік проблемалар қалыптасуда.

Зерттеудің өзектілігі – қазіргі әлеуметтік-экономикалық жүйеде жоғарыда келтірілген әлеуметтік мәселелерді шешуге, жалпы ішкі өнімнің, сондай ақ ұлттық экономиканың өсуіне, халықтың өмір сүру деңгейіне оң әсер етуге арналған механизмді қажет етеді. Бұл механизм - әлеуметтік кәсіпкерлік болып табылады.

Әлеуметтік кәсіпкерлік дегеніміз – кез-келген әлеуметтік мәселені шешу немесе кәсіпорын иелері үшін пайданы көбейтудің орнына қоғамға пайда келтіру мақсатында тауарлар шығару немесе қызметтер көрсету. Әлеуметтік кәсіпкерліктің түрлері, форматтары, тауарлары, қызметтері өте алуан түрлі болуы мүмкін – әлеуметтік кәсіпорындар үлкен және кіші, халықаралық және жергілікті болуы мүмкін, бірақ олардың барлығы бизнес әдістерін қолдану арқылы жоғары әлеуметтік қосымша құн құруға деген ұмтылыспен біріктірілген. Әлеуметтік кәсіпкерлікке анықтама беру оңай емес, өйткені Еуропада да, әлемде де әлеуметтік кәсіпкерліктің нақты шекаралары туралы бірыңғай анықтама немесе жалпы түсінік жоқ, бірақ соған қарамастан екі негізгі критерий 1) кәсіпкерлік 2) әлеуметтік мақсат болды және болып қала береді.

Берілген зерттеу жұмыстың негізгі мақсаты – әлеуметтік кәсіпкерліктің Қазақстан Республикасындағы даму үрдісін және негізгі мәселелерін зерделеу.

Мақалада қойылған мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды: әлеуметтік кәсіпкерліктің негізін айқындау; шетелдік және отандық ғылыми әдебиеттерге шолу жасау; Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытудағы мәселелерді анықтау мен қолдау шараларын ұсыну болып табылады.

Зерттеу әдістері ретінде салыстырмалы талдау, логикалық жалпылау, жіктеу, топтастыру және синтез талдау әдістері қолданылып, Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерліктің дамуына қатысты шетелдік және отандық әдебиеттерге шолу жасалды.

Әдебиеттік шолу. Әлеуметтік кәсіпкерлікті жүзеге асырудың теориялық негіздері мен практикалық тетіктерін зерттеуде шетелдік және отандық авторлардың көптеген ғылыми еңбектері арналған, олардың ішінде Айтбай И. әлеуметтік кәсіпкерлікті «...жаңа кәсіпорындар құру немесе қолданыстағы ұйымдарды инновациялық түрде басқару арқылы қоғамның әл-ауқатын арттыру мүмкіндіктерін анықтайтын және пайдаланатын қызмет пен процестер» ретінде сипаттайды [1]. Ал Альжанова Н.Ш., Саурбаева А.Т., Нургалиева Р.М. – «...әлеуметтік кәсіпкердің, кәсіпкерлік процестің және әлеуметтік ұйымның өзара байланысты элементтерін біріктіретін көп өлшемді және динамикалық модель» деп айқындады [2]. Ершова З.И. зерттеуінде әлеуметтік кәсіпкерлік бұл – «...белгілі бір әлеуметтік мақсаттармен және пайда табумен (коммерциялық ұйымдарда) немесе пайда алмаумен (коммерциялық емес ұйымдарда) инновациялық қызметті жүзеге асыратын кәсіпкерлік» [3]. Жохова В.В. пайымдауынша, әлеуметтік кәсіпкерлік дегеніміз – «...кәсіпкерлік ойлаудың жаңа парадигмасы болып табылатын негіз ретінде берілген әлеуметтік миссиясы бар кәсіпкерлік қызмет түрі» [4].

Сондай-ақ, мемлекеттік деңгейде әлеуметтік кәсіпкерліктің қызметін реттейтін бірқатар нормативтік-құқықтық актілер бар: әлеуметтік Кодекс [5], Кәсіпкерлік кодекс [6], кейбір заңнамалық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Заң [7], әлеуметтік кәсіпкерлік туралы Заң. Алайда, осы заңнамалық актілердегі кейбір преференциялар әлі де іс жүзінде жұмыс істемейді.

Әлеуметтік кәсіпкерлікті елімізде енгізу арқылы біз бір жағынан әлеуметтік мәселені, екінші жағынан коммерциялық мәселелерді шеше аламыз. Сондықтан осы саладағы зерттеулерді жалғастыру – бұл механизмді іске қосу үшін заңнамаға тиісті өзгерістер енгізу, оған қажетті инфрақұрылымды құруға жәрдемдеседі.

Негізгі бөлім. Қазіргі кезеңде әлеуметтік кәсіпкерліктің өсіп келе жатқан маңызы жаһандану құбылысының таралуына байланысты. Ал оған біз келесідей қиындықтарды жатқыза аламыз: байлықты бөлудегі теңсіздік; корпоративтік әлеуметтік жауапкершіліктің өсуі; әртүрлі елдердегі экономикалық, әлеуметтік және азық-түлік дағдарыстарының өзара әсері; халықтың белгілі бір әлеуметтік топтарындағы кедейліктің өсуі және т. б. Осылайша, әлеуметтік кәсіпкерліктің мәні келесі негізгі мәселелерді шешуде жатыр:

- қоршаған ортаға және экологияға ең аз зиян келтіретін өндіріс технологияларын қолдану;
- халықтың белгілі бір әлеуметтік топтарындағы адамдар үшін кедейлік шегін еңсеруге көмек көрсету және қолдау көрсету;
- жұмыссыздықты жою;
- қоғамның өзекті қажеттіліктерін қанағаттандыратын кәсіпкерліктің жаңа үлгілерін жетілдіру және құру [8].

1-кесте

Әлеуметтік кәсіпкерлікті анықтау категориялары*

Санаттар	Әлеуметтік кәсіпкерлікті анықтайтын түсініктер
Процесс	Жасау, құру, қолдау, іздеу, бейімдеу, бағалау, жұмылдыру, жинақтау.
Сипаттама	Қабілет, міндеттеме, мотивация, құндылықтар, құмарлық, сенім, тәуекел, мүмкіндіктерді тану
Тәсілдері	Жаңа, жаңашылдық, шығармашылық көзқарас, ресурстарды жаңа әдіспен пайдалану.
Әсері	Нәтиже әкелу, түрлендіру, жақсартулар енгізу (әлеуметтік құндылық).

* [4] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Әлеуметтік кәсіпкерліктің жалпы анықтамасы осы мақаланың басында келтірілді. Алайда, бұл тәсіл толық емес, ал жинақталған теориялық негіз жоғарыда қарастырылды. Ұсынылған тәсілдерді талдай отырып, әлеуметтік кәсіпкерлік процесс, модель, инновациялық қызмет ретінде қарастырылады. Әлеуметтік кәсіпкерлікті түсінудің екі негізгі тәсілін ажыратуға болады деп санаймыз:

1. әлеуметтік кәсіпкерлік классикалық ресурстарды жаңа тәсілдермен біріктіру арқылы құндылық құру процесі ретінде;
 2. әлеуметтік кәсіпкерлік әлеуметтік игілік алу, әлеуметтік өзгерістерді ынталандыру және әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыру мақсатында ресурстарды біріктіру процесі ретінде;
- Осылайша, әлеуметтік кәсіпкерліктің теориялық және практикалық мәні 1-суретте сипатталады.



1-сурет. Әлеуметтік кәсіпкерліктің теориялық және практикалық мәні*

* [4] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Әлеуметтік кәсіпкерлік қоғамда трендке айналуға және бұл оң үрдістердің бірі. Қоғам қайраткерлері ғана емес, кәсіпкерлер де бүгін ақша табу жеткіліксіз деген ойға келеді – қоғамда туындаған мәселелерді бірлесіп шешу керек. Бұл ретте, әлеуметтік кәсіпкерлікпен айналысу – үлкен жауапкершілік. Қазір әлеуметтік кәсіпкерлер тізілімі және өлшемдердің бірі – міндеттерді шешудегі жүйелілік қалыптасуда. Яғни, мүмкіндігі шектеулі адамды жұмысқа алу ғана емес, жоба аясында біреуге көмектесу ғана емес. Бұл қандай да бір әлеуметтік мәселені шешуге арналған тұрақты жұмыс.

Әлеуметтік кәсіпкерліктің міндеті – әлеуметтік мәселелерді шешуге үлес қосу. Тәуелді жағдайлардың төмендеуі жанама әсер етеді. Бірақ содан кейін жобада тек жұмысқа орналасу ғана емес, кеңірек тәсіл болуы керек: стереотиптермен, қондырғылармен, жоба бенефициарларының өмірлік мақсаттарымен жұмыс. Осал топтардың адамдарына келетін болсақ, бұл жұмыс өзін-өзі бағалауды арттырады, өз қабілеттеріне деген сенімділік, мотивация пайда болады.

Бүгінгі таңда әлеуметтік кәсіпкерлердің 30% қызметі әлеуметтік осал топтарды жұмыспен қамту, әйелдермен жұмыс жасау, қоғамдағы бар әлеуметтік мәселелерді шешумен, ал 57% – әр түрлі салада қызмет ету, 13% – өндіріс пен сауда саласында жұмыс істейді. Қазақстан Республикасының әлеуметтік кәсіпкерлік субъектілерінің мысалдары:

1. Salem Social Village, Шымкент қ. – Білім беру, әлеуметтік және қайырымдылық қызметі, қоғамдық ұйымдардың қызметіне практикалық көмек және қолдау, волонтерлік қызмет;
2. «Комьюнитиплюс» мәдени, әлеуметтік және білім беруді дамыту қоғамдық қоры, Алматы қ. – Қазақстандағы әлеуметтік, мәдени және білім беру жобаларын дамыту және қолдау, қосымша білім беру;
3. «Аялаған Алақан» қоғамдық қайырымдылық қоры, Батыс Қазақстан Облысы-халықтың әлеуметтік қорғалмаған топтарына, жетім балаларға, мүмкіндігі шектеулі адамдарға кәсіптік бағдар беру, оқыту курстарын өткізу, аз қамтылған және көп балалы отбасыларға көмек көрсету;
4. «Ерекше өмір» қоғамдық қоры, Көкшетау қ. – мүгедек балаларды қолдаудың ақпараттық-үйлестіру ресурстық орталығы;
5. «Жамбыл облысының коммерциялық емес ұйымдарының Қауымдастығы» заңды тұлғалар бірлестігі, Тараз қаласы-сындарлы Азаматтық бастамаларды қолдау және ұйымдық даму мен Консалтинг арқылы ҮЕҰ әлеуетін күшейту арқылы демократияны дамыту;

6. «Ski Park Pioneer» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі, Алматы қ. – халықтың әлеуметтік қорғалмаған топтары үшін демалыс және ойын-сауық ұйымдастыру жөніндегі қызмет;

7. Қарабеков Ағабек атындағы қоғамдық қор, Астана қ. – қайырымдылық, инклюзивті білім беру;

8. «ARQYN BOLASHAQ» жастар қоғамдық бірлестігі, Атырау облысы-экологиялық, әлеуметтік, мәдени, спорттық еріктілік және т.б.

Қазақстанның әлеуметтік кәсіпкерлер Қауымдастығының деректері бойынша республикада ӘЖ-мен айналысатын 600-ге жуық компания бар. Әлеуметтік кәсіпкерлер негізінен Қазақстанның ірі қалалары: Алматы, Астана, Шымкент, Ақтөбе, Атырау, Өскемен және Павлодарда орналасқан [9]. Қазіргі таңда Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерлікке анализ жасай отырып, бұл саланы дамытудағы болашағын айқындау қажет. Қазіргі уақытта Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау мен ынталандырудың бірқатар шаралары мен нысандары бар. Бұл бағдарлама келесі бағыттар бойынша қаржыландыруды көздеді:

- микрокредиттер мен гранттар беру (71,5 млрд. теңге сомасына);

- бейіндік бизнес-оқыту (сомасы 32,6 млрд. теңге);

- жұмысқа орналасуға жәрдемдесу және қоныс аударуға субсидиялар (71,9 млрд.теңге).

Мемлекеттік бағдарламаны іске асыру нәтижелері бойынша бірқатар оң нәтижелер атап өтіледі, олардың ішінде:

- жеңілдетілген микрозаймдар сомасы көтерілді (22 млн. теңгеге дейін);

- шағын несиелерді 769 көпбалалы отбасы мен аз қамтылған отбасылар алды;

- мемлекеттік гранттарды аз қамтылған және көп балалы отбасылардан 9000 адам алды;

- мүмкіндіктері шектеулі 10 000 адам жұмысқа орналастырылды (оның ішінде: тұрақты жұмыс орындарына 3 115 адам, уақытша жұмыс орындарына 6 877 адам) [9].

Бұдан бөлек, мемлекеттік қолдау мынадай жеңілдіктер береді:

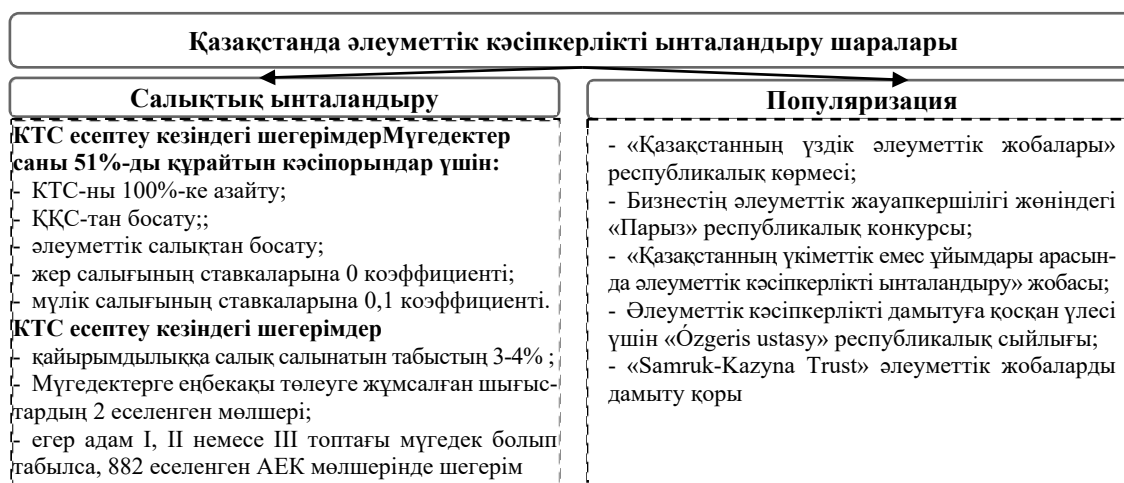
- Мемлекеттік мүлікті жеңілдікті шарттармен сатып алусыз жалға беру;

- Акселерациялық орталықтарды дамыту;

- Өңіраралық қарым-қатынасты дамытуға жағдай жасау.

Сондай-ақ, Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерлікті дамыудың оң мысалы ретінде 2023 жылғы қарашадағы Астанада өткен «Орталық Азиядағы әлеуметтік кәсіпкерлердің алғашқы құрылтайын» келтіруге болады, оған Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрі, Орталық Азияның бес мемлекеті – Қазақстан, Түркменстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғызстанның жетекші әлеуметтік кәсіпкерлері, сондай-ақ, Eurasian Resources Group өкілдері қатысты. Құрылтай барысында «Әлемде әлеуметтік кәсіпкерлікті дамыту».

Қарастырылған мемлекеттік бағдарламадан басқа, Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерлікті ынталандырудың мынадай шаралары 2-суретте көрсетілген.



2-сурет. Әлеуметтік кәсіпкерлікті ынталандыру шаралары*

* [10] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Алайда, әлеуметтік кәсіпкерлік саласында қызметін жүзеге асыратын Қазақстанның шаруашылық жүргізуші субъектілерінің қаралған динамикасы теріс үрдісті көрсететінін ескере отырып, шешуді талап ететін мынадай проблемалық аспектілерді бөліп көрсетуге болады:

- нормативтік-құқықтық актілерде «әлеуметтік кәсіпкерлік» ұғымына түсіндірме жоқ;
- нормативтік құқықтық актілерде осы немесе басқа шаруашылық жүргізуші субъектіні әлеуметтік кәсіпкерлік субъектісіне жатқызуға болатын өлшемдер жоқ;
- нормативтік-құқықтық актілерде әлеуметтік кәсіпкерлік қызметі бағытталған адамдардың санаттары мен қызмет салаларына айқындау жоқ;
- әлеуметтік кәсіпкерлік субъектілерін мониторингілеу және есепке алу жөніндегі жетілмеген жүйе;
- әлеуметтік кәсіпкерлікті маркетингтік қолдау мен ақпараттық қамтудың болмауы [10].

Ұсынылған бағыттар өзекті проблемалар кешенін шешуге ғана емес, сонымен қатар Республиканың әлеуметтік-экономикалық жүйесі үшін оң әсер ететін Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерліктің дамуын ынталандыруға көмектеседі деп санаймыз.

Қорытынды. Қорытындылай келе, Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерлік енді ғана дамып келеді және ерекше қолдауды қажет етеді, себебі оның басты мақсаты – тек қана пайда табу емес, сонымен қатар әлеуметтік саланы дамыту және түрлі әлеуметтік топтарды жұмыспен қамту болып табылады.

Зерттеу нәтижесінде әлеуметтік кәсіпкерліктің теориялық негізін, оның классикалық кәсіпкерліктен ерекшелігін сипаттамаларын талдау барысында Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерлік субъектілерінің жіктелуі мен оларды анықтау критерийлері ұсынылған. Авторлар Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерліктің одан әрі дамуы әлеуметтік мәселелерді шешуге және елдің экономикалық дамуына оң әсер ететіні туралы қорытынды жасайды.

Мақалада Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерліктің жағдайы мен даму перспективалары айқындалып, Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерліктің өзекті мәселелерінің тізбесін белгілей отырып, әлеуметтік кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі бірқатар бағыттар ұсынылды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Айтбай И. Возможности и перспективы развития социального предпринимательства в Казахстане [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.almau.edu.kz/images/uploads/files/bda82b1d10db74df3098e7606c5e76f8.pdf>.
2. Альжанова Н.Ш. К вопросу развития и поддержки социального предпринимательства Казахстана // Вестник КазНацЖенПУ. – 2019. – № 4. – С. 173-177.
3. Ершова З.И. Актуальные проблемы социального предпринимательства // Молодой ученый. – 2019. – № 46 (284). – С. 335-338.
4. Жохова В.В. Социальное предпринимательство: концепция, сущность и значение // Современная конкуренция. – 2015. – №4 (52). – С. 77-99.
5. Қазақстан Республикасының әлеуметтік кодексі (113-бап «Кәсіпкерлік бастамаға жәрдемдесу») // <https://legalacts.gov.kz/npa/view?id=14202768>.
6. «Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі» № 375-V Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі (18.11.2022 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38259854#sdoc_params=text.
7. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне кәсіпкерлік, әлеуметтік кәсіпкерлік және міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. Қазақстан Республикасының 24.06.2021 ж. №52-VII Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33046086.
8. Окутаева С.Т., Байбашева Г.Т., Тансыкбаева Г.О. Развитие социального предпринимательства в Казахстане (на примере социальной мастерской Green Tal) // Вестник КазУЭФМТ. – 2023. – № 2(51). – С. 164-170. – DOI: 10.52260/2304-7216.2023.2(51).21.
9. Национальная палата предпринимателей «Атамекен». Социальное предпринимательство: текущая ситуация и развитие отрасли [Электронный ресурс]. – URL: <https://atameken.kz/ru/news/48749-social-noe-predprinimatel-stvo-tekushaya-situaciya-i-razvitie-otrasli>.
10. Притворова Т.П. Социальное предпринимательство в Республике Казахстан: проблемы и перспективы развития // Креативная экономика. – №2 (13). – 2019. – С. 232-238.

REFERENCES

1. Ajtbaj I. Vozmozhnosti i perspektivy razvitija social'nogo predprinimatel'stva v Kazahstane [Opportunities and Prospects for the Development of Social Entrepreneurship in Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <http://www.almau.edu.kz/images/uploads/files/bda82b1d10db74df3098e7606c5e76f8.pdf> [in Russian].
2. Al'zhanova N.Sh. K voprosu razvitija i podderzhki social'nogo predprinimatel'stva Kazahstana [On the Issue of Development and Support of Social Entrepreneurship in Kazakhstan] // Vestnik KazNacZhenPU. – 2019. – №4. – S. 173-177 [in Russian].
3. Ershova Z.I. Aktual'nye problemy social'nogo predprinimatel'stva [Actual Problems of Social Entrepreneurship] // Molodoj uchenyj. – 2019. – № 46 (284). – S. 335-338 [in Russian].
4. Zhohova V.V. Social'noe predprinimatel'stvo: koncepcija, sushhnost' i znachenie [Social entrepreneurship: concept, essence and significance] // Sovremennaja konkurencija. – 2015. – №4 (52). – S. 77-99 [in Russian].
5. Kazakstan Respublikasynyn aleumettik kodeksi (113-bap «Kasipkerlik bastamaga zhardemdesu») [Kazakhstan Respublikasynyn aleumettik codes (113-bap «Kasipkerlik bastamaga zardemdesu»)] // <https://legalacts.gov.kz/npa/view?id=14202768> [in Kazakh].
6. «Kazakstan Respublikasynyn Kasipkerlik Kodeksi» № 375-V Kazakstan Respublikasynyn Kasipkerlik Kodeksi (18.11.2022 zh. zhagday bojnsha ozgerister men tolyktyrularmen) [«Kazakhstan Respublikasynyn Kasipkerlik Codes» No. 375-V Kazakhstan Respublikasynyn Kasipkerlik Kodeksi (11/18/2022 zhagday bojnsha ozgerister men tolyktyrularmen)] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39147530&pos=1;-8#pos=1;-8 [in Kazakh].
7. Kazakstan Respublikasynyn kejbir zannamalyk aktilerine kasipkerlik, aleumettik kasipkerlik zhane mindetti aleumettik medicinalyk saktandyru maseleleri bojnsha ozgerister men tolyktyrular engizu turaly. Kazakstan Respublikasynyn 24.06.2021 zh. №52-VII Zany [Kazakhstan Republic Ozgerister men tolyktyrular engizu turaly. Kazakhstan Republicsyn 06/24/2021 No. 52-VII Zany] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35749520#activate_doc=2 [in Kazakh].
8. Okutaeva S.T., Bajbasheva G.T., Tansykbaeva G.O. Razvitie social'nogo predprinimatel'stva v Kazahstane (na primere social'noj masterskoj Green Tal) [Development of social entrepreneurship in Kazakhstan (on the example of the social workshop Green Tal)] // Vestnik KazUEFMT. – 2023. – № 2(51). – S. 164-170. – DOI: 10.52260/2304-7216.2023.2(51).21 [in Russian].
9. Nacional'naja palata predprinimatelej «Atameken». Social'noe predprinimatel'stvo: tekushhaja situacija i razvitie otrasli [National Chamber of Entrepreneurs «Atameken». Social entrepreneurship: current situation and development of the industry] [Elektronny resurs]. – URL: <https://atameken.kz/ru/news/48749-social-noe-predprinimatel-stvo-tekushaya-situaciya-i-razvitie-otrasli> [in Russian].
10. Pritvorova T.P. Social'noe predprinimatel'stvo v Respublike Kazahstan: problemy i perspektivy razvitija [Social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan: problems and development prospects] // Kreativnaja jekonomika. – №2 (13). – 2019. – S. 232-238 [in Russian].

Муканова М.А., Мухамеджанова А.А., Каримбаева Г.Ж., Абдильдинова Н.Е.

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Изучая различные источники, социальное предпринимательство - это инновационная деятельность, которая может решить или облегчить существующие социальные проблемы в обществе, а также обеспечить себя. Проводя контент-анализ экономической литературы, установлено, что можно выделить два основных подхода к пониманию социального предпринимательства: 1) социальное предпринимательство как процесс создания ценности путем объединения классических ресурсов по-новому; 2) социальное предпринимательство определялось как процесс объединения ресурсов с целью получения социального блага, стимулирования социальных изменений и удовлетворения социальных потребностей. Социальное предпринимательство-это сектор, который появился в экономике Казахстана совсем недавно. Эта отрасль нуждается в особой поддержке. Ведь на первом месте здесь стоит вопрос развития социальной сферы, занятости различных социальных групп, прежде чем получить прибыль.

В статье была заложена теоретическая основа, полностью раскрывающая сущность социального предпринимательства через систему понятий (задача, результат, значимость, принципы). Также по результатам исследования были выявлены основные характеристики и признаки социального предпринимательства, которые отличают его от классического вида бизнеса.

Предложено определение социального предпринимательства, перечень категорий и критериев субъектов социального предпринимательства, в соответствии с которыми предложены меры контроля и поддержки социального предпринимательства.

Mukanova M., Muhamedjanova A., Karimbayeva G., Abdildinova N.

DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN KAZAKHSTAN

Annotation

According to a variety of sources, social entrepreneurship is a creative endeavor that can both support itself and provide creative solutions to current social issues in society. It has been determined through a content analysis of economic literature that there are two primary ways to conceptualize social entrepreneurship: 1) Social entrepreneurship can be defined as the process of generating value through innovative combinations of traditional resources; 2) Social entrepreneurship can be defined as the process of combining resources to fulfill social needs, promote social change, and achieve social benefits. The field of social entrepreneurship has just lately come into prominence in Kazakhstan's economy. Special assistance is needed in this field. In fact, rather than making money, the main goals here are the growth of society and the employment of diverse social groups.

The article uses a system of concepts (task, result, significance, principles) to establish a theoretical framework that thoroughly shows the core of social entrepreneurship. Furthermore, the primary attributes and traits of social entrepreneurship that set it apart from traditional business models were determined, drawing on the findings of the study.

Measures for monitoring and supporting social entrepreneurship were suggested in accordance with a list of types and criteria for social entrepreneurship entities, as well as a definition of social entrepreneurship.



A. Sakenqyzy, master, senior lecturer¹

B. Saparova*, c.e.s., PhD, professor²

S. Tleuberdiyeva, PhD, assistant professor²

K. Mussina, PhD, assoc. professor²

Esil University, Astana, Kazakhstan¹

L.N. Gumilyov Eurasian National University,

Astana, Kazakhstan²

* – main author (author for correspondence)

e-mail: sbsfmenu@mail.ru

KEY PROBLEMS OF FRUIT AND VEGETABLE PRODUCTION IN KAZAKHSTAN

This research aims to pinpoint the core challenges surrounding the demand for fruits and vegetables within Kazakhstan's agro-industrial markets, focusing on enhancing competitiveness. This scientific article drawing on both local and international scholarly works concerning Kazakhstan's agricultural competitiveness and the global economy. Emphasizing the need to boost product competitiveness in food markets amid current agricultural development, the article underscores the significance of fostering market-oriented economic mechanisms. While transitioning the domestic agro-industrial complex towards market-based relations offers socio-economic opportunities, the article also presents practical proposals to tackle key competitiveness issues in agricultural production. This scientific article shows the main directions of increasing the competitiveness of the agricultural economy: fostering innovation, implementing targeted state policies, enhancing scientific and personnel support, optimizing resource utilization, and promoting food import substitution. A great potential has been identified for the production of vegetables and fruits, taking into account the high demand for them from neighboring countries. The implementation of the results of scientific research on competitiveness and increasing export products is proposed.

Keywords: competition, competitiveness, competitiveness of agricultural products, agro-industrial complex, agricultural enterprises, fruit and vegetable production, export, import.

Кілт сөздер: бәсекелестік, бәсекеге қабілеттілік, ауыл шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігі, агроөнеркәсіп кешені, ауылшаруашылық кәсіпорындары, жеміс-көкөніс өндірісі, экспорт, импорт.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, конкурентоспособность сельскохозяйственной продукции, агропромышленный комплекс, сельскохозяйственные предприятия, плодовоовощное производство, экспорт, импорт.

JEL classification: Q02, Q14, Q15, Q18.

Introduction. In the current economic landscape, there is a pertinent need to examine competitiveness through a management lens, conceptualizing it as a controllable entity that influences the internal dynamics of enterprises, thereby empowering managers to exert influence over it rather than being solely subject to its whims. This perspective underscores the importance of developing methods and tools for swiftly adapting to the ever-changing business environment.

It is known that the creation of a real picture of the development of a particular industry is possible only if all its aspects are covered and compared. Numerous challenges hinder efforts to enhance the efficiency and competitiveness of fruit and vegetable production. There are key problems like a high share of imports of fruits and vegetables, the problem of availability of vegetable products in winter, difficulties in introducing innovative technologies into agricultural production, inefficient use of water resources, storage is also a significant problem of fruit and vegetable production and, most importantly, a low share of processing of fruits and vegetables in agriculture.

The significance of this study lies in its proposition that amidst such instability, offering innovative ideas within competitiveness management not only ensures business growth but also signifies the capacity to remain relevant in the industry. It is noteworthy that the contemporary economic milieu mandates agricultural enterprises to adopt novel management strategies, prioritizing efficiency and effectiveness in decision-making processes [2].

Literature review. In several dictionaries, the term «competition» is used to describe the competition or competition between producers who are engaging in competition to attain favorable conditions in the manufacturing and marketing of goods. Competitiveness is a result of competition.

Interest in studying certain aspects of competition and competitiveness was shown by representatives of various economic schools. The theoretical and methodological foundations for studying the category of competition from an economic and managerial position were laid by the representatives of classical political economy A. Smith and D. Riccardo. In his work «Research on the Nature and Causes of the Wealth of Nations», A. Smith revealed the category of «competition» as the struggle of market entities that reduce prices with an excess of production and raise prices with a reduction in supply.

The term «competitiveness» is known to everyone and is used quite extensively in various fields, but defining its concept is not as simple as it seems at first glance [3].

Competitiveness can be classified as an economic category. It reflects the state attained during the implementation of social production relations to guarantee competitive superiority [4]. Competitiveness is often classified as a market category because it is determined by its ability to survive competition, and this classification emphasizes the competitive aspect [5]. This is the fundamental aspect of the market environment.

However, the study and assessment of the essence of competitiveness in agriculture has not been fully conducted. There are significant differences in the competitive conditions in agriculture and the industries that transfer the means of production to it and process agricultural products.

The concept for the Development of the Agro-Industrial Complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030 notes: «In a market economy, within the framework of the global system of production and trade in agricultural products, national competitive advantages and their development acquire priority» [6].

Accordingly, the competitiveness of agricultural production is necessary to measure the attractiveness of work in the industry throughout the country, create conditions for effective entrepreneurship in the food industry, and provide the population with quality food. Researcher K. R. Saubanov notes that the existing competition in the agricultural sector of the region is aimed at strengthening and creating advantages, and is a complex of organizational and economic measures. These endeavors encompass four primary domains: enhancing the efficacy of local agricultural commodity oversight, facilitating producers' entry into sales markets, supporting the regional promotion of agro-food products, and augmenting labor productivity through increased mechanization [7].

Agriculture inherently constitutes a pivotal sector of the economy, serving as not only the linchpin for addressing food security concerns but also a significant contributor to foreign exchange earnings within the nation. Moreover, the proficient advancement of agriculture stands as a critical determinant of national security, underscoring its role in upholding socio-political stability within the economy. Despite the recent decline in the economic importance of this industry in developed countries, the global view is that it is still the largest industry and will remain so in the coming centuries.

Methodology. Using the analysis method, the article analyzed the key problems of fruit and vegetable production in Kazakhstan. Namely, we studied the export and import of foreign trade in vegetables and fruits, their processing in the Republic of Kazakhstan: grapes, bananas, tomatoes, apples, citrus fruits, nuts, dried fruits and other vegetables and fruits. The article analyzes the inefficient use of water resources in agriculture, analyzes the assessments of water specialists, the efficiency of irrigation of crops, the food market, the food security of the republic,

Also in the article, the authors used the methods of scientific research of deduction, analyzed the structure of industrial production of the manufacturing industry, the growth of prices for agricultural products, the problem of provision of vegetable products in the winter, in the off-season, the difficulties of introducing innovative technologies into agricultural production cause fragmentation and small-scale agro formations.

The article investigates the development of measures to unite peasant and farm enterprises, which should stimulate rural producers to increase the production of agricultural products in the Republic of Kazakhstan. The vertical form of cooperation of peasant farms in the form of integration processes, construction of new modern vegetable stores, processing of agricultural products in the Republic of Kazakhstan has been scientifically investigated.

Main part. *An elevated share in imports of fruits and vegetables.*

Agriculture in the republic's current development indicates that its share of the gross national product structure is still low, and certain agricultural products, such as vegetables and fruits, are dependent on imports. To stimulate the development of import-substituting industries for raw vegetables, canned fruits and vegetables (including juices) in the agro-industrial complex, it is essential to do so.

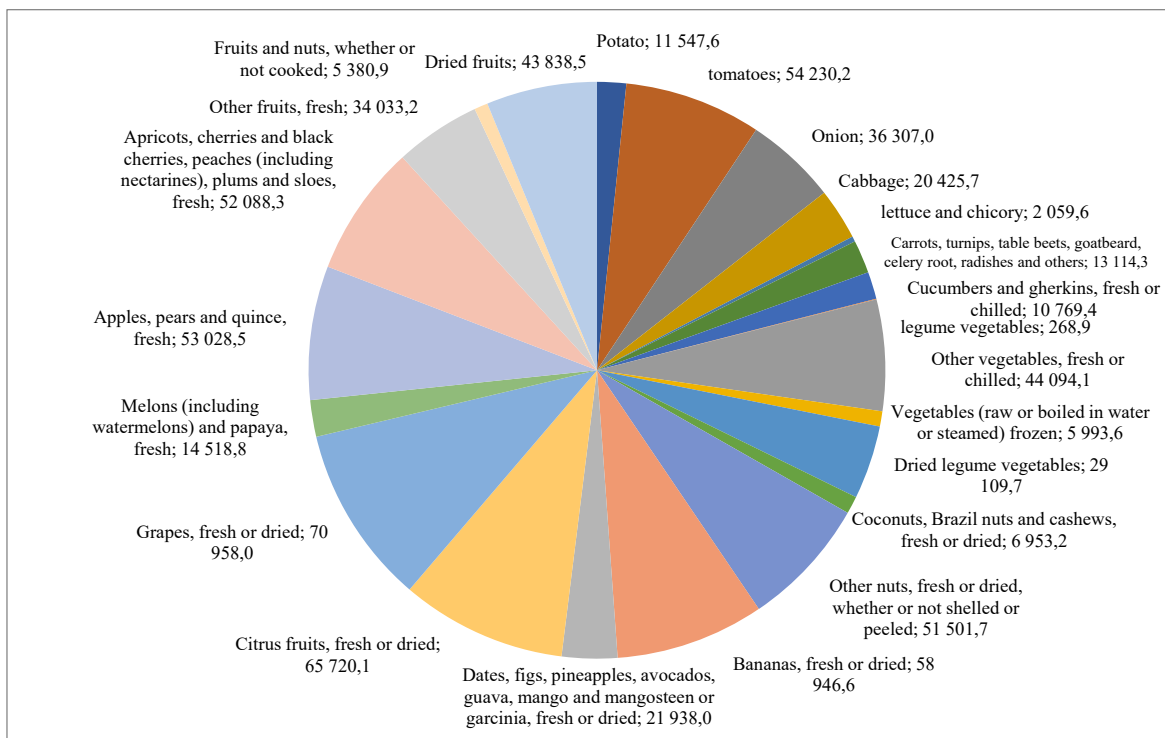


Figure 1. The structure of fruits and vegetables imports to the Republic of Kazakhstan for 2022, thousand US dollars*

* Compiled by the authors based on the source [8]

When considering the import of food products, one can notice that the leading positions are occupied by grapes, fresh or dried - 70958.04 thousand US dollars; citrus fruits, fresh or dried - 65720.15 thousand US dollars; bananas - 58946.6 thousand US dollars; tomatoes - 54230.2 thousand US dollars; fresh apples, pears and quince were imported in 2022 in the amount of 53,028.5 thousand US dollars. Legumes accounted for the smallest share in the structure of imports of fruits and vegetables - 268.9 thousand US dollars; lettuce and chicory - 2059.6 thousand US dollars and fruits and nuts, cooked or not subjected to heat treatment - 5380.9 thousand US dollars. The volume of fruit imports to Kazakhstan for the analyzed period amounted to 1,440,753.3 thousand tons (Figure 1).

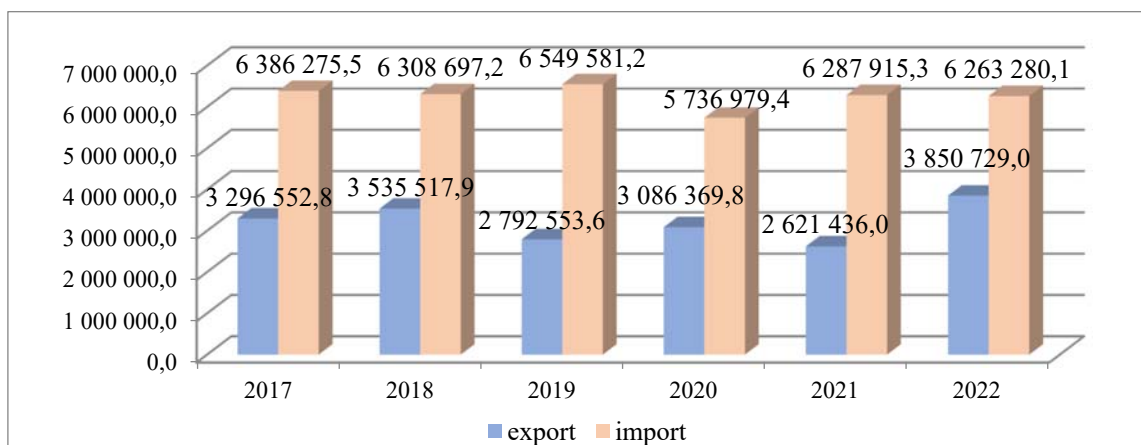


Figure 2. Export and import of foreign trade of fruits and products of their processing in the Republic of Kazakhstan, thousand tons*

* Compiled by the authors based on the source [8]

Between 2017 and 2022, imports experienced a reduction of 122,995.5 thousand tons. The most substantial decline occurred in 2020, primarily attributed to the pandemic, resulting in a record decrease of 812,601.8 thousand tons in imports (Figure 2).

The food market of the republic is still dependent on imports. «It is the sovereign right of any country to protect its domestic market, national producers from external competitors. Especially for a country that faces threats to its food security» [9].

This dependence can cause a threat to the food security of the republic. Therefore, it is necessary to increase the production of fruits and vegetables and thereby achieve a balance between two national priorities: increasing the export potential and the need to ensure the country's food security.

However, the price rise for agricultural products is much greater than the prices for other goods. This is, firstly, influenced by external prices for agricultural raw materials. On the other hand, the underdevelopment of centers for storage, processing and marketing of products in this vast territory has a negative effect. Accordingly, a considerable portion of the establishment of the final price for products will be determined by the margin maintained by intermediaries. That is why small enterprises themselves will not be able to receive the proper profit.

Thus, along with high labor productivity, the decline in relative prices for agricultural products leads to a decrease in the share of agriculture in the economy of developed countries against the backdrop of a shift in consumer direction in favor of services and goods.

Difficulties in the introduction of innovative technologies in agricultural production cause fragmentation and small-scale agro-formations. A feature of the domestic yard economy at present is that it is characterized by a large number of small farms with a low ability to introduce innovations.

In the country, more than 200 thousand agricultural formations and 1.6 million households are involved in the production of agricultural products. 184 million units (94%) of the total agricultural formations are present enterprises, and 40% of them have more than 10 hectares of agricultural land. In terms of land availability, the grouping of peasant farms shows that 63% have up to 50 hectares of agricultural land and 81% have no more than 50 hectares of arable land.

Despite their substantial share in the total number of agricultural formations, peasant (farm) enterprises 31% to gross output. It is the small-scale structure of agricultural production that has led to a decrease in competition between agricultural producers. In practice, the activity of these farms is aimed at increasing income, and the desire to defeat a competitor, or the fear of being left behind, is expressed to a lesser extent. Outwardly, it may look like a lack of competition.

As the republic progresses towards amalgamating peasant and farm enterprises, with personal subsidiary farms serving as a viable form of collaboration, there's a gap in adhering to principles aimed at incentivizing rural producers to boost agricultural output beyond mere reliance on subsidies disguised as cooperative farm structures. Moreover, it's imperative to consider the distinct characteristics of various sectors within the agro-industrial complex.

To realize strategic objectives, establishing a robust public-private partnership mechanism is crucial for effectively fulfilling all commitments outlined in state programs and bolstering the competitiveness of agricultural enterprises. As emphasized by the country's President, the solution to this challenge lies in establishing large-scale commercial farms through vertical and horizontal cooperation.

Vertical cooperation among peasant farms, manifested through integration processes, will expand marketing capabilities, assess domestic and foreign market potentials in specific regions, integrate innovative technologies into production, and optimize the utilization of key production resources, including land, labor, and material resources, thereby reducing costs and building efficient distribution channels.

Horizontal enterprises, specializing in particular product types or activities, aim to maximize resource utilization without compromising legal entity status or economic independence.

Competition for accelerated development of the economy make it necessary to look for ways to efficiently organize production and apply innovative technologies. It is not possible to implement them in small farms.

Inefficient used to of water resources in agriculture. The territory of Kazakhstan belongs to the zone of insufficient irrigation, and the central and southern regions - to the arid zone. Therefore, the country pays special attention to increasing the area of irrigated land, because with proper use it will allow to obtain high yields, regardless of natural conditions. A goal was set to increase the area of irrigated land by 40% in 5 years to 2 million hectares.

Kazakhstan possesses sufficient water resources to irrigate agricultural land. Water specialists estimate that there are potential opportunities to irrigate 4.0 million hectares of arable land in the country.

One of the reasons for the loss of water during irrigation of agricultural crops is the technical condition of irrigation systems, which, because of operation, have worn out by 60-70%. This caused the degradation of irrigated lands and their withdrawal from agricultural circulation, excessive consumption of irrigation water, and a decrease in soil fertility.

Water for irrigation in 2022 may not be enough for farmers, especially in the southern regions. «We will have to save, and possibly even reduce the sown area, in particular, rice» [10]. At a briefing on the development of the water industry, Serik Kozhaniyazov, Vice Minister of Ecology, Geology and Natural Resources, called for maintaining existing resources, namely, cleaning canals. This, according to him, should be done by akimats, public utilities and the farmers themselves: «They will not be able to fill the Koksarai reservoir this year, and this is minus 2 billion cubic meters of water. Only Shardara will remain». About 80% of all irrigated areas are concentrated in the southern regions of Kazakhstan, it is on them that 97% of the volume of irrigation water in the republic is used.

Under the soil and climatic conditions of Kazakhstan, especially in the south and southeast of the country, the efficiency of irrigating crops increases by 2-3 times. It is the increase in the gross harvest that makes irrigated agriculture attractive for investment, despite the high costs of acquiring irrigation systems. For example, only 14% of irrigated land used to drip irrigation technology. The reduction in the area of irrigated lands and their productivity was affected by a high level of depreciation and a low level of investment in construction, and the restoration of irrigation and drainage systems, which led to a deterioration in the ecological and reclamation state of lands. Many farmers are inefficient in their land use practices, neglecting to adopt water-saving technologies and failing to undertake necessary reclamation efforts. Consequently, agricultural development is impeded by several factors including water resource depletion, reduced irrigated land due to waterlogging, inadequate utilization of water-saving technologies, the necessity for engineering system reconstruction, irretrievable water consumption, and declining water levels in rivers and lakes.

Another significant issue facing the agro-industrial complex is the processing of fruits and vegetables, which constitutes a primary segment of the food industry. Processing plays a pivotal role in ensuring consistent food supply to the population, providing essential biological and nutritional substances such as mineral salts, vitamins, antioxidants, and more.

Despite governmental support for such enterprises, the share of agricultural product processing in the Republic of Kazakhstan remains low. Currently, about 80% of canned vegetable products from the population level of consumption in the republic are imported to the Kazakhstani market.

In the structure of industrial production, the manufacturing industry occupies 40%, including food production - 9.2%. But the share of processing enterprises is catastrophically small and amounts to less than 1%.

The current status of fruit and vegetable processing in Kazakhstan shows that an average of 95,754.6 million tenge is processed annually.

In 2017, 53 enterprises were engaged in the processing of fruits and vegetables in the republic. In 2017-2021, their number was 52,2 units, in 2021 there is a decrease by 1 units.

The volume of processing and canning of fruits and vegetables is increase by 128,4 % over the period under review. The increase is due to the growth of industrial output (see Table 1).

Table1

**Main indicators characterizing the processing of vegetable crops
in the Republic of Kazakhstan for 2017-2021***

Indicators	years					Average value	2021 by 2017, %
	2017	2018	2019	2020	2021		
Number of operating enterprises, units	53	53	54	49	52	52,2	98,1
Processing and canning of fruits and vegetables, million tenge	106376	102546	93310	71 292	84 792	91 663,2	67,7
Index of the physical volume of processing and canning vegetables and fruits, %	102,2	91,9	87,1	72,9	83,4	87,5	81,6
Volume of industrial production, billion tenge	22790,2	27218,1	29380,3	27028,5	29271,2	27137,7	128,4
Share of processing in the total volume of industrial products, %	0,5	0,4	0,3	0,3	0,4	0,4	80,0

* Compiled by the authors based on the source [8]

The index of the physical volume of processing and canning vegetables and fruits is a relative indicator that characterizes the change in the mass of manufactured products. The table shows that there is a decrease in this indicator from 102.2% in 2017 to 83.4% in 2021. In other words, the yield of finished products during processing and canning is reduced compared to the processed volume.

The volume of industrial production in the Republic of Kazakhstan is growing. The growth dynamics is presented in the table. For the period from 2017 to 2021, the volume of production increased by 1.3 times. The share of product processing in the total volume of production is declining and is 0.004 in 2021.

The number of fruit canning plants has decreased in the country; the reason is the low quality of the products produced. The cultivation of these crops is mainly carried out by households. Peasant (farm) farms cannot deliver the grown crop on time to the factories due to the lack of the necessary infrastructure, such as transport.

Products grown in household and small peasant (farm) farms are inferior in quality and cannot compete with imported products from other countries. The organization of mini-processing shops for the primary processing of agricultural products in the places of production is beyond the power of most farms due to the lack of an adequate material and technical base and qualified personnel. To do this, they will need large amounts of financial resources. It is also necessary for agricultural producers to comply with sanitary requirements. The lack of own trading network among rural entrepreneurs is affecting, since the organization and maintenance of retail outlets is beyond the power of every enterprise.

The lack of a planned, stable supply of raw materials and the weak material and technical base also negatively impact the work of processing enterprises. The capacity of processing enterprises in many areas remains low compared to the volume of production. The capacity utilization rates of enterprises in this industry remain low. Kazakh producers of canned vegetables are mostly small, and the largest domestic producer is the Tulkybas Fruit Canning Plant, located in Almaty. An analysis of the consumer - the preference of buyers of canned vegetables in the republic shows that in terms of quality, in particular cucumbers (they account for almost 50% of all canned vegetables produced), are not inferior to imported ones. However, Kazakh producers are inferior in price to Russian, Ukrainian, and canned goods imported from non-CIS countries due to expensive glass packaging, which accounts for 30 to 45% of the cost of Kazakhstan products.

In the agricultural sector, achieving an optimal structure of fixed assets is essential, considering factors such as specialization, domestic demand for food, integration of innovative technologies in production, and the potential for swift diversification of output. Equipping agricultural processing industries with modern equipment and embracing new technologies are fundamental for ensuring the efficient operation of enterprises. To effectively leverage scientific advancements, the rate of fixed asset renewal should average at least 10%, while technological equipment renewal should exceed 20%.

To elevate the production of agricultural products with substantial added value, it is imperative to augment both output volumes and the production of finished goods. This can be achieved by enhancing the accessibility of raw materials for processing enterprises. Developing this industry is hindered by the absence of economic mechanisms that could stimulate all parties involved in the technological process, from production to consumption. As a result of the breakdown of the «chain», there is no longer any stable connections between processing companies and raw material suppliers, specifically with agricultural formations.

The current disparity in prices for raw materials and processed products is also reflected in the development of the agro-industrial complex. In practice, production costs are not paid off by the proceeds received. As a result, the sown areas of agricultural crops, the number of animals and the volume of their production are reduced.

Trends in the current state of development of processing enterprises in Kazakhstan show that it is necessary to solve a number of cardinal problems here, in particular, increasing the volume of processing of agricultural raw materials and increasing capacity utilization, as well as increasing the competitiveness of manufactured products by reducing production costs. The issues of procurement and sale of agricultural products from rural entrepreneurs to sales markets, including enterprises for processing agricultural products, also need to be addressed [11].

Thus, in modern conditions, the organization of the processing of vegetable products is an objective necessity, since it is economically beneficial, and also ensures a uniform supply of the country's population throughout the year and a reduction in transport costs and others. Timely solution of the above problems will increase production in the region, as well as increase additional income for rural entrepreneurs, due to added value.

Selective allocation of economic factors and resources favors certain entities, enabling their growth while hindering the adaptability of others to market conditions, leading to inequality and a decline in overall well-being. Addressing this issue necessitates reallocating resources from less efficient agricultural sectors to more promising ones, thereby enhancing production competitiveness and offering tangible solutions to cooperation, integration, and innovative development challenges within inefficient sub-sectors of agricultural production.

It's worth noting a global trend of decreasing state budget allocation towards the agricultural sector. Moreover, the existing system of state support tends to favor large agricultural enterprises, despite them contributing less than 30% of total agricultural output, fostering dependency among major agribusiness entities.

Many agricultural enterprises currently face financial constraints that impede not only their expansion but also their basic reproduction. Thus, prioritizing the provision of financial resources to these enterprises is crucial [13].

Although substantial subsidies are allocated annually to the agriculture industry by the state, there's a need for financial assistance that comprehensively considers all aspects of management and economic interactions among stakeholders. Due to the absence of a targeted agrarian policy in Kazakhstan, domestic producers in the agricultural engineering sector lack support, resulting in a mere 20% utilization of domestically produced agricultural machinery.

Lack of funding complicates the activities of most agricultural enterprises, but given the growth in investment, the situation is somewhat stabilizing. The main participants in the agricultural market note that concessional lending and other government support mechanisms are an important element for supporting agricultural production.

In addition, many agricultural projects are long-term, their payback period is long 7-10 years, which does not contribute to the activity of private business in the agro-industrial complex. As R.M. Tazhibaeva notes, «the availability of resources is not a guarantee of the stability of the economic development of agro-industrial production, in the agricultural sector there is little integration with the world economy, and the production and social infrastructure is underdeveloped. Kazakhstan is not ready enough to compete for sales markets» [12].

Conclusion. Analysis of the competitiveness of fruit and vegetable production in the Republic of Kazakhstan shows the great potential of this subsector of the agro-industrial complex and the growing demand for fruits and vegetables in neighboring countries. Therefore, Kazakhstan's agro-industrial complex faces important challenges towards sustainable development, aiming at the production of competitive and export-oriented products. To achieve sustainable development, it is essential to focus on the current development of the agricultural sector in Kazakhstan and identify the issues that hinder its sustainability.

The solution of problems should be preceded by several measures to increase the competitiveness of the fruit and vegetable market of the Republic of Kazakhstan:

- in order to increase the competitiveness of the fruit and vegetable market of Kazakhstan, it is necessary to more actively introduce the results of scientific research into production and increase the funding of agricultural research institutions to the level of economically developed countries;

- it is necessary to increase the volume of processing of agricultural raw materials and increase the capacity utilization of processing enterprises, as well as to increase the competitiveness of manufactured products by reducing production costs;

- expansion of the export potential of the fruit and vegetable market is possible through the modernization of production through the introduction of new technologies and equipment, as well as through a clear orientation of the regions of the country according to the types of products specific to a particular region, build a single integrated transport and logistics structure for subsequent exports;

- the pursuit of the most effective methods to overcome the existing negative patterns in the relations between the various sectors of the agro-industrial complex, as well as the creation of new efficient economic mechanisms;

- to address the problems that agriculture is facing in its development, the President ordered the country's government and businesses to create a new National project for the development of the agro-industrial complex over a five-year period. To ensure food security in the country, increase rural entrepreneur's income and increase labor productivity by 2.5 times while exporting agricultural products will be doubled.

The results of analysis and research of the article made it possible to identify a number of areas that, in our opinion, will contribute to improving the efficiency of managing the competitiveness of the agro-industrial complex, taking into account the specifics of fruit and vegetable production:

- it is necessary to identify reserves for increasing innovative activity and dissemination of innovative knowledge in the agro-industrial complex, as a factor in increasing its competitiveness;

- to offer effective directions for the placement of fruit and vegetable production in the natural zones of the Turkestan region;

- to create a forecast of the medium term development of the fruit and vegetable.

REFERENCES

1. Kazhiev B.T. Increasing the competitiveness of the electric power industry of Kazakhstan in the context of globalization // Vienna: PremierPublishing. – 2019. – P. 188.
2. Narynbaeva A.S., Shakhman E.T. Development of the agricultural market as a factor in the growth of the economy of Kazakhstan // Problems of the agricultural market. – 2021. – №1. – P. 91-100.
3. Stanislavskaya M.V., Levkovskaya M.S. Competitiveness of agricultural products as one of the key factors in the development of the industry [Electronic resource] // Actual research. – 2020. – №17 (20). – P. 28-31. – URL: <https://apni.ru/article/1164-konkurentosposobnost-produktsii-apk>.
4. Ползунова Н.Н. Система управления конкурентоспособностью как часть менеджмента организации // Журнал прикладных исследований. – 2021. – №2. – С. 23-26.
5. Халдеева М.А. К вопросу о понятии «конкурентоспособность»: социально-философский аспект // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – 2020. – № 54. – С. 97-104.
6. The Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan №960 dated December 30, 2021. The concept of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960/history>.
7. Саубанов К.Р., Саубанов Р.Х. Оценка конкурентоспособности сельского хозяйства Республики Татарстан. – Казань: Изд-во ТГГПУ, 2008. – 164 с.
8. Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan: official website [Electronic resource]. – URL: <http://stat.gov.kz/>.
9. Askarov A. Cultivation area in Kazakhstan increased to 22.7 million hectares [Electronic resource]. – 2021. – URL: <https://kapital.kz/economic/96320/posevnyye-ploshchadi-v-kazakhstane-uvelichili-do-22-7-mln-ga.html>.
10. Kozhaniyazov S. Farmers will have to tighten their belts [Electronic resource]. – 2022. – URL: https://www.instagram.com/p/CZRqft3AEd1/?utm_medium=copy_link.
11. Talimova L.A., Zhukenov B.M., Akenov S.Sh., Saifullina Yu.M. Priority directions of innovative and technological development of the agro-industrial complex of Kazakhstan // Scientific journal «Bulletin of the University «Turan». – 2020. – №4(88). – P. 219-225.
12. Tazhibaeva R.M. State support of the agrarian sector of Kazakhstan // Problems of the agricultural market. – 2021. – №1. – P. 44-49.
13. Murabildayeva R., Bimendiyeva L., Kondybayeva S. Food security of Kazakhstan: conceptual approaches and current state // KazUEFIT Herald. – 2023. – №4 (53). – P. 133.

REFERENCES

1. Kazhiev B.T. Increasing the competitiveness of the electric power industry of Kazakhstan in the context of globalization // Vienna: PremierPublishing. – 2019. – P. 188.
2. Narynbaeva A.S., Shakhman E.T. Development of the agricultural market as a factor in the growth of the economy of Kazakhstan // Problems of the agricultural market. – 2021. – №1. – P. 91-100.
3. Stanislavskaya M.V., Levkovskaya M.S. Competitiveness of agricultural products as one of the key factors in the development of the industry [Electronic resource] // Actual research. – 2020. – №17 (20). – P. 28-31. – URL: <https://apni.ru/article/1164-konkurentosposobnost-produktsii-apk>.
4. Polzunova N.N. Sistema upravleniya konkurentosposobnostyu kak chast menedjmenta organizatsii [Competitiveness Management System as a Part of Organization Management] // Jurnal prikladnyh issledovaniy. – 2021. – №2. – S. 23-26 [in Russian].
5. Khaldeeva M.A. K voprosu o ponyatii «konkurentosposobnost»: sotsialno-filosofskii aspekt [On the issue of the concept of «competitiveness»: a socio-philosophical aspect] // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiya. Sotsiologiya. Politologiya. – 2020. – №54. – S. 97-104 [in Russian].
6. The Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan №960 dated December 30, 2021. The concept of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960/history>.
7. Saubanov K.R., Saubanov R.Kh. Otsenka konkurentosposobnosti selskogo hozyaistva Respubliki Tatarstan [Assessment of the competitiveness of agriculture in the Republic of Tatarstan] // Kazan: Izd-vo TGGPU. – 2008. – S. 164 [in Russian].

8. Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan: official website [Electronic resource]. – URL: <http://stat.gov.kz/>.
9. Askarov A. Cultivation area in Kazakhstan increased to 22.7 million hectares [Electronic resource]. – 2021. – URL: <https://kapital.kz/economic/96320/posevnyye-ploshchadi-v-kazakhstane-uvelichili-do-22-7-mln-ga.html>.
10. Kozhaniyazov S. Farmers will have to tighten their belts [Electronic resource]. – 2022. – URL: https://www.instagram.com/p/CZRqft3AEd1/?utm_medium=copy_link.
11. Talimova L.A., Zhubkenov B.M., Akenov S.Sh., Saifullina Yu.M. Priority directions of innovative and technological development of the agro-industrial complex of Kazakhstan // Scientific journal «Bulletin of the University «Turan». – 2020. – №4(88). – P. 219-225.
12. Tazhibaeva R.M. State support of the agrarian sector of Kazakhstan // Problems of the agricultural market. – 2021. – №1. – P. 44-49.
13. Murabildayeva R., Bimendiyeva L., Kondybayeva S. Food security of Kazakhstan: conceptual approaches and current state // KazUEFIT Herald. – 2023. – №4 (53). – P. 133.

Сәкенқызы А., Сапарова Б.С., Глеубердиева С.С., Мусина К.П.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖЕМІС КӨКӨНІС ӨНДІРІСІНІҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл зерттеу бәсекеге қабілеттілікті арттыруға баса назар аудара отырып, Қазақстанның агроөнеркәсіптік нарықтарындағы жемістер мен көкөністерге сұранысқа байланысты негізгі мәселелерді анықтауға бағытталған. бұл ғылыми мақалада Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы мен әлемдік экономиканың бәсекеге қабілеттілігіне қатысты жергілікті және халықаралық ғылыми жұмыстар зерттеліп пайдаланылды. Ауыл шаруашылығының ағымдағы дамуы жағдайында азық-түлік нарығындағы өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру қажеттілігін баса көрсете отырып, мақалада нарықтық экономикалық тетіктерді дамытудың маңыздылығы атап көрсетілген. Отандық агроөнеркәсіптік кешеннің нарықтық қатынастарға көшуі әлеуметтік-экономикалық мүмкіндіктер ашса да, мақалада ауыл шаруашылығы өндірісінің бәсекеге қабілеттілігінің негізгі мәселелерін шешу бойынша практикалық ұсыныстар беріліп отыр. Осы ғылыми мақалада аграрлық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізгі бағыттары көрсетілген: инновацияларды ынталандыру, мақсатты мемлекеттік саясатты іске асыру, ғылыми және кадрлық қолдауды күшейту жағдайы, ресурстарды пайдалануды оңтайландыру және азық-түлік импортын алмастыруға жәрдемдесу жолдары. Көрші елдердің өнімдерге деген жоғары сұраныс мөлшерін ескере отырып, көкөністер мен жемістерді өндірудің үлкен әлеуеті нақты анықталды. Бәсекеге қабілеттілікті арттыру және өнім экспортын ұлғайту бойынша ғылыми зерттеулердің нәтижелерін енгізу ұсынылады.

Сәкенқызы А., Сапарова Б.С., Глеубердиева С.С., Мусина К.П.

КЛЮЧЕВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЛОДООВОЩНОГО ПРОИЗВОДСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Данное исследование направлено на выявление основных проблем, связанных со спросом на фрукты и овощи на агропромышленных рынках Казахстана, с акцентом на повышение конкурентоспособности. в данной научной статье использованы как местные, так и международные научные работы, касающиеся конкурентоспособности сельского хозяйства Казахстана и мировой экономики. Подчеркивая необходимость повышения конкурентоспособности продукции на продовольственных рынках в условиях текущего развития сельского хозяйства, в статье подчеркивается важность развития рыночных экономических механизмов. В то время как переход отечественного агропромышленного комплекса к рыночным отношениям открывает социально-экономические возможности, в статье также представлены практические предложения по решению ключевых проблем конкурентоспособности сельскохозяйственного производства. В данной научной статье показаны основные направления повышения конкурентоспособности аграрной экономики: стимулирование инноваций, реализация целенаправленной государственной политики, усиление научной и кадровой поддержки, оптимизация использования ресурсов и содействие импортозамещению продовольствия. Был выявлен большой потенциал для производства овощей и фруктов, учитывая высокий спрос на них со стороны соседних стран. Предлагается внедрение результатов научных исследований по повышению конкурентоспособности и увеличению экспорта продукции.

К.К. Елемесов, к.т.н., профессор

Ж.М. Тымбаева*, к.э.н., ассоц. профессор

Д.Д. Басканбаева, PhD, ассоц. профессор

Д.О. Сатыбалдиева, PhD, ассоц. профессор

Казахский национальный исследовательский
технический университет имени К.И. Сатпаева,
г. Алматы, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: d.satybaldiyeva@satbayev.university

ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИЙ ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИХ ПРОЕКТОВ НЕФТЕДОБЫВАЮЩИХ КОМПАНИЙ

Для современной нефтяной отрасли вопросы энергоэффективности и энергосбережения считаются приоритетными. Данная тема становится наиболее актуальной в рамках целей устойчивого развития, направленных, в том числе и на снижение загрязнения воздуха продуктами сгорания углеродосодержащего топлива.

В статье рассматривается эффективность проектов энергосбережения в нефтедобывающих компаниях Казахстана с точки зрения экономической составляющей. Для повышения энергоэффективности компаниям необходимо создать условия, включающие развитую среду, наличие финансовых ресурсов, открытость и сотрудничество заинтересованных сторон. Исходя из этого рассмотрен мировой опыт повышения энергоэффективности и энергосбережения с позиции формирования развитой среды для внедрения соответствующих технологий. А так же на примере казахстанской нефтедобывающей компании сделан анализ эффекта от энергосберегающих инвестиционных проектов по видам энергии.

Проведен анализ экономической эффективности проектов энергосбережения АО НК «КазМунайГаз» на основе экономических показателей. В результате анализа установлено, что эффект энергосбережения может не сохраниться в долгосрочной перспективе, несмотря на то, что на предприятии предпринимаются определенные меры по получению энергосберегающего эффекта. Таким образом, подтверждена целесообразность внедрения энергоэффективных технологий в нефтегазовую сферу и необходимость инвестирования в технические и технологические проекты, позволяющие снизить энергопотребление на предприятии.

Ключевые слова: энергосберегающие проекты, экономическая эффективность, повышение энергоэффективности, энергосберегающий эффект, инвестиции, удельное энергопотребление.

Кілт сөздер: энергия үнемдеу жобалары, экономикалық тиімділік, энергия тиімділігін арттыру, энергия үнемдеу әсері, инвестициялар, меншікті энергия тұтыну.

Keywords: energy saving projects, economic efficiency, energy efficiency improvement, energy saving effect, investments, specific energy consumption.

JEL classification: L71 M14

Введение. На современном этапе развития мирового сообщества угрозы изменения климата являются определяющим фактором необходимости перехода внедрения устойчивых и ресурсосберегающих, в том числе энергосберегающих технологий во все секторы жизнедеятельности человека, в том числе и в производственный сектор. Эти вопросы освещаются во многих экономических форумах мирового уровня, а так же в Глобальном договоре в области устойчивости стран-участниц ООН, который был подписан в сентябре 2015 года. В данном договоре были определены цели и задачи дальнейшего развития до 2030 года, а так же 10 принципов, из них 3 принципа напрямую касаются охраны окружающей среды [1].

Основным приоритетом ООН в области устойчивого развития становится содействие «зеленому» переходу, в рамках которого «инвестиции должны ускорить декарбонизацию всех аспектов нашей экономики».

Казахстан так же уделяет особое внимание со стороны государства реализации энергосберегающей политики как в государственных, так и в частных компаниях. 13 января 2012 года был принят закон Республики Казахстан «Об энергосбережении и повышении энергоэффективности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.09.2023 г.), который определяет права и обязанности сторон, общие требования в области энергосбережения и повышения энергоэффективности [2].

На микроуровне различные казахстанские компании стремятся повысить свою социальную ответственность перед обществом, в том числе через реализацию энергосберегающих проектов. К основным организациям, которые отслеживают деятельность компании в сфере экологии и охраны окружающей среды, можно отнести Green Group, Всемирный фонд дикой природы (WWF) и рейтинговое агентство АКРА. Эти организации пятый год подряд присуждают первые места АО «Национальная компания «КазМунайГаз» в Рейтинге открытости экологической информации нефтегазовых компаний Республики Казахстан [3].

Высокие позиции компании в рейтинге свидетельствуют о положительном имидже АО «Национальная компания «КазМунайГаз» как о компании, которая уделяет особое внимание вопросам устойчивого развития и несет ответственность перед обществом.

Вместе с тем Республика Казахстан на сегодняшний день является страной с высоким уровнем энергопотребления: в 2022 году этот показатель составил в нашей стране составил 44,7 тыс. кВт·ч на душу населения, тогда как в среднем по миру - 21 тыс. кВт·ч на душу населения [4].

В условиях динамично развивающегося мира все больше энергии будет необходимо для обеспечения стремительного роста новых технологий. Поэтому ключевая роль энергосберегающих технологий со временем будет только возрастать. В результате проведенного исследования в 2009 году Институтом Роки Маунтин, было выявлено, что благодаря энергоэффективным технологиям США потребляли меньше половины того, что прогнозировалось».

Исследования влияния роста ВВП и демографии на энергопотребление показали, что рост численности населения и уровня жизни в Ирландии в период с 2012-2014 годы привел к увеличению потребления энергии, хотя при этом уровень энергоэффективности тоже повышалась. Поэтому энергоэффективность должна расти опережающими темпами для того чтобы дальнейший рост численности населения и ВВП не привел к усилению зависимости Ирландии от импорта энергоносителей, что в свою очередь окажет влияние на конкурентоспособность и цены на энергоносители в стране [5].

Учитывая приоритетность развития энергосберегающих технологий и их внедрения в производственный процесс, а так же ограниченность инвестиционных ресурсов во главу угла выходят вопросы оценки их эффективности через призму экономической стоимости финансовых средств.

Материалы и методы. Ключевым вопросом в определении эффективности энергоэффективных проектов является вопрос наличия временного лага между исходящими и входящими денежными потоками по инвестиционному проекту, что делает сложным их корректное сопоставление.

NPV рассчитывается путем дисконтирования всех будущих денежных потоков инвестиции до их текущей стоимости. Это означает, что будущие денежные потоки учитываются на основании того, что деньги, полученные в будущем, имеют меньшую стоимость, чем деньги, полученные сегодня. Это связано с тем, что деньги, полученные сегодня, могут быть инвестированы и принести дополнительную прибыль [6].

$$NPV = -I_0 + \sum_{t=0}^n (CF_t / (1 + r)^t), \quad (1)$$

где I_0 – сумма первоначальных вложений;

CF_t – денежный поток от реализации инвестиций в момент времени t ;

t – шаг расчета (год, квартал, месяц и т. д.);

r – ставка дисконтирования.

Если проект предполагает не разовую инвестицию, а последовательное инвестирование финансовых ресурсов в течение ряда лет, то формула для расчета NPV модифицируется следующим образом [5, С.21]:

$$NPV = -\sum I_t (1 + r)^{-t} + \sum CF_t (1 + r)^{-t}, \quad (2)$$

где I_t – денежный поток первоначальных инвестиций;

CF_t – денежный поток от реализации инвестиций в момент времени t ;

t – шаг расчета (год, квартал, месяц и т. д.);

r – ставка дисконтирования.

Денежный поток в момент времени t определяется эффектом, получаемым от реализации инвестиций, который для энергосберегающих проектов может определяться как эффект от экономии в результате сбережения энергии.

Обзор литературы. Исследования науки в области энергосбережения разделены на несколько направлений. Одним из них является разработка новых технологических решений, оборудований и деталей.

По итогам работ [8-12] были предложены новые технологии и средства для сохранения теплового потока и снижения энергопотребления. Стандарты энергоэффективности также различаются по качественной интеграции и распределению энергозатрат по многочисленным и совместно производимым продуктам [8,9]. Исследования показали, что для повышения энергоэффективности и энергосбережения в рамках достижения Целей устойчивого развития для корпоративного сектора необходимы 4 составляющие [10]:

1. Осведомленность.
2. Информированность.
3. Технический потенциал.
4. Финансовая доступность.

Для обеспечения этих составляющих различные страны применяют ряд инструментов, такие как схемы торговли квотами на выбросы углекислого газа (ETS) и схемы торговли энергоресурсами, а так же добровольные соглашения заинтересованных сторон. В рамках добровольных соглашений заинтересованных сторон для обеспечения финансовой доступности применяются такие механизмы как «Зеленые банки» и государственно-частное партнерство [11, 12].

Вместе с тем при существующем технологическом уровне развития компании могут добиться существенных результатов в энергосбережении за счет повышения эффективности управленческого составляющего [13].

Использование новых технологий требует значительных инвестиций со стороны компаний, поскольку финансовые ресурсы ограничены и должны оцениваться осуществимость и реализацию проектов энергосбережения с точки зрения их обоснования.

Существуют различные методы определения эффективности энергосберегающих проектов, которые учитывают экономическую, бюджетную, коммерческую эффективность. Экономическую эффективность инвестиционного проекта в целях энергосбережения можно просчитать на основе изменения энергоемкости производства продукции в денежном выражении.

Основная часть. Энергосбережение – это одна из составляющих энергоэффективности. В научных кругах нет единого понимания термина энергоэффективность. Группа авторов выделяет две доминирующие группы подходов. Первое предложение заключается в определении энергоэффективности как состояния, измеряемого соотношением между результатами (выгодами) и затратами энергии (понесенными расходами). Второй подход определяет энергоэффективность как энергосбережение.

Деятельность, определяемая как энергоэффективная, заключается в предоставлении более высокого уровня услуг при том же количестве энергии или того же уровня услуг при меньшем количестве энергии [7].

Исследование энергосберегающих технологий в современных условиях имеет основополагающее значение для решения задач устойчивого развития и минимизации ущерба окружающей среде от экономической деятельности компании. Поэтому организации с высоким рейтингом уделяют большое внимание внедрению современных устойчивых технологий.

Существуют различные энергосберегающие технологии, дающие разные эффекты, в том числе экономические. АО «Национальная компания «КазМунайГаз» в рамках своей деятельности в целях устойчивого развития реализует множество энергосберегающих проектов. В условиях ограниченности финансовых ресурсов представляется важным расставить приоритеты реализации этих проектов исходя из их экономической эффективности.

Результаты и обсуждение. Стратегические цели определены политикой АО НК «КазМунайГаз», которая базируется на Глобальном договоре ООН и соответственно международных инициативах, направленных на устойчивое развитие. На этом основано решение компании определить приоритетность 6 целей и 14 задач устойчивого развития ООН.

Чтобы гарантировать всеобщий доступ к доступным, надежным и современным источникам энергии, в 2030 году была утверждена и продолжена до 2031 года программа низкоуглеродного

развития. Она включает модернизацию технологического оборудования, внедрение энергосберегающих технологий, оптимизацию производства тепловой энергии и потребления, а также развитие собственных источников генерации, включая возобновляемые источники энергии с использованием ВИЭ в целях обеспечения доступа к энергии.

С 2017 года на 2017-2020 годы КМГ разработал Дорожную карту по энергосбережению и повышению энергоэффективности своих дочерних и зависимых организаций (ДЗО), включая совместно контролируемые организации и совместные предприятия.

Распространенные проекты энергосбережения в горнодобывающей промышленности могут включать модернизацию систем освещения, улучшение систем вентиляции и внедрение энергоэффективных технологий в технологическое оборудование.

Таблица 1

Основные показатели по энергосберегающим проектам АО НК «КазМунайГаз»*

№	Показатели	2017	2018	2019	2020	2021	2022
1	Расходы на электроэнергию млн.тенге	63082	71914	88910	-	98258	-
2	Энергосбережение тыс.г.дж.	883,3	437	755	874	340	2057
3	Энергосбережение электроэнергии, млн. кВтАТ	12,3	13,9	11,3	6,9	5,3	33,4
4	Энергосбережение тепловой энергии тыс. Гкал	2,1	24,2	91,3	-	-	1,531
5	Энергосбережение ГСМ тыс.литров	-	458	-	-	-	-
6	Энергосбережение природного газа тыс. МЗ	7 879	9 621	8508	11803	8107	21 732
7	Энергосбережение топливного газа тыс.тонн	-	-	-	10,3	-	25,3
8	Инвестиции в проекты по энергосбережению, млн.тенге	1387	1800	-	-	-	10 355
9	Количество проектов	-	59	69	55	49	49
10	Удельное энергопотребление на тонну добытого УВС, г.Дж на тонну	1,6	2,38	2,4	2,2	2,4	2,78
11	Удельное энергопотребление на тонну по категории «переработка нефтепродукта», г.Дж на тонну	3	3,5	3,7	4,3	-	-

* Составлена авторами на основе источника [3] и рассчитано на основе текущих цен

Исходя из данных таблицы 1 можно увидеть, что в период с 2017-2021 гг. было реализовано 265 различных проекта по энергосбережению и повышению энергоэффективности.

Мероприятия КМГ в области целей устойчивого развития, которые направлены на повышение энергоэффективности можно разбить на несколько групп:

- модернизация систем энергообеспечения компании;
- внедрение системы учета энергоресурсов;
- использование энергосберегающих систем освещения и др. [3].

Энергетическая политика была разработана и утверждена КМГ в 2022 году, в ней были определены дальнейшие меры менеджмента компании в период 2022-2031 гг. по усилению социальной ответственности в области энергоэффективности [14]. Из этого документа следует, что компания занимает строгую позицию в реализации мер по обеспечению устойчивого развития, и будет требовать этого же от своих партнеров. В свою очередь, на наш взгляд, эти мероприятия приведут к формированию соответствующей бизнес среды, которая стремится ответственно подходить к формированию положительной репутации в области социальной ответственности, и вызовет цепную реакцию от других крупных отечественных компаний. Вместе с тем на современном этапе руководство компании все большее внимание уделяет снижению энергозатрат в себестоимости производимой продукции, и внедрению планов мероприятий, направленных на энергосбережение, повышение энергоэффективности, декарбонизацию основных и вспомогательных технологических процессов.

В 2022 году в компании на внедрение энергосберегающих технологий было затрачено 10 355 млн тенге инвестиций. Основные мероприятия, реализованные в 2022 году позволили снизить удельный расход электроэнергии на перекачку нефти по различным участкам, отключить печи подогрева нефти

в летний период и другие. Эти данные не учитывались при расчете экономической эффективности инвестиций, так как не могут дать мгновенный эффект.

До 2022 года основные мероприятия энергоэффективности носили более общий характер для многих компаний, такие как приборы учета электроэнергии и освещение, которые не повлияли на удельное энергопотребление на тонну добытого УВС.

В ходе проведенных мероприятий компания получила эффект в виде энергосбережения по различным видам энергии, однако стабильный результат отмечается только по двум видам энергии: электрической и природного газа. Значительный эффект по сбережению электроэнергии замечен в 2017-2018 гг. и в 2022 году, когда были вложены инвестиции, с 2019 отмечается снижение объемов энергосбережений и в 2021 году составил 38% от показателя 2018 года. В структуре потребления энергии по видам более 40% приходится на природный газ, и данная картина за наблюдаемый период кардинально не изменилась. Хотя именно по данному виду энергии отмечается стабильный эффект энергосбережения.

Энергосберегающие проекты могут внести существенный вклад в долгосрочные затраты горнодобывающих компаний, поскольку потребление энергии способно составлять значительную часть их эксплуатационных расходов. Энергосбережение может стать ключевым фактором в достижении целей в области окружающей среды и устойчивого развития, а последнее может помочь установить долгосрочные цели для горнодобывающих компаний, что становится все более актуальным как для заинтересованных сторон, так и для регулирующих органов.

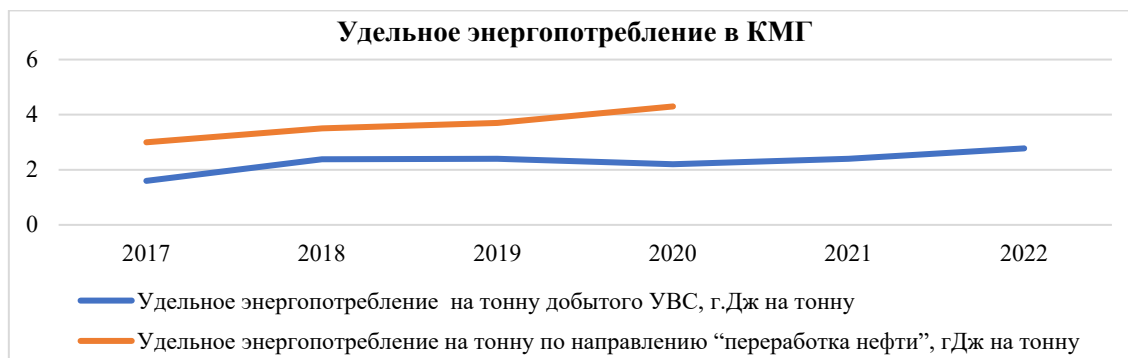


Рисунок 1. Удельное энергопотребление в АО НК «КазМунайГаз» по видам деятельности*

* Составлен авторами на основе источника [3]

Удельный расход энергии на тонну добытых углеводородов в среднем по компании остается высоким на протяжении наблюдаемого периода, о чем свидетельствует рисунок 1. Так в 2021 году составил 2,4 г.Дж. на тонну. Этот показатель на 58% выше показателя Международной ассоциации производителей нефти и газа (IOGP), например в сравнении с 2021 годом он составил 1,4 ГДж на тонну добытых углеводородов.

А в 2022 году этот показатель продемонстрировал уже 2,78 г.Дж. на тонну, что на 85% выше показателя ассоциации IOGP. Механизированные методы добычи на зрелых месторождениях приводят к увеличению энергозатрат из-за роста обводненности добычи, что объясняется технологическими особенностями добычи. [3].

Вместе с тем удельное энергопотребление на тонну по направлению «переработка нефти», возрастают ежегодно и составил 4,3 гДж на тонну в 2020 году, тогда как в 2017 году составлял 3 гДж на тонну. Здесь заметна картина роста этого показателя, несмотря на значительные инвестиционные вложения энергосберегающего направления.

Таблица 2

Показатели экономической эффективности по энергосберегающим проектам АО НК «КазМунайГаз»*

Показатели	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Всего
1	2	3	4	5	6	7	8
Энергосбережение тыс.г.дж.	883,3	437	755	874	340	2057	5346,3
Инвестиции в проекты по энергосбережению, млн.тенге	1387	1800	-	-	-	-	3187

1	2	3	4	5	6	7	8
Инвестиции в проекты по энергосбережению с учетом дисконтирования, млн.тенге	1387	1647,6	-	-	-	-	3035
Экономия средств на энергосбережении, млн.тенге	410,3	395,2	522,9 ¹	363,4 ¹	306,2 ¹	1 567	3 315, 2
Ставка дисконтирования, базовая ставка НБ РК	10,7 ²	9,25 ²	9,15 ²	9,5 ²	9,2 ²	14,2 ²	
Экономия средств на энергосбережении с учетом дисконтирования, млн.тенге	410,3	357,0	432,6	275,1	212,01	951,8	2638,81
Чистый дисконтированный эффект, NPV, млн.тенге	-	-	-	-	-	-	-636,6

* Составлена авторами на основе источника [3]

1) рассчитано авторами на основе текущих цен

2) рассчитано авторами на основе данных по базовой ставке НБ РК [15]

Как показывают данные таблицы 2, согласно официальным данным на реализацию данных проектов было выделено инвестиций в сумме в 1387 млн.тенге в 2017 году и 1800 млн.тенге в 2018 году. Выполненные мероприятия позволили получить экономический эффект за счет снижения энергопотребления по различным источникам энергии на сумму 3315 млн.тенге по состоянию на 2022 год, эффект от которых продолжится и в последующие годы, для того чтобы выйти на окупаемость необходимо еще 1 год.

С учетом дисконтирования по состоянию на 2022 год экономический эффект, полученный по рассматриваемым проектам, составляет 2638,81 млн. тенге при норме дисконта, которая соответствовала средней базовой ставке Национального Банка РК в соответствующие периоды [15].

Заключение. На современном этапе функционирования глобальной экономики очевидна роль энергоэффективности в обеспечении ее устойчивого развития. К пониманию важности институциональных преобразований в области социальной ответственности перед будущими поколениями приходят представители международного сообщества, национальные страновые лидеры и корпоративные топ-менеджеры.

На основе проведенного анализа можно сделать вывод, что в Казахстане проводятся определенные работы по повышению энергоэффективности как на государственном так и на корпоративном уровнях. Поэтому, на наш взгляд, в ближайшем будущем у нас в стране будет сформирована институциональная среда, обеспечивающая усиление наметившейся тенденции устойчивого развития во всем мире в целом, в Казахстане в частности. Для этого необходимо тесное взаимодействие всех заинтересованных сторон на основе обеспечения доступности и прозрачности информации, технической и финансовой поддержке.

Вместе с тем на корпоративном уровне растет понимание необходимости вовлечения всех сотрудников компании, интеграции всех бизнес-процессов с целями устойчивого развития, что нашло отражение в Энергетической политике КМГ. В целом можно сделать вывод, что флагманы нашей нефтедобывающей отрасли, в частности АО НК «КазМунайГаз» уделяет особое внимание развитию энергоэффективных технологий и активно внедряет их в свою компанию.

Вложенные инвестиции дают определенный эффект в энергосбережении в целом для компании. Однако эффект энергосбережения электрической энергии от вложенных инвестиций падает с течением времени, а по остальным видам энергии, кроме природного газа, стабильного эффекта не наблюдается.

При этом не происходит существенного преобразования удельных энергозатрат на тонну добытого углеводородного сырья, а рост энергоемкости «нефтепереработки», а это означает, что сами производственные процессы не полностью охвачены энергосберегающими мероприятиями.

Наше мнение заключается в том, что необходимо больше внимания уделять инвестиционным проектам технического и технологического характера для достижения энергосберегающего эффекта, что приведет к существенному снижению энергоемкости производства. Этот метод позволит добиться более длительного эффекта энергосбережения.

В данной статье была попытка определить экономическую эффективность энергосберегающих технологий. Однако, с учетом современных вызовов изменения климата, учитывая важность устойчивых технологий для общества в целом, рассматривать их эффективность только с позиции

экономической составляющей не целесообразно. Так как в будущем отставание в реализации энергоэффективных мероприятий могут привести к более негативным последствиям для общества.

Работа выполнена при поддержке Министерства образования и науки Республики Казахстан по проекту BR18574141 «Комплексная многоцелевая программа по повышению энергоэффективности и ресурсосбережению в энергетике и машиностроении для промышленности Казахстана», за что авторы выражают огромную благодарность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Глобальный договор Организации Объединенных Наций: Поиск решений глобальных проблем [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.un.org/ru/36167>.
2. Закон Республики Казахстан от 13 января 2012 №541-IV «Об энергосбережении и повышении энергоэффективности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.09.2023г.) // http://online.zakon.kz/document/?doc_id=31112351.
3. Отчет об устойчивом развитии АО «Национальная компания «КазМунайГаз» за период 2017-2022 года [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.kmg.kz/ru/>.
4. Казахстан отличается весьма высоким уровнем энергопотребления, при этом тарифы на электроэнергию в РК – одни из самых низких [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/krem/press/article/details/145348?lang=ru>.
5. Valeria Andreoni. From the Celtic Tiger to the Celtic Phoenix: The metabolic profile of Ireland and the main drivers of energy change // Journal of Cleaner Production. – 2020. – № 246 (10). – P. 118-132. – DOI: 10.1016/j.jclepro.2019.118975.
6. Szafranko E. Assessment of the economic efficiency of energy-saving projects, methodology based on simple and compound methods // Energy Sci Eng. – 2022. – №10. – P. 423-438. – DOI: 10.1002/ese3.1032.
7. Aneta Karasek, Barbara Fura, Magdalena Zajaczkowska. Assessment of Energy Efficiency in the European Union Countries in 2013 and 2020 // Sustainability. – 2023. – №15 (4). – DOI: 10.3390/su15043414.
8. Mousavi Seyyed Hadi, Janatifar Varahram, Abdolahi Arya, Sarhangzadeh Mitra. Optimal scheduling of active distribution networks with high penetration of plug-in electric vehicles and renewables using grasshopper optimization algorithm // 29th Iranian Conference on Electrical Engineering, ICEE. – 2021. – P. 313-317.
9. Mutaliyev A., Samoilov K., Priemets O. The interpretation of the principles of green architecture in the concept of transregional mono-stylism company «skidmore, owings and Merrill» // Engineering Journal of Satbayev University. – 2021. – №143(1). – P. 205-216. – DOI: 10.51301/vest.su.2021.v143.i1.26.
10. Isametova M., Nusipali R., Kaldan G., Jasinbekov O., Akhmedov H. Automation of centrifugal pump impeller designing with modified vane grille // Engineering Journal of Satbayev University. – 2021. – №143(1). – P. 135-143. – DOI: 10.51301/vest.su.2021.v143.i1.18.
11. Feng Zhenfei, Zhang Qingyuan, Li Zhenzhou, Bian Yongrui, Hu Zhenjun, Zhang Jinxin, Guo Fangwen, Du Feng. Hydrothermal and energy-saving performances in a mini-channel heat sink under different wire coil inserts induced swirling flow // International Journal of Heat and Mass Transfer. – 2023. – №216. – DOI: 10.1016/j.ijheatmasstransfer.2023.124515.
12. Abdolahi Arya, Gazijahani Farhad Samadi, Kalantari Navid Taghizadegan, Salehi Javad. Techno-economic framework for congestion management of renewable integrated distribution networks through energy storage and incentive-based demand response program // Demand Response Application in Smart Grids: Operation Issues. – 2019. – №2. – P. 241-264. – DOI: 10.1007/978-3-030-32104-8_11.
13. Liu X., Shen B., Price L. et al. A review of international practices for energy efficiency and carbon emissions reduction and lessons learned for China. WIREs Energy Environ. – 2019. – DOI: 10.1002/wene.34.
14. Energy Policy of JSC NC «KazMunayGas» [Electronic resource]. – URL: <https://www.kmg.kz/en/sustainable-development/corporate-governance/corporate-documents/>.
15. График принятия решений по базовой ставке 2015-2023 [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.nationalbank.kz/kz/news/grafik-prinyatiya-resheniy-po-bazovoy-stavke/rubrics/1843>.

REFERENCES

1. Globalnyj dogovor Organizacii Obedinennyh Nacij: Poisk reshenij globalnyh problem [The United Nations Global Compact: Finding Solutions to Global Challenges] [Elektronny resurs]. – URL: <https://www.un.org/ru/36167> [in Russian].
2. Zakon Respubliki Kazahstan ot 13 yanvarya 2012 №541-IV «Ob energosberezhenii i povyshenii energoeffektivnosti» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 03.09.2023g.) [The Law of the Republic of Kazakhstan dated January 13, 2012 No. 541-IV «On Energy Saving and Improving Energy Efficiency» (with amendments and additions as of September 3, 2023)] // URL: online.zakon.kz/document/?doc_id=31112351 [in Russian].
3. Otchet ob ustojchivom razvitii AO «Nacionalnaya kompaniya «KazMunajGaz» za period 2017-2022 goda [Sustainable Development Report of JSC National Company KazMunayGas for the period 2017-2022]. – URL: <https://www.kmg.kz/ru/> [in Russian].
4. Kazahstan otlichaetsya vesma vysokim urovnem energopotrebleniya, pri etom tarify na elektroenergiyu v RK – odni iz samyh nizkih [Kazakhstan has a very high level of energy consumption, while electricity tariffs in the Republic of Kazakhstan are among the lowest]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/krem/press/article/details/145348?lang=ru> [in Russian].
5. Valeria Andreoni. From the Celtic Tiger to the Celtic Phoenix: The metabolic profile of Ireland and the main drivers of energy change // Journal of Cleaner Production. – 2020. – № 246 (10). – P. 118-132. – DOI: 10.1016/j.jclepro.2019.118975.
6. Szafranko E. Assessment of the economic efficiency of energy-saving projects, methodology based on simple and compound methods // Energy Sci Eng. – 2022. – №10. – P. 423-438. – DOI: 10.1002/ese3.1032.
7. Aneta Karasek, Barbara Fura, Magdalena Zajączkowska. Assessment of Energy Efficiency in the European Union Countries in 2013 and 2020 // Sustainability. – 2023. – №15 (4). – DOI: 10.3390/su15043414.
8. Mousavi Seyyed Hadi, Janatifar Varahram, Abdolahi Arya, Sarhangzadeh Mitra. Optimal scheduling of active distribution networks with high penetration of plug-in electric vehicles and renewables using grasshopper optimization algorithm // 29th Iranian Conference on Electrical Engineering, ICEE. – 2021. – P. 313-317.
9. Mutaliyev A., Samoilov K., Priemets O. The interpretation of the principles of green architecture in the concept of transregional mono-stylism company «skidmore, owings and Merrill» // Engineering Journal of Satbayev University. – 2021. – №143(1). – P. 205-216. – DOI: 10.51301/vest.su.2021.v143.i1.26.
10. Isametova M., Nusipali R., Kaldan G., Jasinbekov O., Akhmedov H. Automation of centrifugal pump impeller designing with modified vane grille // Engineering Journal of Satbayev University. – 2021. – №143(1). – P. 135-143. – DOI: 10.51301/vest.su.2021.v143.i1.18.
11. Feng Zhenfei, Zhang Qingyuan, Li Zhenzhou, Bian Yongrui, Hu Zhenjun, Zhang Jinxin, Guo Fangwen, Du Feng. Hydrothermal and energy-saving performances in a mini-channel heat sink under different wire coil inserts induced swirling flow // International Journal of Heat and Mass Transfer. – 2023. – №216. – DOI: 10.1016/j.ijheatmasstransfer.2023.124515.
12. Abdolahi Arya, Gazijahani Farhad Samadi, Kalantari Navid Taghizadegan, Salehi Javad. Techno-economic framework for congestion management of renewable integrated distribution networks through energy storage and incentive-based demand response program // Demand Response Application in Smart Grids: Operation Issues. – 2019. – №2. – P. 241-264. – DOI: 10.1007/978-3-030-32104-8_11.
13. Liu X., Shen B., Price L. et al. A review of international practices for energy efficiency and carbon emissions reduction and lessons learned for China. WIREs Energy Environ. – 2019. – DOI: 10.1002/wene.34.
14. Energy Policy of JSC NC «KazMunayGas» [Electronic resource]. – URL: <https://www.kmg.kz/en/sustainable-development/corporate-governance/corporate-documents/>.
15. Grafik prinyatiya reshenij po bazovoj stavke 2015-2023 [Schedule of decisions on the base rate 2015-2023] [Elektronny resurs]. – URL: <https://www.nationalbank.kz/kz/news/grafik-prinyatiya-resheniy-po-bazovoy-stavke/rubrics/1843> [in Russian].

Елемесов К.К., Тымбаева Ж.М., Басканбаева Д.Д., Сатыбалдиева Д.О.

МҰНАЙ ӨНДІРУШІ КОМПАНИЯЛАРДЫҢ ЭНЕРГИЯ ҮНЕМДЕЙТІН ЖОБАЛАРЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛАРЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Аннотация

Қазіргі мұнай саласы үшін энергия тиімділігі мен энергия үнемдеу мәселелері басым болып саналады. Бұл тақырып құрамында көміртегі бар отынның жану өнімдерімен ауаның ластануын азайтуға бағытталған тұрақты даму мақсаттары шеңберінде неғұрлым өзекті болып отыр.

Мақалада экономикалық компонент тұрғысынан Қазақстанның мұнай өндіруші компанияларындағы энергия үнемдеу жобаларының тиімділігі қарастырылады. Энергия тиімділігін арттыру үшін компаниялар дамыған ортаны, қаржы ресурстарының болуын, мүдделі тараптардың ашықтығы мен ынтымақтастығын қамтитын жағдайлар жасауы қажет. Осыған сүйене отырып, тиісті технологияларды енгізу үшін дамыған ортаны қалыптастыру тұрғысынан энергия тиімділігі мен энергия үнемдеуді арттырудың әлемдік тәжірибесі қарастырылды. Сондай-ақ, қазақстандық мұнай өндіруші компанияның мысалында энергия түрлері бойынша энергия үнемдейтін инвестициялық жобалардың әсеріне талдау жасалды.

Экономикалық көрсеткіштер негізінде «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ энергия үнемдеу жобаларының экономикалық тиімділігіне талдау жүргізілді. Талдау нәтижесінде кәсіпорында энергия үнемдеу әсерін алу бойынша белгілі бір шаралар қабылданғанына қарамастан, энергия үнемдеу әсері ұзақ мерзімді перспективада сақталмауы мүмкін екендігі анықталды. Осылайша, мұнай-газ саласына энергия тиімді технологияларды енгізудің орындылығы және кәсіпорында энергия тұтынуды азайтуға мүмкіндік беретін техникалық және технологиялық жобаларға инвестициялау қажеттілігі расталды.

Yellemessov K., Tymbayeva Z., Baskanbayeva D., Satybaldiyeva D.

ASSESSMENT OF ECONOMIC EFFICIENCY OF INVESTMENTS IN ENERGY SAVING PROJECTS OF OIL PRODUCING COMPANIES

Annotation

For the modern oil industry, energy efficiency and energy conservation issues are considered a priority. This topic is becoming the most relevant within the framework of the Sustainable Development Goals, aimed, among other things, at reducing air pollution by combustion products of carbon-containing fuels.

The article examines the effectiveness of energy saving projects in oil producing companies in Kazakhstan from the point of view of the economic component. To improve energy efficiency, companies need to create conditions that include a developed environment, the availability of financial resources, openness and cooperation of stakeholders. Based on this, the world experience of improving energy efficiency and energy saving is considered from the point of view of forming a developed environment for the introduction of appropriate technologies. And also, using the example of a Kazakh oil producing company, an analysis of the effect of energy-saving investment projects by type of energy is made.

The analysis of the economic efficiency of energy saving projects of JSC NC «KazMunaiGas» on the basis of economic indicators is carried out. As a result of the analysis, it was found that the effect of energy saving may not persist in the long term, despite the fact that certain measures are being taken at the enterprise to obtain an energy-saving effect. Thus, the expediency of introducing energy-efficient technologies in the oil and gas sector and the need to invest in technical and technological projects that reduce energy consumption at the enterprise has been confirmed.



А.Р. Минишева*, аға оқытушы¹

Т.Қ. Қуанышбек, Т.Ф.М.²

А.С. Кернебаев, PhD¹

Л.С. Нурпеисова, Э.Ф.К., профессор³

Ә. Сағынов атындағы Қараганды техникалық университеті Коммерциялық емес

Акционерлік Қоғам, Қараганды қ., Қазақстан¹

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық

зерттеу университеті, Астана қ., Қазақстан²

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық

қатынастар және әлем тілдері университеті,

Алматы қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: kabkesh@mail.ru

ЕҢБЕК РЕСУРСТАРЫН ДАМУДАҒЫ ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ РӨЛІ

Зерттеу тақырыбы – еңбек нарығын ұйымдастырудың негізгі процестерінде және еңбек қатынастарын жүзеге асыру мен ресімдеуде көбірек қолданылатын цифрлық технологиялар. Жұмыстың мақсаты: еңбек саласында ақпараттық технологияларды қолдануды кеңейтуді және халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесуді талдау болып табылады. Зерттеудің өзектілігі – цифрлық және ақпараттық технологияларды қолдануға, еңбек нарығындағы қатынастарды анықтайтын негізгі процестерді электрондық форматқа ауыстыруға және жұмыспен қамтудың жаңа нысандарын, соның ішінде өзін-өзі жұмыспен қамтуды, қашықтықтан жұмыспен қамтуды, фрилансты жедел дамытуға байланысты туындайтын еңбек қатынастарын бекітудің жаңа нысандарын одан әрі нормативтік құқықтық реттеу қажеттілігіне байланысты. Ғылыми жаңалық қазіргі еңбек нарығындағы негізгі ақпараттық технологиялардың әсерінен жұмысшылар мен жұмыс берушілердің өзара әрекеттесу сипатындағы өзгерістердің негізгі тенденцияларын жүйелеуден тұрады. Бұл мақалада Қазақстанды цифрландыру жаңғырту жағдайындағы экономикалық дамудың негізгі факторы ретінде қарастырылған. Түсіндірудің тән ерекшеліктері, мұндай түсіндіру процесінде «цифрлық экономика» ұғымын қолдану талданады. Көптеген салалар үшін өсудің негізгі факторы ретінде Қазақстан экономикасын цифрландыру қажеттілігі анықталды және негізделді. Заманауи цифрлық экономиканы құру саласындағы шетелдік тәжірибені зерттеу негізінде автор бұл жолға енді ғана еніп жатқан Қазақстан үшін өте пайдалы болуы мүмкін екенін атап өтті. Қазақстанға басқа елдердің тәжірибесінен пайдалы сабақ алып қана қоймай, олардың қателіктері мен қате есептеулерінің қайталануын болдырмау маңызды. Цифрлық экономика өнімдерінің бірқатар артықшылықтары бар: тауарларды виртуалды болғандықтан, тасымалдау шығындарын азайтуға болады, интернет бүкіл әлем бойынша жедел жеткізуді қамтамасыз етеді. Сондай-ақ, әлемдік ақпараттық желінің арқасында ақша транзакцияларының жылдамдығы айтарлықтай өсті. Осыған сүйене отырып, цифрлық технологиялар, қызметтер мен жүйелер әлеуметтік даму үшін өте маңызды деп айтуға болады.

Кілт сөздер: цифрландыру, экономикалық даму, маңыздылығы, жаңғырту шарттары, технологиялық жұмыссыздық, экономикалық тиімділік, өнеркәсіптік революция, еңбек нарығы, цифрлық орта, ақпараттық технологиялар, цифрлық трансформация, экономикалық қауіпсіздік.

Ключевые слова: технологическая безработица, экономическая эффективность, промышленная революция, рынок труда, цифровая среда, информационные технологии, цифровая трансформация, экономическая безопасность.

Keywords: technological unemployment, economic efficiency, industrial revolution, labor market, digital environment, information technology, digital transformation, economic security.

JEL classification: J21, J23

Кіріспе. Қазақстанда қосылған құны жоғары, іргелі ғылым мен мәдениет деңгейі өте төмен салалар баяу дамуда. Сондықтан шикізат индустриясы мен басқару тетіктерін тиімді және дұрыс ұйымдастыру қажет.

Қазақстан Республикасындағы барлық салалардың ішінде тау-кен металлургия кешені (бұдан әрі-ГМК) неғұрлым дамыған. Қазба өндірісі бойынша республика 70 тау-кен державасының ішінде

алғашқы ондыққа кіреді, бұл жаңа өңдеу өндірістерін құруға және қосылған құны жоғары өнімдер шығаруға ықпал етуі мүмкін.

Қазақстан экономикасы 2022 жылға қарай әлемдік экономикалық дағдарыстың салдарымен күресіп, жалпы ішкі өнім мен өнеркәсіптік өндірістің тұрақты өсу қарқынын қалпына келтіре алды. Мәселен, 2021 жылы ЖІӨ 4%-ға өсті. Экономика өсуінің басым бағыттары тау-кен өндіру және өңдеу өнеркәсібі салалары, сондай-ақ ауыл шаруашылығы саласы болып белгіленді. Өсудің маңызды күшейткіштері инвестициялық қызметтің жандануы, отандық нарықтағы тұтынушылық сұраныстың жаңаруы, мұнай мен металдарға әлемдік баға конъюнктурасының өсуі атап өтілді. Индустрияландыру картасы аясында Қазақстан Республикасында 2021 жылы 1,3 трлн сомаға 144 жоба іске қосылды және 12,9 мың теңге жұмыс орны құрылды [2].

Соңғы уақытта экономика салалары цифрландыруға кірісті, ол соңғы уақытта бизнесті жүргізуде төңкеріс жасады, пайда табудың және құндылықтарды құрудың жаңа мүмкіндіктері. Әрине, экономиканың өсуін жеделдету шарттарының бірі экономиканы цифрландыруды қоса алғанда, индустриялық инновациялық технологиялар негізінде оның трансформациясы болып табылады [3].

Қазақстан экономикасын цифрландырудың заманауи процестері еңбек ресурстарының құрылымын өзгертеді. Экономикалық өсудің маңызды факторы білікті жұмыс күшін ұтымды пайдалану болып табылады. Сондықтан индустрияландыру және цифрландыру жағдайында еңбек ресурстарының сапасына қойылатын талаптар артып келеді.

Цифрландыру жағдайында еңбек нарығында жұмыс істейтін кәсіптердің құрамына және халықтың өз өмірінде пайдалану үшін цифрлық дағдыларының болуына қойылатын талаптар өсуде. Бүгінгі таңда халықтың компьютерлік (цифрлық) дағдыларын меңгеру деңгейі 76,2% құрайды, бұл жақсы көрсеткіш. Бірақ алға қойылған міндеттерге қол жеткізу үшін адами капиталдың даму көрсеткіштерін сандық және сапалық тұрғыдан жақсарту қажет.

Мақсаты. Адамдарда қазіргі экономикалық ойлауды дамыту, олардың экономикалық жүйе тұрғысынан қоғамның практикалық салаларына ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізудің салдарын және сәйкесінше қазіргі экономикалық ортаның жаңа ерекшеліктерін (немесе ережелерін) зерттеуі, бұл, шын мәнінде, цифрлық экономика қазірдің өзінде практикалық қызметте ескерілуі керек шындық екенін білдіреді.

Міндеті. Цифрлық экономиканың күрделі процестері мен құбылыстарын зерттеуге және түсіндіруге, цифрлық трансформация процестерінің қозғаушы күштерін тануға мүмкіндік беретін болашақ мамандарды теориялық даярлау; қазіргі жаһандық экономикада болып жатқан нақты процестерді жақсы білетін білікті кадрларды даярлау.

Әдебиеттік шолу. А.Б. Козновтың, Н.В. Алексееваның, А.А. Сазоновтың және басқалардың пікірінше, экономиканың қазіргі даму жағдайында экономикалық қызметтің барлық түрлерінде цифрлық технологияларды қолданудың кеңеюі байқалады. [1]

Цифрландыру, өз кезегінде, кез-келгенінен болжамды және кепілдендірілген нәтиже алу мақсатында барлық әлемдік ресурстарды цифрландыруға (цифрлық көшірмелерді жасау) және өзара әрекеттесудің желілік платформаларын құруға бағытталған процесс.

«The Boston Consulting Group» Ресей 2025 атты баяндамасында: кадрлардан таланттарға Цифрландыру – бұл жеке адамдардан бастап ірі компаниялар мен мемлекеттерге дейінгі экономикалық жүйенің барлық қатысушыларының онлайн және инновациялық цифрлық технологиялардың мүмкіндіктерін пайдалануы» деп атап өтті.

Автоматтандыруды қолданудың артуы толық зерттелмеген кәсіптер мен секторларға сараланған әсер етті. Зерттеулер негізінен жиынтық немесе салалық деңгейде роботтандыруға бағытталған, ал фирма деңгейіне және толықтыруды талдауға бағытталған зерттеулер аз болды, көптеген сұрақтар жауапсыз қалды. Бұл олқылықты толтыру үшін Ballestar M. T., Camiña E., Diaz-Chao Á., Torrent-Sellens J. өз мақалаларында роботтандырудың, цифрландырудың және инновацияның фирмалардағы өнімділік пен жұмысқа орналасуға әсері туралы жаңа дәлелдер келтірді. [8]

Экономиканы кейіннен цифрландырумен қалпына келтіру өсу кезеңіне өтуге байланысты барлық өзгерістер неғұрлым сұранысқа ие мамандарды оқыту және қайта даярлау мәселелерін қозғайтын ішкі кадр саясатын құру тұрғысынан кәсіпкерлік көңіл-күй мен ниетті айқындайды. Дәстүрлі және қашықтықтан жұмыспен қамту формалары инновациялық қашықтықтан жұмыспен қамтудың жаңа түрлеріне айналады, ал жұмысшылардың дағдылары цифрлық сипатқа ие болады. [11]

Әлемдік экономикадағы терең құрылымдық өзгерістер технологиялық және әлемдік экономикалық құрылымдардың өзгеруіне байланысты мүмкін болды. Еңбек нарығы, кәдімгі нарық

сияқты, көптеген факторлардың әсерінен өзгерістерге ұшырайды және соңғы уақытта цифрландыру ең белсенді болып табылады.

Skare M., Soriano D.R. атап өткендей, жаһандану технологияның ауысуы мен ағымына оң әсер етеді; бұл жағдайда цифрлық технологияны қолдану. Айтарлықтай технологиялық өзгерістерге ұшыраған елдер цифрлық қабылдаудың үнемі өсіп келе жатқан конвергенциясына қол жеткізуде [12].

Негізгі бөлім. Цифрлық технологиялар адамдар арасындағы тиімді коммуникацияларды, жаңа қатынастарды құруға мүмкіндік береді. Сапалы еңбек ресурстары экономикалық өсудің басты факторы болып табылады және пандемия жағдайында қажетті кәсіби дағдылар деңгейі еңбек нарығында тез өзгеруде. Осыған байланысты, жас ұрпақты – әлеуетті Еңбек ресурстарын тиісті білім мен дағдылармен, сондай-ақ салауатты өмір салтымен цифрлық болашаққа дайындау қажет, бұл елге табысқа жетуге мүмкіндік беретіні сөзсіз.

«Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасында адами капиталды дамыту экономиканың дамуына үлкен әсер ететін маңызды бағыт болып табылады. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы халқының цифрлық сауаттылық деңгейі 82,1% құрайды [5]. Сонымен қатар, адам дамуы индексі бойынша Қазақстан 2022 жылы 189 елдің тізімінде 49-орынды иеленді және «адам дамуы индексінің (АДИ) деңгейі жоғары елдердің (0.8-ден 0.9-ға дейін)» қатарына кіреді, республиканың көрсеткіштерін басқа елдердің көрсеткіштерімен салыстыра отырып, олардың орташа мәннен жоғары деңгейде екенін атап өткен жөн (тек Орталық Азия аймағы бойынша, сондай-ақ табыс деңгейі ұқсас елдер тобында) [6]. Қазіргі уақытта бұрын информатиканы зерттеуде ғана қолданылған цифрлық дағдылар қазір кез-келген қызмет саласында қажет және адамдарға цифрлық процестерді басқаруға мүмкіндік береді. Ел экономикасының технологиялық трансформациясы жағдайында еңбек нарығы кең тұлғааралық дағдылары мен жоғары жүйелі ойлауы бар Құзыретті кадрларды қажет етеді. Цифрлық технологиялардың арқасында адами капитал бизнестің тиімділігін және азаматтардың үкіметпен қарым-қатынасын арттыра отырып жаңартылады. Экономиканың негізгі субъектілері – мемлекет, кәсіпорындар және халық бір-бірімен тезірек және сапалы өзара әрекеттесе алады. Адам цифрлық экономиканың негізгі ресурсы болып табылады. Оның белгілі бір білім әлеуеті мен сапалық сипаттамалары оның елдің барлық деңгейлеріндегі нақты экономикалық процестерге қатысуын қамтамасыз етеді. Экономиканың дамуын адами капиталды дамытусыз қамтамасыз ету мүмкін емес, оған экономиканың қазіргі жағдайына сәйкес келетін оқыту арқылы инвестициялар салу қажет. Ол үшін жоғары және орта білім беру саласындағы өзгерістер қажет цифрлық экономика жағдайында оқыту [10]. Бұл ақпараттық-коммуникациялық салада білікті мамандарды даярлауды күшейтуге мүмкіндік беретін құзыреттілік орталықтарының желілерін құруға бағытталған түрлі мемлекеттік бағдарламаларды енгізу.

Еңбек ресурстары нарығын қарастыру, оның келесі негізгі сипаттамаларын бөліп көрсетеді:

2024 жылғы 1 тоқсандағы жұмыспен қамту деңгейі 15 жастан үлкен жастағы халық санына шаққанда 64,8%, жұмыс күшінің санына шаққанда – 95,3% құрады. Жұмыссыздық деңгейі (Халықаралық еңбек ұйымының әдістемесі бойынша) 4,7% құрады. Жұмыссыздар саны (ХЕҰ әдістемесі бойынша) 452,7 мың адамды құрады. Жұмыс істемейтін және білім алумен немесе оқыумен айналыспайтын НЕЕТ жастарының үлесі 7%-ды құрады.

- салалар бойынша халықты жұмыспен қамту құрылымын талдау көтерме саудада, өңдеуші салада және білім беруде жұмыспен қамтылғандардың ең көп үлесінің бар екендігін айғақтайды;

- интернетпен өзара әрекеттесу тәжірибесі бар халықтың үлесі – 87,3 құрайды %;

- халықтың цифрлық сауаттылық индексі;

- 2023 жылдың бірінші жартысында 0-ден 100-ге дейінгі шкала бойынша 85-ші орында [7];

- 2023 жылғы жағдай бойынша ең көп сұранысқа ие мамандықтар – сұранысқа ие ТОП-10 саланың ішінде: IT мамандары, менеджмент және басқару, ақпараттық қауіпсіздік, аударма ісі, математика мұғалімі, медбике ісі, коммуникациялық технологиялар, биология пәні мұғалімі бар.

Бизнес-процестерді автоматтандыру салдарынан белгілі бір мамандарға сұраныс мәселелерінде өзгерістердің пайда болу фактісін сенімді түрде айтуға болады. Соңғы бес жылда мемлекеттік статистика қызметінің мәліметтері бойынша процестерді автоматтандыруға бірінші болып көшкен салаларда жұмыс істейтіндер санының азаюы байқалды, ал еңбек нарығы үшін ең маңызды тәуекел алгоритмдеу деп аталады.

Сипаттауға болатын қызмет түрлері: алгоритмдер бірінші кезекте жоғалады [2]. Бұл ретте олардың орнына басқа да жаңа мамандықтар келеді. Сонымен, 2025 жылға қарай виртуалды және Толықтырылған шындық сәулетшілері, тамақ өнеркәсібінің технологтары (фудтех), робототехника инженерлері,

этикалық хакерлер (киберқауіпсіздік), нанобиотехнологиялар, ICO-және NFT-талдаушылар, трендвотчерлер, 3D-басып шығаруды жобалаушылар, гендік инженерлер және т. б. сұранысқа ие болады.

160-тан астам басшылардың қатысуымен жүргізілген бірлескен зерттеулерге сәйкес, қазақстандық компанияларды цифрландырудың қазіргі жағдайы мүмкін 5-тен 3,2 баллды құрайды, бұл орташа деңгей туралы айтуға мүмкіндік береді [3].

Кесте деректеріне сүйене отырып, сандық технологиялар мен жұмыссыздық деңгейі арасындағы байланыс жеткілікті деген қорытынды жасаймыз. Осылайша, цифрлық технологияларды неғұрлым көп тартатын салаларда жұмыспен қамтылғандардың үлесі қысқармайды, ал цифрландыру деңгейі ең жоғары өңірлерде мамандарды тартумен жұмыссыздық деңгейінің төмендеуі байқалады. Цифрлық жаңа технологияларды пайдаланудың ең аз пайызы бар өңірлерде жұмыссыздық деңгейі айтарлықтай жоғары.

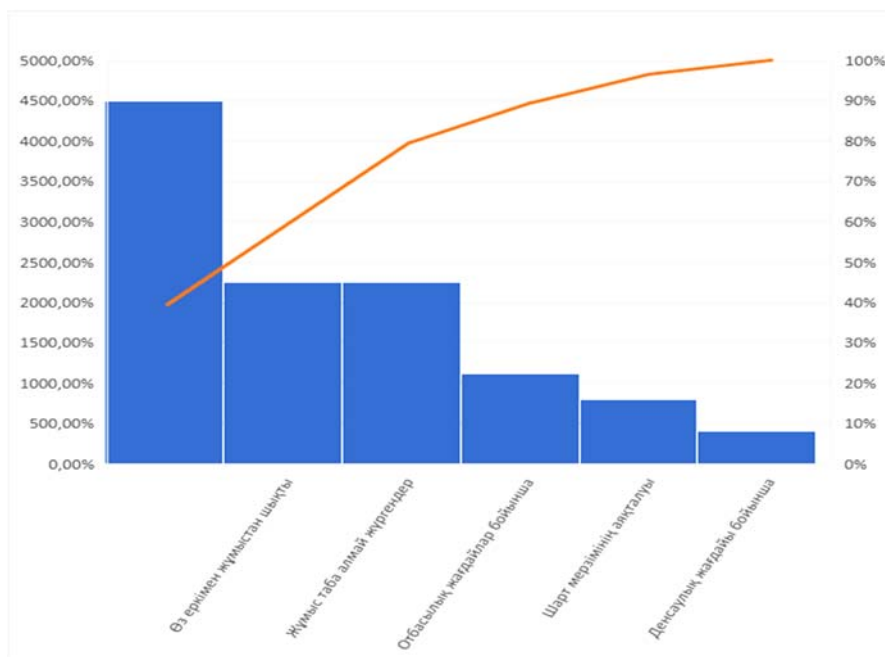
Цифрландыру мен жұмыссыздық деңгейінің өзара байланысын анықтау үшін жұмыста жекелеген факторлардың әсерінен 2009-2022 жылдардағы деректердің корреляциялық талдауы қолданылды [6]. Жұптасқан корреляция коэффициенттерін есептеу суретте көрсетілген. Көріп отырғаныңыздай, цифрлық факторлар жұмыссыздық деңгейіне теріс әсер етеді, яғни оның төмендеуіне ықпал етеді. Осылайша, экономиканы цифрландыру жағдайында жұмыссыздар санының азаюына ғаламдық ақпараттық желілерді (x4) пайдалану және дербес компьютерлер санының өсуі ықпал етеді. Сонымен қатар, талданатын кезеңдегі оқу шығындарының төмендеуі, керісінше, жұмыссыздар санының өсуіне ықпал етеді (x2), сондай-ақ арнайы бағдарламалық құралдарды пайдаланған ұйымдардың үлес салмағының төмендеуі.

Цифрландырудың әсерінен экономикалық қауіпсіздік үшін еңбек нарығының өзгеруімен қатар жүретін тәуекелдер мынадай факторлармен байланысты:

1. Өзгерген жағдайларға бейімделу процесінде халықтың қиындықтарының болуы жұмыссыздар санының уақытша өсуіне әкеледі.
2. Қазақстандық аймақтар цифрландыру әлеуетінің әртүрлі деңгейімен сипатталады, бұл, әрине, жекелеген аймақтардағы жұмыссыздықтың өсуіне әсер етеді.
3. Бизнес-процестерді автоматтандырудың арқасында кейбір мамандардың сұранысы мен басқалардың жетіспеушілігі өзгереді деп күтілуде.
4. Қоғам цифрланған сайын цифрлық көші-қон пайда болады. Цифрлық дағдыларды меңгерген еңбек ресурстары цифрлық жетілу деңгейі ең жоғары аймақтарға ауысады.

Экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қажеттілігі цифрландырудан туындаған бірқатар жаңа қауіптермен анықталатынын атап өту маңызды, оларды шешу үшін экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесін түзету қажет. Бұл ретте экономикалық қауіпсіздік жүйесіндегі өзгерістер цифрлық трансформациямен қатар жүруі тиіс. Цифрлық экономика бүгінгі таңда цифрлық дамудың барлық деңгейлеріндегі көптеген елдер үшін дамудың басым бағыты болып табылады – базалық ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымды құрудан бастап осы салада үйлестірілген саясатты қалыптастыруға және цифрлық технологияларды кеңінен енгізуді қолдау бағдарламаларына дейін [1, 2]. Қазіргі экономикада өзгерістер тудыратын және нарық құрылымына тікелей әсер ететін цифрландырудың негізгі технологияларын ескеру қажет: ұтқырлық, әлеуметтік желілер, бұлтты есептеулер, сенсорлық желілер және Заттар интернеті, деректермен жұмыс істеуге арналған жасанды интеллект технологиялары. Біріктірілген бұл технологиялар барлық «ақылды» нәрселерді жасауға мүмкіндік береді: үкіметтер, үйлер, қалалар, бизнес-процестер, Денсаулық сақтау, көлік және т.б., бизнес, тұтынушылар және жалпы қоғам үшін жаңа мүмкіндіктер спектрін ашады [3, 4]. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) ақпараттық қоғамды қалыптастырады, ақпараттық (цифрлық) экономиканы және әлеуметтік-еңбек қатынастарының цифрлық форматын құрады [5]. Бүгінгі таңда қазақстандық экономиканың алдына негізінен елдің әлемдік экономикалық кеңістіктегі бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін цифрлық даму траекториясы бойынша трансформациялау мақсаты қойылды. Қайта құру оның даму қарқынын жеделдетуге және экономикалық өсу мен өнімділікті қамтамасыз ете отырып, халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған. Қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін Қазақстанда 2017 жылдан бастап «Цифрлық Қазақстан» (Digital Kazakhstan) экономиканы цифрландыру жөніндегі мемлекеттік бағдарлама әзірленіп, іске асырылуда [7]. Цифрлық жаңғырту жөніндегі Қазақстандық бағдарламаның ерекшелігі оның цифрлық экономиканың ортасы мен инновациялық экожүйесін қалыптастыруға бағытталғандығы атап өтіледі, оларды қайта құру еңбек өнімділігінің артуына және капиталдандырудың өсуіне әкеп соқтыратын флагмандық салалар үшін де, сондай-ақ халыққа және бизнеске мемлекеттік қызметтер көрсетудің цифрлық инфрақұрылымын құру, сондай-ақ

адами капиталды дамыту жолымен Мемлекеттік органдардың қызметінде де білім экономикасына көшуді қамтамасыз ететін креативті қоғам құру мақсаттары. Қазақстан экономикасының цифрлық трансформациясы негізгі көрсеткіштерге қол жеткізуді қамтиды: 4.0 технологияларын енгізу, жаңа өнімдерден түсетін түсім пайызын ұлғайту, цифрлық экономиканың қажеттіліктеріне сәйкес персоналды оқыту және қайта даярлау [7]. Егер біз еңбек нарығындағы сұраныс пен ұсыныстың тепе-теңдік күйінің тетігін іздейтін болсақ, онда еңбек нарығының үшінші қатысушылары үшін негізделген ұсыныстарды әзірлеу мүмкін болады, өйткені цифрландыру жағдайында қазіргі экономикадағы жұмыспен қамту процестерін реттеудің біртұтас ортасы құрылатын болады [8].



ҚР-дағы жұмыссыздықтың негізгі себептері*

* [8] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының ресми Еңбек және жұмыспен қамту статистикасы деректеріне сүйене отырып, макроэкономикалық көрсеткіштер бойынша қазақстандық еңбек нарығын бағалау [9] 2024 жылғы I тоқсанда Қазақстанда Халықаралық еңбек ұйымының әдістемесі бойынша есептелген жұмыссыздық деңгейі 4,7% құрады. Еңбек нарығының құрылымы өңірлер бойынша жұмыспен қамту деңгейлерінде күрт саралау байқалмайтынын көрсетеді. Ауытқулар 4,6-дан 5,2%-ға дейін, бұл жұмыспен қамту саласындағы мемлекеттік саясаттың біртектілігі мен дәйектілігін көрсетеді. Айта кететін жағдай, екі өңірде жұмыссыздық деңгейінің ең төменгі көрсеткіші бар – бұл Астана қаласы мен Қарағанды облысы. Жұмыссыздықтың ең жоғары деңгейі бар екі өңір – Алматы қаласы мен Түркістан облысы. Жеті өңірде жұмыссыздық деңгейі – 4,5 %. Бұл көрсеткіш – бірқатар бақылаулар үшін сән (Mo). Кесте 1 әрбір кәсіби саладағы бос орындар саны мен түйіндемелер санын бақылау көрсеткіштері көрсетілген.

1-кесте

Еңбек электрондық еңбек биржасының 2024 жылғы сәуірдегі деректері бойынша ҚР бойынша жалпы түйіндеме/бос жұмыс орындарының санына шолу*

Кәсіби сала	Бос орындар саны (N _{вак})	Түйіндеме саны (N _{рез})	Сұраныс коэффициенті (N _{вак} / N _{рез})
1	2	3	4
HR және хатшылық	722	984	0,73
IT және телекоммуникация	380	650	0,58
Қауіпсіздік және ТЖ	296	436	0,68
Мемлекеттік қызмет	86	291	0,30
ТКШ және абаттандыру	518	1 082	0,48

1	2	3	4
Жеке қызметтер және сервис	383	1 005	0,38
Мәдениет және спорт	295	226	1,31
Маркетинг және БАҚ	143	149	0,96
Медицина және фармацевтика	2 396	980	2,44
Ғылым және кеңес беру	99	122	0,81
Мұнай, газ, ресурстарды өндіру	104	356	0,29
Білім және тәрбие	2 125	1 691	1,26
Тұру және тамақтану	481	641	0,75
Өндіріс	1 671	1 084	1,54
Біліктілігі жоқ мамандықтар	1 451	4 092	0,35
Басшылар	131	311	0,42
Ауыл шаруашылығы	373	987	0,38
Әлеуметтік қызмет	208	381	0,55
Құрылыс және сәулет	792	908	0,87
Сауда және қойма	640	627	1,02
Көлік және логистика	834	973	0,86
Қаржы және есеп	896	1 389	0,65
Энергетика	473	347	1,36
Құқықтану	201	500	0,40
Барлығы:	15698	20212	–
<i>Me (медиана)</i>	–	–	0,71

* [12] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Микроэкономикалық деңгейде мұндай талдаудың ерекше маңызы жоқ [11, 12]. Бұл макроэкономикалық көрсеткіштер немесе басқалары жұмыс берушіге маңызды емес. Ол үшін өз өнімдерін шығару кезінде алатын шығындар, сондай-ақ оларды азайту үлкен маңызға ие. Бұл дегеніміз, экономиканы цифрландыру жүзеге асыратын өзгерістер сұранысқа ие болады, өйткені олар жұмыс күшінің сапасына оны оңтайландыру бағытында көзқарастарды өзгертеді.

Осылайша, қазіргі экономикалық жүйелер үшін цифрлық трансформация:

1. Цифрлық бизнес модельдерін құруды қамтамасыз ететін өсу қозғалтқышы;
2. Кәсіпорынның негізгі бизнесі шеңберінде және одан тыс өсуді ынталандыру;
3. Бизнесінің жаңа цифрлық модельдерін анықтау және құру;
4. Ұзақ мерзімді бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету;

Қорытынды. Ұсынылған шолуда көрсетілгендей, отандық және шетелдік әдебиеттердегі цифрлық экономиканың анықтамасы әр түрлі, ал жалпы жағдайда цифрлық технологияларды пайдалану кезінде тауарлар өндірісін түсінуге болады. Осы мәселе бойынша шетелдік басылымдарға шолу цифрлық экономиканы түсіндірудің төрт негізгі түрін анықтайды. Осылайша, цифрлық экономика тіршілік әрекетінің барлық салаларын цифрлық түрлендіруді шарттайды, оларға елеулі экономикалық және әлеуметтік әсерлер береді, бұл өз кезегінде цифрлық кәсіпкерлікті дамыту үшін жаңа мүмкіндіктер ашады. Барлық жерде кәсіпкерлер қашықтан жұмыс істеуге көшуде. Мұның себебі вирусты жұқтыру қаупі емес, кеңселерді жалдау ақысын төлеуге қаражаттың болмауы. Пандемияға байланысты жұқтыру қаупі жоғары салаларда жұмыс орындарының жабылуы байқалады, практикалық кәсіптік бағдар беру және қайта даярлау қажеттілігі туындады. Пандемия аяқталғаннан кейін көптеген кәсіпкерлер бәрін сол күйінде қалдыруды ойластырады – қысқартылған ұжымның әрбір мүшесі жұмысты үйден орындайды. Егер мұндай мүмкіндік болса, теориялық тұрғыдан қазіргі жағдайда бұл ең жақсы шешімдердің бірі. Мүмкін, ел экономикасы COVID-19 жойқын күшінен айыққан кезде, адамдар жұмыс іздеу мәселесіне тап болады.

Қорытындылай келе, Қазақстанда, бүкіл әлем сияқты, кәсіпкерлікті цифрлық трансформациялау толқыны белсенді түрде басталды деп айтуға болады. Бұл ретте цифрлық технологиялардың шектеулі санын енгізе отырып, дәстүрлі тәсілдердің басым бөлігін қалдыратын кәсіпорындар бар. Бұл жаңа технологияларды қолданудың қымбаттығымен, киберқылмыс қаупімен, олардың бизнесі үшін қолайлы технологиялардың болмауымен түсіндірілуі мүмкін. Біздің ойымызша, компанияларды ынталандыру үшін ақпараттық қауіпсіздік, инвестициялаудың белгілі бір үлесі, цифрлық кәсіпкерлік үшін кадрлар даярлау саласында жағдайларды қамтамасыз ете алатын мемлекеттің қатысуы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Кознов А.Б. Влияние цифровизации на рынок труда // *International Journal of Humanities and Natural Sciences*. – vol.4-2. – 2019. – С. 177-179.
2. Matyushok V., Krasavina V., Berezin A., Javier Sendra Garcia J.S. The global economy in technological transformation conditions: A review of modern trends // *Economic Research-Ekonomiska Istraživanja*. – 2021. – DOI: 10.1080/1331677X.2020.1844030.
3. Hutter C. Cyclicalities of labour market search: a new big data approach // *J Labour Market Res*. – 55, 1. – 2021. – DOI: 10.1186/s12651-020-00283-9.
4. Pyka A. Dedicated innovation systems to support the transformation towards sustainability: creating income opportunities and employment in the knowledge-based digital bioeconomy // *J. Open Innov*. – 3, 27. – 2017. – DOI: 10.1186/s40852-017- 0079-7.
5. Kuksova O.D. Problems of development of the Russian labor market in transition to the digital economy // In: *Obshchestvo: politika, ekonomika, pravo (Society: Policy, Economy, Law)*. – 2017. – № 8. – P. 57-61.
6. Рейтингов много, а Казахстан один [Электронный ресурс] // *DKNews*. – 2021. – URL: <https://dknews.kz/ru/eksklyuziv-dk/210944-reytingov-mnogo-a-kazakhstan-odin>.
7. Государственная Программа «Цифровой Казахстан». Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>.
8. Ballestar M.T., Camiña E., Diaz-Chao Á., Torrent-Sellens J. Productivity and employment effects of digital complementarities // *Journal of Innovation & Knowledge*. – December 2020. – DOI: 10.1016/j.jik.2020.10.006.
9. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/>.
10. Schultz T.W. Capital Formation and Education // *Journal of Political Economy*. – 1960. – № 68. – P. 571-583.
11. Алексеева Н.В., Сазонов А.А. Анализ степени влияния цифровой экономики на формирование основных трендов на рынке труда и социальнотрудовых отношений в Российской Федерации // *Вестник Московского государственного областного университета*. – Серия: Экономика. – 2019. – № 2. – С. 28-36. – DOI: 10.18384/2310-6646-2019-2-28-36.
12. Skare M., Soriano D.R. How globalization is changing digital technology adoption: An international perspective // *Journal of Innovation & Knowledge*. – April, 2021. – DOI: 10.1016/j.jik.2021.04.001.

REFERENCES

1. Koznov A.B. Vliyaznie cifrovizacii na rynek truda [The Impact of Digitalization on the Labor Market] // *International Journal of Humanities and Natural Sciences*. – vol.4-2. – 2019. – S. 177-179 [in Russian].
2. Matyushok V., Krasavina V., Berezin A., Javier Sendra Garcia J.S. The global economy in technological transformation conditions: A review of modern trends // *Economic Research-Ekonomiska Istraživanja*. – 2021. – DOI: 10.1080/1331677X.2020.1844030.
3. Hutter C. Cyclicalities of labour market search: a new big data approach // *J Labour Market Res*. – 55, 1. – 2021. – DOI: 10.1186/s12651-020-00283-9.
4. Pyka A. Dedicated innovation systems to support the transformation towards sustainability: creating income opportunities and employment in the knowledge-based digital bioeconomy // *J. Open Innov*. – 3, 27. – 2017. – DOI: 10.1186/s40852-017- 0079-7.
5. Kuksova O.D. Problems of development of the Russian labor market in transition to the digital economy // In: *Obshchestvo: politika, ekonomika, pravo (Society: Policy, Economy, Law)*. – 2017. – № 8. – P. 57-61.
6. Reitingov mnogo, a Kazakstan odin [There are many ratings, but only one Kazakhstan] [Elektronny resurs] // *DKNews*. – 2021. – URL: <https://dknews.kz/ru/eksklyuziv-dk.210944-reytingov-mnogo-a-kazakhstan-odin> [in Russian].
7. Gosudarstvennaya Programma «Cifrovoy Kazakstan». Utverzhdena postanovleniem Pravitelstva Respubliki Kazakstan ot 12 dekabrya 2017 goda № 827 [State Program «Digital Kazakhstan». Approved by the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 12, 2017 No. 827] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>.

8. Ballestar M.T., Camiña E., Diaz-Chao Á., Torrent-Sellens J. Productivity and employment effects of digital complementarities // *Journal of Innovation & Knowledge*. – December 2020. – DOI: 10.1016/j.jik.2020.10.006.

9. Byuro nacionalnoi statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz> [in Russian].

10. Schultz T.W. Capital Formation and Education // *Journal of Political Economy*. – 1960. – № 68. – P. 571-583.

11. Alekseeva N.V., Sazonov A.A. Analiz stepeni vliyaniya cifrovoi ekonomiki na formirovanie osnovnyh trendov na rynke truda i socialnotrudovyh otnoshenii v Rossiskoi Federacii. Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta [Analysis of the degree of influence of the digital economy on the formation of the main trends in the labor market and social and labor relations in the Russian Federation // *Bulletin of Moscow State Regional University*]. – Seriya: Ekonomika. – 2019. – № 2. – S. 28-36. – DOI: 10.18384/2310-6646-2019-2-28-36 [in Russian].

12. Skare M., Soriano D.R. How globalization is changing digital technology adoption: An international perspective // *Journal of Innovation & Knowledge*. – April, 2021. – DOI: 10.1016/j.jik.2021.04.001.

Минишева А.Р., Куанышбек Т.К., Кернебаев А.С., Нурпеисова Л.С.

РОЛЬ ЦИФРОВИЗАЦИИ В РАЗВИТИИ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ

Аннотация

Предметом исследования являются цифровые технологии, которые все чаще используются в основных процессах организации рынка труда и в осуществлении и оформлении трудовых отношений. Целью работы является: анализ расширения применения информационных технологий в сфере труда и содействия занятости населения. Актуальность исследования обусловлена необходимостью дальнейшего нормативного правового регулирования новых форм утверждения трудовых отношений, возникающих в связи с применением цифровых и информационных технологий, переводом основных процессов, определяющих отношения на рынке труда, в электронный формат и ускоренным развитием новых форм занятости, в том числе самозанятости, дистанционной занятости, фриланса. Научная новизна заключается в систематизации основных тенденций изменений характера взаимодействия работников и работодателей под влиянием основных информационных технологий на современном рынке труда. В данной статье цифровизация Казахстана рассматривается как основной фактор экономического развития в условиях модернизации. Анализируются характерные особенности толкования, использование в процессе такого толкования понятия «цифровая экономика». Определена и обоснована необходимость цифровизации экономики Казахстана как основного фактора роста для многих отраслей. На основе изучения зарубежного опыта в области построения современной цифровой экономики автор отметил, что это может быть очень полезно для Казахстана, который только начинает идти по этому пути. Казахстану важно не только извлечь полезные уроки из опыта других стран, но и избежать дублирования их ошибок и просчетов. Продукты цифровой экономики имеют ряд преимуществ: поскольку товары являются виртуальными, можно снизить транспортные расходы, интернет обеспечивает быструю доставку по всему миру. Также благодаря мировой информационной сети значительно возросла скорость денежных транзакций. Исходя из этого, можно сказать, что цифровые технологии, услуги и системы очень важны для социального развития.

Minisheva A., Kuanyshbek T., Kernebaev A., Nurpeisova L.

THE ROLE OF DIGITALIZATION IN WORKFORCE DEVELOPMENT

Annotation

The subject of the study is digital technologies, which are increasingly used in the main processes of organizing the labor market and in the implementation and registration of labor relations. The purpose of the work is to analyze the expansion of the use of information technologies in the field of labor and the promotion of employment. The relevance of the study is due to the need for further regulatory legal regulation of new forms of approval of labor relations arising from the use of digital and information technologies, the transfer of the main processes determining labor market relations to an electronic format and the accelerated development of new forms of employment, including self-employment, distance employment, freelancing. The scientific novelty lies in the systematization of the main trends of changes in the nature of interaction between employees and employers under the influence of basic information technologies in the modern labor market. In this article, the digitalization of Kazakhstan is considered as

the main factor of economic development in the context of modernization. The characteristic features of interpretation and the use of the concept of «digital economy» in the process of such interpretation are analyzed. The necessity of digitalization of the economy of Kazakhstan as the main growth factor for many industries has been identified and justified. Based on the study of foreign experience in the field of building a modern digital economy, the author noted that this can be very useful for Kazakhstan, which is just beginning to follow this path. It is important for Kazakhstan not only to learn useful lessons from the experience of other countries, but also to avoid duplication of their mistakes and miscalculations. The products of the digital economy have a number of advantages: since the goods are virtual, transportation costs can be reduced, and the Internet provides fast delivery around the world. Also, thanks to the global information network, the speed of monetary transactions has significantly increased. Based on this, we can say that digital technologies, services and systems are very important for social development.



DOI 10.52260/2304-7216.2024.2(55).43
УДК 314.7
ГРНТИ 06.77.65

С.Е. Нурпеисов, магистр¹
С.К. Капышева*, к.э.н., доцент²
Р.Д. Берназарова, магистр²
А.Е. Баярлин, к.э.н.³

Университет «Астана-Туран»,
г. Астана, Казахстан¹

Esil University, г. Астана, Казахстан²

Казахский агротехнический исследовательский
университет имени С. Сейфуллина,
г. Астана, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: nurpeisov@tau-edu.kz

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРОГРАММ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СФЕРЕ МИГРАЦИИ

Данная статья рассматривает особенности функционирования государственных программ миграции. Авторы рассматривают проблемы и препятствия, с которыми сталкиваются страны при организации миграционных программ, и предлагают пути решения. Определена координация между государственными органами, общественными организациями и сообществами в сфере миграции, а также социальная интеграция мигрантов.

Авторы рассматривают осуществление государственных программ в сфере миграции в Республике Казахстан, имеющие свои региональные особенности. Так, Казахстан имеет национальную стратегию миграционной политики, которая определяет основные направления и приоритеты в этой области и активно используется. Авторы подчеркивают то, что законодательство страны регулирует миграцию, включая правовой статус и права мигрантов, процедуры и условия приема и пребывания, международное взаимодействие. Выявлено то, что в области миграции Казахстан успешно сотрудничает с международными организациями, странами-участниками и партнерами, что способствует эффективному внедрению государственных программ. Обеспечение социальной интеграции мигрантов и их адаптации к новым условиям жизни и работы является важной частью реализации программ миграции. В статье авторами определено, что одной из важнейших мер в сфере миграции – это взаимодействие с соседними государствами-участниками миграционного процесса на региональном уровне, стимулирование иностранных квалифицированных специалистов к повышению квалификации граждан страны; реализация мер по региональной экономической и социальной активизации для уменьшения миграции населения из регионов, расположенных вдоль границы. Авторами определено то, что создание более комплексных программ по социальной интеграции мигрантов, которые включают обучение, трудоустройство и обеспечение доступа к социальным услугам, поможет улучшить качество жизни мигрантов.

Ключевые слова: миграция, стратегия, государственные программы, миграционный процесс, приграничное соседство, государства-члены, экономическое развитие, мигранты, миграционная политика, интеграция, пространственное развитие, взаимная торговля.

Кілт сөздер: көші-қон, стратегия, мемлекеттік бағдарламалар, көші-қон процесі, шекара маңы, мүше мемлекеттер, экономикалық даму, мигранттар, көші-қон саясаты, интеграция, кеңістіктік даму, өзара сауда.

Keywords: migration, strategy, government programs, migration process, border neighborhood, member states, economic development, migrants, migration policy, integration, spatial development, mutual trade.

Введение. В современном мире миграция становится все более важной для государств, в том числе для Республики Казахстан. В связи с тем, что население страны сталкивается с различными проблемами и возможностями, связанными с миграцией, необходимо создать и эффективно внедрять государственные программы, направленные на эту область.

Уникальные геополитические, социально-экономические и культурные особенности Казахстана влияют на реализацию государственных программ миграции. Разнообразие миграционных потоков, привлечение высококвалифицированных специалистов и предоставление социальной поддержки мигрантам имеют решающее значение.

Основными целями казахстанской политики миграции являются защита прав и законных интересов мигрантов, интеграция прибывших иностранцев в общество и борьба с нелегальной миграцией. Чтобы реализовать данные программ, необходимо сотрудничество всех заинтересованных сторон, включая государственные органы, общественные организации, международные партнеры и самих мигрантов.

Бизнес-миграция создает новые бизнесы и новые рабочие места. Неквалифицированные мигранты позволяют местным жителям удовлетворить спрос на работу. В этом исследовании рассматриваются особенности реализации государственных программ миграции в Республике Казахстан, их эффективность и проблемы, с которыми сталкиваются власти и общество в этой области. Мы рассмотрим текущее состояние миграционных процессов в стране и предложим идеи для улучшения данной системы.

Цель исследования состоит в изучении реализации государственных программ Республики Казахстан в сфере миграции.

Исследование миграции молодежи в трудовом и образовательном направлении в Казахстане показало те же тенденции, что и в мировой практике. В основном миграционные намерения среди молодежи уже имеют цели реализации в краткосрочном периоде. Такие миграционные намерения создают угрозу оттоку трудоспособной молодежи. Соответственно, такие угрозы приводят к негативным последствиям, в частности это дефицит квалифицированной рабочей силы, старению казахстанского общества, уменьшению рождаемости.

Таким образом, принципиальной разницы в причинах внутренней или внешней миграции молодежи не наблюдается. В обоих случаях Основными предпосылками миграции являются экономические проблемы: запрашиваемая молодежь ищет более выгодные условия для проживания и работы.

Обзор литературы. Бодаухан К., Бауэр М.Ш., Кочигит Ж.К. изучая проблемы внутренней миграции Республики Казахстан считают, внутренняя миграция является основным направлением миграции в Казахстане, характеризующаяся массовым перемещением экономически активных жителей из сельской местности и экологически неблагоприятных районов в районы с более благоприятной экономикой [1].

Показано, как государство регулирует и поддерживает занятость в аграрной сфере Казахстана, а также проблемы рынка труда в рамках государственных программ и стратегий, в частности, в отношении реализации программы «Еңбек» [2].

Оценка законодательных актов по вопросам регулирования миграции населения внутри страны показала, что небольшое количество норм, не затрагивают пробелы в законах, а имеют отсылочный характер [3].

Теоретическая и методологическая основа исследования состояла из работ ученых в области миграции в Казахстане и за рубежом. В исследовании использовались такие методы, как научная абстракция, сравнение, анализ и синтез, а также структурно-логический анализ.

Для более глубокого изучения темы рекомендуется ознакомиться с работами таких исследователей, как Данияр Жанасов, Алия Хайрова, а также материалами организаций, занимающихся миграционными исследованиями в Казахстане и других странах Центральной Азии.

Основная часть. В Республике Казахстан миграционные программы играют ключевую роль в формировании демографической ситуации, социально-экономическом развитии и интеграции различных этнических групп. Реализация государственных миграционных программ в стране имеет свои особенности, которые можно рассмотреть в нескольких аспектах.

Казахстан реализует несколько целевых миграционных программ, направленных на привлечение специалистов в различные отрасли экономики, поддержку этнических казахов, желающих вернуться на историческую родину, а также на решение демографических проблем. Одним из таких проектов является программа «Нұрлы көш», которая направлена на восстановление и поддержку репатриантов.

Государственные миграционные программы часто связаны с экономическими интересами государства. Казахстан стремится привлечь иностранные инвестиции через привлечение высококвалифицированных специалистов, что способствует развитию ключевых секторов экономики, таких как нефтегазовая, ИТ, сельское хозяйство и др.

Одной из важных задач реализации миграционных программ является социальная интеграция мигрантов. Для этого в стране создаются различные курсы по обучению языкам, мероприятия по ознакомлению с культурой и традициями Казахстана. Также существуют программы по содействию в трудоустройстве.

Несмотря на наличие успешных программ, Казахстан сталкивается с рядом проблем, таких как нелегальная миграция, недостаточная защищенность прав мигрантов, а также вопросы социальной напряженности в регионах с высоким уровнем миграции. Государству необходимо разрабатывать комплексные меры по решению этих проблем.

В настоящее время Казахстан ведет независимую миграционную политику, чтобы способствовать устойчивому и социально-экономическому прогрессу во всем мире, повышать безопасность миграции и государственных потоков, а также улучшать демографию. Были приняты законы и программы для поддержки и реализации этой политики.

Идея направлена на снижение высококвалифицированных трудовых ресурсов, изменения в обществе, улучшение геополитического положения и отток квалифицированных специалистов с учетом существующих и возможных вызовов и угроз в соответствии с международными обязательствами и требованиями. В любой момент на переезд влияют различные ситуации.

Внутренние и внешние миграционные риски Казахстана можно увидеть в таблице 1.

Таблица 1

Внутренние и внешние миграционные риски для Республики Казахстан*

Внутренние вызовы	Внешние вызовы
избыток низкоквалифицированной рабочей силы и дефицит технически квалифицированных специалистов	угроза роста низкоквалифицированной трудовой силы по причине их приезда из центрально-азиатских государств
тесная занятость населения в крупных городах и на отдельных территориях	угроза оттока квалифицированных специалистов и талантливой молодежи
избыток рабочей силы в густонаселенных регионах	въезд в страну с поселением
расселение этнических репатриантов в южном регионе вызывает социальную напряженность	общая социально-психологическая напряженность
освобождение приграничных территорий	повышение уровня конкуренции на рынке труда

* Составлена авторами на основе источника [6]

Одна из основных стратегий в области миграционных процессов – это Концепция миграционной политики на 2023-2027 годы. Данная концепция была утверждена Постановлением Правительства Республики Казахстан 30.11.2022 г. [4].

В данной концепции говорится о том, что необходимости в сдерживании миграции населения из приграничных районов нет, поскольку этому процессу противостоять бесполезно. Создание условий для качественного образования и повышения конкурентоспособности молодежи региона тоже нецелесообразно. Тем не менее, значительная миграция населения из приграничных районов может представлять угрозу границе [5].

Ожидается, что к 2050 годам население северных районов вырастет до 0,9 миллиона человек, когда население южных районов уже будет составлять более 5 миллионов человек. Северный район имеет большое количество пожилых людей. Северо-Казахстанская область имеет индекс старения 53,1, Костанайская – 51,1, а Восточно-Казахстанская – 46,2. Кроме того, существует неравновесие в экономике между Югом и Севером. Кроме того, в некоторых приграничных районах возникают проблемы, такие как ухудшение текущей инфраструктуры, снижение экономической активности и миграция населения в центральные районы [6].

Среди других условий, затрудняющих регулирование внутренней миграции – это недостаточная система учета переселенцев. В настоящее время внутренние мигранты только те, кто имеет постоянную или временную регистрацию по месту жительства, могут быть зарегистрированы. При этом большинство граждан предпочитают не регистрироваться в качестве собственников жилья.

В настоящее время в мире наблюдается рост бизнес-иммиграции вместе с указанными миграционными направлениями. В развитых странах мира широко распространены программы, направленные на стимулирование привлечения сообщества инвесторов, включая беспрецедентные меры по приему на гражданство страны, «золотую визу» и другие способы упрощения условий ведения бизнеса. Это может привести к тому, что количество бизнес-иммиграции в экономику увеличится. В настоящее время проводятся усилия, чтобы улучшить информацию об основных потоках внутренней и внешней миграции, а также для улучшения системы статистического учета и отчетности миграционных процессов.

Для отслеживания притока иностранной рабочей силы в Казахстан и оценки его влияния на экономическое развитие:

1) вести международный статистический учет квалифицированных и неквалифицированных иностранных работников из стран ЕАЭС;

2) Со странами происхождения будет заключено соглашение о сотрудничестве в отношении выполнения рабочих обязанностей неквалифицированными работниками, а также будет создан единый регистр таких работников, в котором будут указаны занятые регионы и виды работ, которые они выполняли;

3) учет привлекаемых квалифицированных иностранных специалистов с указанием профессий, занятых отраслей и предприятий, видов выполненных работ;

4) учет выдачи, продления и отзыва разрешений трудовым иммигрантам, а также дактофотоучета.

Цель регулирования процессов миграции в Республике Казахстан состоит в том, чтобы автоматизированные информационные системы «иностранная рабочая сила», «этнические казахи» и «миграционная полиция» были интегрированы с информационными системами компетентных государственных органов.

Глобальные перемещения населения, связанные со сменой места жительства, являются одной из важнейших проблем населения. Это комплексный и многогранный общественный процесс, затрагивающий разные стороны нашей жизни.

Были проведены исследования, чтобы доказать необходимость этого проекта. Потребность возникла в областях, где наблюдается дефицит рабочей силы, низкая экономическая активность, дефицит специалистов, а также дефицит студентов в учебных заведениях, сокращение рабочих мест и бюджета, напротив, в регионах, где наблюдается рост безработицы, высокая рождаемость, нехватка детских садов и учебных заведений, старение специальностей.

Для государства это выгодный проект, развивается внутренняя миграция, повышается экономическая активность, снижается внутренняя социальная напряженность. Для южных регионов - это качественное образование молодежи, имеющей свободный грант. В принимающих регионах - это новые специалисты, экономическая активность, наполняемость вузов и колледжей, повышение рождаемости.

Благодаря этому проекту самым эффективным способом решения проблемы нехватки учебных заведений в южных регионах стало не строительство новых учебных заведений, а удаление молодежи в свободные учебные заведения, усиление активности и увеличение рабочей силы.

Одним из основных эффективных моментов для общества является сближение регионов, изучение молодежью нескольких языков, развитие региональной, экономической, социальной, языковой, культурной интеграции, то есть внутренняя миграция происходит не между регионами и центрами, а между регионами и регионами.

Заключение. Таким образом, реализация государственных миграционных программ в Казахстане представляет собой многогранный процесс, затрагивающий множество аспектов: от законодательства и экономических интересов до социальной интеграции и международного сотрудничества. Успешное управление миграционными потоками требует регулярного анализа и корректировки существующих подходов для адаптации к меняющимся условиям как внутри страны, так и на международной арене.

Эффективно управляя миграционной политикой, правительство принимает законы и программы для улучшения демографической и социально-экономической ситуации в стране. Продолжается расселение этнических казахов, расселение малоквалифицированных, неквалифицированных граждан в регионы с потенциалом экономического роста.

Таким образом, следующие предложения могут улучшить миграционную политику страны:

- совершенствование миграционной статистики и применение новых технологий в соответствии с международными стандартами;

- взаимодействие с соседними государствами-участниками миграционного процесса на региональном уровне с целью снижения нелегальной иммиграции;

- тщательный подбор трудящихся-мигрантов, привлечение только квалифицированных специалистов;

- стимулирование иностранных квалифицированных специалистов к повышению квалификации граждан страны;

- реализация мер по региональной экономической и социальной активизации для снижения миграции населения из приграничных регионов;

- создание специализированных центров, эффективная организация мероприятий по оказанию информационных и консультационных услуг в сфере трудовой миграции.

Казахстан также имеет хорошие перспективы для дальнейшего развития миграционной политики:

- продолжение работы над устранением недостатков в миграционном законодательстве и упрощение процедур может помочь улучшить ситуацию и сделать миграцию более управляемой и безопасной;

- создание более комплексных программ по социальной интеграции мигрантов, которые будут включать обучение, трудоустройство и обеспечение доступа к социальным услугам, поможет улучшить качество жизни мигрантов;

- взаимодействие с международными организациями, такими как ООН, Международная организация по миграции, может способствовать обмену опытом и внедрению лучших практик в области миграции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бодаухан К., Бауэр М.Ш., Кочигит Ж.К. Проблемы внутренней миграции Республики Казахстан в сборнике: инновационные научные исследования: теория, методология, практика [Электронный ресурс] // Сборник статей: XIII Международная научно-практическая конференция: часть 2. – 2018. – С. 81-84. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32669295&pff=1>.

2. Бодаухан К., Джусибалиева А.К. Миграция населения в южные и северные регионы: экономические аспекты [Электронный ресурс] // Сборник статей: экономический рост: проблемы, закономерности, перспективы II Международная научно-практическая конференция. – 2018. – С. 200-203. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32773811>.

3. Жуковская А.В., Смашникова Т.Б. Особенности административно-правового статуса мигранта в Республике Казахстан // Сборник статей: концепция современного развития науки сборник статей [Электронный ресурс] // Международная научно-практическая конференция. – 2018. – С. 36-40. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?edn=pirmbv>.

4. Концепция миграционной политики Республики Казахстан на 2017-2021 годы [Электронный ресурс]. – URL: https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/hozyaystvennaya_deyatelnost/id-P1700000602/.

5. Лучко О.Н., Мухаметдинова С.Х. Особенности миграционных процессов в приграничных регионах России (на примере Омской области) [Электронный ресурс] // Сборник статей: Современная наука: проблемы и перспективы развития: часть 3. – 2018. – С. 7-12. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35366765>.

6. Муратовна А. Миграционная ситуация в Восточном Казахстане: взгляд и оценка мигрантов // Современное исследование социальных проблем [Электронный ресурс]. – 2018. – Т. 10. – № 2-4. – С. 80-96. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/migratsionnaya-obstanovka-v-vostochnom-kazahstane-vzglyad-i-otsenka-migrantov>.

REFERENCES

1. Bodaukhan K., Bauer M.S., Kochigit Z.K. Problemy vnutrenney migratsii Respubliki Kazakhstan v sbornike: innovatsionnyye nauchnyye issledovaniya: teoriya, metodologiya, praktika [Problems of internal migration of the Republic of Kazakhstan in the collection: innovative scientific research: theory, methodology, practice] [Elektronny resurs] // Sbornik statey: XIII Mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya: chast' 2. – 2018. – S. 81-84. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32669295&pff=1> [in Russian].

2. Bodaukhan K., Dzhusbaliyeva A.K. Migratsiya naseleniya v yuzhnyye i severnyye regiony ekonomicheskkiye aspekty [Population migration to the southern and northern regions economic aspects] [Elektronny resurs] // Sbornik statey: ekonomicheskiy rost: problemy, zakonomernosti, perspektivy II Mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya. – 2018. – S. 200-203. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32773811> [in Russian].

3. Zhukovskaya A.V., Smashnikova T.B. Osobennosti administrativno-pravovogo statusa migranta v Respublike Kazakhstan [Features of the administrative and legal status of a migrant in the Republic of

Kazakhstan. In the collection: the concept of modern development of science collection of articles] [Elektronny resurs] // Sbornik statey: kontseptsiya sovremennogo razvitiya nauka sbornik statey. Mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya. – 2018. – S. 36-40. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?edn=pirmbv> [in Russian].

4. Kontseptsiya migratsionnoy politiki Respubliki Kazakhstan na 2017-2021 gody [The concept of migration policy of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021] [Elektronny resurs]. – URL: https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premier_ministr_rk/hozyaystvennaya_deyatelnost/id-P170000602/ [in Russian].

5. Luchko O.N., Mukhametdinova S.K. Osobennosti migratsionnykh protsessov v prigranichnykh regionakh Rossii (na primere Omskoy oblasti) [Features of migration processes in the border regions of Russia (on the example of the Omsk region)] [Elektronny resurs] // Sbornik statey: sovremennaya nauka: problemy i perspektivy razvitiya: chast' 3. – 2018. – S. 7-12. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35366765> [in Russian].

6. Muratova A. Migratsionnaya situatsiya v Vostochnom Kazakhstane: vzglyad i otsenka migrantov. Sovremennoye issledovaniye sotsial'nykh problem [Migration situation in East Kazakhstan: the view and assessment of migrants. Modern study of social problems] [Elektronny resurs]. – 2018. – T. 10. – № 2-4. – S. 80-96. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/migratsionnaya-obstanovka-v-vostochnom-kazahstane-vzglyad-i-otsenka-migrantov> [in Russian].

Нурпеисов С.Е., Капышева С.К., Берназарова Р.Д., Баярлин А.Е.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КӨШІ-ҚОН САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАЛАРЫН ІСКЕ АСЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Андатпа

Бұл мақала мемлекеттік көші-қон бағдарламаларының жұмыс істеу ерекшеліктерін қарастырады. Авторлар елдердің көші-қон бағдарламаларын ұйымдастырудағы қиындықтары мен кедергілерін қарастырады және шешу жолдарын ұсынады. Көші-қон, сондай-ақ мигранттардың әлеуметтік интеграциясы саласындағы мемлекеттік органдар, қоғамдық ұйымдар мен қауымдастықтар арасындағы үйлестіруге ерекше назар аударылады. Мақалада көші-қон саласындағы мемлекеттік саясатты жақсарту және оның тиімділігін бағалау тетіктерін құру бойынша кеңестер берілген.

Авторлар өз ерекшеліктері бар Қазақстан Республикасындағы көші-қон саласындағы мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асыруды қарастырады. Мәселен, Қазақстанда осы саладағы негізгі бағыттар мен басымдықтарды айқындайтын және белсенді пайдаланылатын көші-қон саясатының ұлттық стратегиясы бар. Авторлар елдің заңнамасы мигранттардың құқықтық мәртебесі мен құқықтарын, қабылдау мен болу рәсімдері мен шарттарын, халықаралық өзара іс-қимылды қоса алғанда, көші-қонды реттейтінін атап көрсетеді. Көші-қон саласында Қазақстан халықаралық ұйымдармен, қатысушы елдермен және серіктестермен табысты ынтымақтасады, бұл мемлекеттік бағдарламаларды тиімді енгізуге ықпал етеді. Мигранттардың әлеуметтік интеграциясын және олардың жаңа өмір мен жұмыс жағдайларына бейімделуін қамтамасыз ету көші-қон бағдарламаларын іске асырудың маңызды бөлігі болып табылады. Мақалада авторлар көші — қон саласындағы маңызды шаралардың бірі-көршілес көші-қон процесіне қатысушы мемлекеттермен өңірлік деңгейде өзара іс-қимыл жасау, шетелдік білікті мамандарды ел азаматтарының біліктілігін арттыруға ынталандыру; шекара маңындағы өңірлерден халықтың көші-қонын төмендету үшін өңірлік экономикалық және әлеуметтік жандандыру жөніндегі шараларды іске асыру екенін анықтады.

Nurpeisov S., Kapysheva S., Bernazarova R., Bayarlin A.

FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF STATE PROGRAMS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE FIELD OF MIGRATION

Annotation

This article examines the specifics of the functioning of state migration programs. The authors consider the problems and obstacles faced by countries in organizing migration programs and propose solutions. Special attention is paid to coordination between government agencies, public organizations and communities in the field of migration, as well as the social integration of migrants. The article contains tips on improving public policy in the field of migration and creating mechanisms to assess its effectiveness.

The authors consider the implementation of state programs in the field of migration in the Republic of Kazakhstan, which have their own characteristics. Thus, Kazakhstan has a national migration policy strategy, which defines the main directions and priorities in this area and is actively used. The authors emphasize that the country's legislation regulates migration, including the legal status and rights of migrants, procedures and conditions of admission and stay, and international cooperation. In the field of migration, Kazakhstan successfully cooperates with international organizations, participating countries and partners, which contributes to the effective implementation of government programs. Ensuring the social integration of migrants and their adaptation to new living and working conditions is an important part of the implementation of migration programs. In the article, the authors determined that one of the most important measures in the field of migration is interaction with neighboring states participating in the migration process at the regional level, encouraging foreign qualified specialists to improve the skills of citizens of the country; implementation of measures for regional economic and social activation to reduce migration from border regions.



М.С. Закирова, магистр, лектор
Ж.С. Утегенова*, PhD, и.о. ассоц. профессор
А.Н. Джакупова, магистр, лектор
А.А. Кайкенова, магистр, лектор
*Кокшетауский университет
имени Ш. Уалиханова, г. Кокшетау, Казахстан*
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: juldyz_kokshe@mail.ru

АНАЛИЗ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ КАЗАХСТАНА

В статье проанализированы показатели инновационной деятельности предприятий Казахстана за период с 2017 по 2023 годы. Основное внимание уделено динамике уровня активности, затратам на инновации, объему инновационной продукции и её доле в ВВП. Проведен детальный анализ выявленных тенденций, что позволило определить ключевые проблемы и барьеры, препятствующие развитию инноваций в Казахстане. Используются методы дескриптивного анализа и сравнительного анализа успешных практик зарубежных стран для выявления специфики и проблем казахстанских предприятий.

Выявлено, что несмотря на общий рост инновационной активности, значительные колебания в объемах затрат на инновации и объемах продукции свидетельствуют о необходимости стабильного и устойчивого финансирования. Основные препятствия к осуществлению инновационной деятельности включают недостаток финансовых средств, высокие затраты на инновации, нехватку компетентного персонала, информационные барьеры и сложности в поиске партнеров.

Предложены рекомендации по усилению государственной поддержки, развитию программ профессионального обучения и созданию благоприятных условий для финансирования инноваций. Результаты исследования имеют практическое значение для формирования государственной политики в области инноваций и обеспечения условий для устойчивого экономического роста. В заключение обозначены направления для дальнейших научных исследований, включающие детальный анализ выявленных барьеров и разработку стратегий их преодоления с учетом успешного зарубежного опыта.

Ключевые слова: инновационная деятельность, промышленность, Казахстан, экономическое влияние, государственная поддержка, инновационные стратегии, стимулирование.

Кілт сөздер: инновациялық қызмет, өнеркәсібі, Қазақстан, экономикалық әсері, мемлекеттік қолдау, инновациялық стратегиялар, ынталандыру.

Keywords: innovative activity, industry, Kazakhstan, economic impact, government support, innovation strategies, stimulation.

Введение. Развитие инновационной деятельности предприятий является ключевым элементом модернизации экономики Казахстана, способствующим повышению её конкурентоспособности на международной арене и переходу к новым технологическим укладам. Актуальность темы статьи обусловлена необходимостью выявления факторов, влияющих на инновационную активность предприятий, и разработки стратегий по стимулированию инноваций в условиях нестабильного финансирования и ограниченного доступа к ресурсам.

Целью исследования является анализ инновационной деятельности предприятий Казахстана, выявление основных препятствий на пути внедрения инноваций и разработка рекомендаций по их преодолению.

Задачи исследования включают:

- оценку показателей инновационной деятельности предприятий Казахстана, таких как уровень активности, затраты на инновации, объем инновационной продукции и её доля в ВВП.
- выявление причин, препятствующих осуществлению инновационной деятельности на предприятиях Казахстана.
- разработку предложений по усилению государственной поддержки инноваций, развитию программ обучения и повышения квалификации, а также созданию благоприятных условий для финансирования инноваций.

Материалы и методы исследования включают анализ статистических данных Бюро национальной статистики Республики Казахстана по ключевым показателям инновационной деятельности предприятий Казахстана за период с 2017 по 2023 годы. Методология исследования основана на

использовании дескриптивного анализа для оценки динамики показателей и выявления тенденций. Для обеспечения воспроизводимости результатов были применены стандартные методы статистической обработки данных, а также сравнительный анализ успешных практик зарубежных стран.

Введение исследований по данной теме позволяет выявить специфические особенности и проблемы, с которыми сталкиваются предприятия Казахстана при внедрении инноваций, и предложить конкретные меры по их преодолению. Результаты анализа создают предпосылки для формирования эффективной государственной политики в области инноваций и обеспечивают условия для устойчивого экономического роста.

Обзор литературы. В исследованиях подтверждена значимость следующих факторов, оказывающих наибольшее влияние на мотивацию предприятий к инновационной деятельности: затраты на исследования и разработки, уровень диверсификации экономики, уровень человеческого капитала и переток знаний [1,2]. Также исследованы другие факторы, влияющие на мотивацию предприятий к инновациям. Выявлена связь между уровнем активности в области инноваций и экономическим ростом в стране. На инновационную деятельность предприятий позитивное влияние оказывают инвестиции. Значимым фактором в осуществлении инновационной деятельности предприятиями является доступность финансирования [3].

Другие исследования указывают на важность государственной поддержки, нормативной базы и политики стимулирования инноваций. Например, успешные практики зарубежных стран, таких как Германия и Южная Корея, демонстрируют эффективность комплексного подхода, включающего финансирование, налоговые льготы и создание инновационной инфраструктуры [4,5]. В то же время, противоречия в результатах исследований свидетельствуют о необходимости адаптации этих практик к местным условиям и потребностям предприятий.

Существуют нерешенные вопросы, такие как влияние культурных и социальных факторов на инновационную активность, а также оптимальные модели взаимодействия между государством, бизнесом и научными учреждениями. Необходимо продолжение исследований для более глубокого понимания специфики инновационной деятельности в Казахстане и разработки конкретных рекомендаций по повышению её эффективности. Важно сосредоточиться на анализе барьеров, препятствующих инновациям, и разработке стратегий их преодоления, учитывая успешный опыт других стран и адаптируя его к условиям Казахстана.

Основная часть. В Казахстане в последние годы наблюдается значительное внимание к развитию инновационной деятельности предприятий. Обусловлено это стремлением страны к модернизации экономики, повышению её конкурентоспособности на международной арене и переходу к новым технологическим укладам. Одним из ключевых элементов развития инновационной деятельности предприятий является мониторинг и оценка показателей, которые позволяют выявить основные тенденции и определить эффективность предпринимаемых мер.

Таблица 1 представляет собой сводные данные по ключевым показателям инновационной деятельности предприятий в Казахстане. Период для анализа взят с 2017 год по 2023 год.

Анализ данных позволяет оценить динамику инновационной активности и выявить основные тенденции в развитии инновационного потенциала предприятий Казахстана. Результаты такого анализа важны для формирования дальнейшей государственной политики в области инноваций.

Таблица 1

Показатели инновационной деятельности предприятий в Казахстане с 2017 год по 2023 год*

Показатели	Годы							Изменение 2023/2017 (+/-)
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Уровень активности в области инноваций, в %	9,6	10,6	11,3	11,5	10,5	11,0	11,7	2,1
Затраты на продуктовые и инновации бизнес-процессов в промышленности, млрд. тенге	718,7	700,2	354,0	556,7	537,5	1132	1527	808,4
Объем инновационной продукции (товаров, услуг), млрд. тенге	844,7	1064	1113	1715	1438	187	2399	1555

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Доля инновационной продукции (товаров, услуг) по отношению к ВВП, %	1,55	1,72	1,60	2,43	1,71	1,81	1,99	0,4
Объем реализованной инновационной продукции (товаров, услуг), млрд. тенге	854,3	1 019	6 996	1 664	1 318	1 739	2 381	1526

* Составлена авторами на основе источника [6]

Показатели инновационной деятельности предприятий в Казахстане, представленные в таблице 1, отражают как положительные изменения, такие как рост уровня инновационной активности и объемов продукции, так и существующие проблемы, связанные с колебаниями в объемах затрат на инновации. Проведем детальный анализ показателей развития инновационной деятельности предприятий Казахстана.

Уровень активности в области инноваций показывает, насколько предприятия Казахстана вовлечены в инновационную деятельность. За период с 2017 по 2023 год, показатель вырос с 9,6% до 11,7%, что составляет прирост на 2,1 п.п. Свидетельствует это о постепенном росте интереса и участия предприятий Казахстана в инновационной деятельности.

Затраты на инновации колебались в значительном диапазоне. В 2017 году они составили 718,7 млрд. тенге, снизились до 187 млрд. тенге в 2022 году и вновь увеличились до 1527 млрд. тенге в 2023 году. Общее изменение за исследуемый период составило 808,4 млрд. тенге, что отражает непостоянный характер финансирования инноваций промышленными предприятиями Казахстана.

Объем инновационной продукции также показывает значительные колебания. В 2017 году он составлял 844,7 млрд. тенге, снизился до 106,4 млрд. тенге в 2018 году и вновь увеличился до 2399 млрд. тенге в 2023 году. Общий прирост за анализируемый период составил 1555 млрд. тенге, что указывает на рост производства инновационной продукции предприятиями Казахстана.

Доля инновационной продукции по отношению к ВВП остается относительно стабильной, колеблясь в пределах от 1,55% до 2,43% в различные годы. Объем реализованной инновационной продукции также демонстрирует значительные колебания.

Показатели инновационной деятельности предприятий в Казахстане за период с 2017 по 2023 год демонстрируют значительные колебания. Общая тенденция изменения показателей указывает на рост инновационной активности и увеличения объема как затрат на инновации, так и инновационной продукции.

Несмотря на положительные изменения в показателях инновационной деятельности предприятий Казахстана, представленные в таблице 1, важно также рассмотреть препятствия, с которыми сталкиваются предприятия при осуществлении инноваций. Рисунок 1 иллюстрирует основные причины, по которым предприятия Казахстана не осуществляли инновационную деятельность в 2023 году.



Рисунок 1. Причины, по которым не осуществлялась инновационная деятельность на предприятиях, 2023 год*

* Составлен авторами на основе источника [6]

Рассмотрим подробнее причины неосуществления инновационной деятельности предприятиями Казахстана.

Отсутствие необходимости вследствие более ранних инноваций и отсутствие спроса на инновации указывают на временные факторы и необходимость анализа рыночных потребностей и постоянного обновления продуктового ассортимента.

Недостаток финансовых средств оказался значительной причиной, препятствующей инновационной деятельности предприятиями Казахстана. Причина указывает на серьезные финансовые барьеры, которые предприятия не могут преодолеть самостоятельно.

Внешние источники финансирования также недостаточны, что усугубляет проблему ограниченного доступа к финансовым ресурсам. Указанная причина свидетельствует о необходимости развития и усиления государственных и частных программ поддержки инноваций.

Высокие затраты на инновации также являются значительным барьером. Предприятия сталкиваются с проблемами в покрытии расходов на исследования и разработки, что требует эффективного управления затратами и поддержки со стороны государства.

Нехватка компетентного персонала является важным препятствием для внедрения инноваций, что подчеркивает необходимость инвестиций в образование и профессиональное развитие работников.

Недостаток информации о технологиях и рынках указывает на информационные барьеры, мешающие предприятиям внедрять инновации. Необходима поддержка в виде консультационных и информационных услуг.

Сложность в поиске партнеров для инноваций также затрудняет инновационную деятельность. Важно развитие сети контактов и сотрудничества между предприятиями, научными учреждениями и государством.

Доминирование существующих предприятий на рынке создает барьеры для новых и малых предприятий, что требует антимонопольной политики и поддержки малого и среднего бизнеса.

Неопределенность спроса на инновационные товары или услуги указывает на рискованность инновационных проектов, что требует механизмов снижения рисков и прогнозирования спроса.

Анализ причин, по которым не осуществлялась инновационная деятельность на предприятиях в Казахстане в 2023 году, показывает, что основные барьеры связаны с финансовыми, кадровыми и информационными ограничениями. Для преодоления этих препятствий необходимо:

- усиление государственной поддержки финансирования инноваций.
- развитие программ профессионального обучения и повышения квалификации работников.
- предоставление информационной поддержки и консалтинговых услуг по технологиям и рынкам.
- содействие в установлении партнерских отношений и взаимодействия участников инновационного процесса.
- проведение антимонопольной политики и поддержка малого и среднего бизнеса.
- создание механизмов снижения рисков и прогнозирования спроса на инновационные товары и услуги.

Комплексный подход к решению выявленных проблем может способствовать дальнейшему развитию инновационной деятельности предприятий Казахстана и усилению их конкурентоспособности на международной арене.

Заключение. Результаты исследования показали, что за период с 2017 по 2023 годы уровень инновационной активности в Казахстане вырос, что свидетельствует о росте интереса предприятий к инновациям и повышении их вовлеченности в инновационную деятельность. Несмотря на позитивные изменения, наблюдаются значительные колебания в объемах затрат на инновации и объемах инновационной продукции. Результаты анализа указывают на необходимость стабильного и устойчивого финансирования сферы инноваций.

Основные причины, препятствующие внедрению инноваций, включают недостаток финансовых средств, высокие затраты на инновации, нехватку компетентного персонала, а также информационные барьеры и сложности в поиске партнеров. Для преодоления выявленных препятствий предлагается усиление государственной поддержки финансирования инноваций, развитие программ профессионального обучения и повышения квалификации работников, предоставление консультационной и информационной поддержки, а также содействие в установлении партнерских отношений и антимонопольная политика.

Полученные результаты анализа могут быть использованы для разработки государственной политики в области инноваций, направленной на создание благоприятных условий для развития

инновационной деятельности и повышения конкурентоспособности предприятий Казахстана. Будущие исследования могут быть направлены на детальный анализ каждого из выявленных барьеров и разработку конкретных стратегий и мероприятий по их преодолению, а также на изучение успешных практик других стран в области поддержки и стимулирования инновационной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Kurmanov N., Beisengaliyev Y., Bayandin M., Syzdykova E., Tolysbayeva M. Innovative development of Kazakhstan's raw material (oil and gas) regions: multifactorial model for empirical analysis // *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 2022. – Т. 12. – №. 4. – P. 131-140.
2. Сатбаева А.Ж., Сабыржан А., Ильяс А., Есахметова Л.М. Анализ современного состояния развития предприятий обрабатывающей промышленности Казахстана // *Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли*. – 2023. – №4 (53). – С. 390-396.
3. Kurmanov N.A., Uskelenova A.T., Kabdullina G.K., Mukhiyayeva D.M., Utarbayeva G.K. Multifactor Model of Empirical Analysis of Innovative Development of Kazakhstan's Regions. *Economics: the Strategy and Practice*. – 2023. – №18(2). – P. 74-93.
4. Баксултанов Д.Е., Курманов Н.А., Рахимбекова А.Е., Керимкулова М.К. Анализ состояния инновационного развития предприятий Казахстана // *Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли*. – Астана, 2022. – № 2(47). – С. 99-106.
5. Әділбекұлы М., Сатбаева А.Ж., Бабажанова Ж.А., Айтходжаева Г.И. Анализ показателей инновационной деятельности предприятий обрабатывающей промышленности Казахстана // *Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли*. – 2023. – №4 (53). – С. 268-274.
6. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Показатели инновационной активности предприятий промышленности. Динамические таблицы [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/dynamic-tables/>.

REFERENCES

1. Kurmanov N., Beisengaliyev Y., Bayandin M., Syzdykova E., Tolysbayeva M. Innovative development of Kazakhstan's raw material (oil and gas) regions: multifactorial model for empirical analysis // *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 2022. – Т. 12. – №. 4. – P. 131-140.
2. Satbaeva A.Zh., Sabyrzhan A., Il'jas A., Esahmetova L.M. Analiz sovremennogo sostojaniya razvitija predpriyatij obrabatyvajushhej promyshlennosti Kazahstana [Analysis of the current state of development of manufacturing enterprises in Kazakhstan] // *Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli*. – 2023. – №4 (53). – S. 390-396 [in Russian].
3. Kurmanov N.A., Uskelenova A.T., Kabdullina G.K., Mukhiyayeva D.M., Utarbayeva G.K. Multifactor Model of Empirical Analysis of Innovative Development of Kazakhstan's Regions. *Economics: the Strategy and Practice*. – 2023. – №18(2). – P. 74-93.
4. Baksultanov D.E., Kurmanov N.A., Rahimbekova A.E., Kerimkulova M.K. Analiz sostojaniya innovacionnogo razvitija predpriyatij Kazahstana [Analysis of the state of innovative development of enterprises in Kazakhstan] // *Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli*. – Astana, 2022. – № 2(47). – S. 99-106 [in Russian].
5. Adilbekuly M., Satbaeva A.Zh., Babazhanova Zh.A., Ajthodzhaeva G.I. Analiz pokazatelej innovacionnoj dejatel'nosti predpriyatij obrabatyvajushhej promyshlennosti Kazahstana [Analysis of indicators of innovative activity of manufacturing enterprises in Kazakhstan] // *Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli*. – 2023. – №4 (53). – S. 268-274 [in Russian].
6. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Pokazateli innovacionnoj aktivnosti predpriyatij obrabatyvajushhej promyshlennosti po vsem tipam. Dinamicheskie tablitsy [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Indicators of innovative activity of industrial enterprises. Dynamic tables] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/dynamic-tables/> [in Russian].

Закирова М.С., Утегенова Ж.С., Джакупова А.Н., Кайкенова А.А.

ҚАЗАҚСТАН КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН ТАЛДАУ

Аннотация

Мақалада 2017-2023 жылдар аралығындағы Қазақстан кәсіпорындарының инновациялық қызмет көрсеткіштері талданды. Негізгі назар инновациялық белсенділік деңгейінің динамикасына, инновацияларға жұмсалатын шығындарға, инновациялық өнім көлеміне және оның ЖІӨ-дегі үлесіне аударылды. Айқындалған тенденцияларды егжей-тегжейлі талдау жүргізіліп, Қазақстандағы инновацияларды дамытуға кедергі келтіретін негізгі проблемалар мен кедергілер анықталды. Қазақстандық кәсіпорындардың ерекшеліктері мен проблемаларын анықтау үшін дескриптивті талдау және шетелдік елдердің табысты тәжірибелерін салыстырмалы талдау әдістері қолданылды.

Жалпы инновациялық белсенділіктің өсуіне қарамастан, инновацияларға жұмсалатын шығындар мен өнім көлемінің айтарлықтай ауытқуы тұрақты және тұрақты қаржыландырудың қажеттілігін көрсетеді. Инновациялық қызметті жүзеге асырудағы негізгі кедергілер қаржы қаражатының жетіспеушілігі, инновацияларға жоғары шығындар, білікті персоналдың жетіспеушілігі, ақпараттық кедергілер және серіктестерді іздеудегі қиындықтарды қамтиды.

Мемлекеттік қолдауды күшейту, кәсіби оқыту бағдарламаларын дамыту және инновацияларды қаржыландыру үшін қолайлы жағдайлар жасау бойынша ұсыныстар берілді. Зерттеу нәтижелері инновациялар саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыру және тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз ету үшін практикалық маңызға ие. Қорытындысында, анықталған кедергілерді егжей-тегжейлі талдау және шетелдік табысты тәжірибені ескере отырып, оларды жеңу стратегияларын әзірлеуді қамтитын одан әрі ғылыми зерттеулердің бағыттары белгіленді.

Zakirova M., Utegenova Zh., Jakupova A., Kaikenova A.

ANALYSIS OF INNOVATIVE ACTIVITY OF ENTERPRISES IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article analyzes the indicators of innovative activity of enterprises in Kazakhstan for the period from 2017 to 2023. The main focus is on the dynamics of activity levels, innovation expenditures, the volume of innovative products, and their share in GDP. A detailed analysis of the identified trends was carried out, which allowed determining the key problems and barriers hindering the development of innovations in Kazakhstan. Methods of descriptive analysis and comparative analysis of successful practices from foreign countries were used to identify the specifics and problems of Kazakhstani enterprises.

It was found that despite the overall growth in innovative activity, significant fluctuations in the volumes of innovation expenditures and product volumes indicate the need for stable and sustainable financing. The main obstacles to the implementation of innovative activities include a lack of financial resources, high innovation costs, a shortage of skilled personnel, informational barriers, and difficulties in finding partners.

Recommendations have been proposed to strengthen government support, develop professional training programs, and create favorable conditions for financing innovations. The results of the study are of practical importance for the formation of state policy in the field of innovation and ensuring conditions for sustainable economic growth. In conclusion, directions for further scientific research are outlined, including a detailed analysis of the identified barriers and the development of strategies to overcome them, taking into account successful foreign experience.



А.А. Таубаев, д.э.н., профессор¹

Б.Д. Хусаинов, д.э.н.,²

А.К. Аешева, *докторант PhD³

Р.Д. Берназарова, магистр¹

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

Жетысуский Университет им. И. Жансугурова,

г.Талдыкорган, Казахстан²

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г. Караганда, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

E-mail: aigerim.zhanay@mail.ru

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ИНТЕГРАЦИОННЫЕ ОБЪЕДИНЕНИЯ: ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ КАЗАХСТАНА

В настоящее время Китай реализует концепцию "нового регионализма", ключевыми механизмами которой являются стратегии экономического, политического, идеологического и культурного развития. Региональный контекст становится ареной борьбы за влияние в постсоветском пространстве. Он привлекает все больше игроков, включая не только государство, но и различные фонды, как светские, так и религиозные организации. В настоящее время в постсоветской части Центральной Азии происходит формирование двух новых интеграционных объединений - ЕАЭС и "Экономического пояса Шелкового пути", которые могут оказать серьезное влияние на баланс геополитических и геоэкономических сил в регионе. Ключевыми игроками в этом процессе являются Российская Федерация и Китай, которые в равной степени стремятся укрепить свои позиции и увеличить влияние в регионе для реализации своих национальных интересов. Выстраивая сеть интеграционных связей по всему миру с помощью механизмов китайского нового регионализма, Китай ведет свою собственную игру в Центрально-Азиатском регионе.

Параллельно с инициативой России о создании ЕАЭС Китай приглашает все страны Центральной Азии к совместной работе по созданию проекта "Экономический пояс Шелкового пути". Соблюдение определенного паритета отношений между Россией и Китаем не только внешнее проявление равенства отношений, но и подтверждается статистикой внешней торговли. Несмотря на углубление интеграционных связей динамика внешней торговли между Казахстаном и Россией, и Казахстаном и Китаем не подверглась резким изменениям. Среди всех остальных постсоветских стран именно Казахстану в силу его географического положения между Россией и Китаем открывает дополнительные возможности получения выгод от участия в данных региональных проектах. Продвижение двух схожих по целям и задачам инициатив России и Китая - ЕАЭС и "Экономического пояса Шелкового пути" - не дает повода опасаться конкуренции между двумя странами. Напротив, сочетание российских и китайских инициатив обладает большим потенциалом для дальнейшего углубления интеграции и укрепления экономического сотрудничества, расширения пространства взаимодействия для Казахстана.

Ключевые слова: регионализм, интеграционные объединения, постсоветское пространство, Евразийский экономический союз, Инициатива «Пояс и путь», региональные проекты, развитие инфраструктуры.

Кілт сөздер: өңіршілдік, интеграциялық бірлестіктер, посткеңестік кеңістік, Еуразиялық экономикалық одақ, «Бір белдеу, бір жол» бастамасы, өңірлік жобалар, инфрақұрылымды дамыту.

Keywords: regionalism, integration associations, post-Soviet space, Eurasian Economic Union, Belt and Road Initiative, regional projects, infrastructure development.

Введение. Общеизвестно, что на рубеже 80-90-х годов XX века процесс глобализации вызвал два взаимосвязанных между собой явления: упадок роли государства-нации и одновременно

возникновение региональных объединений (блоков). Фактически весь мир сегодня – это совокупность региональных блоков. В Западной Европе, Северной и Южной Америке, Юго-Восточной Азии, постсоветском пространстве и Африке действуют крупные региональные объединения, связанные общими экономическими и геополитическими интересами. Цели и причины создания их были разные, но на фоне глобализации мировой экономики все они были направлены на отстаивание национальных интересов группы объединяемых ими государств. На азиатском, евразийском и европейском пространстве возникновению интеграционных объединений предшествуют кризисные или шоковые явления в системе международных экономических отношений. Так, воплощение идеи о создании единой Европы началось после Второй мировой войны. Окончание холодной войны конце 80-х годов способствовало появлению Форума АТЭС и Регионального Форума АСЕАН. Распад Советского союза в 1991 г. привел к образованию Содружества Независимых государств (СНГ) и т.д. Приведенные исторические факты в их хронологической последовательности отнюдь не означают, что эти объединения возникли случайно. Кроме того, причины образования этих региональных интеграционных объединений отнюдь не имеют линейной зависимости с отмеченными кризисами и шоковыми явлениями, но существование причинно-следственной связи нам представляется несомненным. Это предопределяет актуальность исследования новых тенденций регионализма, которые возникают или могут возникнуть в контексте глобализации и тектонических разломов в глобальной экономике.

Стремлению постсоветских стран к регионализации противостоят не только процессы их последовательного втягивания в различные военно-политические, экономические, инфраструктурные интеграционные объединения, но и сложившаяся в последние годы санкционная ситуация с вокруг событий на Украине. Несмотря на утвержденные в рамках ЕАЭС, ОДКБ, ШОС и т.п. союзнические обещания, постсоветские страны (кроме России и Белоруссии) прилагают немало усилий по нераспространению на них санкционного давления, что не всегда удается. Именно последние события вокруг Украины, показали, что преждевременно говорить об устойчивом чувстве общности, общей идентичности, взаимной симпатии и лояльности среди даже относительно союзнических стран постсоветского пространства. По аналогии с другими субрегиональными интеграционными схемами в мире (в частности, Меркасур в Латинской Америке) странам ЕАЭС еще предстоит пройти долгий путь с точки зрения формулирования общей внешней политики и координации своей макроэкономической политики, помимо продолжающегося развития и роста их национальных экономик, что тем более усугубляется современными внешними вызовами. Основной тезис исследования, доказать, что текущие интеграционные объединения на постсоветском пространстве с одной стороны, как попытка нивелировать внешние вызовы и усиление за счет этого экономического потенциала стран-участников, с другой стороны, усиление взаимных рисков и вследствие снижение экономического потенциала из-за плюрализма интересов стран-участниц.

Обзор литературы. Регионализм как когнитивная парадигма и новый тип научного мышления использует термин “регион” и его производные, объясняя суть и принципы взаимодействия странового (национального) и глобального (наднационального) уровней организации мирового пространства [1].

Научная концепция регионализма в ее современном понимании изучает объективные процессы формирования крупных многомерных пространств и других территориальных общностей (например, наднациональных объединений, региональных географических и внутригосударственных сообществ), имеющих цивилизационный код, стремящихся наиболее эффективно использовать внутренние и внешние факторы развития [2].

В конце XX - начале XXI веков она была сформирована в ответ на усиление роли региональных (то есть наднациональных и трансграничных) групп в системе международного сотрудничества.

Современные представления о регионе как форме организации пространства, порождаемые интеграционными процессами в международных отношениях, сводятся к проблеме формирования нового (глобального) регионализма. Новый регионализм развивается как современная версия многополярности; формируясь “снизу вверх”, он содержит элементы спонтанности и автономии своих участников; стремится реализовать идеи “открытого регионализма”, совместимого с экономической взаимозависимостью. Она многогранна и включает в себя торговое и финансовое,

экологическое, социальное, политическое и другие аспекты, а также вовлекает негосударственных и субнациональных субъектов [3].

Новый регионализм формируется в поисках оптимального баланса между глобализацией и регионализацией, приобретая черты глобального регионализма. В то время как глобализм снижает важность географического фактора, регионализм подчеркивает роль региональных сообществ, их границ и идентичности, формируемых культурными и цивилизационными особенностями [4].

Разрабатывая структурную модель регионализма, профессор Дергачев [2] придает особое значение цивилизационному коду. Он выделяет три устоявшиеся модели регионализма:

(1) Европейскую, или западную, основанную на приоритете прав личности над правами общества;

(2) американскую, в которой либеральные ценности выступают как фактор превращения периферийных районов, с точки зрения географии, в полюса высокого уровня жизни. развитие технологий;

(3) китайский глобализирующий регионализм, суть которого заключается в сочетании открытости мировой экономике с авторитарным типом государственной власти.

Суть нового регионализма Китая заключается в формировании такой международной обстановки вдоль границ государства, которая была бы благоприятной для стабильного развития Китая в будущем. Согласно парадигме китайского нового регионализма, ожидается выстраивание “регионального порядка Китая”, так называемой всекитайской системы, которая будет достигнута за счет использования “мягких” механизмов экономических, политических, идеологических и культурных стратегий развития [5].

В настоящее время Китай реализует концепцию “нового регионализма”, ключевыми механизмами которой являются стратегии экономического, политического, идеологического и культурного развития. В результате можно наблюдать расширение представительства Китая в интеграционных объединениях. Увеличивается число “государств-сателлитов”, поддерживающих “Пекинский консенсус” в разных регионах мира. Наибольший успех Китая в реализации “мягкого” или “гармоничного” регионализма [6-7] выступила в ряде геополитических регионов (Африка, Латинская Америка, Азия), а также в соответствующих институционализованных интеграционных объединениях и группировках (АСЕАН, ШОС, БРИКС и др.), определив контуры расширения своего социокультурного пространства.

Основная часть. Региональный контекст становится ареной борьбы за влияние в постсоветском пространстве. Он привлекает все больше игроков, включая не только государство, но и различные фонды, как светские, так и религиозные организации. В настоящее время в постсоветской части Центральной Азии происходит формирование двух новых интеграционных объединений - ЕАЭС и “Экономического пояса Шелкового пути”, которые могут оказать серьезное влияние на баланс геополитических и геоэкономических сил в регионе. Ключевыми игроками в этом процессе являются Российская Федерация и Китай, которые в равной степени стремятся укрепить свои позиции и увеличить влияние в регионе для реализации своих национальных интересов.

Как мы знаем, ЕАЭС - это новое экономическое интеграционное объединение, созданное на базе Таможенного союза ЕврАзЭС с целью содействия экономическому развитию и внешнеторговому взаимодействию между странами-участницами, а также повышения их конкурентоспособности на мировом рынке. На сегодняшний день государствами-членами ЕАЭС являются Россия, Казахстан, Беларусь, Армения и Кыргызстан. ЕАЭС - молодая международная организация, однако, учитывая предыдущий опыт ЕврАзЭС, уже можно оценить роль этого интеграционного объединения не только для стран-участниц, но и для Евроазиатского региона. Важность создания и эффективного функционирования ЕАЭС неоднократно подчеркивалась российским руководством как один из приоритетов внешней политики Российской Федерации. ЕАЭС призван не только наладить максимально выгодное сотрудничество в сфере экономических отношений в рамках СНГ, но и стать моделью интеграции нового типа, определяющей будущее развитие постсоветских стран. Кроме того, у ЕАЭС есть все предпосылки для того, чтобы стать движущей силой интеграции стран-участниц в Азиатско-Тихоокеанском регионе.

Процессу интеграции в ЕАЭС способствует ряд факторов: географическая и цивилизационная близость стран-участниц, их экономические связи и взаимодополняющие экономики, схожие проблемы, связанные с необходимостью диверсификации и модернизации экономики. В результате

ЕАЭС в настоящее время становится платформой для зоны свободного перемещения капитала, товаров, рабочей силы и услуг. Кроме того, формируются условия для равного доступа к транспортной и энергетической инфраструктуре, вводятся единые таможенные правила [8].

Важной спецификой ЕАЭС является дифференцированный подход к требованиям, предъявляемым к государствам-членам, - “исходя из индивидуальных возможностей”, то есть каждая страна вносит свой вклад, соответствующий уровню и условиям ее экономического развития. Очевидно, что основная нагрузка ложится на более экономически стабильные страны, такие как Россия, Казахстан и Беларусь. Однако, исходя из геополитических интересов всех участников, и особенно России, невключение Кыргызстана, Армении и других стран Центральной Азии в процесс интеграции приведет к тому, что они попадут под влияние других сильных игроков, которые не заинтересованы в поддержании стабильности в регионе. Это, в свою очередь, может оказать негативное влияние на стабильность и безопасность России, Казахстана и даже Беларуси. Иными словами, интеграция в ЕАЭС призвана подтянуть экономики более слабых участников, сохранить их внутреннюю стабильность, чтобы каждая страна была надежным элементом безопасности всего интеграционного объединения.

Безусловно, выстраивая сеть интеграционных связей по всему миру с помощью механизмов китайского нового регионализма, Китай ведет свою собственную игру в Центрально-Азиатском регионе (ЦАР). Параллельно с инициативой России о создании ЕАЭС Китай приглашает все страны Центральной Азии к совместной работе по созданию проекта “Экономический пояс Шелкового пути”, о котором впервые официально объявил председатель КНР Си Цзиньпин в сентябре 2013 года. По данным Банка развития Китая, программа “Новый шелковый путь” предполагает реализацию 900 проектов в 60 странах, а общий объем инвестиций составит около 890 миллиардов долларов США. По мнению Пекина, Новый Шелковый путь станет инновационной моделью интеграционного взаимодействия, которая будет способствовать углублению взаимного сотрудничества, расширению перспектив развития стран региона и, как следствие, обеспечению безопасности и стабильности на всей территории Евразии.

Стремление Китая укрепить свои позиции в регионе Центральной Азии полностью соответствует общей стратегии государства, трактуемой как новый регионализм Китая, реализуемый Пекином по отношению ко всем геополитическим регионам мира, и в первую очередь по отношению к соседним странам. Ключевые интересы Китая в регионе Центральной Азии можно условно разделить на три группы: экономические, политические и вопросы безопасности. Экономические интересы обусловлены тем, что в регионе сосредоточены значительные запасы стратегических ресурсов, в том числе энергетических (около 2% мировых запасов нефти и 4% природного газа), кроме того, регион обладает большим потенциалом для экспансии на китайский рынок.

Соблюдение определенного паритета отношений между Россией и Китаем не только внешнее проявление равенства отношений, но и подтверждается статистикой внешней торговли (Рисунок 1). Несмотря на углубление интеграционных связей динамика внешней торговли между Казахстаном и Россией, и Казахстаном и Китаем не подверглась резким изменениям.

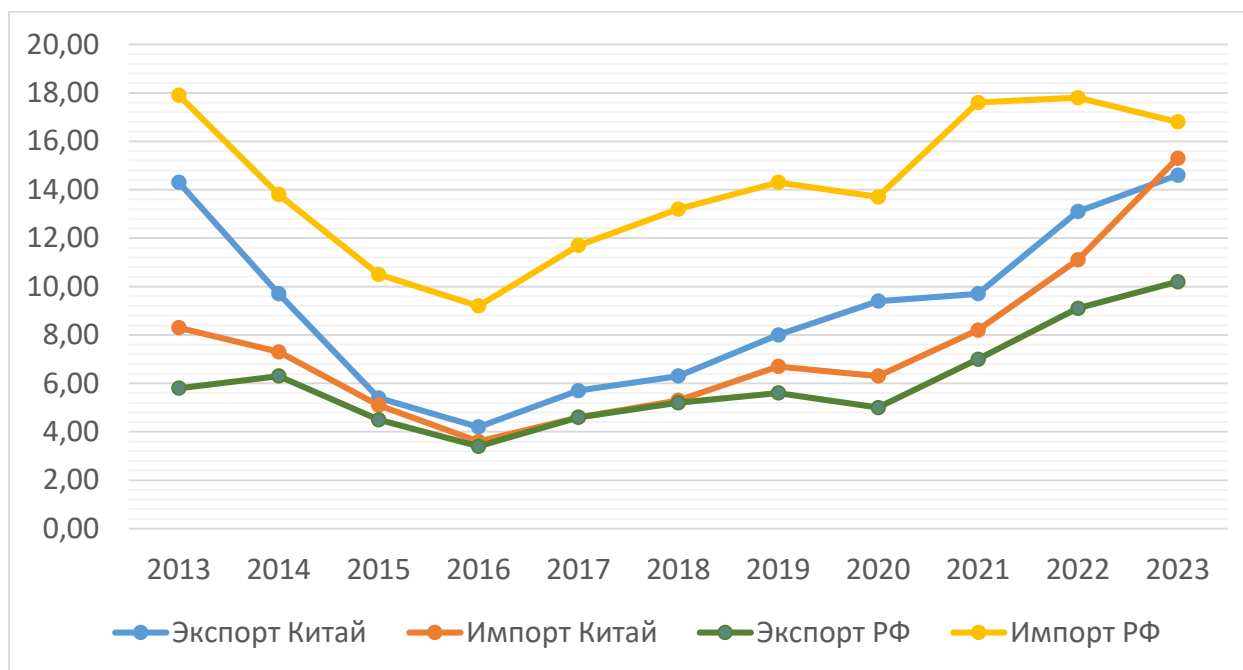


Рисунок 1 – Динамика взаимной торговли Казахстан-Китай и Казахстан-Россия, в млрд. долл. США

Данные Агентства по статистике

Ситуация, когда в одном регионе предлагаются два масштабных проекта, характеризующихся схожими целями, вызвала активное обсуждение в политическом и экспертном сообществе многих стран, в частности Китая и России, и очень важно для Казахстана, который активно участвует в данных 2 проектах. Наибольшую популярность получили две диаметрально противоположные позиции. По мнению первых, несмотря на то, что Россия и Китай развивают стратегические партнерские отношения, их отношения в Евразии являются конкурентными. Пекин рассматривает создание ЕАЭС как угрозу своим экономическим и геополитическим интересам. Реализация проекта "Шелковый путь" будет противостоять ЕАЭС; это укрепит позиции Китая в регионе Центральной Азии и позволит взять под контроль транспортные коридоры из Юго-Восточной Азии в Европу.

Сторонники второй позиции положительно оценивают инициативу Китая, считая, что проекты не конкурируют, а дополняют друг друга. Стремление России и Китая к взаимовыгодному сотрудничеству в рамках проекта "Экономический пояс Шелкового пути" позволит обеим странам еще больше активизировать экономическое сотрудничество, выйдя за пределы Дальневосточного и Сибирского регионов, достигнув европейской части России.

Для основной массы экспертного сообщества, логичен именно, второе направление: благодаря "мягким" механизмам китайского "нового регионализма" Китай становится незаменимым, зачастую безальтернативным партнером для все большего числа стран по всему миру. Безусловно, у Пекина есть объективные причины для усиления своего влияния в регионе Центральной Азии, однако ему следует признать тот факт, что Центральная Азия является лишь одним из многих направлений его наднациональной региональной политики. Этот факт полностью подтверждается широкой географией "Экономического пояса Шелкового пути", охватывающего, помимо Центральной Азии (Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Узбекистан и Туркменистан), четыре очень важных для проекта субрегиона: Южную Азию (Афганистан, Пакистан, Индия), Западную Азию (Иран, Ирак, Иордания, Сирия, Саудовская Аравия, Турция), Евразия (Азербайджан, Грузия, Армения, Украина, Беларусь, Молдова) и Россия, представляющие отдельную региональную группу. Таким образом, формирование регионального сотрудничества в рамках Нового Шелкового пути требует поддержания и упрочнения дружественных партнерских отношений со всеми странами, расположенными вдоль "Экономического пояса Шелкового пути". Только тогда можно будет реализовать главную цель этого проекта - укрепление экономического сотрудничества, углубление интеграционного взаимодействия, расширение сферы сотрудничества.

Россия, продвигая ЕАЭС, также стремится к углублению интеграционного сотрудничества с как можно большим числом стран СНГ, отмечая открытость для других потенциальных участников. С точки зрения продвижения евразийской интеграции, ЕАЭС - это уникальная возможность для всех стран-участниц с точки зрения устойчивого экономического развития, гарантированной безопасности и стабильности, формирования единого экономического и гуманитарного регионального пространства.

В таких условиях возникновение конкуренции между Китаем и Россией за право господствовать в регионе возможно только на первый взгляд. Несмотря на то, что экономическое влияние Китая в регионе сегодня сильнее, чем у России, Пекин не заинтересован в проектах, которые могут затронуть интересы Российской Федерации и тем самым поставить под угрозу высоко ценимые отношения добрососедства, дружбы и стратегического партнерства.

Более того, партнерство между Россией и Китаем, основанное на принципах совместного развития, является важным фактором укрепления региональной интеграции и экспансии Китая в Азиатско-Тихоокеанском регионе.

Что касается России, то повышение эффективности ее внешней политики в Центральной Азии требует учета специфики китайского "нового регионализма". Реализуя такой амбициозный проект, как "Экономический пояс Шелкового пути", с беспрецедентным объемом финансирования, Китай не оставляет другим странам никакой другой возможности отказаться от участия в интеграционной инициативе. Например, Россия очень заинтересована в строительстве автомагистрали Москва-Казань, которая, согласно проекту, станет частью новой магистрали Москва-Пекин через Казахстан. Однако реализация этой части плана оказала бы серьезное влияние на Транссибирскую магистраль, связывающую сегодня Азиатско-Тихоокеанский регион и Дальний Восток с Европой, которая играет очень важную роль в экономической структуре Дальневосточной части России. С другой стороны, Москва не может отказаться от строительства транспортного коридора через Казахстан, поскольку в противном случае участвующий в нем Китай может выбрать альтернативный маршрут через Центральную Азию и Ближний Восток, оставив Россию в стороне. Следовательно, Россия должна стать участником интеграционного проекта "Шелковый путь". Таким образом, необходимо максимально использовать связанные с этим возможности и минимизировать возможные негативные последствия.

Заключение. Среди всех остальных постсоветских стран именно Казахстану в силу его географического положения между Россией и Китаем открывает дополнительные возможности получения выгод от участия в данных региональных проектах. Продвижение двух схожих по целям и задачам инициатив России и Китая - ЕАЭС и "Экономического пояса Шелкового пути" - не дает повода опасаться конкуренции между двумя странами. Напротив, сочетание российских и китайских инициатив обладает большим потенциалом для дальнейшего углубления интеграции и укрепления экономического сотрудничества, расширения пространства взаимодействия для Казахстана. В связи с этим для Казахстана особенно важно сохранить диверсификацию внешнеэкономических связей и расширять их географию. Казахстан в рамках данных интеграционных объединений должен сместить акцент с ресурсной составляющей внешнеторгового оборота на высокотехнологичную продукцию, соблюдать приоритет национальных интересов в процессе международного сотрудничества, разработать эффективные механизмы поддержания экономической и политической стабильности внутри и вдоль национальных границ.

Данное исследование финансировалось Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № BR21882364).

REFERENCES

1. Abramov V.A. (2010), *The Globalizing China: Verge of Soci-cultural Dimention*. Moscow: Vostochnaya Kniga.
2. Dergachev, V.A. (2008), *Regional Studies*. Available from: <http://www.dergachev.ru/book-7> .
3. Hettne B., Inotai, A., Sunkel O., editors. (1999), *Globalization and the New Regionalism*. Basingstoke: MacMillan Press Ltd.

4. Makarychev A. (2013), Regionalism and Identities in the Common Neighborhood: European and Russian Discourses, CEURUS EU-Russia Papers, 10. Available from: <http://www.ceurus.ut.ee/wp-content/uploads/2011/06/MakarychevEU-Russia-paper-10.pdf>.
5. Kuchinskaya, T.N. Open Border Regionalism in china's Global Strategy Lessons for Russia. Transbaikal State University Journal, 2011.-1, P.27-34.
6. Dellios R. (2012), What does Harmonious Regionalism mean? Paper Presented at EastAsia Security Symposium and Conference. Beijing, China. Available from: http://www.epublications.bond.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1025&context=eassc_publications.
7. Kuchinskaya T.N. (2014), Asia from a Sub-Regional Perspective: Chinese Cultural Regionalism in Globalizing Asia and the World. Paper presented at the 12th Biennial Conference of Asian Studies Asia as an Idea/Asia as a Consolidating Unit. Haifa, Israel. Available from: <http://www.asia.haifa.ac.il/ASI2014/pdf/ASI12ConferenceAbstractsEnglishHebrew.pdf>.
8. Shuchun W., Qingsong W. Projects of economic zone of the Silk Road and the EAEC, competitors or partners. Obozrevatel, 2014.- 10, P.56-68.

REFERENCES

1. Abramov V.A. (2010), The Globalizing China: Verge of Soci-cultural Dimention. Moscow: Vostochnaya Kniga.
2. Dergachev, V.A. (2008), Regional Studies. Available from: <http://www.dergachev.ru/book-7> .
3. Hettne B., Inotai, A., Sunkel O., editors. (1999), Globalization and the New Regionalism. Basingstoke: MacMillan Press Ltd.
4. Makarychev A. (2013), Regionalism and Identities in the Common Neighborhood: European and Russian Discourses, CEURUS EU-Russia Papers, 10. Available from: <http://www.ceurus.ut.ee/wp-content/uploads/2011/06/MakarychevEU-Russia-paper-10.pdf>.
5. Kuchinskaya, T.N. Open Border Regionalism in china's Global Strategy Lessons for Russia. Transbaikal State University Journal, 2011.-1, P.27-34.
6. Dellios R. (2012), What does Harmonious Regionalism mean? Paper Presented at EastAsia Security Symposium and Conference. Beijing, China. Available from: http://www.epublications.bond.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1025&context=eassc_publications.
7. Kuchinskaya T.N. (2014), Asia from a Sub-Regional Perspective: Chinese Cultural Regionalism in Globalizing Asia and the World. Paper presented at the 12th Biennial Conference of Asian Studies Asia as an Idea/Asia as a Consolidating Unit. Haifa, Israel. Available from: <http://www.asia.haifa.ac.il/ASI2014/pdf/ASI12ConferenceAbstractsEnglishHebrew.pdf>.
8. Shuchun W., Qingsong W. Projects of economic zone of the Silk Road and the EAEC, competitors or partners. Obozrevatel, 2014.- 10, P.56-68.

Таубаев А.А., Хусаинов Б.Д., Ашева А.К., Берназарова Р.Д.

ӨНІРЛІК ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ БІРЛЕСТІКТЕР: ҚАЗАҚСТАН ҮШІН СЫН-ҚАТЕРЛЕР МЕН МҮМКІНДІКТЕР

Андатпа

Қазіргі уақытта Қытай "жаңа өңіршілдік" тұжырымдамасын жүзеге асыруда, оның негізгі тетіктері экономикалық, саяси, идеологиялық және мәдени даму стратегиялары болып табылады. Өңірлік контекст посткеңестік кеңістіктегі ықпал үшін күрес алаңына айналып отыр. Бұл тек мемлекетті ғана емес, сондай-ақ зайырлы және діни ұйымдардың әртүрлі қорларын қамтитын жаңа ойыншыларды тартады. Қазіргі кезде Орталық Азияның посткеңестік аймағында екі жаңа интеграциялық бірлестік — Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) және "Жібек жолының экономикалық белдеуі" қалыптасып жатыр, олар өңірдегі геосаяси және геэкономикалық күштердің тепе-теңдігіне елеулі ықпал етуі мүмкін. Бұл процестің негізгі ойыншылары — Ресей Федерациясы мен Қытай, олар өздерінің ұлттық мүдделерін жүзеге асыру мақсатында аймақтағы позицияларын нығайтып, ықпалын арттыруға бірдей ұмтылады. Қытай жаңа өңіршілдік тетіктері арқылы әлем бойынша интеграциялық байланыстар желісін құра отырып, Орталық Азия аймағында өз стратегиясын жүргізуде. Ресейдің ЕАЭО құру бастамасымен қатар, Қытай Орталық Азияның барлық елдерін "Жібек жолының экономикалық белдеуі" жобасы бойынша бірлесіп жұмыс істеуге шақыруда. Ресей мен Қытай

арасындағы қатынастардың белгілі бір тепе-теңдігін сақтау — бұл тек қатынастар теңдігінің сыртқы көрінісі емес, сонымен бірге сыртқы сауда статистикасымен де расталып отыр. Интеграциялық байланыстардың тереңдеуіне қарамастан, Қазақстан мен Ресей және Қазақстан мен Қытай арасындағы сыртқы сауда динамикасы айтарлықтай өзгеріске ұшыраған жоқ. Посткеңестік барлық басқа елдердің ішінде географиялық орналасуының арқасында Қазақстанға бұл өңірлік жобаларға қатысу арқылы қосымша пайда табу мүмкіндігі ашылады. Ресей мен Қытайдың мақсаттары мен міндеттері жағынан ұқсас екі бастамасын — ЕАЭО мен "Жібек жолының экономикалық белдеуін" ілгерілету екі ел арасындағы бәсекелестікке негіз болмайды. Керісінше, ресейлік және қытайлық бастамалардың үйлесімі интеграцияны одан әрі тереңдетуге, экономикалық ынтымақтастықты нығайтуға және Қазақстан үшін өзара іс-қимыл кеңістігін кеңейтуге үлкен әлеует береді.

Taubayev A., Khusainov B., Ayesheva A., Bernazarova R.

REGIONAL INTEGRATION ASSOCIATIONS: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR KAZAKHSTAN

Annotation

China is currently implementing the concept of "new regionalism", whose key mechanisms are strategies for economic, political, ideological and cultural development. The regional context becomes an arena for influence struggle in the post-Soviet space. It attracts more and more players, including not only the state but also various foundations, both secular and religious organizations. Two new integration associations - EAEU and "Silk Road Economic Belt" are currently forming in the post-Soviet part of Central Asia, which can have a serious impact on the balance of geopolitical and geo-economic forces in the region. The key players in this process are the Russian Federation and China, which equally seek to strengthen their position and increase influence in the region to pursue their national interests. Building a network of integration links around the world through the mechanisms of China's new regionalism, China is playing its own game in the Central Asian region. Parallel to the Russian initiative on the creation of the EAEU, China invites all countries of Central Asia to work together on the creation of the project "Economic Belt of the Silk Road". The observance of a certain parity between Russia and China is not only an external manifestation of equality, but also confirmed by foreign trade statistics. Despite the deepening of integration links, the dynamics of foreign trade between Kazakhstan and Russia, and Kazakhstan and China have not undergone sharp changes. Among all the other post-Soviet countries, Kazakhstan, due to its geographical location between Russia and China, offers additional opportunities to benefit from participating in these regional projects. The promotion of two similar initiatives by Russia and China - EAEU and "Silk Road Economic Belt" - does not give reason to fear competition between the two countries. On the contrary, the combination of Russian and Chinese initiatives has great potential for further deepening integration and strengthening economic cooperation, expanding the space of interaction for Kazakhstan.



Журнал Вестнике КазУЭФМТ включен в Перечень изданий Комитета по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан и предназначен для публикации результатов научных исследований по актуальным вопросам экономической теории и практики, менеджмента, маркетинга, финансов, учета и аудита, других сфер экономической науки..

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В «ВЕСТНИКЕ КАЗУЭФМТ»

ОБЩИЕ ТРЕБОВАНИЯ

Научная статья должна соответствовать заявленной цели и тематическому направлению журнала. Содержание статьи отражает изложение собственных выводов и промежуточных или окончательных результатов научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности. Статья должна содержать авторские разработки, выводы, рекомендации, ранее не опубликованные и обладающие новизной, обзоры ранее опубликованных научных статей, связанных общей темой.

Статья включает заголовок, аннотации, ключевые слова, введение, материалы и методы, основную часть (результаты, обсуждение), заключение, информацию о финансировании (при наличии), список литературы.

Все статьи принимаются только через систему онлайн-подачи <http://vestnik.kuef.kz/>.

Статьи, не соответствующие требованиям к оформлению, не рассматриваются. Пользователям необходимо поддерживать актуальность своих контактных данных и другой информации, указанной в профиле, в первую очередь, адреса электронной почты и номера телефонов.

Статьи принимаются на казахском, русском и английском языках. Объем статьи, включая библиографию, должен быть **не менее 6 и не более 10 страниц** (на объем свыше 10 страниц устанавливается оплата 1000 тенге за каждый лист, но не более 15 страниц общего объема).

Подаваемая рукопись должна:

- представлять академическую и научную ценность;
- иметь значимость и оригинальность, а также практическое значение;
- вносить вклад в более ранние исследования по этой теме;
- быть тщательно вычитана и отредактирована.

Общие технические требования к оформлению статьи:

- формат – MS Word, редактор формул Microsoft Equation;
- шрифт – Times New Roman;
- размер шрифта – 14;
- межстрочный интервал – одинарный;
- ширина всех полей – 2 см;
- абзацный отступ – 1 см.

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЬИ

Автор указывает:

УДК на основе системы Универсальной десятичной классификации информации, используемой для систематизации произведений науки, литературы и искусства, периодической печати, различных видов документов и организации картотек. Указывается в верхнем левом углу рукописи.

ГРНТИ на основе Государственного рубрикатора научно-технической информации, применяемого для систематизации документов. ГРНТИ по своей теме можно определить на сайте <http://grnti.ru/> или <http://lib.gup.kz>. Указывается в верхнем левом углу рукописи.

Помимо УДК и ГРНТИ можно указать коды по классификации JEL (**JEL Classification**). Коды, указанные автором, должны четко отражать область исследований. Автор может использовать коды классификации JEL из двух или трех областей, если они охвачены исследованием. Коды по классификации **JEL** можно найти на сайте: <http://nfmte.com/assets/docs/jel.doc>. *Коды JEL указываются после ключевых слов.*

DOI к каждой статье присваивается регистрационным агентством International DOI Foundation (Интернэйшенел ДОИ Фаундэйшен) по запросу редакции журнала.

Ключевые слова переводятся на три языка (*казахский, русский, английский языки: кілт сөздер, ключевые слова, keywords*).

Автор (авторы)

Перед названием статьи в правом верхнем углу указывается ФИО автора (авторов). После ФИО авторов должны быть написаны: ученая степень и ученое звание, место работы, город, название страны. Название организации или учреждения указывается в именительном падеже, при этом название должно быть полным, без сокращений.

Если есть несколько авторов, они сами принимают решение относительно порядка их упоминания в названии статьи (рекомендуемый вариант – в зависимости от вклада в исследование). Список авторов включает только тех лиц, которые действительно приняли участие в исследовании и согласились нести полную ответственность за его содержание.

Здесь следует указать основного автора (автора для корреспонденции) и адрес его электронной почты.

Количество авторов статьи – не более 4 человек.

Название статьи

Название статьи должно полностью отражать тему исследования и его содержание. Оно должно быть коротким и конкретным (не более 10 слов). Кроме того, оно должно быть привлекательным для внимания читателя и написано с использованием научного стиля. Уместно указывать объект исследования или конкретизировать его с помощью двоеточия или скобок. Не рекомендуется использовать сокращения, кроме общепринятых и известных.

СТРУКТУРА СТАТЬИ

Аннотация

Аннотация должна быть информативной и структурированной. В аннотации необходимо приводить только то, что сделано в статье (рассмотрено, выявлено, определено, показано, проанализировано и т.д.), здесь излагаются суть и использованные методы исследования, суммируются наиболее важные результаты и их значимость. Объем аннотации – 22-25 строчек или 150-300 слов.

Аннотация пишется на основном языке рукописи (в начале статьи). В конце статьи, после списка литературы, должны быть еще 2 аннотации на казахском и/или русском и/или английском языках (в зависимости от основного языка рукописи).

Ключевые слова (на трех языках)

Количество ключевых слов должно составлять 7-10 ед. Здесь не должно быть предложений, а только слова или устойчивые словосочетания. Если объект исследования не упоминается в названии документа (включая страну, регион), его следует добавить в список ключевых слов.

Введение (26-32 строчек или не менее 200 слов)

Во введении должны быть обоснованы и разъяснены научные вопросы, актуальность, цель, задачи, материалы и методы исследования.

А) Цель описывает основные результаты в краткой и конкретной форме, достижение которых является целью данного исследования. Цель не должна копировать название рукописи.

Б) Методы исследования описываются кратко и конкретным образом. Описывается методология исследования с указанием происхождения оборудования и материалов, методов статистической обработки данных и других способов обеспечения воспроизводимости. Если предлагаемые методы и процедуры используются в других работах, автор должен ссылаться на исходные источники. Если

в статье используются общеизвестные статистические процедуры, автор не должен описывать их сущность, достаточно просто указать их.

В) Автор при написании введения должен избегать использования таблиц и, по возможности, количественных показателей.

Обзор литературы (20-22 строчек или не менее 150 слов)

Автор должен описать проделанный анализ и результаты обобщения соответствующих работ (статей, монографий, докладов, тезисов и т.д.), которые описывают суть проблемы и/или дают представление о предыдущих исследованиях по ее решению. Обзор литературы должен соответствовать цели исследования и представлять результаты критического анализа аналитической базы для тестирования гипотезы исследования.

Литературный обзор должен охватывать работы, которые были опубликованы за последние пять лет в индексируемых журналах из баз данных Web of science или Scopus и в журналах, рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Рекомендуется завершить обзор литературы изложением нерешенных вопросов, выявлением противоречий в результатах и результатах предыдущих исследований, обоснованием необходимости продолжения исследований в этой области и выбора конкретной темы (направления) этого изучения.

Основная часть (анализ, результаты и обсуждение)

В разделе описываются эмпирические или теоретические данные, полученные в процессе проведенного исследования. Рекомендуется использовать рисунки, таблицы (в совокупности не более 5).

Заключение (15 строчек или не менее 100 слов).

В этом разделе излагаются основные идеи статьи, формулируются полученные результаты и их новизна. Предложения, выводы и рекомендации должны подтвердить достижение поставленных целей и задач исследования. Необходимо наметить возможность практического использования полученных результатов и предложить направления для дальнейших научных исследований.

Литература оформляется в последовательности ссылок по тексту и в соответствии с Межгосударственным Стандартом ГОСТ 7.1–2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (Принят Межгосударственным Советом по стандартизации, метрологии и сертификации (протокол № 12 от 2 июля 2003 г.).

Раздел должен иметь стандартный подзаголовок «Литература», «Эдебиеттер», «References» (от 6 до 15 источников, желательны книги, брошюры, научные статьи казахстанских и зарубежных авторов).

Источники литературы в статьях на русском и казахском языках должны представляться на языке оригинала. После этого необходимо привести второй список литературы (References) с переводом названий и полной транслитерацией источников. В статье, написанной на английском языке, источники на русском и казахском языках приводятся с транслитерацией. Для этого можно использовать сайт: <http://translit.net>

Примеры оформления источников:

Книги

1. Рыбаков Ф.Ф. Промышленная политика России: история и современность. – С-Пб.: Наука, 2011. – 189 с.
2. Улыбышев Д.Н. и др. Инновационная восприимчивость национальных экономик стран ЕАЭС: системные характеристики, оценка, механизмы управления. – Караганда: ТОО «Типография Арко», 2020. – 320 с.
3. Мэскон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: учебник. – М.: Дело, 1997. – 492 с.

Журнальные статьи

1. Татаркин А.И., Романова О.А. Промышленная политика: генезис, региональные особенности и законодательное обеспечение // Региональная экономика. – 2014. – №2. – С. 9-22.

2. Ho S.P. Model for Financial Renegotiation in Public-Private Partnership Projects and Its Policy Implications: Game Theoretic View // Journal of Construction Engineering and Management. – 2006. – №7(132). – P. 678-688. – doi:10.1061/(asce)0733-9364(2006)132:7(678).

Газетные статьи

1. Петров В.Г. Богато то общество, в котором дороги люди: монолог о главном // Липецкая газета. – 07.04.2004. – С. 4.

Интернет-источники

1. Industrial policy. Provisions of European Commission. – URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy_en.

2. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Малое и среднее предпринимательство. Динамические таблицы. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/8>.

3. Кархунен П., Олимпиева И. Социальные «портреты» технологических предпринимателей на фоне инновационной экосистемы региона. Случай Финляндии. – URL: https://eusp.org/sites/default/files/archive/sts/%D0%BE%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82_%D0%A4%D0%B8%D0%BD%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D1%8F.pdf.

4. Белстат. Официальная статистика. – URL: <https://www.belstat.gov.by/>.

References

1. Zakon Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrya 2021 goda № 86-VII ZRK «O promyshlennoj politike» [Law of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2021 No. 86-VII ZRK «On Industrial Policy»]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000086> [in Russian].

2. Shevjakova A.L., Tusupov Sh.S., Sejthanov N.B. Jetapy transformacii industrial'no-innovacionnoj politiki Kazahstana [Stages of transformation of the industrial-innovation policy of Kazakhstan] // Sb. trudov mezhd. nauch.-prakt. konferencii «Gumanizacija obshhestva i tehnologicheskoe razvitie v jepohu global'noj jekonomiki». – Almaty: Institut jekonomiki KN MON RK, 2022. – S. 311-317 [in Russian]

3. Andrianov K.N. Germanija i innovacii [Germany and innovations] // Sovremennaja Evropa. – 2012. – № 4. – S. 103-116 [in Russian].

4. Taubaev A.A., Ulybyshev D.N., Kenzhebekov N.D. i dr. Nacional'nye innovacionnye sistemy stran Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza: mehanizmy razvitija, predposylki vzaimodejstvija i perspektivy integracii [National innovation systems of countries of the Eurasian Economic Union: mechanisms of development, prerequisites for interaction and prospects for integration]. – Karaganda: TOO «PEGASO», 2017. – 262 s. [in Russian].

Наименование обозначенных разделов (текст с абзаца) нужно выделять полужирным шрифтом (**введение, обзор литературы, основная часть, выводы**). В тексте статьи ссылки на источники обязательны. Сноски (ссылки) на использованную литературу печатаются в квадратных скобках (и всегда перед знаком препинания).

Оформление рисунков и таблиц

В тексте должна быть обязательная ссылка на рисунок (рисунок 1) или таблицу (таблица 1). Недопустимы сокращения «Рис. 1» и «Табл. 1».

Над таблицей должен быть указан заголовок:

Таблица 1 – Название таблицы (выравнивание по ширине)

Под рисунком обычно делается подпись:

Рисунок 1 – Название рисунка (выравнивание по центру)

Рисунки и таблицы могут быть авторскими или заимствованными. Если вы автор рисунка, можно указать, что рисунок авторский. Заимствованный рисунок или таблица – это та же цитата, только не в текстовом, а в графическом виде. Поэтому обязательно нужно указать источник, как и для текстовой цитаты ссылкой [1] или сноской сразу после названия в примечании.

Примечания размещают сразу после рисунка или в таблице, к которым они относятся. Если примечание одно, то после слова «Примечание» ставится тире и идет текст примечания. Одно примечание не нумеруется. Несколько примечаний нумеруют по порядку цифрами без точки.

Рисунки должны быть нарисованы при помощи средств MS Office. В MS Word есть вкладка «Вставка»:

- «Диаграмма» – для рисования графиков;
- «SmartArt» – для блок-схем;
- «Фигуры» – различные фигуры.

Если рисунок нарисован с помощью фигур, то их нужно сгруппировать.

Срок рассмотрения статьи редакцией – от трех до шести месяцев. Датой сдачи статьи считается день получения редакцией ее окончательного варианта.

В статье не допускается использование:

- жирного, курсивного и подчеркнутого шрифта в основном тексте;
- автоматического и принудительного переноса, знаков принудительного разрыва строк, страниц;
- сканированных рисунков, таблиц и цветных элементов и рисунков.

В статье допускается в совокупности не более 5-ти таблиц и рисунков, выполненных в MS Word. Если рукопись не соответствует требованиям, она возвращается на доработку.

ОПЛАТА ПРОИЗВОДИТСЯ ПОСЛЕ ПРИНЯТИЯ СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ ОТ РЕДАКЦИИ

К статье прилагаются **сведения об авторах (на 3-х языках):** Ф.И.О., название страны, аффилиация (названия организаций), должность, степень, звание, служебный и/или мобильный телефоны, e-mail для всех авторов публикаций (в том числе с указанием основного автора).

Сведения об авторе

- Фамилия Имя Отчество (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Должность, ученая степень, звание (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Организация (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Адрес
- Страна (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Телефон раб., сотовый
- E-mail
- Название статьи (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Дополнительная информация: для зарубежных авторов указывается страна

Все статьи подлежат экспертизе рецензентами. При необходимости статья отправляется на доработку автору или отклоняется. Редакционная коллегия оставляет за собой право отклонить ее от печати при несоответствии настоящим требованиям по структуре и оформлению и не вступать в переписку с авторами, а равно внести в ее содержание правки, не влияющие на смысловое наполнение статьи.

Ответственность за содержание и оформление статьи несет автор статьи.

Если автор не выходит на связь с редакцией более двух месяцев, следует автоматически отказ в публикации поданной статьи.

Независимо от результатов первоначального рецензирования, статья может быть отклонена или возвращена на доработку на любом этапе работы при обнаружении грубых ошибок, обширных заимствований или ошибочных цитат.

Публикационная этика

1. Редакция журнала «Вестник КазУЭФМТ» придерживается этических принципов на всех этапах работы с публикациями.
2. Редакционной коллегией соблюдается Этический кодекс Комитета по этике научных публикаций (Committee on Publication Ethics, COPE).
3. Все стороны, вовлеченные в процесс работы с публикациями (авторы, редакторы и рецензенты) должны следовать принципам этического поведения.
4. **Этические принципы для авторов:**
 - а) Авторы должны представить объективное обоснование научной значимости своей исследовательской работы. Допускается публикация обзорных статей при наличии оригинальных выводов и/или рекомендаций.
 - б) Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи являются оригинальными, и что в случае использования в статье других работ это должным образом указано. Плагиат неприемлем в любой из его форм: дословного копирования без ссылки на источник, перефразирования без ссылки на источник, а также самоплагиата (если элементы статьи ранее опубликованы, авторы обязаны на это сослаться). Заведомо ложные и недостоверные сведения являются недопустимыми.
 - в) Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи не находятся на рассмотрении в других изданиях. Представление статьи одновременно в несколько изданий представляет собой неэтичное поведение и неприемлемо.
 - д) Автор, представляющий статью, должен обеспечить согласие всех соавторов (при их наличии) с ее окончательным вариантом и с ее представлением к публикации в журнале.
 - е) Источник финансирования исследований, при наличии такового, должен быть объявлен и указан, его роль в проведении исследований и/или подготовке статьи должна быть изложена.
5. Неэтичное поведение представляет собой следующие действия авторов:
 - а) связанные с самостоятельным предоставлением рецензии на собственные статьи;
 - б) договорным и псевдорецензированием;
 - в) обращение к агентским услугам по опубликованию результатов научного исследования;
 - д) фальсификацией состава авторов;
 - е) публикацией псевдонаучных текстов;
 - ф) передачей текстов статей в другие журналы без согласования с авторами;
 - г) передачей материалов авторов третьим лицам;
 - д) нарушением авторских прав и принципа конфиденциальности редакционных процессов;
 - и) манипуляциями с цитированием, плагиатом, фальсификацией и фабрикацией.
6. **Этические принципы для рецензентов:**
 - а) Рецензенты должны соглашаться на рецензирование только тех статей, для оценки которых они обладают достаточными знаниями и которые они могут прорецензировать своевременно.
 - б) Рецензент должен отказаться от подготовки рецензии, если участвовал в какой-либо работе, связанной с подготовкой статьи, или в описываемых в ней исследованиях.
 - в) Рецензент должен уважать конфиденциальность рецензии и не раскрывать никакие детали статьи или рецензии во время или после рецензирования никому за исключением тех лиц, кому это разрешено редакцией (например, редактору).
 - д) Рецензент не вправе использовать информацию, полученную в ходе рецензирования, для собственной выгоды, для выгоды либо для дискредитирования других лиц или организаций.
 - е) Рецензент должен заявить редактору о возможном конфликте интересов, связанном с рецензированием статьи, или обратиться за советом к редактору, если не уверен, составляет ли сложившаяся ситуация конфликт интересов.

f) Оценка должна проводиться объективно, заключения должны быть четко сформулированы и аргументированы, чтобы авторы могли использовать их для улучшения работы.

7. **Этические принципы для редакторов:**

- a) Редакторы несут ответственность за содержание публикуемых материалов;
- b) При принятии решения о публикации редакторы научного журнала руководствуются достоверностью и точностью представления данных и научной значимостью рассматриваемой работы;
- c) Решение о публикации принимается независимо от коммерческих соображений;
- d) Редакторы оценивают интеллектуальное содержание рукописей вне зависимости от расы, пола, религиозных взглядов, происхождения, гражданства, социального положения или политических предпочтений авторов;
- e) Неопубликованные данные, полученные из представленных к рассмотрению рукописей, не должны использоваться для личных целей или передаваться третьим лицам.
- f) Информация или идеи, полученные в ходе редактирования и связанные с возможными преимуществами, должны сохранять конфиденциальность и не использоваться с целью получения личной выгоды.
- g) Редакторы не должны допускать к публикации информацию, если имеется достаточно оснований полагать, что она является плагиатом.
- h) Редакторы совместно с Издателем не должны оставлять без ответа претензии, касающиеся рассмотренных рукописей или опубликованных материалов, а также при выявлении конфликтной ситуации, и принимать все необходимые меры для восстановления нарушенных прав.
- i) Главный редактор (заместитель главного редактора) и члены редакционной коллегии обеспечивают авторам, имеющим неудовлетворенные претензии, возможность повторно направить материалы для публикации.

**Қазақ экономика, қаржы және
халықаралық сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ**



**ВЕСТНИК
Казахского университета экономики,
финансов и международной торговли**

Беттеуші/верстка: **Хасенова М.Т.**

Жаршы авторлардың электрондық түпнұсқасы негізінде басылып шығарылған
Вестник сверстан и отпечатан с электронной версии авторских оригиналов

Басуға 28.06.24. қол қойылды. Пішімі 70x100 1/10. Көлемі 37 б.т. Таралымы 50 дана. Тапсырыс 745.
Подписано к печати 28.06.24. Формат 70x100 1/10. Объем 37 уч.-изд.л. Тираж 50 экз. Заказ 745.

*«Esil University» мекемесінің баспа-полиграфиялық орталығы. Астана қ., А. Жұбанов көшесі, 7
Издательско-полиграфический центр учреждения «Esil University». г. Астана, ул. А. Жубанова, 7*

Университеттің менеджмент жүйесі ISO 9001 сәйкестігіне сертифициатталған
Система менеджмента университета сертифицирована на соответствие ISO 9001

Приказом Председателя Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки
Министерства и образования и науки Республики Казахстан № 527 от 25.06.2021 года
включен в перечень изданий, рекомендуемых Комитетом для публикации
основных результатов научной деятельности.